

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ШЕВЧУК АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК [338.45:37]:332.1:330.341.1

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНАЛЬНИХ ОСВІТНІХ СИСТЕМ

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних
сил і регіональна економіка

дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Черкаси - 2014

Зміст

	Стор.
Вступ	6
1. Регіональні освітні системи: теоретико-методологічні основи дослідження і прикладні завдання забезпечення їх інноваційного розвитку	18
1.1. Понятійно-термінологічний апарат дослідження регіональних освітніх систем та їх економічний зміст	18
1.2. Підходи до вивчення регіональної освітньої системи в регіональній економіці	34
1.3. Теоретичні передумови формування сучасного розуміння регіональних освітніх систем	48
1.4. Теоретичні основи та практичні завдання інноваційного розвитку регіональних освітніх систем	61
1.5. Нормативно-правове поле розвитку регіональних освітніх систем у незалежній Україні	75
Висновки до розділу 1	92
2. Оцінка факторів інноваційного розвитку регіональних освітніх систем в контексті побудови інформаційного суспільства	97
2.1. Виявлення й аналіз факторів інноваційного розвитку регіональних освітніх систем та їх структури в умовах побудови інформаційного суспільства	97
2.2. Інноваційні стандарти освіти як потреби і як фактори суспільного розвитку	114
2.3. Вплив інформаційних технологій на трансформацію освіти та регіональних освітніх систем	130
2.4. Деструктивні для побудови інформаційного суспільства фактори трансформації регіональних освітніх систем	146
2.5. Проблемність ціннісної девальвації в сфері підготовки кадрів у контексті трансформації регіональних освітніх систем	160

Висновки до розділу 2	175
3. Позитивні та негативні з позиції побудови інформаційного суспільства тенденції трансформації регіональних освітніх систем	181
3.1. Деструктивні та конструктивні впливи трансформації української освіти на трансформацію розвитку регіональних освітніх систем	181
3.2. Проблемні зміни у підсистемах дошкільної освіти	198
3.3. Загальноосвітні підсистеми та її роль трансформації регіональних освітніх систем	215
3.4. Підсистема середніх спеціальних освітніх закладів: позитивні та негативні зміни та впливи на розвиток регіональної освітньої систем	226
3.5. Зміни у підсистемах вищих навчальних закладів регіональних освітніх систем України	249
Висновки до розділу 3	271
4. Інновації в освіті: кроки на шляху забезпечення потреб інформаційного суспільства	276
4.1. Пріоритет впровадження передових технологій у навчальний процес як передумови підвищення якості освітніх послуг	276
4.2. Зарубіжний досвід трансформації регіональних освітніх систем та можливості його адаптації в Україні	290
4.3. Інноваційні перспективи розвитку регіональних освітніх систем: соціологічний вимір	308
4.4. Ціннісні домінанти конкурентних переваг вітчизняних регіональних освітніх систем згідно вимог інформаційного суспільства	323
4.5. Визначення рівня розвитку регіональної освітньої системи та розробка заходів підвищення її конкурентоздатності	337

Висновки до розділу 4	354
5. Обґрунтування перспективних напрямів інноваційної трансформації регіональних освітніх систем в контексті завдань розбудови інформаційного суспільства	357
5.1. Оцінка концепцій і моделей розвитку регіональних освітніх систем в контексті їх прогресивності з огляду на побудову інформаційного суспільства	357
5.2. Модернізація системи освіти як визначальної ланки регіональних освітніх систем: обґрунтування і підходи до реалізації	367
5.3. Інтеграція освіти, науки і культури в регіональних суспільних системах в інформаційному суспільстві	380
5.4. Прогнозування кількісної характеристики компонент системної реалізації інноваційного розвитку регіональних освітніх систем	392
5.5. Удосконалення управління інноваційним розвитком регіональних освітніх систем як імператив забезпечення перспективного формування інформаційного суспільства	405
Висновки до розділу 5	416
Висновки	423
Список використаних джерел	431
Додатки	476

Вступ

Актуальність теми. Із зростанням загальнодоступності інформаційних технологій та мережі Інтернет надзвичайно збільшився потенціал регіональних освітніх систем (РОС) та активізувався їх вплив на формування інформаційного суспільства, розширилися можливості населення щодо отримання нових освітніх послуг й перевірки отриманих ним знань. Нові види освітніх послуг (дистанційне навчання, віддалений доступ до матеріалів, користування віддаленими засобами для навчання, перевірка знань та стороння сертифікація) дозволяють не тільки вивести процес отримання знань на новий рівень, але й визначити стратегію та регіональну політику інноваційного розвитку РОС, здатну активізувати соціально-економічне зростання регіонів і країни загалом.

Проблеми формування та розвитку сфери освітніх послуг досліджувалися у наукових працях І. Гнибіденка, О. Грішнєвої, Т. Драгунової, А. Кондрашихіна, О. Власюка, Е. Лібанової, Т. Логутової, С. Пасєки, О. Піскуна, С. Пирожкова, О. Позняка, І. Прибиткової, М. Романюка, О. Хомри, Дж. Кнайт, В. Бергсдорфа, Р. Патори та ін., а проблеми формування і розвитку регіональних суспільних систем – в дослідженнях В. Геєця, М. Долішнього, Т. Качали, В. Кравціва, У. Садової, Л. Семів, Л. Шевчук та ін. Здобутки цих досліджень вагомі, але вони не дають можливості всебічно оцінити стан і особливості функціонування РОС в структурі регіональних економік, їх впливи на розвиток інших підсистем регіонів та їх роль у забезпеченні прогресу в суспільстві регіонів і держави загалом. Зарубіжний досвід засвідчує, що саме від інноваційності розвитку РОС залежать темпи побудови інформаційного суспільства та його вищої фази – економіки знань. Ось чому в наш час важливо сконцентруватися на дослідженнях РОС як підсистем регіональних суспільних систем, з одного боку, і відносно автономних освітніх систем регіонів, які входять в склад національної освітньої системи, – з іншого боку. З огляду на це, важливими є напрацювання тих вчених, які концентрують свою увагу на інноваційному розвитку як регіональних освітніх систем, так і сфери освіти загалом, на проблемах впливу освітніх інновацій на розвиток економіки регіонів (В. Андрущенко, Г. Балихін, І. Бех, Л. Ващенко,

Л. Даниленко, І. Дичківська, С. Клепко, О. Козлов, В. Корженко, В. Кремень, С. Ніколаєнко, М. Пономарьов, І. Підласий, А. Прігожин, Б. Смирнов, Н. Юсуфбекова та ін.), а також тих вчених, які присвятили свої дослідження взаємозв'язкам розвитку освіти в країні і регіонах та побудові інформаційного суспільства в державі (О. Гладков, Д. Козоріз, О. Віталій, В. Семиноженко).

Вивчення окресленої проблематики актуалізується і у зв'язку з реформування системи освіти, яке відбувається в Україні в наш час, та необхідністю реалізації низки надзвичайно важливих для розвитку освіти державних цільових програм, зокрема Державної цільової соціальної програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року, Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року, Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки, Державної цільової соціальної програми підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти на період до 2015 року, Державної цільової програми впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій «Сто відсотків» на період до 2015 року, а також Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року.

На сьогоднішній день залишаються недостатньо сформованими теоретико-методологічні основи дослідження розвитку РОС та понятійно-термінологічний апарат, пов'язаний з цією проблематикою. Необхідно також розв'язати такі завдання: визначення особливостей РОС як об'єкту дослідження регіональної економіки, виявлення етапів еволюції регіональних освітніх систем в контексті суспільних змін й у світлі реалізації завдань побудови інформаційного суспільства та ін. Важливо окреслити напрямки розвитку РОС в контексті завдань реалізації «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», розробленої на виконання Постанови Верховної Ради України від 17 лютого 2009 р. № 965-VI, у якій аналізується система освіти і підготовки спеціалістів, дається оцінка інновативності економіки та розглядається ряд інших питань, пов'язаних із окресленою проблематикою.

В умовах збільшення ролі інформації і знань в житті українського суспільства вкрай важливо розробити практичні завдання й систему заходів, спрямованих на стимулювання інноваційного розвитку РОС з метою активізації подальшого поступу інформаційного суспільства, а в кінцевому рахунку підвищення якості і рівня життя населення регіонів й країни загалом. Вони повинні не тільки сприяти реалізації положень Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», але й розвинути їх відповідно до нових вимог часу. Ці та інші нерозв'язані проблеми не тільки засвідчують про актуальність їх вивчення, але й є вагомим підґрунтям щодо вибору автором теми цього дисертаційного дослідження, яка, безумовно, є актуальною, потрібною і своєчасною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи узгоджується з напрямом досліджень відділу територіальних суспільних систем і просторового розвитку та відділу соціально-гуманітарного розвитку регіону Інституту регіональних досліджень НАН України. Матеріали дисертаційного дослідження використані в процесі розроблення таких науково-дослідних робіт: ДР №0111U000706 «Соціально-демографічний потенціал розвитку Карпатського регіону» (автором здійснено оцінювання впливу інноваційної трансформації регіональних освітніх систем на розвиток соціально-демографічного потенціалу); ДР №III-04-13 «Соціально-економічна захищеність мігрантів: загальнонаціональний та регіональний вимір» (автор розробив пропозиції щодо регулювання інформаційного чинника регіональної інтелектуальної та освітньої міграції); ДР №0111U000709 «Оцінка сучасного стану та систематизація проблем соціально-економічного розвитку малих міст регіону (на прикладі Карпатського регіону)» (автором здійснено оцінку розвитку освіти в малих містах Карпатського регіону та розроблено пропозиції щодо її врахування при визначенні перспектив розвитку цього регіону); ДР №0108U010367 «Просторовий вимір територіально-структурних процесів у регіоні» (автором обґрунтовано заходи активізації розвитку інноваційних процесів стягування в період трансформації територіальної організації освіти); ДР №III-06-13 «Оцінка

перспектив розвитку метрополійних функцій обласних центрів Західного регіону України» (автором розроблено підходи до оцінки інноваційно-креативної функції метрополій); ДР №011011001254 «Моделювання процесів відтворення соціально-економічного потенціалу промисловості регіону» (автором обґрунтовано економетричну модель розрахунку потреби в кадрах певної спеціалізації та кваліфікації в промисловості).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є формування і розвиток теоретико-методологічних основ дослідження і функціонування РОС як підсистем регіональних суспільних систем та обґрунтування практичних завдань щодо їх подальшого розвитку в умовах активізації впровадження інновацій в усі ланки РОС.

Для досягнення мети в роботі поставлено такі основні задачі:

розробити теоретико-методологічні основи дослідження розвитку РОС, зокрема розкрити суть розвитку РОС, висвітлити особливості відображення цього процесу в понятійно-термінологічному апараті економічної науки і окреслити ознаки регіональної освітньої системи як об'єкту дослідження регіональної економіки та визначити її місце в суперсистемі «регіон»;

проаналізувати теоретичні особливості еволюції та інноваційного розвитку РОС в контексті суспільних змін й оцінити нормативно-правове поле розвитку РОС у незалежній Україні;

оцінити фактори інноваційного розвитку РОС в умовах побудови інформаційного суспільства та окреслити їх структуру;

обґрунтувати потреби особистості та суспільства в інноваційних стандартах освіти та визначити особливості розвитку інформаційних технологій як стимулюючого фактору трансформації освіти;

дати оцінку злочинності в комп'ютерній сфері як негативного для побудови інформаційного суспільства фактора трансформації РОС і окреслити особливості девальвації загальнолюдських і гуманістичних цінностей в сфері підготовки кадрів як гальмуючого фактора прогресивної трансформації РОС;

проаналізувати особливості трансформації РОС, окресливши позитивні та негативні аспекти з позиції побудови інформаційного суспільства;

окреслити зміни у підсистемах РОС, зокрема у підсистемі дошкільної освіти, загальноосвітній підсистемі, підсистемі середніх спеціальних освітніх закладів, підсистемі вищих навчальних закладів;

вивчити можливості адаптації зарубіжного досвіду трансформації РОС до вітчизняних умов;

дати оцінку трансформаційним процесам української освіти (відриву від національних основ і деформації розвитку РОС);

розробити пропозиції щодо впровадження інновацій в регіональні освітні системи і обґрунтувати перспективні напрямки інноваційної трансформації РОС як основи зміцнення інформаційного суспільства;

запропонувати прогресивні концепції і моделі розвитку РОС в умовах побудови інформаційного суспільства та обґрунтувати підходи до перспективної модернізації системи освіти в регіоні в умовах інтеграції освіти, науки і культури для забезпечення розвитку інформаційного суспільства;

розробити систему заходів підтримки державою інноваційної трансформації РОС та побудови інформаційного суспільства у соціальній політиці України й обґрунтувати підходи до поліпшення управління інноваційним розвитком РОС в інформаційному суспільстві.

Об'єктом дослідження є процеси формування і розвитку РОС.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні та прикладні засади формування та інноваційного розвитку РОС в умовах становлення і перспективного поступу інформаційного суспільства.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є економічна теорія, теорія регіоналістики, економічна теорія інформації, теорія інформаційного суспільства, суспільства знань, теорія управління безпекою соціальних систем, інституційна теорія, дослідження сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених різних галузей знань, в яких висвітлені фундаментальні положення формування інформаційної політики, інноваційного розвитку РОС.

У процесі наукового дослідження використовувалися монографічний, аналітичний та статистичні методи – для всебічного вивчення об’єкту дослідження; метод теоретичного порівняння, економічного аналізу та узагальнення – для розкриття змісту дослідження та сутності понять, пов’язаних із регіональними освітніми системами, в структурі понятійно-термінологічного апарату; методи візуального і просторового аналізу – для виявлення просторових особливостей розвитку РОС та їх соціально-економічного впливу на стан економіки регіону та його структурних елементів (наприклад, міст); системно-структурного аналізу – для розробки класифікації інформаційних технологій соціально-економічного розвитку регіону; багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу, соціологічного аналізу – для виявлення проблем формування РОС; моделювання і програмно-цільовий підхід – для визначення перспектив розвитку РОС в умовах побудови інформаційного суспільства.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти, статистичні дані, матеріали галузевих управлінь, дані обстеження окремих установ, підприємств, організацій України, а також міжнародні законодавчі та нормативні акти і угоди.

Наукова новизна результатів дослідження. У дисертаційній роботі розроблено новий напрям теоретико-методологічних досліджень формування і розвитку РОС, який є внеском в регіональну економіку в площині удосконалення та розвитку понятійно-термінологічного апарату, сформованого автором теоретичного підґрунтя, обґрунтованих нових моделей практичної реалізації такого формування і розвитку РОС з урахуванням завдань впровадження інновацій в регіональні освітні системи в контексті побудови інформаційного суспільства.

Наукова новизна результатів отриманих у процесі виконання дисертаційної роботи полягає у наступному:

вперше:

розроблено та обґрунтовано новий науковий напрям регіоналістики – дослідження РОС, що дозволяє здійснити оцінку діяльності суб’єктів ринку

освітніх послуг у регіоні через забезпечення неперервності освітнього процесу і задоволення попиту на фахівців згідно потреб регіональної економіки, а також виявити пріоритетні напрями розвитку регіонів за системним підходом з потребою орієнтації на інноваційні перспективи і первинною детермінацією впливу якості науково-освітніх послуг на стан інших сфер регіону, особливо економічної, інноваційної та соціотрудової;

розроблено теоретико-методологічні основи дослідження, формування і розвитку РОС, які охоплюють розвинений автором понятійно-термінологічний апарат, селективно підібрані з урахуванням завдань дисертаційного дослідження теоретичні положення, судження і концепції вітчизняних і зарубіжних вчених, сукупність використовуваних методів та обґрунтованих автором методичних підходів, прогресивних концепцій і моделей розвитку РОС в умовах інтеграції освіти, науки і культури в інформаційному суспільстві, відбору і оцінки факторів перспективного розвитку РОС в контексті вирішення завдань побудови інформаційного суспільства та реалізації стратегій регіонального розвитку;

обґрунтовано механізм функціонування РОС в умовах побудови інформаційного суспільства, який дозволяє виявити недоліки і підвищити конкурентоспроможність таких систем в сучасних умовах України;

розроблено організаційно-методичний підхід до обґрунтування стратегічного розвитку РОС, який передбачає впровадження нових форм навчання, інноваційних основ викладання, і дає можливість забезпечення розвитку таких систем відповідно до потреб господарських комплексів в регіоні;

здійснено теоретико-методологічне обґрунтування концептуальних засад трансформації РОС в умовах переходу країни до інформаційного суспільства, що базуються на процесах регіоналізації освітнього простору з одночасним збереженням централізованих підходів управління в сфері освіти, забезпечення її випереджувального характеру відносно інших регіональних підсистем, але без штучного наздоганяння новітніх стандартів розвинених країн, а також ефективізації ключових модусів освітнього процесу – фундаменталізації, гуманітаризації та неперервності.

удосконалено:

понятійно-термінологічний апарат, дотичний до теми дослідження, зокрема розроблено авторське тлумачення сутності поняття «регіональна освітня система (РОС)» з урахуванням ознак інноваційного розвитку та інформаційного суспільства, запропоновано і сформульовано ряд дефініцій (інноваційний розвиток РОС, трансформація РОС, модернізація РОС), пов'язаних з поняттям РОС, що дозволило поглибити знання щодо функціонування сфери освіти на регіональному рівні в сучасних умовах господарювання, збагативши наукову мову регіональної економіки;

механізм адаптації зарубіжного досвіду розвитку сфери освіти на регіональному рівні до вітчизняного інституціонального середовища, що включає в себе етапність відбору кращого до адаптації досвіду, можливі зрізи його вивчення, оцінку переваг, недоліків, наслідків, а також обґрунтування напрямів (структурно-рольового, інформаційно-облікового, фінансово-прибуткового, організаційного, наукового, майнового, комунікаційного, компетентнісно-змістовного та ін.), використання яких дозволить оптимізувати перспективну трансформацію РОС з огляду на необхідність забезпечення потреб регіональної економіки та вирішення завдань розвитку інформаційного суспільства;

методичні підходи до здійснення комплексної оцінки рівня розвитку РОС України у співвіднесенні з основними соціально-економічними показниками регіонів, що дозволило виявити особливості освітніх детермінацій економічної та інноваційної регіональних систем, а також сформулювати практичні рекомендації з нівелювання диспропорцій між даними сферами, виходячи з результатів оптимізаційної моделі розподілу інвестицій та еконофізичної моделі організації процесу залучення абітурієнтів у профільні вищі навчальні заклади з подальшим відображенням на структурних змінах регіональної економіки.

набули подальшого розвитку:

визначення й обґрунтування інноваційних стандартів освіти, виходячи з нових потреб суспільства та особистості (дидактичних, роз'яснювально-методичних, модульних, теоретико-прикладних, організаційно-самостійних,

функціональних, змістовних, просвітницько-виховницьких, аксіологічних, творчо-професійних, віртуалізованих, конвергентно-територіальних, професійних, трудопотенційних та ін.), комплексне впровадження котрих сприятиме формуванню цілісної особистості, яка здатна вступати в продуктивні соціальні взаємодії та своєю діяльністю покращувати як особистісний добробут, так і добробут оточуючих, а також усталить неомислення як нове бачення цінності освіти не лише для розвитку окремої особистості, але й розвитку суспільства в цілому;

обґрунтування перспективного розвитку РОС освіти в контексті вирішення проблеми девальвації загальнолюдських і гуманістичних цінностей у сфері підготовки кадрів з розподілом формування ціннісних орієнтацій на різних етапах навчання – дошкільної, шкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти, а також в системі розвитку персоналу;

методико-прикладні основи дослідження інноваційних перспектив розвитку вищої освіти регіонів у соціологічному вимірі з метою вивчення проблемних аспектів організації навчального процесу, способів їх вирішення, пріоритетів підвищення якості навчання, а також аксіологічних детермінант обрання закладу і спеціальності, що дає змогу обґрунтувати концептуальні підходи до вдосконалення освітньої підготовки молоді за принципово новими ціннісно-ментальними та професійними ознаками з урахуванням регіональної специфіки;

наукове обґрунтування потреби посилення факторних детермінацій розвитку РОС України, що здійснене за результатами, одержаними з використанням методу головних компонент, за яким встановлено величину підвищення обраних індикаторів задля одержання максимального результату в прогностичних значеннях загальних показників – розвитку РОС, макроекономічних показників, відповідності промислової спеціалізації регіональної економіки освітньо-кваліфікаційній структурі випущених фахівців.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що науково-методичні положення та висновки дисертаційної роботи доведено до рівня конкретних рекомендацій, що знайшли впровадження у практику діяльності

державних і наукових установ, аналітичних організацій та суб'єктів господарювання державного й приватного сектору національної економіки. Основні положення дисертації було використано у діяльності: Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України (довідка № 04-24/11-1028 від 17.10.2013 р.) (використано пропозиції щодо стимулювання інноваційного розвитку України шляхом модернізації РОС при визначенні напрямів перспективного розвитку сфери освіти України); Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (довідка № 2811-20/30926-12 від 03.09.2013 р.) (враховано запропоновані автором рекомендації щодо заходів запобігання виїзду абітурієнтів та компенсаційних механізмів повернення студентів іммігрантів, що виїжджають на навчання за кордон з України при розробці планово-прогнозна документації та в поточній роботі міністерства); Департаменту освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації (довідка №1-11/3674 від 14.10.2013 р.) (розроблені автором заходи розвитку та стимулювання взаємодії освіти, науки й бізнесу у Львівській області враховані при розробці перспективних напрямів розвитку освіти Львівської області); Департаменту економічного розвитку і торгівлі Чернівецької обласної державної адміністрації (довідки №01/139, №01/140 від 25.09.2012 р.) (рекомендації автора щодо стимулювання розвитку освіти враховані в підходах до обґрунтування коригування прогнозно-планової документації щодо перспектив розвитку малих міст); Міністерства аграрної політики та продовольства України (довідка №19-1/159 від 28.04.2011 р.) (результати аналізу ролі освітньої складової у розвитку системи розселення враховані в пропозиціях по удосконаленню державної просторової політики); Головного управління економіки Івано-Франківської обласної державної адміністрації (довідка №19-1/159 від 28.04.2011 р., довідка №04/25-607 від 09.08.2010 р.) (оцінки забезпечення неперервності освітнього процесу в малих містах Івано-Франківської області використано при розробці прогнозно-планової документації та в поточній роботі ОДА).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, висновки та рекомендації, винесені на захист, одержані автором самостійно. З наукових праць,

опублікованих у співавторстві, в дисертаційній роботі використано лише ті ідеї, які є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертаційної роботи апробовані та оприлюднені автором на таких міжнародних та науково-практичних конференціях як: круглий стіл «Сучасний стан та перспективи розвитку транскордонного та міжмуніципального співробітництва в Україні» (Львів, 7 вересня 2010 р.); VII Міжнародна науково-практична конференція «Регіональні виборчі процеси: теорія і практика» (Львів, 29 вересня – 1 жовтня 2010 р.); Інтернет-конференція «Важелі і механізми формування сталого розвитку економіки в умовах світової глобалізації» (Тернопіль, 9 грудня 2010 р.); Всеукраїнська меморіальна наукова конференція «Наукова спадщина професора Злупка С.М. у світлі формування сучасної парадигми економічної науки в Україні» (Львів, 29-30 вересня 2011 р.), VIII Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток економічних і політико-правових систем України та інших країн Європи на початку XXI століття» (Львів, 27-28 жовтня 2011 р.); Сьома Всеукраїнська наукова Інтернет-конференція «Наукові дослідження: шлях від теоретичного пошуку до практичної реалізації» (Тернопіль, 29-30 листопада 2011 р.); Одинадцята Всеукраїнська наукова Інтернет-конференція «Економічна кібернетика – інженерія економіки» (Тернопіль, 30-31 березня 2012 р.); Науково-практична конференція з міжнародною участю «Публічне управління та регіональна політика в країнах Центральної і Східної Європи» (Форос, 22 жовтня 2012 р.); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Стратегічний розвиток національної економіки, регіонів і підприємств» (Донецьк, 15-17 листопада, 2012 р.), Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасність. Наука. Час. Взаємодія та взаємовплив», (Київ, 19–21 листопада 2012 р.), II Міжнародна науково-практична конференція «Міграційні процеси в Україні: сучасні виклики та регіональна специфіка» (Львів, 2-3 жовтня 2013 р.).

Публікації. Основні наукові положення, висновки і результати дослідження опубліковано в 46 наукових працях загальним обсягом 42,54 друк. арк., з яких особисто автору належать 41,01 друк. арк., у тому числі 1 одноосібна монографія,

розділи у 4 колективних монографіях, 23 статті в наукових фахових виданнях з економіки, 5 статей в іноземних виданнях, 13 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертаційної роботи – 492 стор., в т. ч. основний текст займає 430 стор., 29 таблиць і 112 рисунків, список використаних джерел із 378 найменувань на 45 стор. і 3 додатки на 17 стор.

Розділ 1. РЕГІОНАЛЬНІ ОСВІТНІ СИСТЕМИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ І ПРИКЛАДНІ ЗАВДАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Понятійно-термінологічний апарат дослідження регіональних освітніх систем та їх економічний зміст

З'ясування змістовної сутності регіональної освітньої системи в світлі регіональної економіки як науки вимагає, насамперед, уточнення авторського розуміння системи як такої. На сьогодні існують різні підходи до розгляду системи, які видозмінюються у залежності від сфери та обраного предмету вивчення. У контексті сказаного достатньо згадати фундаментальну працю В.Н.Садовського та Е.Г. Юдіна «Дослідження по загальній теорії систем» [246], у якій аналізується визначення поняття системи, запропоноване А. Д. Холлом і Р. Є. Фейджином; представлено загальну теорію систем, вперше сформульовану Л. фон Берталанфі в умовах парадигми сучасної науки; математичні аспекти абстрактного аналізу систем, узагальнені А. Рапопортом, та математичні основи загальної теорії систем, розроблені М. Д. Месаровичом; погляди К. Боулдинга на загальну теорію систем як на скелет науки і У. Рос Ешбі - як на нову наукову дисципліну; позицію О.Ланге стосовно цілей розвитку систем у світлі кібернетики.

Враховуючи наукові результати зазначених вчених, ми припустили, що у випадку дослідження регіональних освітніх систем формулювання дефініції цього терміну вимагає врахування підходу з позицій визначення елементів системи та їх групування в підсистеми за функцією спільної мети. Тоді можна спиратися на два визначення поняття «система», які можна зустріти в науковій літературі, та співвідносити їх з регіональними освітніми системами. У цьому контексті вартим уваги є твердження В.М. Сагатовського (матеріальний підхід) щодо розгляду системи як певної множини. Її формують конкретні елементи та зв'язки, що між ними виникають і які вирізняються ціленапрявленістю та темпологічною вимірністю [244]. У свою чергу Ю.І. Черняк (суб'єктний підхід) визначає, що

система – це відображення у свідомості певного суб'єкта, дослідника чи спостерігача властивостей об'єктів та їх відношень у вирішенні завдання дослідження або пізнання [294].

Як визначає низка дослідників, будь-яка система включає мету, завдання, функції, ознаки, атрибути, структуру, відносини або взаємодії, наявність двох або більше типів зв'язку (прямого і зворотного), рівні ієрархії та взаємовідносин [69]. Таким чином, визначаючи сутність дефініції регіональної освітньої системи слід чітко конкретизувати її системоформуючі структурні елементи та простежити характер взаємодій між ними, що в цілому потужно детермінує ефективність функціонування такої системи.

Від загального визначення системи спробуємо прослідкувати перехід до визначення поняття «освітня система» у вітчизняній та зарубіжній науці. Поняття «освітня система» в сучасній науці також має декілька значень, які застосовуються при описі різних об'єктів освіти:

- у географічному аспекті – як «єдина планетарна освітня система, яку складають континентальні, національні та регіональні підсистеми освіти» [249, с.31];
- у територіально-просторовому аспекті – як система освіти різного рівня: загальнодержавна, регіональна, муніципальна;
- у функціональному аспекті – як система безперервної освіти: дошкільний навчальний заклад, школа, професійно-технічний навчальний заклад, вищий навчальний заклад;
- у змістовному аспекті – як синонім поняття «педагогічна система» [295].

Згідно А.В. Євтодюк освітня система – це системоформуюча підсистема національної системи освіти, наділена специфічними функціями; це впорядкована, структурна, самоорганізована цілісність історично зумовлених і взаємопов'язаних поглядів, переконань, ідеалів, національних традицій та практикуючих дій, об'єднаних спільними мотивами, задачами і цілями, що спрямовані на навчання й виховання людини задля досягнення нею певного рівня освіченості як ступеня становлення особистості [89]. На думку дослідниці система

освіти в країні є лише одна (макросистема), а освітніх систем, як різних креативних варіантів системи освіти, - багато. Але кожна із освітніх систем у системі освіти має свою оригінальну основу, інваріантну для неї (освітньої системи), яка і є запорукою її розвитку [89].

На думку Є.Е. Смірної, освіта в структурному відношенні являє собою складну і розгалужену систему, що включає різні підсистеми. Кожна з підсистем, будь то школа або сукупність організацій, що забезпечують професійну освіту, вирішує свої завдання, має свою внутрішню структуру. Всі підсистеми спрямовані на отримання людиною освіти та її вдосконалення, на її особистісний розвиток, на формування якостей громадянина певної держави і суспільства [259].

Таким чином, у процесі вивчення підсистем освітньої системи стає можливим перехід у дослідженні до з'ясування сутності регіональної освітньої системи як до територіальної, географічної та структурної підсистеми загального визначення.

За твердженням В.Г. Гамаюнова регіональна освітня система – це сукупність освітніх установ регіону, які спільно реалізують спадкоємні освітні програми й державні освітні стандарти різного рівня та спрямованості, а також органів управління освітою [49]. Таким чином, автор включає в регіональну освітню систему не лише навчальні заклади, але й звертає увагу на необхідність віднесення сюди органів управління освітою, що розширює комплексне бачення такої системи в інституційному вимірі.

Російський дослідник Д.А. Новіков формулює дефініцію регіональної освітньої системи, як і В.Г. Гамаюнов. Вчений також зазначає, що метою функціонування регіональної освітньої системи є задоволення попиту на освітні послуги з боку населення регіону і попиту на випускників – випускників елементів регіональної освітньої системи з боку економіки регіону. Наявність мети є відмінною характеристикою регіональної освітньої системи від регіональної мережі освітніх установ, що є сукупністю регіональних освітніх установ та органів управління освітою, які розглядаються як організаційні, економічні, соціальні та інші об'єкти. Іншими словами, регіональна мережа

освітніх установ характеризує склад і структуру, але не функції регіональної освітньої системи [181, с.5].

На думку російської дослідниці А.С. Молоканової, регіональна освітня система – це підсистема освітньої системи більш високого рівня, що належить державі, яка включає в себе мережу установ дошкільної, загальної, додаткової, спеціальної, професійної освіти, управління, підвищення кваліфікації, що розвивається на основі регіоналізації, диференціації та інтеграції [163].

У працях Л.М. Юрчук регіональна освітня система розглядається як система освітніх інститутів, технологій, форм, методів і засобів освіти, а також механізмів взаємодії між ними, структура та функціонування якої відповідають принципам регіоналізації і відображають регіональні особливості розвитку суспільства [349].

Як бачимо, більшість дослідників трактує поняття регіональної освітньої системи в першу чергу як набір (сукупність) освітніх закладів регіону, не включаючи в неї освітні заклади, що територіально можуть розташовуватись далеко за його межами, та надавати освітні послуги через свої регіональні відділення, академії, засобами дистанційного навчання, що є однією з інноваційних функцій регіонального навчання та перекваліфікації. У той же час слабка увага приділяється органам управління освітою в регіоні та інтеграція з регіональними ринками праці.

Щодо розвитку регіональних освітніх систем цікавою є думка російського дослідника В.В. Гаврилюка, який зазначає, що однією з важливих ідей вивчення регіональних освітніх систем є зв'язок державних освітніх систем з регіональними, їх взаємний вплив у процесі трансформації всієї освіти [46]. Аналіз історичних особливостей розвитку регіону дозволяє виявити ті риси, які надали найбільш сильний вплив на розвиток освітніх систем, додали їм унікальності. У числі таких автор називає державну політику у відношенні до утворення регіону, національний склад населення, вплив різних культур, природу і клімат, економічні особливості регіону. Очевидно, що всі зазначені особливості створюють унікальність будь-якого регіону, його включеність у державні освітні системи і одночасно його специфіку. У постперебудівний період позиція регіонів

в освітньому просторі країни стає іншою. В силу різних обставин освітні потоки студентів, фахівців системи підвищення кваліфікації змістилися на регіональні рівні. Відмова від системи розподілу фахівців поставила виробничу і соціальну сферу регіонів у складну ситуацію, що вимагає своїх рішень. Зазначені обставини і ряд інших спонукають регіони вирішувати свої завдання іншим чином, вибудовувати нові освітні стратегії. Вони пов'язані з економічним і соціокультурним потенціалом регіону, його потребами і можливостями. Розвиток регіональних освітніх систем базується при цьому на принципах нової державної освітньої політики, пов'язаної з автономізацією діяльності багатьох регіональних систем. Політика регіоналізації зумовлена процесами децентралізації, ослаблення вертикальних і суттєвого посилення горизонтальних зв'язків та структур, лінійно-функціональних відносин в управлінні, господарюванні, соціальному розвитку. Особливо важливі зміни в сфері регіональної освіти відбуваються в галузі професійної освіти. Зростання числа вищих навчальних закладів характерний для регіонів з нерозвиненою освітньою інфраструктурою [46].

І.М. Цибирова охарактеризовує основні тенденції розвитку регіональних освітніх систем, серед яких гуманізація, регіоналізація та інтеграція освіти, а також особливості сучасної освітньої політики в контексті загальнодержавних і світових соціальних процесів (подолання технократизму в освіті й орієнтація на потреби особистості, посилення ціннісно-культурних функцій освіти, пов'язаних із вирішенням завдань соціалізації особистості, вироблення нової філософії освіти, адекватної сучасним соціально-політичним умовам освітньої парадигми, розвиток освітніх систем як з урахуванням загальноцивілізаційної уніфікованої спрямованості, так і національної специфіки та своєрідності) [291].

Розуміння розвитку регіональних освітніх систем неможливе без урахування положень концепції неперервної освіти (більш детально висвітлення її положень буде здійснено нижче по тексту). Питання неперервної освіти (навчання людини упродовж усього життя), як етап розвитку освітньої системи, сьогодні активно обговорюється в розвинутих країнах. У 2000 році в місті Лісабон країнами Європейського Союзу був прийнятий Меморандум навчання протягом

життя «lifelong learning», який поставив за мету перетворення європейських освітніх систем до вимог часу задля підвищення знань, навиків та професійної компетенції в суспільстві [358]. Серед причин розробки даного меморандуму виділено такі основні:

- країни ЄС стали «суспільством, заснованому на знанні» (knowledge-based society). При таких умовах інформаційний та знаннєвий ресурси постають ключовими рушіями розвитку, а мотивація до їх здобуття засвідчує, наскільки ефективними є форми організації праці;

- складність середовища проживання мешканців Європи з неперервними трансформаціями соціокультурного й економічного характеру вимагає від них здатності адаптуватись до нових умов та реагувати на нові виклики. Відтак саме освіта повинна ставити перед собою за мету надавати людині навички справлятися з новими вимогами через уміння розвиватись та пізнавати нове.

Документ Європейського саміту визначає, що освітні системи повинні пристосуватися до нових реалій ХХІ століття і «неперервна освіта має стати головною політичною програмою громадянського суспільства, соціальної єдності та зайнятості» [358]. Особиста мотивація до навчання та наявність різноманітних освітніх ресурсів визначаються ключовими факторами неперервної освіти. Наголошується на необхідності розвивати не тільки пропозицію, але й попит на освітні послуги, зокрема серед тих суб'єктів, хто досі був неактивно залучений у процес навчання. У Меморандумі виокремлюють три ознаки освітньої діяльності:

- формальна освіта, яка завершується видачею загальновизнаного диплома або атестата;

- неформальна освіта, яка традиційно є організованою формою, тобто може проводитись у відповідних установах при організації людей в групі чи індивідуально, проте її вирізняє відсутність видачі особі, яка навчалась, документа як підтверджуючої форми здобуття знань;

- інформальна освіта – індивідуальна пізнавальна діяльність людини, яка супроводжує повсякденне життя і не обов'язково носить цілеспрямований характер.

Таким чином, розуміємо, що за умов необхідності забезпечення неперервної освіти значення інформальної освіти значно зростає. Тому важливим є розуміння і окремих людей, і соціуму загалом (у тому числі, в особі органів державної влади) в необхідності постійного навчання й недопущення старіння знань через активізацію інформальних освітніх процесів.

Спираючись на основні види сучасної інтерпретації складових освітньої системи, можна побудувати її схему, в якій врахувати значення кожної з ланок та виробляти комплексні методи з виявлення слабких місць та підсилення сильних сторін (рис. 1.1).

Наразі практичний вимір розвитку освіти засвідчує, що політика у даній сфері будувалась навколо потреб формальної освіти. Двом іншим її видам увага не приділялась. Континуум неперервної освіти робить неформальну й інформальну освіти рівноправними учасниками процесу навчання, тому такі положення повинні лежати в основі визначення концептуальних засад забезпечення неперервної освіти в регіонах [326].

При визначенні методичних підходів до забезпечення неперервної освіти важливо чітко розуміти принципи, що відображають її ключові підходи на відміну від традиційного сприйняття, які сформульовано в Меморандумі [358]:

1. Нові знання базового рівня, а також навички, що є доступними для всіх. Мета – створювати рівні стандарти доступності освіти з одержанням таких навичок, які відповідають вимогам суспільства з домінуванням знанневих та інформаційних ресурсів.
2. Нарощування інвестицій у людський капітал. Мета – збільшення інвестицій у людський капітал, при чому на новій якісній основі, з підкресленням значимості цінності людини та її можливостей.
3. Інноваційні методики організації навчального процесу. Мета – розробка прогресивних підходів організації навчання зі створенням сприятливих передумов для здобуття неперервної освіти.

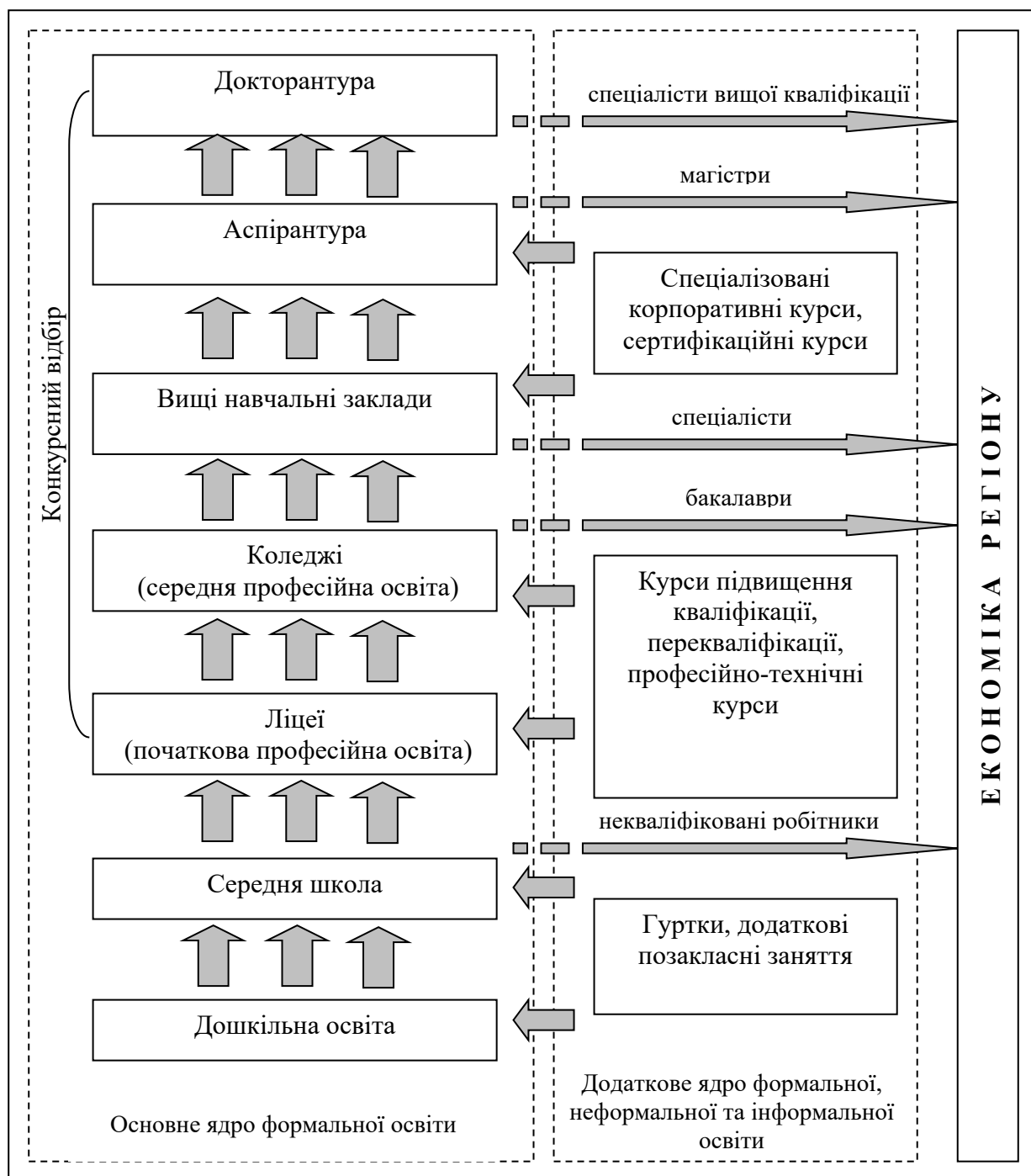

Рис. 1.1. Система неперервної освіти та її поділ за формальними ознаками*

* Складено автором на основі [218].

4. Прогресивна система оцінювання рівня знань. Мета – ґрунтовна трансформація розуміння цінності знань, оцінки їх результатів за різними видами здобуття освіти.

5. Розвиток наставництва, консультування. Мета – забезпечення вільного доступу до інформації про можливості навчання у різних країнах з організацією затребуваних консультацій на переважно індивідуальній основі.

6. Наближення освіти додому. Мета – максимальне наближення освітніх послуг додому через ефективне використання інформаційних технологій, розвитку мережі освітніх закладів.

Велику роль у становленні інформаційного суспільства буде відігравати освіта, яка безумовно має трансформуватися під натиском інформаційних технологій. Освіта повинна в майбутньому стати одним із фундаментів інформаційного суспільства, який має закладати для її суб'єктів навички роботи з інформаційними технологіями. Безумовно велика частина освітнього та навчального процесів отримає нові форми внаслідок прогресу в сфері зв'язку та комунікацій [337, с.29].

Трансформаційні процеси в економіці, які зародились під впливом інформаційних технологій, ставлять нові завдання перед освітнім процесом у плані підготовки та перепідготовки кадрів у регіонах. Розвиток регіональних освітніх систем напряму пов'язаний з економічним розвитком конкретного регіону та кількістю інвестицій, що вкладають у нього держава та корпоративні і приватні інвестори. Інноваційні процеси повинні також торкнутися не тільки сфери надання освітніх послуг, але й сфери організації та управління освітніми закладами в регіоні.

Інноваційні процеси в регіональних освітніх системах повинні впроваджуватись конкретними етапами та на певних рівнях застосування, щоб не викликати диспропорцій у сферах впровадження і цілісно виводити освітній процес у регіоні на якісно новий сучасний рівень. На різних рівнях впровадження інновацій повинні застосовуватись різні методи наукових досліджень, побудови теоретичних та математичних моделей оцінки доцільності їх впровадження та

сценарії розвитку. Зокрема, макроекономічний рівень має включати формування вимог та довгострокових програм розвитку освіти в регіонах. Це інновації у вступний процес та використання підготовлених кадрів в економіці і науці, визначення потреби у спеціалістах окремої галузі і сучасні методи їх підготовки, потреби конкретних регіонів у закладах освіти. Організаційний рівень повинен визначати пріоритетність надання видів освітніх послуг у тому чи іншому регіоні: стаціонар, заочна освіта чи дистанційне навчання; інновації в подання навчальних матеріалів; регіональний попит на ринках праці та інновації в організацію навчального процесу і його проведення. На індивідуальному рівні повинні вирішуватись питання інновацій у грамотність населення, зокрема комп'ютерну, доступність інформації, засобів зв'язку. Чітке розмежування та визначення способів, об'єктів і суб'єктів інновацій повинно значно підвищити ефективність їх впровадження в освітній процес у регіоні та міжрегіональній взаємодії [337, с.30].

Визначити слабкі місця в системі неперервної освіти регіону мають дозволити методи математичного моделювання та стимуляційних моделей. Моделювання використовують для вивчення зовнішніх та внутрішніх зв'язків об'єкта дослідження. Моделювання – це ефективний засіб виявлення суттєвих ознак явищ та процесів за допомогою моделі, яка відображає і відтворює об'єкт дослідження та може замінити його так, що її вивчення дає нову інформацію про себе. Моделювання дозволяє вдосконалювати структуру економіки, оптимізувати окремі підсистеми (галузі, сектори тощо) і підвищувати ефективність функціонування системи в цілому [228, с.76].

Для розробки заходів забезпечення неперервної освіти в регіоні можливе використання двох видів оцінки її стану та моделювання способів і заходів покращення. Перший вид в якості предмету дослідження повинен оцінювати територіальну організацію освітніх закладів у регіоні, визначати їх оптимальне розташування та насичення. Інший вид повинен оцінювати потреби розташування різних типів освітніх установ відповідно до розташування в регіоні того чи іншого виду промисловості або економічної діяльності, що створює попит на спеціалістів певних галузей [320].

Комплексне розуміння сутності регіональної освітньої системи передбачає також уточнення просторового розташування відповідних об'єктів, формуючих регіональну освітню інфраструктуру. Проблему територіального розміщення освітніх закладів розглядає в своїй роботі Л. Ісмагілова, де побудовано модель професійної освіти на прикладі даних по республіці Башкортостан (Росія) [103]. Вчена вважає, що «об'єкти освітніх послуг у сфері професійної підготовки кадрів можуть істотно впливати на зміну економічної ситуації в регіоні, оскільки орієнтованість освітньої установи на потреби національної економіки забезпечує економічне зростання за рахунок підвищення рівня кваліфікації кадрів. З іншого боку, бізнес та виробнича сфера забезпечує економічне зростання території, створює робочі місця і формує попит на освітні послуги. Вважається, що у довгостроковій перспективі результат такої взаємодії приведе до поліпшення соціального і, можливо, демографічного середовища. При цьому буде спостерігатись ефект «позитивного зворотного зв'язку». Проте, за нашою думкою, наявність такого зв'язку потрібно спочатку довести, оскільки Л. Ісмагілова вважає, що освітні заклади дають студентам високу теоретичну і практичну підготовку, яка негайно буде у нагоді підприємствам реальної економіки. Втім вчена стверджує, що «розміщення освітніх установ, продиктоване значною мірою попитом населення, не сприяє розвитку економіки регіону, створює «псевдозайнятість», оскільки лише 34% осіб, що здобули вищу професійну освіту, працюють за фахом».

Незважаючи на це протиріччя, в роботі Л. Ісмагілової зроблено спробу вирішити задачу територіального розміщення освітніх об'єктів методом імітаційного комп'ютерного моделювання з використанням геоінформаційної системи, яке забезпечує послідовне поліпшення декількох несуперечливих критеріїв шляхом поетапного перебирання [123]. У роботі використано три критерії:

- 1) критерій функції потреби населення у вищій освіті, яка залежить від платоспроможності населення (доступність вищої освіти), чисельності осіб, що бажають одержати вищу освіту і зональних особливостей. Загалом цей критерій

відображає тільки інтереси вищого закладу, оскільки орієнтований на платоспроможний попит населення;

2) критерій концентрації освітнього закладу з метою підвищення якості навчального процесу, який також залежить від чисельності студентів і зональних особливостей (шукається як максимум);

3) критерій доцільного розташування об'єктів у зонах із значною потребою в освіті з найбільшою концентрацією контингенту (шукається як мінімум відстані від центральної точки до зональних точок, що відповідають першим двом критеріям).

Відтак модель Л. Ісмагілової відображає лише інтереси комерційних вищих навчальних закладів, що обмежуються необхідною концентрацією контингенту і близькістю розташування освітніх об'єктів до місць проживання абітурієнтів та студентів до цих об'єктів. Про інтереси регіональної економіки і про якість освіти не йдеться.

Таким чином, дослідження регіональних освітніх систем як складних структурних утворень вимагає конкретизації їх територіальної організації. З іншого боку, значної уваги вимагають питання простеження інноваційних процесів у таких системах. Так, інноваційні процеси в регіональних освітніх системах повинні впроваджуватись конкретними етапами та на певних рівнях застосування, щоб не викликати диспропорцій у сферах впровадження і цілісно виводити освітній процес у регіоні на якісно новий сучасний рівень [331]. На різних рівнях впровадження інновацій повинні застосовуватись відмінні методи наукових досліджень, побудови теоретичних та математичних моделей оцінки доцільності їх впровадження та сценарії розвитку.

Розподіл рівнів впровадження інновацій у регіональні освітні системи можна зобразити схемою (рис. 1.2).

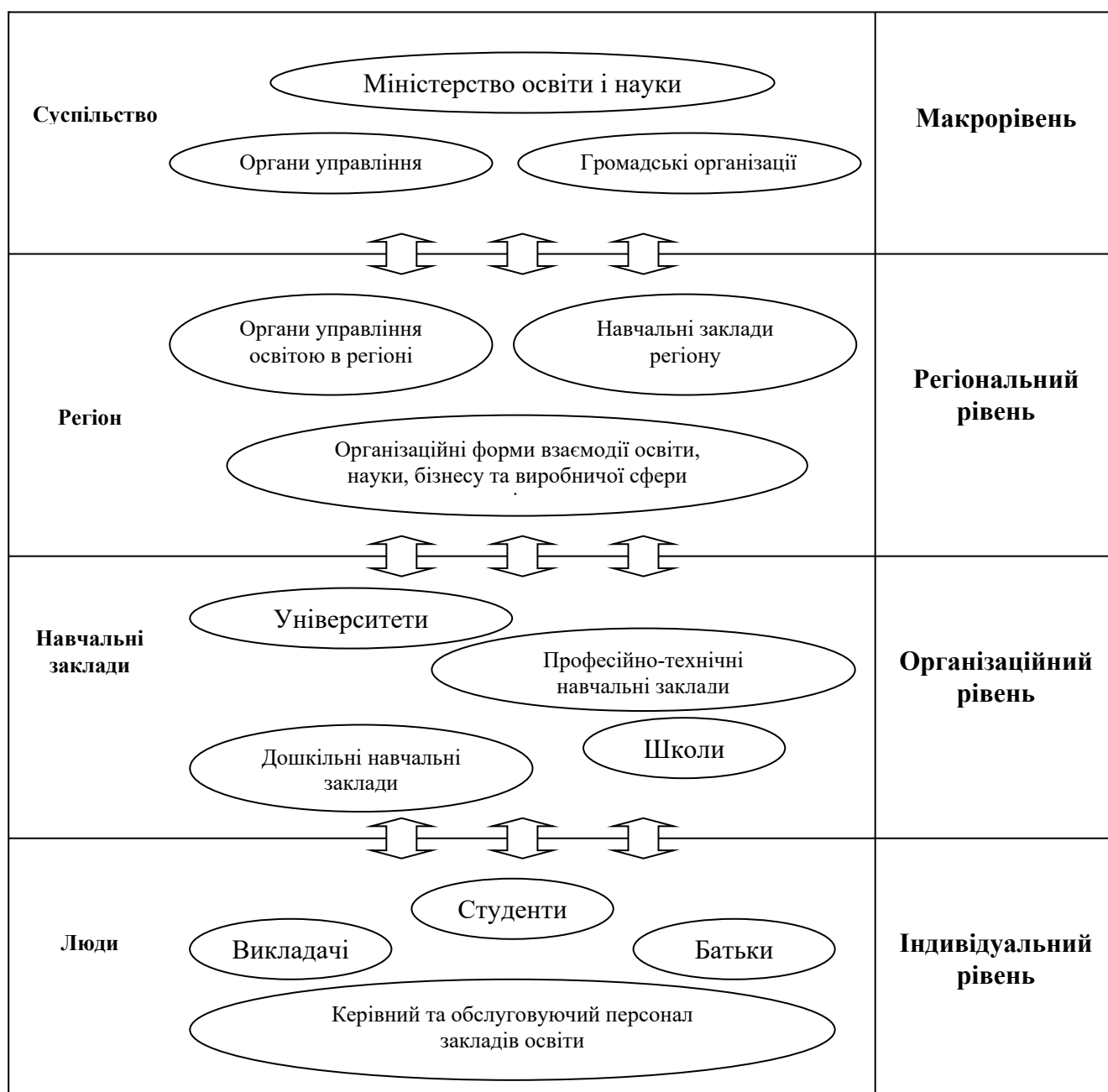

Рис. 1.2. Рівні впровадження інновацій у регіональні освітні системи*

* Складено автором

Таким чином, базуючись на теоретико-методологічних напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених, окремі з яких висвітлені вище, визначаємо *регіональну освітню систему* як підсистему державної освітньої системи та відносно автономну систему регіонального рівня, з розвиненими підсистемами (дошкільних установ, загальноосвітніх шкіл, закладів професійно-технічної освіти та вищої освіти) елементами яких є освітні установи регіону, що надають освітні послуги населенню в цьому регіоні та органи управління освітою регіону,

спеціалізовані громадські організації, які займаються питаннями освіти, котрі зобов'язані забезпечувати функцію неперервності освітнього процесу в регіоні і задовольняти попит на спеціалістів на регіональному ринку праці.

Це визначення нам дасть змогу найбільш повно визначити цілі, предмет регіональних освітніх систем при їх дослідженні, визначити їх місце в регіональній системі, та роль у взаємодії з іншими підсистемами регіону. Адже, хоча й регіональну освітню систему як частину регіональних суспільних систем та її соціальної підсистеми [232, с.22] виокремлювали вітчизняні вчені регіоналісти (М.І.Долішній, С.М. Злупко, Л.К. Семів), її місце у системі регіон та рівень взаємодії з іншими підсистемами в науковій літературі висвітлений недостатньо.

Сформульована дефініція регіональної освітньої системи дає нам змогу виокремити її базові ознаки, які проявляються навколо її функціональної спрямованості, органічної цілісності, відносної територіальної обмеженості (подолання державних кордонів із застосуванням форм дистанційного навчання), чутливості до умов зовнішнього середовища, а також складної структури внутрісистемних зв'язків.

Вважаємо, що метою функціонування регіональної освітньої системи є задоволення попиту населення регіону на освітні послуги й попиту зі сторони економіки регіону на випускників регіональної освітньої системи. Освітні установи є також елементами економіки регіону, тому частина попиту на випускників складає попит зі сторони освітніх установ, які реалізують освітні програми більш високого рівня.

Функціональна спрямованість регіональних освітніх систем диференціюється, залежно від специфіки територіальної спеціалізації освітніх закладів. Виходячи з базової ціленапрявленості, основними функціями регіональних освітніх систем повинні бути:

- освітньо-виховна – початкова та загальна освіта населення регіону;

- кваліфікаційно-професійна – надання освітніх послуг щодо здобуття населенням відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня в розрізі конкретних професійних груп, у тому числі на засадах неперервності;

- просвітницько-виховна – формування в молоді світоглядних засад працелюбства, діяльності на благо розвитку Української Держави, високоморальних ідейних засад тощо;

- політична – формування в молоді громадянської позиції, активної участі у різних формах політичного життя, схильності до подальшої управлінської діяльності в структурах державної служби;

- інноваційна – генерування інноваційних ідей, продукування інноваційної продукції через консолідацію зусиль осіб з високим рівнем інтелектуального потенціалу, залучення до таких процесів молоді із поступовим формуванням у неї інноваційного типу поведінки, сьогодні це має забезпечуватись через співпрацю науки, бізнесу та освіти в регіоні, створення регіональних навчальних комплексів, технопарків;

- когнітивна – систематизація та передача знань із поступовим їх акумулюванням, удосконаленням, що в цілому забезпечує соціально-економічний розвиток регіону;

- інтеграційна – стимулювання міжрегіонального (транскордонного) співробітництва у сфері освіти й науки, реалізація спільних освітніх проектів, програм обміну студентами тощо.

Якісне сутнісне розуміння регіональної освітньої системи з базуванням на інституційно-функціональному підході вимагає конкретизації структури. Окремі її елементи вже були розглянуті при визначенні системи неперервної освіти та її поділ за формальними ознаками (див. рис. 1.1). На рис. 1.3 відображаємо структурну модель регіональної освітньої системи, що формується та функціонує в мінливому середовищі з посиленням факторним впливом різної вимірності. Очевидно, що ядром такої системи за ідеальних умов повинен бути регіональний ринок праці як осередок економічної активності та продукування регіонального суспільного продукту, що становить основу забезпечення якості життя населення.

Власне саме структурні трансформації регіонального ринку праці повинні обумовлювати функціональну напрямленість регіональної освітньої системи, особливо що стосується виконання нею кваліфікаційно-професійної функції.

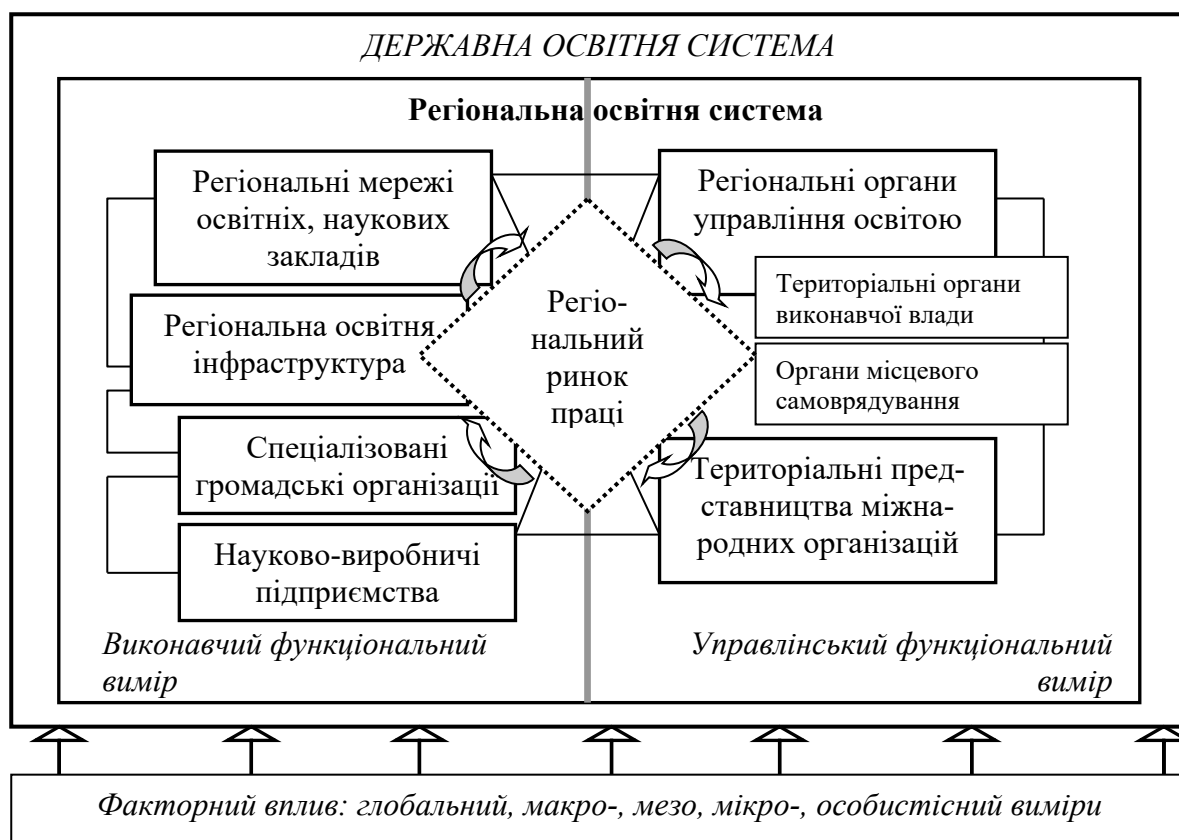

Рис. 1.3. Структурна модель регіональної освітньої системи: інституційно-функціональний підхід*

* Складено автором

Як бачимо, серед підсистем регіональної освітньої системи є регіональні (територіальні) мережі, що являють собою сукупність однотипних освітніх установ (дошкільних установ, загальноосвітніх шкіл, закладів професійно-технічної освіти та вищої освіти), які обслуговують населення певної території (адміністративно-територіальне утворення), що є відокремленою з точки зору попиту й пропозиції на освітні послуги та випускників відповідних освітніх установ [49]. Звертаємо увагу на віднесення наукових організації як елемента підсистеми мережі (просторової організації) регіональної освітньої системи. Такий підхід обумовлений їх помітною роллю в підготовці наукових кадрів, що

має виняткове значення в контексті реалізації концепції неперервної освіти в регіонах України.

Отже, сучасні динамічні процеси глобалізації з одночасним поглибленням регіоналізації в різних сферах суспільного життя обумовили необхідність теоретико-методологічного обґрунтування розвитку регіональних освітніх систем. Незважаючи на їх достатню автономність та відносну територіальну відокремленість, важливо розуміти, що ера інформаційного суспільства та застосування інформаційно-комунікаційних технологій вносять суттєві корективи у принципи функціонування таких систем, коли освітня послуга може долати кордони в дуже стислому часовому проміжку, трансформуючи таким чином традиційне уявлення про просторово-часові можливості освітнього процесу. З іншого боку, розвиток регіональних освітніх систем не повинен відкидати значущість державної освітньої системи як базової, що визначає концептуальні підходи освітнього процесу в країні, його ідеологічної спрямованості з метою досягнення цілей націотворення. Очевидно, що регіональна освітня система є чи не найчутливішою до мінливих умов зовнішнього середовища, а її роль для соціально-економічного розвитку регіону вимагає особливо детального вивчення характеру таких впливів та пошуку шляхів нівелювання негативних їх проявів. Висока інтегративність регіональної освітньої системи в інші підсистеми регіону потребує особливого простеження взаємозв'язку між ними, особливо з регіональним ринком праці, що дасть змогу таким чином забезпечувати цілісний розвиток регіону.

1.2. Підходи до вивчення регіональної освітньої системи в регіональній економіці

Визначення місця регіональних освітніх систем в ієрархії загальнодержавної освітньої системи вимагає чіткого їх виокремлення як об'єкту дослідження регіональної економіки. При визначенні теоретичних засад функціонування регіональних освітніх систем базовим є підхід регіоналізму. Він сприяє оптимальному використанню специфіки та унікальності внутрішнього

потенціалу регіонів для прискорення темпів економічного зростання [13]. Таким чином, можна визначати кожен регіональну освітню систему як в значній мірі унікальне явище з нетиповими проявами, що вимагає особливих підходів у забезпеченні її розвитку.

Як уже зазначалось, регіональна освітня система – це підсистема державної освітньої системи, елементами якої є освітні установи регіону, установи інших регіонів, що надають освітні послуги в цьому регіоні та органи управління освітою регіону, спеціалізовані громадські організації, які займаються питаннями освіти, зобов'язані забезпечити функцію неперервності освітнього процесу в регіоні і задоволення попиту на регіональному ринку праці та взаємодіють між собою.

Визначення місця регіональної освітньої системи в суперсистемі «регіон» є надзвичайно важливим завданням у контексті розуміння внутрісистемних зв'язків, факторного впливу на її функціонування та її детермінування розвитку інших підсистем регіону. Для цього важливо насамперед зрозуміти, яка структура суперсистеми «регіон». Щодо цього у вітчизняній науці немає одностайної думки. Серед останніх досліджень досить нестандартний підхід пропонує Г.Л. Монастирський, який досліджує технології управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня, пропонуючи їх розглядати як економічну систему, в склад якої входять підприємницька, інфраструктурна, ресурсно-майнова, трансформаційно-продуктова і зовнішньоекономічна підсистеми, які взаємодіючи між собою визначають її стійкість. Такий підхід дозволив автору відійти від виключно економіко-географічного й політико-управлінського підходів до дослідження таких спільнот [164, с. 5]. В. Томпсон, якого вважають одним з основоположників регіональної науки, ще в 1966 році вважав можливим розглядати регіон тільки в рамках економічної науки. Цієї ж думки дотримувались також такі дослідники, як Х. Річардсон, П. Джеймс, Дж. Мортак, стверджуючи право саме економістів аналізувати це поняття [2]. Розглядаючи регіон як сукупність місцевих соціально-економічних умов розвитку освіти в території, такі його аспекти, як історія, культура, демографія, етнос не

попадуть в поле зору. Тому необхідно розглядати освіту як сутнісну характеристику певної території і в той же час простежити вплив територіальних ознак на особливості розвитку регіональних освітніх систем. Отже, з точки зору регіональної науки необхідно виокремити територіальні освітні системи, що вбирають в себе всі особливості даних територій, будучи носієм культурно-історичних і національно-територіальних традицій.

В умовах автоматизації виробництва та модернізації економіки в глобальному просторі за останні роки виявилось дуже багато недоліків функціонування системи освіти, яка не встигає за сучасними викликами часу та викликає диспропорції в глобальному економічному просторі на різних рівнях. Регіональна освітня система відіграє формуючу роль таких регіональних підсистем, як регіональний ринок праці, регіональна інноваційна система, регіональна наукова система, оскільки основними елементами цих систем є людський капітал, який генерує нові ідеї та починання, що напряму залежить від освіти економічно активного населення регіону та здатності його продукувати новий інноваційний продукт. Регіональна специфіка в даному випадку також буде відігравати одну з вирішальних ролей. Наприклад, при ІТ спрямованості регіону для нього характерним буде поява великої кількості стартапів (start-up - запускати) – компаній, які як правило, створені недавно, перебувають у стадії розвитку або дослідження перспективних ринків, в той же час при промисловій спеціалізації регіону йому будуть характерні інші способи реалізації підготовлених у межах регіональної освітньої системи спеціалістів, потреба в яких у межах конкретної галузі буде визначатись промисловою спеціалізацією регіону. В той же час регіональна освітня система не може існувати окремо від інших підсистем регіону, які прямо чи опосередковано впливають на неї – таких як підсистема розселення регіону, регіональна соціальна інфраструктура, транспорт та зв'язок. У науковій літературі слабо висвітлені підсистеми регіону та мала кількість дослідників зверталась до чіткого виокремлення соціальних чи економічних підсистем, хоча системний підхід у дослідженнях регіону є чи не найбільш використовуваним. Російські дослідники Л.І. Муратова та А.Є. Дем'яненко визначають наступний

перелік підсистем регіональної системи [167]: територіальна, соціальна, споживча, інвестиційна, управлінська, інституційна, фінансово-бюджетна, інноваційна, а також підсистема виробництва товарів і послуг. З вітчизняних науковців варто відзначити твердження Н.А. Мікули, яка визначає підсистеми транскордонного регіону, що може бути адаптовано і щодо виявлення ролі регіональної освітньої системи в суперсистемі «регіон, поділяючи їх на дві основні групи – функціональні підсистеми та підсистеми розселення [160, с. 172]. До першої групи вчена відносить секторні (економіка, культура, політика), організації суспільної діяльності та матеріально-технічні, до другої – елементарні та мережі розселення. У певному сенсі таке трактування можна розповсюджувати і на традиційне розуміння регіону. В.Ф. Грищенко та І.В. Грищенко виділяють керуючу та керовану підсистеми регіону [62]. До керуючої дослідники відносять органи управління та місцевого самоврядування, в керованій виділяють соціальну (освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство, сфера послуг, трудові ресурси), економічну (суб'єкти господарювання, передбачені чинним законодавством України, їх поведінка та діяльність) та екологічну підсистему регіону.

Школа регіоналістів М.І.Долішнього (С.М. Злупко, Л.К. Семів, Л.Т.Шевчук) виділяли регіональну освітню систему як складову регіональних соціальних систем, що в свої чергу входили в регіональну суспільну систему, визначаючи її як територіальну суспільну систему, що має суб'єктивний статус [232, с. 22]. Вчені, що займаються питаннями регіонального розвитку, доводять про потребу вдосконалення вчення про економічні системи, адже просторовий аспект вже не є визначальним для конкурентних переваг певних територій [100, с. 18].

Дуже мала кількість науковців взагалі виділяють регіональну освітню систему як підсистему регіону та не враховують ступінь її взаємодії з регіональним ринком праці, який є, на нашу думку, ядром соціально-економічної підсистеми регіону. Регіональний ринок праці як одна з основних складових економічної підсистеми регіону очевидно формує вимоги до регіональної освітньої системи, залежності від попиту на ті чи інші професії в регіоні,

промислової спеціалізації регіону. У той же час освітня система формує пропозицію для регіонального ринку праці і звідси зв'язок між двома елементами є двостороннім. Ці дві системи залежать від інноваційної підсистеми регіону, що формує інноваційні процеси в економіці, що рівною мірою можуть стосуватись як освітнього процесу, так і впровадження інновацій в економіці та праці. Виходячи з вищеприведеного, ми можемо зобразити загальну структуру підсистем регіону та зв'язки між ними (рис. 1.4).

Зі схеми видно, що регіональна освітня система, регіональний ринок праці та інноваційна система регіону формують ядро в суперсистемі «регіон», що виступає джерелом кваліфікованих кадрів для інших підсистем, зокрема таких, як культура, сфера послуг, транспорт та й загалом для суб'єктів промисловості і господарювання регіону. Інноваційне наповнення як освітнього процесу, так і самого процесу виробництва очевидно відіграє ключову роль для соціально-економічного розвитку регіону. Подібна схема активно підтримується ЄС і викладена в документі «Інноваційна політика: оновлення підходів Союзу в контексті Лісабонської стратегії» [365].

У стратегії визначено, що в ЄС поступово відбувається об'єднання регіональної, економічної, промислової та соціальної політик в інноваційну. Головною ціллю такої політики є формування в кожному з напрямків особливого середовища, що буде сприяти появі інновацій. Як основне завдання ставиться перехід до нової стратегії формування інновацій шляхом збільшення витрат на науково-дослідну діяльність, створення єдиного наукового й інноваційного європейського простору, підсилення його регіонального рівня та розширення горизонтальної і вертикальної кординації управління інноваційним розвитком. Визначається, що основою сучасної конкурентоспроможності економіки орієнтованої на знання є не тільки технологічні, але й організаційні та ринкові інновації. Як одне з основних джерел інновацій в стратегії визначається освітній процес, що повинен генерувати кадри як інструменти інноваційних процесів [365].

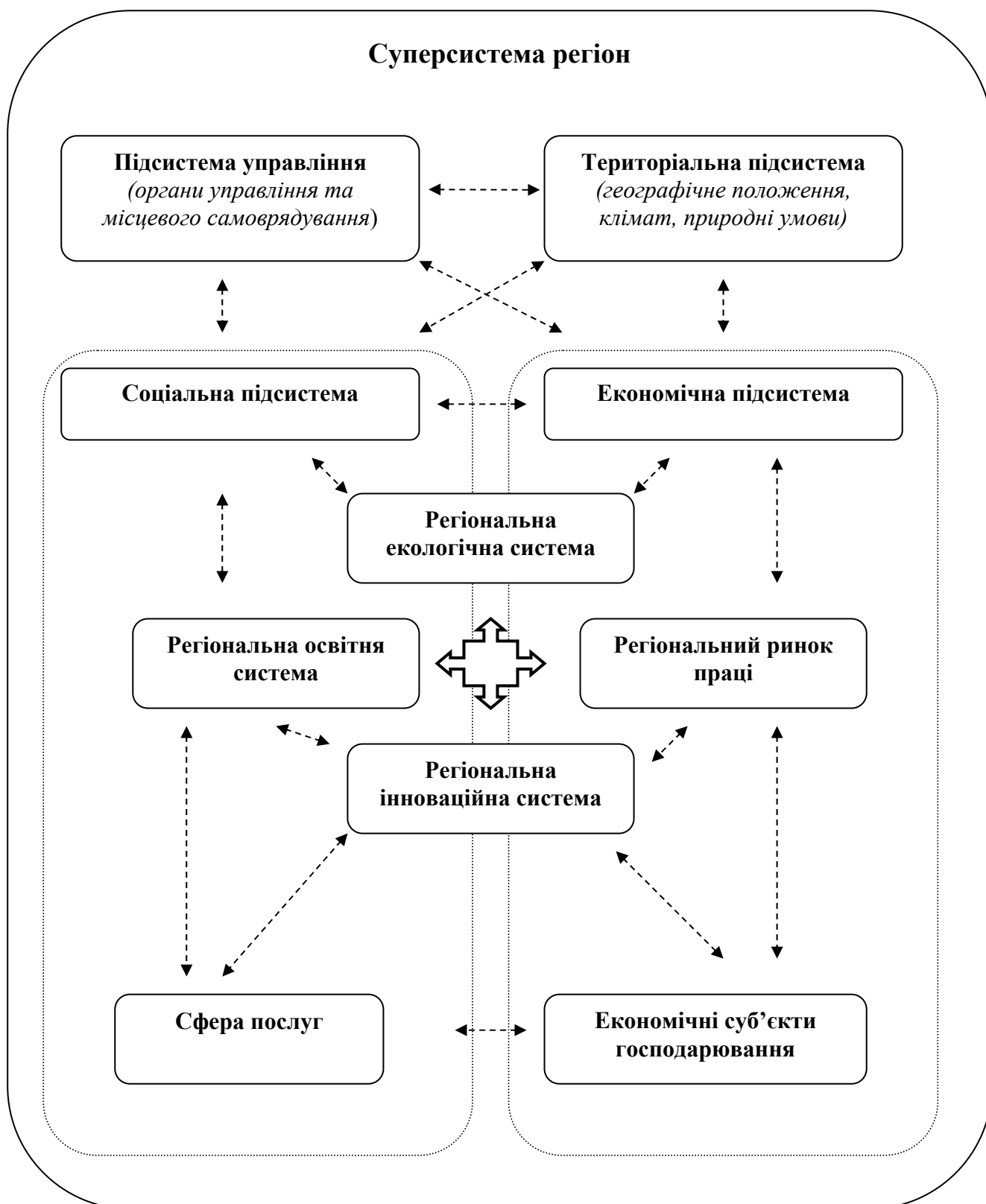

Рис. 1.4. Структурованість суперсистеми «регіон» та місце в ній регіональної освітньої системи*

* Складено автором

На регіональному рівні при такому підході пропонується узагальнювати та стандартизувати основні показники інноваційного розвитку, фінансувати розвиток слаборозвинутих (депресивних) регіонів, спираючись на досвід тих, що досягли успіху, і таким чином забезпечити соціально-економічний розвиток ЄС на інноваційній основі.

Вплив регіональної освітньої системи на інші системи регіону знаходиться не тільки в рамках економічної взаємодії попиту та пропозиції на освітні послуги та підготовку фахівців, а може значно залежати від його специфіки. У той же час очевидно, що інші системи суперсистеми «регіон» по різному впливають на регіональну освітню систему. Ці взаємовпливи можна представити у вигляді таблиці (табл. 1.1). Тут варто відзначити, що необхідність виявлення таких взаємовпливів обумовлює можливість нового концептуального підходу соціально-економічного розвитку регіону на комплексних засадах із забезпеченням одночасного покращення ситуації у різних регіональних підсистемах. Розуміючи, що регіональна освітня система відіграє величезну функціональну роль для розвитку регіону, слід чітко виділити можливі напрями її взаємодії з іншими підсистемами з метою покращення загального соціально-економічного стану в регіоні.

Таблиця 1.1

Базові напрями взаємовпливів регіональної освітньої системи
та інших підсистем регіону*

Регіональна підсистема	Вплив регіональної освітньої системи	Вплив на регіональну освітню систему
Підсистема управління	Підготовка кадрів для органів управління регіону відповідного рівня кваліфікації та професіоналізму; формування управлінської інтелектуальної еліти, здатної забезпечувати сталий соціально-економічний розвиток регіону	Законодавство, програми розвитку освітньої системи. Формування державного замовлення на підготовку робітників і фахівців, розподіл фінансування
Територіальна підсистема	Вплив на територіальне розміщення населення, рівень урбанізації, концентрацію осіб відповідним інтелектуальним	Просторовий аспект та особливості регіону впливають на розміщення об'єктів регіональної освітньої системи (гірські регіони, регіони з

	потенціалом в обмежених просторових локаціях	високим чи низьким рівнем урбанізації); вплив транспортної інфраструктури
Економічна підсистема	Елементи регіональної освітньої системи є суб'єктами економічної діяльності регіону (особливо приватні навчальні заклади), розвиток об'єктів проживання студентів та середовища навчання (гуртожитки, інфраструктура біля навчальних закладів, громадське харчування).	Економічна спеціалізація регіону формує попит на випускників регіональної освітньої системи, рівень підготовки; рівень економічного розвитку та життя населення визначає попит на освітні послуги навчальних закладів на комерційній основі
Регіональний ринок праці	Формує пропозицію економічно активного населення; визначає конкурентоспроможність фахівців і робітників	Формує попит на економічно активне населення, перекваліфікацію працівників, формування конкурентного середовища, що веде до підвищення якості освітнього процесу
Суб'єкти економічного господарювання	Формує пропозицію економічно активного населення; визначає вимоги працівників до умов праці залежно від освітньо-кваліфікаційного рівня	Формують попит на економічно активне населення, визначають напрями перекваліфікації працівників
Соціальна підсистема	Формує пропозицію економічно активного населення; визначає рівень розвитку соціальної системи для молоді	Формує попит на економічно активне населення; визначає основні напрями перекваліфікації працівників соціальної сфери
Сфера послуг	Формує пропозицію працівників, розвиток об'єктів сфери послуг, у тому числі поблизу навчальних закладів	Формує попит на економічно активне населення, визначає основні напрями перекваліфікації працівників сфери послуг
Наукова система	Основний постачальник працівників РОС; визначає рівень її розвитку; формує потужну генерацію наукової інтелектуальної еліти	Визначає рівень розвитку регіональної освітньої системи, її конкурентоспроможність на міжрегіональному та міжнародному рівнях.
Інноваційна система	Визначає та є джерелом кількості елементів створення та впровадження інновацій	Визначає інноваційний розвиток регіональної освітньої системи, її прогрес та конкурентоспроможність на міжрегіональних ринках освітніх послуг, формує та створює попит на нові знання
Екологічна система	Готує спеціалістів для праці в екологічній сфері	Визначає спеціалізацію регіональної освітньої системи

* Складено автором

Формуючи загальну структуру суперсистеми «регіон», її підсистеми впливають одна на одну різними способами. При цьому простежуються різнохарактерні зв'язки, що проявляються за ознаками зворотного зв'язку, а

також функціональними, трансформаційними, причинно-наслідковими та іншими впливами. Особливу увагу тут слід звернути на функціональні зв'язки.

Під поняттям функціонального зв'язку можна розуміти визначення, сформульоване такими вченими, як М.М. Паламарчук та О.М. Паламарчук: поняття «зв'язок» означає, що одна система функціонує та розвивається у певній залежності чи підпорядкованості від іншої, зв'язок зумовлює взаємні обмеження функціонування систем та їх елементів [194, с. 45]. З більшістю систем регіону регіональна освітня система буде пов'язана в першу чергу соціально-трудовами зв'язками, адже продуктом її діяльності є працівники для всіх інших систем. Основним ядром інноваційного розвитку в регіоні виступає інноваційна система, що тісно взаємодіє з регіональною освітньою системою. Регіональна освітня система, будучи основним джерелом працівників для більшості інших систем, повинна відігравати ще й роль інноваційного наповнювача для них, так як від рівня її розвитку, взаємодії з науковою системою та реальним сектором економіки, зокрема з промисловістю, в значній мірі залежить інноваційний розвиток регіону загалом. Зв'язки між підсистемами регіону є переважно двосторонніми, системи не є ізольовані та за ідеальних умов повинні природно впливати одна на одну, але регіональна освітня система, наукова система, інноваційна система утворюють ядро, що визначально впливає на регіональний ринок праці та економіку регіону, визначаючи якість та кількість інновацій.

Разом з тим, варто відзначити, що існуюча нині в регіонах України ситуація з низкою деформацій в усіх підсистемах регіону зумовлює деструктивні міжсистемні взаємовпливи, тому хочемо звернути увагу на окремі з них. Основний деструктив впливу підсистеми управління на регіональну освітню систему полягає у дисбалансах державного замовлення на підготовку фахівців і робітників відповідно до потреб регіонального ринку праці. Проблема тут криється у відсутності прикладного застосування методичних підходів до розрахунку потреби економіки регіону в робітниках і фахівцях із якісними прогностичними розрахунками на довгострокову перспективу згідно стратегічних пріоритетів розвитку.

Деструктив впливу територіальної підсистеми в основному зводиться до надмірної концентрації освітнього потенціалу в окремих просторових локаціях, наслідком чого є нерівномірний розподіл економічно активного населення в межах регіону, що прямо детермінує рівень соціально-економічного розвитку низки територій. Особливо це стосується населених пунктів сільського типу.

Окремий проблемний зріз формує деструктивний вплив підсистеми культури на регіональну освітню систему, який проявляється у девальвації загальнолюдських і гуманістичних цінностей в сфері підготовки кадрів, що в підсумку виступає потужним гальмуючим фактором прогресивної трансформації регіональних освітніх систем.

Умови розвитку інформаційного суспільства вимагають особливої уваги впливів інноваційної системи регіону, яка деструктивує регіональну освітню систему в частині понижених можливостей інноваційної активності навчальних закладів, особливо що стосується системи вищої освіти.

З іншого боку, сучасний стан розвитку регіональних освітніх систем в Україні обумовлює величезну кількість проблем в усіх регіональних підсистемах, адже саме за результатами освітнього процесу формуються світоглядні засади економічно активного населення щодо майбутньої професійної діяльності, схильності до інновацій, трудової поведінки з базуванням на високоморальних чеснотах з недопущенням сприйняття асоціальних норм.

Визначаючи рівень взаємодії між системами регіону, необхідно чітко визначити елементи кожної системи, та особливо детально елементи регіональної освітньої системи, як основного об'єкту дослідження, що дозволить виявляти зв'язки та взаємовпливи. Для прикладу, органи управління освітою є специфічними елементами регіональної освітньої системи, хоча й не несуть навчальної функції, і відносяться до системи управління (управлінський функціональний вимір у структурі регіональної освітньої системи). Звідси одразу є зрозумілим вплив управлінської системи на регіональну освітню систему. Він полягає у формуванні законодавчої бази для функціонування елементів регіональної освітньої системи, програм розвитку освіти в регіоні, розподілення

коштів та стимулювання розвитку приватної освіти і співпраці з реальним сектором економіки.

Очевидно, регіональним освітнім системам, як і іншим системним утворенням, характерні визначені властивості та принципи, пов'язані з цілями і функціями. Уточнення таких принципів є також надзвичайно важливим у контексті виявлення основних взаємовпливів регіональної освітньої системи в суперсистемі «регіон». Вважаємо, що ефективна освітня система повинна функціонувати в полі таких обмежуючих принципів, як:

I. Загальнофункціональні:

- синергетичність - максимальний ефект діяльності системи досягається тільки у разі максимальної ефективності спільного функціонування її елементів для досягнення спільної мети. Це означає, що кожен елемент системи – надзвичайно важливий і його нефункціональність матиме прямий стосунок до результуючих показників її діяльності, а дієва взаємодія з іншими елементами даватиме змогу одержувати кращі результати, аніж вони б діяли відокремлено;

- емерджентність - поява у системи властивостей, не притаманних елементам системи, принципова незвідність властивостей системи до суми властивостей складових її компонентів (неаддитивність). Даний принцип доповнює попередній та підкреслює унікальність кожної з систем у сили специфіки її елементів, які у синергетичній взаємодії можуть спричиняти формування нових явищ і процесів, що для освітньої сфери є надзвичайно важливим завданням;

- цілеспрямованість - наявність у системи мети (цілей) і пріоритет цілей системи перед цілями її елементів. У зв'язку з цим безцільне функціонування регіональних освітніх систем може формувати деструктив розвитку інших регіональних підсистем;

- альтернативність – шляхи функціонування та розвитку системи (її організації та самоорганізації) можуть помітно диференціюватись у залежності від сутнісних характеристик її елементів, закономірностей взаємодії між ними, а також факторного впливу зовнішнього середовища.

II. Пов'язані зі структурою:

- структурність – розподіл системи на визначені компоненти, між котрими налагоджені різнохарактерні зв'язки. Це важливий принцип для концептуального розуміння управління розвитком регіональних освітніх систем;

- ієрархічність - кожен компонент системи може розглядатися як система, сама система також може розглядатися як елемент деякої надсистеми, що в нашому випадку є загальнодержавна освітня система (спеціалізований макровимір) та суперсистема «регіон» (територіальний мезовимір).

III. Пов'язані з ресурсними можливостями та комунікативними екзогенними формами:

- комунікативність - налагодження постійних екзогенних взаємодій;

- адаптивність - потреба досягнення стану рівноваги (так званого гомеостазу), що вимагає адаптації системи до змінних умов зовнішнього середовища;

- надійність - здатність системи зберігати свій рівень якості функціонування при встановлених умовах за встановлений період часу;

- відособленість - властивість, що визначає наявність меж (у тому числі умовних, адже регіональна освітня система – глибоко інтегрована підсистема регіону) з навколишнім середовищем;

- субсидіарність - коли вищі за ієрархією одиниці мають право і повинні вирішувати ті проблеми, які неспроможні виконати нижчі [14, с. 51];

- адиціоналізм - коли фінансові ресурси з державного й місцевого бюджетів доповнюються коштами, одержаними з власних джерел функціонування.

Серед зазначених принципів особливу увагу слід звернути ієрархічність, який дає змогу констатувати, що за рангами системи регіональна освітня система:

- включає в себе підсистеми - системи, які є частиною іншої системи і здатні виконувати відносно незалежні функції, що має підцілі, спрямовані на досягнення спільної мети системи;

- входить в надсистеми (суперсистеми) - більш великі системи, державну освітню систему, частиною якої є регіональна освітня система, планетарну освітню систему, суперсистему «регіон».

Таким чином, регіональну освітню систему важливо розглядати полівекторно як своєрідну з'єднуючу систему мікро- й макровимірів, які відображають процеси в освітній сфері. Як наслідок, регіональна освітня система є відкритою системою, так як активно обмінюється енергією з іншими системами регіону. Цю важливу властивість слід враховувати і при визначенні класифікаційних підходів до розподілу регіональних освітніх систем, зокрема за термодинамічною класифікацією системи доцільно класифікувати за характером зв'язків параметрів системи з навколишнім середовищем.

Окрім вертикальних зв'язків регіональної освітньої системи з іншими підсистемами регіону, що було деталізовано вище, варто також окрему увагу звернути на її ієрархічну підпорядкованість системних утворенням іншого порядку. Дослідження регіональних суспільних систем в регіональній економіці повинно визначати її територіальні рівні, як правило засновані на територіальних адміністративних системах (місто, район, область). Регіональний підхід повинен зосереджувати увагу на вивченні специфічного для цього регіону просторового поєднання освітньої системи, враховувати те, що відрізняє одну регіональну суспільну систему від іншої. Загалом такий підхід є досить поширеним у працях вчених, зокрема російській вчений В.Н. Аверкін зазначає, що регіональна система освіти включає такий структурний компонент, як мережа закладів освіти різного рівня (дошкільної, загального, середнього спеціального, вищого і додаткового), об'єднаних на основі територіального принципу [2]. Важливо, що розподіл регіональних освітніх систем за територіальними рівнями дає змогу конкретизувати компетенції управління їх розвитком між державними структурами різних ієрархічних рівнів. Це особливо важливо в контексті визначення відповідальності окремих суб'єктів за реалізації державної чи регіональної політики у сфері освіти з їх функціональним розподілом.

В якості ключових функцій управління освітньою системою деякі дослідники на регіональному рівні виділяють регулятивну та управлінську [295].

При реалізації регулятивної функції сегмент компетенції включають повноваження щодо нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері освіти і виховання. Управлінський (оперативний) сегмент компетенції має повноваження щодо здійснення виконавчо-розпорядчих функцій в сфері забезпечення конституційного права на освіту [133].

Отже, розвиток регіональних освітніх систем не може відбуватися окремо без стимулювання розвитку інших систем регіону, які мають тісні функціональні зв'язки між собою. Особливо це стосується системи управління, інноваційної й наукової систем регіону, а також регіонального ринку праці. Виявлення характеру взаємозв'язків між регіональною освітньою системою та іншими підсистемами регіону дадуть змогу забезпечувати комплексний соціально-економічний розвиток регіону з оптимізацією ресурсних затрат на реалізацію управлінських рішень. У контексті управлінської діяльності це дає змогу:

- впливати на розвиток різних підсистем регіону через ефективізацію функціонування регіональної освітньої системи з посиленням її конструктивного впливу на процеси й явища, що в них протікають;

- впливати на розвиток регіональної освітньої системи через ефективізацію функціонування інших підсистем регіону, що здійснюють на неї найбільш потужний вплив позитивного чи, навпаки, деструктивного характеру.

У цілому нинішній стан справ доводить необхідність суттєвих реформацій як в освітній, так і в інших сферах регіонального розвитку. Передусім слід посилювати взаємозв'язки між регіональною освітньою системою та регіональним ринком праці, мотивуючи розвиток бізнес-середовища через забезпечення висококваліфікованими кадрами. Іншим важливим зрізом повинен бути культурний розвиток із формуванням нормальних ціннісних орієнтацій молоді як нової генерації державницьких перетворень, спрямованих на здобуття Україною провідних позицій у світовій спільноті за показниками інтелектуального розвитку.

1.3. Теоретичні передумови формування сучасного розуміння регіональних освітніх систем

Упродовж тривалого періоду часу регіональні освітні системи пройшли значний шлях розвитку від їх зародження до сьогодення. Такі еволюційні зміни отримали обґрунтування та відображення в теоріях і концепціях, які присвячені розвитку освіти.

Сучасне розуміння освіти є настільки багатограним, що визначення його дефініції вимагає конкретизації площини розгляду цієї категорії як цілеспрямованої пізнавальної діяльності людини (процес), як передачу акумульованих тисячоліттями знань від минулих поколінь майбутнім (продукт) чи як наукову дисципліну, предметом вивчення якої виступають методи навчання у профільних інституціях, що формують систему знань, доповнюючи ті, які людина отримує в процесі соціальних взаємодій (соціалізації).

Таке тривекторне концептуальне розуміння освіти вимагає глибокого ретроспективного зрізу дослідження, що б дало змогу простежити еволюцію поглядів на її дефініцію та, як наслідок, трансформаційні процеси в самій системі одержання освіти, її значення для життєдіяльності особистості (локальний вимір), а також для формування трудового потенціалу всієї нації (макроримір), що в інтегрованій своїй взаємодії спричиняє загальний поступ людства (глобальний вимір).

Людство неперервно переживає кризові явища і процеси. Це вже закономірна характеристика його розвитку, яка при циклічності дає надію на подальші прогресивні зміни, хоча в обмежених часових координатах - часто веде до значних матеріальних втрат. Однак втрачене матеріальне багатство відтворюється завдяки збереженим суб'єктивним знанням про застосування машин і механізмів, здатності людей отримувати та створювати об'єктивні знання [353, с. 5]. Розуміння ролі освіти як своєрідного «механізму» отримання знань вимагає якісного вивчення її еволюції з прив'язкою до основних суспільних змін, що мали місце в різні часові періоди, передусім в умовах аграрного, індустріального та сучасного, так званого, постіндустріального або інформаційного, суспільства.

Для аналізу еволюції освіти в контексті суспільних змін важливо, насамперед, конкретизувати, які основоположні підходи в її розгляді це дасть змогу сформулювати. Вважаємо, що такий ретроспективний зріз дослідження доцільно здійснювати для з'ясування:

- 1) яка основна роль освіти у формуванні світоглядних засад окремої людини й усього суспільства. Тут основний зріз дослідження полягає в розгляді людини як соціальної істоти;
- 2) яка роль освіти у формуванні передумов суспільних змін, наслідком яких є загальний прогрес суспільства, що детермінується зміною цілих епох людського розвитку.

Щодо першого зрізу аналізу еволюції освіти в контексті суспільних змін, то тут важливо розуміти логічну закономірність її впливу на формування світоглядних засад окремої людини, що супроводжується відповідними соціальними позиціями відносно інших людей, тобто місця людини в суспільстві (рис. 1.5).

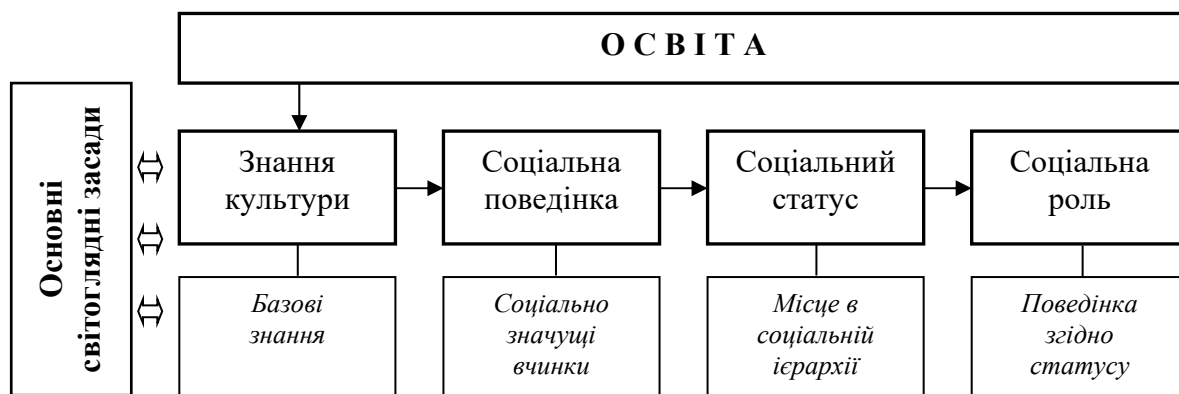

Рис. 1.5. Роль освіти у формуванні світоглядних засад та соціальних позицій людини*

* Складено автором

Для виявлення еволюції освіти з точки зору її впливу на формування передумов, що спричиняють відповідні суспільні зміни, наслідком чого є виділення науковцями таких етапів розвитку людства, як аграрне, індустріальне й постіндустріальне, або інформаційне (як сформульовано у нашому дослідженні)

простежимо спочатку деякі теоретичні положення в розрізі різних історичних періодів, зокрема, звертаючись до тверджень провідних науковців – найвидатніших представників світової економічної думки.

Умови *аграрного суспільства*, що відзначались домінуванням рабовласництва й найманої праці, ресурсозатратністю й трудовою активністю, яка базувалась на фізичній силі, незважаючи на притаманний їй примітивний спосіб організації освітнього процесу, заклали міцні підвалини тої системи, яка в подальшому розвивалась вже в умовах інформаційного суспільства, за двома базовими векторами – культурно-доцільним та природно-доцільним. Переважання жорстких загальнообов'язкових для всіх учнів програм навчання приводило до значної частини так званих невстигаючих осіб, наслідком чого учнями навчальних закладів для одержання вищих ступенів освіти (гімназії) ставала дуже незначна когорта. Сучасні тенденції звичайно ж є повністю протилежними. Висока частка осіб з вищою освітою змушують науковців і практиків звертатись до дуже актуальної сьогодні проблеми – девальвації знань, коли особа, що здобула відповідного рівня освіти та володіє підтверджуючим про це документом, не може в процесі своєї трудової діяльності підтвердити такий рівень.

Один з засновників сучасної економічної теорії А. Сміт у своєму «Дослідженні про природу та причини багатства народів» вказував на необхідність інвестицій у людські знання, які разом з сформованими завдяки цьому навиками впливають на доходи і структуру заробітної плати працівників. Зростання продуктивності корисної праці залежить, передусім, від підвищення вправності та вміння працівника, а потім від покращення машин та інструментів, з допомогою яких він працює [260, с. 9]. Таке твердження видатного економіста, що творив у XVIII столітті, свідчить про високий талант наукового передбачення, розуміння тих процесів століттями наперед, які сьогодні будуть детермінувати подальший суспільних поступ.

Англійський економіст, представник неокласичної наукової думки А. Маршал дуже високо оцінив роль освіти в нагромадженні потенціалу людини. Вчений підкреслював, що освіта дає змогу розкрити свої здібності, потенційні

можливості, тому рівень освіти не можна оцінювати лише за безпосередніми практичними результатами [279, с. 20]. А. Маршал також обґрунтував необхідність збільшення державних і приватних витрат на розвиток освіти [11, с. 12]. Таким чином, вчений на зламі XIX-XX століть звернувся до такої актуальної категорії, як потенційні можливості людини, зокрема активно досліджуваного сьогодні трудового потенціалу, а як свідчить огляд сучасних літературних джерел, у його компонентній структурі практично кожен вчений виділяє освіту й інтелект як одні з найвагоміших складових (Б. Генкін – освіта, професіоналізм; Д. Ядранський – освіта, професійний рівень, інтелект; А. Криклій – професійна, кваліфікаційна структури населення (кількісні характеристики), освіта, професійна підготовка (якісні характеристики); І. Джаїн – інтелектуальний, освітній (загальноосвітній, професійно-кваліфікаційний) та багато інших) [53, с. 53; 351, с. 23; 140, с. 35; 74, с. 6]. У фазі розподілу і перерозподілу трудового потенціалу виявляються й узгоджуються інтереси учасників ринку освітніх послуг і суб'єктів ринку праці. Випускники закладів освіти всіх рівнів, які потребують працевлаштування за опанованим фахом, набутою спеціальністю, складають частину сукупної пропозиції на ринку праці [197, с. 57]. Таким чином, не викликає жодних сумнівів щодо ролі освітньої складової у формуванні й використанні трудового потенціалу. Зростання уваги і науковців, і практиків до категорії трудового потенціалу й необхідності його нарощування та ефективного використання обумовили зміщення акцентів у розгляді освіти як суто процесу одержання знань, а вже звернення уваги на її своєрідну неперервність, необхідність постійного розвитку й удосконалення.

В *індустріальному суспільстві* сформувалась класична парадигма освіти, яку характеризує домінування функції корисності знань, що забезпечувало підготовку людей до обслуговування виробництва [196, с. 15]. Це створювало передумови формулюванню *концепції людського капіталу* (виникла на межі XIX-XX століття), яка на початку 60-х років XX століття базувалась на впевненості, що розвиток освіти, а, отже, і підвищення рівня інтелектуального потенціалу – це є те благо, яке знижує тиск економічних і соціальних потрясінь як на людину, так і на

суспільство в цілому. Адже витрати на освіту – це інвестиції, для яких властивий ефект довготривалої дії [79, с. 327].

Одним з найяскравіших представників даного наукового напрямку справедливо називають американського економіста, лауреата Нобелівської премії з економіки 1979 року Т. Шульца, який у своїй праці «Формування капіталу освіти» визначив освіту як одну з форм капіталу, через що людським капітал називають тому, що ця форма стає частиною людини, а капіталом стає внаслідок того, що являє собою джерело майбутніх задоволень або майбутніх заробітків або того й іншого разом [374, с. 13].

Серед сучасників-прихильників концепції людського капіталу варто відзначити напрацювання лауреата Нобелівської премії з економіки 1998 року А. Сена, який зазначає, що розвиток людини – це наслідок створення значного економічного потенціалу, а існуючі твердження, що спочатку у тій чи іншій країні необхідно накопичувати значний економічний потенціал і лише потім можна ставити питання про розвиток людини, є помилковим. Важливо, щоб управлінські рішення приймалися за таким сценарієм: спочатку керівництво країни як пріоритет суспільного розвитку визначає створення та підтримку інститутів, які безпосередньо забезпечують формування людського капіталу (освіти, охорони здоров'я, культури); далі має відбутися реальна підготовка «економічного дива», що передбачає масштабні інвестиції у людський капітал. При цьому вкладення у «розвиток людини» мають торкнутися абсолютної більшості громадян незалежно від рівня їхніх матеріальних доходів [375, с. 44; 128, с. 6].

Етап індустріального суспільства в науковому плані супроводжувався також розвитком *теорій просторових систем* (У. Ізард, Г. Ізбарі, А. Льош, І. Маєргойз, А. Пред, М. Реймерс, П. Тейяр-де-Шарден, А. Тойнбі, вітчизняні вчені-сучасники П. Павліха, О. Топчієв, О. Шаблій, Л. Шевчук та інші). Для нашого дослідження положення таких теорій з точки зору простеження еволюції освіти важливе для побудови просторової системи освітніх послуг (вагомим доробком у цьому напрямі є дисертаційне дослідження М. Мальської [157]), зокрема пропонованої нами регіональної освітньої системи.

Серед теоретичних напрацювань за напрямом просторового розвитку особливу увагу варто звернути на *Закон Рейлі*. Даний закон обґрунтовує формування центрів притягання людей. В освітній сфері – це особи, що навчаються. Таким чином, при побудові регіональних освітніх систем з формуванням відповідних освітніх центрів як ядер таких систем є дуже важливим врахування положень даного закону.

Серед науковців-сучасників, що активно розвивають ідею просторового розвитку в умовах інформаційного суспільства та напрацювання яких є цінними для нашого дослідження варто відзначити положення соціально-філософської теорії «інформаціонального» або «сітьового» суспільства американського соціолога М. Кастельса. Вчений декларує, що в сучасних умовах інформація стає системоутворюючим фактором розвитку суспільства, ключовою характеристикою якого є сітьова логіка організації соціальної структури в глобальному, регіональному й локальному аспектах. Глобальна економіка характеризується своєю взаємозалежністю, асиметрією, регіоналізацією, зростаючою диверсифікацією у кожному регіоні [116, с. 117].

Таким чином, щодо формування регіональних освітніх систем такі твердження є концептуально важливими з точки зору розуміння ролі інформації як базової зв'язуючої ланки всієї мережі між суб'єктами й об'єктами, що їх формують. Саме налагодження якісної мережі комунікаційних каналів з постійним розвитком логістичних взаємодій суттєво сприятиме формуванню таких систем, що забезпечуватимуть ефективне надання освітніх послуг відповідно до потенційних можливостей відповідної території та потреб регіональних ринків праці.

У період індустріального суспільства почали активно розвиватись так звані *конкурентні теорії*. Твердження представників таких теорій (А. Курно, В. Ойкен, Дж. Робінсон, П. Сраффі, Е. Чемберлін та інші) є важливими в контексті простеження еволюції освіти з точки зору визначення конкурентного середовища у сформованих освітніх системах різного ієрархічного рівня, а також взаємозалежностей з відповідним середовищем регіональних ринків загалом, що

являє собою сукупність ринкових сил і факторів, які визначають функціонування господарюючих суб'єктів регіональної економіки і їхні відносини в ході конкуренції [85]. Очевидно, що вплив конкуренції на освіту є надзвичайно сильним та в значній мірі детермінує її якісні характеристики.

Розвиток *інформаційного суспільства* обумовив принципово нові підходи у сутнісному розумінні освіти та визначення її функціонального призначення. Згідно підходів ЮНЕСКО, зокрема що задекларовано у звіті Міжнародної комісії по освіті для XXI століття, було визначено чотири принципи освіти: вчитися, щоб знати; вчитися, щоб діяти; вчитися, щоб жити спільно з іншими; вчитися, щоб жити [373; 197, с. 141]. Таким чином, такий діяльнісно-філософський підхід окреслив нові орієнтири сприйняття освіти звичайними людьми, які обирають пріоритети власного життєвого шляху.

Ера так званого постіндустріального або інформаційного суспільства передбачає існування відповідного середовища, якими є економіка та суспільство знань. Суспільство, побудоване на знаннях, вирізняється відповідними ознаками, адаптаційні характеристики яких у контексті еволюції освіти проявляються в людському, ринковому, потенційному й глобальному вимірах (рис. 1.6).

Таким чином, простежуючи еволюцію освіти в контексті суспільних змін на етапі сучасного інформаційного суспільства, неможливо відкинути теоретичні постулати, що обґрунтовують закономірності переходу до так званого суспільства або економіки знань, яка передбачає процес інтелектуалізації економіки. Такий процес набуває все більшої ваги та поширення у світі, зумовлює підвищення ролі системи вищої освіти у зростанні економіки. Фактично рівень її розвитку та якості стає одним із головних факторів, що визначають загальний рівень конкурентоспроможності економіки країни. Відповідно до таких тверджень, як справедливо зазначає О. Другов, система освіти (передусім вищої) в Україні потребує модернізації з метою приведення її у відповідність до стандартів економічно розвинених країн та посилення наукової компоненти діяльності ВНЗ [85, с. 45, 56].

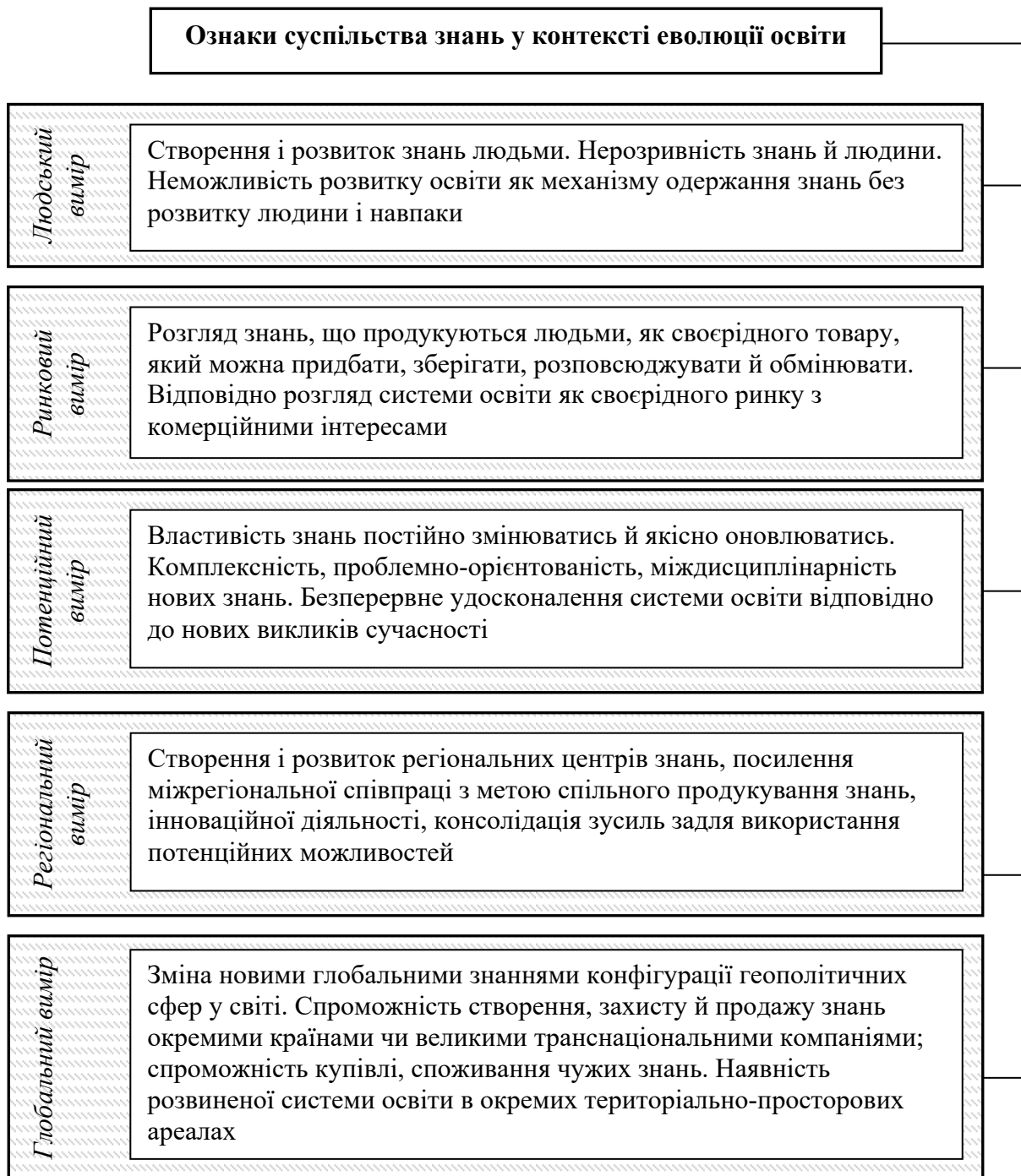

Рис. 1.6. Основні ознаки суспільства знань у контексті еволюції освіти*

* Складено автором на основі джерел: [196, с. 12-13; 159]

Базові характеристики, що вирізняють економіку знань, дуже вдало визначає Л. Семів, вказуючи, що економіка, базована на знаннях, поєднує в собі взаємодію і розвиток таких елементів, як: інформаційні й комунікаційні технології, які замінюють функціонування економічних видів діяльності та вносять відповідні зміни у професії; освіту й людський капітал; винаходи й інновації [251, с. 210].

Тобто трансформаційні процеси в освіті повинні «модернізуватись» у такому руслі, щоб забезпечувати оптимальні взаємодії в згаданій тріаді домінуючих тенденцій сучасності.

Проводячи теоретичний огляд поглядів на еволюцію освіти в контексті суспільних змін, серед сучасних підходів особливої уваги заслуговує *концепція людського розвитку*, яка виникає у другій половині 80-х років ХХ століття. Згідно положень даної концепції розвиток людини постає ключовим рушієм суспільних прогресивних змін. При цьому економічне зростання є засобом розвитку, зокрема через зміни обсягів національного багатства і валового внутрішнього продукту. Концепція подає принципово нове теоретичне бачення ролі та значення людини в економіці завдяки розширенню її вибору серед наявних можливостей – бути грамотною та освіченою, здоровою та ситою, одягненою та мобільною [353, с. 7]. Таким чином, освіченість постає вагомим індикатором людського розвитку, без достатнього рівня якого людство не може досягти ті пріоритети свого подальшого поступу, які сформульовані сьогодні в рамках так званих Цілей Розвитку Тисячоліття, серед яких цілком закономірно виділено забезпечення якісної освіти впродовж життя [292, с. 33].

Серед найбільш відомих та якісно обґрунтованих теоретичних положень, що відображають особливості еволюції освіти в контексті суспільних змін, є концепція неперервної освіти й теорія «фільтру».

Появу *концепції неперервної освіти* або навчання упродовж усього життя (Д. Белл, Г. Беккер, П. Друкер, Е. Тоффлер, Е. Форє та інші) зумовила відносна криза довір'я до ролі освіти. Нові виклики сучасності вимагають, щоб освіта чергувалась протягом людського життя з періодами трудової активності. Традиційна система «навчання – робота – пенсія» трансформується в своєрідну циклічну систему «(навчання – робота) * n раз – пенсія» [79, с. 327].

Необхідність неперервної освіти обумовлює суттєве зростання значення інтелекту як стратегічного ресурсу розвитку нації, що владно диктує потребу прискореного й універсального розвитку особисті, який здійснюється, насамперед, через засоби освіти та культури [107].

Практична реалізація концепції неперервної освіти передбачає перебудову підготовки і підвищення кваліфікації сучасних *управлінців*. В умовах зміни змісту та функцій управлінської роботи від них вимагаються здатність орієнтуватись в питаннях корпоративної стратегії, організаційної поведінки, принципах диверсифікації виробництва, керівництва працюючими, а також знання, навички практичного вирішення поточних проблем. Від їх здатності до навчання залежить врешті реалізація ідей, цілей і стратегії розвитку корпорації [79, с. 106].

Концепція про неперервну освіту протягом усього життя для України є певним орієнтиром. У ній закладені підвалини сучасного поєднання професійної підготовки та перепідготовки. Відомо, наприклад, що в окремих країнах чисельність дорослих людей, які постійно підвищують свою кваліфікацію, вже перевищує чисельність молоді, що отримує першу фахову освіту [52, с. 57]. У вітчизняних реаліях, нажаль, така практика переважно має декларативний характер, адже навіть ті професійні групи, для яких підвищення кваліфікації є обов'язковим (вчителі, працівники медицини тощо) виконують його з суттєвими порушеннями норм чинного законодавства з елементами хабарництва та інших недобросовісних домовленостей.

Щодо *теорії «фільтру»*, то її в західних наукових колах було створено з кінця 60-х років ХХ століття на основі осмислення того, що дало введення в передових країнах загальної освіти (А. Берг, М. Спенс, К. Ерроу та інші), дана теорія висвітлює посилене значення фактора освіти для правильного підбору і розстановки кадрів, без чого в епоху науково-технічного прогресу немислима раціональна організація праці [79, с. 327]. Центральна ідея цієї теорії – висунення на перший план не продуктивної, а селективної (інформаційної) функції освіти [285, с. 391]. Вважається, що ті особи, які володіють вищими особистісними характеристиками, здобувають вищу освітню кваліфікацію. Таким чином, через освіту здійснюється своєрідна «класифікація». Природно, що при найманні працівників підприємці будуть використовувати інформацію про потенційну продуктивність працівника, отже, рівень освіти виступає своєрідним сигналом для роботодавців про якість робочої сили потенційних працівників [11, с. 19].

Таким чином, в основі цієї теорії лежить гіпотеза відбору або credenціалізму. Разом з тим, її положення знайшли значний спротив у наукових колах. Зокрема Р. Лейард і Дж. Псахаропулос навели наступні аргументи не на користь даної території [285, с. 391-392]:

- якби як «фільтр» використовувалися атестати про освіту, то особи із закінченою освітою мали б вищі норми віддачі, чим особи з незавершеною освітою, проте насправді відмінності ці дуже незначні;

- якщо теорія відбору вірна, то вплив освіти на заробітки повинен зменшуватися з віком, оскільки з часом підприємці на практиці дізнаються про здібності працівників і можуть призначати заробітну платню відповідно до їх продуктивності, а не навмання, за рівнем освіти. Але і цей прогноз не знаходить підтвердження: розрив у заробітках в людей з різною освітою, але однаковими здібностями не тільки не скорочується, але, навпаки, збільшується у міру зростання їх трудового стажу [285, с. 391-392];

- на підставі теорії відбору можна припустити, що втрати щодо пошуку здібних працівників серед осіб із низькою підготовкою настільки великі, що перевищують різницю в оплаті праці більш менш робочу силу з освітою. Тому фірми не організують власних служб з перевірки здібностей, а використовують як заміник інформацію про освіту працівників. Але навіть прихильники теорії «фільтру» вважають подібне положення неймовірним [285, с. 392].

Суттєвий вплив на еволюції освіти в контексті суспільних змін на етапі розвитку інформаційного суспільства здійснили *інноваційні теорії й концепції*. Функціональними особливостями освіти в умова Передача готових знань і методів вирішення зах формування інноваційного суспільства виступає не тільки здатність надавати тим, хто навчається, нагромаджений у попередні роки обсяг знань та навичок, але й підвищувати здатність до сприйняття та використання на практиці нових наукових ідей, технічних інструментів і методів виробництва, формувати в працівниках новаторські здібності, ініціативу та підприємливість [150, с. 85; 40].

Найбільш сприятливою для модернізації економіки на основі інноваційного шляху розвитку на сьогодні вважається *концепція «множини модернів»*, яка затверджує різноманіття національних проектів модернізації та можливість застосування різних траєкторій переходу до сучасного суспільства [52, с. 219]. Визнання модернізації національної економіки пріоритетом української влади вимагає включення в цей процес і відповідних трансформацій у системі освіти, реформування якої власне повинне здійснюватись у ключі новітніх модернізаційних орієнтирів, що б стимулювало перехід до інформаційного суспільства згідно вітчизняних реалій, адаптовуючи кращий досвід зарубіжних країн та не допускаючи штучного й неорганічного його насадження.

Серед сучасних теоретичних підходів варті уваги *технократичні концепції*, які мали на меті обґрунтувати трансформаційні процеси під впливом досягнень науково-технічної революції. Прихильники даного підходу вивчали еволюцію індустріального суспільства в постіндустріальне суспільство. Знанням як продукту суспільної матеріальної і духовної діяльності людей приділялася головна роль [52, с. 90]. Таким чином, стосовно еволюції освіти дана група наукових доктрин відіграє виняткову роль з точки зору обґрунтування закономірностей відповідних трансформацій, з поступовим врахуванням особливостей становлення і розвитку інформаційного суспільства.

Таким чином, розуміючи основні теоретичні підходи у визначенні сутності освіти в різні часові періоди, можемо узагальнити таку інформацію, представивши диференційовані її характеристики за конкретними ознаками (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Диференційовані підходи розгляду освіти в контексті суспільних змін*

Ознаки освіти	Аграрне суспільство	Індустріальне суспільство	Постіндустріальне суспільство (інформаційне суспільство)
Загальна ціль	Недопущення абсолютної дезінтелектуалізації суспільства	Передача культурного досвіду попередніх поколінь	Підготовка до активної творчо-інноваційної діяльності
Важливість навчання	Незначна	Висока	Дуже висока

населення			
Тривалість обов'язкового навчання	2-4 роки	7-10 років	12 і більше років
Найбільш поширене підтвердження освітнього рівня	Документ про середню освіту	Документ про вищу освіту	Неперервне навчання
Навички	Вузька спеціалізація середнього рівня	Широка спеціалізація середнього рівня	Гнучка спеціалізація високого рівня
Орієнтація засобів і методів навчання	Стихийне, методологічно не підкріплене використання примітивних засобів і методів навчання	Трансфер знань і способів рішення задач, які здебільшого вирізняються апріорі передбачуваними результатами	Оволодіння методиками творчості, здобуття навиків інноваційної спроможності до здобуття нових знань і способів їх застосування
Викладання	Викладачі виступають як абсолютні знавці предметної інформації, що не підлягає дискусійним обговоренням	Викладачі виконують експертну функцію при трансфері знань для студентів із пасивними характеристиками	Викладачі і студенти є рівноправними у ході організації освітнього процесу
Стрімке поширення форм отримання знань	Навчання в спеціальних установах – стаціонар	Навчання в спеціальних установах – стаціонар, заочний	Дистанційне навчання, самоосвіта
Основні форми представлення матеріалу	Усний супровід, конспектування	Візуальний супровід, книгодрукування	Віртуальний супровід, мультимедійні засоби
Основні інститути-надавачі послуг освіти	Релігійні	Державні	Приватні, державні
Частка ВВП на освіту	Менше 1%	2-4%	Більше 6%

* Складено автором на основі джерел: [197, с. 103; 196, с. 17; 241]

Звичайно, вивчення еволюції освіти в контексті суспільних змін можна проводити більш деталізовано в розрізі окремих її форм чи здобуття в конкретних галузях знань, або ж щодо використання відповідного методичного інструментарію навчання тощо. У нашому дослідженні ми виявили особливості трансформації підходів до сутнісного розуміння освіти як «процесу» і як «продукту», що суттєво змінювався з плином часу в умовах суттєвої зміни

зовнішнього середовища, а також розвитку теоретико-методологічних підходів до визначення ролі освіти для окремої людини та суспільства в цілому. Наслідком таких сутнісних трансформаційних процесів стало формування Концепції створення європейського простору вищої освіти як головного способу забезпечення мобільності громадян і підготовленості їх до трудового найму, а також всебічного розвитку континенту, введення принципу «центральної ролі університетів у розвитку європейського культурного виміру», що диктують необхідність змін у системі вищої освіти у стимулюванні регіонального розвитку [78, с. 11]. Для України, яка задекларувала бажання стати конкурентоспроможним учасником Європейського освітнього простору, вкрай важливою є активізація досліджень за напрямом визначення теоретико-методологічних засад розвитку освіти з врахуванням нових вимог інформаційного суспільства, що б стали відмінною науковою базою ефективних управлінських заходів.

1.4. Теоретичні основи та практичні завдання інноваційного розвитку регіональних освітніх систем

Впровадження інновацій в сфері людської діяльності в наш час більшість держав визначають як головну мету становлення конкурентної економіки та розвитку суспільства. Без впровадження інновацій в освітньому процесі неможливо отримати інноваційний результат у близькому майбутньому та віддаленій перспективі, адже сприйняття інновацій на етапі навчання стимулює їх створення у подальшому.

Як відомо, вперше термін «інновації» для економічної науки сформував Йозеф Шумпетер в 1934 році [348]. Він визначив інновації як нововведення, які реалізують суб'єкти економічної діяльності. Інноваціями в його розумінні могли бути наукові відкриття, технічні винаходи, нові технології чи види виробів, нові функції виробництва або їх комбінація.

Інновації в сучасному розумінні досить часто розглядають в двох видах трактування. За першим – це комплекс усіх етапів створення нововведень

починаючи від фундаментальних досліджень до всіх причетних до життєвого циклу ресурсів та засобів; за другим – це тільки завершальні етапи впровадження та освоєння наукової технології чи наукоємної продукції [261]. Закон України «Про інноваційну діяльність» визначає інновації як новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [215].

Поширена практика розглядати інновації тільки в контексті впровадження новітніх технологій на наш погляд є невірною. Адже інноваціями можуть бути нові організаційні процеси, використання нетрадиційних для якоїсь сфери підходів та інші способи, які безпосередньо можуть не спиратися на використання зовсім нових технологій, але модернізувати існуючу систему таким чином, що вона розвивається та стає конкурентоздатною на регіональному чи глобальному ринку.

Вивчення інноваційного розвитку в системі освіти нині набуває особливої ваги. Насамперед, привертає увагу той факт, що 90% всієї кількості знань, якими володіє людство, отримані за останні 30 років [129]. Це засвідчує прискорені темпи продукування нових знань, які концентруються в найбільш розвинених країнах та вимагають від України особливої уваги в цьому руслі, зокрема пошуку оптимальних шляхів трансформації регіональних освітніх систем на інноваційній основі.

Серед підходів до інновацій в освіті можна виділити педагогічний підхід. Так, В.М. Вакуленко розглядає інновації в освіті як реалізоване нововведення – у змісті, методах, прийомах і формах навчальної діяльності та виховання особистості, в формах організації управління освітньою системою, а також в організаційній структурі закладів освіти, у засобах навчання та виховання і в підходах до соціальних послуг в освіті, що суттєво підвищує якість, ефективність та результативність навчально-виховного процесу [37]. Таким чином, вчений у

першу чергу звертає увагу на можливості сфер застосування інновацій, які можуть диференціюватись від управлінських до процесних аспектів.

В основному інновації за областю впровадження поділяють на ті, що призначені для створення нового продукту і мають назву продуктивні, та такі, що модернізують організацію процесу виробництва і мають назву процесуальні. Для сфери освітніх послуг впровадження продуктивних інновацій є дуже важким завданням, адже результат діяльності освітньої сфери – це навчання та результат у вигляді кваліфікованих спеціалістів і науковців. Створення нового інноваційного продукту тут можливе лише у вигляді нових методів навчання, до яких можна віднести, для прикладу, дистанційне навчання та навчання з віддаленим наданням навчальних матеріалів і перевіркою успішності (e-learning), а також надання освітніх послуг людям з обмеженими можливостями (надзвичайно важливий соціальний напрям функціонування регіональних освітніх систем). Процесуальні інновації в освітніх системах передбачують внесення нових видів організації управління, педагогічного процесу, поєднання освітнього процесу та виробничих практик, інтеграції освіти, виробництва та науки для отримання кращого економічного результату.

Для більш детального дослідження терміну інноваційного розвитку та особливостей інноваційної трансформації регіональних освітніх систем, необхідно більш докладно виділити типи інновацій та їх можливість впровадження в розвиток таких систем.

За значущістю в економічному плані виділяють наступні типи інновацій:

- інтегральні або комплексні інновації – такі, що комплексно детермінують економічну складову певної сфери, визначаючи оптимальний набір на основі попиту ринку;
- базисні або фундаментальні інновації, що розробляються завдяки фундаментальним науковим дослідженням;
- покращуючі – інновації, що призначені підвищити результативність та ефективність існуючих на ринку послуг.

За направленістю результатів та об'єкту застосування виділяють наступні типи інновацій:

- продуктивні – ті, які ставлять за мету створення на ринку нового інноваційного та більш конкурентоздатного продукту;
- ринкові – інновації, що створенні для просування на нових ринках товарів та послуг;
- інноваційні процеси, які покликані покращити функціонування певних систем, вносячи інновації в їх функціонування та управління [343];
- маркетингові, спрямовані на просування послуг регіональних освітніх систем, пошуку нових сегментних можливостей;
- локальні, що дозволяють зосереджувати ресурсний потенціал на розвитку конкретного об'єкта;
- реактивні – як реакція на зміни на ринку.

За функціональністю та сферою застосування інновації можуть бути наступних типів:

- технологічні – інновації, що забезпечують оптимізацію та автоматизацію процесу надання освітніх послуг;
- організаційно-управлінські, що дозволяють ефективізувати систему управління регіональними освітніми системами;
- соціальні, що передбачають орієнтацію на соціально незахищені категорії осіб, у тому числі вже згадуваних осіб з обмеженими фізичними можливостями, осіб похилого віку (нові прогресивні форми геріатричної допомоги) тощо;
- індивідуальні, спрямовані на окремих суб'єктів-учасників регіональних освітніх систем-переважно споживачів освітніх послуг;
- інформаційні, які передбачають формування й удосконаленні інформаційного забезпечення функціонування регіональних освітніх систем.

За ступенем новизни слід виділяти інновації наступних типів:

- радикальні – такі, що докорінно модернізують існуючу систему або освітню послугу;
- ітеративні або інкрементальні – більшість інновацій є по-суті доопрацюванням існуючих технологій, відповідно в освіті такий тип інновацій повинен бути домінуючим, адже радикальні зміни можуть деформувати існуюче сприйняття освітнього процесу;
- спонтанні – часто вимушені або й хаотичні нововведення;
- процесуальні – такі, що стосуються різних аспектів освіти як процесу надання послуг.

Також за причинами виникнення можна виділити дві групи інновацій: реактивні як реакція на якісь події на ринку, соціально-економічні явища чи економічні процеси; стратегічні – інновації як впроваджуються за допомогою розроблених стратегій та комплексних заходів [343].

Необхідно згадати також про явище псевдоінновацій, що може негативно впливати на розвиток будь-якої системи та конкурентоздатність її основних елементів і кінцевого вихідного продукту [350]. Явище псевдоінновацій отримало широке розповсюдження в гонитві за інноваціями в усіх галузях економіки, в нього вкладається переважно зміст віртуальної інновації, яка є несуттєвою та не дає значний кінцевий ефект. Очевидно, що будь-яка інновація, для якої неправильно оцінено кінцевий ефект модернізації продукту чи складової системи, може в кінцевому результаті не дати очікуваного ефекту та перетворитись на неефективне впровадження навіть самих останніх прогресивних технологій. Псевдоінноваціям приділяється велика увага останнім часом, адже вони здатні гальмувати інноваційний розвиток та оцінка такого явища дасть змогу більш ефективно моделювати та впроваджувати інновації, спираючись на невдалий досвід подібних випадків у минулому.

Щодо псевдоінновацій регіональних освітніх систем, які помітно гальмують необхідні трансформації в напрямку відповідності новітнім вимогам

інформаційного суспільства, то тут слід конкретизувати основні причини їх наявності, які формуються у зв'язку з:

- частими, несистематичними, непослідовними реформами в системі освіти, які супроводжують змінами урядів та низкою пропагандистських заходів, які в цілому лише деструктивують вітчизняну освітню систему та їй наділі понижують її імідж у світовому інформаційному просторі;

- гонитвою за стандартами Болонського процесу, які ставляться вимогою перед Україною Європейським Співтовариством та заходи щодо їх виконання реалізуються в обмеженому часовому вимірі і з залишковим фінансовим забезпеченням;

- деформаціями ціннісного сприйняття продукування і використання інновацій в освітній сфері з пониженням науково-дослідної діяльності освітніх установ у силу задовільних умов праці (у першу чергу – рівня заробітної плати) та інших організаційних недоліків навчального процесу (сталості розподілу педагогічного навантаження, змін сіток годин, навчальних планів і програм та їх змістовного наповнення, значної частки неефективної методичної роботи тощо), що обмежує часові можливості інноваційної діяльності працівників освіти.

Щоб ефективно визначити параметри та сфери застосування інновацій на системи РОС та визначити суть її інноваційного розвитку необхідно встановити, які їх види застосовуються конкретно щодо освітніх систем та сферу їх предметного застосування (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Види інновацій та сфери їх застосування в РОС*

Критерій класифікації	Вид інновації	Сфера застосування в РОС	Ефект від впровадження
За значущістю в економічному плані	Інтегральні	Вся структура РОС	Загальний розвиток РОС
	Фундаментальні	Педагогічна та наукова складова РОС, навчальні заклади, ВУЗи	Підвищення конкурентоздатності РОС та продуктів її діяльності

	Покращуючі	Вся структура РОС	Загальний розвиток РОС
За направленістю результатів та об'єкта застосування	Продуктивні	Педагогічна складова РОС, навчальні заклади	Створення нових видів освітніх послуг
	Ринкові	Навчальні заклади, діяльність на міжрегіональних ринках	Охоплення нових ринків надання освітніх послуг
	Інноваційні процеси	Вся структура РОС	Загальний розвиток РОС, поліпшення взаємодії з наукою, бізнесом та виробничою сферою
	Локальні	Вся структура РОС	Розвиток конкретних елементів системи
	Маркетингові	Вся структура РОС	Підвищення конкурентоздатності самої РОС на міжрегіональних ринках та її випускників
	Реактивні	Вся структура РОС	Підвищення конкурентоздатності самої РОС на міжрегіональних ринках та її випускників, поліпшення взаємодії з наукою, бізнесом та виробничою сферою
	За функціональністю та сферою застосування	Технологічні	Вся структура РОС
Організаційно-управлінські		Підсистема управління РОС	Підвищення ефективності розвитку РОС, взаємодії з наукою, бізнесом та виробничою сферою, реактивності та конкурентоздатності
Соціальні		Педагогічна підсистема, навчальні заклади та громадські організації	Підвищення конкурентоздатності випускників РОС
Індивідуальні		Педагогічна підсистема, навчальні заклади та громадські організації	Підвищення конкурентоздатності випускників РОС
Інформаційні		Педагогічна підсистема, навчальні заклади та громадські організації	Підвищення конкурентоздатності самої РОС на міжрегіональних ринках та її випускників
За ступенем новизни:	Радикальні	Вся структура РОС	Підвищення конкурентоздатності самої РОС на міжрегіональних

			ринках та її випускників
	Ітеративні	Вся структура РОС	Підвищення конкурентоздатності самої РОС на міжрегіональних ринках та її випускників
	Спонтанні	Вся структура РОС	Підвищення конкурентоздатності самої РОС на міжрегіональних ринках та її випускників
	Процесуальні	Вся структура РОС	Підвищення конкурентоздатності самої РОС на міжрегіональних ринках та її випускників

* Складено автором

Розуміючи основні типи інновації та можливі сфери їх застосування щодо регіональних освітніх систем, що дозволить забезпечити їх трансформацію згідно новітніх викликів інформаційного суспільства, конкретизуємо сутність інноваційного розвитку досліджуваних систем, опираючись на існуючі нині напрацювання за цим напрямом, які є досить обмеженими.

За світовими стандартами інноваційною вважають таку модель розвитку країни, яка безпосередньо ґрунтується на отриманні нових наукових результатів та їх технологічному впровадженні у виробництво, забезпечуючи приріст ВВП, головним чином, за рахунок виробництва і реалізації наукоємної продукції та послуг [145, с. 36].

У дослідженнях В. Антонюк, О. Амоші, В. Онікієнка та інших видатних українських вчених інноваційний розвиток розглядається як процес, завжди цілеспрямований, керований, безперервний, щодо змін у різних сферах життєдіяльності заради задоволення потреб, досягнення певного рівня конкурентоспроможності економіки, високого рівня життя та відтворення людини як творця нового на основі використання інтелектуального та креативного потенціалу суспільства [153; 185, с. 31].

Розуміючи такі підходи, вважаємо за доцільне розглядати інноваційний розвиток, як таку модель розвитку, що визначається особливістю активного використання інновацій у вигляді нових прогресивних технологій, прогресивними організаційними й управлінськими рішеннями, створенням нових видів продукту

та охоплення нових ніш та сфер на ринку. Суть інноваційного розвитку РОС полягає не тільки та не стільки в застосуванні нових технологій до підсистем та складових РОС, як у впровадженні заходів, що стимулюватимуть розвиток самої системи та її організацію, підвищення ефективності функціонування її складових та засобів управління, покращення кінцевого продукту на ринку освітніх послуг у регіоні та конкурентоздатних висококваліфікованих випускників для регіонального ринку праці, науковців для наукової підсистеми регіону. У той же час використання таких новітніх інформаційних технологій, як розширення сфери надання освітніх послуг за допомогою інтерактивного вмісту, віртуальних лабораторій, тестування онлайн, доступність навчальних матеріалів в електронному вигляді, комп'ютерні симуляції тощо дозволяють внести сучасну концепцію в навчальний процес та значно прискорити впровадження інновацій і отримати максимальний ефект від них.

З'ясування сутності інноваційного розвитку регіональних освітніх систем, насамперед, потребує усвідомлення проблем його забезпечення, які криються у вкрай недосконалій державній політиці в сфері науки та інновацій. На жаль, нині поширена практика ігнорування нормативно-правової бази регулювання інноваційної діяльності, безсистемність і некоординованість державних та галузевих програм, відсутність міжсекторальної і міжвідомчої взаємодії при реалізації інноваційної політики, а також надзвичайно низька ефективність угод з виробничою кооперацією. Як наслідок, маємо ситуацію формування стійких ознак стагнації інноваційної сфери і прогресуюче відставання інноваційної складової розвитку України від розвинутих країн, що суперечить глобальній тенденції формування інформаційного суспільства [274, с. 157].

Важливо розуміти, що модель інноваційного розвитку РОС повинна базуватись на системному впровадженні інновацій на всіх рівнях системи, правильного визначення об'єкту впровадження інновацій, джерела їх створення та способів застосування, аналіз ефекту і розбіжність з очікуваними результатами.

Мета інноваційного розвитку регіональних освітніх систем – підвищення ефективності функціонування всіх підсистем та елементів, зростання їх

конкурентоздатності, поліпшення управління й організації та забезпечення висококваліфікованими спеціалістами регіонального ринку праці з одночасним задоволенням попиту на працю наукової підсистеми регіону.

Модель інноваційного розвитку РОС можна представити у вигляді схеми впливу та впровадження інновацій в основні її складові (рис. 1.7).

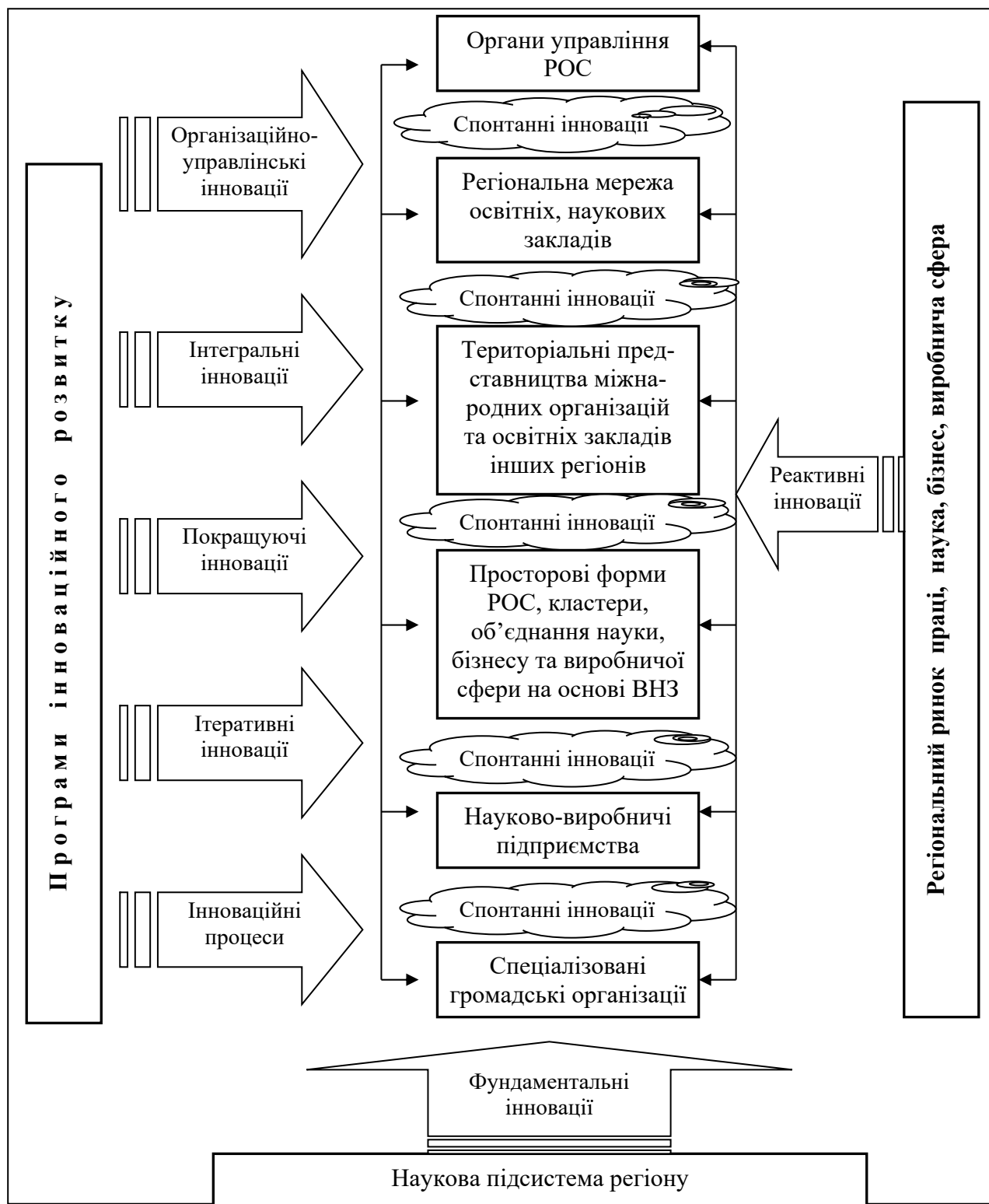

Рис. 1.7. Схема впровадження видів інновацій в основні складові РОС*

* Складено автором

Питання джерела генерації інновацій для інноваційного розвитку РОС є ключовим, адже без наявності основного засобу, яким повинен здійснюватися цей розвиток, виконання такого завдання є неможливим. Серед можливих джерел генерації інновацій для підсистем РОС та для загального її інноваційного розвитку можна розглядати:

- цільові державні та регіональні програми розвитку освіти;
- інвестиції в освіту як кількісне джерело розвитку РОС;
- провадження інновацій навчальними закладами в навчальний процес;
- педагогічні інновації у вигляді способів викладання та вибору предметів, проведення контролю успішності, складання тестів, організації віртуальних навчальних засобів практичного впровадження, лабораторій;
- державні інновації в процес незалежних тестувань, сертифікацій та способів контролю якості освіти;
- інновації навчальних закладів у вигляді впровадження нових видів освітніх послуг;
- інновації в інтелектуальний капітал навчальних закладів, що представлений як сукупність людського капіталу, організаційного капіталу та капіталу взаємодії з споживачами освітніх послуг, партнерами та інститутами ринку[129];
- переймання позитивного закордонного досвіду провідних та високо розвинутих держав.

За дослідженнями ЄС «Прогрес у досягненні цілей Лісабонської угоди в галузі освіти та професійної підготовки - Показники та критерії 2008» у 2008 році в освіту інвестували найбільше в відсотковому відношенні Данія, Швеція та Кіпр (близько 7% від ВВП), США (4,8%) та Японія (3,5%). Основним джерелом інвестицій в освіту в розвинутих країнах є державні інвестиції, хоча достатньо високий рівень також і приватних інвестицій в освіту [371]. Інвестиції в освіту є

одним з основних та ефективних джерел генерування інновацій, необхідних для розвитку РОС, адже переважно інвестор хоче отримати вартісний результат вкладення своїх коштів.

Поряд з кількісними методами отримання інновацій для інноваційного розвитку необхідно адаптовувати існуючі методи якісного характеру для освітнього процесу. Одним з можливих прикладів такої адаптації може слугувати впровадження технології стартапів в освіті. Start-ups (від слова запускати) в розвинутих країнах заходу та Україні стали одним з основних генераторів ідей для ринку високих технологій, особливо програмування та Інтернет-технологій. Це молоді компанії з новими ідеями, які підтримуються інвестиційними фондами, фондами розвитку та бізнесом. Пізніше ідеї, що були найбільш ефективними та приносять віддачу отримують подальше фінансування або викуповуються великими компаніями задля впровадження у власний бізнес. Серед найбільш успішних стартапів – Wikipedia, Facebook, Youtube та інші великі хайтек-компанії, що стали гігантами ринку або були викуплені великими корпораціями. Великі компанії дуже часто організують конкурси для виявлення прогресивних ідей в талановитій молоді, зокрема, тут можна згадати про конкурс від Microsoft ImagineCup (<http://imaginecup.com>), та конкурс серед розробників Google Summer Code. За грошові призи великі компанії отримують потрібні їм в певних областях нові ідеї, яких оцінюють судді та впроваджують їх в подальшому в своєму виробництві нових продуктів і послуг. Такі способи виявлення індивідуальних інновацій дуже корисні для педагогічної діяльності в РОС, освоєння нових видів освітніх послуг та ніш на ринках надання таких послуг для освітніх продуктів, проведення оцінки якості отримання знань у регіонах, визначення причин і факторів інноваційної успішності тих чи інших регіонів та особливостей розвитку і функціонування їх РОС [310, с. 196].

Визначення методів та джерел генерування інновацій для впровадження в РОС та забезпечення їх інноваційного розвитку дасть змогу сформулювати його напрямки та спосіб комплексного впровадження. Комплексне впровадження на РОС повинно здійснюватись з поширенням інновацій на усі підсистеми освітньої

системи регіону з урахуванням його культурних традицій в освіті, місцевих регіональних особливостей та економічної спеціалізації регіону. Послідовне впровадження у вигляді програм інноваційного розвитку повинне передбачати виявлення псевдоінновацій, що дають незначний ефект, вироблення критеріїв оцінки ефекту від модернізації РОС.

Аналізуючи сучасні світові тенденції постіндустріальних трансформацій національних економік провідних країн світу, можна зробити висновок, що в Україні потрібно формувати інноваційні механізми не лише трансферу технологій, що властиво для технократичного устрою, а й трансферу знань у цілому. Саме «трансфер знань» (між виробництвом, наукою та вищою освітою) за існуючих умов є більш ємним поняттям, яке включає безпосередньо цілеспрямовану передачу нових знань, зокрема у формі технологій, а також інші можливі форми їх матеріалізації, що для забезпечення інноваційного розвитку соціально-трудового потенціалу із зосередженням на необхідності розвитку системи соціальних взаємодій є надзвичайно важливим напрямом [145, с. 7, 51]. Як приклад такого трансферу знань можна навести діяльність регіональних академій навчання компанії Cisco (Cisco Networking Academy – <http://cisco.netacad.net>). Укладаючи договори з навчальними закладами по всьому світу американська компанія надає доступ до своїх навчальних матеріалів, курсів, адаптуючи їх під регіон перекладом на місцеву мову. Надається доступ до практичних завдань, віртуальних лабораторій, в якій слухачі отримують інформацію про телекомунікаційні продукти компанії. Таким чином, Cisco створює в майбутньому по-перше пропозицію у вигляді підготовлених спеціалістів готових працювати з продуктами компанії, та створює по-суті опосередкованим способом попит на свою продукцію на ринку надання телекомунікаційних послуг у регіоні і здійснює трансфер технології компанії в різних країнах світу. Зокрема, в Україні регіональні академії Cisco працюють на базі Львівської Політехніки та інших навчальних закладів. Поширення такої практики вимагає відповідної урегульованості. Це важливо тому, що некерованість такого процесу може привести і до негативних наслідків. У випадку

трансферу технологій для прикладу компанії Microsoft за допомогою аналогічного засобу віддаленого навчання Microsoft IT Academy (<http://itacademy.microsoft.com>) утверджується монопольне становище цієї компанії на ринку програмного забезпечення. Впровадження безальтернативних навчальних програм приводить до вузької спеціалізації спеціалістів в регіоні, що могли б користуватися альтернативою у вигляді програмного забезпечення інших фірм, але по-суті не мають вибору. Тому некерованість процесу інноваційного розвитку РОС та некерованого трансферу технологій може приводити і до негативних наслідків.

Отже, суть інноваційного розвитку РОС полягає у впровадженні інновацій в її підсистеми та елементи за допомогою комплексного керованого підходу у вигляді розроблених програм і концепцій. Для визначення його напрямів та способів реалізації необхідно враховувати регіональні особливості освітньої системи конкретного регіону, його економічну спеціалізацію та поточну ситуацію на ринку освітніх послуг. Важливо розуміти, що сутність інноваційного розвитку РОС не слід розширювати до різноаспектних нових підходів у забезпеченні такого процесу. Тут акцент повинен бути зосередженим на застосуванні і продукуванні системою освіти нових технологій, які б активно застосовувались як у середині системи, так і знаходили своє впровадження у зовнішньому вимірі. Тобто інноваційний розвиток РОС повинен передбачати посилення науково-дослідної його складової, наближення результатів наукових досліджень до освітнього процесу, що дасть змогу значно посилити якісні параметри освітньої послуги.

Забезпечення інноваційного розвитку РОС в Україні нині є надскладним завданням у силу потужного впливу низки суб'єктивних чинників. Для поступового виконання такого завдання насамперед слід окреслити трансформаційну модель таких перетворень, яка б поетапно передбачала впровадження тих управлінських рішень, які дадуть змогу посилити інноваційність освітніх закладів. Для цього у першу чергу слід запровадити пілотну програму на базі одного освітнього комплексу окремої області країни із зосередженням тут значного ресурсного потенціалу (у тому числі кадрового), що

дасть змогу успішного її виконання. У подальшому це дасть змогу поширювати позитивний досвід і на інші освітні комплекси усіх регіонів країни.

У цілому ж вважаємо, що трансформація РОС в Україні на інноваційних засадах є необхідною умовою інформаційної економіки. Забезпечення такого процесу дасть змогу створити передумови для соціально-економічного зростання країни у довгостроковій перспективі через нарощування інтелектуального потенціалу нації, недопущення тих масових втрат трудових потенцій, які ми сьогодні спостерігаємо в силу незадовільного рівня якості освітніх послуг в Україні.

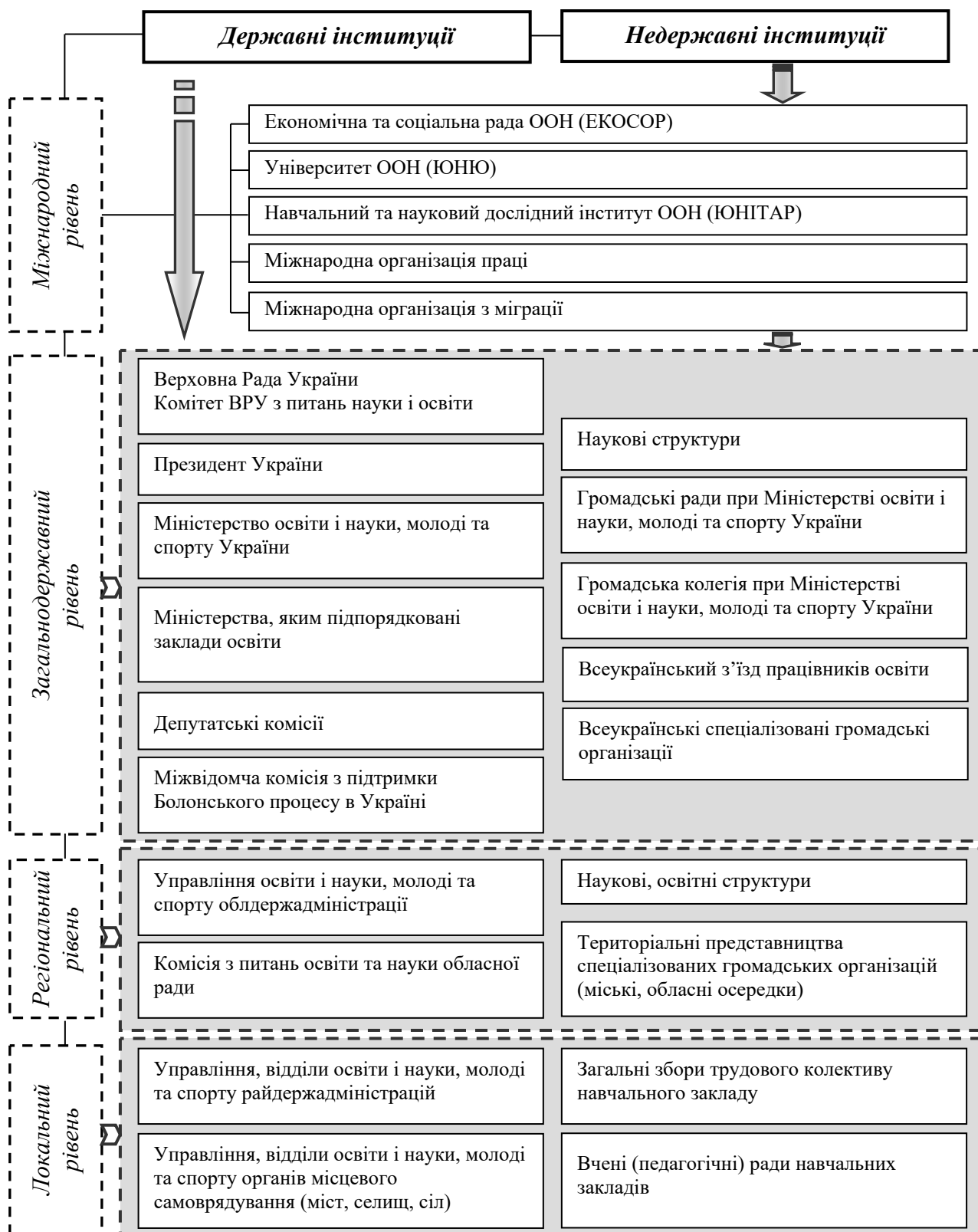
1.5. Нормативно-правове поле розвитку регіональних освітніх систем у незалежній Україні

Нормативно-правове регулювання традиційно залишається надзвичайно важливим та пріоритетним методом державного управління різних сфер людської діяльності. Регулювання освітніх процесів правовими методами (з прямим та опосередкованим впливом) – надзвичайно складний процес, що вимагає ґрунтовних теоретико-методологічних напрацювань, врахування зарубіжного досвіду та чіткого окреслення цільової направленості очікуваних результатів.

Нормативно-правове поле реалізації освітніх процесів в Україні формують нормативно-правові документи, прийняті на різних управлінських рівнях, що регламентують відносини в освітній сфері, відповідають національним інтересам та нормам міжнародного права.

- Відповідно до рівня прийняття того чи іншого документу, його *розробником* можуть виступати визначені інституції – державні та недержавні. Державні інституції здебільшого здійснюють організаційне й ресурсне (фінансове, матеріально-технічне) забезпечення затвердження та впровадження нормативно-правових документів, а недержавні структури (громадські організації, освітні та наукові заклади, суб'єкти підприємницької діяльності, окремі фізичні особи) через різні форми

соціального партнерства можуть вносити конструктивні пропозиції щодо різних аспектів нормативно-правового регулювання освітньої сфери. Можливих розробників нормативно-правових документів, що регулюють освітні процеси в Україні вказано на рис. 4.1.

Рис. 4.1. Розробники документів нормативно-правового регулювання освітніх процесів в Україні *

* Складено автором

Особливу увагу хочемо звернути, що на загальнодержавному рівні такими розробниками також можуть бути міністерства, яким підпорядковані заклади освіти, зокрема це:

- Міністерство внутрішніх справ України;
- Міністерство аграрної політики та продовольства України;
- Міністерство культури України;
- Міністерство фінансів України;

Міністерство охорони здоров'я України та інші.

Нажаль, якісні характеристики вітчизняного законодавства щодо регулювання освітніх процесів традиційно викликають величезну кількість проблемних питань. Насамперед, проблеми виникають на стику необхідності конвергенції положень нормативно-правових документів з положеннями документів Європейського Співтовариства, а також стосовно ефективності їх впровадження [332, с. 181]. Другий проблемний момент стосується здебільшого програм з цільовим фінансуванням. Нажаль, в Україні вже нормою стало прийняття відповідної програми, у тому числі в освітній сфері, з недотриманням її положень в частині фінансування. Більше того, якщо програма фінансується понад 50%, то це вже вважається успішним впровадженням. Очевидно, що за такого стану справ потрібно чітко окреслити пріоритетні заходи в сфері нормативно-правового регулювання освітніх процесів з врахуванням сучасних трансформацій в умовах розвитку інформаційного суспільства. Для цього спочатку проведемо огляд чинних нормативно-правових документів, згрупувавши їх для конкретизації аналізу за окремими групами, а також розглянемо низку важливих положень, зокрема щодо процесу розроблення, затвердження та впровадження документів, що дасть нам можливість окреслити пріоритети вдосконалення у вітчизняному законодавстві.

Стратегічним завданням нормативно-правового поля реалізації освітніх процесів в Україні повинно бути створення оптимальних умов реалізації

інтелектуально-трудового потенціалу нації [304]. Виклики сьогодення стимулюють новітні підходи щодо конкретизації концептуальних засад нормативно-правового регулювання освітніх процесів в Україні. Це наглядно відображено в табл. 4.1, де чітко простежується відмінність підходів за різними напрямками управління освітою в попередніх умовах індустріального суспільства (більшість з них досі мають місце в українських реаліях) та сучасних умовах становлення і розвитку інформаційного суспільства.

Таблиця 4.1

**Освітня сфера в інформаційному суспільстві
та основні напрямки впливу на неї ***

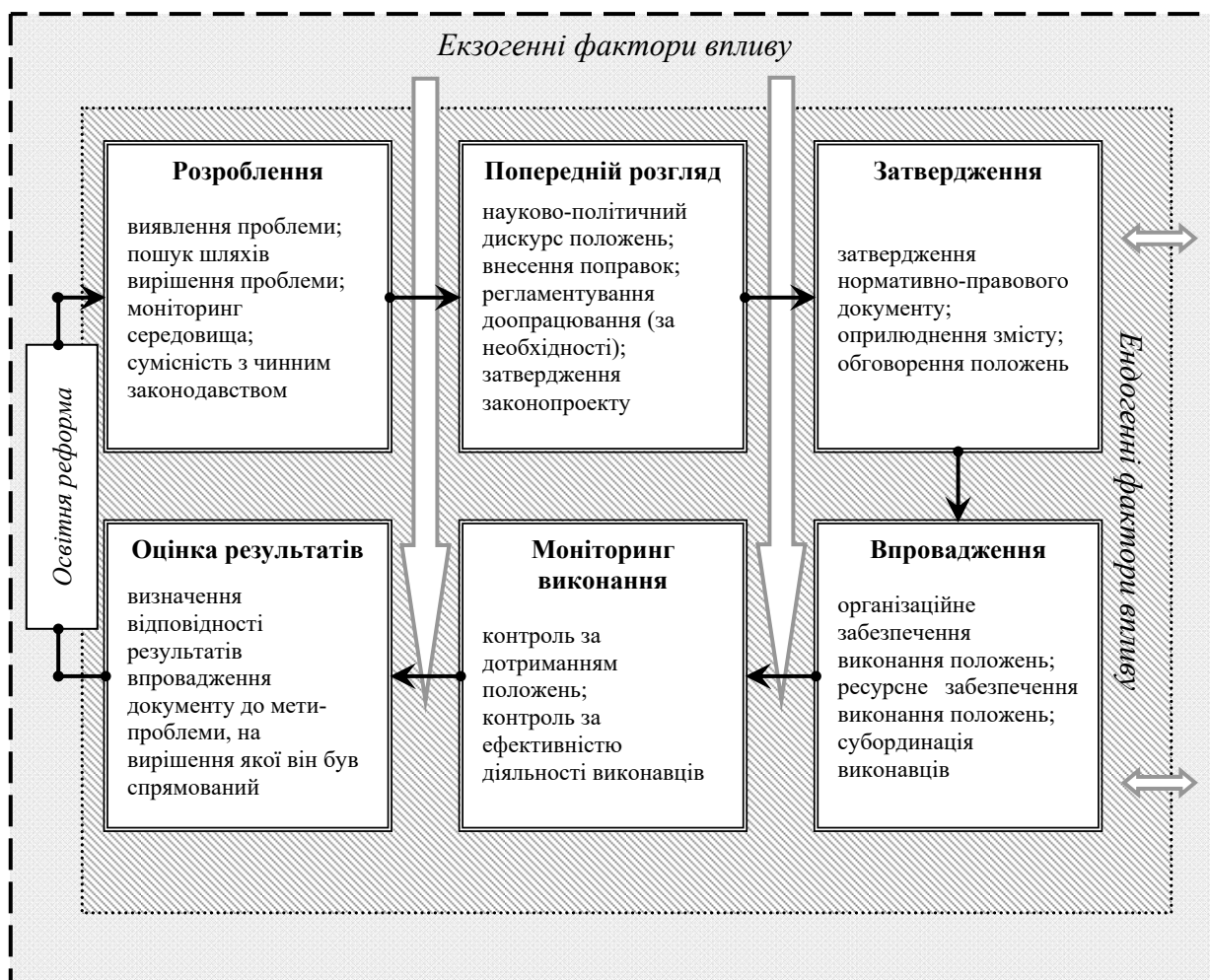
Ознака в освітній сфері	Індустріальне суспільство	Інформаційне суспільство	Основні напрямки впливу держави
	Узагальнені прояви		
Стратегічне значення освіти	Отримання базових знань для трудової діяльності	Отримання необхідних знань для реалізації особистісного потенціалу перспективою професійного зростання	Нормативно-правове регламентування пріоритетів розвитку держави (економічного, демографічного, інтелектуального тощо), створення сприятливих умов навчання
Освітній процес	Майже завжди обмежений	Майже завжди безперервний	Нормативно-правове регламентування можливості безперервної освіти. Матеріально-технічне забезпечення такого процесу
Доступність освіти	Обмежена	На високому рівні	Нормативно-правове регламентування права людини на навчання, у тому числі на здобуття вищої освіти за рахунок коштів держави та іншого пільгового сприяння. Контроль за недопущенням відмови в прийнятті в освітні установи, якщо це не передбачено законодавством
Методи навчання	Традиційні з спрямуванням на дисципліну та несуперечливість	Новітні особистісним підходом, використанням комп'ютерних технологій	Нормативно-правове регламентування використання визначеного інструментарію в навчальному процесі. Ресурсне (фінансове, матеріально-технічне) забезпечення впровадження новітніх методик навчання. Кримінальна відповідальність за порушення у навчальному процесі
Методи оцінювання	Стандартні згідно ustalених методик	Гнучкі врахуванням особистісних характеристик	Нормативно-правове регламентування критеріїв оцінювання знань. Ресурсне (фінансове, матеріально-технічне) забезпечення використання автоматизованих пристроїв, що залучаються до контролю (виміру) знань
Умови навчання	Базово необхідні (задовільні)	Сприятливі необхідним матеріально-	Нормативно-правове регламентування базових умов навчання, ліцензування, стандартизація, акредитація. Ресурсне

		технічним забезпеченням	(фінансове, матеріально-технічне) забезпечення, сприяння покращенню умов навчання
Домінанти у стосунках «батьки-дитина»	Повага, страх	Взаємоповага, рівність	Нормативно-правове регулювання взаємовідносин через ювенально-правові положення
Домінанти у стосунках «вихователь-вихованець», «вчитель-учень», «викладач-студент»	Повага, страх	Взаємоповага, рівність	Нормативно-правове регулювання взаємовідносин. Кримінальна відповідальність за порушення

* Складено автором

Як вже зазначалось вище, якісні характеристики вітчизняного законодавства регулювання освітніх процесів в Україні бажають бути значно кращими. Більшість проблем, що призводять до такого стану справ, розпочинаються з моменту розроблення документу. Огляд представлених на розгляд проектів у Верховну Раду України щодо регулювання освітніх процесів демонструє, що більшість з них носять суто політичний характер, відзначаються лобістським спрямуванням на ту чи іншу політичну силу, в зв'язку з чим у подальшому спостерігаємо низьку частку затвердження законопроектів. Вважаємо, що *механізм розроблення, прийняття та впровадження в дію якісного нормативно-правового документу в освітній сфері* повинен відбуватись за схемою, що передбачає етапи розроблення, попереднього розгляду, затвердження, впровадження, моніторингу виконання та оцінки результатів, кожен з яких включає величезний спектр дій, що призводить до досить ресурсозатратного процесу, основні ділянки якого вказано на рис. 4.2.

Освітня сфера є досить комплексною за глибиною та охопленням різних напрямків освітньої діяльності, тому нормативно-правове поле реалізації освітніх процесів включає регулювання не лише освіти, але й дотичних сфер людської діяльності. Тому в огляді нормативно-правового законодавства освітніх процесів доцільно розділяти законодавство загальної дії та законодавство спеціальної дії.

Рис. 4.2. Механізм розроблення, прийняття та впровадження якісного нормативно-правового документу в освітній сфері*

* Складено автором

Законодавство загальної дії детермінує загальні освітні процеси, виходячи з потенціалу держави, яку формують демографічна, економічна, природна, інтелектуальна, духовно-культурна, інноваційна та інші складові. Сюди включаємо такі важливі нормативно-правові документи, як:

- 1) *Конституція України* від 28.06.1996 року №254к/96-ВР;
- 2) *Кодекс законів про працю України*, затверджений Законом УРСР від 10.12.1971 року;

- 3) *Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року від 22.07.2009 року №851-р;*
- 4) *Загальнодержавні стратегії:* Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 року від 24.06.2006 року №879; Стратегія економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки від 28.04.2004 року №493/2004; Державна стратегія регіонального розвитку до 2015 року від 21.07.2006 року №1001; Стратегія національної безпеки України від 12.02.2007 року №105/2007; Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу від 11.06.1998 року №615/98;
- 5) *Загальнодержавні програми (у тому числі з цільовим фінансуванням):* Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»; Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2009-2015 роки від 28.01.2009 року №41; Цільова комплексна програма «Фізичне виховання – здоров'я нації» від 01.09.1998 року №963а/98;
- 6) *Закони загальнодержавного рівня, що регламентують відносини в інформаційному просторі:* Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 року №2657-ХІІ; Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13.12.1991 року №1977-ХІІ; Закон України «Про науково-технічну інформацію» від 25.06.1993 року №3322-ХІІ.

Більш детально хочемо зупинитись на положеннях Конституції України, що стосуються освітньої сфери. *Конституція України* – основний закон країни, що закладає концептуальні підходи в управлінні освітою, а її положення лягають в основу всіх нормативно-правових документів, які регламентують освітні процеси в Україні. Положення Конституції України, що прямо стосуються освітньої сфери (є ще такі, що безпосередньо впливають через регламентування інтелектуальної, трудової діяльності, щодо найвищої цінності людини тощо) та їх тлумачення в умовах розвитку інформаційного суспільства вказано в табл. 4.2.

Таблиця 4.2

**Положення Конституції України,
що регламентують освітні процеси***

№ з/п	Положення	Тлумачення з врахуванням викликів інформаційного суспільства
1	<i>Стаття 53.</i> Кожен має право на освіту	Це основоположна стаття, яка базово детермінує можливість людини навчання, розвитку, реалізації особистісного інтелектуального потенціалу
1.1	Повна загальна середня освіта є обов'язковою	Особа без повної загальної середньої освіти не може бути конкурентоспроможною в умовах розвитку економіки знань, коли інтелектуальна складова трудового потенціалу стає домінантною
1.2	Держава забезпечує: доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам	Держава повинна створювати сприятливі умови для поетапного здобуття освіти її громадян з метою продукування нової генерації інтелектуальної еліти, висококваліфікованих спеціалістів та робітничих кадрів відповідно до потреб регіональних ринків праці. Для цього забезпечується доступ до необхідної для здобуття знань інформації, базова матеріальна особистісна захищеність
1.3	Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі	Держава повинна створити рівні умови для здобуття якісної вищої освіти для всіх соціальних груп населення незалежно від їх матеріального рівня, а ґрунтуючись на рівні особистісних інтелектуальних здібностей
1.4	Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства	Держава повинна нівелювати прояви дискримінації прав національних меншин щодо навчання рідною мовою з дотриманням мовних пріоритетів національного характеру, формувати в глобальному просторі імідж країни з рівними та достатніми умовами для саморозвитку особистості незалежно від громадянства
2	<i>Стаття 24.</i> Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї	Жінки мають такі ж самі можливості формування та реалізації особистісного інтелектуального потенціалу, як і чоловіки, а також можуть виступати генераторами ідей, що спрямовані на подальший поступ людства
3	<i>Стаття 92.</i> Виключно законами України визначаються: основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки	Значення освітніх процесів для соціально-економічного розвитку країни в умовах переходу до інформаційного суспільства обумовлює регламентування відносин освітньої сфери базового спрямування виключно законодавством найвищого рівня
4	<i>Стаття 116.</i> Кабінет Міністрів України забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, політики у сферах праці й	Значення освітніх процесів для соціально-економічного розвитку країни в умовах переходу до інформаційного суспільства обумовлює необхідність управління

зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування	відносинами освітньої сфери найвищим державним органом виконавчої влади
---	---

* Складено автором на основі джерела: [133].

У сучасних умовах політико-економічних реформ особливого стратегічного значення набуває *Програма економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»*, яка одним з напрямків підвищення стандартів життя передбачає реформу систему освіти [226]. Виділені згідно цього документу проблеми, причини їх виникнення та необхідні кроки подолання в процесі освітньої реформи вказані на рис. 4.3.

Законодавство спеціальної дії передбачає більш прямий вплив на освітні процеси та включає в себе комплекс нормативно-правових документів різних управлінських рівнів. Законодавство спеціальної дії систематизуємо за групами:

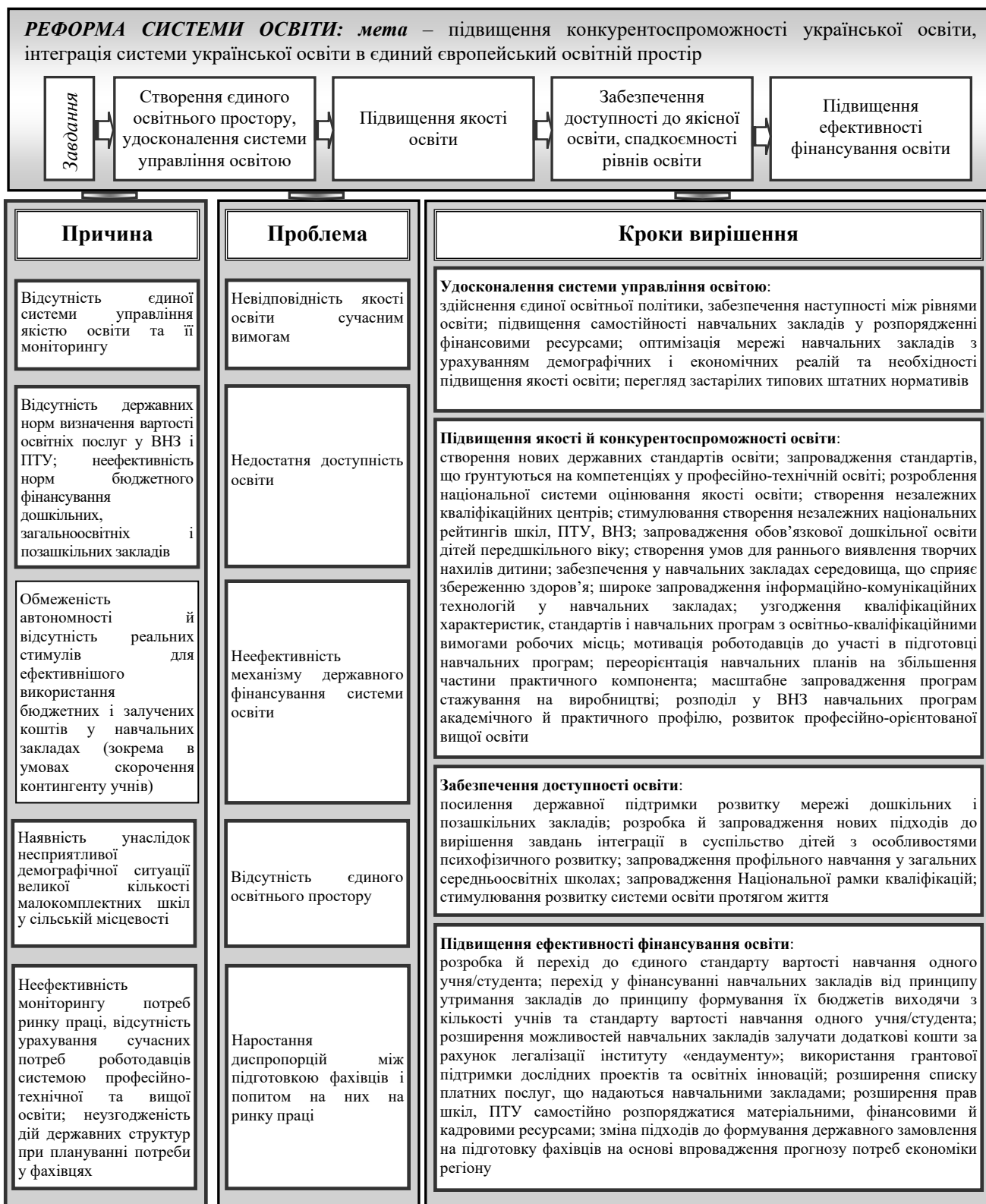
- I. *Законодавство загальнодержавного рівня;*
- II. *Законодавство регіонального рівня;*
- III. *Законодавство міжнародного рівня* (міжнародні нормативно-правові документи, ратифіковані Україною).

Законодавство загальнодержавного рівня

Законодавство загальнодержавного рівня включає:

- нормативно-правові документи *базового спрямування* – основоположні, домінуючі до виконання документи, що передбачають регулювання освіти на різних етапах її здобуття. Сюди належать:

- Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 року №1060-XII;
- Закон України «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 року №2628-III;
- Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 року №651-XIV;
- Закон України «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 року №1841-III;

Рис. 4.3. Пріоритети реформи системи освіти згідно Програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» *

* Складено автором на основі джерела: [133].

- Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 10.02.1998 року №103/98-ВР;
- Закон України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 року №2984-III;
- нормативно-правові документи, що регламентують **конкретні заходи** державної освітньої політики, зокрема:
  - Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» від 30.09.2010 року № 926/2010;
  - Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо розвитку вищої освіти на період до 2015 року» від 27.08.2010 року №1728-р;
  - Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» від 04.07.2005 року №1013/2005;
  - Указ Президента України «Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти України» від 17.02.2004 року №199/2004;
- **державні цільові програми**, зокрема:
  - Державна цільова програма підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки від 05.11.2008 року №974;
  - Державна цільова соціальна програма розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року від 27.08.2010 року №785;
  - Державна цільова науково-технічна та соціальна програма «Наука в університетах» на 2008-2012 роки від 19.09.2007 року №1155;
- **державні стандарти освіти**, зокрема [71]:
  - у дошкільній освіті: Положення про дошкільну освіту; Загальні відомості про дошкільну освіту; Перелік дошкільних закладів м. Києва;
  - у середній освіті: Положення про загальну середню освіту в Україні; Положення про вечірню (змінну) середню загальноосвітню школу;
  - у військовій освіті: Військова освіта в Україні; Військові навчальні заклади; Військова освіта: засади реформування;

- у вищій освіті: Перелік документів, необхідних для вступу до вищого навчального закладу; Вища освіта для абітурієнта; Вищі учбові заклади України; Пільги на вступ до вищих навчальних закладів;
- у професійно-технічній освіті: Державні стандарти професійно-технічної освіти; Положення «Про професійно-технічний навчальний заклад»; Положення «Про ступеневу професійно-технічну освіту»; Професійно-технічні навчальні заклади Києва та Київської області;
- Державні рівні акредитації у навчальних закладах;
- нормативно-правові документи, що регламентують **створення, ліквідацію та повноваження органів державної влади** в сфері освіти, їх підпорядкованість вищим структурам, підпорядкованість їхніх підрозділів тощо, зокрема:
  - Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010 року №1085/2010 (цей документ регламентував реорганізацію Міністерства освіти і науки України в Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України [217]);
  - Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Міжвідомчої комісії з підтримки Болонського процесу в Україні» від 01.02.2006 року №82;
  - Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про реорганізацію науково-дослідних інститутів, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки, молоді та спорту» від 05.01.2011 року №4-р;
  - Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про передачу деяких навчальних закладів до сфери управління Міністерства освіти і науки, молоді та спорту» від 05.01.2011 року №49-р;
  - Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про віднесення державних вищих навчальних закладів та установ до сфери управління Міністерства освіти і науки, молоді та спорту» від 29.12.2010 року №2357-р;
- нормативно-правові документи, що регламентують **призначення та звільнення осіб** на посади в органи державної влади в сфері освіти, наприклад:

- Указ Президента України «Про призначення Д. Табачника Міністром освіти і науки, молоді та спорту України» від 09.12.2010 року №1115/2010;
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про призначення Зайцевої І.П. директором Українського центру оцінювання якості освіти» від 05.01.2011 року №6-р;
- нормативно-правові документи, що регламентують **конкретні аспекти** освітнього процесу за різними етапами його здобуття, зокрема:
  - Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження нормативно-правових актів щодо проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти в 2011 році» від 06.12.2010 року №1207;
  - Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання цільових пільгових державних кредитів для здобуття вищої освіти» від 16.06.2003 року №916;
- нормативно-правові документи, що регламентують **компетенції закладів освіти**, зокрема:
  - Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися навчальними закладами, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності» від 27.08.2010 року №796;
  - Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра» від 27.08.2010 року №787;
- нормативно-правові документи, що регламентують **подальше працевлаштування** після (в процесі) здобуття освіти, зокрема:
  - Закон України «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю» від 04.11.2004 року №2150-IV;

- нормативно-правові документи, що регламентують *мотиваційні аспекти* освітньої діяльності, зокрема:

- Указ Президента України «Про Державну премію України в галузі освіти» від 30.09.2010 року №929/2010;
- Розпорядження Президента України «Про призначення державних стипендій видатним діячам освіти» від 30.09.2010 року №1092/2010-рп;
- Указ Президента України «Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня працівників освіти» від 29.09.2010 року №925/2010;

- нормативно-правові документи, що регламентують напрямки *міжнародного співробітництва* в освітній сфері, зокрема:

- Угода між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти і науки Російської Федерації про першочергові заходи з розвитку науково-освітнього співробітництва на 2010-2012 роки від 17.05.2010 року;
- Протокол про співробітництво в галузі освіти між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти, досліджень та молоді Румунії на 2008-2009, 2009-2010 та 2010-2011 навчальні роки від 18.07.2008 року;
- Меморандум про взаєморозуміння стосовно співробітництва в галузі освіти і науки між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти й науки Ірландії від 08.02.2006 року;
- Протокол між Міністерством освіти і науки України та Міністерством просвіти Республіки Молдова про співробітництво в галузі освіти на 2010-2011, 2011-2012 та 2012-2013 навчальні роки від 29.06.2010 року.

Очевидно, що перелічити всі нормативно-правові документи загальнодержавного рівня в розрізі вказаних груп неможливо з точки зору об'ємності матеріалу, проте наведені їх приклади підкреслюють комплексність нормативно-правового регулювання освітніх процесів в Україні та, як наслідок, складність контролю за різновекторністю їх проявів.

Щодо законодавства **регіонального рівня** регулювання освітніх процесів в Україні, то тут слід відзначити, що місцеві органи державної влади (територіальні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування) володіють

визначеними компетенціями прийняття рішень, спрямованих на розвиток інтелектуально-освітнього простору регіону та міжрегіонального співробітництва в сфері освіти [332, с. 184]. Нормативно-правове поле реалізації освітніх процесів на регіональному рівні в Україні повинне відповідати Державній Стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року, обласним стратегіям розвитку, загальнодержавним пріоритетам та положенням законодавства, що регламентує владні повноваження регіонів на загальнодержавному рівні (Закони України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8 вересня 2005 року №2850-IV, «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 року №280/97-ВР, «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року №586-XIV). Групу нормативно-правових документів регіонального рівня формують:

- регіональні програми, затверджені рішеннями сесій обласних рад;
- інструкції, положення, накази місцевих органів державної влади, що володіють компетенціями регулювання в сфері освіти;
- угоди про співробітництво з освітніми, науковими структурами;
- угоди про міжрегіональне співробітництво в сфері освіти;
- накази на преміювання в освітній сфері.

Окрему увагу хочемо звернути на **законодавство міжнародного рівня**, яке формують міжнародні нормативно-правові документи, що ратифіковані Україною. До цієї групи відносимо наступні важливі документи:

- Спільну декларацію міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» (Болонья, 19.06.1999 року) від 19.06.1999 року;
- Рекомендацію Європейського Парламенту і Ради «Про встановлення Європейської кваліфікаційної структури для можливості отримати освіту протягом усього життя» від 23.04.2008 року №2008/C111/01;
- Комюніке Конференції Міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти «Загальноєвропейський простір вищої освіти – Досягнення цілей» (Берген, 19-20.05.2005 року) від 20.05.2005 року;
- Комюніке конференції міністрів вищої освіти Європи (Берлін, 19.09.2003 року) від 19.09.2003 року та інші.

При дослідженні трансформації освіти в умовах побудови *інформаційного суспільства* також важливо враховувати положення нормативно-правових документів, що регламентують цей важливий етап еволюційного розвитку людства та економічних відносин. Тут найбільш важливими законодавчими актами загальнодержавного рівня виступають:

- Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 8.07.2009 року №514/2009;
- Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 09.01.2007 року №537-V;
- Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства (Окінава, 22.07.2000 року).

Отже, складність та об'ємність нормативно-правового поля реалізації освітніх процесів в Україні ще раз підкреслює необхідність використання особливих підходів до управління сферою освіти, що підсилюється її значенням для розвитку інтелектуально-трудоного потенціалу країни. Аналіз документів нормативно-правового регулювання освіти в Україні за різними управлінськими рівнями дав змогу нам окреслити основні проблемні напрямки дії таких документів та визначити пріоритетні заходи з удосконалення вітчизняного законодавства. Традиційно у наукових дослідженнях вітчизняних вчених, в якій б галузі знань вони не здійснювались, питання недосконалості нормативно-правового регулювання посідає ключове місце. На жаль, не є виключенням і освітня сфера. Тому вважаємо, що в сучасних умовах інтеграції України в Європейський освітній простір, розвитку інформаційного та громадянського суспільства вкрай гостро постає питання нівелювання основних негативних проявів у площині нормативно-правового поля. Для цього домінантно необхідно здійснити наступні кроки, які полягають в наступному:

I. усунення політизації управлінських рішень у сфері освіти. Проблема освіти є дуже близькою кожній людині, тому часто виступає предметом політичних маніпуляцій та заполітизованих гострих безплідних дискусій, особливо в передвиборчий період;

II. усталеність стратегічних напрямків реформ у сфері освіти. Часті зміни влади з кардинально полярними підходами до управління освітою спричиняють періодичні переорієнтації вітчизняного законодавства, за результатом чого спричиняються значні часові та ресурсні (людські, матеріальні, фінансові) втрати та, що гірше, виникають диспропорції у взаємозв'язку освітнього процесу з іншими напрямками людської діяльності, зокрема трудової;

III. постійний моніторинг ефективності впровадження нормативно-правових документів з обов'язковим висвітленням його результатів в засобах масової інформації. Ще раз підкреслюємо, що більшість державних та регіональних програм з цільовим фінансуванням за основною частиною передбачених статей носять суто декларативний характер. Постає питання не наявності необхідної програми, а ефективності її впровадження, адже формальне існування відповідного документу не спричиняє достатній цілеспрямований вплив на об'єкт фінансування. Більше того, за умов неповного фінансування, вибірккові фінансові ресурси не дозволяють забезпечити оптимальний та очікуваний ефект від даного рішення;

IV. налагодження соціально-партнерства у сфері освіти. Це надзвичайно важливий момент, адже лише тісна співпраця органів державної влади з недержавними управлінськими структурами (передусім освітніми, а також науковими, громадськими та підприємницькими) дасть змогу останнім декларувати свої інтереси з їх наближенням до владного апарату.

Ми окреслили головні домінанти щодо вдосконалення вітчизняного нормативно-правового поля реалізації освітніх процесів в Україні. Разом з тим, існує величезна кількість більш локалізованих проблемних питань. Серед них – тривалий розгляд низки важливих законопроектів (як от Закону України «Про кредитування на здобуття вищої освіти», Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки, Концепції Державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року), неперіодичність прийняття галузевих програм (наприклад, Державна програма розвитку освіти чи Державна програма «Інформаційні та комунікаційні технології

в освіті і науці» діяли лише до 2010 року). Усе це дає підстави стверджувати про вкрай необхідну увагу науковців, інших недержавних інститутів до даних питань та необхідність використання всіх важелів впливу на органи державної влади з метою покращання існуючої сьогодні ситуації, яка здебільшого виникає через фінансування освіти за «залишковим» принципом та політизацію управлінських рішень.

Висновки до розділу 1

1. Здійснено з'ясування змістовної сутності регіональної освітньої системи в світлі регіональної економіки як науки, яке побудоване на уточненні авторського розуміння системи як такої. Зроблено припущення, що можна спиратися на два визначення поняття «система» (матеріальний і суб'єктний), які можна покласти в основу визначення сутності регіональних освітніх систем. Крізь призму цього припущення здійснено оцінку поглядів вчених на сутність освітньої системи та регіональної освітньої системи та окреслено недоліки тлумачень, присвячених регіональній освітній системі (виключення із регіональної освітньої системи освітніх закладів, що територіально можуть розташовуватись далеко за межами регіону; відсутність належної уваги до органів управління освітою в регіоні та до питань інтеграції з регіональними ринками праці).

2. Окреслена роль неперервної освіти як цементуючої регіональну освітню систему ланки та принципи її формування і функціонування. Обґрунтоване використання двох видів оцінки стану неперервної освіти регіону та моделювання способів і заходів, спрямованих на її покращення: перший - оцінювання територіальної організації освітніх закладів у регіоні, визначення їх оптимального розташування та насичення; другий - оцінювання потреби розташування різних типів освітніх установ відповідно до розташування в регіоні того чи іншого виду

промисловості або економічної діяльності, що створює попит на спеціалістів певних галузей.

3. Доведено, що дослідження регіональних освітніх систем як складних структурних утворень вимагає, з одного боку, конкретизації їх територіальної організації, з іншого боку, - простеження інноваційних процесів у таких системах. При цьому, обґрунтовано, що інноваційні процеси повинні впроваджуватись в регіональні освітні системи конкретними етапами та на певних рівнях застосування, щоб не викликати диспропорцій у сферах впровадження і цілісно виводити освітній процес у регіоні на якісно новий сучасний рівень. Встановлено, що впровадження інновацій на різних територіальних і управлінсько-організаційних рівнях повинно супроводжуватись застосуванням відмінних методів наукових досліджень, використанням спеціально побудованих теоретичних та математичних моделей та оцінкою доцільності їх впровадження у сценарії розвитку.

4. Обґрунтовано тлумачення змісту поняття «регіональна освітня система», яка розглядається автором як підсистема державної освітньої системи та відносно автономна система регіонального рівня з розвиненими підсистемами (дошкільних установ, загальноосвітніх шкіл, закладів професійно-технічної освіти та вищої освіти) елементами яких є освітні установи регіону, що надають освітні послуги населенню в цьому регіоні та органи управління освітою регіону, спеціалізовані громадські організації, які займаються питаннями освіти, котрі зобов'язані забезпечувати функцію неперервності освітнього процесу в регіоні і задовольняти попит на спеціалістів на регіональному ринку праці. Таке трактування сутності регіональної освітньої системи дозволило окреслити функціональну спрямованість регіональних освітніх систем та її диференціацію в різних регіонах залежно від специфіки територіальної спеціалізації їх освітніх закладів. Побудовано структурну модель регіональної освітньої системи в рамках інституційно-функціонального підходу.

5. З метою визначення місця регіональної освітньої системи в суперсистемі «регіон» як базовий використаний регіональний підхід, що дало можливість

встановити, з одного боку відносну самостійність цієї системи, а з іншого боку виявити залежність її існування від інших підсистем регіону, які прямо чи опосередковано впливають на неї, зокрема таких, як підсистема розселення регіону, регіональна соціальна інфраструктура, транспорт та зв'язок. На основі отриманих результатів аналізу автором побудована графічна модель структурованості суперсистеми «регіон» та окреслене місце регіональної освітньої системи в ній. Зазначена графічна модель засвідчує, що регіональна освітня система, регіональний ринок праці та інноваційна система регіону формують ядро в суперсистемі «регіон», а також те, що інноваційне наповнення як освітнього процесу, так і самого процесу виробництва відіграє ключову роль для соціально-економічного розвитку регіону. Графічна модель структурованості суперсистеми «регіон» дозволила унаочнити базові напрями взаємовпливів регіональної освітньої системи та інших підсистем регіону, які більш детально охарактеризовані в табличній формі.

6. Уточнено властивості та принципи, пов'язані з цілями і функціями регіональних освітніх систем, що дає можливість виявляти основні взаємовпливи регіональної освітньої системи в суперсистемі «регіон». Доведено, що регіональну освітню систему важливо розглядати полівекторно як своєрідну з'єднуючу систему мікро- й макровимірів, які відображають процеси в освітній сфері. На цій основі резюмується, що регіональна освітня система є відкритою системою, так як активно обмінюється енергією з іншими системами регіону. Акцентується увага на тому, що саме цю важливу властивість слід враховувати при визначенні класифікаційних підходів до розподілу регіональних освітніх систем.

7. Для розуміння ролі освіти як своєрідного «механізму» отримання знань автором вивчена її еволюція з прив'язкою до основних суспільних змін, що мали місце в різні часові періоди, передусім в умовах аграрного, індустріального та сучасного, так званого, постіндустріального або інформаційного, суспільства. При цьому, окреслено як теоретичні напрацювання стосовно розвитку освіти, так і реальні здобутки у сфері освіти на кожному з етапів. Це дало можливість автору

виявити особливості трансформації підходів до сутнісного розуміння освіти як «процесу» і як «продукту», що обумовлено суттєвими змінами з плином часу в зовнішньому середовищі, з одного боку, та трансформацією теоретико-методологічних підходів до визначення ролі освіти для окремої людини та суспільства в цілому, з іншого боку.

8. Розкрита суть інноваційного розвитку регіональної освітньої системи, яка на думку автора полягає у впровадженні інновацій в її підсистеми та елементи за допомогою комплексного керованого підходу у вигляді розроблених програм і концепцій. Визначення напрямів такого розвитку та способів його реалізації необхідно враховувати регіональні особливості освітньої системи конкретного регіону, економічну спеціалізацію регіону та поточну ситуацію на ринку освітніх послуг. Окреслена мета інноваційного розвитку регіональних освітніх систем, яка розуміється автором як підвищення ефективності функціонування всіх підсистем та елементів, зростання їх конкурентоздатності, поліпшення управління й організації та забезпечення висококваліфікованими спеціалістами регіонального ринку праці з одночасним задоволенням попиту на працю наукової підсистеми регіону. Побудована модель інноваційного розвитку регіональної освітньої системи, яка представлена автором у вигляді схеми впливу та впровадження інновацій в основні її складові. Акцентується увага на тому, що в наш час потрібно формувати інноваційні механізми не лише трансферу технологій, а й трансферу знань у цілому.

9. Оцінка документів нормативно-правового регулювання освіти в Україні за різними управлінськими рівнями дозволила не тільки виявити недоліки таких документів (тривалий розгляд низки важливих законопроектів; неперіодичність прийняття галузевих програм; недостатня участь науковців, інших недержавних інститутів у розробці документів; фінансування освіти за «залишковим» принципом та політизацію управлінських рішень), але й визначити пріоритетні заходи з удосконалення вітчизняного законодавства (усунення політизації управлінських рішень у сфері освіти; забезпечення усталеності стратегічних напрямків реформ у сфері освіти; здійснення постійного моніторингу

ефективності впровадження нормативно-правових документів з обов'язковим висвітленням його результатів в засобах масової інформації; налагодження соціально-партнерства у сфері освіти).

Розділ 2. ОЦІНКА ФАКТОРІВ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСВІТНІХ СИСТЕМ В КОНТЕКСТІ ПОБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Виявлення й аналіз факторів інноваційного розвитку регіональних освітніх систем та їх структури в умовах побудови інформаційного суспільства

Перед визначенням переліку факторів впливу на інноваційний розвиток РОС варто підкреслити значення самих систем для розвитку регіону. Цьому питанню вже була приділена увага при визначенні місця РОС в суперсистемі «регіон» (параграф 1.2). Разом з тим, варто вказати, що, в першу чергу, рівень розвитку РОС проявляється щодо:

- інноваційного розвитку регіону в цілому. Так, як зазначають М.В. Семикіна, В.І. Гунько та С.Р. Пасека, шлях до інноваційних змін у розвитку економіки України, піднесення її конкурентних позицій у міжнародних рейтингах лежить передусім у площині поліпшення освітньо-кваліфікаційних характеристик населення через інноваційне використання накопиченого освітнього та наукового потенціалу [250]. Як наслідок розвитку РОС забезпечується поширення кваліфікованої праці, що є працею вищої складності та якості, вимагає точнішої роботи, більшого вміння, а відповідно й тривалішої за часом підготовки людини [353, с. 20];

- рівня інтелектуалізації регіональної економіки. Фактично рівень розвитку та якості освіти стає одним із головних факторів, що визначають загальний рівень конкурентоспроможності економіки країни. Це зумовлено тим, що отримані під час навчання знання та навички є основою інтелектуального потенціалу економіки. І саме він є визначальним фактором створення інновацій, через що процеси інтелектокористування набувають особливо вагомих ознак [85, с. 45; 201];

- реалізації випереджувально-прискорювальної функції засвоюваного інформаційного ресурсу в соціально-економічних процесах, що передбачає

впровадження новітніх технологій у процес навчання для набуття студентами практичних і теоретичних знань та навиків у використанні, розробці й прогнозуванні розвитку інформаційних технологій для потреб економіки [197, с. 108];

- формування світоглядних засад суспільства. Важливим завданням освітньої ланки соціального комплексу є сприяння формуванню не лише інтелектуальної, але і фізично здорової особистості. Оздоровчою парадигмою освіти має стати філософія формування здорового способу життя, що би впроваджувалось через розвинену інституційну основу [77, с. 14; 276].

Під фактором інноваційного розвитку РОС ми розуміємо параметр, причину чи умову, що впливає на характер та інтенсивність цього процесу. При цьому сам процес інноваційного розвитку виступає як результат взаємодії системи факторів. Під впливом факторів формується інноваційний потенціал регіону, в тому числі в його освітній та науковій складовій, що в подальшому детермінує процес розвитку РОС конкретного регіону та її вплив на суспільне життя й економіку. Інноваційний потенціал регіону загалом та РОС зокрема виражається в засобах та можливостях генерації інноваційних проєктів, що стимулюють розвиток процесів модернізації, трансформації й конкурентоздатності освітньої системи регіону та її зв'язку і виходів на промислову, фінансову та економічну спеціалізацію конкретного регіону.

Класично закордонні дослідники виділяють два типи факторів, що впливають на розвиток інноваційної складової освіти – зовнішні та внутрішні фактори [378]. До зовнішніх факторів можна віднести фактори глобального й загальнодержавного характеру: глобалізаційні процеси, становлення інформаційного суспільства та економіки знань (загальноцивілізаційні), євроінтеграційні прагнення України, економічні, ринкові, політико-правові, геопросторові тощо. Внутрішні фактори впливу на розвиток РОС формуються всередині самої системи та пов'язані з функціонуванням її елементів. Серед них – специфіка освітніх послуг, матеріально-технічне забезпечення, науково-пошукові заходи тощо.

Вплив зовнішніх та внутрішніх факторів середовища на РОС загалом та на їх інноваційний розвиток зокрема і генерування інновацій як основу цього розвитку можна представити у вигляді схеми (рис. 2.1).

Важливо розуміти необхідність такого факторного розподілу, представленого на рис. 2.1. Річ у тім, що виявлення та характеристика факторів впливу на РОС дає змогу обґрунтовувати необхідність їх розвитку (посилення, послаблення чи нівелювання) в необхідному руслі. Регулювання впливу зовнішніх факторів є основною передумовою формування сприятливого середовища розвитку РОС. Розуміння диференційованої чутливості РОС до різних факторних впливів з відмінним динамічним реагуванням дозволяє виділяти пріоритети стратегічного впливу на їх зміну залежно від їх подальшого економічного й соціального ефектів. Тобто важливо розуміти, що виділені фактори є потужними детермінантами середовища розвитку РОС, через коригування (зміну) котрих можна досягати намічених цілей в освітній сфері. Охарактеризуємо найбільш потужні фактори впливу на РОС в розрізі глобальних, макро- (загальнодержавних) та внутрішніх (ендогенних стосовно РОС).

У першу чергу звернемося до виявлення загальних характеристик впливу на вітчизняні РОС *глобальних факторів*. Очевидно, що сучасна освіта має враховувати основні тенденції світового розвитку, серед яких найбільш показовими є [117]: виникнення й зростання глобальних проблем, які можуть бути вирішені за умов співпраці у рамках міжнародного товариства, що вимагає формування планетарного мислення у молодого покоління; перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, значного розширення міжкультурної взаємодії, у зв'язку з чим особливого значення набувають толерантність і комунікативність; прискорення темпів розвитку суспільства, і, як наслідок, необхідність підготовки людей до життя у швидко змінюваних умовах; демократизація суспільства, розширення можливостей політичного й соціального вибору, що зумовлює необхідність підвищення рівня готовності громадян до такого вибору.

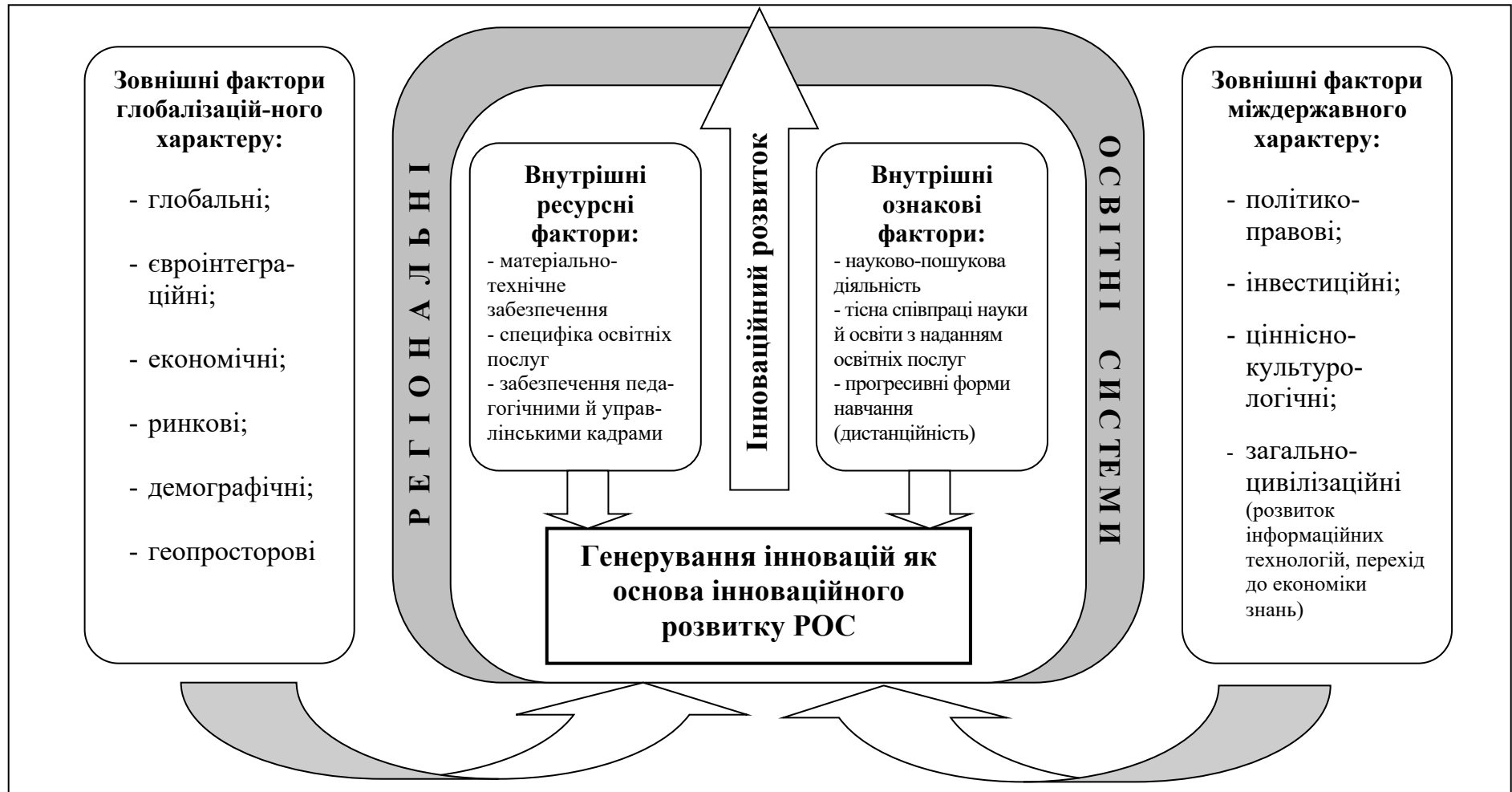

Рис. 2.1. Вплив зовнішніх та внутрішніх факторів середовища на інноваційний розвиток РОС*

* Складено автором

Таким чином, у нинішніх умовах на глобальному рівні посилюється дія тріади таких чинників, як глобалізація, технологічні зміни, а також зміни в змісті та організації праці, що визначають у світовій економіці збільшення обсягу попиту на кваліфіковану робочу силу, посилює значущість інвестування у підготовку та перепідготовку кадрів на виробництві, реформування освіти, систем професійного навчання [104, с. 48]. І як було зазначено вище, помітний вплив диктують умови інформаційного суспільства, зокрема процеси старіння знань, що стають усе динамічнішими та вимагають особливих змін у системі вищої освіти. Із цією метою науковці пропонують фундаменталізувати підготовку спеціаліста, адже він може декілька раз протягом свого трудового життя змінювати не лише місце праці, але й професію [352].

Розгортання світових і європейських процесів, зокрема становлення глобального інформаційного суспільства, зростання макроекономічної ролі нової інформаційної економіки активізує не тільки підвищення попиту на освітні послуги, але й якісно модифікує способи їх надання (пропозицію). На відміну від вузької традиційної спеціалізації пропонується підготовка гнучкого фахівця XXI століття, щоб сформувати його здібності до життя, підготувати до необхідності навчатись самостійно все трудове життя. З урахуванням вимог часу вітчизняні вчені стверджують, що важливо здійснити математизацію навчальних курсів, а також їх інформаційну, інноваційну, соціологічну складові, фізкультурну підготовку, володіння питаннями інтелектуальної власності, лідерства в колективі, що забезпечить системність та глибину знань [197, с. 109].

Особливо помітний вплив глобалізаційних процесів, який зокрема проявляється у поширенні міжнародних освітніх програм, що реалізуються за рахунок ресурсів декількох вузів, розташованих у різних країнах, у ній присутні академічний компонент і компонент гостинності, які можуть вступати в конфлікт, а також тут набуває особливого значення підготовка студентів до сприйняття чужого для них культурного й академічного середовища, через що в програмах з'являються культурні й міжкультурні компоненти. Окрім міжнародних освітніх

програм глобалізаційні процеси актуалізують необхідність поширення так званих транснаціональних програм [32, с. 174].

Глобальний ринок праці також ставить нові завдання перед кваліфікованими працівниками в плані освіти та перепідготовки. Постійна зміна провідних технологій, стрімке впровадження інновацій та наукових досягнень не дозволяє спеціалістам залишатись конкурентоздатними на протязі великого періоду часу і це розуміють уряди більшості розвинутих країн, що впроваджують програми неперервної освіти впродовж усього життя. Широке розповсюдження способу праці типу *freelance* (вільної зайнятості, коли на тематичних Інтернет-сторінках роботодавці можуть запропонувати для виконання певні проекти, а кваліфіковані робітники їх виконати), знімають в умовах глобалізації головні перепони пошуку високооплачуваної роботи через територіальне розміщення та надають вагомі переваги у вигляді відсутності строгого графіку чи можливості робити більші перерви у зайнятості, проте й одночасно значно загострили конкуренцію на ринку праці в усьому світі, збільшивши роль освітньої підготовки та перекваліфікації.

Одночасно з простеженням впливів глобалізаційних факторів на РОС, для України традиційно залишається актуальним вивчення впливів *євроінтеграційних процесів*. І хоча нинішні реалії засвідчують численні недоліки реалізації положень Болонської декларації у межах Євросони та країн, які прагнуть стати повноправними її членами, зокрема в культурологічному аспекті, разом з тим, даний норматив продовжує залишатись цільовим стратегічним орієнтиром розвитку вітчизняних РОС.

Для України вивчення факторного впливу євроінтеграції на РОС є важливою в першу чергу в контексті забезпечення їх інноваційного розвитку. ЄС в останні роки приділяє значну увагу інноваціям та освітньому процесу, вбачаючи в них шлях для підвищення конкурентоздатності своїх країн-членів і регіонів. Серед основних документів, що визначають пріоритетні (базові) шляхи впровадження інновацій, – документ, прийнятий за результатами Лісабонських угод «*Innovation policy: updating the Union's approach in the context of the Lisbon*

strategy», в якому визначаються основні види інновацій, шляхи їх впровадження в економічну діяльність, обсяги коштів, що необхідно виділяти на розробку та ефективне впровадження інновацій [365]. Значна частина документа присвячена модернізації освіти як подальшого шляху для отримання кадрів, що генеруватимуть інновації. Іншим важливим документом ЄС, що визначає інноваційний розвиток освіти, є Меморандум про освіту впродовж життя, що був прийнятий ще у 2000 році в Брюсселі та визначає шляхи впровадження неперервної освіти як оптимального шляху досягнення високих показників адаптації працівників і спеціалістів до швидкоплинних умов сучасного технологічного розвитку, перекваліфікації кадрів та пошуків ефективних методів навчання [358]. Зважаючи на євроінтеграційні прагнення України та бажання в майбутньому стати повноправним членом європейської спільноти, необхідно переймати досвід розробки і впровадження подібних стратегій та аналізувати їх вплив на економіку членів ЄС. Виокремлення пріоритетних та найбільш вдалих починань дозволить вирішувати одразу два питання – наближення України до країн ЄС в рамках проведення інноваційної та освітньої політики, виробити спільні й подібні стандарти, що в подальшому полегшили б процес євроінтеграції; перейняти позитивний досвід в цих питаннях зважаючи на результати впровадженнь та уникнути здійснених помилок.

У цілому впливи євроінтеграції на інноваційний розвиток вітчизняних РОС слід розглядати з двох базових позицій (рис. 2.2).

Із рис. 2.2 варто підкреслити, що інноваційний розвиток РОС нерозривно пов'язаний з такою важливою соціоекономічною категорією, як трудовий потенціал, яких за нинішніх умов повинен виступати ключовим рушієм модернізаційних змін та інноваційних процесів у регіонах України. Тобто через співпрацю з ЄС в освітній сфері та адаптацію кращого європейського досвіду щодо інноваційного розвитку РОС можна досягти формування нового середовища нарощування трудового потенціалу, якісність котрого дозволить ефективізувати управлінський механізм на різних рівнях та спрямувати розвиток регіонів у новому прогресивному руслі.

Рис. 2.2. Базові позиції вивчення впливу євроінтеграції на інноваційний розвиток вітчизняних РОС*

* Складено автором

У групі зовнішніх макрофакторів потужні впливи на розвиток РОС загалом та їх інноваційність зокрема здійснюють *демографічні фактори*. При розумінні специфіки їх впливу варто звернути увагу на сформульований Р. Паторою парадокс у системі освіти, який пов'язаний зі скороченням народжуваності молодих людей, потенційно здатних оволодіти новими технологічними знаннями. Через те розвиток економіки, базованої на знаннях, потребуватиме залучення старшого покоління з метою подолання дефіциту відповідних кваліфікацій [197, с. 96]. Таким чином, у демографічному аспекті чималу роль стосовно інноваційного розвитку відіграє вікова структура населення, зокрема рівень народжуваності як базова детермінанта таких процесів. Традиційне пониження схильності до навчання з віком, що обґрунтовано акмеологічними підходами,

ставить під загрозу можливості інноваційного розвитку країни загалом, щоправда такі недоліки можуть компенсувати якісними результуючими показниками інноваційної діяльності.

Іншим зрізом факторного впливу демотенденцій є той факт, що депопуляція населення, зменшення народжуваності, зростання смертності та висока міграційна активність негативно впливають на територіальну організацію загальноосвітніх навчальних закладів [255, с. 140]. Окрім того, формування освітніх центрів з помітною концентрацією навчальних закладів та, як наслідок їх конкурентної боротьби, вищою якістю пропонованих освітніх послуг, є додатковим фактором відтягування осіб з населених пунктів, де такі пропозиції є гіршими. Таким чином, між територіальною організацією навчальних закладів та тенденціями щодо демопоказників простежується тісний взаємозв'язок і подолання демографічних проблем багатьох територій (у першу чергу сільських, гірських, депресивних, прикордонних тощо) слід здійснювати через посилення якісних характеристик освітніх закладів.

Розуміючи проблему демовідтворення населення в регіонах країни та переважання пропозиції освітніх послуг над попитом, важливо шукати *резерви* подолання таких диспропорцій, які з часом можуть бути нівельовані за рахунок вже сьогодні спостерігаючого покращення демоситуації в Україні. Одним із способів наповнення економіки регіонів спеціалістами та водночас зменшення соціального навантаження є залучення до освітнього процесу та виробничої діяльності людей з обмеженими можливостями. Нові технологічні рішення дозволяють організувати навчальний процес для людей з різного роду видами вад, здобуття освіти для яких у звичних умовах було досить таки важким завданням. Особливо це важливо для країн, що розвиваються, в яких матеріальні витрати на адаптацію таких людей до повноцінного життя в суспільстві недостатні. E-learning та проекти допомоги людям з вадами зору, слуху дозволяють отримати повноцінну освіту та в подальшому знайти працевлаштування [300, с. 158]. Тому вважаємо, що сьогодні у контексті інноваційного розвитку вітчизняних РОС та диференціації їх сегментної спрямованості, у тому числі виходячи з негативних

впливів демографічних макрофакторів, слід зосереджувати увагу на таких категоріях осіб, забезпечуючи водночас дотримання концептуальних орієнтацій соціальної держави.

Щодо впливу на інноваційний розвиток РОС *політико-правових макрофакторів*, то тут постає питання необхідності патерналістських підходів державної політики у сфері освіти за досвідом радянського періоду. Наукові обґрунтування необхідності участі держави в освітньому процесі, зокрема через фінансову підтримку, є досить потужними. Обґрунтовується, що якби ринки капіталу були досконалыми, люди, для котрих освіта є вигідною, для котрих віддача від отримання вищої освіти перевищує витрати на її отримання, мали би стимул для того, щоби позичити гроші для її одержання. Але приватні кредитори не висловлюють бажання давати в борг з цього приводу і тому ті, хто не має своїх (або батьківських) засобів, були би позбавлені доступу до вищої освіти без деякої допомоги з боку держави [270; 84, с. 83]. Таким чином, інвестори практично не зацікавлені в інвестиціях в освітній процес, переважно віддаючи перевагу вкладенням в більш вигідні короткострокові проекти з більшою імовірністю віддачі. У зв'язку з цим традиційно навіть у країнах з розвиненою ринковою економікою освіта була й залишається переважно об'єктом уваги й підтримки державних структур, фінансується державою й органами управління на місцях [32, с. 120-121].

Таким чином, виявлення специфіки впливу політико-правових факторів на інноваційний розвиток РОС, у першу чергу, концептуалізує питання ролі держави у функціонуванні таких систем. Власне якщо мова йде про обґрунтування доцільності розвитку приватних навчальних закладів, то формування цілісних РОС може слугувати відмінною організаційною формою балансування інтересів споживачів освітніх послуг з інтересами надавачів таких послуг з одночасною їх відповідністю національним інтересам та інтересам регіональних економік. Нинішня ситуація розбалансованості регіональних ринків праці та освітньо-кваліфікаційної структури підготовлених вітчизняною системою освіти фахівців і робітників уже тривалий час обговорюється і фактично не вирішується.

Формування РОС та балансування через їх інституціональне середовище освітньо-кваліфікаційної структури підготовлених фахівців і робітників з реальними потребами регіональних ринків праці (через активне впровадження за досвідом радянського періоду балансових розрахунків визначення додаткової потреби у фахівцях і робітниках та джерел їх забезпечення) може стати відмінним управлінським рішенням подолання такої комплексної проблеми, яка з плином часу лише укорінюється та призводить до подальших структурних диспропорцій регіональних економік та неефективного використання вітчизняного трудового потенціалу. Підкреслюємо, що цей момент є одним з потужних аргументів на користь доцільності розвитку РОС у структурі національної освітньої системи.

Щодо впливу *економічних макрофакторів*, то, перш за все, маємо усвідомлювати, що вища освіта завжди була і має бути тісно пов'язана зі сферою економіки. Сучасні умови глобалізації диктують нові вимоги та потребують нового формату взаємодії вищої освіти й економіки, яка без перебільшення має бути економікою знань. Економічною наукою доведено і підтверджено практикою, що економіка знань є чи не єдиною із можливих систем господарювання, яка здатна продукувати конкурентні переваги та відповісти на виклики ХХІ століття [129, с. 502]. Незважаючи на першочергові взаємовпливи саме вищої освіти на економіки інші освітні рівні, зокрема й професійно-технічна освіта, також займають вагомую нішу в економічних процесах регіонів країни та тісно корелюють з інноваційними впровадженнями на виробничому рівні.

Окрім економічних макрофакторів важливо окремо зосереджувати увагу на специфіці впливу *факторів ринкового характеру*, що вже частково було обґрунтовано при характеристиці впливу політико-правових факторів Як відомо, формування ринкової, соціально-орієнтованої економіки передбачає необхідність забезпечити перебудову суспільства, здійснити комплекс заходів, спрямований на нарощування економічного і науково-технічного потенціалу країни, зростання ефективності всіх галузей економіки, підвищення конкурентоспроможності промислової продукції на світовому ринку. В Україні лише формуються ринкові відносини, отже, потрібна цілеспрямована система регулювання ринкових

законів, яка забезпечувала б нормальне функціонування фахової освіти [353, с. 21].

Впровадження ринкових відносин у систему освіти створює передумови для розвитку маркетингової діяльності в цій сфері. За допомогою маркетингу освітніх послуг задовольняються [198; 197, с. 30-31]: потреби особистості в інтелектуальному, культурному, професійному, фізичному і моральному розвитку та саморозвитку; потреби суб'єктів господарювання у сформованому на належному рівні висококваліфікованому трудовому потенціалі; потреби держави у формуванні, нагромадженні, розвитку освітньо-інтелектуального й науково-технічного потенціалів, необхідних для активізації процесів національного відродження, глобалізації суспільного розвитку, впровадження новітніх технологій тощо; потреби навчального закладу.

Виявлення впливу ринкових макрофакторів вимагає також врахування, що РОС формується на базі ринку освітніх послуг, що є системою відносин, яка складається між суб'єктами освітнього процесу для досягнення певного рівня освіти, здійснення навчання впродовж усього життя з метою всебічного розвитку особистості, розкриття її талантів, здібностей, збагачення інтелектуального, творчого, культурного потенціалів особи та нації загалом [197, с. 30].

Таким чином, характеристику впливу ринкових макрофакторів слід здійснювати з позицій:

- детермінації ринкових відносин РОС та одночасного впливу таких систем на рівень розвитку ринкової економіки через забезпечення її відповідними фахівцями і робітниками, здатними здійснювати ефективні, потрібні трансформаційні перетворення;
- формування регіонального ринку освітніх послуг;
- конкуренції навчальних закладів на ринку освітніх послуг та необхідності застосування ними маркетингових підходів.

Роль інвестицій для забезпечення інноваційного розвитку РОС обумовив виокремлення *інвестиційних макрофакторів* в окрему групу, хоча вони в значній мірі корелюють з економічними, ринковими та політико-правовими впливами.

Перспективи збільшення інвестування українських навчальних закладів слід шукати в диверсифікації їх діяльності, а не сподіваннях на збільшення державної підтримки. Разом з тим, держава відіграла і має відігравати важливу роль регулятора інтенсивності інвестиційних потоків. Вона має створити передумови для збільшення частки їхнього приватного інвестування. Зокрема, важливу роль тут має відігравати стимулювання фінансового ринку, а саме банківської системи до інвестицій в освіту (зокрема вищу). У всьому світі активно застосовується практика надання банківських кредитів на навчання, частина відсотків за котрими погашається за рахунок публічних коштів [85, с. 30-31].

Серед зовнішніх факторів також надзвичайно потужну групу становлять ціннісно-культурологічні, детальний розгляд впливу яких на розвиток РОС буде здійснений нижче по тексту. Також досить сильні впливи здійснюють геопросторові фактори, які окрім геополітичного розташування з відповідним інфраструктурним забезпеченням включають природні та екологічні особливості відповідної території, що в значній мірі детермінують привабливість проживання в її межах, а, отже, і навчання.

У цілому можна констатувати, що для інноваційного розвитку вітчизняних РОС конструктивні впливи здійснюють хіба геопросторові макрофактори, що зумовлено винятково вигідним геополітичним розташуванням нашої країни, що межує з ЄС та є стратегічним «містком» між сходом та заходом. Решта макрофакторів поки що є переважно негативними для розвитку РОС взагалі та їх інноваційності зокрема. Тому слід розуміти, що забезпечення інноваційного розвитку РОС, як важливої складової інноваційного розвитку країни та її регіонів у цілому, за нинішніх умов є практично неможливим та вимагає першочергової зміни середовища їх функціонування, розпочинаючи з модернізаційних основ та поглиблюючи надалі інноваційні процеси.

Внутрішні фактори інноваційного розвитку РОС вимагають обов'язкового розгляду *специфіки освітніх послуг*, що по суті є «ядром» розвитку таких систем, детермінуючи їх конкурентоздатність через синергетику на вищих ієрархічних рівнях. Досить повний перелік специфічних ознак освітньої послуги, що вирізняє

її з-поміж інших видів послуг, подає Р. Патора. Зокрема вчений згадує такі ознаки, як [197, с. 33-35]: невідчутність послуг освіти, тобто неможливість їх підтвердження до моменту надання, що утрудняє процес вибору конкретного навчального закладу-постачальника послуг; неможливість відокремити послуги освіти від навчальних закладів; непостійність якості освітніх послуг, яка визначається залежно від наявності викладачів і рівня їх підготовки, їх надання у денний чи вечірній час доби, місця їх надання; недовговічність освітніх послуг, яка передбачає їх незбереженість для наступного використання, хоча ефект від послуги у вигляді набутих студентом знань зберігається; відсутність права володіння послугою освіти, оскільки її неможливо продати; доступність до надання освітніх послуг залежно від місця знаходження навчального закладу місці проживання потенційних «клієнтів»; велика тривалість надання освітніх послуг, відсутність попиту на них при зміні кон'юнктури ринку праці; залежність результатів навчання від умов майбутньої роботи і життя випускника; необхідність подальшого супроводу освітніх послуг; опосередкований характер попиту на послуги освіти; ліцензування послуг; споживачами послуг освіти зазвичай є молоді люди; конкурсний характер освіти. Ну і до пропонованого переліку специфічних ознак освітніх послуг нині цілком закономірно слід додати їх деактуалізацію, що обумовлюється ефектом старіння знань.

Усі ці специфічні ознаки освітніх послуг, наведені вище згідно Р. Патори, повинні лягти в основу пошуку проявів їх властивостей за інноваційним вектором, тобто яким чином має бути організований процес їх надання та виявлятися результат з метою подальшого відображення в результатах діяльності їх споживачів (діяльність може бути не лише трудовою, але й науковою, громадською, творчої та ін.). На шляху інноваційного розвитку РОС у контексті нових підходів організації процесу надання освітніх послуг та проявів їх результатів важливою новою їх властивістю повинен бути *науково-освітній синергізм*, тобто тісний взаємозв'язок освітнього процесу з науковою діяльністю. У нинішніх умовах інформаційного суспільства це має бути ключовою ознакою сучасного розвитку освітніх послуг за процесним і результативним підходами.

При чому він має проявлятися і для надавачів послуг (науково-педагогічного, керівного персоналу), і для їх споживачів (учнів, студентів тощо).

Суттєвим фактором впровадження та генерації інновацій в РОС є *матеріально-технічне забезпечення* її елементів та рівень розвитку інформаційних технологій у ній, що також є вагомим внутрішнім фактором інноваційного розвитку РОС. Це стосується як самих навчальних закладів, так і органів управління освітою. До основних показників, які визначають цей фактор можна віднести забезпеченість освітнього закладу чи органу управління освітою:

- матеріально-технічними засобами;
- персональними та серверними ПК, мультимедійними та інтерактивними засобами навчання та представлення інформації;
- спеціалізованим апаратним та програмним забезпеченням, в тому числі локалізованим;
- доступом до мережі Інтернет та інших регіональних навчальних мереж;
- власними електронними ресурсами доступу до інформації та управління процесами;
- педагогічними та управлінськими кадрами високого рівня підготовки;
- пошуково-науковими заходами у вигляді конкурсів, наукових конференцій для пошуку шляхів інноваційного розвитку та модернізації [300, с. 160].

Матеріально-технічні фактори мають один з основних впливів в площині генерування інновацій для розвитку освітнього закладу та РОС на внутрішньому рівні її елементів, так як тільки за умов відповідного технічного забезпечення та матеріальних стимулів можлива поява в сучасних умовах ефективних рішень. У цьому очевидно найбільшого прогресу повинні здобувати успішні приватні навчальні заклади та структурні елементи РОС, які мають більшу змогу на даному етапі розвитку освіти в Україні в плані залучення матеріальних активів та технологій.

Цілком об'єктивно можна стверджувати, що саме матеріально-технічне забезпечення навчальних закладів є одним з ключових факторів, що практично унеможлиблюють інноваційний розвиток РОС. Крім того можна виділити ще дві групи факторів, що сповільнюють інноваційний розвиток регіональних систем в цілому [156]:

- трансформаційні фактори, що визначають якісний зміст інноваційного потенціалу регіональної системи;
- транзакційні фактори, що характеризують готовність регіону здійснювати інноваційну діяльність і визначають межі існування і реалізації інноваційного потенціалу.

Поняття транзакційності в даному випадку відноситься до готовності усіх елементів РОС до відповідних перетворень. Неготовність одного або декількох підсистем РОС до трансформації може уповільнити весь процес впровадження нового елементу розвитку та унеможливити отримання від нього очікуваних результатів.

Одним із вирішальних факторів регіонального рівня, який прямо впливає на інноваційний розвиток РОС є збереження кадрового потенціалу в регіоні, що проявляється через факторні впливи *забезпечення педагогічними й управлінськими кадрами*. Особливо актуальна ця проблема для країн, що розвиваються та, зокрема, і для України. Відтік найбільш економічно активних кваліфікованих працівників в інші країни на роботу та постійне проживання значно сповільнює можливості впровадження нових рішень та процеси модернізації освіти та економіки в регіонах. Те саме стосується і висококваліфікованих управлінських кадрів, які через продуктивну трудову діяльність в органах управління освітою різного ієрархічного рівня могли б продукувати прогресивні ідеї щодо концептуальних можливостей інноваційного розвитку РОС з оптимальним використанням наявних ресурсів.

Звичайно, перелік зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на інноваційний розвиток РОС можна значно розширювати. Проте слід пам'ятати, що виділення таких факторів у першу чергу повинно слугувати пошуком кращих варіантів

формування сприятливого середовища розвитку РОС. Кращий варіант при цьому означає оптимальні пропорції між ресурсними затратами (у тому числі часовими) та очікуваним ефектом. Тому нами звернено увагу на ключові групи, які слід першочергово оцінювати стосовно РОС з виявленням характеру, сили і наслідків впливу. Визначення сили впливу та ролі певного фактору на процес у статистичній науці переважно здійснюється методами детермінованого факторного аналізу. Дані методи дозволяють визначити:

- наявність взаємозв'язку між факторами та вихідними процесами;
- зменшити перелік даних, що впливають на конкретний процес;
- визначити фактори, що значно корелюють між собою, таким чином об'єднавши їх в одну групу впливу;
- прогнозувати поведінку фактору чи факторної групи в залежності та її вплив на інші показники.

У випадку застосування моделей детермінованого факторного аналізу до процесу інноваційного розвитку РОС, що базуються на кількісній оцінці очевидно можна втратити один з основних параметрів визначення успішності освітньої системи регіону – якість освіти. У той же час для застосування неповних моделей, які призначені для якісної оцінки необхідно розробити чіткі методи оцінки якості освіти та функціонування РОС, що буде здійснено в наступних параграфах.

Отже, нинішні реалії засвідчують досить проблемні впливи зовнішніх та внутрішніх факторів на розвиток РОС. По суті вони унеможливають інноваційний вектор їх формування і розвитку. У зв'язку з цим слід зосереджувати увагу на окремих факторних впливах, зокрема на ціннісних девальваціях, що нині в регіонах України базово деструктивують РОС, а також ризиках інформаційного характеру (у тому числі комп'ютерної злочинності). Водночас слід пам'ятати про регламентовані впливи політико-правових макрофакторів, що зокрема здійснюються через стандартизовані механізми, вивчення яких потребує окремої уваги.

2.2. Інноваційні стандарти освіти як потреби і як фактори суспільного розвитку

Дослідження факторного впливу на РОС вимагають всебічного підходу з одночасним розумінням детермінування самою освітою різних сфер суспільного життя. Висока її роль для економічного, соціального, культурного й духовного розвитку країни та її регіонів, формування єдності нації, високоморального суспільства вимагає особливо ретельних підходів у визначенні відповідних *освітніх стандартів*, які на подальшу перспективу можуть трансформуватись у ціннісні орієнтири та поведінкові установки людини в соціумі у відповідному руслі.

Перш ніж провести критичний огляд існуючих в Україні стандартів освіти та інноваційності в їх формулюванні й реалізації із конкретизацією потреб за різними ієрархічними рівнями у таких стандартах, звернемось до тверджень вітчизняних вчених, які обрали предметом своїх досліджень дану проблематику. Більшість з них апелюють до питання слабкої науково-методологічної бази розробки та втілення в життя стандартів освіти, які не враховують кращий світовий досвід та проблемність прикладного застосування окремих ідеальних у теоретичному аспекті доктрин [336, с. 108]. Зокрема, багато тверджень стосується того, що інноваційні стандарти освіти повинні продукуватись у науковій площині, апробувуючись у подальшому в закладах освіти. Разом з тим, потужним деструктивом тут постає відірваність науки й освіти, що суттєво понижує якість освітнього процесу. Так, в Україні створення знань відбувається здебільшого в системі Академії наук. Це посилює проблему передачі знань від їх творців до користувачів. Якщо на Заході знання створюються викладачами на кафедрі, їм потім не важко використовувати їх у навчальному процесі, тобто втрати часу та суті отриманих знань при їх передачі є мінімальними. В Україні ж Академія наук створює знання, вищі навчальні заклади вчать студентів [84, с. 195]. Таким чином, постає перша потужна перешкода інноваційності освітніх стандартів – розірваність науки й освіти, яка виражається в пониженні якісних характеристик

пропонованих освітніх послуг, їх фундаментальності, новизни, спрямованості на продукування нових галузей знань тощо.

Інший проблемний зріз інноваційності стандартів освіти криється в їх неефективність апробації та оперативній адаптивності з подоланням виявлених недоліків. За таких умов слід активізувати діяльність закладів освіти за науково-технічним напрямом, який би власне слугував теоретико-методологічним базисом апробації регламентованих освітніх стандартів. При цьому важливо, щоб науково-технічна діяльність як напрям функціонування РОС відповідала таким ключовим властивостям, як полісистемність, творчість, однократність, дискретність, невизначеність, кооперативність, синергічність, інтегративність, всезагальність і глобальність [91, с. 16]. Нерозкритим резервом закладів освіти щодо адаптації освітніх стандартів є їх підприємницька діяльність.

Низка проблем інноваційності стандартів освіти криється в методичних недоліках, суб'єктивізмі й формалізмі оціночних результатів їх дотримання. Серед таких проблем – часта неузгодженість з оціночними підходами розвинених країн, що є вкрай деструктивно, адже оцінка стандартів освіти повинна базуватись на метрологічних підходах, які мають бути в свою чергу узгодженими з метрологічними інфраструктурами на міжнародному та місцевому рівнях з можливістю відповідей на такі питання – що вимірювати, як вимірювати, як оцінити та повідомити про результати вимірювання [290, с. 70]. Лише з таким комплексним підходом можна дати об'єктивну оцінку дії відповідних стандартів освіти та потреби їх подальших інноваційних змін.

І ще одна потужна проблема стандартизації освіти, на яку часто звертають увагу вітчизняні вчені, – це те, що інноваційні стандарти в освіті нині дещо диференційовано регламентуються стосовно навчальних закладів різних форм власності (у даному ключі актуалізується питання розвитку сектору приватної освіти, зокрема вищої). Наразі до вищих приватних закладів освіти практикуються певні дискримінаційні регулятори, серед яких [32, с. 131]:

- при проходженні ліцензування державні вузи вносять оплату в розмірі декількох неоподаткованих мінімумів (незалежно від ліцензованого обсягу

прийому студентів), а вузи недержавних форм власності зобов'язані платити 1% від річної оплати за навчання від заявленого ліцензованого обсягу, що складає вже досить великі суми;

- вузи, засновані на недержавних формах власності, часто розглядаються чинним законодавством як звичайні підприємницькі структури і тому їхній прибуток обкладається відповідним податком;

- суми оплати за навчання у держвузах за рахунок фізичних чи юридичних осіб не включаються при визначенні бази оподаткування, хоча така пільга здавалося б повинна надаватись студентам, які навчаються в усіх навчальних закладах незалежно від форм власності.

Таким чином, бачимо, що реалізація стандартів освіти в Україні сьогодні залишається дещо проблемною. Такий стан справ виникає через такі основні вже згадані та інші причини, як:

- розірваність концептуальних напрямів регламентування освітнього процесу в окремих стандартах освіти, що стосуються різних рівнів освіти (стандарт початкової загальної освіти, стандарт базової і повної загальної середньої освіти, стандарт професійно-технічної освіти, система стандартів вищої освіти, що включає стандарт вищої освіти, галузеві стандарти вищої освіти та стандарти вищої освіти вищих навчальних закладів);

- часта змінність стандартів з непослідовним наслідуванням вимог Болонського процесу, в окремих випадках із прискореним неорганічним їх насадженням у вітчизняну систему освіти (регламентований термін перегляду стандартів, – не рідше одного разу на 10 років, на практиці сягає кількох років [218]);

- слабка апробованість впроваджуваних стандартів освіти, зокрема через науково-технічну та підприємницьку діяльність закладів освіти, що б дозволило посилити практичну складову навчального процесу;

- помітна розірваність науки та освіти, що суттєво впливає на якість освітніх послуг, їх фундаментальність та новизну;

- достатній суб'єктивізм та формалізм в оцінюванні закладів освіти згідно регламентованих освітніх стандартів, зумовлений високим рівнем корумпованості спеціалізованих контрольних інстанцій;

- труднощі самих закладів освіти щодо якісного виконання регламентованих стандартів у силу частої непідкріпленості їх реалізації реальним ресурсним забезпеченням.

Розуміючи основні проблемні аспекти реалізації чинних на сьогодні в Україні стандартів освіти, конкретизуємо змістовну спрямованість *державних освітніх стандартів* як основних, які формують стандарти освіти, що важливо для виявлення напрямів їх інноваційності в контексті задоволення потреб особистості та суспільства (рис. 2.3). Варто підкреслити, що до вивчення стандартів освіти не слід підходити однобоко з точки зору оцінки лише тих, які регламентовані чинним законодавством. Окрім цього існує також низка нерегламентованих стандартів, які продукуються на нижчих інституційних рівнях, виражаючи територіальну специфіку функціонування РОС, а також специфіку діяльності конкретних закладів освіти, які в силу своїх традицій та набутого досвіду вирізняються особливими підходами стандартизації освітнього процесу з безумовним дотриманням державних освітніх стандартів.

Відображені на рис. 2.3 загальні характеристики окремих напрямів освітнього процесу згідно чинних сьогодні державних освітніх стандартів (традиційний підхід) не обов'язково є неефективними. Більше того, в більшості випадків їх неефективність обумовлюється не стільки їх недосконалою теоретичною основою, як власне несистемним та нерегульованим механізмом їх реалізації. Разом з тим, умови інформаційного суспільства й пришвидшеного прогресу людства вимагають своєчасного реагування на нові виклики, рішення подальшої життєдіяльності в котрих повинні продукуватись у першу чергу в науковій та освітній сферах [376].

Рис. 2.3. Регламентовані напрями дії стандартів освіти: традиційний та інноваційний підходи*

* Складено автором

З наведених інноваційних підходів впровадження освітніх стандартів варто конкретизувати окремі з них. Із цією метою систематизуємо ключові вектори впровадження інноваційних стандартів освіти в Україні, що повинні забезпечувати якісні трансформаційні процеси в РОС. Визначення таких векторів першочергово базується на формуванні нових *потреб* особистості та суспільства. Як було визначено на рис. 2.3, це потреби розвитку, сталості та задоволеності. На перспективу такі групи потреб на рівні суспільства повинні трансформуватись під впливом нової системи цінностей, орієнтованої на передові проєвропейські стандарти зі збереженням національної ідентичності, традицій українського народу, які мають пряме відображення в формах та способах організації освітнього процесу, змістовного наповнення його структурних напрямів (навчання, виховання, розвитку).

Вважаємо, що вектори впровадження інноваційних стандартів освіти повинні бути чітко систематизованими з більш деталізованим підходом за основними напрямами регламентування таких стандартів – змістовного наповнення, обсягів навчального навантаження, вимог до підготовки, способів оцінки якості послуг, способів оцінки рівня засвоєних знань та нормування термінів навчання. Серед них особливої уваги заслуговують інноваційні підходи нормування термінів навчання, де не слід обмежуватись вузькими визначеннями часових проміжків, регламентованих на здобуття відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня. Тут варто концептуалізуватись до поступовості здобуття таких рівнів у першу чергу на стадії післяшкільної освіти, а саме популяризації професійно-технічної освіти як базової відносно вищої. Посилення такого напряму державної освітньої політики вимагає зацікавленість й потреба роботодавців у кваліфікованих робітниках та зацікавленість осіб, що навчаються у можливостях професійно-кваліфікаційного просування. Усвідомленість додаткових переваг поетапності здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня з одночасною апробацією здобутих знань, умінь та навиків у реальних виробничих умовах з перспективами динамічної кар'єри значно посилить престижність

робітничих професій в Україні (відповідність Японській моделі управління персоналом, де керівники «формується» в реальних виробничих умовах, починаючи свою трудову діяльність з нижчих технічних посад).

Базуючись на виділених вище основних напрямках регламентування освітнього процесу стандартами освіти, систематизуємо, на наш погляд, ключові напрями інноватизації таких стандартів (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Пріоритети інноваційних стандартів освіти з відповідністю новим потребам інформаційного суспільства та особистості*

№ з/п	Інноваційні стандарти освіти	Загальна сутність	Детермінування новими потребами	
			особистості	суспільства
1	Дидактичні	Гнучке та індивідуалізоване врахування закономірностей засвоєння нових знань і навиків	Оптимальний розподіл структури часу на навчання і відпочинок	Збереження суспільного здоров'я
2	Роз'яснювально-методичні	Якісний й змістовний методичний супровід впровадження інновацій в освіті	Усвідомлення значущості нових способів, форм знань для особистісного розвитку	Усвідомлення цінності нових способів, форм засвоєння та продукування знань
3	Модульні	Структурування навчального матеріалу на змістовні частини	Поетапне (помірне) змістовне засвоєння нових знань	Підвищення якості засвоєваних знань
4	Теоретико-прикладні	Співвідношення теоретичного та практичного блоків навчання	Підвищення конкурентоспроможності на ринку праці (особливо осіб без досвіду)	Підвищення якості трудової діяльності, пониження втрат унаслідок виробничої адаптації
5	Організаційно-самостійні	Співвідношення аудиторного і самостійного навчання	Гнучкість розподілу особистого часу та рівня (обсягу) навчального матеріалу	Формування інтелектуальної еліти, здатної до неперервного саморозвитку
6	Функціональні	Диференціація послуг навчальних закладів з недопущенням пониження якості	Можливості знанневого продукування	Формування підприємницького світогляду, інноваційного типу

		освітніх як основних		трудової поведінки економічно активного населення
7	Змістовні	Зростання частки дисциплін вибіркової частини	Індивідуалізація засвоєння знань, що формують коло інтересів особи, яка навчається	Підготовка вузькопрофільних висококваліфікованих професіоналів
8	Організаційні	Оптимізація ресурсних затрат на організаційну роботу освітніх кадрів	Перерозподіл особистісного часу освітніх кадрів	Підвищення престижності освітянської діяльності
9	Просвітницько-виховницькі	Виховання молоді – всебічно розвинених особистостей	Особистісний розвиток через пізнання культури	Розвиток культури
10	Аксіологічні	Формування розвинутої системи цінностей, базованих на національній самоідентичності, християнських моральних засадах	Життєдіяльність у соціумі з високоморальними засадами	Формування високоморального суспільства
11	Творчо-професійні	Надання більшої автономії визначення технічних стандартів представлення наукових матеріалів	Творчість, необмеженість наукової діяльності	Продукування якісних наукових результатів
12	Віртуалізовані	Впровадження в освітній процес прогресивних інформаційних технологій	Додаткові можливості доступу до інформації	Віртуалізація спілкування на пришвидшеній основі
13	Конвергентно-територіальні	Подолання розривів у якості освітніх послуг різних територіальних суспільних систем	Доступ до якісних освітніх послуг	Більш рівномірний територіальний розподіл економічно активного населення за професійно-кваліфікаційною структурою
14	Регуляторно-децентралізовані	Посилення змістовного наповнення навчального процесу з урахуванням регіональної специфіки	Розуміння специфічних ознак (поточних, ретроспективних) регіонального розвитку	Підвищення кваліфікації працівників за рахунок залучення до навчального процесу фахівців бізнесу в регіоні, представників місцевих органів державної влади та ін.
15	Професійні	Забезпеченість сфери освіти високопрофесійним персоналом	Одержання якісних освітніх послуг	Формування інтелектуальної еліти – педагогів, управлінців у сфері освіти

16	Трудопотенційні	Подальше навчання до здобуття очікуваного освітньо-кваліфікаційного рівня або працевлаштування випускника	Неперервний розвиток особистості	Формування конкуренто-спроможного ринку праці
17	Управлінські	Розподіл владних повноважень щодо розвитку освіти між різними управлінськими рівнями	Доступ до якісних освітніх послуг	Формування розвиненої РОС

* Складено автором

Представлена систематизація вимагає більш детального обґрунтування окремих положень. Перший визначений напрям – це *дидактичні інноваційні стандарти освіти*, що передбачають більш гнучке та індивідуалізоване врахування закономірностей засвоєння нових знань і навиків [309]. Такі стандарти першочергово базуються на психофізіологічних особливостях людського організму. Серед даної групи постає питання необхідності вивчення іноземної мови та інших специфічних предметів на початкових етапах освіти (новим Державним стандартом початкової загальної освіти регламентується освоєння знань першої іноземної мови – з першого класу, а другої – з п'ятого класу, та курсу «сходинки до інформатики» – з другого класу [211]). За даним вектором впровадження інноваційних стандартів освіти абсолютно не повинно допускати передчасного представлення матеріалу, який за психофізіологічними віковими характеристиками на разі є не обов'язковим (когнітивний аспект) та може бути якісно засвоєним у наступні вікові періоди. У випадку ускладнення представленого матеріалу не слід допускати різких пришвидшень, а поступово експериментально простежувати ефективність відповідних нововведень.

У силу частих змін освітніх стандартів, зокрема через вимоги Болонського процесу, актуалізується необхідність *роз'яснювально-методичних інноваційних стандартів*. У прикладному сенсі такі інноваційні стандарти повинні виражатись через якісні методичні рекомендації щодо впровадження новітніх підходів організації освітнього процесу, що дасть змогу більш ефективно згідно

очікуваних результатів застосовувати на практиці нововведення з повною усвідомленістю виконавців у їх необхідності. За інших умов такі рішення будуть сприйматись критично та як додаткове навантаження при організації освітнього процесу.

Нині як ніколи актуалізується необхідність *теоретико-прикладних інновацій освіти*, що обґрунтовують співвідношення теоретикуму й практикуму в освітньому процесі. Дане питання обговорюється в Україні вже тривалий період часу і відірваність представленого матеріалу від виробничих реалій у ході здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня, особливо що стосується вищої освіти, залишається потужним деструктивом РОС, що детермінують конкурентоспроможність вітчизняних фахівців на міжнародному ринку в негативному аспекті. Як наслідок, цінними спеціалістами здебільшого залишаються ті особи, що володіють особистісними якостями самоорганізованості, самонавчання та потреби неперервного розвитку. Разом з тим, теоретико-прикладні інновації стандартів освіти повинні слугувати тим законодавчим базисом трансформаційних процесів РОС, що б здійснили поступове зміщення акцентів з теоретичної складової навчання на практичну, розпочинаючи її дію з профорієнтаційної роботи в закладах середньої освіти. Проблемність таких інновацій у першу чергу виникає в силу задовільного стану матеріально-технічної бази навчальних закладів, а також величезної «прірви» між такими інституціями та роботодавцями. За умов праценадлишковості регіональних ринків праці з одночасним парадоксальним дефіцитом окремих професійних груп робітників та фахівців схильність роботодавця до плідної (неформальної) співпраці з закладами освіти практично не простежується. Тому передумовою успішного впровадження такого типу інновацій є налагодження плідної співпраці з суб'єктами господарювання через якісну виробничу практику студентів, а також короткотермінове стажування після одержання диплому про вищу освіту. Надалі така співпраця повинна посилюватись матеріально-технічним оснащенням навчального процесу закладів освіти з одночасною можливістю продукування студентами реальної продукції, у тому числі з елементами

інноваційності. Також ефективно впровадження теоретико-прикладних інновацій вимагає посилення викладацького складу закладів освіти практиками відповідних галузей знань, що значно урізноманітнить та в більшій мірі професіоналізує навчальний процес.

Наступні до розгляду – *організаційно-самостійні інновації* як співвідношення аудиторного і самостійного навчання. Тут важливим у методичних підходах навчання є представлення матеріалу за традиційною схемою «Як?» супроти «Що?», що дозволить особам, які навчаються з вищою ефективністю освоювати ті знання та здобувати вміння й навички, що передбачені навчальними планами і програмами на самостійне вивчення. Разом з тим, самостійне навантаження повинне здійснювати малопомітний вплив на структуру вільного часу особистості (тісний зв'язок з дидактичними інноваціями). Її помітні деформації в сторону витрат часу на навчання з високими моральними втратами від особистісних інвестицій в людський капітал на перспективу можуть становити загрозу нормальному психофізіологічному розвитку особи, яка навчається. Матеріал, що виноситься на самостійне вивчення не повинен належати до базових доктрин предмету, а формувати більш ширший світогляд досліджуваного явища чи процесу, що дасть змогу виявити додатковий інтерес особи, яка навчається до даного питання.

Дуже важливими на сьогодні постають *функціональні інноваційні стандарти освіти*, що передбачають диференціацію сфер діяльності освітніх закладів, серед яких – розвиток їх підприємництва. Особливо це стосується вищих навчальних закладів. Таким чином, підкреслюємо, що інноваційні стандарти освіти нині повинні передбачати розвиток підприємництва освітніх закладів. Досить потужні напрацювання за даним напрямом знаходимо у праці А. Бутенка, І. Сараєвої та А. Мергут. Вчені констатують, що подальший розвиток підприємництва в сфері освіти повинен розвиватись за такими напрямками, як [32, с. 132-133]: реалізація всього спектра навчальних технологій, які забезпечують безперервну освіту протягом життя, використання різноманітних форм навчання; використання підприємницьких стратегій у процесі навчання; підготовка фахівців

для підприємницької діяльності; розвиток підприємництва в сфері управління освітою; розвиток науково-технічної сфери (технопарки, бізнес-інкубатори, венчурний бізнес, студентське підприємництво тощо); розвиток бізнес-оточення мережі навчальних закладів. Важливо також посилювати поліграфічну діяльність навчальних закладів як потужних осередків продукування наукової й художньої літератури. При цьому навчальний заклад зацікавлений і в одержанні доходу (і в такий спосіб у скороченні залежності від урядової підтримки), і в зміцненні свого іміджу як наукового та освітнього центру [298].

Змістовні інноваційні стандарти освіти передбачають поступове зростання частки дисциплін вибіркової частини (мова йде про вищу освіту) з 25%, як це регламентовано нині. Даний напрям є досить проблемним у силу надзвичайно слабкої обізнаності осіб, що навчаються, у предметі необхідних для майбутньої професійної діяльності знань. Тому для якісного поступово переходу до більшої частки вибіркової частини дисциплін слід посилювати профорієнтаційну роботу в системі загальної середньої освіти з одночасним покращенням навчально-методичного забезпечення самостійного навчання та поетапного реструктурування розподілу нормативних та вибірових дисциплін (рис. 2.4). Тут варто додати, що успішне впровадження такої інновації вимагає достатнього проміжку часу з неперервним моніторингом результатів успішності осіб, що навчаються, виявленням їх труднощів та додаткових можливостей з допомогою інструментарію соціологічних досліджень. У випадку негативних результатів такий процес слід уповільнити або ж тимчасово призупинити з виявленням слабких сторін та способів їх усунення.

Організаційні інноваційні стандарти вимагають активного впровадження в силу того факту, що організаційна робота викладацького складу практично завжди є дуже ресурсозатратною, обумовлюючи значні зайві зусилля та темпологічні втрати на виконання не завжди потрібних та стратегічно слабких завдань [309]. У першу чергу, це часта формальна звітність, непродуктивні наради і наукові заходи, які здійснюються на вимогу керівництва та звітування перед вищими інстанціями тощо. У результаті в структурі часу освітніх кадрів

простежуються значні непродуктивні прогалини, що понижує схильності до якісного виконання професійних зобов'язань, продукування й застосування інноваційних підходів в освітньому процесі тощо. Успішне впровадження таких стандартів може бути можливим завдяки посиленню штату закладів освіти технічними виконавцями, які на спеціальних умовах будуть займатись дотичними до освітнього процесу видами діяльності.

Рис. 2.4. Ефективність розподілу дисциплін у контексті обізнаності осіб, що навчаються, у необхідних знаннях для майбутньої трудової діяльності*

* Складено автором

Ураховуючи концептуальну цільову сутність розвитку РОС, не можна оминати увагою такий важливий напрям інновацій в освіті, як *просвітницько-виховницькі*. Базовість дотримання стандартів просвітницько-виховницького характеру безумовно регламентується Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти [210]. Інноваційність просвітницько-виховницького вектору освіти разом з *аксіологічним* напрямом повинна першочергово передбачати безумовне викорінення будь-яких корупційних проявів у навчальних закладах, починаючи з дошкільних. Допустимість таких деструктивів формує у

свідомості дитини норму таких дій, спрямованих на одержання очікуваних результатів. Надалі це трансформується в особистісні поведінкові моделі зі схильністю до неформальних домовленостей натомість об'єктивних (чесних) способів досягнення цілей.

Щодо *творчо-професійних інноваційних стандартів освіти*, то даний вектор актуалізується стосовно післядипломної освіти, зокрема аспірантури й докторантури, де існує чимало зайвих обмежень, передусім у кількісному аспекті щодо продукування наукових матеріалів. Такі обмеження понижують можливості осіб, що здійснюють наукові дослідження, у висвітленні здійснених напрацювань, методичних підходах їх організації з базуванням на мінімальних зусиллях тощо.

Віртуалізовані інноваційні стандарти освіти вимагають особливої уваги в силу нових викликів інформаційного суспільства, де поширення інформаційних технологій є чи не головною ознакою, що формує численні нові можливості організації освітнього процесу. За даним напрямом постає питання доцільності обладнання закладів освіти Wi-Fi, що за нинішніх умов низької цінності здобутих знань та високих схильностей до списувань, непродуктивного використання аудиторного часу (доступ до соціальних мереж та інших розважальних веб-ресурсів) може обумовити нові загрози якості освітнього процесу. Разом з тим, такі нововведення є обов'язковою вимогою сучасності, тому вимагають одночасного формування в осіб, що навчаються, підвищеної мотивації якісного навчання.

Конвергентно-територіальні інноваційні стандарти освіти повинні бути націленими на подолання існуючих нині катастрофічних розривів у якості освітніх послуг різних територіальних суспільних систем, особливо в розрізі сільських та міських поселень, а також різних форм власності та сегментної спрямованості (поширення «елітарних» навчальних закладів). Те саме стосується навчання в найбільш розвинених обласних центрах України та столиці, де зокрема активно впроваджується на проектному рівні Стандарт столичної освіти [280]. Помітні розриви в якості та доступності освітніх послуг в сільських (депресивних) територіях є передумовою формування соціального відторгнення

суспільства (як порушення базових прав людини, серед яких – якісна освіта [147, с. 8]), що є недопустимим процесом розвитку країни в умовах інформаційного суспільства з дотриманням загальноцивілізаційних демократичних принципів.

Щодо *професійних інноваційних стандартів*, то тут мається на увазі забезпеченість кваліфікованими кадрами сфери освіти і не лише педагогами, але й високопрофесійним управлінським, обслуговуючим, технічним персоналом. Важливо, щоб ініціативи інновацій мали вертикальний хід «знизу-догори», що безумовно значно підвищить ефективність їх втілень у життя в силу усвідомленості виконавців у їх корисності, необхідності та ефективності. Забезпеченість кадрами повинна бути здійснена вповні у розрізі різних типів поселень. Виконання такого завдання винятково залежить від обсягів бюджетного фінансування за напрямом освіти, а також додатковим ресурсним «резервом» тут може слугувати згадане вище посилення підприємницької діяльності освітніх закладів.

Трудопотенційні освітні стандарти означають подальше навчання до здобуття очікуваного освітньо-кваліфікаційного рівня або працевлаштування випускника. Тобто система освіти повинна формувати в особи безумовну потребу неперервного розвитку, що прямо детермінує її конкурентоспроможність на регіональному ринку праці.

І щодо *управлінських інноваційних стандартів освіти*, то тут мається на увазі чіткий розподіл владних повноважень регулювання розвитку РОС загалом та впровадження (удосконалення) освітніх стандартів зокрема між органами державної влади загальнодержавного й регіонального рівнів, а також органами місцевого самоврядування. У першу чергу тут фігурують інтереси бюджетного фінансування. Тому такий розподіл повинен здійснюватись не на основі перерозподілу бюджетних асигнувань та інших форм міжбюджетних трансфертів, а безумовно виключно з інтересів розвитку РОС, що потребують особливих підходів в управлінні згідно територіальної специфіки й взаємодій з іншими підсистемами регіону.

Розуміючи безліч можливих векторів поширення інноваційних стандартів освіти, розуміємо, що такі твердження не повинні бути переобтяженими теоретичними постулатами. Прикладні можливості виконання таких завдань практично унеможлиблює обмежене ресурсне забезпечення виконання управлінських рішень різних ієрархічних рівнів. У зв'язку з цим у першу чергу слід розпочати впровадження нових стандартів освіти з формуванням так званого *неомислення* як нового бачення цінності освіти не лише для розвитку окремої особистості, але й розвитку суспільства в цілому. Таке визнання є традиційним у глобальному вимірі, проте для вітчизняних реалій воно є помітно деформованим у силу неконтрольованого та усталеного впливу численних деструктивів у функціонуванні РОС. Тому впровадження всіх означених вище інноваційних стандартів повинно базуватись на новій системі цінностей, де цінність освіти та знань займають чільне місце.

З іншого боку, стратегічна націленість інноваційних стандартів освіти повинна передбачати формування цілісної особистості, яка здатна вступати в продуктивні соціальні взаємодії та своєю діяльністю покращувати як особистісний добробут, так і добробут оточуючих. Це дуже важливо в силу нового концептуального розуміння суспільства як особливої форми інтеграції життєдіяльності індивідів у цілісність, що може успішно функціонувати тільки завдяки участі духовної енергії кожного індивіда (супроти розгляду суспільства суто як системи зв'язків і стосунків, у якій і завдяки якій люди, взаємодіючи між собою і природою, здійснюють свою життєдіяльність) [34, с. 71].

Отже, розвиток вітчизняної освіти нині потребує докорінних змін, разом з тим, їх прискорене та хаотичне впровадження може завдати непоправної шкоди тій системі, яка формувалась останніми століттями та наразі відзначається ще потужними детермінаціями радянського періоду. За таких умов на національному рівні слід чітко окреслити подальші орієнтири інноваційних змін, що повинні бути чітко відображеними в державних освітніх стандартах як важливих інструментах нормативно-правового регулювання РОС. Разом з тим, помітна територіальна специфіка розвитку освіти вимагає більш конкретного підходу

впровадження інновацій з прив'язкою до окремих регіонів [301]. Тому слід на експериментальних засадах також надавати додаткову автономію місцевим органам державної влади (управлінням освіти і науки, молоді та спорту облдержадміністрацій та підпорядкованим ним структурам нижчого управлінського рівня, а також профільним структурним підрозділам органів місцевого самоврядування) щодо формулювання пропозицій із покращення стандартизованих підходів освітнього процесу, що безумовно надасть можливість більш ефективного використання та розвитку освітнього потенціалу регіонів з прив'язкою до інших ресурсних можливостей.

2.3. Вплив інформаційних технологій на трансформацію освіти та регіональних освітніх систем

Бурхливий розвиток інформаційних технологій в кінці ХХ та початку ХХІ століття відкрив нові можливості і створив додаткові виклики для системи освіти. Поява нових засобів передачі, обробки та аналізу інформації змушує адаптовувати процес навчання до вимог сучасного суспільства і переходу до інформаційної епохи.

Засоби інформаційних технологій (ІТ) та інформаційно-комп'ютерної техніки (ІКТ) безпосереднім чином впливають на освіту в декількох напрямках. Зокрема, серед таких варто виділити:

- вплив ІТ та ІКТ безпосередньо на процес навчання і засвоєння матеріалу;
- керування процесом навчання з допомогою нових технологій;
- аналіз освітніх систем та якості навчання, планування і моделювання навчальних процесів через використання відповідного програмного забезпечення.

Велика увага приділяється саме першому напрямку, де технологічна оснащеність дозволила відкрити нові перспективи навчального процесу, отримати доступ до послуг, які раніше були неможливі. Інші два напрямки досить часто менш популярні, але це не означає, що вони мають меншу вагу в забезпеченні ефективності системи освіти в цілому. Так, більшість дослідників

розкриває суть інноваційних технологій у навчанні, у тому числі поняття інноваційної технології як більш-менш жорстко запрограмований чи алгоритмізований процес взаємодії викладача та учнів, що гарантує досягнення поставленої мети, а саме підвищення якості навчання, залишаючи поза увагою впровадження інновацій у процес аналізу і планування освіти та оптимізацію навчального процесу [119].

Більшість іноземних та вітчизняних дослідників виділяють такі переваги від впровадження нових інформаційних технологій в освітній процес [65; 237; 165]:

- підвищення якості навчання та підготовки фахівців з використанням ІТ у навчальному процесі;
- розробка нових технологій навчання, що сприяють підвищенню мотивації та активізації пізнавального процесу під час навчання;
- забезпечення неперервності та доступності навчального процесу;
- перевірка отриманих знань на практиці, моделювання реальних ситуацій;
- покращення розробки, новизни та доступності навчальних матеріалів;
- автоматизація навчального процесу, перевірки знань, контролю відвідуваності та дотримання навчальних програм;
- надання батькам інформації про відвідування та успішність учнів у реальному часі;
- незалежне оцінювання якості навчання, рівня викладання, якості навчальних програм та матеріалів;
- автоматизоване врахування та аналіз використання нових напрямів і методів у навчальному процесі.

Нові інформаційні технології поряд з очевидним позитивним впливом на процес навчання у вигляді підвищення його актуальності, якості та доступності слабо впроваджуються в регіонах України, адже оголюють проблеми навчальних закладів, що мають низьку конкурентоспроможність, недостатньо розвинуту сучасну матеріально-технічну базу та низьку якість викладацького персоналу і керівництва. Наприклад, доступність програм, методичних матеріалів чи докладних результатів внутрішніх тестувань вузу на його офіційний Інтернет-

сторінці при високій якості дозволяє зробити йому рекламу та залучити потенційних студентів. У випадку ж низького рівня конкурентоспроможності навчального закладу та характеристик його освітніх послуг одразу буде видно всі недоліки та проблеми, які мають у ньому місце.

Нові можливості від впровадження засобів інформаційних та телекомунікаційних технологій у системі освіти можна представити у вигляді таблиці (табл. 2.2). Очевидно, що ефективне застосування вказаних технологій є важливою детермінантою рівня розвитку регіональних освітніх систем.

Таблиця 2.2

Використання нових інформаційних та телекомунікаційних технологій
у системі освіти за напрямками і сферою застосування*

Напрямок впровадження	Засоби за сферою застосування	Функції в освітньому процесі	Приклади технологій
Використання в процесі навчання	Навчаючі	Доступ до навчальних матеріалів, формування навичок та знань	Web-сервіси LCMS (Learning Content Management System – системи управління контентом навчання), VLE (Virtual Learning Environment – віртуальні навчальні середовища), енциклопедії, словники, тематичні сайти Інтернет, спеціалізоване предметне ПЗ (наприклад для математики – MathCad, Statistica, MathLab)
	Демонстраційні	Візуальні матеріали, демонструючі явища, процеси	Мультимедійні засоби візуалізації, презентації, Flash
	Засоби перевірки знань	Тестування, практичні завдання, перевірка знань	Програмні продукти для проведення електронних тестувань – VCE Testing System, AveLife TestGold
	Імітаційні	Імітація практичної діяльності та реальних процесів	Віртуальні машини, емулятори (Xen, Wmware, Qemu, Dynamips)
	Лабораторні	Знайомство з конкретними пристроями, явищами та процесами	Спеціалізоване програмне забезпечення (Cisco Packet Tracer, GNS3), віртуальні машини та емулятори,

			засоби віртуалізації.
	Моделюючі	Моделювання конкретних процесів, демонстрація результатів процесів та явищ	Спеціалізоване предметне ПЗ (наприклад для математики – MathCad, Statistica, MathLab)
	Навчально-ігрові	Навчання з зацікавленням	Мультимедійні навчаючі ігри, додатки стилізовані під популярні теми
	Комунікаційні	Засоби спілкування, обміну досвідом та інформацією	Тематичні форуми, засоби відео- та голосового зв'язку
Керування процесом навчання	Методично-навчальні матеріали, програми	Доступ до навчальних матеріалів, формування навичок та знань	Web-сервіси, портали (наприклад Cisco Networking Academy, Microsoft IT Academy), системи управління навчанням (LMS, Learning Management Systems)
	Контроль та планування процесу навчання	Контроль відвідування слухачів, планування та виконання плану навчання	Спеціалізоване програмне забезпечення (Microsoft SharePoint Server, АСУ УЗ, Moodle, e-School Bromcom)
	Перевірка знань викладачів та слухачів	Тестування, практичні завдання, перевірка знань	Програмні продукти для проведення електронних тестувань (VCE Testing System, AveLife TestGold)
Аналіз освітніх систем, якості навчання, моделювання навчальних процесів	Сторонні та незалежні тестування і сертифікація	Незалежна оцінка якості знань, кваліфікації викладачів	Web-портали незалежних тестувань (Brainbench, Retratech), сертифікація Cisco CCNA, CCNP, Microsoft MCP
	Аналіз освітніх систем	Планування та аналіз розвитку освітніх систем	Моделі (Eppsim), спеціалізоване програмне забезпечення
	Моделювання навчальних процесів	Планування та аналіз процесу навчання з метою отримання найкращого результату	Моделі, спеціалізоване програмне забезпечення
	Оцінка якості освіти	Оцінка якості РОС	Спеціалізовані моделі та дослідження (PIRLS, TIMSS, PISA)

* Складено автором

Звертаємо увагу, що згадані нові технології повинні активно застосовуватись при дистанційних формах навчання. Більше того, ефективність їх

використання може визначатись через апробацію на дистанційній освіті, яка наразі не є такою масовою для України.

Отже, основними засобами для впровадження ІКТ в освітній процес є три основні складові:

- матеріально-технічна база у вигляді hardware – апаратного забезпечення, що забезпечує доступ до технологій;
- комунікаційна компонента у вигляді засобів та ліній зв'язку;
- програмна складова у вигляді програмного забезпечення.

Як вже зазначалося, в основному ІКТ впроваджуються в навчальний процес у вигляді інтерактивних, мультимедійних, презентативних навчальних матеріалів. Також поряд з ними останнім часом широко використовуються онлайн-технології для доступу та пошуку інформації, розміщення навчальних матеріалів.

Слід відзначити особливу вагу в навчальному процесі LCMS (Learning Content Management System – систем управління навчальним контентом), які дозволяють брати активну участь у створенні оточення та засобів для навчання, дискутувати і централізовано обмінюватись матеріалами. Серед платних варіантів для цього можна використовувати Microsoft Sharepoint Server, який є універсальним рішенням для бізнесу та його можна пристосувати до навчального процесу. OpenSource безкоштовним аналогом такої системи управління навчання є Moodle (moodle.org). Ця LCMS має локалізації на велику кількість мов світу, в тому числі українську. В Україні офіційним партнером Moodle є ТОВ "Техноматика". Система спрямована на взаємодію викладача та учня, відповідає Sharable Content Object Reference Model (SCORM) — стандарту, розробленому для систем дистанційного навчання. Moodle використовується в навчанні школярів, студентів, бізнес-навчанні для підвищенні кваліфікації. Серед доступного функціоналу – засоби для здачі завдань, дискусійні форуми, системи оцінювання, обмін повідомленнями, календар подій, новини та анонси подій (для різних рівнів: сайт, курс, навчальна група), онлайн-тестування, система наповнення «Вікі». Цей відкритий проект отримав популярність у 175 країнах світу та постійно розвивається.

Визначаючи основні етапи впровадження ІКТ в освітній процес, виокремлюють наступні [113]:

- початковий, пов'язаний з індивідуальним використанням комп'ютерів переважно з метою організації системи освіти, її адміністративного управління і збереження інформації про процес управління;
- сучасний, пов'язаний зі створенням комп'ютерних систем, Інтернет та їх інтеграції;
- майбутній, заснований на інтеграції нових ІКТ з освітніми технологіями.

В останні роки на ринку освітніх послуг у світі почали відбуватись суттєві трансформації. Одним з перших вузів, що почав активно використовувати ІКТ для просування своїх послуг став МІТ - Массачусетський технологічний інститут, один з найкращих у США та загалом у світі технічних університетів. У 2002 році він запустив проект МІТ OpenCourseWare (МІТ ОСВ), за яким публікувалися у відкритому доступі матеріали всієї освітньої програми – від конспектів лекцій і відеозаписів до домашніх завдань та слайдів [366; 367]. Цей проект – один з перших у світі, який подав приклад багатьом іншим навчальним закладам щодо нових можливостей організації навчального процесу, розпочавши таким чином нову еру застосування ІКТ при наданні послуг освіти. По суті така ініціатива обумовила нові виклики для інших закладів освіти (у першу чергу – вищих) щодо здобуття конкурентних переваг на глобальному ринку освітніх послуг, трансформуючи можливості навчання від фізичного місця розташування до віртуалізованого освітнього простору. Починаючи зі старту проекту його спробували зробити прибутковим у різних варіантах – від дистанційної освіти та реклами до продажу очних спецкурсів, але в кінцевому результаті зупинилися на некомерційному спрямуванні. Через кілька років з'ясувалося, що, крім підвищення авторитету МІТ, проект приносить пряму користь, залучаючи кращих студентів. Близько 35% студентів, що стали учасниками проекту МІТ, кажуть, що на їх вибір вплинув ОСВ. Крім того, ОСВ підвищує якість викладання всередині самого навчального закладу, так як професори підходять більш відповідально до підготовки матеріалів, які будуть опубліковані для широкої аудиторії. Це свідчить

про те, що найбільші освітні заклади, які формують напрям розвитку надання освітніх послуг у світі, апробовують нову техніку залучення кращих студентів та підвищення якості навчання. Очевидно, що ті навчальні заклади, які будуть нездатні відповідати сучасним вимогам студентів програють позиції на регіональному ринку освітніх послуг своїм більш швидким у розвитку та сприйманні IT конкурентам. Після етапу накопичення відповідного контенту та розподілу ринку надання заочного віддаленого і дистанційного навчання на ринку освітніх послуг відбудуться зміни. Це відобразиться в першу чергу у вигляді здорожчання очного навчання, загострення конкуренції через можливості вибору навчальних закладів через порівняння доступної інформації про них, їх навчальних програм та матеріалів курсів [330].

Крайньою формою впровадження ІКТ в навчальний процес є утворення повністю віртуальних онлайн-ових проєктів, що надають освітні послуги. Серед таких:

- проєкти сертифікації;
- навчання онлайн та підготовка до здачі екзаменів, сертифікатів, а також підготовка до отримання дипломів;
- онлайн-курси та збірники матеріалів.

З найбільш відомих можна відзначити Coursera (www.coursera.org) – об'єднання з 14 університетів, проєктом керує Стенфордський університет, Edx (www.edx.org), MIT разом з університетом Берклі та Гарвардським, Udacity (www.udacity.com) Стенфордський університет, в Росії – intuit.ru, Skillopedia.ru, www.lektorium.tv. Ці проєкти проводять підготовку до здачі екзаменів, бакалаврату, магістрів та навіть до наукового ступеню PhD. Вплив таких проєктів на економіку певних регіонів дуже важко оцінити. Наприклад, на один з найпопулярніших курсів Gamification, присвячений розробці ігор на Coursera, в 2012 році записалось 63 тис. чоловік, в основному жителів США, хоча доля слухачів з інших країн невпинно зростає [372]. Очевидно, освітнім проєктам у регіонах, в галузях де можна отримати знання віддалено, буде дуже важко в майбутньому конкурувати з великими проєктами з більшими фінансовими,

кадровими та технічними можливостями, що може привести до підвищення конкуренції та глобалізаційних трендів в освіті.

Таким чином, для забезпечення ефективного впровадження ІТ та ІКТ в РОС необхідною є наявність трьох основних умов:

- наявність матеріально-технічної бази у вигляді апаратного забезпечення, ПК, засобів мультимедія;
- комунікаційне оснащення (підключення до мережі Інтернет, регіональних дослідних мереж та баз даних);
- кваліфіковані кадри (викладачі, допоміжний персонал – системні адміністратори та ін.);
- наявність високотехнологічного виробництва, фірм, що надають послуги в сфері ІКТ для співпраці, обміну досвідом та працевлаштування майбутніх випускників.

Серед основних недоліків та проблем впровадження засобів інформаційних технологій у процес навчання в РОС можна відзначити:

- високу вартість платного програмного забезпечення (ПЗ) та часта відсутність безкоштовних аналогів;
- низький рівень та переважна відсутність локалізації мови інтерфейсу і врахування регіональних особливостей;
- відсутність спеціалізованих кадрів, що мають навички роботи з конкретним ПЗ та таких, що можуть швидко навчатись й освоювати нові технології;
- низький рівень матеріально-технічного забезпечення в навчальних закладах у регіонах, у тому числі в сільській місцевості, що не дозволяє використовувати нове ПЗ;
- недостатнє оснащення засобами зв'язку та доступом до мережі Інтернет у регіонах, у тому числі в сільській місцевості.

Таким чином, процес впровадження та використання ІТ в навчальному процесі буде мати пряму кореляційну залежність між розвитком ІТ та ІКТ в регіоні. Наявність відповідних спеціалістів, розвиток телекомунікаційних

технологій та концентрація інноваційних підприємств і фірм в регіоні буде сприяти їх співпраці з навчальними закладами, їх кращому технічному оснащенню.

За допомогою інформаційних технологій в регіоні можливе об'єднання центрів освіти та бізнесу, центрів їх управління для створення загальної системи, яка дозволить прискорити соціально-економічний розвиток регіону через більш ранню підготовку випускників навчальних закладів до реальної роботи на підприємствах регіону, обмін досвідом між учасниками процесу виготовлення продукту та підготовки висококваліфікованого працівника, визначення актуальних технологій виробництва а отже й навчання. Актуалізація технологій виробництва та навчання є дуже важливою в наш час, адже доволі часто в навчальних закладах студенти освоюють застарілі технології на яких немає попиту у виробничій сфері регіону. З іншого боку взаємодія з центрами управління навчанням в регіоні дозволить останнім більш детально орієнтуватися в проблемах навчальних закладів та ефективніше слідкувати за виконанням навчальних програм, впровадженням нововведень та реформ.

У загальному систему взаємодії об'єктів РОС з LCMS (системи управління контентом навчанням) та VLE (віртуального середовища навчання) закладів освіти і регіонального рівня функціонування можна зобразити у вигляді схеми (рис. 2.5).

Дана модель взаємодії вирішує питання створення численних однакових за призначенням, але несумісних між собою засобів управління навчанням CLMS та VLE, шляхом створення їх на регіональному рівні, де також доступ до них будуть мати органи управління освітою в регіоні та працедавці у вигляді фірм, підприємств і громадських організацій. Виконання рішень за допомогою стандарту SCORM забезпечить їх сумісність, а розділи в яких буде доступ учасників регіонального ринку праці дозволить в процесі підготовки фахівців забезпечити попит на певні професії та технології.

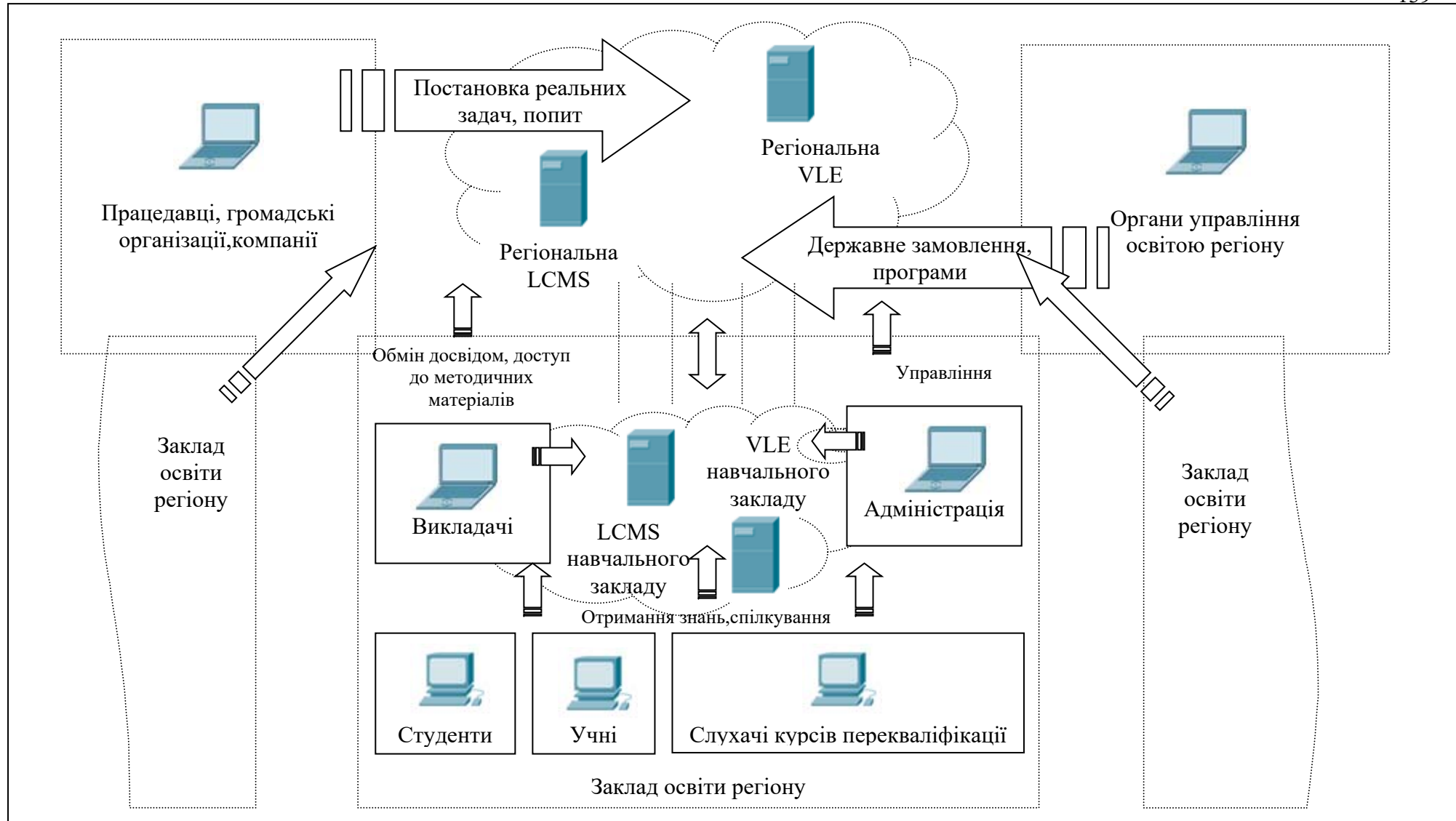

Рис. 2.5. Взаємодія об'єктів РОС з LCMS (системи управління контентом навчання) та VLE (віртуального середовища навчання) в регіональній освітній системі *

* Складено автором

Створення регіональних LCMS в рамках VLE повинно вирішити питання обміну інформацією між органами управління освіти в регіоні, навчальних закладів та суб'єктами економічної діяльності. На початкових етапах це можуть бути інформаційні портали, дискусійні форуми для обміну досвідом та розміщення інформації про доступні вакансії, анонс потрібних технологій для економіки регіону. Відповідно по напрямку діяльності навчального закладу розділи цих порталів можуть синхронізуватися з подібними навчальними системами в навчальних закладах конкретної спеціалізації, які крім подібної інформації будуть нести функції, необхідні самій установі – електронний журнал відвідувань та оцінювання, тестування, розміщення навчальних матеріалів. Ієрархічна пірамідальна структура подібної організації порталів освіти еволюційно повинна сформуватись в РОС та загальнодержавній системі освіти найближчим часом, адже це очевидний крок подальшого розвитку і впорядкування.

Питання високої ціни необхідного спеціалізованого програмного забезпечення для навчання та управління освітнім процесом у регіонах стоїть дуже гостро. Повна відмова від його використання здатна кардинально вплинути на конкурентоздатність вітчизняних РОС. Можливими альтернативами є використання безкоштовних Open Source аналогів за ліцензією GPL (чи подібних) та використання особливих проектів знижки ПЗ для використання в навчанні. Але тут необхідні заходи державної підтримки для локалізації продукту, врахуванням регіональних особливостей України. Крім використання Open Source, можливим рішенням проблеми високої ціни ліцензій є програми виробників ПЗ для освітніх установ. Зокрема серед них варто виділити програму Academic Alliance проекту DreamSpark компанії Microsoft. За цією програмою для навчальних закладів та наукових установ деяке ПЗ компанії Microsoft надається безкоштовно, хоча в перелік не входять ні Microsoft Office, ні SharePoint Server, що знижає ефект від її використання.

У випадку України складність впровадження ІКТ в освітньому процесі полягає в тому, що по-суті з усіх засобів для їх використання вітчизняними виробниками не виробляються практично жодні. В Україні не виготовляються ні апаратні засоби, ні комунікаційні технології, що правда характерно для більшості країн світу. Основні виробники зараз зосереджені в таких країнах, як Китай, Тайвань, Малайзія. Але в розвинутих країнах проектують рішення, які виробляються на заводах азіатських країн, що знову ж таки не роблять виробники з нашої держави. Ринок програмування в нашій державі стрімко розвивається, але тут дуже низька кількість випуску закінчених рішень та вітчизняних замовників. В основному програмісти в Україні роблять на замовлення частини продукту для замовників з інших країн, і кількість локалізованих продуктів, що випускаються для вітчизняного ринку є мізерна. Висока оплата праці вітчизняним програмістам в сфері офшорного програмування з боку закордонних замовників робить ціну для вітчизняних підприємців, які хочуть замовити розробку програмного забезпечення під свої потреби надто високою. Ці ж високі зарплати при праці на закордонного замовника не дозволяють залучити висококваліфікованих фахівців у сфері інформаційних технологій в державні установи та заклади освіти через надто велику різницю в розмірі оплати праці.

Аналізуючи досвід розвинутих країн, стає зрозумілим, що основним рушієм впровадження ІКТ та інновацій у навчальні процеси та освітні системи є дрібні та середні компанії зі своїми проектами. Адже великі компанії та корпорації зазвичай ведуть політику запозичень та пропагування своїх технологій. У першу чергу інновації, ІТ академії та освітні проекти таких компаній як Microsoft, Cisco, Google проводять політику знайомства з власними технологіями з метою їх використання в майбутньому якнайбільшою кількістю спеціалістів, що приведе до росту продажів технологій цих компаній. У той же час дрібні та середні компанії намагаються через свої проекти знайти власну нішу в економіці через освітні проекти з використанням власних нових ідей. Проблемою в впровадженні дрібними компаніями ІКТ в освітні технології є те, що зазвичай ефект від такого впровадження переважно розтягнутий у часі і передбачає роботу на довгу

перспективу. Тому в країнах, що розвиваються успішні малі та середні представники бізнесу та навіть ті, що досягли успіху, не поспішають вкладати в освіту в зв'язку з часовим розривом між впровадженням та фінансовим ефектом.

У той же час необхідно чітко розуміти загрози та ризики, які привносить розвиток ІКТ і загальна доступність оцінки якості навчання на глобальному ринку освітніх послуг для слаборозвинутих РОС. Це веде до загострення конкуренції між навчальними закладами і в результаті абітурієнт стає більш вимогливим до навчальних закладів регіону, може обрати дистанційну форму навчання або навчання в іншому регіоні. Так як навчальні заклади в регіонах України зараз переважно не конкурентоздатні за характеристиками матеріальної бази та якості освіти з аналогічними закладами, наприклад, Центральної Європи, це може привести до значних економічних втрат для економіки регіонів держави.

Прогалиною вітчизняних закладів освіти є також їх порівняна пасивність щодо пропозиції своїх освітніх послуг (що цілком закономірно в силу їх якісних параметрів) на міжнародному ринку. Натомість Країни Центральної та Східної Європи в останні роки значно активізували свої програми навчання для іноземних студентів, у тому числі з використанням ІКТ. Для держави це дозволяє забезпечувати розвиток своїх РОС шляхом залучення студентів, що оплачують навчання. У випадку безкоштовних варіантів навчання чи навіть виплати стипендії ставиться вимога роботи у державі навчання певної кількості років для компенсації, чим задовольняється попит регіональних ринків праці та забезпечуються темпи розвитку економіки [16]. У такому випадку економіка переважно отримує набагато краще підготованого спеціаліста, який вже знає мову держави, місцевий менталітет і з вищою імовірністю в майбутньому залишиться проживати в цій державі, ефективно працювати та запобігати ментального дисонансу з місцевими умовами, ніж звичайний працівник мігрант.

Використання нових ІКТ з поєднанням традиційних форм надання освітніх послуг сьогодні спостерігаємо в сусідніх до України державах, що прямо стосується наших громадян та їх відтягування до іноземних РОС. Так, в останні роки в Польщі та Чехії з'явилося чимало організацій та ВНЗ, які пропонують

навчання українським абітурієнтам, що закінчили середню школу. Тут варто відзначити «Євро Універ» (<http://www.eurouniver.com.ua/>), Центр Європейської Освіти (<http://osvita.eu/ua/catalog/service/education-in-poland/>) та багато інших. Причому ціни на навчання та підготовчі курси є досить демократичні і в багатьох випадках нижчі за ціни навчання за семестр в українському ВНЗ 3-4 рівня акредитації в великому обласному центрі. Вітчизняні ВНЗ ще не встигли визначити масштаби проблеми від конкуренції з вузами інших держав за рахунок своєї великої інертності, непристосованості до ринкової конкуренції за платного студента. З іншого боку українські ВНЗ користуються попитом у студентів з Еквадору, Китаю, Нігерії та Індії, за рахунок чого отримують певну компенсацію [106]. Але попитом користується обмежена кількість ВНЗ з таких спеціалізацій, як медицина та іноземні мови. Для таких спеціалізацій часто престижність навчання в Україні є фактично занижене через наявність старих кадрів, що не можуть уже змінити місце праці, і куди висококваліфікована молодь уже навряд піде працювати, тому що зможе отримати набагато більшу заробітну плату і реалізацію в комерційних фірмах. Такий стан справ у перспективі призведе до падіння якості навчання та відтоку іноземних студентів навіть з цих країн. Ситуація в ВНЗ, що не мають попиту у будь-яких закордонних студентів, особливо приватних форми власності, ускладнилась ще й з підвищенням планки результатів незалежного оцінювання з профільного предмету та демографічного провалу в кінці 90-х рр. минулого століття, що тепер відгукується низькою кількістю абітурієнтів. Таким чином, усе більше випускників середніх шкіл, що недобрали балів незалежного оцінювання спрямували свій погляд на навчальні заклади країн Центральної Європи як можливу альтернативу вітчизняним, ще й з можливістю більшої перспективи працевлаштування в подальшому за кордоном. При цьому варто відзначити, що за сучасним економічним становищем такі країни, як Чехія і Польща будуть у значному вигоді в перспективі вибору місця навчання вітчизняним абітурієнтом [306, с. 262].

Очевидно, долати посилення втрат молоді через її навчання та працевлаштування за кордоном слід підвищенням конкурентоспроможності

вітчизняних РОС шляхом впровадження ІКТ. В іншому ж випадку процеси перерозподілу осіб-споживачів освітніх послуг між Україною та більш розвиненими європейськими країнами не на нашу користь поглиблюватимуть демографічну кризу та посилюватимуть втрати інтелектуального капіталу (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Оцінка наслідків змін на ринку регіональних освітніх послуг країн
Східної та Центральної Європи*

	Країни Центральної та Східної Європи		Україна	
	Переваги	Недоліки	Переваги	Недоліки
Регіональні освітні системи	Можливість більшого залучення коштів навчальними закладами з платників. Розвиток навчальної інфраструктури з надходжень, залучення більш кваліфікованих викладацьких кадрів	Ріст конкуренції з вітчизняними абітурієнтами	Вивільнення місць навчання для платників з інших країн	Зменшення кількості студентів, нестача коштів для розвитку навчальної інфраструктури, звуження ринку для приватних навчальних закладів
Регіональний ринок праці та національна економіка	Швидка адаптація мігрантів, що навчалися в країні. Задоволення попиту на працівників високої кваліфікації власної підготовки	Ріст конкуренції на регіональних ринках праці. Невдоволеність місцевого населення, посилення поширення конфліктів на цьому ґрунті.	Зменшення кількості безробітних	Зменшення кількості працівників вітчизняної підготовки. Виникнення дефіциту кваліфікованих робітників

* Складено автором

Як бачимо, ситуація з ефективним формуванням, розвитком і відтворенням РОС України в найближчі роки може значно ускладнитись через наростаючу конкуренцію з навчальними закладами країн сусідів, котрі можуть скористатися

певними недоліками реформування системи освіти України та отримати переваги для своїх РОС, регіонального ринку праці та національної економіки. Ситуацію, що склалася необхідно обов'язково моніторити для визначення необхідних заходів, які обов'язково доведеться приймати у випадку значного відтоку вітчизняних студентів у закордонні навчальні заклади. Такий відтік в першу чергу негативно відобразиться на вітчизняних регіональних освітніх системах і в недалекій перспективі на вітчизняних регіональних ринках праці та національній економіці.

Для подолання цієї проблеми та підвищення конкурентоздатності українських РОС необхідно розробити комплекс заходів, який повинен в себе включати:

- підвищення рівня й якості матеріальної бази закладів освіти та управління освіти. Особливу увагу для економії коштів можна звернути на спеціальні пропозиції від великих компаній для навчальних закладів – апаратного забезпечення від Google (Chromebook для шкіл) та Intel, ПЗ програми DreamSpark Academy Alliance для навчальних закладів від Microsoft, OpenSource ПЗ;

- під'єднання навчальних закладів до мережі Інтернет, представлення їх у вигляді власних веб-сторінок, порталів, стимулювання створення регіональних LCMS та VLE;

- розробка програми дистанційного стажування викладачів у регіонах у різних типах навчальних закладів, підвищення їх професійного рівня, кваліфікації, тестування;

- стимулювання та заохочення економічних суб'єктів регіонів до співпраці з навчальними закладами для інтеграції економічної й освітньої діяльності, визначення попиту на спеціалістів.

Без прийняття подібних заходів в найближчі роки РОС у нашій державі залишаться розбалансованими та не конкурентоздатними, що обов'язково в подальшому приведе до погіршення економічного становища регіонів.

У підсумку слід зазначити, що впровадження ІКТ для РОС має концептуальне відображення у їх просторовій вимірності. По суті використання

ІТ та ІКТ веде до «розмивання» реальних кордонів РОС, що базовані на договірних засадах між надавачем і споживачем освітніх послуг з безпосереднім їх фізичним контактом. За умов інформаційного суспільства РОС у своєму розвитку та сегментній орієнтованості отримують нові можливості долання кордонів і поширення сфери своїх впливів на значно дальші відстані. У випадку ж відсутності такої практики відповідні РОС просто втрачають перспективи розвитку та приречені на відсталість і безперервну регресію.

З іншого боку, саме інформаційні технології дають можливість забезпечити функціонування РОС як відносно самостійних систем. Для цього потрібні спеціальні пакети програм, які б були наскрізними для всіх підсистем РОС, ставили перед окремими об'єктами підсистем загальносистемні задачі та контролювали їх виконання. Важливо, щоб працівники системи управління РОС також діяли згідно із стратегією, яка б сприяла функціонуванню РОС як важливої підсистеми регіону, забезпечуючи її ефективний розвиток в умовах побудови інформаційного суспільства.

2.4. Деструктивні для побудови інформаційного суспільства фактори трансформації регіональних освітніх систем

Питання ліцензування та захисту інтелектуальної власності і комп'ютерної злочинності, освіти та регіональної економіки нерозривно пов'язані в сучасному суспільстві. Дана проблематика особливо загострилася останнім часом у зв'язку з наступом організацій, що виступають за легальне використання цифрового контенту та великим розмахом комп'ютерної злочинності і піратства. У сфері освіти це відображається в проблемах використання інтелектуальної власності навчальних матеріалів, використання програмного забезпечення та зловживань, пов'язаних з ними.

Після стрімкого розвитку цифрових технологій та телекомунікацій, дистанційного навчання такі великі західні університети, як МІТ (розшифрувати назву) спробували монетизувати свої проекти віддалених курсів та матеріалів. Проте виявилось, що інститут при прямому продажі лекцій та матеріалів у цифровому вигляді зіткнувся з класичною проблемою піратства цифрового контенту – цікаві та по ідеї найбільш прибуткові матеріали ставали одразу доступні на торентах та піратських сайтах безкоштовно і не приносили очікуваного прибутку. З того часу в США, країнах Західної Європи та Російської Федерації виникла велика кількість онлайн-університетів і проектів, що представляли навчальні матеріали та відеокурси на комерційній основі, але жоден з них практично не досяг успіху. Більшість з них (для прикладу, МІТ Open Courseware (<http://ocw.mit.edu/courses/>), Coursera (<https://www.coursera.org/courses>), Udacity (<http://www.udacity.com/>)) були змушеними переходити на безкоштовну систему з метою залучення студентів у свої навчальні заклади. Інші дрібніші проекти були вимушені в більшості випадків закриватися або ж переходити на заробіток від реклами чи інших супутніх послуг. Така ситуація є типовим відображенням проблеми дотримання авторського права, яка активно обговорюється в сучасному суспільстві та має цілу низку нерозв'язаних спірних питань щодо дотримання ліцензій, використання цифрових продуктів та оплати за інтелектуальну власність. Наведений вище приклад прямо вказує на проблеми в сучасному світі щодо можливості повторення чужих ідей та починань, загроз для нових проектів, що здатні залишити нереалізованою будь-яку сучасну та прогресивну ідею. Така ситуація напряму впливає на процеси освіти та освіту в регіонах, зокрема в контексті спричинення трансформаційних змін у регіональних освітніх системах, адже здатна перекреслити як глобальні, так і регіональні проекти через проблеми та загрози, що активно розповсюджуються і набирають силу з розвитком ІТ.

Використання нелегального ПЗ в Україні є індикатором рівня піратства у відношенні до інтелектуальної власності у цифровому вигляді. За даними

табл. 2.4, рівень використання неліцензійного ПЗ в Україні протягом останніх років залишається незмінно високим і, нажаль, одним з найвищих у світі.

Таблиця 2.4

Рівень піратства та комерційної вартості неліцензійного ПЗ в окремих країнах Центральної та Східної Європи*

Країна	Рівень піратства					Комерційна вартість піратського ПЗ, млн. USD				
	2007	2008	2009	2010	2011	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	83%	84%	85%	86%	84%	\$403	\$534	\$272	\$571	\$647
Росія	73%	68%	67%	65%	63%	\$4,123	\$4,215	\$2,613	\$2,842	\$3,227
Польща	57%	56%	54%	54%	53%	\$580	\$648	\$506	\$553	\$618
Чехія	39%	38%	37%	36%	35%	\$161	\$168	\$174	\$195	\$214
Румунія	68%	66%	65%	64%	63%	\$151	\$249	\$183	\$195	\$207
Угорщина	42%	42%	41%	41%	41%	\$125	\$146	\$113	\$131	\$143
Казахстан	79%	78%	78%	76%	76%	\$110	\$125	\$74	\$89	\$123
Білорусь	-	-	87%	88%	87%	-	-	\$55	\$126	\$87
Хорватія	54%	54%	54%	54%	53%	\$68	\$77	\$71	\$70	\$74
Словацьчина	45%	43%	43%	42%	40%	\$54	\$62	\$65	\$63	\$68

* Складено автором на основі джерела: [225]

Торговельне представництво США (U.S. Trade Representative USTR) у щорічному «Спеціальному звіті 301» у 2013 році поставило Україну на перше місце в списку країн з неблагополучною ситуацією у сфері дотримання прав на інтелектуальну власність [359]. «Спеціальний звіт 301» випускається Торговим представництвом США щорічно, починаючи з 1989 року. У звіті USTR називає країни, які, на їх думку, не забезпечують адекватного й ефективного захисту прав на інтелектуальну власність, у тому числі стосовно патентів, товарних знаків, авторських прав та дотримання ліцензійності програмного забезпечення американських компаній. Відомство виділило вперше з 2005 року «пріоритетну зарубіжну країну» серед держав, де порушуються права на інтелектуальну власність американських компаній і нею стала Україна. Зазвичай відомство обмежується складанням списку десяти країн-порушниць без вказівки

пріоритетів. У звіті вказується, що в країні діє несправедлива і непрозора система збору авторських відрахувань, не приймаються заходи по боротьбі з Інтернет-піратством та широко використовується нелегальне ПЗ, в тому числі і в урядових установах. USTR підкреслило, що Україна неодноразово обіцяла покращити ситуацію навколо авторських прав, але не змогла виконати дані нею зобов'язання. Таке положення України в списку USTR може призвести до скасування для країни торгових пільг. Так вже було в 2001-2005 роках: тоді Україну за ініціативою відомства виключили із «Загальної системи преференцій» – американської програми, яка дозволяє певним країнам ввозити в США свої товари за зниженими митами.

У список країн, які заслуговують особливої уваги, USTR у 2013 році включила Росію і ще дев'ять держав: Аргентину, Алжир, Венесуелу, Індію, Індонезію, Китай, Пакистан, Таїланд і Чилі.

Рівень використання неліцензійного програмного забезпечення є індикатором дотримання авторського права в Україні загалом, готовність оплачувати цифровий продукт правовласникам. З одного боку зрозуміло, що в зв'язку з низькою платоспроможністю населення підприємці та державні органи в державі не здатні оплатити сучасне ПЗ. З іншого ж боку це породило додаткові проблеми, які виражаються в:

- нівелюванні ціни цифрового продукту та інтелектуальної власності загалом;
- відсутності орієнтації виробників ПЗ та інших видів економічної діяльності, суб'єкти котрих створюють цифровий продукт, на внутрішній ринок у зв'язку з високим рівнем піратства інтелектуальної власності;
- погіршенні іміджу держави та періодичному політичному і економічному тиску з боку провідних економічно розвинутих держав;
- ігноруванні локалізації під український ринок провідних виробників ПЗ;

- ослаблення та зменшення перспектив розвитку внутрішнього регіонального ринку ІТ продукції та програмного забезпечення;
- складність появи на внутрішньому ринку нових проектів та рішень в галузі ІТ орієнтованих на регіональний ринок;
- зменшення темпів соціально-економічного розвитку регіону через слабкість та зниження конкурентоздатності його РОС.

Також є очевидним, що без використання нового ПЗ більшість видів економічної діяльності національної економіки були б ще більш неконкурентоспроможними на глобальних ринках, помітно гальмуючи розвиток регіональних ринків. У свій час навіть держави, які є найбільшими борцями за інтелектуальні права в сучасному світі, відходили від їх дотримання заради розвитку власної економіки. Для прикладу, США відмовилися приєднатися до Бернської конвенції про авторське право в 1880-х роках під приводом, що країні з економікою, що розвивається з пріоритетом на промисловості необхідний вільний доступ до зарубіжних винаходів. У результаті США підписали Бернську конвенцію тільки в 1989 році. Аналогічним чином, в 1950-х роках Японія проігнорувала законодавство про права на інтелектуальну власність і перейняла західні технології [67]. Очевидно, що для такого рішення повинна бути сильна позиція держави в воєнному, економічному та політичному аспектах, що на сучасному етапі розвитку наша держава собі дозволити не може. Але й ігнорувати дану проблему всередині країни неможливо. У підсумку це може привести до політичної ізоляції країни та економічних санкцій.

Слід відзначити також, що якщо будуть прийняті ефективні методи боротьби з нелегальним ПЗ та контентом, то цілком ймовірно забезпечити прийнятний рівень підготовки та кваліфікації спеціалістів буде неможливо, особливо в регіонах у зв'язку з відсутністю доступу до сучасних технологій через надвисоку ціну для пересічного українця. Так, версія операційної системи Windows 8 в Україні коштує біля 1400 грн. (170 дол. США), Microsoft Office 2013 – 3600 грн. (420 дол. США) і це є мінімальним набором для роботи зі спеціалізованим ПЗ, таким, наприклад, як пакету для креслення та проектування

САПР Autodesk AutoCAD 2013 ціною у 30492 грн. (3750 дол. США) [118]. Отже, спеціалізоване програмне забезпечення коштує чималі гроші для навчання вітчизняних спеціалістів, а це є дуже важливо саме по відношенню до навчальних закладів у регіонах, які зазвичай мають дуже обмежену матеріальну базу.

У цьому випадку для України слід вивчати досвід впровадження в регіонах розвинутих країн вільного програмного забезпечення. Прикладом може бути успішний перехід в деяких європейських містах на адаптовану операційну систему Linux міст та регіонів, таких наприклад як Мюнхен [255]. Перехід інфраструктури управління цілими містами свідчить про успішну можливість переходу на безкоштовні варіанти програмного забезпечення в великій системі та може з успіхом бути використаний і в навчанні. Слід також розуміти, що безкоштовність все одно залишається умовною, адже регіональна локалізація і адаптація програмного забезпечення також вимагає великих затрат. З іншого боку при локалізації та розробці програмного забезпечення в регіоні піднімається кваліфікаційний рівень розробників, конкуренція на регіональному ринку праці, гроші витрачені на ПЗ залишаються в регіоні а не відбувається їх відтік за океан. Отже, таку практику можна впроваджувати і в РОС, в управління самою системою освіти, контроль за навчанням, та в супутнє ПЗ, що використовується в самому процесі навчання. Хоча й не слід забувати, що без вивчення відомих в навчальних цілях комерційних програмних продуктів, що використовуються в різних сферах також не обійтись і перехід на Open Source ПЗ не є повною панацеєю.

Українська влада в останні роки часткового розуміє проблему використання неліцензійного програмного забезпечення, особливо в державних установах і в окремих випадках здійснює певні кроки з вирішення даного питання. Так, першим кроком з легалізації програмного забезпечення в Україні була Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2003 р. №253 «Про затвердження Порядку легалізації комп'ютерних програм в органах виконавчої влади», що визначала уповноваженим органом з питань легалізації комп'ютерних програм Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, а також затвердила порядок укладання

договорів про легалізацію комп'ютерних програм. Роком пізніше була прийнята Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2004 р. №253 «Про затвердження Порядку легалізації комп'ютерних програм в органах виконавчої влади», яка поряд зі статтями Конституції, Цивільним кодексом України та Законом України «Про авторське право і суміжні права» повинна була стати прикладом легалізації програмного забезпечення, починаючи з органів державної влади [206].

Останнім часом розроблялась також спеціальна Державна цільова програма ліцензування (легалізації) програмного забезпечення, що використовується органами державної влади на 2011-2015 роки. Її метою передбачалось вирішення проблеми використання неліцензійного програмного забезпечення органами державної влади та покращення міжнародного статусу України. Та після обговорень програма так і не була прийнята і вже в 2012 році в рекомендаціях парламентських слухань на тему «Створення в Україні сприятливих умов для розвитку індустрії програмного забезпечення» зазначалось, що за даними інвентаризації у 2011 році в органах виконавчої влади України використовується 45,5% неліцензійних комп'ютерних програм; проведений МВС України аналіз викритих протягом 2002-2011 років злочинів, пов'язаних з порушенням авторського права і суміжних прав, свідчить про те, що серед 3364 виявлених злочинів 1842 (55%) – злочини, пов'язані з порушенням прав на комп'ютерне ПЗ [222].

Виходячи з цього, на державному рівні було розроблено проект Концепції стратегії реалізації державної політики щодо боротьби з кіберзлочинністю в Україні, в якому зроблено спробу класифікувати злочинність у комп'ютерній сфері на основі зарубіжного досвіду, визначити заходи протидії та боротьби з нею [57]. Більшість із запропонованих заходів боротьби з кіберзлочинністю лежала в правовій площині. На жаль, освіті й інформуванню суспільства зовсім не було відведено ніякої ролі, хоча й це не має якогось особливого значення, адже стратегія так і не була прийнята і тим паче втілена в життя.

Виходячи з наведених фактів, тенденцій та прикладів спробуємо класифікувати основні види загроз та їх вплив від цифрового піратства і кіберзлочинності на освітні процеси та РОС, систематизуючи їх у вигляді таблиці (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Види загроз та їх вплив від цифрового піратства і кіберзлочинності
на освітні процеси та РОС*

Вид загрози	Негативний вплив	Шляхи подолання
Високий рівень використання неліцензійного ПЗ	Відсутність або низька якість локалізацій через незацікавленість на ринку виробників ПЗ. Мала кількість вітчизняних та спрямованих на вітчизняний ринок проектів. Вразливість неліцензійного ПЗ до мережових та вірусних загроз через відсутність підтримки і втручання в їх роботу сторонніми засобами. Ризики для ведення бізнесу та економічної діяльності через постійні перевірки легальності ПЗ.	Розвиток проектів OpenSource ПЗ, роз'яснювальна робота в плані відповідальності за використання неліцензійного ПЗ, використання надфункціонального та занадто дорогого ПЗ, сприяння програмам використання безкоштовного ПЗ для освітніх закладів.
Порушення прав розповсюдження ліцензійного контенту	Мала кількість вітчизняних та спрямованих на вітчизняний ринок проектів. Стимування розвитку розробки та впровадження цифрових технологій і розповсюдження цифрового контенту.	Роз'яснювальна робота в плані відповідальності за використання неліцензійного контенту, підвищення культури споживання.
Мережеві, вірусні, троянські атаки	Збитки в організаціях, які тісно пов'язані з використанням цифрових технологій. Зниження довіри до ІТ, особливо до фінансових цифрових технологій.	Підвищення витрат на мережеву та комп'ютерну безпеку. Підготовка спеціалістів за даним напрямом.
Порушення авторських прав, патентів, торгових знаків	Важкість розвитку нових бізнес-проектів та починань через незахищеність від копіювання то повторення.	Удосконалення патентного законодавства, неминучість відповідальності у випадках порушень.
Порушення правил контролю знань, тестування та	Зниження цінності дипломів, сертифікатів.	Використання заочного та очного тестувань при сертифікації і перевірці знань,

отримання сертифікатів онлайн		використання відеозв'язку.
Плагіат, копіювання технологій з порушенням авторських прав в освіті та науці	Зниження цінності дипломів, сертифікатів. Поширення псевдоінновацій.	Розробка та вдосконалення технологій пошуку однакових творів, у тому числі з перекладом. Удосконалення патентного законодавства, ліцензування.

* Складено автором

Зрозуміло, що найбільшу небезпеку, збитки й загрози від піратства та кіберзлочинності виникають для тих суб'єктів, чия діяльність тісно пов'язана з ІТ. Але ступінь проникнення інформаційних та цифрових технологій в економіку та освіту зараз є настільки глибокою і такі процеси нині активно відбуваються практично в усіх сферах. Особливо помітний негативний вплив від загроз на репутацію нових інформаційних та цифрових технологій у суспільстві, що буде виражатись к процесі гальмування їх подальшого розвитку та розповсюдження. В основному це стосується фінансових розрахунків, платіжних карток, переказів та ін., де останнім часом значно зросла кількість відповідних правопорушень. Різкий ріст кількості таких злочинів в останні роки пояснюється браком спеціалістів високої кваліфікації та просто молодістю і швидкоплинністю більшості відповідних галузей знань, що не досягли ще свого достатнього розвитку, становлення і ступеня апробації.

Основним негативним наслідком загального поширення та панування загроз, таких як, наприклад, повальне розповсюдження нелегального ПЗ, є зменшення темпів інноваційного розвитку РОС, що проявляється як в сфері розробки та розповсюдження ПЗ і супутніх галузях, так і в інших галузях на перший погляд не пов'язаних з цим напрямом. Адже це в першу чергу впливає на сприйняття поняття інтелектуальної власності та вартості розробки і впровадження прогресивних ідей та рішень, і приводить до зменшення кількості стартапів, інноваційних починань, розробок власних продуктів. За таких умов тільки великі компанії, що можуть виділити значні кошти на захист інтелектуальних прав та ідей можуть виходити на ринок з прогресивними ідеями.

Виходячи з такої ситуації вважаємо, що серед основних заходів нейтралізації руйнівного впливу загроз повинні бути:

- підвищення довіри до ІТ, цифрових технологій, мережевих операцій та розрахунків;
- забезпечення впевненості безповоротності покарання за копіювання чужих ідей, розповсюдження неліцензійного ПЗ, розробку вірусів та троянів;
- розробка заходів швидкого патентування та реєстрації винаходів, патентів інших видів інтелектуальної власності, забезпечення їх присутності в регіонах з рівномірним розподілом;
- розробка методів захисту від зловживань патентами (патентні війни), кіберквоттерства (перепродажу доменів) та інших проявів нечесного заробітку через ІТ технології;
- сприяння розвитку внутрішнього високотехнологічного ринку, сприяння появі нових проектів.

Конкретні заходи, що відносяться безпосередньо до РОС, повинні в себе включати:

- пропагування та інформування в освітніх закладах про використання ліцензійного ПЗ, а також переваг від його використання;
- розробку методів контролю запобігання зловживанням в освітніх процесах – комбінування заочної та дистанційної форми навчання з очною, відеоконтроль при перевірці знань, використання прогресивного ПЗ для виявлення порушень авторського права, плагіату і т.д.;
- розвиток та підтримку Open Source проектів;
- розвиток співпраці з великими виробниками ПЗ для отримання ліцензійних копій за пільговою вартістю для навчання;
- удосконалення законодавства стосовно реєстрації інтелектуальних прав на твори та ідеї та патентування.

Хоча сподіватися на швидке подолання усіх загроз та недоліків сучасного патентного та ліцензійного законодавства не варто, але й повне ігнорування цих проблем у цій сфері здатен значно знизити швидкість інноваційного розвитку в регіонах, інноваційного розвитку РОС та інших підсистем і значно знизити їх конкурентоздатність на регіональних та глобальних ринках праці та інтелектуальної власності.

Як уже зазначалось, обізнаність з законодавством у сфері дотримання прав інтелектуальної власності та з відповідальністю у разі його порушення є одним з основних методів і стимулів подолання великої кількості сучасних негативних проявів та загроз, серед яких – масове розповсюдження неліцензійного ПЗ. Можна припустити, що з ростом рівня освіти цю поставлену задачу буде легше вирішувати. Для прикладу, компанія Microsoft регулярно проводить дослідження використання неліцензійного програмного забезпечення видаючи антипіратські бюлетені з власними дослідженнями. Так, у 2008 році було опубліковано бюлетень, в якому на замовлення компанії агентством IDC проведено опитування використання неліцензійного ПЗ в Україні відповідно до вікових груп та рівня освіти. Його результати представлено в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Використання неліцензійних програм Microsoft Windows і Office у приватному сегменті (2008 р.)*

Параметри	Загальне відношення використання неліцензійного ПЗ до ліцензійного
Приватний сегмент загалом	72%
<i>Вік</i>	
18–24	73%
25–34	70%
35+	68%
<i>Освіта</i>	
середня школа	76%
середня спеціальна	73%
вища	68%
<i>Стать</i>	

Чоловіки	77%
Жінки	65%

* Складено автором на основі джерела: [10]

Дані табл. 2.6 свідчать про те, що рівень використання неліцензійного ПЗ меншає в групі респондентів з віком (з 73% у віці 18-24 років до 68% у віці 35+) та з ростом рівнем освіти (з 76% у середній школі, 73% у респондентів з середньою спеціальною освітою до 68% використання у людей з вищою освітою). Зменшення рівня використання неліцензійного ПЗ з віком скоріш за все свідчить про те, що з плином часу ростуть також доходи населення, відповідальність та усвідомлення ризику, в зв'язку з чим відбувається падіння показника. У випадку даних по освіті також впливає те, що чим вищий освітньо-кваліфікаційний рівень, тим вищими є доходи у респондента, відповідальність і усвідомлення ризику. Для подолання високого рівня піратства в області комп'ютерного ПЗ, компанія для вищих навчальних закладів пропонує прийняття наступних заходів [9]:

- заохочення студентів юридичних та економічних спеціальностей до проведення науково-дослідницької діяльності на теми, пов'язані з охороною та дотриманням прав інтелектуальної власності і на комп'ютерне програмне забезпечення;
- включення в навчальні програми спецкурсів, що присвячені юридичним та економічним аспектам охорони прав інтелектуальної власності, зокрема авторських прав на комп'ютерні програми;
- запрошення фахівців з проблем інтелектуальної власності для проведення відкритих лекцій.

Слід згадати також про проблеми, що виникли внаслідок активного використання мережі Інтернет при здачі електронних сертифікатів, екзаменів. Користування сторонньою допомогою, результатами попередніх тестувань перетворились на постійну боротьбу між публікацією попередніх спроб та зміну наступних завдань. Негативний ефект від необ'єктивної оцінки знань «віддаленого» учня вилився у падіння цінності сертифікатів, які можна отримати,

проходячи онлайн-тести, та масовий перехід до технології з заочного та очного раунду при тестуваннях і конкурсах.

Особлива увага щодо дотримання прав інтелектуальної власності в освіті пов'язана в першу чергу з тим, що на етапі навчання відбувається формування світогляду особистості та сприйняття нею вартості певного продукту, засобу чи використання чужої власності. Масове використання нелегального ПЗ або ж результатів чиеїсь праці на безоплатній основі вже в процесі отримання освіти не стимулюватимуть дотримання прав інтелектуальної власності в подальшому житті та веденні економічної діяльності. Культура споживання сформована особистістю в процесі отримання знань визначить ставлення до об'єктів інтелектуальної власності відповідно до ставлення до них в оточуючому її середовищі. Тому відповідні роз'яснення та формування культури використання ліцензійних продуктів та дотримання авторського права є набагато важливішими за заборонні методи і покарання, про які переважно дізнаються вже по факту порушення прав інтелектуальної власності. Такий підхід також може дозволити розірвати замкнене коло слабкого використання альтернативного та вільного ПЗ, адже основна проблема його розповсюдження – це масове використання документів та стандартів монополістів платного ПЗ, яким переважно користуються в Україні нелегально. Це приводить до того, що перехід на альтернативні рішення є значно утруднений у зв'язку з малою кількістю користувачів відповідних рішень.

Усвідомлення відповідальності та набуття культури використання ліцензійного контенту дозволить більш ретельно оцінювати витрати та альтернативи більшій кількості людей, що повинно призвести до популяризації останніх.

Для прикладу, найбільш показовим проявом цієї проблеми є ситуація з продуктами Microsoft Office, OpenOffice та GoogleDocs. Усі три програмні продукти призначені для підготовки та редагування офісних продуктів. При цьому ціна Microsoft Office 2013 (останньої на даний момент версії) становить близько 2 тис. грн. (біля 300 дол. США). OpenOffice і GoogleDocs – безкоштовні

альтернативи з меншим функціоналом, який тим не менш задовольнив би вимоги більшості користувачів, що не займаються професійною підготовкою документів, ведучи звичайний документообіг у робочій діяльності. У той же час при обміні документами переважно використовуються саме формати платного Microsoft Office без ліцензій, що не дозволяє іншим використовувати альтернативні рішення і змушує або купувати ліцензії, або використовувати неліцензійні версії.

Отже, злочинність у комп'ютерній сфері має дуже великий негативний вплив у контексті побудови інформаційного суспільства та стимулювання конструктивних трансформацій регіональних освітніх систем. Розвиток ІТ, цифрових технологій та телекомунікацій привів до появи в цих сферах негативних та злочинних проявів, що здатні значно пригальмувати інноваційний розвиток РОС. Це в найбільшій мірі стосується периферійних регіонів, в яких зазвичай відсутні матеріальні засоби, фінансові можливості та спеціалісти потрібної кваліфікації, необхідні для їх подолання та зменшення негативного впливу. Дослідження цих процесів є вкрай необхідним, так як при повній бездіяльності та неконтрольованості процесу розповсюдження злочинних проявів можливі такі ситуації, як масове розповсюдження нелегального ПЗ в Україні. Очевидно такі факти можуть дискредитувати державу на міжнародному рівні, сповільнювати процес загального інноваційного розвитку, в тому числі і в освітній сфері.

Підсумовуючи, наголосимо, що злочинність у комп'ютерній сфері виступає не тільки як негативний фактор трансформації регіональних освітніх систем. Така злочинність суттєво погіршує умови побудови інформаційного суспільства, гальмує цей процес в цілому.

2.5. Проблемність ціннісної девальвації в сфері підготовки кадрів у контексті трансформації регіональних освітніх систем

Процеси трансформації регіональних освітніх систем в Україні відбуваються в умовах потужних факторних впливів екзогенного характеру, що часто утрудняють можливості їх керованості. Забезпечення прогресивних трансформацій на тлі численних політичних та соціальних протиріч з укоріненням низки деструктивів у сфері освіти (хабарництво, недобросовісна організація освітнього процесу тощо) сьогодні в регіонах України є досить проблемним, що вимагає підвищеної уваги науковців до даного питання та конкретизації тих націотворчих пріоритетів формування ціннісних орієнтацій суспільства, які б забезпечували його розвиток на ідеях виключного гуманізму, інноваційної орієнтованості, цінності знань та сталого розвитку.

Насправді дослідження ціннісних орієнтацій, що формуються в моральній і культурно-духовній площинах, нині актуалізується з особливою силою, адже за останні роки можна було наглядно простежити численні деструктиви розвитку регіонів та їх освітніх систем, базовані саме на ціннісних дезорієнтаціях суспільства, їх девальваційних процесах. У результаті маємо ситуацію, коли деморалізація поглинає все нові й нові сфери суспільства та проникає навіть у ті, що були традиційно середовищем, з якого йшли імпульси високих норм суспільної моралі, – освіту, медицину, культуру [347, с. 5]. У зв'язку з цим постає питання вищого управлінського рівня щодо необхідності побудови національної моделі лібералізму, яка би враховувала не лише структуру нашої економіки, а й більш фундаментальні чинники – специфіку української етнопсихології, духовність і мораль, що для ліберальної моделі є надзвичайно важливими. Слід акцентувати увагу, насамперед, на українському індивідуалізмі, що пов'язує Україну з європейською ментальністю [114, с. 17; 48]. І виходячи з таких концептуальних розумінь важливо розвивати нову систему цінностей, де цінності, пов'язані з освітою, повинні займати чільне місце, а саму систему освіти слід

розглядати як основну інституцію формування ціннісних орієнтацій суспільства, що матиме відгомін для майбутніх поколінь.

З-поміж новітніх векторів загальносуспільного поступу все більш змістовних рис набуває процес суспільнізації, що позначає загальноцивілізаційний тренд ускладнення суспільства як синергетичної людиновимірної системи, а також суспільних, колективістських засад людської життєдіяльності [273, с. 22]. Окрім того спостерігається природна трансформація цінностей людини в умовах інтенсивного ритму життя, збільшення вільного часу, підвищення психологічного навантаження на людський організм, зростання рівня життя, освітнього рівня, погіршення стану природного середовища тощо. Одночасно посилюються потреби у відпочинку, спілкуванні з природою, розвитку духовності [345, с. 82]. На тлі таких ускладнень значно трансформуються загальнолюдські і гуманістичні цінності, що в подальшому виражаються в сфері освітньої підготовки та формування в населення нових світоглядних засад згідно вимог інформаційного суспільства.

Дослідження ціннісних орієнтацій сучасного суспільства постає все більш популярним предметом праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Сучасні дослідники відмічають, що діяльність людини сьогодні, більш ніж коли-небудь раніше, знаменує перехід від нижчих, суто біологічних форм активності, з яких вона бере витoki, до вищих, суто духовних форм, до яких вона спрямовується [102, с. 7]. На противагу таким прогресивним тенденціям сьогодні спостерігаємо масовість прагнення до наживи, нагромадження матеріальних і грошових благ, жадібність, які повинні змінити інші мотиви нематеріалістичного плану. До цього підштовхує криза, у цей бік поступово змінюється суспільна думка в передових країнах світу [183, с. 53]. З іншого боку, цікавою є думка про надання надмірного значення змінам уподобань та деяких поведінкових характеристик, які відбуваються у короткому періоді (наприклад, вибух агресивності, жорстокості, цинізму, заздрісності, пожадливісті, егоцентризму, «money-манії»), які є переважно вимушеними та адаптаційними, а не революційно-кардинальними. Насправді, як вказує проф. В. Тарасевич, у дослідженні та визначенні родових,

базових опор української ментальності, тож і національного колориту ідеологічних доктрин, необхідно враховувати, по-перше, дуже тривалу, тисячолітню історію становлення і протоінституційну природу цієї ментальності, а також стійкість, інерційність та консервативність її зазначених опор [273].

Таким чином, нашим завданням постає визначити, яку роль відіграють цінності у трансформаційних процесах регіональних освітніх систем. З іншого боку, важливо відстежувати впливи й освітнього процесу на формування цінностей та ціннісних орієнтацій суспільства, адже загальновідомо, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства (гуманістичний зріз), розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу [218].

Узагальнено вивчення взаємної детермінації цінностей та освіти можна розглядати в розрізі таких базових підходів:

1) розуміння освіти як соціальної цінності, у контексті чого важливо виокремлювати цінності знань, здобуття відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, підвищення кваліфікації, безперервного навчання тощо;

2) ролі освіти у забезпеченні так званої духовно-інформаційної мобільності населення, у тому числі міжпоколінної;

3) взаємного факторного впливу ціннісних орієнтацій та освіти, що передбачає детермінацію існуючою системою цінностей освітнього середовища та, одночасно, потужну роль освіти у формуванні ціннісних орієнтацій цілих поколінь.

Визначення закономірностей та загроз девальвації загальнолюдських і гуманістичних цінностей щодо трансформаційних процесів регіональних освітніх систем потребує, насамперед, уточнення того факту, що багатоаспектність розгляду дефініції освіти досить часто передбачає її розуміння як *соціальної цінності*, що є однією з головних в усіх цивілізованих суспільствах [32, с. 8]. Тому підхід вивчення освіти як цінності повинен мати місце, зокрема в частині

визначення концептуальних засад формування системи національних цінностей через інститути освіти. Тут також слід визначити місце цінності освіти з-посеред інших соціальних цінностей, що потребує відповідного управлінського коригування у випадку потреби її посилення. Посилення соціальної цінності освіти повинен здійснювати той факт, що приклад розвинутих держав демонструє взаємозалежність між рівнем освіченості їх населення та рівнем їх економічного розвитку [235]. Таким чином, суспільство повинно вповні розуміти значення якісної освіти як обов'язкової умови підвищення власного добробуту і забезпечення соціально-економічного розвитку держави та її регіонів в цілому.

У розподілі цінностей на загальнолюдські та гуманістичні визначення освіти як цінності вимагає розуміння її ролі:

- за першим напрямом – для формування особистості, її світоглядних засад щодо ідей добра і зла та їх апробації в освітньому процесі;
- за другим напрямом – для ціннісного сприйняття особистої участі та життєдіяльності інших людей, поваги до них і дотримання їх прав у ході освітнього процесу.

Належний рівень цінності освіти дозволяє забезпечити низку переваг для соціально-економічного розвитку регіонів. Такі переваги формуються в економічній, соціальній, культурній, духовній і в управлінській площинах та їх узагальнення наведено на рис. 4.5.

Серед вказаних на рис. 4.5 нинішніх загроз низької цінності освіти особливу увагу слід звернути на управлінську площину, адже укорінення деструктивних явищ і процесів у значній мірі зумовлюється недосконалими регуляторними впливами з боку держави та суспільства (необхідна умова розвитку громадянського суспільства). По суті нинішня система управління в державній площині передбачає виключну увагу до економічних та окремих соціальних аспектів розвитку держави, що становлять підвищений інтерес громадян як виборців. Разом з тим, гуманітарна політика поступово перетворюється на концентрат мовних питань та вибіркової підтримки окремих культурно-мистецьких проектів за спільної участі з іншими державами, коли її аксіологічні засади по суті зруйновані. Такий стан справ у

першу чергу зумовлений девальваційними процесами ціннісних орієнтацій в апараті державного управління, що надалі трансформується на нижчі рівні, поглинаючи собою і сферу освіти.

Рис. 4.5. Цільове вираження підвищення цінності освіти з наслідковим відображенням у регіональному розвитку*

* Складено автором

Вивчення процесів девальвації загальнолюдських і гуманістичних цінностей у сфері підготовки кадрів вимагає також урахування того факту, що виникає гостра необхідність підвищення *духовно-інформаційної мобільності нації*, при якій «вертикаль» руху закріплює тяглість (консервативність), а «горизонталь» відображає креативність (інноваційність) розвитку. Без її активізації важко увійти на рівноправних і конкурентних засадах у вільний світ шляхом національного, духовно-інтелектуального ренесансу. Вертикальна і горизонтальна форми духовно-

інформаційної мобільності детермінують природну тяглисть розвитку соціуму «по-вертикалі» через безперервність передавання від покоління до покоління традиційних знань, інформації в сфері рідної мови, національної освіти, народних звичаїв, церковних обрядів тощо. Водночас лише на базі набутої «вертикалі» переважно стимулюється генерування, широка соціалізація нових знань, тобто створення інформації «по-горизонталі» (на рівні одного покоління чи особистості) засобами вітчизняної науки, винахідництва, проектно-пошукових інноваційних робіт, патентно-ліцензійної діяльності, подання та впровадження різних ноу-хау [17, с. 22]. Таким чином, у випадку подальшої девальвації ціннісних орієнтацій українського соціуму це безумовно призведе до їх практичної втрати через вертикальні мобільні зв'язки, коли наступні покоління не зможуть отримувати той набутий попередніми століттями досвід, який формувався у ході здобуття знань, практичних навиків та прикладних способів їх застосування (емпіричний вимір). Те саме стосується і горизонталі, коли результативність інноваційної діяльності мінімізується внаслідок ціннісних деформацій щодо творчості, креативності, прагнення покращення існуючого стану речей.

На ролі освіти для процесів духовно-інформаційної мобільності наголошує також Л. Шевченко, зазначаючи, що освіта є соціальним інститутом подолання егоїзму людей. Її філософська сутність полягає в сукупності спроб одних індивідуумів допомогти своїм досвідом і знаннями іншим, насамперед наступному поколінню. Це гуманний інструмент допомоги і сприяння особистості, інструмент високої етики, благородства і взаємодопомоги [297, с. 7]. Таким чином, навчаючись, особи повинні осягати роль результатів свого навчання для майбутніх поколінь, які через споживання й акумулювання продуктів їх діяльності зможуть удосконалювати середовище людської життєдіяльності.

Загроза девальвації ціннісних орієнтацій з точки зору підвищення духовно-інформаційної мобільності посилюється високим рівнем синергізму освітнього потенціалу. Так, Л. Янковська формулює це наступним чином: наявність висококваліфікованих кадрів як суми монопотенціалів з індивідуальною ефективністю функціонування за спільного використання є доцільнішим

порівняно з простою сумою ефективностей у разі окремого функціонування кожного з елементів. Тому просте нарощування освітньо-фахового потенціалу повинно зумовити не лише зростання ефекту від одиничного збільшення індивідуального рівня кожної складової частини монопотенціалу, а значне збільшення цього ефекту за сумісного використання цих складових [353, с. 35]. Що ж до розвитку регіональних освітніх систем в ключі загроз впливу девальвації цінностей у сфері підготовки кадрів ефект синергізму буде проявлятися у ризиковості нерозвиненої системи соціальних взаємовідносин, базованих на вигідності, можливості доступу до додаткових благ та залежності від суб'єктивних впливів і неформальних домовленостей (рис. 4.6). Такі процеси безумовно матимуть пряме вираження у соціальному капіталі як важливому індикаторі рівня розвитку сучасного суспільства з точки зору його гуманізму та розвиненості системи цінностей людських взаємовідносин.

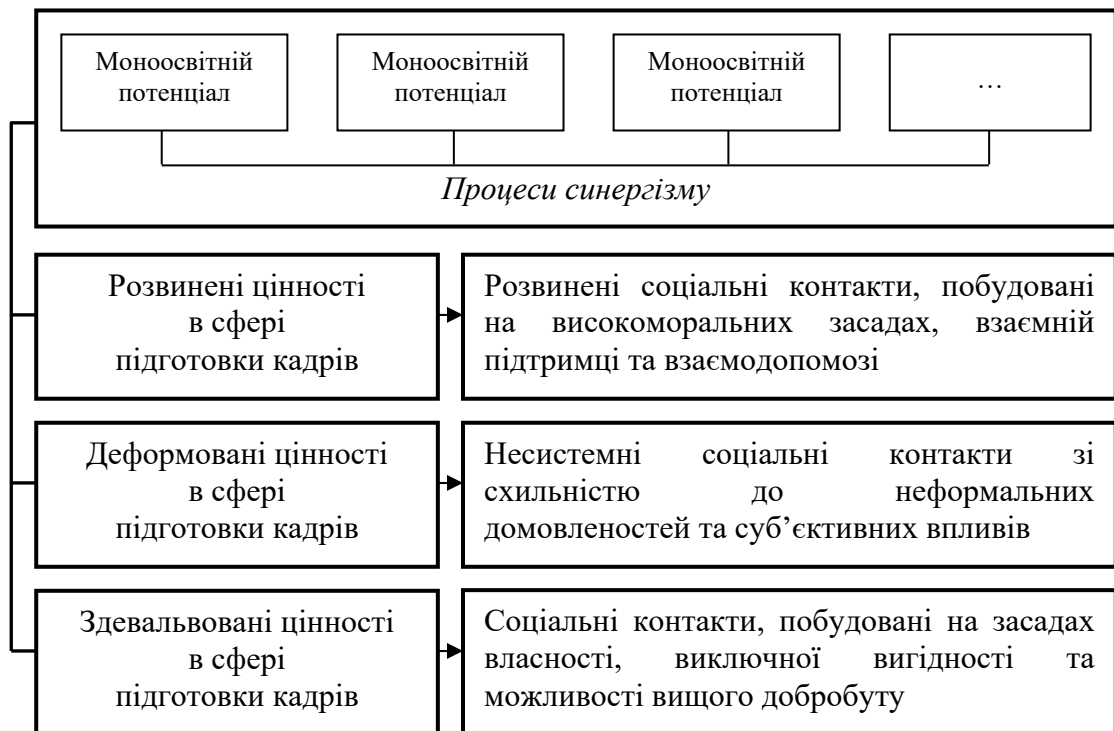

Рис. 4.6. Цінності в сфері підготовки кадрів як детермінанта соціального капіталу*

* Складено автором

Третій означений підхід вивчення взаємовпливів цінностей та освіти дозволяє простежити їх *взаємні факторні впливи*. Очевидно, що між даними категоріями простежується надзвичайно тісний взаємозв'язок. Це підкреслює розуміння того, що освітньо-професійний потенціал є важливою складовою компонентної структури в потенціалі людському, який окрім того включає соціально-ментальний потенціал, що детермінується рівнем світогляду і загальної культури, сформованим менталітетом, а також морально-етичними нормами та цінностями [154, с. 19]. Тобто освітньо-професійний потенціал суспільства наряді з соціально-ментальним є важливою складовою потенціалу людського.

Оскільки проблем розвитку регіональних освітніх систем є надзвичайно багато, то за підходом О. Другова згодні, що видається доцільним застосування наукового концептуального підходу, суть якого полягає у виділенні та концентрації дослідження на двох-трьох основних факторах (проблемах), що зумовлюють розвиток явища чи процесу, вплив на які внесе зміни в динаміці інших факторів (проблем) і дозволить досягнути бажаного результату [85, с. 47]. У нашому випадку стає очевидним, що це має бути формування розвиненої системи цінностей у сфері підготовки кадрів, що б слугували ідеологічним базисом розвитку регіональних освітніх систем.

Нажаль, у вітчизняній науковій думці при визначенні факторного впливу на регіональні освітні системи здебільшого переважають твердження про домінантність зміни статусу основного капіталу для суспільного розвитку, скорочення і зміни механізмів державного фінансування освіти, розвитку нових інформаційних технологій, а також глобалізації, інтернаціоналізації та європеїзації освіти [197, с. 47]. Разом з тим, ціннісна система набуває все більшої ваги, особливо зважаючи на її деформації, що обумовлює необхідність першочергового звернення уваги на її факторні впливи. При цьому важливо враховувати, що на ціннісні орієнтації у сфері підготовки кадрів мають місце потужні впливи ціннісних трансформацій вищого ієрархічного порядку, адже нова система цінностей суспільства вимагає зміни цільових установок стратегії розвитку, коли пріоритетними стають соціальні аспекти, що в свою чергу вимагає

переорієнтації поглядів на питання вибору критеріїв розвитку та оцінки ефективності економічного зростання [155, с. 8-9].

Варто зазначити, що в часі і просторі уявлення про цінності у різних народів є неоднаковими у зв'язку з різними типами соціокультурного середовища, специфічними географічними, історичними, політичними, економічними, демографічними та іншими умовами буття [23]. Те саме стосується і регіонів у межах однієї країни, у зв'язку з чим специфічна структура цінностей населення окремих областей ставить додатковий аргумент щодо доцільності розвитку саме регіональних освітніх систем.

Впливи цінностей на підготовку кадрів важливо простежувати на різних етапах такого процесу. Очевидно, що даний процес не обмежується здобуттям відповідного рівня освіти, а супроводжується безупинними ціннісними трансформаціями у ході подальшої трудової діяльності. Вважаємо, що найбільш потужний вплив на підготовку кадрів у ході їх навчання в дошкільних, шкільних, професійно-технічних і вищих навчальних закладах здійснюють соціальні цінності (прагнення спілкування, авторитетності (поваги) у визначеному соціальному оточенні) та цінності розвитку, що виявляються у поведінці через потреби пізнання оточуючого світу, подорожей, відчуття нових емоцій тощо.

На етапі трудової діяльності, що супроводжується процесами підвищення кваліфікації і перекваліфікації кадрів, посилюються ціннісні впливи матеріального характеру, виражаючись у прагненні зростання рівня власного добробуту, подальшого його накопичення та можливості життєдіяльності на відповідному статусному рівні. На даному етапі формується система професійних цінностей, що пов'язані з трудовою діяльністю взагалі (трудовою кар'єрою) чи з конкретним підприємством (роботодавцем). Тут важливим є формування цінності праці і цінності посади, що суттєво детермінують продуктивність та ефективність трудової діяльності. Професійні цінності також охоплюють цінності компетенції (посадових повноважень), компетентності, трудового колективу, піклування про клієнтів (споживачів), результатів діяльності тощо, але при цьому матеріальні цінності продовжують залишатись у пріоритетній групі. Разом з тим, з досвідом їх

поступово утискають цінності морального характеру, зокрема усе більшої ваги починають набувати цінності здоров'я, а також сім'ї та родини, що знаходять своє відображення у зміні структури вільного від роботи часу з більшим приділенням уваги спілкуванню з близькими людьми.

При виявленні *впливу освіти на систему цінностей* важливо в першу чергу розуміти, що освіта по суті працює на майбутнє. Це ствердження навряд чи вимагає розгорнутих доказів, воно підтверджується багатоміліардною історією людського суспільства, насущною турботою якого була підготовка підростаючих поколінь до життя і праці [32, с. 9]. Освіта як духовна сфера поступу цивілізації відображає всі передові тенденції розвитку суспільства, прогнозує і випереджує їх. Враховуючи новітні парадигми, напрацьовані людством у ХХ столітті, стратегічну мету освіти можна уявити у вигляді піраміди пріоритетів й інтересів. На вершині цієї піраміди розташовані інтереси, пов'язані з урятуванням людства, забезпеченням його стійкого розвитку у гармонії з біосферою. Основу її становить задоволення навчально-інформаційних і культурних потреб кожної особи, незалежно від віку, раси, національності, професії [184, с. 102]. Разом з тим, слід констатувати, що сучасна криза освіти пов'язана з тим, що вона залишається прилаштованою до епохи техніко-економічного зростання, у той час як сама ця епоха добігає кінця і мало враховує тенденції, орієнтовані на культуру, суспільство та індивіда, а освітня політика потребує наддисциплінарних, загальнофілософських, ціннісних основ вироблення й прийняття рішень [239; 298, с. 10].

Розглядаючи впливи освіти на систему цінностей, насамперед, варто уточнити, наскільки важливим є просвітницько-виховницький напрям діяльності освітніх закладів з-посеред інших. Як відомо, кінцеві результати діяльності проявляються навколо 3-х основних напрямів – когнітивного, економічного й соціального. За всіма напрямками формування ціннісних орієнтацій осіб, що навчаються, повинно бути потужною концептуальною основою, що в подальшому дозволить сформувати високоморальну особистість, здатну реалізовувати свій трудовий потенціал та вступати в продуктивні соціальні взаємодії (табл. 4.4).

Формування цінностей за результатами діяльності освітніх закладів*

№ з/п	Кінцевий результат діяльності освітніх закладів	Сутність кінцевого результату	Формування цінностей
1	Когнітивний	Здобутий рівень знань, умінь, навиків, необхідний для подальшої трудової діяльності, орієнтації у динамічному зовнішньому середовищі	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Професійні: можливості реалізації здобутих потенцій; ♦ Життєві: сенс життя та роль навчання і праці ♦ Гуманістичні: життя людини
2	Економічний	Підвищення фактичної вартості працівника через інвестиції в його людський капітал	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Вітальні: здоров'я, безпека; ♦ Матеріальні: рівень доходів; ♦ Розвитку: підвищення конкурентоспроможності
3	Соціальний	Здобутий соціальний капітал (соціальні зв'язки)	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Вітальні: сім'я; ♦ Соціальні: соціальний статус; ♦ Міжособистісні: чесність, вірність, безкорисливість; ♦ Громадянські: свобода поглядів, переконань, вибору; ♦ Загальнолюдські: мир, добробут, милосердя; ♦ Партикулярні: віра

* Складено автором

Як бачимо з табл. 4.4, досить потужним напрямом діяльності закладів освіти як важливих інститутів формування цінностей населення є соціальний, що надає можливість особі, яка навчається, через нові знайомства формувати своє соціальне оточення, що на майбутнє може відігравати надзвичайно важливу роль у її життєдіяльності, в тому числі і в професійній сфері. Високу роль закладів освіти у формуванні цінностей людини обумовлює закономірно тривалий життєвий період, виділений на навчання, що в процесі підготовки кадрів може продовжуватись через форми післядипломної освіти, підвищення кваліфікації чи перекваліфікації, самонавчання і після здобуття відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня. По суті, за цей період відбувається становлення особистості, формування її характеру та проектування цільових установок життєдіяльності. Тому складові освітнього процесу просвітницько-виховницького спрямування повинні передбачати формування конкретних ціннісних орієнтацій у

розрізі різних етапів навчання – дошкільного, шкільного, професійно-технічного, здобуття вищої освіти та післядипломного навчання, у тому числі в рамках розвитку персоналу на підприємствах. Такий розподіл повинен бути узгодженим із загальнонаціональними ціннісними орієнтирами з відповідністю «українському ліберальному ідеологічному проекту», який немислимий без чуттєвої емоційності й образності, кордоцентричності, толерантності, персоналістичності, соціальної відповідальності особи, сублімації ідей безумовної свободи, перетворення інтровертних пошуків в екстровертну активність [273]. Виходячи з таких тверджень, важливо уточнити, на якому етапі навчання повинно домінувати формування відповідних ціннісних орієнтацій (рис. 4.7). Лише за умов регламентованого комплексного і системного підходу до формування таких орієнтацій можливим є виховання свідомого громадянина, здатного надалі здійснювати продуктивну трудову діяльність, оптимізувати використання та розвивати свої трудові потенції, продукувати нові інноваційні рішення й ідеї, тощо.

Дуже важливо, щоб у системі освіти в ході формування цінностей та ціннісних орієнтації осіб, що навчаються, активно застосовувались відповідні санкції формального і неформального характеру. Такі санкції повинні доповнюватись ефектом соціального осуду, який у нинішніх умовах в Україні є по суті зруйнованим у силу боязні зустрічі з надміру агресивною реакцією особи, до якої він направлений, та відсутності підтримки іншими групами осіб.

У підсумку важливо уточнити, які основні прояви девальвації цінностей у сфері підготовки кадрів сьогодні мають місце та яким чином це проявляється у подальшій життєдіяльності людини. Так, девальвація життєвих цінностей спричиняє послаблення ролі освіти в житті людини, сприйняття її як формальної необхідності для здобуття відповідного соціального статусу та можливостей трудової діяльності в кращих умовах (з вищим рівнем оплати праці та інших соціальних гарантій). Девальваційні процеси гуманістичних цінностей є передумовою надмірного кар'єризму та інших негативних проявів відношення до інших людей в контексті досягнення поставлених цілей. Як наслідок, у людини

апріорі допускаються вчинки, які можуть нанести суттєвої шкоди оточуючим, впливаючи на їхнє здоров'я, можливості життєдіяльності, у тому числі й розвитку [341, с. 208].

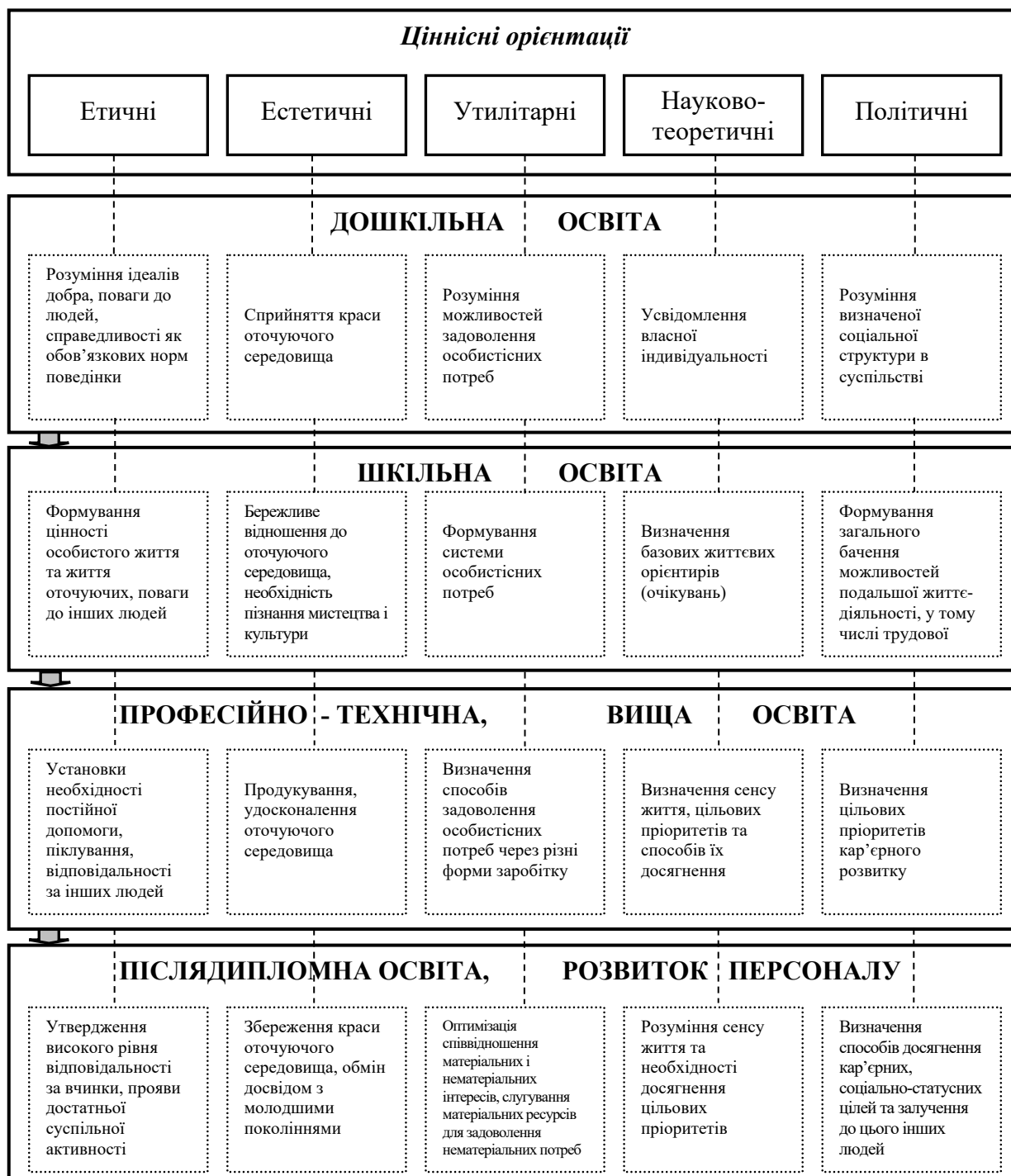

Рис. 4.7. Системність формування ціннісних орієнтацій на різних етапах навчання*

* Складено автором

Вкрай загрозовою є девальвація вітальних цінностей. Пониження цінності здоров'я та безпеки є особливо наглядним для громадян України, що здійснюють свою трудову діяльність у статусі мігранта або ж на засадах нелегальної (напівлегальної) зайнятості, при чому досить часто порушуються регламентовані вимоги до організації праці. Як наслідок, трудова діяльність у шкідливих умовах призводить до передчасної втрати працездатності, виникнення професійних захворювань, що унеможлиблює подальшу повноцінну життєдіяльність. Те саме стосується і пониження значущості вітальної цінності сім'ї. Свідома відмова від формування сім'ї, повноцінної участі у вихованні дітей, спілкування з батьками тощо у зв'язку з більшою орієнтацією та затратами часу на інші сфери життя досить часто супроводжуються надмірною матеріалізацією, бездуховністю, подальшою втратою моральних засад поведінки.

Окремий пласт досліджень, зокрема в сфері соціально-трудоких відносин, що впливає з девальвації цінностей розвитку в сфері підготовки кадрів, повинно формувати вивчення знецінення неперервного навчання, підвищення рівня професіоналізму, схильності до інноваційної діяльності, цілеспрямованого розширення компетенцій та ініціативності тощо. Апатійність та пасивність трудового колективу призводить до помірнього функціонування підприємств, для яких людський фактор перестає слугувати рушійною силою конкурентоспроможності, відкидаючи їх за результатами діяльності з передових позицій.

Дискусійним постає питання завищення матеріальних та соціальних цінностей, тобто надмірного прагнення людини до підвищення власного матеріального добробуту та добробуту своєї сім'ї із здобуттям у суспільстві належного соціального статусу. Нажаль, існуюча нині в Україні соціальна структура суспільства засвідчує, що належний (очікуваний) соціальний статус особи є одночасним свідченням його додаткових можливостей доступу до ресурсів та вигідного їх використання. Високий матеріальний дохід та соціальний статус апоріорі змушує схилитись до думки про порушення такою особою

моральних засад життєдіяльності, притаманність для неї девальваційних процесів гуманістичних, міжособистісних та інших цінностей. Разом з тим, належний рівень матеріальних та соціальних цінностей повинен бути однорідним для всього економічно активного населення, що обумовить гідне ставлення роботодавця до організації праці для кожного працівника.

Девальвація міжособистісних та громадянських цінностей є особливо загрозливою для формування української нації і власне на ці проблемні аспекти у першу чергу потрібно звертати увагу при реалізації заходів просвітницько-виховницького напрямку закладів освіти. Система соціальних контактів за таких умов повинна вибудовуватись не на основі власності, а через виявлення спільних інтересів, тих же ціннісних орієнтирів тощо. Пасивність громадянської позиції, байдужість до державницьких загальносуспільних процесів ставить цінності національної ідентичності, громадянської приналежності під серйозну загрозу й унеможливує подальший соціально-економічний розвиток держави та її регіонів.

Девальвація партикулярних цінностей, що сьогодні є характерним для найбільш економічно розвинених країн, ставить систему освіти перед дилемою активної участі у таких процесах. Разом з тим, декларована християнська спрямованість навчання з наявністю відповідних предметів у системі загальної середньої освіти є важливою складовою виховницько-просвітницької діяльності, яка повинна посилюватись у якісному аспекті, адже християнські засади відповідають сформованим століттями моральним установкам українського народу, типовим характеристикам його щоденної поведінки.

Більшість проявів девальвації цінностей мають місце і в ході самого освітнього процесу та стосуються як надавачів освітніх послуг, так і їх споживачів. Такі деструктиви формують базис для подальшого укорінення схильностей до асоціальної поведінки з деформованою системою цінностей та ціннісних орієнтацій, що по суті деефективізує всі інші результати діяльності закладів освіти, навіть у випадку підготовки ними висококваліфікованих професіоналів.

Отже, однозначним висновком щодо впливів процесів ціннісних девальвацій на трансформації в регіональних освітніх системах є їх надзвичайна загрозливість. Така підвищена ризиковість зумовлюється подальшим регресивним відображенням на майбутніх поколіннях, які через духовно-інформаційну мобільність отримують деформовану систему цінностей, яка й надалі поглиблюватиме проблемність якісної організації освітнього процесу. Тому питання розвитку цінностей знань, якісного здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня та диплому про освіту, безперервного навчання тощо повинне бути серед пріоритетів національної й регіональної політики.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Досліджено специфіку факторного впливу на інноваційний розвиток РОС у контексті обґрунтування теоретико-методологічних та прикладних засад його забезпечення. Встановлено, що теорія факторів інноваційного розвитку РОС має формуватись, виходячи з різнобічного його трактування – як загального покращення всіх процесів у регіоні, як рівня інтелектуалізації економіки, як реалізації випереджувально-прискорювальної функції інформаційного ресурсу в соціально-економічних процесах, як формування прогресивних світоглядних засад суспільства. Теорія факторів інноваційного розвитку РОС повинна будуватись на основі системного представлення можливих факторних детермінацій з базовим їх розподілом на зовнішні та внутрішні. Це дало змогу окреслити пріоритети формування сприятливого середовища розвитку РОС шляхом непрямого факторного впливу.

2. Здійснено систематизацію факторних впливів на інноваційний розвиток РОС у розрізі зовнішніх і внутрішніх, яка передбачає включення в першу групу таких, що носять глобалізаційний та міжнародний характер. З'ясовано, що для вітчизняних РОС наразі найбільш потужні детермінації здійснюють такі екзогенні

глобалізаційні фактори, як глобальні, євроінтеграційні, економічні, ринкові, демографічні та геопросторові. До екзогенних детермінацій міждержавного характеру віднесено політико-правові, інвестиційні, ціннісно-культурологічні та загальноцивілізаційні. Ендогенна факторна площина інноваційного розвитку РОС сформована ресурсними (технічне забезпечення, специфіка освітніх послуг, педагогічні й управлінські кадри) й ознаковими (науково-пошукова діяльність, співпраця науки й освіти, прогресивні форми навчання) групами.

3. Встановлено, що на даному етапі для РОС в Україні найбільш актуальними є детермінації глобальних (зокрема через реалізацію міжнародних освітніх програм) та євроінтеграційних факторів. Щодо останніх означено характер впливу євроінтеграції на інноваційний розвиток вітчизняних РОС у взаємозв'язку з перспективами використання трудового потенціалу населення. Водночас при обґрунтуванні необхідності врахування факторних впливів зовнішнього характеру на РОС, як складних за своєю природою утворень, деталізовано вивчення проявів факторних детермінацій ендогенного спрямування. Мова йде в першу чергу про потребу досліджень специфіки освітніх послуг, удосконалення організації освітнього процесу на основі науково-освітнього синергізму, якісне покращення його матеріально-технічного забезпечення.

4. Обґрунтовано, що основою регламентації трансформацій РОС на шляху їх інноваційних змін мають постати освітні стандарти. За результатами вивчення змісту державних освітніх стандартів України та прикладних аспектів їх впровадження здійснено науково-теоретичне обґрунтування пріоритетів їх покращення за інноваційним підходом. Такі рекомендації сформульовані за напрямками регламентації стандартів змістового наповнення навчального процесу, обсягів навчального навантаження, вимог до підготовки студентів (учнів), способів оцінки якості послуг, рівня засвоєних знань, нормування термінів навчання. В основі їх визначення лежать нові потреби суспільства відносно розвитку, сталості і задоволеності. Зокрема, на противагу потреби здобуття певного освітньо-кваліфікаційного рівня має прийти прагнення оволодіння прийомами, способами освоєння нових знань, розвитку, самонавчання. Якщо на

даному етапі більш інституціоналізованою є потреба можливості самореалізації, трудової діяльності на посаді, яка відповідає уподобанням людини, то надалі вона має трансформуватись у вимогу одержання можливостей творчості, креативу, інноваційної діяльності.

5. На основі врахування нових потреб інформаційного суспільства та особистості сформульовано пріоритети інноваційних стандартів освіти в розрізі основних груп – дидактичних, роз'яснювально-методичних, модульних, організаційно-самостійних, функціональних, змістовних, просвітницько-виховницьких, аксіологічних, творчо-професійних, віртуалізованих, конвергентно-територіальних, професійних, трудопотенційних та ін. Їх впровадження вимагає поступовості та чіткої обґрунтованості. Особливо це має стосуватись змістовних освітніх інновацій на шляху посилення частки вибіркового дисциплін. Вони є досить проблемним через слабку обізнаність осіб, що навчаються, у предметі необхідних для майбутньої професійної діяльності знань. У зв'язку з цим обґрунтовано потребу посилення профорієнтаційної роботи в системі загальної середньої освіти з одночасним покращенням навчально-методичного забезпечення самостійного навчання та поетапним реструктуруванням розподілу нормативних і вибіркового дисциплін. Зазначено, що в цілому стратегічна націленість інноваційних стандартів освіти повинна передбачати формування цілісної особистості, яка здатна вступати в продуктивні соціальні взаємодії та своєю діяльністю покращувати не лише особистісний добробут, але й добробут оточуючих і всього суспільства, проявляючи таким чином патріотизм праці.

6. Визначено, що в поліфакторній множинності впливів на інноваційний розвиток РОС усе більшу роль повинні відігравати інформаційні технології. Їх детермінації розподілено за напрямками – впливу на процес навчання і засвоєння матеріалу, керування процесом навчання з допомогою нових технологій, аналізу РОС та якості навчання, планування і моделювання навчальних процесів. Оскільки для вітчизняних РОС використання інформаційних технологій наразі є доволі проблемним з якісної позиції, то в теоретичному аспекті необхідно

окреслити можливі варіанти їх впровадження. Відтак встановлено, що у процесі навчання повинні використовуватись навчаючі, демонстраційні, імітаційні, лабораторні, моделюючі, навчально-ігрові, комунікаційні технології, засоби перевірки знань. При керуванні процесом навчання мають використовуватись інформаційні технології у формах навчально-методичних матеріалів, програм, засобів контролю та планування процесу навчання, перевірки знань викладачів і слухачів. Доцільність використання інформаційних технологій при аналізі освітніх систем, якості навчання, моделювання навчальних процесів підтверджує впровадження сторонніх та незалежних тестувань і сертифікацій, засобів аналізу, моделювання тощо.

7. Обґрунтовано, що використання інформаційних технологій для інноваційного розвитку РОС вимагає неперервного покращення таких елементів, як матеріально-технічна база у вигляді hardware, комунікаційна компонента у вигляді засобів та ліній зв'язку, програмна складова у вигляді програмного забезпечення. Вказано, що здебільшого інформаційні технології впроваджуються в навчальний процес у вигляді інтерактивних, мультимедійних, презентативних навчальних матеріалів. Поряд з ними важливо більш широко та на якісній (конкурентній) основі використовувати онлайн-технології для доступу та пошуку інформації, розміщення навчальних матеріалів. Для західних регіонів України це особливо важливо через посилення конкурентних позицій РОС Східної та Центральної Європи, які в останні роки значно активізували програми навчання для іноземних студентів, у тому числі з використанням інформаційних технологій.

8. Вказано на необхідність посилення у навчальному процесі ваги LCMS, які дозволяють брати активну участь у створенні оточення та засобів для навчання, дискутувати і централізовано обмінюватись матеріалами. У зв'язку з цим стратегічно важливою є чітка взаємодія об'єктів РОС з LCMS та VLE (віртуальним середовищем навчання). Це дозволить вирішити питання створення численних однакових за призначенням, але несумісних між собою засобів управління навчанням CLMS та VLE, шляхом створення їх на регіональному

рівні, де доступ до них також будуть мати органи управління освітою в регіоні, працедавці, інші зацікавлені суб'єкти.

9. Виявлено, що використання інформаційних технологій у РОС повинне супроводжуватись нівелюванням численних деструктивних аспектів їх впровадження. Найбільш актуальними до вирішення мають постати питання цифрового піратства, кіберзлочинності, використання неліцензійного програмного забезпечення, що є індикаторами дотримання авторських прав. Вирішення даних проблем слід здійснювати через замовлення на тендерній основі розробки адаптованої для України версії ОС Linux та адаптованим під законодавство і внутрішні державні потреби програмним забезпеченням. Оскільки повністю відмовитись від пропрієтарного платного програмного забезпечення неможливо, слід поширювати в освітньому процесі безкоштовні OpenSource проекти. Визначено можливі загрози кіберзлочинності для освітнього процесу, серед яких: високий рівень використання неліцензійного програмного забезпечення; порушення прав розповсюдження ліцензійного контенту; мережеві, вірусні, троянські атаки; порушення авторських прав, патентів, торгових знаків; порушення правил контролю знань, тестування та отримання сертифікатів онлайн; плагіат, копіювання технологій з порушенням авторських прав в освіті та науці. Відповідно до цього сформульовані конкретні заходи з нейтралізації руйнівного впливу загроз використання інформаційних технологій як на загальнодержавному рівні, так і конкретно у межах РОС.

10. У комплексній характеристиці факторних впливів на інноваційний розвиток вітчизняних РОС окрім акценту на поширення інформаційних технологій обґрунтовано наростаючу потребу вивчення аксіологічних аспектів. Встановлено, що сучасні девальвації цінностей у сфері підготовки кадрів є дуже загрозливими. Тому в теорії факторів інноваційного розвитку РОС чільне місце посіло вивчення ціннісних аспектів за напрямками: розуміння освіти як соціальної цінності; ролі освіти у забезпеченні духовно-інформаційної мобільності населення; взаємного факторного впливу ціннісних орієнтацій та освіти. Здійснене обґрунтування значимості підвищення цінності освіти у контексті

регіонального розвитку, в розрізі економічної, соціальної, культурної, духовної й управлінської площин. Вказано, що для українського суспільства має якісно підвищитись функціональність освітніх закладів у формуванні цінностей, що б проявлялось через результати – когнітивні (професійні, життєві, гуманістичні цінності), економічні (вітальні, матеріальні, цінності розвитку) та соціальні (вітальні, соціальні, міжособистісні, громадянські, загальнолюдські, партикулярні цінності). Для ефективною функціональності освітніх закладів у формуванні цінностей суспільства важлива етапність її реалізації. Відповідно до цього здійснено розподіл ціннісних формувань студента (учня) на різних етапах його навчання.

Розділ 3. ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ З ПОЗИЦІЇ ПОБУДОВИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА ТЕНДЕНЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСВІТНІХ СИСТЕМ

3.1. Деструктивні та конструктивні впливи трансформації української освіти на трансформацію розвитку регіональних освітніх систем

Розуміння трансформації як процесу, що є переважно притаманним складним структурам, дозволяє розширити спектр виявлення причин і закономірностей формування регіональних освітніх систем з подальшими їх змінами у зв'язку з:

- внутрішніми структурними трансформаціями, що виникають на тлі зміни системи взаємовідносин між інституціями, які формують такі системи;
- зовнішніми впливами на системи, спричиненими макрофакторними явищами і процесами, зокрема інтеграційними орієнтирами та державною освітньою політикою, базованою на концептуальних баченнях відкритості національної освітньої системи;
- зовнішніми впливами на системи, спричиненими мегафакторними явищами і процесами, зокрема новими викликами інформаційного суспільства.

Такий дуже узагальнений причинний підхід дозволяє досягнути всю глибину закономірностей формування і розвитку регіональних освітніх систем. Відповідно постає завданням визначити, якими повинні бути трансформаційні зміни з метою недопущення відриву від національних основ (руйнації формованого тисячоліттями інституціонального середовища) та забезпечення максимально можливого стимулюючого впливу системою освіти на соціально-економічний розвиток регіонів. Схематично *логічність трансформації регіональних освітніх систем* відображена на рис. 3.1.

Трансформація простору освіти – це перш за все зміна його архітектури відповідно до логіки культури [132, с. 47]. Як бачимо з рис. 3.1, основною *ціллю* трансформації регіональних освітніх систем має бути оптимізація їх стимулюючих впливів на загальний соціально-економічний розвиток регіону та інші його підсистеми [338, с. 152].

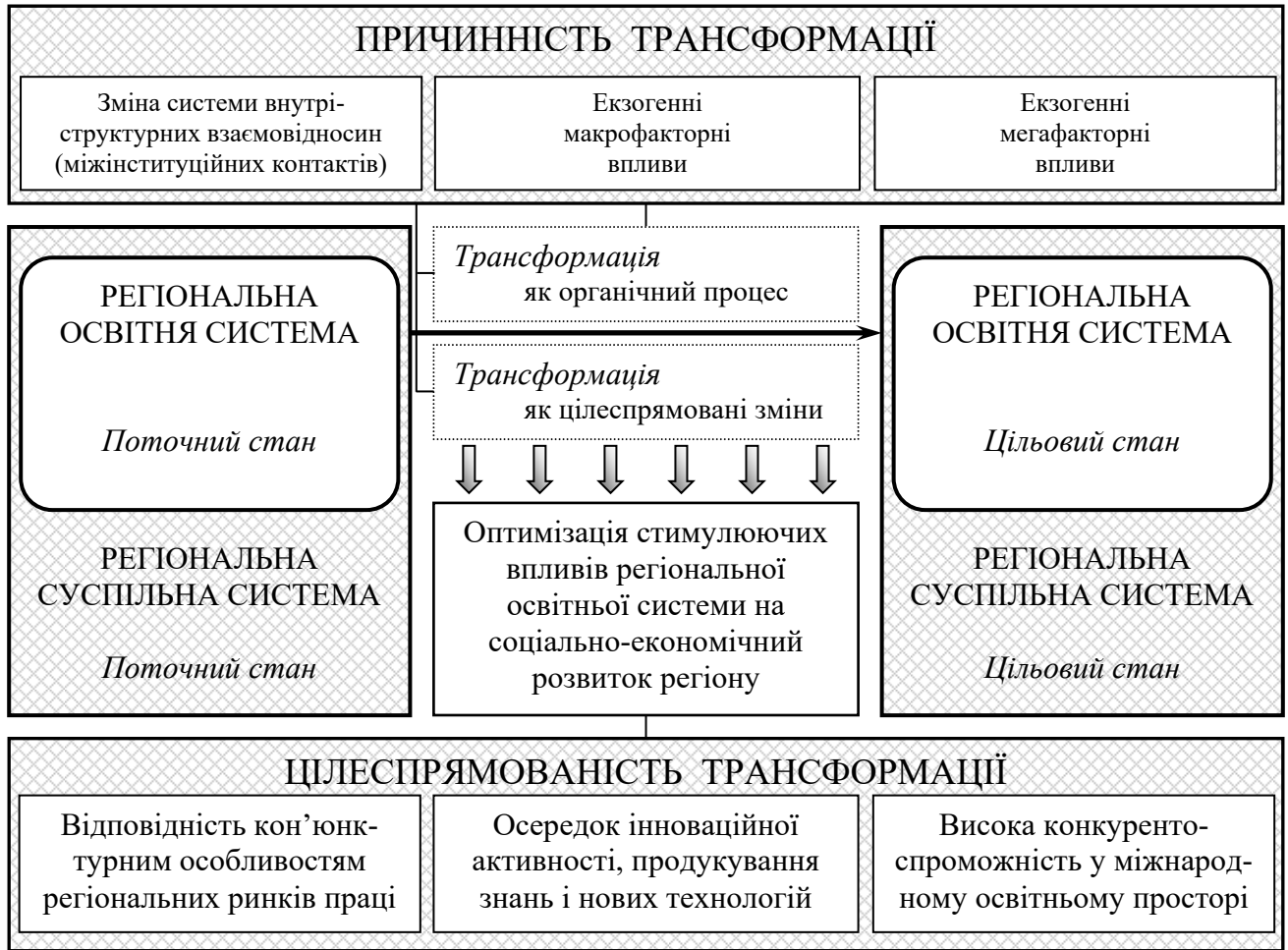

Рис. 3.1. Логічність трансформації регіональних освітніх систем*

* Складено автором

Чому здійснено акцент саме на такий хід впливу, а не навпаки, адже може поставати необхідність відстеження детермінацій соціально-економічним станом регіону загалом та окремих його підсистем зокрема (особливо економічною) рівня розвитку його освітньої системи? Річ у тім, що якісні модернізаційні зміни повинні розпочинатись, насамперед, з освіти. Нині це особливо актуально для регіонів України, які за роки незалежності «погрузли» у деструктивних явищах і процесах. Маючи можливість формувати та управляти регіональними освітніми системами, можна досягти значних позитивних зрушень у соціально-економічному розвитку регіону на довготривалу перспективу з урахуванням його територіальної специфіки. Тому основною тезою в руслі обґрунтування напрямів трансформації регіональних освітніх систем повинно бути забезпечення їх стимулюючих впливів на загальний розвиток регіону на довготривалу

перспективу і з стратегічним баченням такого розвитку (певним чином це відповідність концепції сталого розвитку території зі створенням сприятливих передумов для життєдіяльності наступних поколінь).

Трансформація регіональних освітніх систем може відбуватись не лише штучно обумовленими впливами. Допускаються трансформаційні зміни як органічні, закономірні процеси, спричинені помірними екзогенними впливами та еволюційними внутріструктурними (в межах системи) зрушеннями. Такі зміни в досконалому середовищі відбуваються з відповідністю новим викликам загальноцивілізаційного прогресу (тобто перший варіант відповідає традиційному розгляду трансформації у генетичному ракурсі). За умов ж деструктивних впливів, спричинених зокрема потужними інституціональними пастками, трансформація може набувати негативних ознак, призводячи до деформацій розвитку регіональних освітніх систем.

Таким чином, при трансформації регіональних освітніх систем слід відстежувати її наслідковість із неприпустимістю:

1) деформації розвитку таких систем, що означає формування деструктивного середовища освітнього процесу та міжінституційних взаємодій, які базуються на суб'єктивній вигідності, невідповідності цілям регіонального розвитку й національним інтересам;

2) відриву від національних основ, який виникає в силу:

- вимушених стандартизацій освітнього процесу за умов прагнення пришвидшеної інтеграції у міжнародний (зокрема європейський) освітній простір;
- штучного, науково необґрунтованого насадження досвіду зарубіжних країн щодо розвитку їх освітніх систем, які для них могли й бути успішними, проте для вітчизняних реалій характеризуються грубими руйнаціями специфічного інституціонального середовища;
- віртуалізації освітнього процесу з прискореним та, як наслідок, часто менш якісним рівнем засвоєння знань (формалізм дистанційного навчання),

відсутнім усвідомленням їх специфічності і винятковості відносно окремих регіональних систем;

- ціннісних деформацій унаслідок більш вільного доступу до знань та інформації із формуванням міграційних установок, підвищенням просторової мобільності, пізнання та сприйняття способу життя інших народів тощо.

Варто підкреслити, що системних напрацювань з питання трансформації регіональних освітніх систем у вітчизняній науці наразі немає. Разом з тим, для представлення авторського розуміння такого процесу в руслі недопущення деформацій регіональних освітніх систем та відриву від національних основ, варто виокремити окремі цінні міркування вітчизняних вчених. Досить вагомий напрям наукових тверджень тут формується з точки зору подальших перспектив розвитку освітніх систем. Зокрема, Л. Гаєвська з посиланням на Ю. Шленова та Ю. Бойцова вказує, що подальший розвиток системи освіти може відбуватися за одним із двох «сценаріїв» [47]:

1) прагматизації та переважно професійної орієнтації освіти, які зводять її сутність до операційних знань. У цьому випадку руйнується взаєморозуміння між людьми, які змушені просуватися «слідом» за змінами, що відбуваються, пасивно пристосовуючись до них;

2) людиноцентричного підходу до освіти, який орієнтується при виборі змісту та методів навчання на інтереси людини як особистості і як активного суб'єкта різних видів діяльності.

У таких прогностичних оцінках криється загроза штучної трансформації регіональних освітніх систем з метою відповідності новим загальноцивілізаційним викликам, які часто криються в комерціалізації відносин, домінуванні майнових і фінансових інтересів, свободі вибору віросповідання, місця (країни, регіону) проживання тощо. Усе це руйнує націоідентичні характеристики організації освітнього процесу, що виявляються в інституціональній основі регіональних освітніх систем. Орієнтація ж у методиках викладання виключно на інтереси людини може призвести до надміру спрощеного представлення матеріалу, використання нестандартних підходів, що

зумовить поступове обмеження інформаційної охопленості (глибини) освоєваних знань.

Проблемність якісної трансформації регіональних освітніх систем криється також у загальних суспільних протиріччях. Так, Ф. Барановський та Ю. Скорченко стверджують, що особливістю трансформаційних процесів, які відбуваються, є тривалість і глибина аномії, зумовлена випереджальним розкладанням старих соціальних інститутів порівняно з формуванням нових, а також прискорений, стрибкоподібний характер нинішніх метаморфоз (перевтілень) [15]. Відповідно трансформація регіональних освітніх систем повинна супроводжуватись модернізацією соціальних інститутів, особливо тих, що мають пряме відношення до освітніх процесів – органів державної влади, закладів культури, спорту, науки, профільних громадських організацій.

Д. Плинокос, розглядаючи різні моделі освіти (замкнену, прагматичну, розвинену та відкриту), вказує, що Україна повинна проводити поступову трансформацію моделі освіти, щоб не втратити позитивні надбання однієї моделі спробою замінити їх на новітні перетворення, притаманні іншій моделі, що не відповідають ступеню розвитку суспільства. Така трансформація повинна проводитися поступово, з урахуванням існуючих умов функціонування та наслідків переходу від однієї моделі до іншої [204]. Повністю підтримуючи такі твердження, варто підкреслити необхідність максимально можливого забезпечення «органічної еволюційності» в трансформації регіональних освітніх систем, котра відбувається більшою мірою, виходячи з нових викликів та потреб суспільства.

Теоретичне бачення трансформації у поєднанні зі зміною моделі регіональних освітніх систем обумовлює потребу врахування висновків вітчизняних вчених щодо типології таких моделей. І тут досить вдалий розподіл наводить Г. Педченко з виокремленням тоталітарної, прагматичної, раціональної і відкритої моделей, що за змістовною сутністю корелює з розподілом Д. Плинокос (табл. 3.2). Цінним є також твердження даного автора стосовно реалізації в сучасній системі освіти *концепції підтримуючої освіти*, коли підготовка фахівців

(робітників, учнів) здійснюється головним чином на основі вимог сьогодення, без урахування того, що чекає на них у майбутньому. Ця система не забезпечує повноцінної підготовки людини до нових швидко мінливих умов існування [200]. Таким чином, серед важливих цілей трансформаційних процесів регіональних освітніх систем в Україні має бути власне подолання цього «підтримування» з формуванням натомість нового ідеологічного бачення «випередження» освітою інших суспільних змін, що є характерним для всіх розвинених країн.

Таблиця 3.1

Типологія моделей та їх допустимість для сучасних регіональних освітніх систем*

№ з/п	Тип моделі	Загальна характеристика	Допустимість для сучасних регіональних освітніх систем
1	Тоталітарна	<ul style="list-style-type: none"> - спрямованість системи освіти на реалізацію інтересів обмеженої кількості людей; - відсутність потреби придбання нових знань; - практична несумісність дії системи освіти з потребами розвитку особистості; - ґрунтування освіти на обмеженій уяві про світ; - основна мета освіти – формування ідеологічних цінностей 	Цільова спрямованість на формування ідеологічних цінностей суспільства з виключним патріотизмом, любов'ю до праці
2	Прагматична	<ul style="list-style-type: none"> - спрямованість системи освіти на здобуття знань і вмінь для виконання завдань усередині держави; - дотримання національних інтересів з націленістю на освітнє забезпечення промислових, наукових та інших суспільно значущих довгострокових проектів усередині країни; - формуванням позитивного ставлення особистості та соціуму до державної політики; - небажане придбання нових знань, непотрібних для розвитку країни 	Відповідність цілей освіти інтересам держави в частині забезпеченості економіки кадрами відповідної кваліфікації
3	Раціональна	<ul style="list-style-type: none"> - спрямованість системи освіти на отримання знань у «чистому» вигляді; - збалансованість освітніх потреб і потреб особистості; - підтримка і стимулювання суспільством освітніх досягнень учнівської та студентської громадськості; - базування навчального процесу на гнучких підходах 	Усі ознаки є конструктивними для загального соціально-економічного розвитку

4	Відкрита	<ul style="list-style-type: none"> - з'єднання спрямованості на придбання нових знань і розвитку особистості; - основна мета освіти – не лише передача знань, але й виробництво нових більш високого порядку; - базування навчального процесу на значному обсязі знань, накопичених у суспільстві; - висока ступінь мобільності та полікультурність випускника навчального закладу 	Усі ознаки є конструктивними для загального соціально-економічного розвитку за винятком останньої в силу поточної неготовності вітчизняних систем до міжнародної конкуренції
---	----------	--	--

* Складено автором на основі джерел: [200; 151, с. 2]

Потребу трансформації освітніх систем обґрунтовує О. Соскін: необхідно змінити загальну парадигму функціонування системи освіти в Україні. Сьогодні в суспільстві існує потреба багатоманітності, позаяк уніфікованість, характерна для періоду промислових революцій, конвеєрного виробництва, себе вичерпала. У сучасну добу інформаційних технологій та безлюдних виробництв важливо створити умови для підготовки людини як особистості, носія креативного потенціалу, фахівця, здатного самостійно вирішувати накреслені завдання, не чекаючи наказу чи директиви згори [262]. Такі висновки вченого є очевидними. Разом з тим, для вітчизняних регіональних систем така кардинальна зміна концептуального бачення підготовки фахівця наразі є неприпустима, адже молодь поки не володіє достатнім рівнем самосвідомості та виключної потреби здобуття високого рівня знань. Часта працевлаштованість не за спеціальністю, суб'єктивні впливи на перспективи кар'єрного зростання по суті демотивують осіб, які навчаються, до якісного оволодіння новими знаннями. Натомість схильності до списування, прогулів, неформальних домовленостей, низький рівень поваги до викладацького складу (особливо такі процеси сьогодні спостерігаються на рівнях шкіл, де має місце поступова зміна моделі взаємодії «вчитель-учень» з виключною повагою та послухом на високі права учня відстоювання своєї думки, що часто супроводжується неправомірною поведінкою) наразі не дозволять ефективно побудувати освітній процес так, щоб результуючим його вимірником був випускник з високим рівнем креативного потенціалу. На даному етапі це має бути випускник, зданий критично мислити, чинити спротив існуючим системним деструктивам, всебічно розвинений із потребою розвитку та високими моральними цінностями (чесність, здатність осуду асоціальної поведінки інших

членів суспільства, доброта тощо). І лише надалі систему навчання слід будувати з орієнтацією на формування креативного потенціалу учня чи студента, здатний створювати нові знання із притаманним інноваційним типом поведінки, який активно приймає участь в науково-дослідній роботі навчального закладу, що співпрацює з регіональним бізнесом та виробничою сферою.

Про необхідність домінування в трансформаційних процесах системи освіти соціокультурних підходів стверджує Н. Гітун: ставлячи питання про шляхи і способи якісного підвищення рівня освіти в молодій Українській державі, ми маємо усвідомлювати, що цей рівень буде визначатися зрештою ступенем освоєння в процесі виховання і навчання загальної та національної культури; бо ж обсяг та глибина знань, розвинуті творчі задатки небагато значать без наявності в суб'єктів цих знань і високої культури, вищих духовних запитів та інтересів, служіння Добру [54, с. 113]. Як бачимо, висновки вченої підсилюють нашу ідею щодо необхідності виховання в осіб, що навчаються, на даному етапі трансформації регіональних освітніх систем, моральних цінностей, які наразі є дуже деформованими, а українське суспільство перебуває на рубежі пошуку нових ціннісних орієнтирів з «вливанням» світових стандартів та збереженням національно-ідентичних особливостей.

Досить комплексне бачення проблеми трансформації вітчизняної системи освіти знаходимо у праці О. Марченко із констатацією, що звернення до проблеми трансформації освітнього простору пов'язане із актуалізацією так званої «нової антропологічної реальності», яка покликана до життя глобальними зрушеннями у сучасній економіці та культурі. Виникає необхідність переходу до *«випереджуючого»* характеру функціонування освітніх систем, їхньої переорієнтації із засвоєння минулого на відкриття (проектування) майбутнього [158, с. 62-63]. Вчена також досить вдало визначає модуси трансформації освітнього простору, що спрямовані на подолання кризи освіти – фундаменталізацію, гуманітаризацію і неперервність (очевидно автор при розумінні модусу застосовує філософський підхід із його трактуванням як способу існування, функціонування). На рис. 3.2 здійснено загальну

характеристику таких модусів, що важливі до врахування при здійсненні трансформації регіональних освітніх систем в Україні згідно означених нами вище цільових орієнтирів.

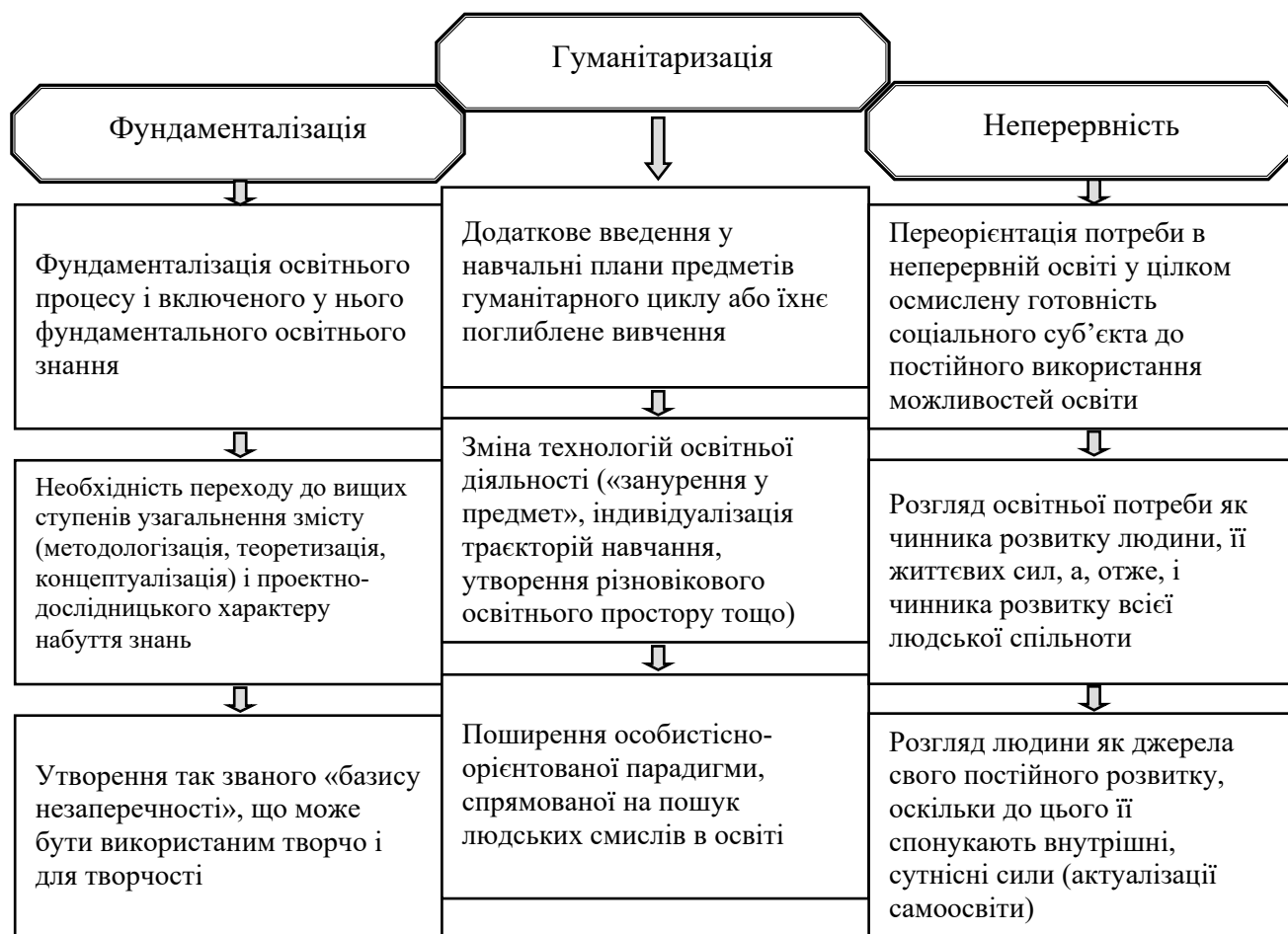

Рис. 3.2. Ключові модуси трансформації регіональних освітніх систем*

* Складено автором на основі джерел: [158, с. 64-67]

Як бачимо, твердження вчених стосовно трансформаційних перспектив у сфері освіти, які можуть бути адаптованими до регіональних освітніх систем, здебільшого є досить концептуальними та слабо прикладними. Це є цілком закономірним у силу обмеженого бачення стратегічних орієнтирів розвитку національної системи освіти зі збереженням національних основ та інституціональних засад організації освітнього процесу. Значна увага приділена соціокультурологічним передумовам та необхідності фундаментації, гуманітаризації та неперервності (на противагу дискретним властивостям) знань,

що здобувають особи у ході освітнього процесу та після його завершення через самоосвіту і несистематичні споживання послуг регіональних освітніх систем [305]. На початку даного параграфу при визначенні сутності трансформації вже зверталось увагу на причинність такого процесу. Вона може виникати як у структурі самих регіональних освітніх систем, так і внаслідок екзогенних факторних впливів. Звертаючись до висновків вітчизняних вчених та власних спостережень, такими основними *екзогенними причинами* нинішніх трансформаційних процесів у сфері освіти є такі, що виникають в політико-управлінській, економічній, соціокультурній та інформаційно-комунікаційній (інноваційно-технологічній) площинах (табл. 3.2). Такі причини розподілено в розрізі деструктивних та конструктивних відносно розвитку вітчизняних регіональних освітніх систем. Щоправда даний розподіл є дещо умовним. Для прикладу, ті ж нові виклики інформаційного суспільства у випадку надмірного прагнення нововведень в освітній процес та формального характеру більшості реформ відповідно нових вимог можуть у результаті призвести до деформації розвитку регіональних освітніх систем. Окрім того, причини конструктивних трансформацій виділено з точки зору нових «шансів» для вітчизняних регіональних освітніх систем покращення їх якісних параметрів та навіть виходу на провідні конкурентні позиції (згідно положень теорії переваг відставання О. Гершекрона, коли менш розвинені країни мають змогу наздогнати розвинених, які, досягнувши певного рівня розвитку, знаходяться в «заторі» [72]).

Таблиця 3.2

Основні причини трансформації регіональних освітніх систем в Україні
з погляду впливу екзогенних факторів*

ПРИЧИНИ ТРАНСФОРМАЦІЇ	
що зумовлюють деструктивні трансформації	що зумовлюють конструктивні трансформації
Прояви недобросовісної конкуренції на регіональних ринках праці, у т.ч. стосовно перспектив кар'єрного зростання, можливостей підвищення кваліфікації тощо	Нові виклики інформаційного суспільства та необхідність переходу до економіки знань
Періодичні передвиборні спекуляції щодо проведення освітніх реформ	Глобалізаційні процеси з активним впровадженням різних форм дистанційного

	навчання
Значна диференціація (розрив) населення в доходах, активні міграційні процеси, що підвищують можливості оплати навчання окремих осіб, створюючи недобросовісне конкурентне середовище між споживачами освітніх послуг	Сформовані у населення схильності обов'язковості навчання (інституціональне середовище), докладання значних зусиль щодо інвестицій у людський капітал
Інтеграційна невизначеність з формальним полівекторним підходом, що обмежує можливості громадян України в навчанні та подальшому працевлаштуванні в європейському просторі (у т.ч. в плані нострифікації дипломів про освіту)	Широка мережа освітніх закладів, на базі яких у випадку грамотного покращення їх матеріально-технічного стану та відповідної інфраструктури можна реалізовувати освітні реформи
Поширення неформальних домовленостей, корупції у різних сферах суспільного життя, відсутність розвиненого механізму захисту прав і свобод людини (у т.ч. осіб, що навчаються)	Високий інтелектуальний потенціал науково-педагогічних кадрів, який у випадку достатнього стимулювання (передусім матеріального) дасть змогу ефективізувати його використання та розвивати, що слугуватиме вагомою конкурентною перевагою для вітчизняних регіональних освітніх систем

* Складено автором

Серед вказаних причин варто звернути увагу не деструктивність періодичних передвиборних спекуляцій стосовно освітніх реформ в Україні, що прямо стосуються вітчизняних регіональних освітніх систем. На цю проблему звертає увагу О. Парашак, констатує, що система освіти в Україні підвладна постійним змінам. Реформування освіти – вже традиційна компонента і декларованих, і здійснюваних новацій, під гаслом яких проходять виборчі кампанії Парламентських виборів і виборів Президента, і вони, в тій чи іншій мірі, визначають політичну стратегію розвитку країни (від створення приватних навчальних закладів до формування освітнього процесу з професійною компетентнісною складовою) [195]. Деструктивність політичних спекуляцій у сфері освіти за умов частих змін уряду ведуть до непослідовних змін з вибірковою націленістю на знову ж таки наздоганяння освітніх стандартів розвинених країн. У результаті конструктивні процеси трансформації регіональних освітніх систем є неможливими та лише поглиблюють деформації в їх структурі.

Серед інших виділених у табл. 3.2 основних причин трансформації регіональних освітніх систем, які надають їм «шанс наздоганяння» розвинених країн, хочемо зупинитись на нових викликах інформаційного суспільства та

переходу до економіки знань. Як відомо, згідно теорії інформаційного суспільства основною ознакою та якісним його параметром є особлива роль знань і побудованих на них технологій, домінування інформації, пришвидшення технічного прогресу, зменшення частки матеріального виробництва у валовому суспільному продукті, розвиток сфери послуг, підвищення якості життя [137]. Такі кардинальні зміни в підходах побудови економіки, суспільних відносин формують нові виклики перед освітою. Для вітчизняних регіональних освітніх систем прагнення України відповідності вимогам та переходу до інформаційного суспільства (слід констатувати, що наразі для нашої держави такий перехід є не дуже успішним та часто формальним у силу труднощів економічного розвитку і непослідовності державної політики у різних сферах суспільного життя) повинно реалізовувати, починаючи з реформ в освітній системі. Вважаємо, що цього можна досягнути через формування та розвиток регіональних освітніх систем на нових прогресивних засадах із руйнацією деструктивних явищ і процесів, збереженням усталених інституціональних конструкцій у взаємовідносинах (цінності, традиції, поведінка) та введенням нових ефективних рішень у руслі відповідності стратегічним перспективам загальноцивілізаційного розвитку. Для теоретико-методологічного обґрунтування таких змін слід сформулювати *концепцію трансформації регіональних освітніх систем в умовах переходу країни до інформаційного суспільства* (рис. 3.3).

Основною ідеєю такої концепції є обґрунтування необхідності формування і розвитку регіональних освітніх систем через здійснення трансформації у сфері освіти з переходом від виключно централізованої урегульованості до регіоналізації освітнього простору.

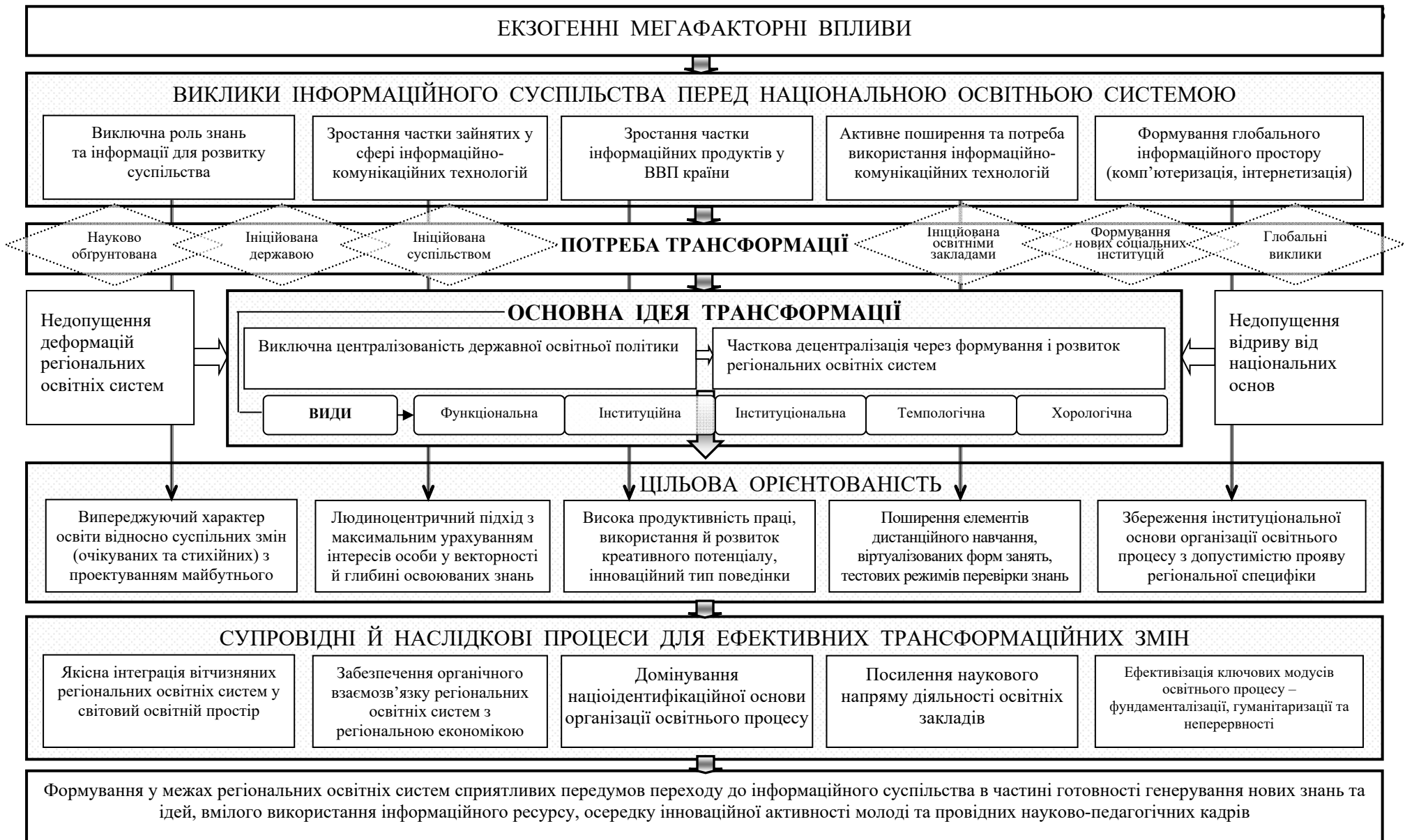

Рис. 3.3. Концепція трансформації регіональних освітніх систем в умовах переходу країни до інформаційного суспільства*

* Складено автором

Річ у тім, що здійснення освітніх реформ на основі національної освітньої системи з існуванням в її структурі численних проблем та укоріненням інституціональних пасток, не дасть змогу сприяти органічному переходу України до інформаційного суспільства. Виникає потреба розвитку нових просторових освітніх утворень – регіональних освітніх систем, які б на засадах нової системи інституційних взаємовідносин організовували виконання цілеорієнтирів освітнього процесу. Досягнення визначених на рис. 3.3 цілеорієнтирів трансформації регіональних освітніх систем в умовах переходу до інформаційного суспільства повинно супроводжуватись та одночасно зумовлювати якісну інтеграцію таких систем у світовий освітній простір. Дане завдання є досить складним, адже більше 85% світового ринку освітніх послуг припадає лише на 22 країни, серед яких провідними експортерами є США, Великобританія, Німеччина та Франція [138, с. 10; 68].

Для вітчизняних регіональних освітніх систем трансформаційні зміни на нових якісних засадах можуть дозволити у пришвидшеному варіанті досягнути конкурентних переваг на міжнародному ринку освітніх послуг [313]. Важливо, щоб трансформація регіональних освітніх систем в умовах переходу до інформаційного суспільства була націленою на забезпечення органічного взаємозв'язку з регіональною економікою. Існує думка, що регіоналізація освітнього простору «розмиває» соціально-історичну та мовно-культурну спільність українського народу, нівелюючи потреби в його національній ідентичності [236, с. 88]. Такі міркування є зрозумілими, проте саме регіоналізація в освіті, зокрема в управлінні нею, дасть змогу подолати тривалий розрив між освітньо-кваліфікаційною структурою випущених фахівців і робітників та реальною потребою економіки регіону у відповідному рівні кваліфікації кадрів. Для ефективного функціонування регіональної економіки та забезпечення потреб населення необхідно сформувати таку систему ринків, яка зможе не тільки забезпечити раціональне використання ресурсів регіону, але й буде спроможною регулювати економічні відносини між організаціями та підприємствами сфери виробництва, оптової та роздрібною торгівлі, кредитно-фінансової системи,

невиробничої сфери і населенням регіону [127, с. 229]. Тому у межах регіональних освітніх систем важливо формувати такі «оптимуми» зі створенням сприятливих передумов збалансованого розвитку регіону (несуперечливості розвитку одних видів економічної діяльності іншим).

Також при здійсненні трансформації регіональних освітніх систем в умовах переходу до інформаційного суспільства особливу увагу слід звернути на домінування націоідентифікаційної основи організації освітнього процесу. В Україні нині йдеться про безпеку життя не лише людини, її соціальний захист, а й про збереження етнічної ідентичності українського народу як цілісності за умов, коли він ще не викристалізувався як модерна нація; коли від граней його національного «Я» ще не відстали вікові нашарування колоніальної системи – мовно-асиміляційної, екологічно-руйнівної, системи економічного, творчо-інтелектуального визиску, рідкісного у світі державного методу геноциду і інтелектоциду – масового голодомору народу, нищення його національної еліти, церкви, системи освіти, науки, культури [42, с. 15-16]. Тобто в ході трансформації регіональних освітніх систем виняткову увагу слід звертати на збереження й укорінення інституціональної основи організації освітнього процесу зі збереженням поведінкових установок, морально-етичних цінностей взаємодії учня й вчителя, прагнення здобуття знань, їх використання на благо рідного народу.

Таким чином, виходячи із представлених вище міркувань, основними положеннями концепції трансформації регіональних освітніх систем в умовах переходу країни до інформаційного суспільства є наступні:

1. Стихійність формування регіональних освітніх систем на основі неврегульованих освітніх міграцій внутрірегіонального, внутрідержавного та міждержавного характеру потребує їх якісних трансформаційних змін з метою відповідності новим викликам інформаційного суспільства. Трансформація регіональних освітніх систем за таких умов повинна передбачати формування нової системи міжінституційних взаємодій, базованих на сформованих століттями морально-етичних, націооб'єднуючих засадах з одночасною адаптацією кращих моделей розвитку освіти зарубіжних країн.

2. Трансформація регіональних освітніх систем може слугувати відмінною передумовою забезпечення якісних модернізаційних змін суспільства та органічного переходу до інформаційного суспільства без штучного наздоганяння новітніх стандартів розвинених країн. Цього можна досягти через дотримання концептуальних засад випереджувальної освіти із формуванням у світогляді молоді прагнення неперервного навчання, розвитку креативного потенціалу, інноваційного типу поведінки з подальшою продуктивною інноваційною активністю. На фоні зміни поколінь такі концептуальні зсуви в організації освітнього процесу та просвітницько-виховницькому його напрямі нададуть можливість сформувати нове суспільство з високим рівнем інноваційності й креативності, що є запорукою розвитку країни в нинішніх умовах інформаційного суспільства.

3. Трансформація регіональних освітніх систем повинна відбуватись за потреби згідно чітко визначених моделей. Тобто такі зміни повинні бути обумовленими вимогами загальносуспільного розвитку, переходом на нову формацію соціальних взаємовідносин, а не штучно ініційованими відповідними інститутами в силу суб'єктивних чинників.

4. У ході трансформації регіональних освітніх систем повинна чітко викристалізуватись основна ціль такого процесу – стимулювання органічного переходу країни та її регіонів до інформаційного суспільства, що через наслідкові прояви дасть змогу здійснювати потужний конструктивний вплив на загальний соціально-економічний розвиток – шляхом формування нової генерації освічених людей з розвиненою системою цінностей, притаманним інноваційним типом поведінки, зданих генерувати прогресивні ідеї та рішення згідно нових потреб суспільства у відповідності до концепцій сталого і збалансованого розвитку територій, гуманізації суспільства.

5. Важливою умовою ефективної трансформації регіональних освітніх систем є їх розвиток з урахуванням територіальної специфіки та одночасним збереженням централізованих підходів управління в сфері освіти. Допустимим є функціонування лише тих регіональних освітніх систем, які не дисонують у своїх

стратегічних орієнтирах та поточній діяльності з національними інтересами, а натомість підсилюють націооб'єднуючі процеси через просвітницько-виховницьку та навчальну діяльність. Результуючими вимірниками трансформації регіональних освітніх систем повинен бути високий інтелектуальний потенціал нації з посиленням конкурентних позицій на міжнародному ринку освітніх послуг. Тобто загальна освітня модель має набувати ознак відкритої натомість раціональної (див. табл. 3.2) з недопущенням втрат людського капіталу та надмірними еміграційними потоками осіб з найвищим особистісним трудовим потенціалом.

Узагальнюючи основні положення концепції трансформації регіональних освітніх систем в умовах переходу країни до інформаційного суспільства, слід чітко дотримуватись поетапного підходу. Для прикладу, то й ж перехід від раціональної до відкритої моделі регіональних освітніх систем повинен здійснюватись на науково обґрунтованих засадах із достатніми конкурентними перевагами вітчизняних регіональних освітніх систем і недопущенням надмірних еміграційних потоків, при яких спостерігається заміщення особами з менш розвинених країн, що в силу особистісних характеристик можуть виступати носіями додаткової соціальної напруги в суспільстві.

І ще один аспект, на який слід звернути увагу. Як відомо, існують різні рівні людської енергії, що відповідають п'яти видам праці: мускульна енергія – важка фізична праця, нервова енергія – легка фізична праця, логічна енергія – проста розумова праця, інтелектуальна енергія – складна розумова праця, духовна енергія – творча праця [202, с. 7]. І завданням регіональних освітніх систем у цьому ключі повинно поставати поетапне формування й уміння використовувати дані види енергій людини з виходом на вищий рівень розвитку духовної енергії для творчої праці, що відповідає вимозі формування в споживачів освітніх послуг креативного потенціалу.

Отже, сучасний вітчизняний освітній простір характеризується хаотичним формуванням регіональних освітніх систем, які у визначених координатах простору і часу (з потужними детермінаціями геополітичним розташуванням) усе більше проявляються через тяжіння потоків освітніх міграцій. Оскільки така

ситуація не відповідає завданням побудови інформаційного суспільства, вона вимагає концептуального бачення держави щодо припустимості процесів регіоналізації освітнього простору. Враховуючи величезне значення освіти для нації, зокрема необхідності виникнення нових підсистем і окремих об'єктів, здатних забезпечити прискорений розвиток інформаційного суспільства в Україні, потреба урегульованості формування регіональних освітніх систем є більш, ніж очевидною. За таких умов слід проводити ефективні трансформаційні зміни з метою такого їх розвитку, щоб вони слугували відмінною передумовою для органічного переходу країни до інформаційного суспільства. У цьому контексті завданням вітчизняних регіональних освітніх систем постає не просто організація освітнього процесу на інноваційних засадах з активним застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій, але й виховання нового покоління громадян України, здатного неперервно освоювати знання, критично осмислювати одержану інформацію та вміло використовувати здобуті вміння й навички на благо рідного народу. Таке нове покоління повинно чітко розуміти перспективи розвитку людства та орієнтуватись виключно на високопродуктивну працю, результат якої мав би відчутний позитивний ефект для оточуючих з мінімальними негативними наслідками. Тому трансформація вітчизняних регіональних освітніх систем є потребою часу для країни, яка прагне побудувати інформаційне суспільство і увійти в коло найбільш розвинених держав світу.

3.2. Проблемні зміни у підсистемах дошкільної освіти регіональних освітніх систем

Сукупність об'єктів дошкільної освіти є важливою підсистемою регіональних освітніх систем, адже саме в них закладаються підвалини та розпочинається формування особистості майбутніх спеціалістів ринку праці регіону. Підсистеми дошкільної та загальної середньої освіти РОС України були успадковані від Радянської системи освіти, тому із здобуттям Україною незалежності розпочалися процеси трансформації та формування їх в структурі національної системи освіти, зокрема із прийняття законодавства, що регулює

взаємовідносини у певних підсистемах освіти. Законодавство в галузі дошкільної освіти базується на Конституції і складається з Законів України: «Про освіту» (від 23.05.1991 № 1060-ХІІ), «Про позашкільну освіту» (від 22.06.2000 № 1841-ІІІ), «Про дошкільну освіту» (від 11.07.2001 № 2628-ІІІ) тощо.

На жаль, протягом двадцяти років незалежності України система освіти не зазнала комплексного реформування, винятком стало лише введення Зовнішнього незалежного оцінювання на національному рівні у 2008 р. [234]. За цей же період у освіті розпочалися негативні тенденції, що було зумовлено нестабільною економічною ситуацією у державі, депопуляцією та загальним старінням населення, як наслідок суттєво зменшилась кількість дошкільних установ, продовжує зменшуватися кількість загальноосвітніх навчальних закладів.

Найбільш деструктивних змін зазнала дошкільна освіта, рівень охоплення дошкільним вихованням суттєво знизився за період 1990 – 2000 рр., що було пов'язано із економічною кризою, небажанням батьків віддавати дітей у дошкільні заклади, скороченням рівня народжуваності. Після 2000 р. до 2012 р. охоплення дошкільною освітою майже досягло рівня 1990 р. (рис. 3.4), однак переважно за рахунок «ущільнення» груп у ДНЗ.

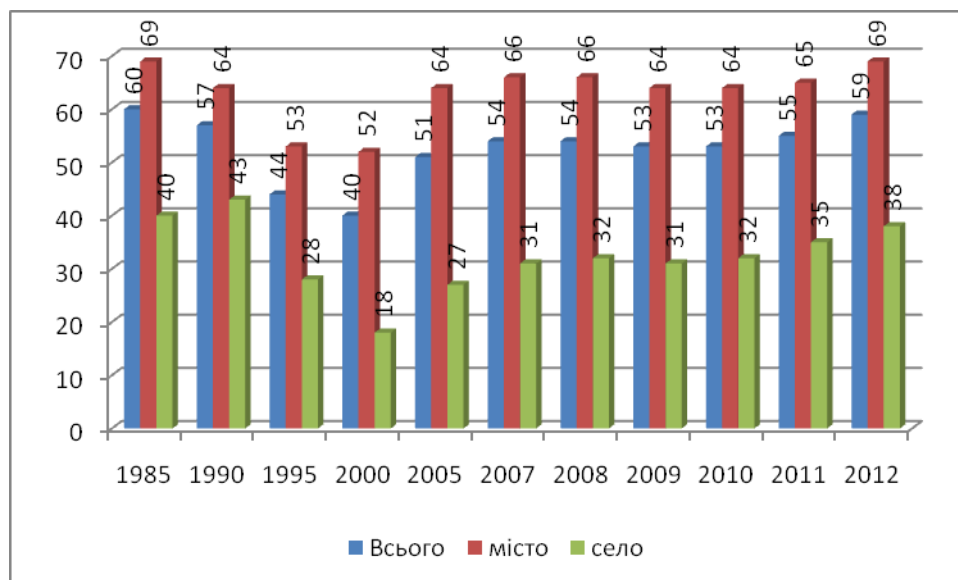

Рис. 3.4. Динаміка охоплення дошкільною освітою за період 1985-2012 рр., %*

* Складено автором на основі джерел: [83, с. 7; 81, с. 7]

У 14 регіонах України, зокрема у АРК, Вінницькій, Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Рівненській, Тернопільській, Херсонській, Чернівецькій областях, за період 1990 – 2000 рр. рівень охоплення дошкільним виховання зменшився у два рази (рис. 3.5). До 2012 р. досить високе охоплення було досягнуто у Сумській – 72% та Черкаській – 71% областях, найнижчий рівень залишався у Івано-Франківській області – 38%. У більшості регіонів рівень охоплення дошкільною освітою у 2012 р. перевищив показник 1990 р., наприклад у Чернівецькій та Житомирській областях на 14%, Львівській – 11%, Тернопільській – 8% тощо.

Серед міських поселень у регіонах України найбільші показники скорочення рівня охоплення дошкільною за період 1990 – 2000 рр. були зафіксовані у Волинській області – 1,6 рази, Івано-Франківській та Херсонській областях – 1,4 рази. Водночас, у міських поселеннях рівень охоплення дошкільною освітою підвищувався швидше і вже до 2012 р. практично в усіх регіонах перевищував рівень 1990 р. (рис. 3.6), нажалі такі високі показники було досягнуто за рахунок переповненості груп та зниження якості освіти.

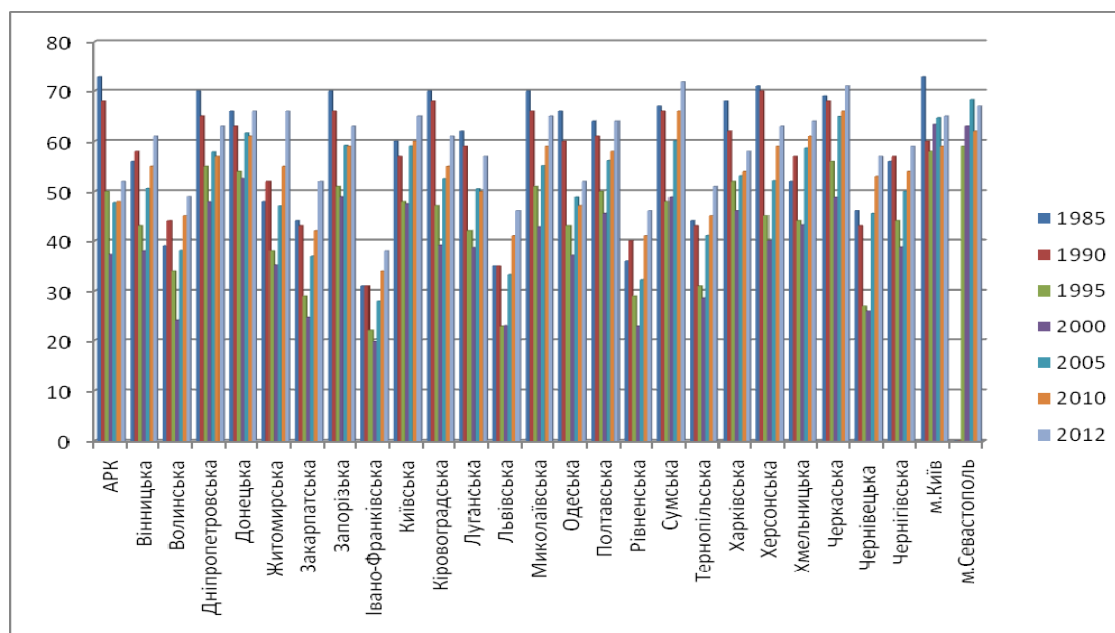

Рис. 3.5. Динаміка охоплення дошкільною освітою у регіонах України за період 1985-2012 рр., %*

* Складено автором на основі джерела: [81, с. 11]

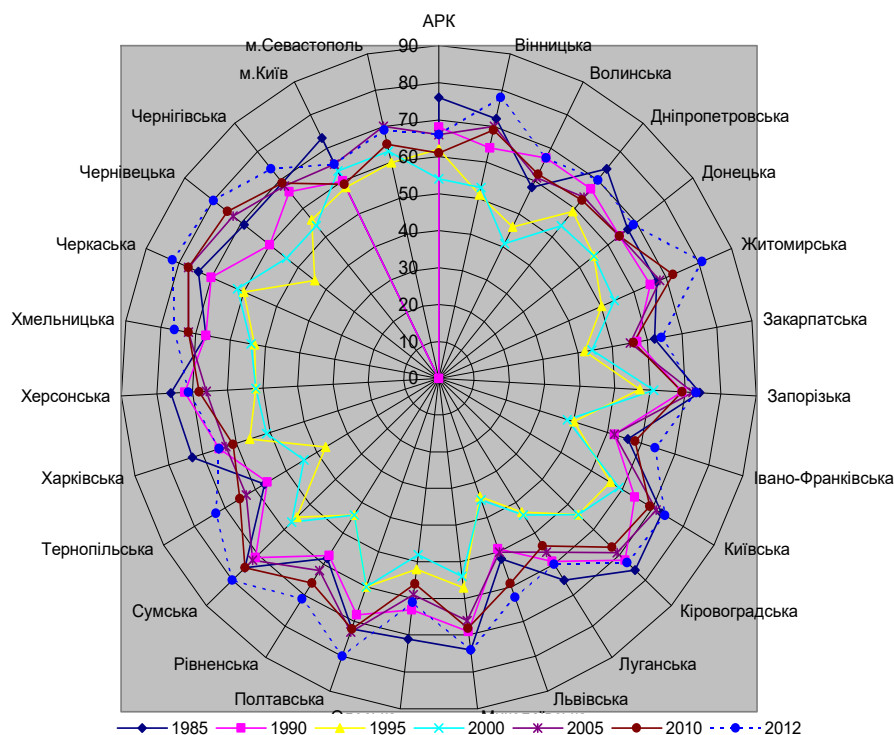

Рис. 3.6. Динаміка охоплення дошкільною освітою у міських поселеннях регіонів України за період 1985-2012 рр., %*

* Складено автором на основі джерела: [81, с. 12]

Для сільських поселень України завжди були характерні нижчі показники охоплення дошкільним вихованням порівняно з містами, а враховуючи структурні перетворення в економіці країни у 1990 – х рр.. (враховуючи масову ліквідацію колективних господарств) охоплення дошкільною освітою у сільських регіонах знизилось у кілька разів. За період 1990-2000 рр. у 4,7 рази скоротився рівень охоплення дошкільним вихованням у АРК, у понад 3 рази у Волинській, Житомирській, Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Рівненській, Чернівецькій, Чернігівській областях, більш як у 2 рази Вінницькій, Дніпропетровській, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Херсонській областях.

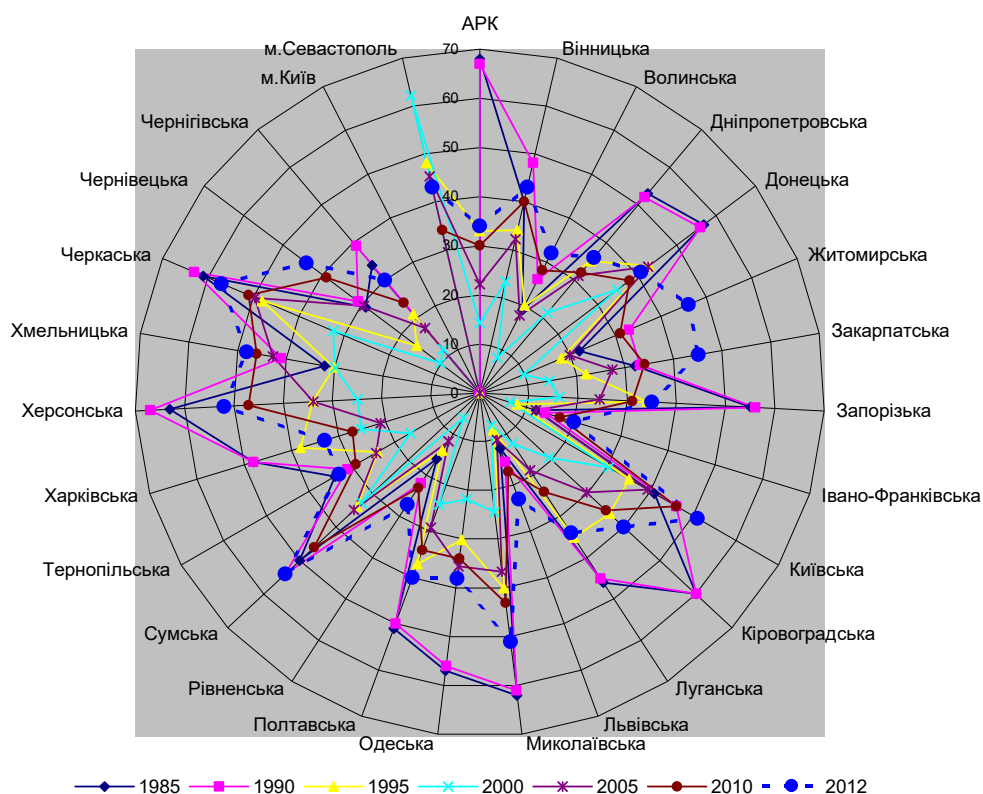

Рис. 3.7. Динаміка охоплення дошкільною освітою у сільській місцевості регіонів України за період 1985-2012 рр., %*

* Складено автором на основі джерела: [81, с. 13]

Стрімке скорочення рівня охоплення дошкільним вихованням стало наслідком економічної кризи, перебудови економічної системи країни у 1990-х, що спричинило масове закриття дошкільних установ, особливо відомчих (разом із закриттям заводів, фабрик, розвалом колгоспів поступово зникали і приналежні їм дошкільні заклади). Так за період з 1990 по 2005 рр. кількість ДНЗ зменшилась у 1,6 рази, у містах - 1,8 рази, у сільській місцевості – 1,5 рази (рис. 3.8). Починаючи із 2007 р. кількість ДНЗ починає поступово збільшуватися, однак наявне зростання не здатне забезпечити зростаючий попит населення на дошкільні послуги. На кінець 2012 року в Україні налічувалось 16396 дошкільних навчальних закладів різних типів, що на 318 закладів (1,9%) більше, порівняно з попереднім роком. Кількість місць збільшилась на 32524 (2,7%) і склала 1203918 одиниць [82].

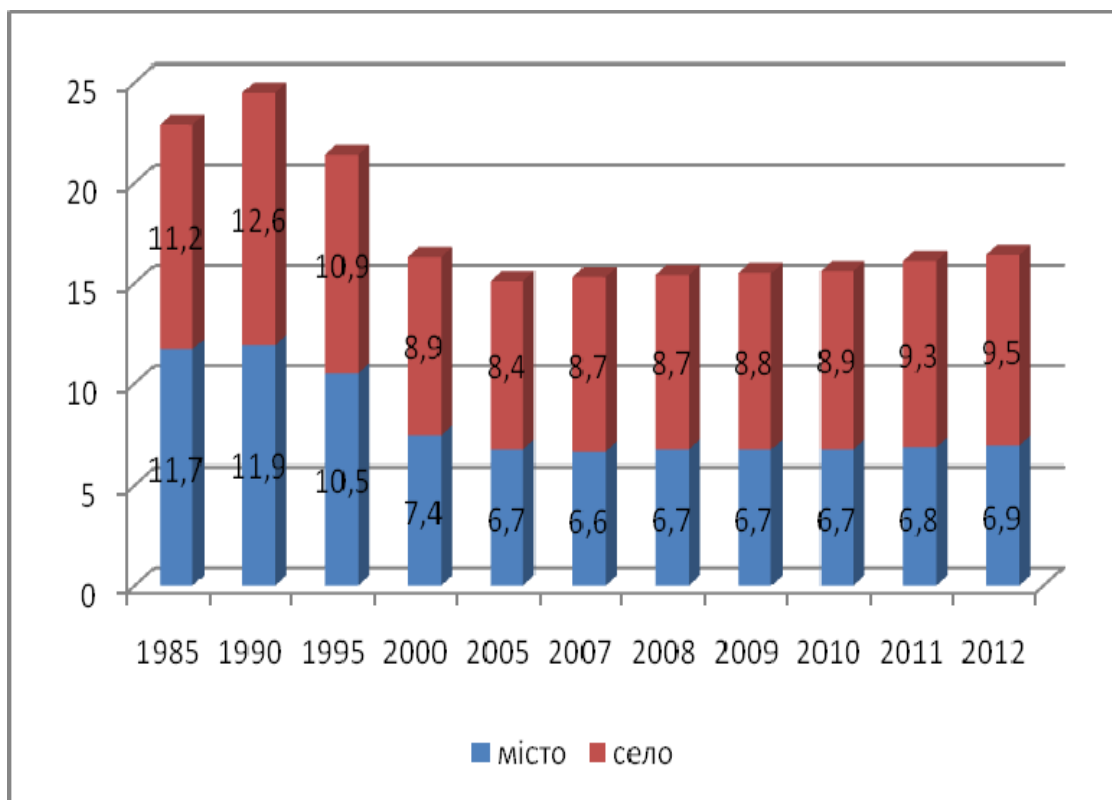

Рис. 3.8. Кількість ДНЗ у міських поселеннях та сільській місцевості у 1985-2012 рр., тис.*

* Складено автором на основі джерел: [83, с. 7; 81, с. 7]

У розрізі регіонів найвищі рівні скорочення кількості дошкільних закладів за період з 1990 р. по 2005 р. спостерігалися у Харківській (2,2 рази), Луганській (2,1 рази), Донецькій (2 рази) областях, у 1,8 рази у Вінницькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Львівській, Полтавській, Рівненській областях. Найнижчі рівні скорочення були у Чернівецькій у 1,2 рази, Хмельницькій – 1,1 рази областях (рис. 3.9).

Зростаючий попит на дошкільні послуги без систематичного розширення та повноцінного фінансування мережі ДНЗ спричиняє суттєве перевантаження дошкільних закладів, що негативно позначається на якості освіти [329]. Якщо у 1990-х рр. у дошкільних закладах були надлишкові потужності, починаючи з 2000 р. кількість дітей починає перевищувати кількість місць (особливо у містах), наприклад у 2012 р. в 1,3 рази (рис. 3.10). Станом на 2012 р. у дитячих садках кількість дітей на 100 місць становила 97 осіб, у яслах-садках – 124 особи, у

навчально-виховних комплексах – 107 осіб. Як бачимо з таблиці 3.3 найбільш перевантаженими є дошкільні заклади у містах, однак у сільській місцевості, враховуючи низький рівень охоплення дошкільною освітою ситуація постає не краще.

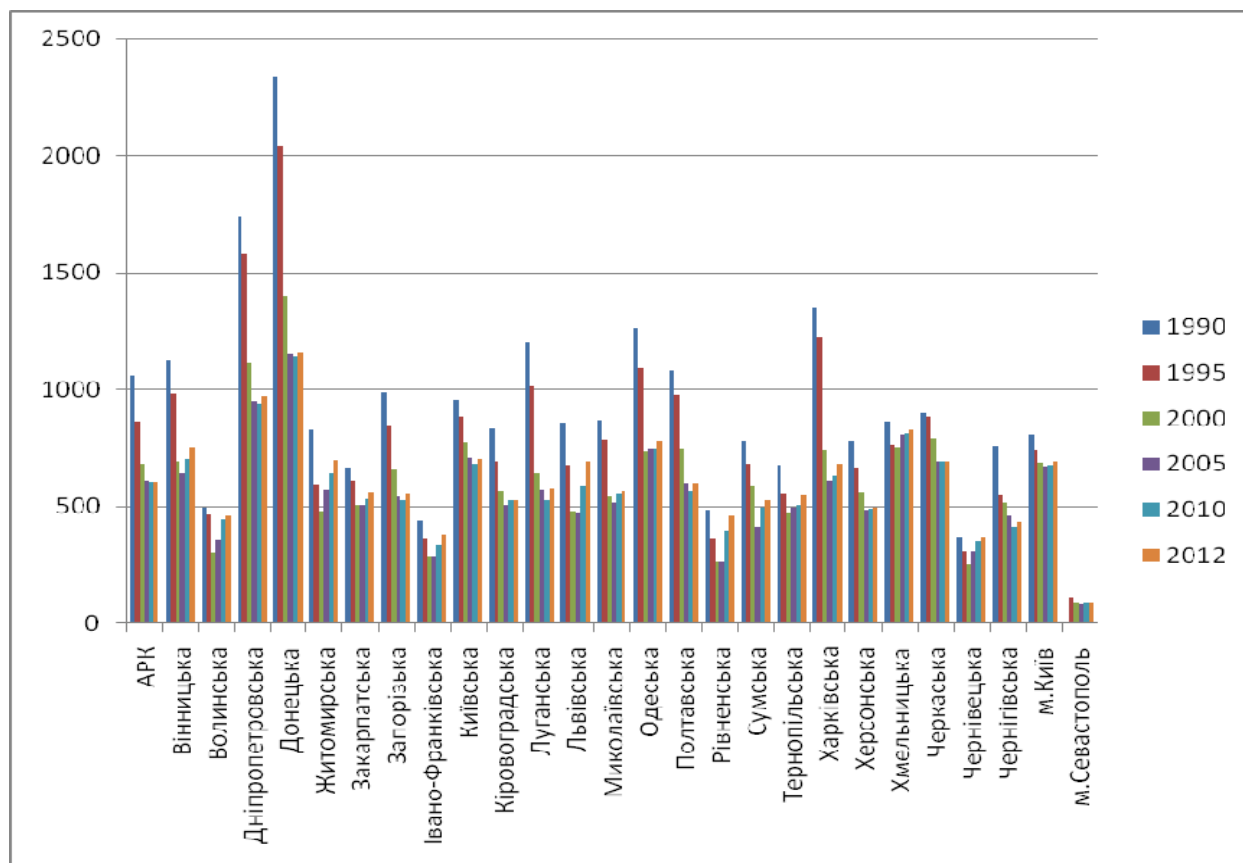

Рис. 3.9. Динаміка кількості ДНЗ у розрізі регіонів України за період з 1985-2012 рр., тис.*

* Складено автором на основі джерела: [81, с. 9]

Таблиця 3.3

Кількість дітей, яка припадала на 100 місць у дошкільних закладах різного типу у 2012 р.*

	Україна	Міські поселення	Сільська місцевість
дитячі садки	96,7	123,6	89,7
ясла-садки	124,2	130,2	93,2
навчально-виховні комплекси	106,6	118,1	94,6

* Складено автором на основі джерела: [81, с. 18]

У той же час у сільській місцевості ще існують невикористані потужності, однак у більшості сільських поселень проблеми із доступом до дошкільної освіти постають ще гостріше ніж у містах.

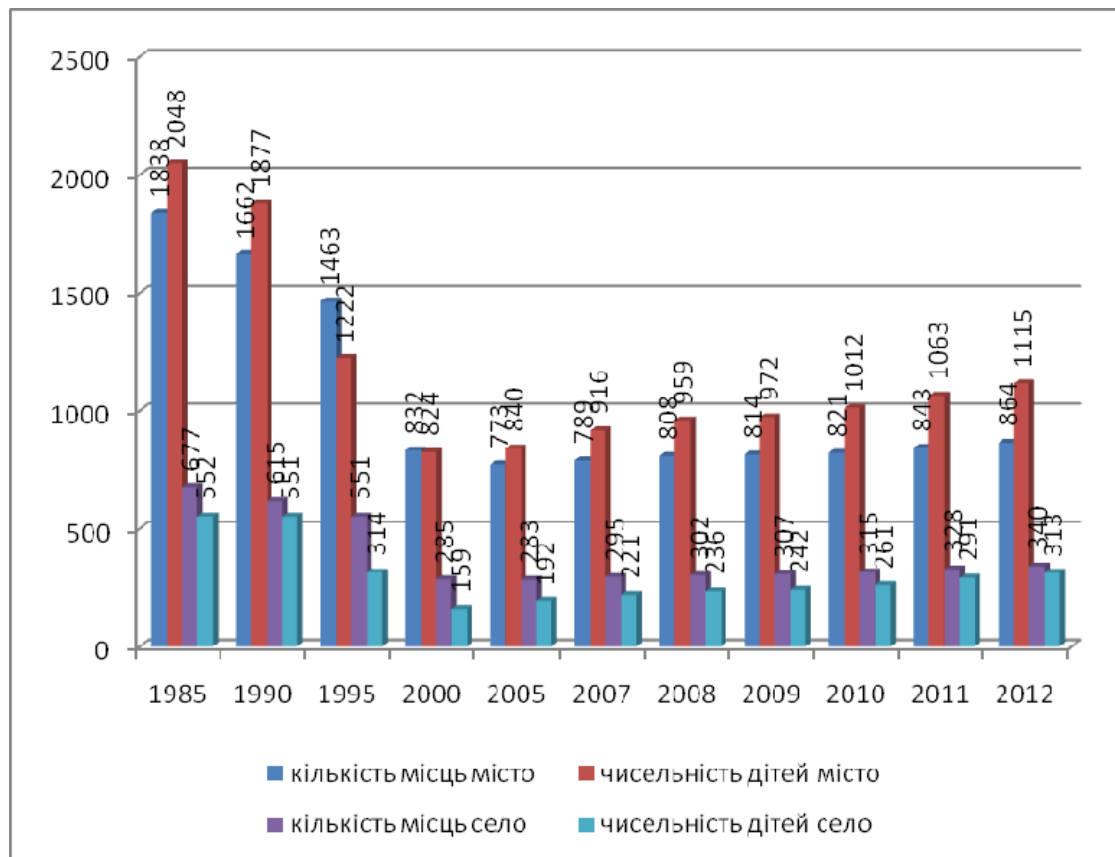

Рис. 3.10. Співвідношення кількості місць у ДНЗ та чисельності дітей, що відвідують ДНЗ у міських поселеннях та сільській місцевості у 1985-2012 рр., тис.*

* Складено автором на основі джерел: [83, с. 7; 81, с. 7]

У розрізі регіонів відчувається гостра нестача місць у дошкільних установах, у всіх областях України, окрім Херсонської, у 2012 р. існувала значна перевантаженість дошкільних закладів, враховуючи лише ту кількість дітей, які ці заклади відвідували. Найбільш «ущільненими» (чисельність дітей перевищувала чисельність місць) були ДНЗ у Донецькій, Львівській, Дніпропетровській областях та м. Києві (понад 15 тис.), у Закарпатській та Київській областях понад 10 тис. (рис. 3.11) (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Кількість місць, яких не вистарчає для надання якісних послуг дошкільної освіти для дітей, які відвідували дошкільні установи у вказаному періоді*

Області	Роки			
	2010		2012	
	Чисельність дітей у розрахунку на 100 місць, осіб	Необхідна кількість місць, одиниць	Чисельність дітей у розрахунку на 100 місць, осіб	Необхідна кількість місць, одиниць
АРК	93,9	3379	102	-999
Вінницька	103,1	-1370	110	-4857
Волинська	127,8	-6883	136	-9460
Дніпропетровська	108,1	-7460	116	-15665
Донецька	110,7	-12070	116	-19118
Житомирська	119,4	-6291	125	-9376
Закарпатська	121,4	-6257	136	-12001
Запорізька	116,4	-7353	119	-8811
Івано-Франківська	121,3	-4837	129	-7007
Київська	119,4	-9245	128	-13839
Кіровоградська	98,5	408	108	-2291
Луганська	118,4	-7887	122	-10402
Львівська	137,2	-15482	144	-19793
Миколаївська	103,9	-1341	117	-5880
Одеська	112,3	-6874	119	-11425
Полтавська	114,8	-5173	122	-8004
Рівненська	124,3	-6416	134	-9428
Сумська	124,9	-6884	124	-7225
Тернопільська	110	-2409	118	-4546
Харківська	111,2	-6832	108	-5683
Херсонська	93	2596	99	316
Хмельницька	113,6	-5076	120	-7706
Черкаська	97,7	947	105	-1888
Чернівецька	124,7	-5437	132	-7275
Чернігівська	107,6	-1837	115	-3893
м.Київ	112,3	-9801	119	-16139
м.Севастополь	112,1	-1356	117	-2005
Україна	93,9	-137241	119	-224400

* Складено автором на основі джерел: [83, с. 16; 81, с. 19]

Серед міст населенням понад 100 тис. осіб найбільш переповненими є садочки (кількість дітей на 100 місць перевищує 150 осіб) у Сімферополі,

Ужгороді, Івано-Франківську, Львові, Одесі, Тернополі, Хмельницькому, Чернівцях.

Окрім того, у всіх регіонах існують постійні черги по влаштуванню дітей у дошкільні установи, що ще значно погіршує загальну ситуацію із забезпеченістю місцями у дошкільних установах.

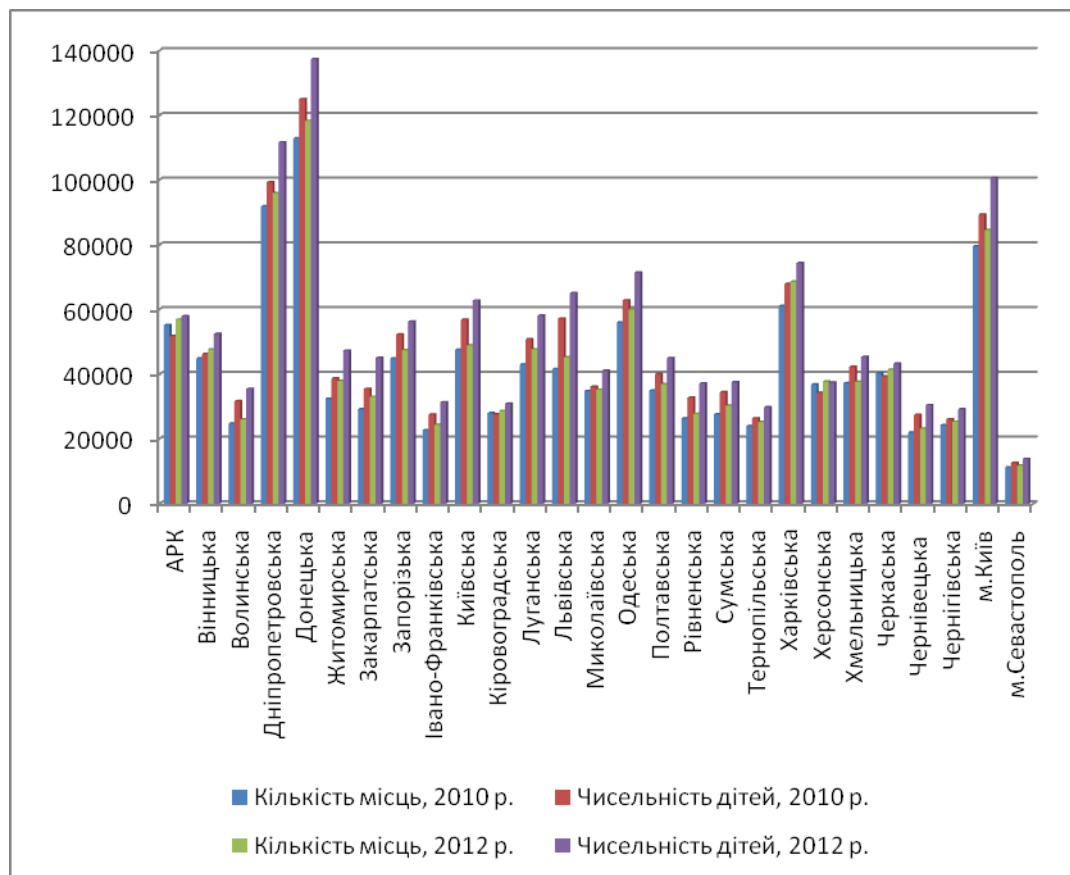

Рис. 3.11. Співвідношення кількості місць у ДНЗ та чисельності дітей, що відвідують ДНЗ у регіонах у 2010 та 2012 рр.*

* Складено автором на основі джерел: [83, с. 16; 81, с. 19]

Для покращення рівня доступності дошкільної освіти у 2010 р. було прийнято Концепцію державної цільової програми розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року та Закон України від 06.07.2010 № 2442-VI «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу», яким вводилося здобуття обов'язкової дошкільної освіти дітьми 5 – ти річного віку. Таке нововведення не стало запорукою покращення якості дошкільної освіти, про що яскраво свідчить перевантаженість ДНЗ та недостатня кількість місць для всіх бажаючих. Водночас,

необхідно брати до уваги тенденції міжнародної практики: країни в яких дошкільна освіта є обов'язковою – в меншості [234].

Незважаючи на дефіцит місць у дошкільних установах та введення обов'язкової дошкільної освіти для дітей 5-ти річного віку розвиток мережі ДНЗ відбувається повільно, що не задовольняє зростаючий попит населення, оскільки разом із розширенням мережі постерігається збільшення чисельності дітей у дошкільних навчальних закладах з 1354,4 тис. осіб у 2011 р. до 1428,4 тис. осіб (на 5,2%) у 2012 р.. З 16396 одиниць ДНЗ, що працювало у 2012 р. 95,6% (у містах – 96,6%, у сільській місцевості – 94,8%), з тих закладів, що не працювали 0,5% перебувало на капремонті (у містах – 0,6%, у сільській місцевості – 0,5%), 1% закладів були непридатними для використання (у містах – 0,4%, у сільській місцевості – 1,4%), не працювали з інших причин 2,4% закладів (у містах – 2,4%, у сільській місцевості – 3,3%), з яких 69,1% закладів не працювало понад 6 років [81, с. 29]. Одним із варіантів покращення забезпеченості місцями у існуючих державних та комунальних дошкільних закладах є відновлення мережі раніше діючих ДНЗ шляхом повернення їх приміщень, раніше переданих для використання за іншим призначенням, для роботи з дітьми.

За сферою управління основна частка ДНЗ припадає на МОН - 97% (97,7% місць та 98,1% дітей), на всі інші відомства, включаючи приватні заклади, складає лише 3%.

Основними формами власності у сфері дошкільної освіти продовжують залишатися комунальна (97,2% закладів та 97,9% дітей) та державна (близько 0,9 % закладів та 1,2% дітей), на приватні припадає 1,9% закладів та 0,9% дітей (станом на 2012 р.). Приватні ДНЗ можуть дещо покращити ситуацію із забезпеченням місцями у дошкільних закладах та розширити їх мережу, однак вони не отримали широкого поширення через високу вартість таких послуг для значної частини населення та досить тривалу та важку процедуру оформлення, що не сприяє розвитку закладів даного типу, а їх мережа поступово зменшується. Якщо у 2010 р. кількість приватних закладів становила 373 одиниці, то у 2012 р. їх кількість зменшилась до 305 одиниць (на 18,2%). Серед регіонів найбільше

скорочення мережі приватних ДНЗ за 2010 – 2012 рр. відбулося у Полтавській та Херсонській областях на 30% (рис. 3.12).

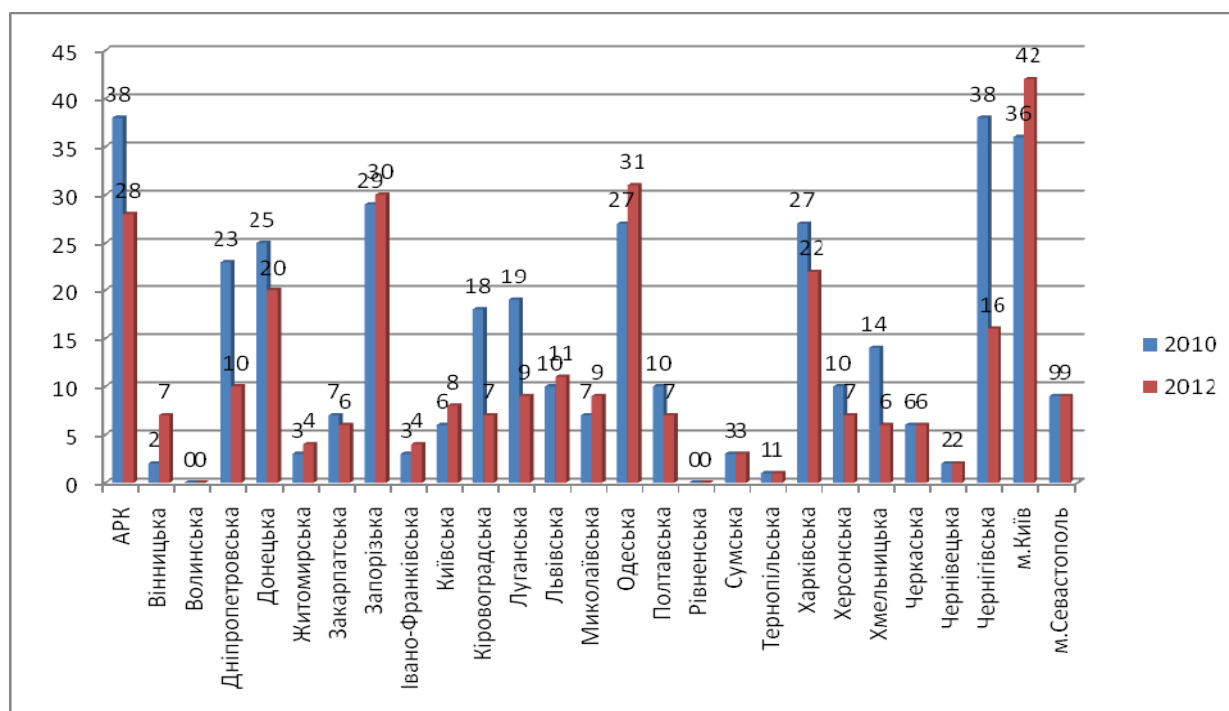

Рис. 3.12. Мережа приватних ДНЗ у регіонах у 2010 та 2012 рр.*

* Складено автором на основі джерел: [83, с. 34; 81, с. 37]

З метою збільшення показника охоплення дітей дошкільною освітою, в регіонах запроваджуються різні форми залучення до здобуття дошкільної освіти. Зокрема, станом на 2010/11 н.р., понад 16 тис. дітей відвідувало групи з короткотривалим перебуванням, було організовано роботу 3645 груп по підготовці дітей до шкільного навчання при загальноосвітніх навчальних закладах, які відвідувало понад 44 тис. дітей.

З метою розширення доступу до послуг ДНЗ впродовж 2010/11 н.р. вдалося відновити діяльність 163 ДНЗ (міська місцевість - 12, сільська місцевість – 151), введено в дію додатково 257 дитячих садків, з них: 4 новобудови у сільській місцевості, 236 закладів комунальної форми власності (міська місцевість 20, сільська місцевість – 216) та 17 приватної у пристосованих приміщеннях, передано до комунальної власності 45 закладів [80].

Протягом 2012 р. введено в експлуатацію лише 7 нових будівель дошкільних навчальних закладів та прийнято в експлуатацію всього 2382 місця. Немає можливостей відновити повноцінне функціонування уже існуючих ДНЗ через обмежене фінансування, як наслідок створення місць у ДНЗ не має систематичного характеру, на даному етапі не спроможне задовольнити зростаючий попит на дошкільну освіту, додаткові місця створюються не в усіх областях, хоча потреба у них є повсюдно (рис. 3.13).

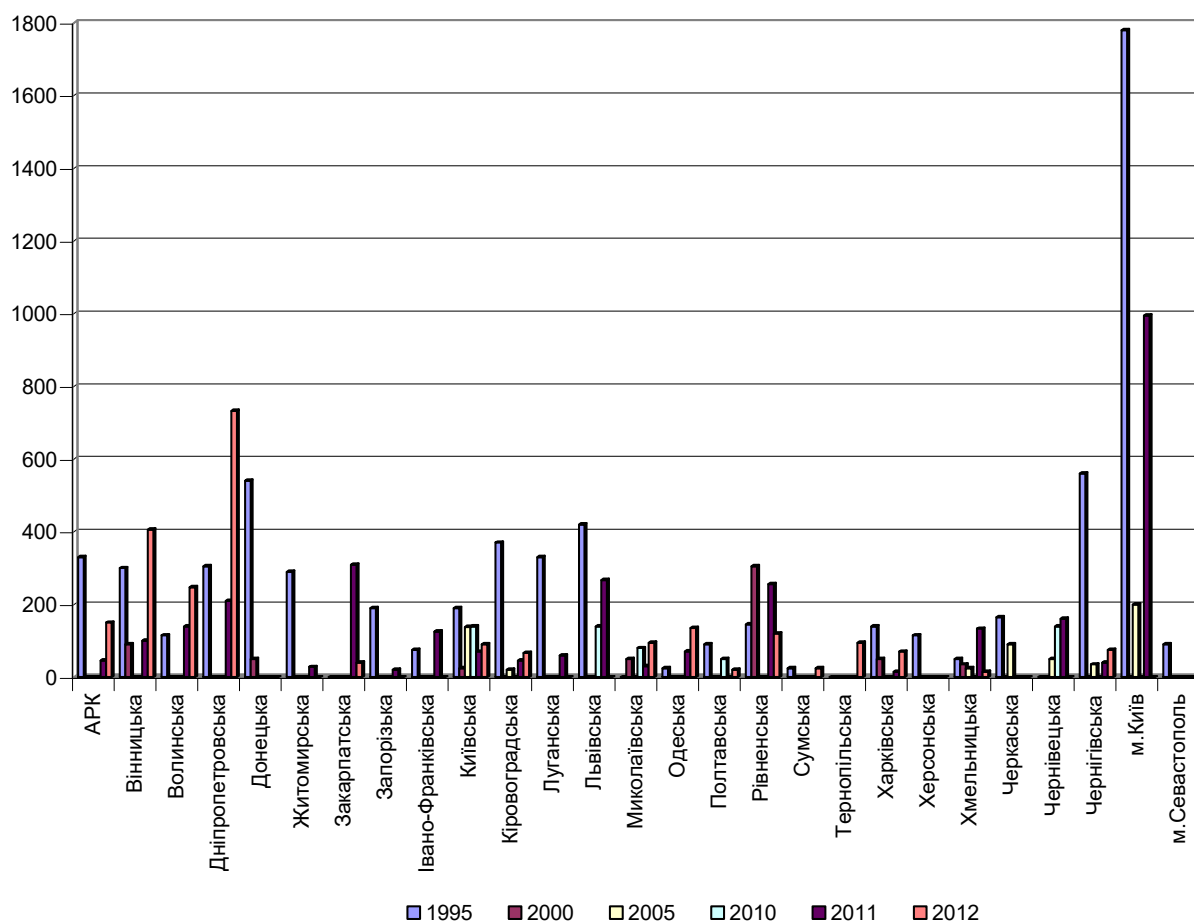

Рис. 3.13. Введення в експлуатацію місць у ДНЗ у регіонах України у 1995-2012 рр., одиниць*

* Складено автором на основі джерел: [83, с. 80; 81]

Важливе значення для якісного надання освітніх послуг, окрім розширення мережі ДНЗ, має належне матеріальне забезпечення закладів. Нажаль поступове зростання рівня охоплення дошкільною освітою відбувається переважно за рахунок ущільнення груп, а не покращення матеріального забезпечення закладів.

Для створення атмосфери найбільш сприятливої для активного та всебічного розвитку дошкільнят приміщення ДНЗ повинні розташовуватись у приміщеннях спеціально побудованих за типовим проектом (типових) станом на 2012 р. у таких приміщеннях розташовувалося лише 59% ДНЗ, які відвідувало 83,5% дошкільнят. Серед регіонів найвища частка закладів розташованих у пристосованих приміщеннях (більше 50%) у 2012 р. припадала на Львівську, Житомирську, Закарпатську, Одеську, Сумську, Хмельницьку, Чернігівську області (рис. 3.14).

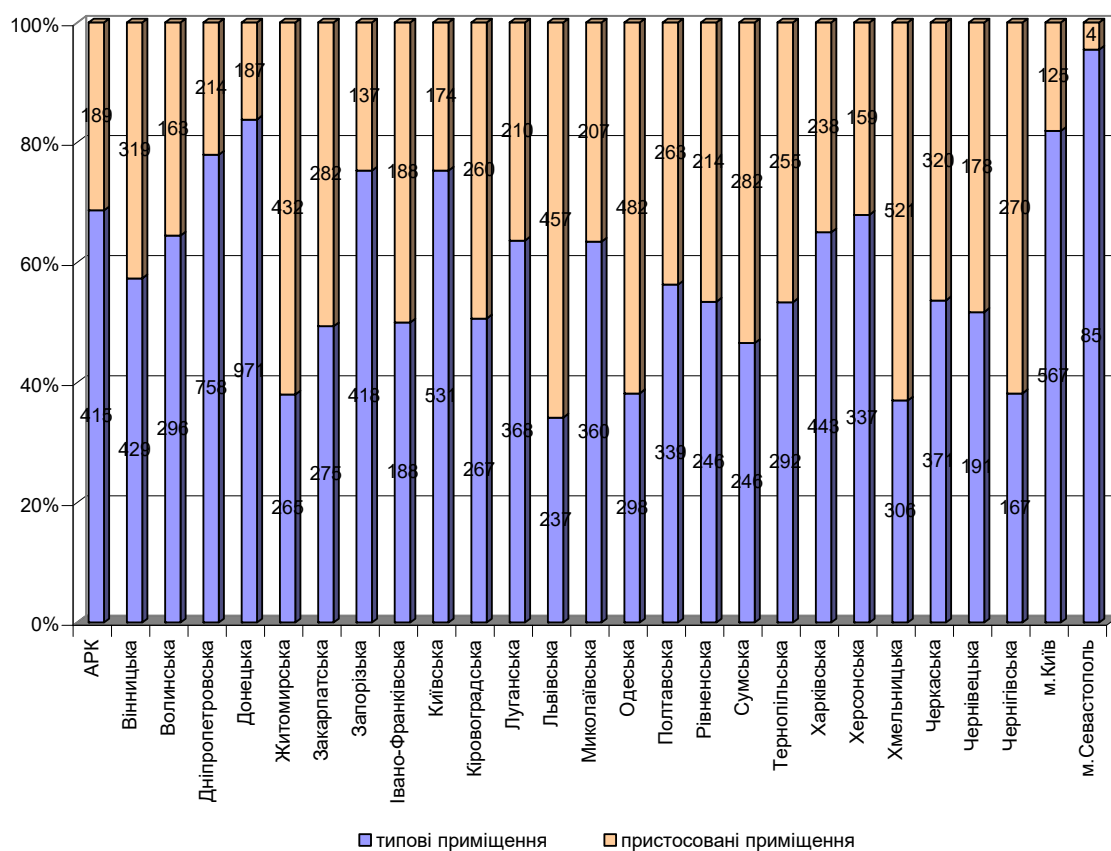

Рис. 3.14. Розташування ДНЗ у регіонах України у 2012 рр.
за типом приміщень, %*

* Складено автором на основі джерел: [83; 81]

Найвища частка дітей, які відвідували ДНЗ розташовані у пристосованих приміщеннях (більше 40%) була у Львівській та Одеській областях (рис. 3.15).

Перевантаженість ДНЗ негативно впливає і на показники матеріального забезпечення закладів. Згідно нормативних документів до групових приміщень

ДНЗ входять роздягальня, ігрова, спальня, туалетне та буфетне приміщення в сукупності на ці приміщення повинно припадати 13 м² на одного вихованця у ясельних групах та 11,9 м² на одного вихованця у дошкільних групах [29]. Зазначені нормативні площі у 2012 р. не були витримані у жодній з областей України, що ще раз вказує на вкрай незадовільне матеріальне становище закладів, в яких не витримуються елементарні санітарні норми, які з кожним роком погіршуються.

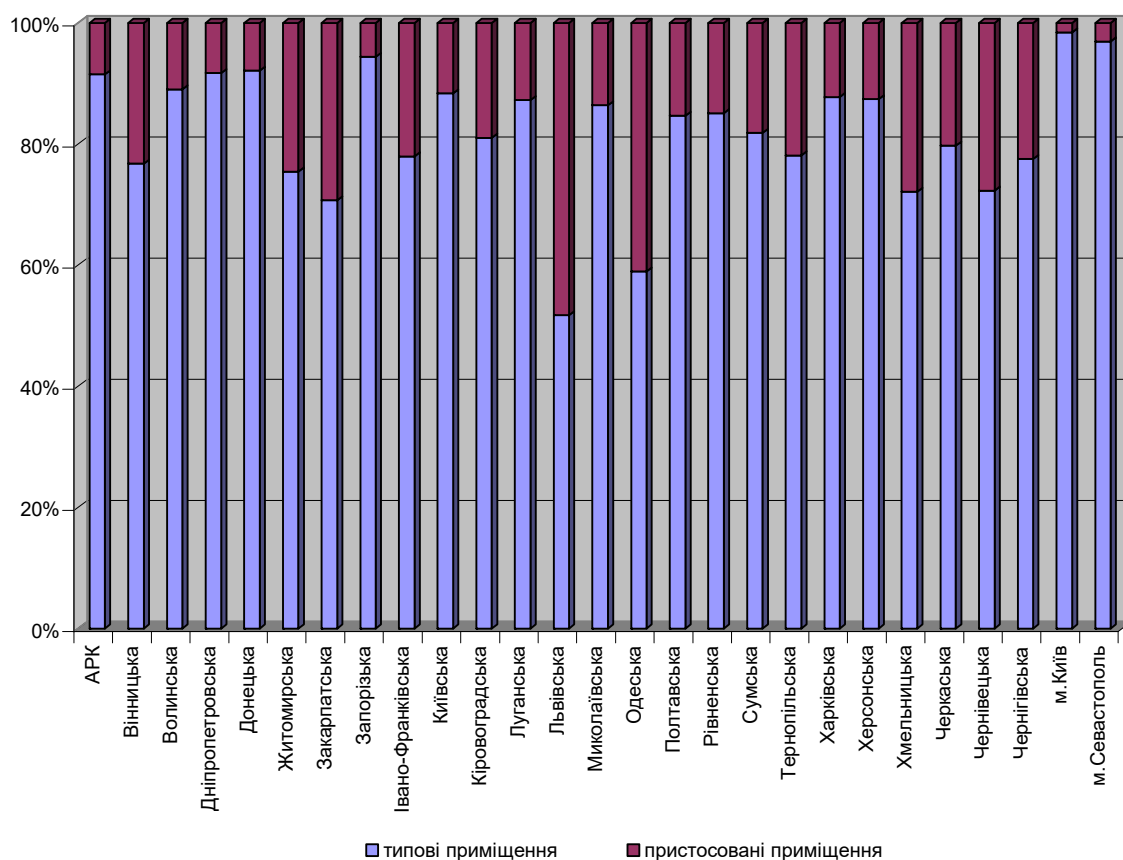

Рис. 3.15. Частка дітей, що відвідують ДНЗ у регіонах України у 2012 рр. за типом приміщень, %*

* Складено автором на основі джерел: [83; 81]

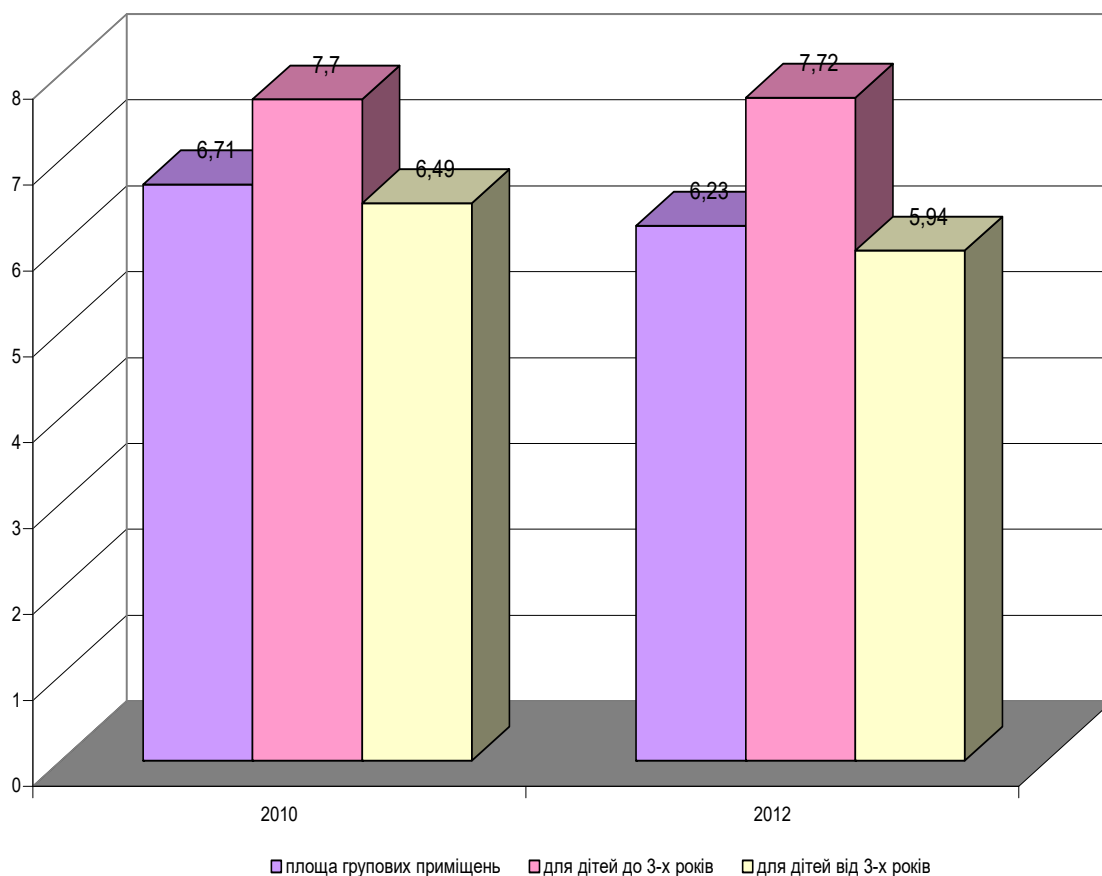

Рис.3.16. Розподіл приміщень ДНЗ у розрахунку на одного вихованця у 2010 та 2012 рр., м²*

* Складено автором на основі джерел: [83, с. 44; 81, с. 47]

Серед міських поселень регіонів дефіцит необхідних нормативних площ спостерігається повсюдно, у більшості регіонів наявні площі у два і більше разів менші за нормативні, у той же час у сільських поселеннях можуть зустрічатися надлишкові площі, які однак, у деяких областях теж менші за нормативні (рис. 3.17).

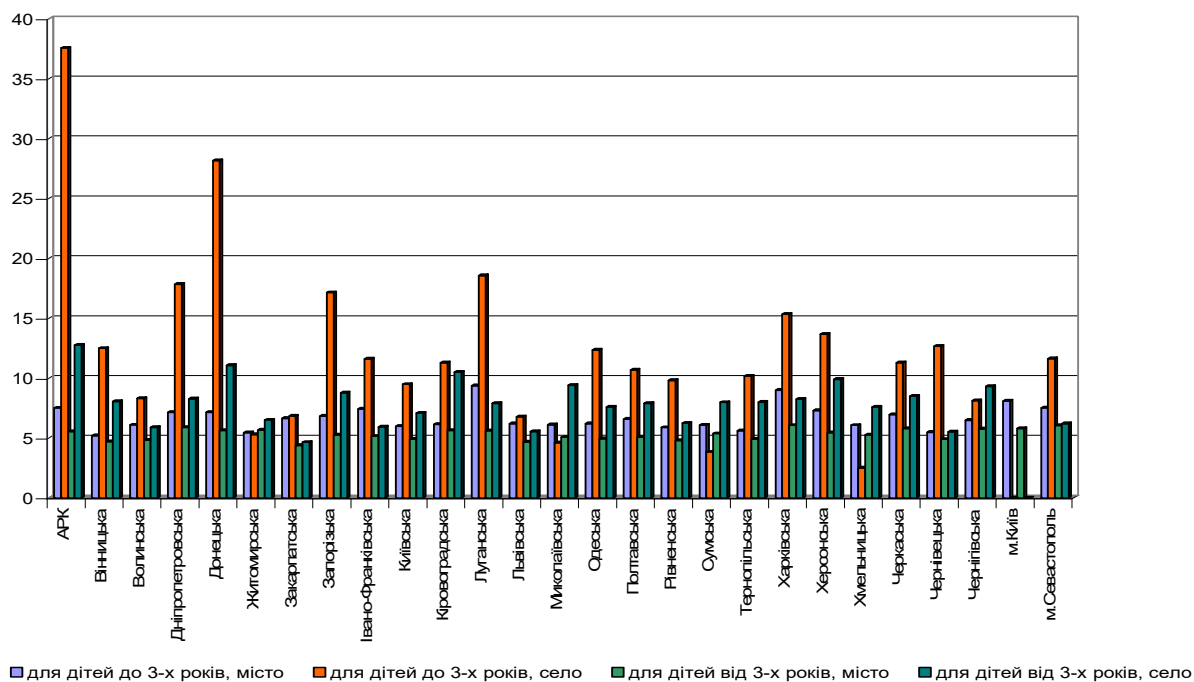

Рис.3.17. Розподіл приміщень ДНЗ у розрахунку на одного вихованця у містах та сільській місцевості у 2012 рр., м²*

* Складено автором на основі джерела: [83, с. 49, 51]

Із зробленого аналізу можна зробити висновок, що підсистема дошкільної освіти в більшості регіонах України перебуває в дисбалансованому стані, має яскраво виражені негативні тенденції розвитку та не відповідає вимогам сучасного суспільства. З проблемою нестачі ДНЗ зіткнулося населення як великих міст так і віддалених регіонів. В обох випадках така проблема призводить до погіршення демографічного становища в регіонах, стає на заваді просторового розвитку розвинутих регіонів та причиною гальмування соціально-економічного розвитку в малих містах та сільській місцевості. Ігнорування цих проблем та відсутності програми розвитку підсистеми дошкільної освіти здатне негативно вплинути на всі інші підсистеми РОС, сприяти погіршенню демографічної кризи та стати на заваді розвитку економічно розвинутих регіонів України.

3.3. Загальноосвітні підсистеми та їх роль у трансформації регіональних освітніх систем

У сфері загальної середньої освіти за останні роки спостерігається загальне зниження якісних показників. У зв'язку із загальним скороченням кількості населення, а відповідно і кількості учнів, зростає частка малокомплектних закладів, особливо у сільській місцевості, населення якої невгамовно старіє. Така ситуацію спонукає до пошуку шляхів оптимізації мережі шкільних закладів, яка здебільшого зводиться до закриття шкіл, що викликає протести з боку сільської громади та ще більше маргіналізує село [115]. Досвід дослідження підсистем в структурі систем засвідчує, що суттєві зміни в розвитку останніх обумовлюють трансформацію системи (РОС) загалом. Ось чому так важливо дослідити шкільну освіту як підсистему РОС, зміни, які в ній відбулися за останні роки та виявити проблеми, подолання котрих дозволили б сформувати правильне підґрунтя для генерації абітурієнтів для навчання в подальших ланках освітнього процесу в регіоні та підготовки спеціалістів для економічної системи регіону на ранніх етапах.

Законодавство в галузі шкільної освіти базується на Конституції і складається з Законів України: «Про освіту» (від 23.05.1991 № 1060-XII), «Про загальну середню освіту» (від 13.05.1999 № 651-XIV), «Про позашкільну освіту» (від 22.06.2000 № 1841-III) тощо.

За період з 1990 по 2012 рр. кількість учнів у ЗНЗ скоротилась у 1,7 разів або на 2,91 млн. ос., а кількість ЗНЗ у 1,1 рази або на 2,1 тис. закладів (рис. 3.18).

За період з 1990 р. відбулась певна диверсифікація освіти, тобто деяке розширення освітніх послуг, що було викликано необхідністю задовольнити попит споживачів, що зростає, залежно від кон'юнктури [152, с. 27].

Згідно ст. 36 Закону України «Про освіту» середня загальноосвітня школа поділяється на три ступені: перший - початкова школа, що забезпечує початкову загальну освіту, другий - основна школа, що забезпечує базову загальну середню освіту, третій - старша школа, що забезпечує повну загальну середню освіту [218].

Відповідно усі ЗНЗ поділяються на I ступеня, I – II ступеня, I – III ступеня, II – III ступеня, спеціальні школи (школи інтернати) та школи соціальної реабілітації.

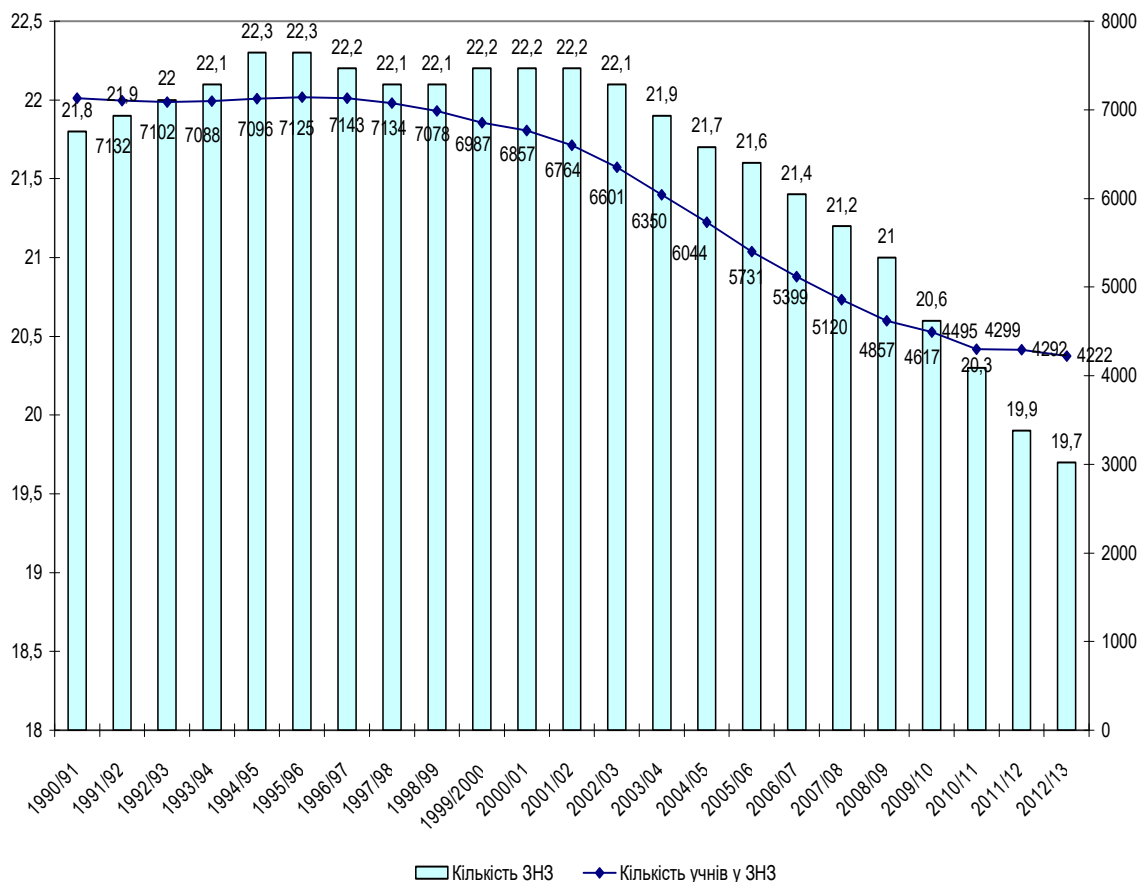

Рис. 3.18. Динаміка кількості учнів та ЗНЗ за період 1990-2012 рр.*

* Складено автором на основі джерела: [93]

Станом на 2012/13 н.р. основна частка ЗНЗ припадала на школи I – III ступеня більше 60% закладів, на заклади I – II ступеня – 26%, на усі інші типи закладів припадає 11,6 % (рис. 3.19)

Для сільської місцевості найбільш характерне розташування ЗНЗ I – II ступеня – 90,4% закладів, I ступеня – 80,1 закладів, I – III ступеня – 54,8%, на міста припадає основна частка закладів II – III ступеня – 89,3%, школи соціальної реабілітації – 83,3%, спеціалізовані школи – 76,3% (рис. 3.20).

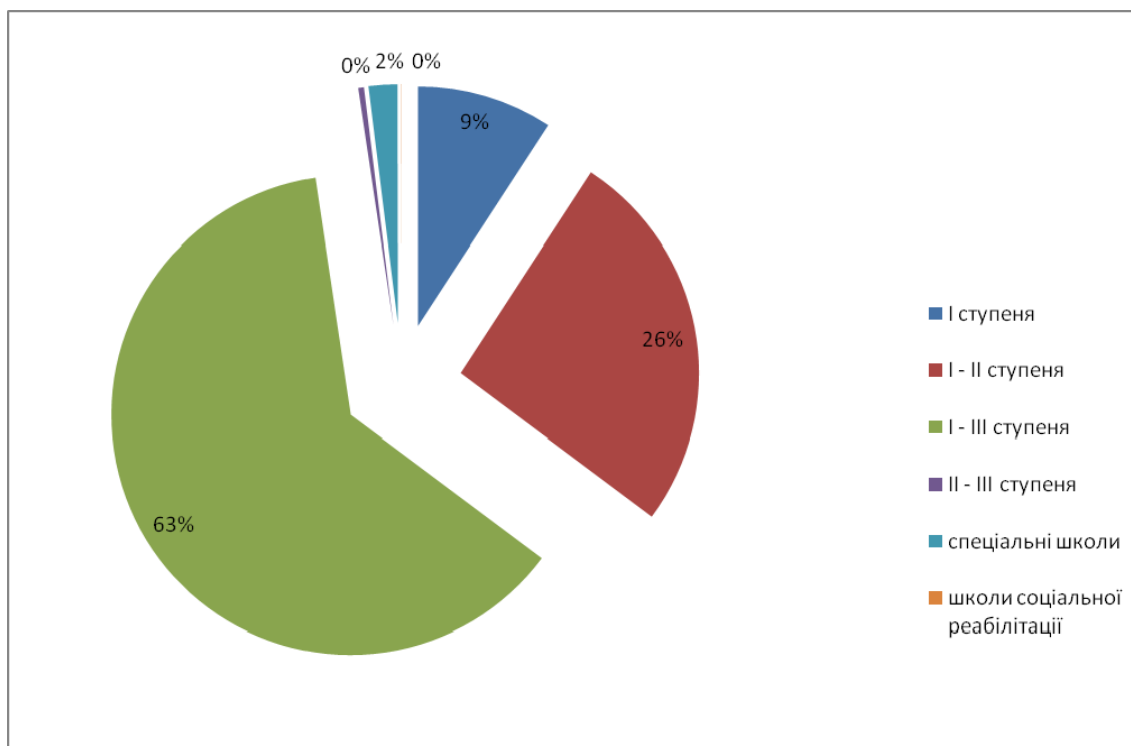

Рис. 3.19. Структура денних ЗНЗ за ступеннями у 2012/13 н.р.*

* Складено автором на основі джерела: [93]

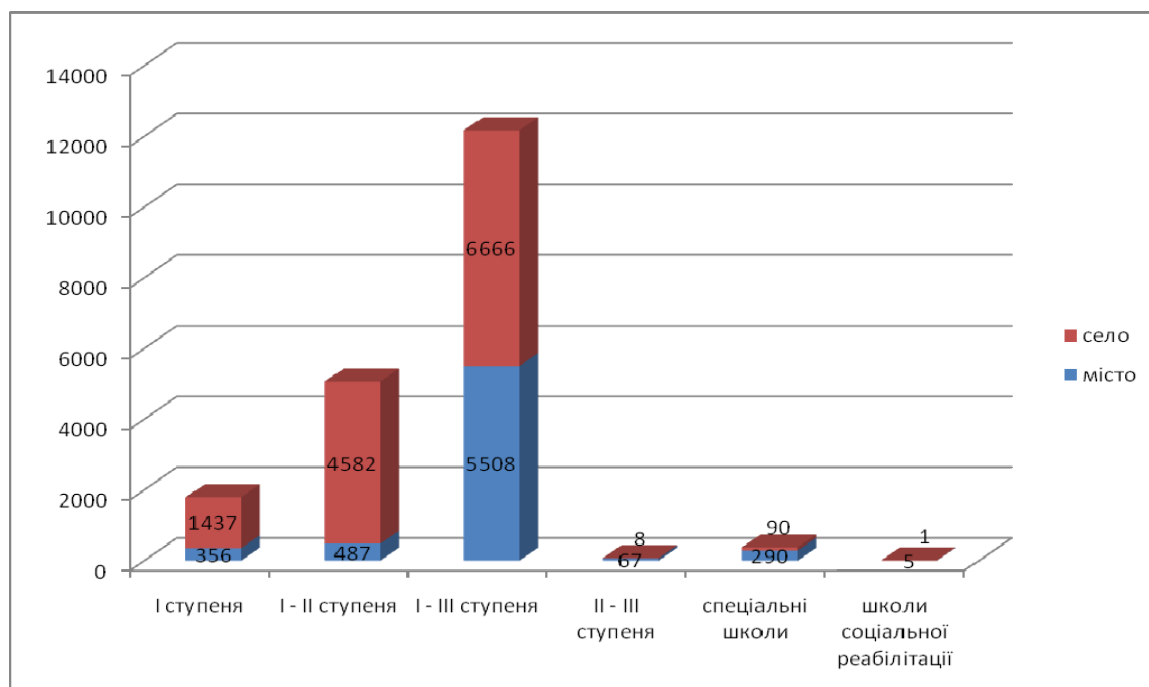

Рис. 3.20. Структура денних ЗНЗ за ступеннями у містах та сільських поселеннях у 2012/13 н.р.*

* Складено автором на основі джерела: [93]

Згідно закону України «Про середню освіту» загальноосвітні навчальні заклади можуть створювати навчально-виховні комплекси у складі навчальних закладів різних типів і рівнів акредитації, а також навчально-виховні об'єднання з дошкільними та позашкільними навчальними закладами для задоволення освітніх і культурно-освітніх потреб [223]. Також з'явилася мережа ЗНЗ нового типу (гімназії, ліцеї, колегіуми), які прийшли на зміну системі професійно-технічного навчання у старшій школі, однак тут існують певні обмеження у рівному доступі дітей до здобуття якісної освіти у цих закладах. Насамперед, географія розташування закладів нового типу досить неоднорідна, оскільки основна частка з них розташовані у міських поселеннях, в той же час як у сільській місцевості переважає частка НВК, зокрема школа-садок (рис. 3.21).

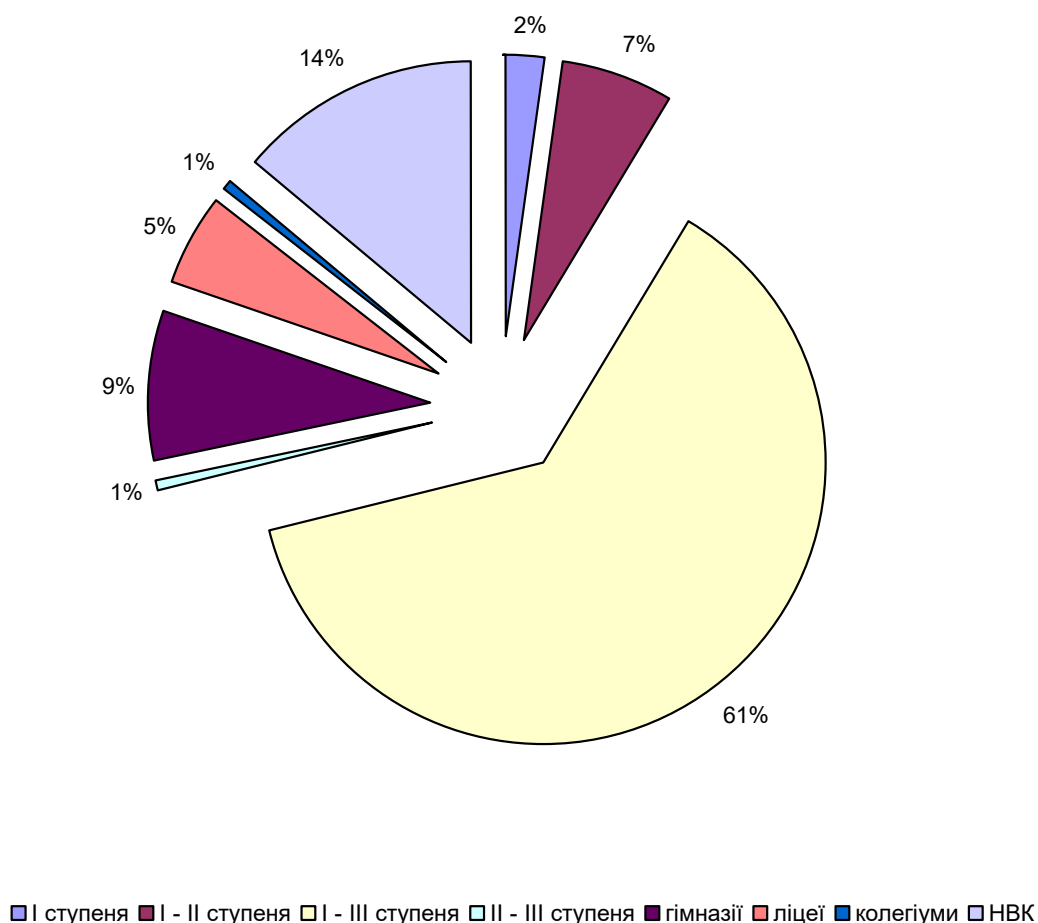

Рис. 3.21. Структура ЗНЗ за видами у містах у 2012/13 н.р.*

* Складено автором на основі джерела: [93]

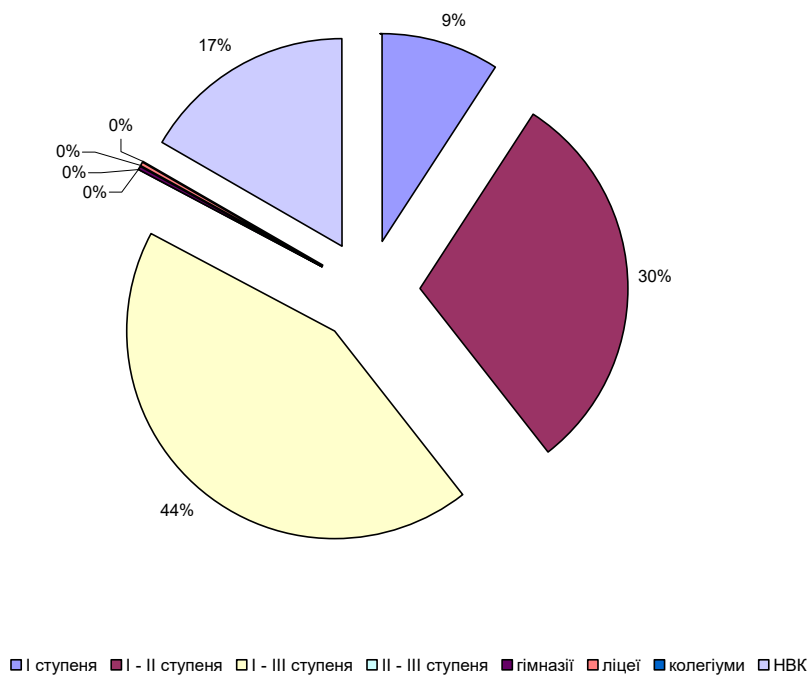

Рис. 3.22. Структура ЗНЗ за видами у сільській місцевості у 2012/13 н.р.*

* Складено автором на основі джерела: [93]

Окрім державних та комунальних ЗНЗ, з'явилися ЗНЗ приватної форми власності. Кількість ЗНЗ приватної форми власності є незначною лише 1% від загальної кількості ЗНЗ, у яких навчаються лише 0,45% учнів від загальної кількості учнів. У сільській місцевості функціонує лише 4,8% від загальної кількості приватних ЗНЗ у яких навчається 3% учнів. За період 1995 – 2005 рр. кількість закладів зросла у 3,7 рази та почала зменшуватися, досягши у 2013 р. кількості 205 одиниць (рис. 3.23).

Найбільша частка приватних ЗНЗ припадає на м. Київ – 22%, Одеську область – 14,2%, Харківську область – 10,2%, взагалі відсутні приватні ЗНЗ у Рівненській, Тернопільській та Чернігівській областях (рис. 3.24).

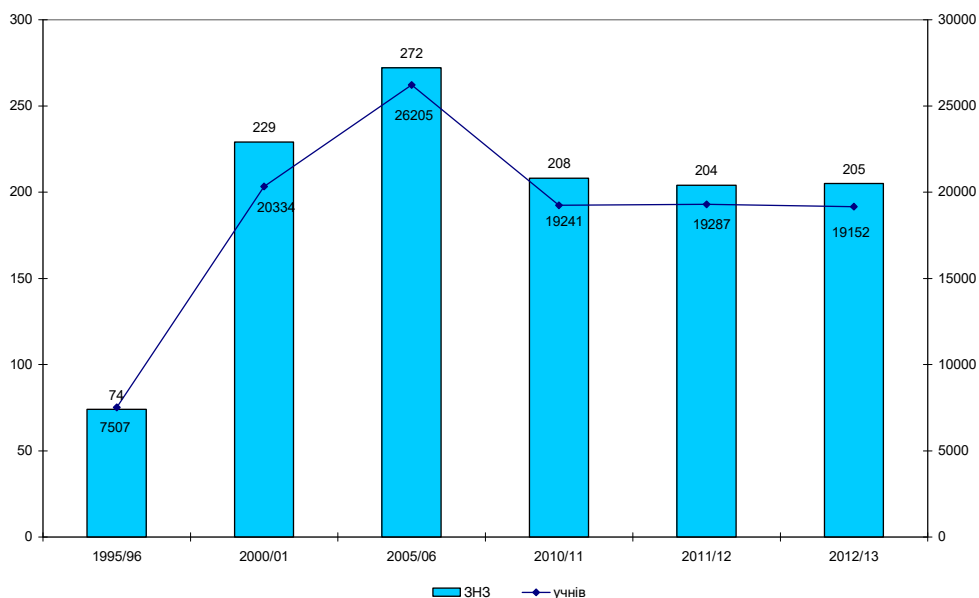

Рис. 3.23. Динаміка кількості закладів та учнів у них у ЗНЗ приватної форми власності*

* Складено автором на основі джерела: [93]

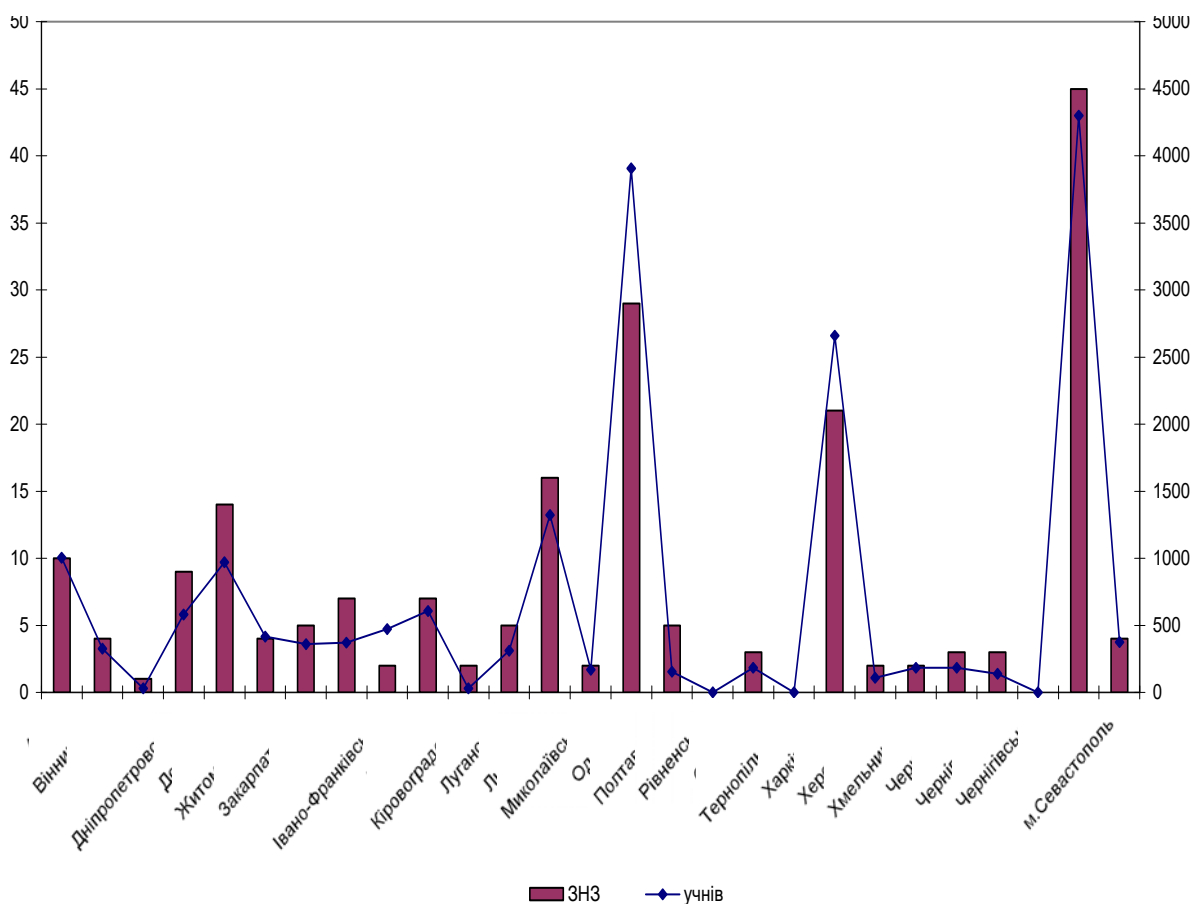

Рис. 3.24. Кількість закладів приватної форми власності та учнів у них за регіонами*

* Складено автором на основі джерела: [93]

Основна частка ЗНЗ продовжує припадати на заклади державної та комунальної форми власності, що пов'язано з їх загальною доступністю, нижчими фінансовими затратами для батьків, а також відносною важкістю організації та ведення бізнесу у секторі загальної освіти.

Оптимізації мережі вимагає створення рівного доступу для здобуття освіти у будь-якому державному закладі країни, на жаль на практиці цей принцип не має твердого підґрунтя. Нерідко батькам доводиться вносити додаткові кошти для навчання в школі, що створює обмеження для менш заможних сімей для навчання у кращих державних школах, перш за все у тих закладах, які використовують інноваційні програми навчання за державний кошт [115].

Проблемою рівного доступу до освіти, особливо для сільських поселень, є організація підвезення до навчальних закладів, що знаходяться за межею пішохідної доступності учнів. В Україні у 2012/13 н.р. майже 8% дітей проживали за межею пішохідної доступності до навчального закладу (3 км), з яких лише для 90% було організовано транспортне підвезення і з них тільки для 82,5% за програмою «шкільний автобус», а це означає що понад 32 тис. школярів добираються до навчального закладу самостійно, тобто батьківським коштом.

Чисельність учнів, що потребують підвезення звичайно більша у сільській місцевості (230,1 тис. школярів), з яких для 96% учнів організовано підвезення і лише для 86,6% за програмою «шкільний автобус». Водночас серед міських школярів, що потребують підвезення (а це 93,6 тис. ос.) воно організоване лише для 74% школярів, з них за програмою «шкільний автобус» лише для 69%.

Серед регіонів у сільській місцевості для усіх потребуючих школярів підвезення організовано у АРК, Дніпропетровській, Одеській, Херсонській, Хмельницькій, Чернівецькій областях, за програмою шкільний автобус повністю охопленні лише школярі у Одеській області (рис. 3.25).

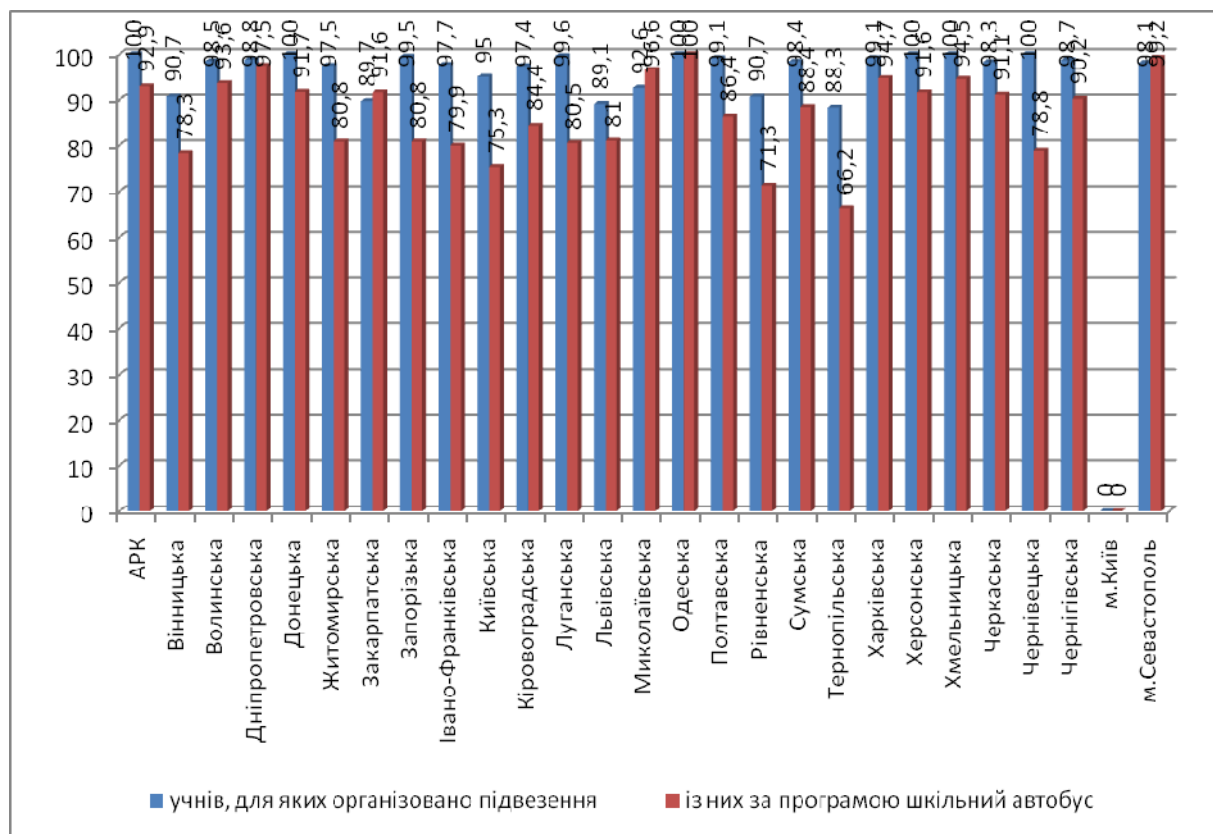

Рис.3.25. Організація підвезення дітей, що проживають за межею пішохідної доступності у сільській місцевості у регіонах у 2012/13 н.р., %*

* Складено автором на основі джерела: [93]

Здобуття якісної освіти сьогодні не можливе без інформатизації освітнього процесу, що стає ключовим аспектом інноваційного розвитку освітніх систем. Протягом останнього десятиріччя наявна суттєва позитивна динаміка цього напрямку, однак із року в рік залишається низка проблем, які не вирішуються і, відповідно, не дають змогу системі освіти вийти на новий якісний етап її розвитку. Оскільки поряд із процесом завершення встановлення навчальних комп'ютерних комплексів у загальноосвітніх навчальних закладах України, уже сьогодні актуальним є питання щодо модернізації комп'ютерної техніки та поетапного її оновлення [152, с. 28]. Станом на початок 2012/13 н.р. 17828 або 91% ЗНЗ мали у наявності комп'ютери, 74% були підключені до мережі Інтернет, лише у 26,3% була можливість використовувати інтерактивні комплекси, а у 64% ЗНЗ – комп'ютерні програмні засоби навчання. У ЗНЗ розташованих у сільській місцевості забезпеченість комп'ютерною технікою та можливості доступу до

мережі Інтернет традиційно є набагато нижчими, що негативно впливає на якісне забезпечення навчального процесу (рис. 3.26).

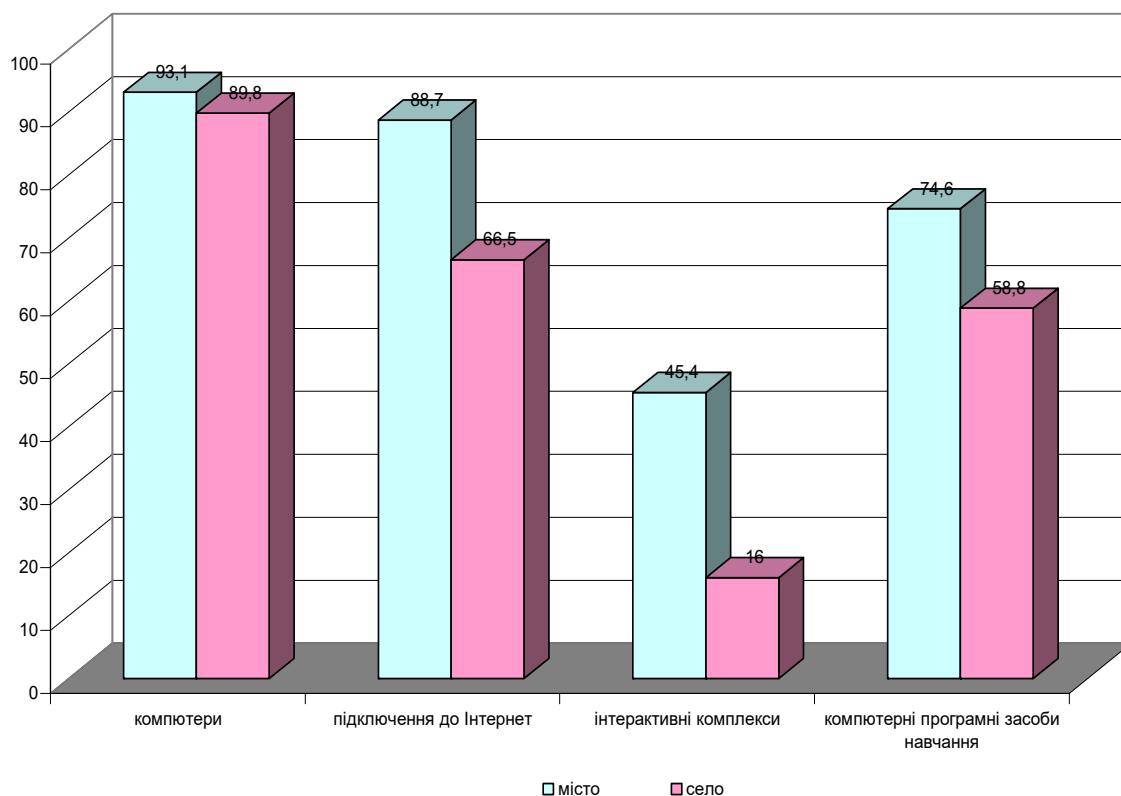

Рис. 3.26. Забезпеченість комп'ютерною технікою ЗНЗ у містах та сільській місцевості у 2012/2013 н.р., %*

* Складено автором на основі джерела: [93]

Окрім самого факту наявності комп'ютерної техніки у навчальному закладі більше значення має її якісний стан, від якого залежить можливість правильно та ефективно організувати навчальну діяльність. Серед наявної кількості комп'ютерної техніки у навчальних закладах лише 43,6% (52,3% у міських поселеннях, 31,8% у сільській місцевості) підключено до мережі Інтернет, 12,7% (13% у містах, 12,4% у сільській місцевості) обладнання є технічно-несправною, понад 50% техніки придбана більше ніж 5 років тому, а отже уже потребує поступового оновлення (рис. 3.27).

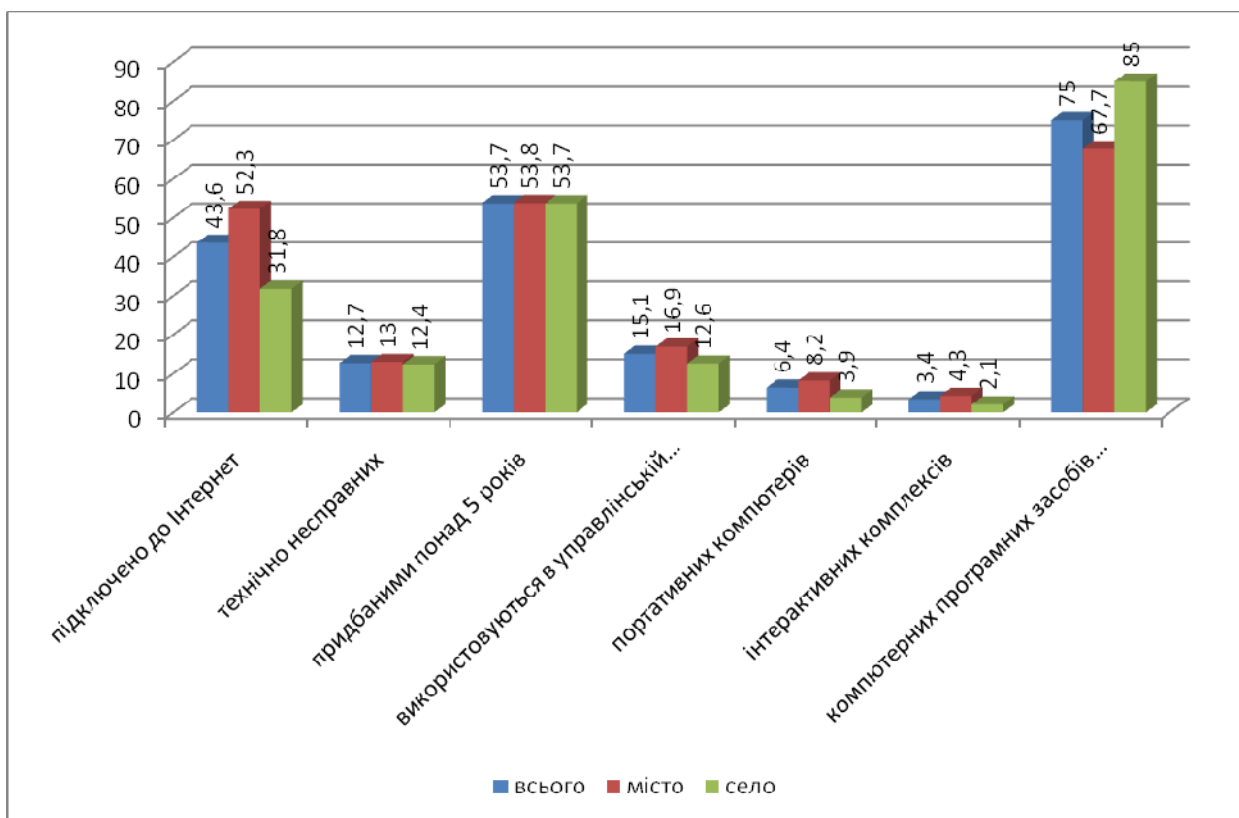

Рис. 3.27. Якісний стан комп'ютерної техніки ЗНЗ у містах та сільській місцевості у 2012/2013 н.р., %*

* Складено автором на основі джерела: [93, с. 78]

Невід'ємною складовою освітнього процесу є наявність якісного бібліотечного фонду, спеціалізованих кабінетів, фізкультурних залів, допоміжних приміщень та інженерних мереж у ЗНЗ. У містах близько 99% ЗНЗ I – III ступенів мають у своєму розпорядженні бібліотеки, у сільських поселеннях таких закладів лише 95%.

Забезпеченість спеціалізованими навчальними кабінетами у містах є недостатньою, а у сільських поселеннях ще нижчим. Наявність кабінетів фізики, хімії, які забезпечені необхідним лабораторним обладнанням та реактивами є необхідною умовою для здійснення якісного навчального процесу, нажаль відсоток закладів, що мають кабінети фізики у містах 80,2% у сільській місцевості – 55%, кабінети хімії – 76,8% та 41,4% відповідно, кабінетами інформатики забезпечені 92,8% ЗНЗ у містах та 74,5% ЗНЗ у сільській місцевості (рис. 3.28).

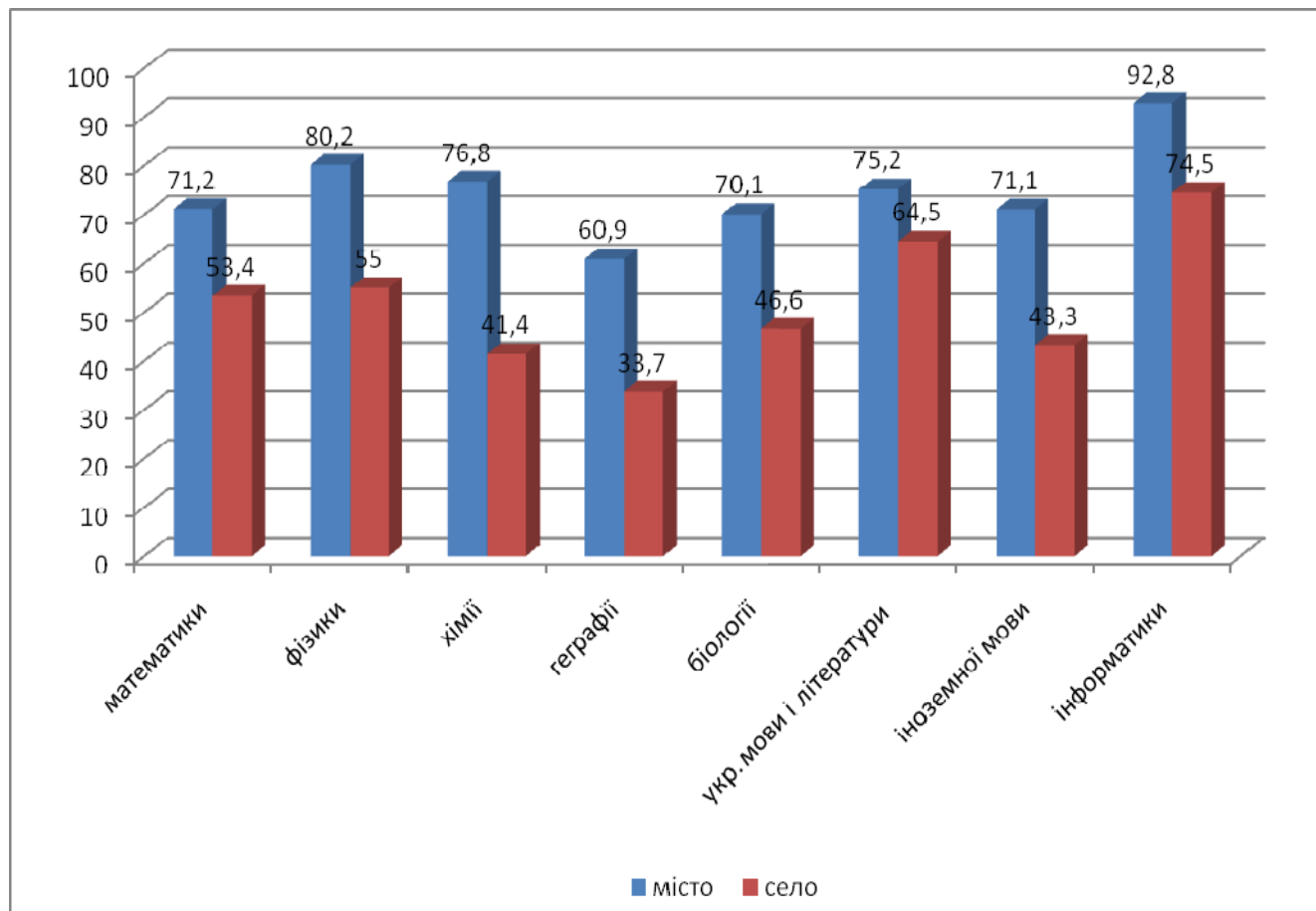

Рис. 3.28. Забезпеченість денних ЗНЗ спеціалізованими навчальними кабінетами, %*

* Складено автором на основі джерела: [93, с. 77]

Щодо забезпеченості фізкультурними залами, то у міських поселеннях вони наявні у 91,4% закладів, у селі лише у 67,6%, басейни залишаються справжньою «розкішшю» для українських школярів лише 3,8% міських та 0,3% сільських ЗНЗ мають їх у своєму розпорядженні. Невирішеною проблемою продовжує залишатися наявність водогону у закладах, а відтак і внутрішніх туалетів, що безпосередньо впливає на стан здоров'я школярів. Водогоном обладнанні лише 85% шкіл у сільській місцевості та 98,4% у містах (рис. 3.29).

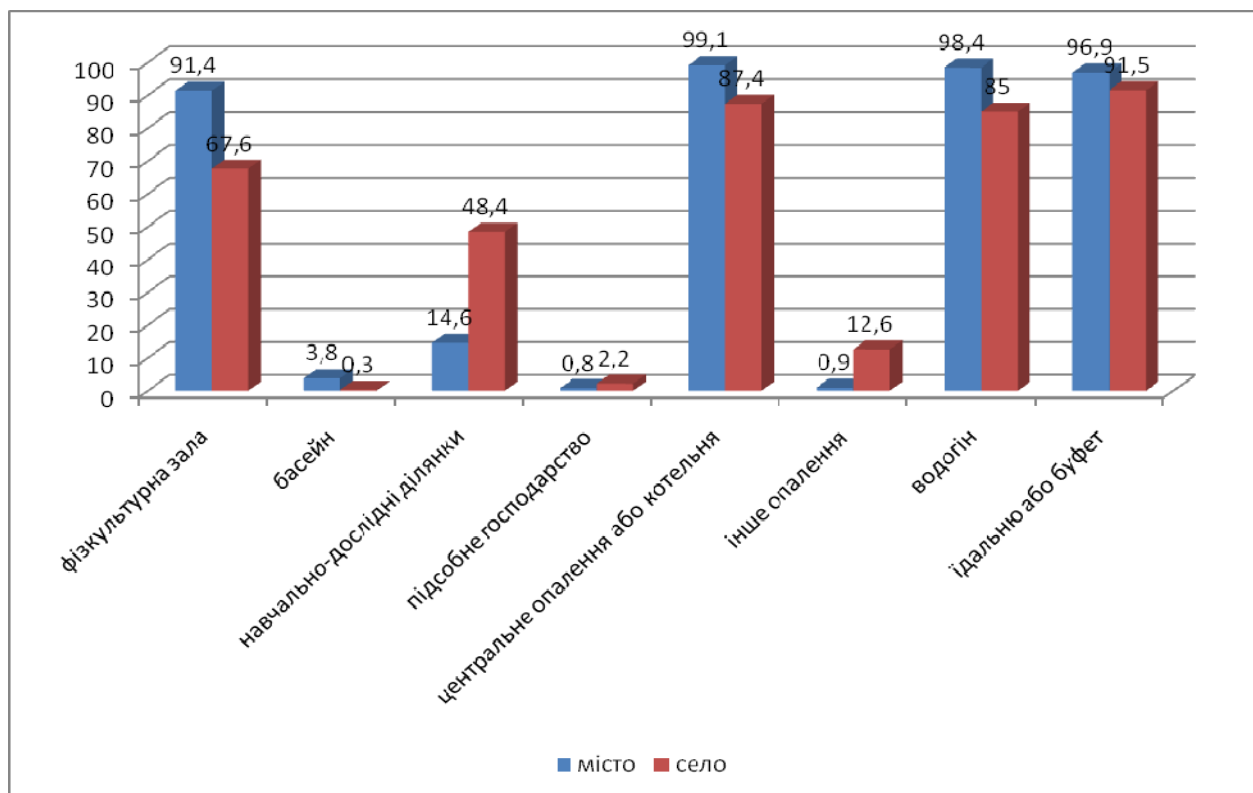

Рис. 3.29. Матеріальне забезпечення ЗНЗ у 2012/13 н.р., %*

* Складено автором на основі джерела: [93, с. 78]

Підсумовуючи, наголосимо, що аналіз засвідчує що підсистема шкільної освіти у всіх регіонах знаходиться в стані дисбалансу, їй не вистачає цілого ряду об'єктів, від яких залежить ефективність її функціонування. Поряд з позитивними тенденціями її розвитку останнім часом мають місце й негативні. Підсистеми шкільної освіти слабо реагує на потреби сучасного суспільства. Надзвичайно важливо розробити і впровадити систему заходів, спрямовану на поліпшення даної ситуації.

3.4. Підсистеми середніх спеціальних освітніх закладів: позитивні та негативні зміни та впливи на розвиток регіональної освітньої систем

Середні спеціальні заклади освіти є особливо важливою ланкою освіти України. Причому, з одного боку вони є підсистемою освіти України, а з іншого боку їх можна розглядати, виходячи із загальної теорії систем, як відносно автономну систему. Це означає, що сукупність таких закладів у регіонах цілком

правомірно розглядати як важливі підсистеми РОС. Всі такі підсистеми пройшли власний історичний шлях розвитку та становлення, який є аналогічний історичному шляху розвитку та становлення всіх середніх спеціальних закладів освіти України загалом.

Дослідженням історії професійно-технічної освіти займалися М. Пузанова, Г. Терещенко, І. Лікарчук та ін. Зокрема Лікарчук І. виділяє шість періодів розвитку системи професійної підготовки [149]. На нашу думку, така періодизація є найбільш повною, оскільки вона охоплює усі основні моменти історичного розвитку професійної освіти на території України у ХХ ст. Тому ми, використовуючи цю класифікацію за основу, проаналізуємо розвиток трансформаційних процесів у системі середніх спеціальних освітніх закладів.

Перший період (з кінця 80-х років ХІХ століття – до 1920 р.) – це період зародження середньої спеціальної освіти. Він характеризується початком створення системи промислової, сільськогосподарської та жіночої освіти, яка існувала до 1917 р. Впродовж 1917–1920 років жодному з урядів, що діяли на території України, не вдалося створити систему професійно-технічної освіти. Але, у 1914/15 навчальному році функціонувало вже 88 середніх спеціальних учбових закладів в яких навчалось 12,5 тис. учнів [170, с. 609-619].

Другий період (1920–1929 рр.) характеризується становленням української системи нижчої професійної освіти, прийняттям урядових та партійних рішень про уніфікацію освітніх систем Росії і України. У 1929 р. в Україні постановою ЦВК і РНК СРСР „Про встановлення єдиної системи індустріально-технічної освіти” було визначено три форми підготовки і перепідготовки кваліфікованих робітників у системі індустріально-технічної освіти: шкільне навчання, додаткова (курсowa) освіта для зайнятих на виробництві, заочне навчання; два типи освітніх закладів школи фабрично-заводського учеництва (ФЗУ) та нижчі професійно-технічні школи [86]. Кількість закладів у 1927/28 р. зросла до 158, а кількість учнів у них до 31,2 тис. [169, с. 640-641].

У третій період (1929–1940 рр.) підготовку робітничих кадрів було підпорядковано господарським наркоматам. Функціонували галузеві системи

підготовки кваліфікованих робітників. До 1940 р. кількість середніх спеціальних освітніх закладів (ССОЗ) збільшилась у 7,9 разів (у порівнянні з 1914 р.) і досягла 693 одиниць, а кількість учнів у них – у 15,7 разів до 196,2 тис. учнів [169, с. 640-641].

У четвертий період (1940–1959 рр.) була створена та діяла державна система трудових резервів, яка забезпечувала потреби народногосподарського комплексу країни в кваліфікованих робітничих кадрах. У повоєнні роки створювались школи робітничої молоді, а згодом – школи сільської молоді з навчанням без відриву від виробництва. Указом Президії була створена державна система трудових резервів, якій передали у підпорядкування всі школи фабрично заводського учеництва. У 1958 р. усі навчальні заклади трудових резервів було реорганізовано в професійно-технічні училища (ПТУ) [86].

Внаслідок реорганізації кількість ССОЗ у цей період зменшилась на 97 одиниць, а кількість учнів які у них навчалися зросла в 1,9 рази (рис. 3.30).

У п'ятому періоді (1959–1991 рр.) відбулося: утвердження єдиного типу закладів освіти, які здійснювали підготовку робітничих кадрів – середніх профтехучилищ; перехід до єдиних навчальних планів та програм; інтеграція професійно-технічної і народної освіти в єдину систему. У цей період відбулося значне зростання кількості учнів та випускників у закладах середньої спеціальної освіти, так з 1959 по 1985 рр. кількість учнів збільшилась у 2,2 рази від 351,1 тис. до 811,1 тис. осіб.

Шостий період – розпочався з 1991 року, з часу проголошення незалежності України [149, с. 42-43].

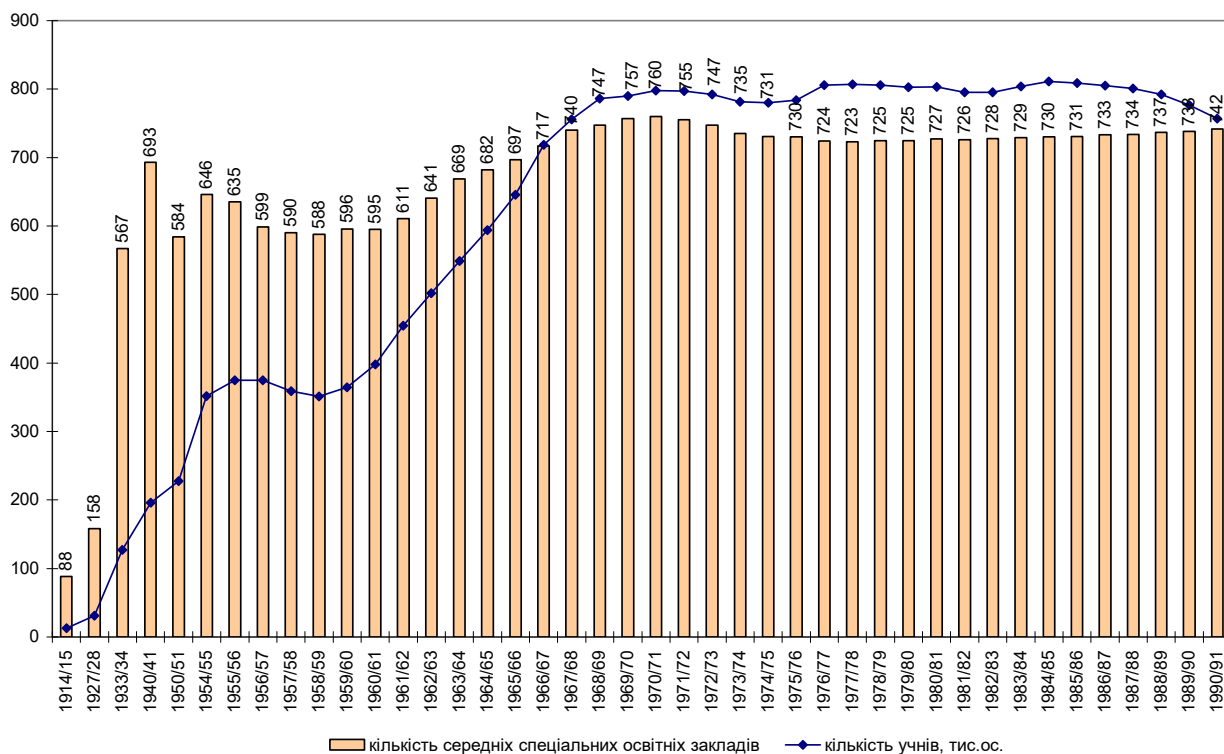

Рис. 3.30. Динаміка кількості середніх спеціальних освітніх закладів та кількості учнів у них за період 1914-1990 рр.*

* Складено автором на основі джерел: [169, с. 640-641; 172, с. 465-495; 175, с. 334-348; 174, с. 186-192]

Розвиток економіки держави у 1950-1990-х рр.. визначав і потреби у підготовці кваліфікованих працівників певного галузевого спрямування. У 1950-1960-ті роки почали активно розвиватися технічні спеціальності, що було зумовлено потребою відновлювати зруйноване післявоєнне господарство, житловий фонд, а також у зв'язку з політичним становищем посилено розвивався військово-промисловий комплекс. Інтенсивний розвиток промисловості та будівництва зумовив постійно зростаючу потребу у працівниках, як наслідок підготовка учнів для галузі у період 1960-1980-х рр. зросла у 2 рази. Швидкий розвиток комунікацій та транспорту зумовив постійно зростаючу потребу у працівниках для забезпечення обслуговування даного сектору економіки, як наслідок сформувалась стійка тенденція до зростання підготовки фахівців по спеціальності транспорт і зв'язок. За період 1960-1990-х рр. кількість учнів які здобували фах для даних галузевих груп зросла майже у 3 рази. Зростання рівня

індустріалізації та технічного оснащення у сільському господарстві сприяло зменшенню кількості зайнятих, а відповідно і скороченню підготовки кваліфікованих працівників за даним напрямом. За період 1965-1990-х рр. кількість учнів, які здобули фах за даним напрямом скоротилась у 2 рази (рис. 3.31).

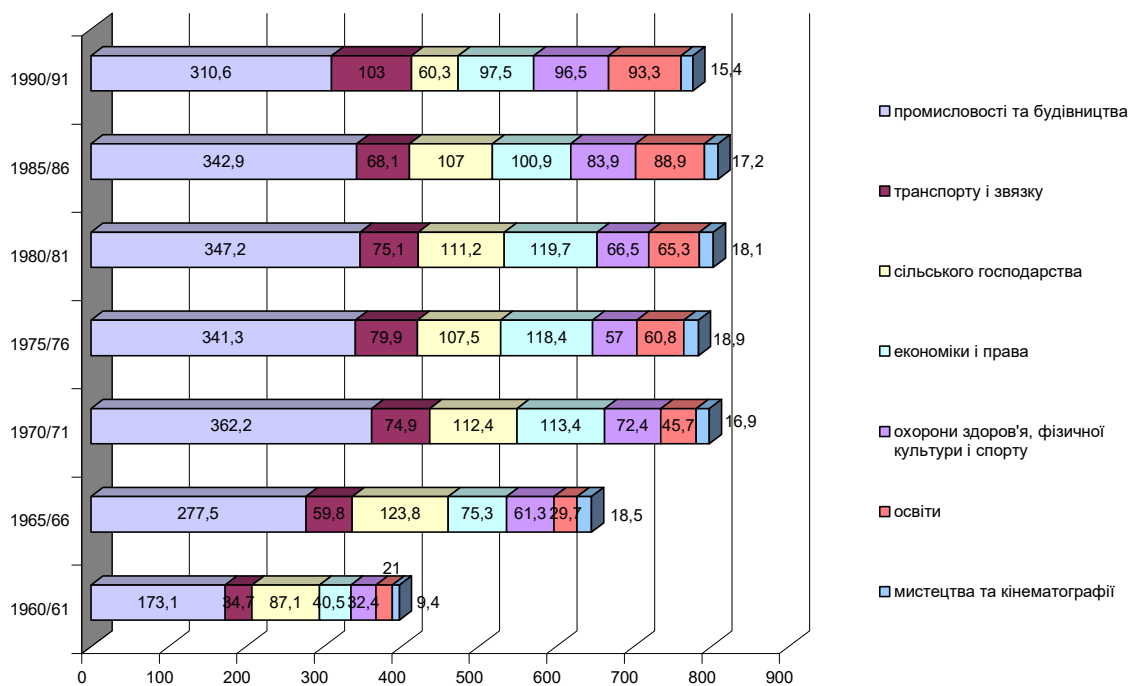

Рис. 3.31. Динаміка кількості студентів середніх спеціальних освітніх закладів (ССОЗ) по галузевих групах у 1960-1990 рр., тис.*

* Складено автором на основі джерел: [170, с. 609-619; 173, с. 325-335; 174, с. 186-192]

Для соціально-економічного розвитку України в період від 1965р. до 1985р. були характерні диспропорційність, сповільнення розвитку підсистем середніх спеціальних освітніх закладів в розрізі регіонів, тенденція до стагнації, що зумовлювало і особливості підготовки працівників. Водночас, розвиток господарства та потреба у постійно зростаючій кількості кваліфікованих робітників сприяли зростанню загального рівня освіченості населення. Кількість учнів ССОЗ у розрахунку на 10 тис. населення зросла за період 1940 – 1970 –х рр. у 3,5 рази, але пізніше, впритул до 1990-х рр. тенденція набула зворотного характеру, що було зумовлено сповільненням темпів розвитку народного

господарства, зниженням престижу професійної освіти та збільшенням кількості осіб, що бажали здобувати вищу освіту (рис. 3.32).

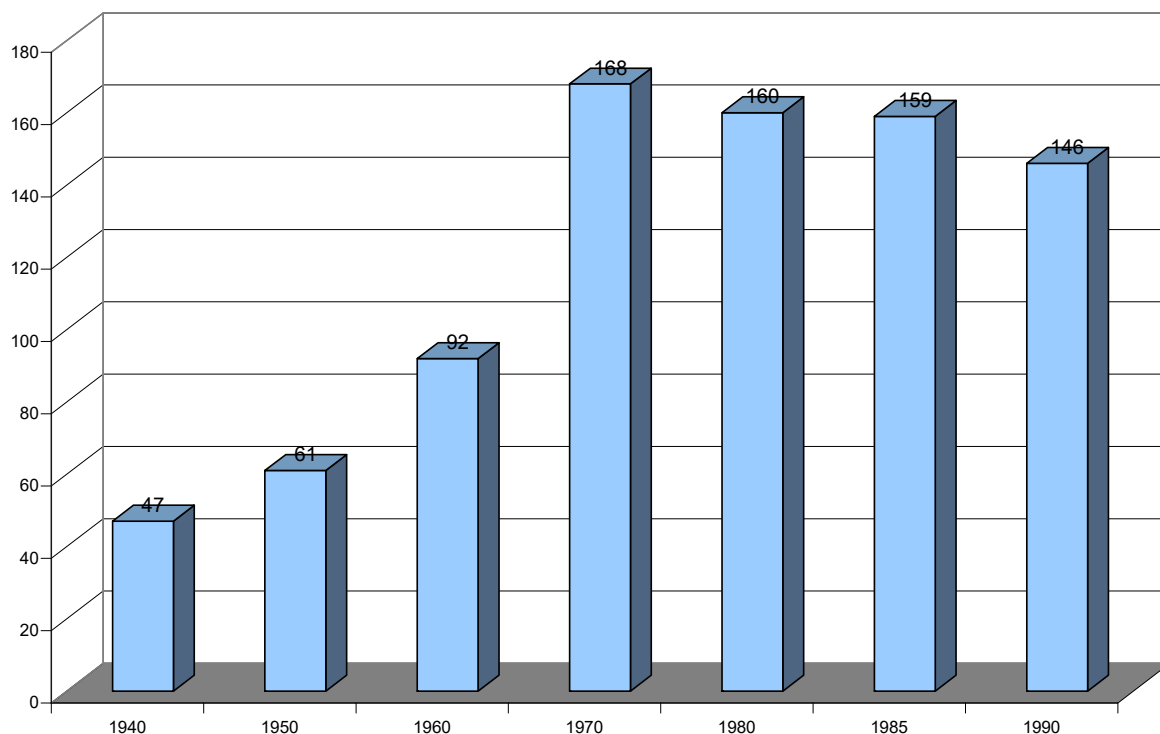

Рис. 3.32. Кількість студентів середніх спеціальних освітніх закладів у розрахунку на 10 тис. населення*

* Складено автором на основі джерел: [171, с. 688-695; 175, с. 334-348; 174, с. 186-192]

Щодо форм навчання, то найбільш поширеною і надалі залишалася денна. Основна частка студентів протягом усього досліджуваного нами періоду навчалася на денних відділеннях.

Найвищі кількісні показники ССОЗ спостерігались у регіонах, які характеризувалися високим промислово-індустріальним розвитком, зокрема на Донецьку, Дніпропетровську, Харківську, Львівську, Луганську, Одеську області та м. Київ у 1980 р. припадало 49,4% усіх закладів ССОЗ та 56,2% учнів, які навчалися у закладах даного типу (рис. 3.34, рис. 3.35).

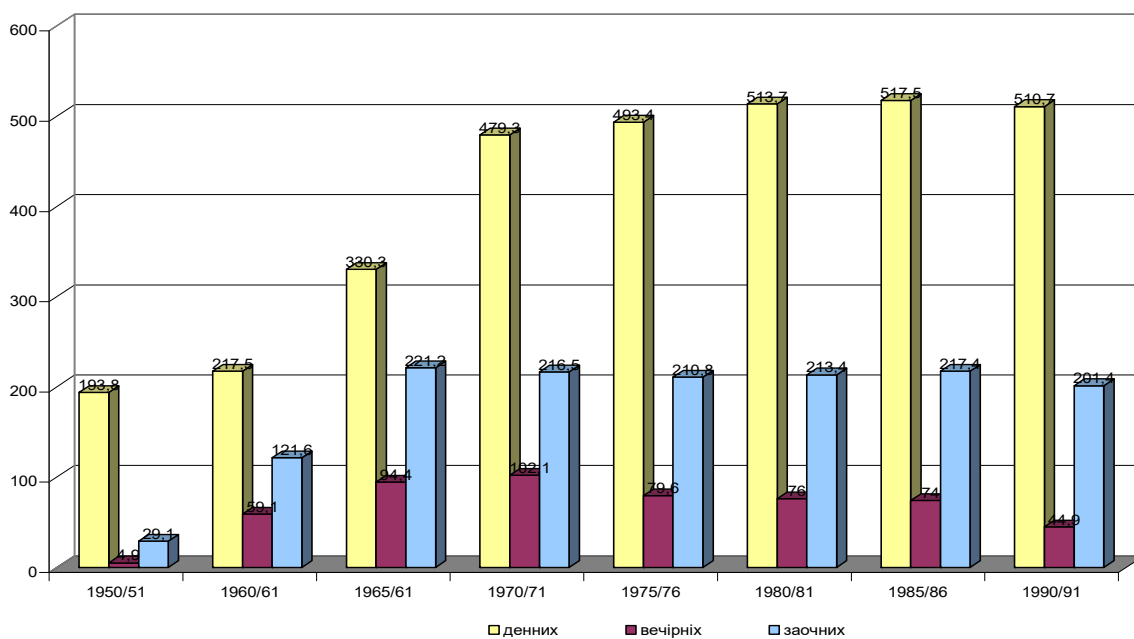

Рис. 3.33. Динаміка кількості учнів середніх спеціальних освітніх закладів за формами навчання у 1950- 1990-х рр., тис.*

* Складено автором на основі джерел: [171; 173, с. 324]

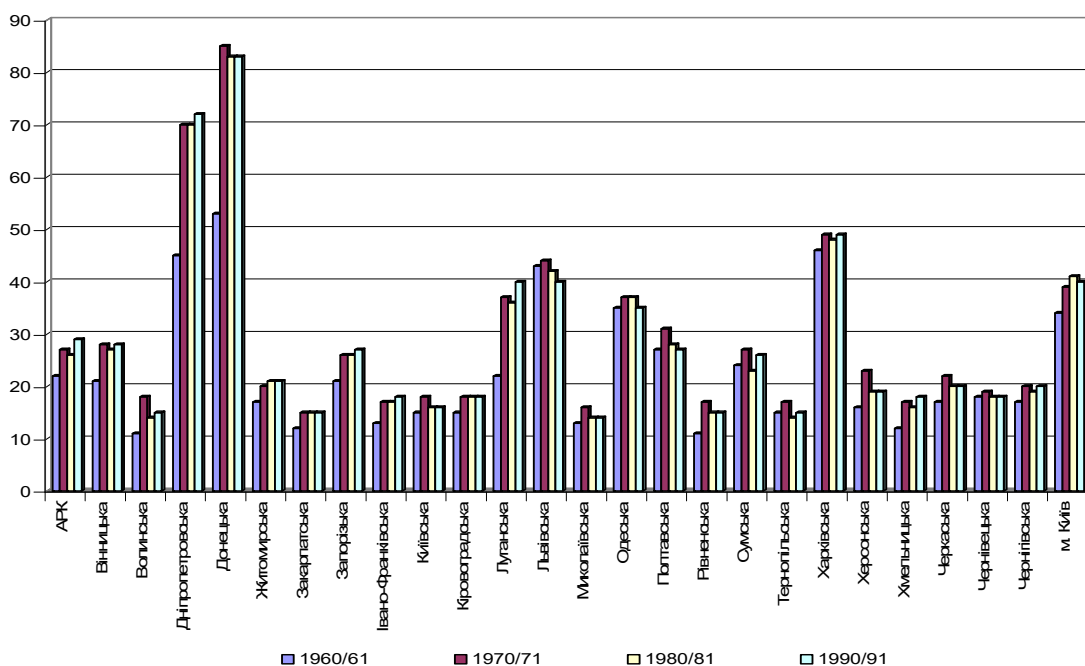

Рис. 3.34. Динаміка кількості ССОЗ у регіонах України у 1960-1990 рр., од.*

* Складено автором на основі джерел: [171, с. 489; 174, с. 189]

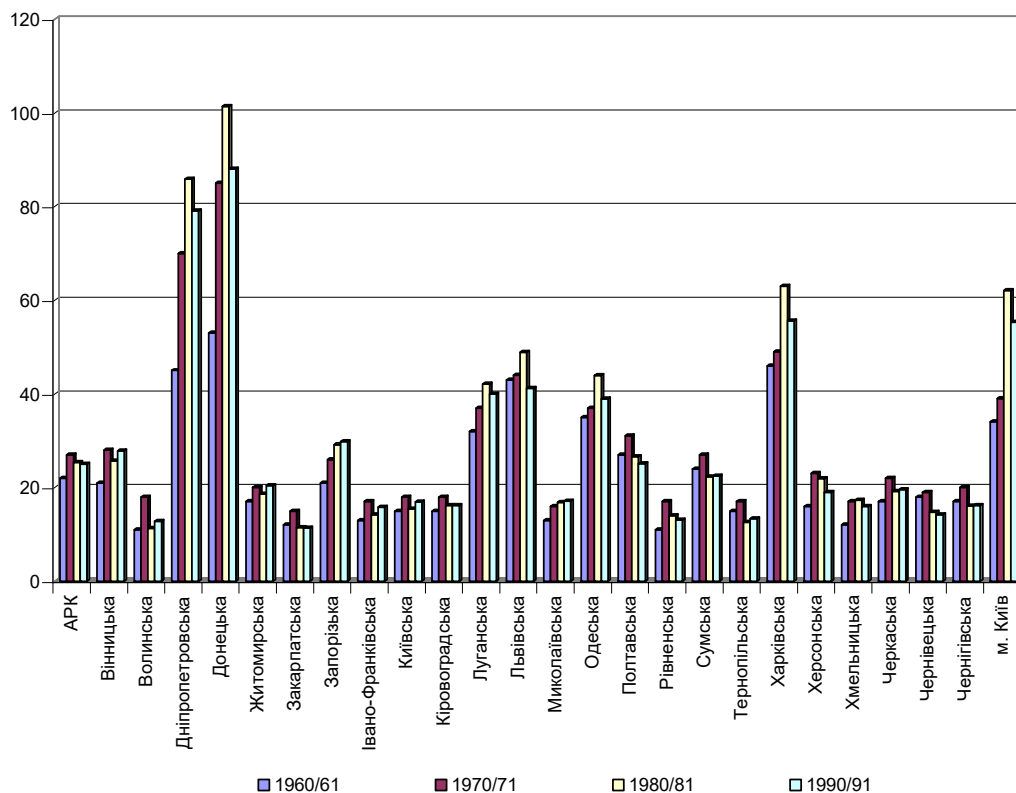

Рис. 3.35. Динаміка кількості учнів у ССОЗ у регіонах України у 1960-1990 рр., тис.*

* Складено автором на основі джерел: [171, с. 489; 174, с. 189]

З проголошенням незалежності України у 1991 р. системі професійно-технічної освіти довелося адаптуватися до законів ринкової економіки, що призвело до її реформування. Законодавчою основою розвитку трансформаційних процесів у ССОЗ стало прийняття Закону України «Про освіту» у 1991 р., Закону України «Про професійно-технічну освіту» (№103/98 від 10.02.1998 р.), якими було регламентовано управлінські та організаційні особливості середніх спеціалізованих освітніх закладів, освітньо-кваліфікаційні рівні, визначено основні напрями діяльності навчальних закладів [218; 220]. Законом України «Про зайнятість населення» (№5067-VI від 05.07.2012 р.) визначено право громадян на професійне навчання та право особи на професійну орієнтацію [209].

Окрім того прийнято низку указів президента України, серед яких «Про основні напрями реформування професійно-технічної освіти в Україні» (1996 р.), «Про основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010

року» (1999 р., у тому числі щодо питань розвитку професійно-технічної освіти), «Про додаткові заходи щодо вдосконалення професійно-технічної освіти в Україні» (2004 р.), «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» (2010 р., у тому числі щодо професійно-технічної освіти) [58]. Прийнято також низку нормативних актів Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України, серед яких «Про схвалення Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006-2010 роки» (2006 р., у тому числі професійно-технічної освіти), «Про схвалення плану заходів, спрямованих на задоволення потреби ринку праці у кваліфікованих робітничих кадрах» (2007 р.), «Про внесення змін до плану заходів, спрямованих на задоволення потреби ринку праці у кваліфікованих робітничих кадрах» (2008 р.), «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки» (2010 р.), «Про затвердження Порядку працевлаштування випускників професійно-технічних навчальних закладів, підготовка яких проводилася за державним замовленням» (2010 р.) та ін. Незважаючи на прийняття значної кількості законодавчих та правових актів, які покликані забезпечити ефективне функціонування системи ССОЗ професійна освіта і надалі втрачає конкурентноздатність та не спроможна забезпечувати економіку країни необхідними кадрами [318].

Серед основних проблем ССОЗ слід відмітити нездатність системи освіти задовольнити потреби роботодавців, що викликає нестачу робітничих кадрів; невідповідність освітніх стандартів та програм світовим вимогам та тенденціям; незадіяність роботодавців у системі підготовки кадрів, як стверджують самі працедавці: «Система повністю централізована, сама визначає потребу у кількості учнів, сама формує собі держзамовлення, існує за бюджетні кошти, не зацікавлена в кінцевому результаті – тобто працевлаштуванні і якості підготовки професійних кадрів» [193].

Перехід економіки країни на ринкові засади чітко визначив, що головною метою всіх суб'єктів освітньої діяльності постає необхідність врахування соціально-економічних реалій ринку праці і трансформування їх у конкретні програми підготовки робітників [178, с. 5].

Насамперед, слід зазначити, що статистичні дані щодо системи професійно-технічної освіти до 1994 р. враховували лише заклади, підпорядковані МОН України, з 1995 р. – заклади МОН та інших міністерств (відомств), що не дає змоги в повному обсязі відобразити реальні розміри та тенденції змін системи ССОЗ впродовж 1990-2010 рр.

Починаючи з 1992 р. формується тенденція до стійкого скорочення кількості навчальних закладів та учнів у них, що зумовлено зміною кон'юнктури на ринку праці, незатребуваністю значної частини випускників робітничих спеціальностей, стійкою депопуляцією населення та зниженням престижу робітничих професій (рис. 3.36).

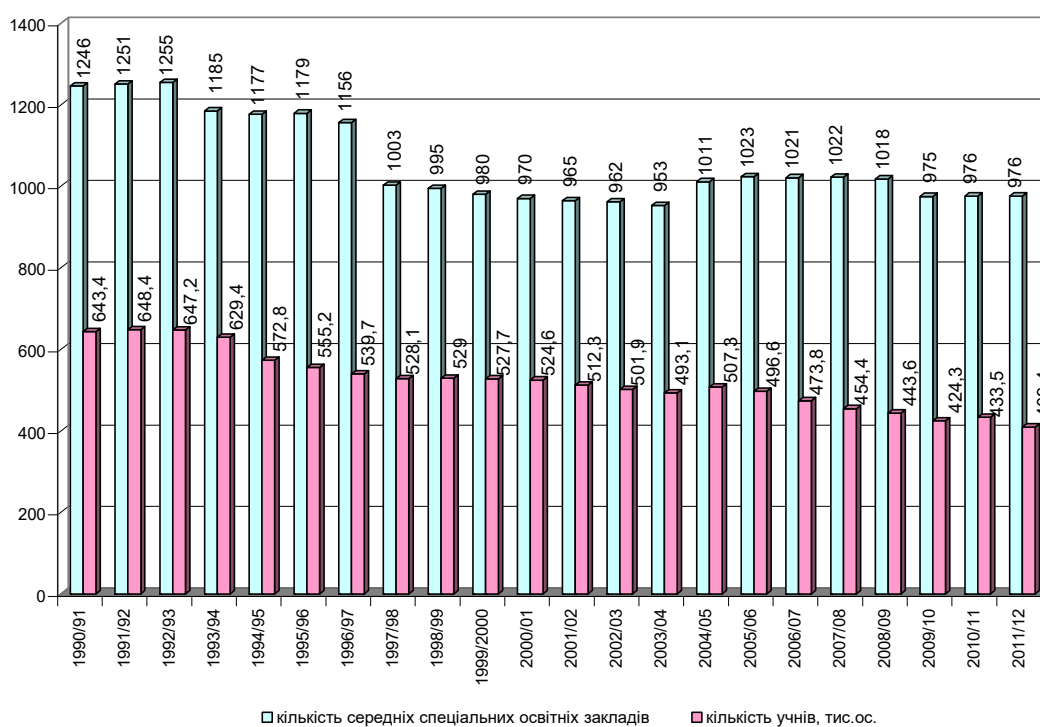

Рис. 3.36. Динаміка кількості середніх спеціальних освітніх закладів та учнів у них за період 1990-2012 рр.*

* Складено автором на основі джерел: [265, с. 449-457; 266, с. 450-453; 267, с. 443-449]

Про зниження престижності професійної освіти свідчить також постійне і стрімке зменшення кількості учнів, які навчаються у ССОЗ у розрахунку на 10 тис. населення (рис. 3.37).

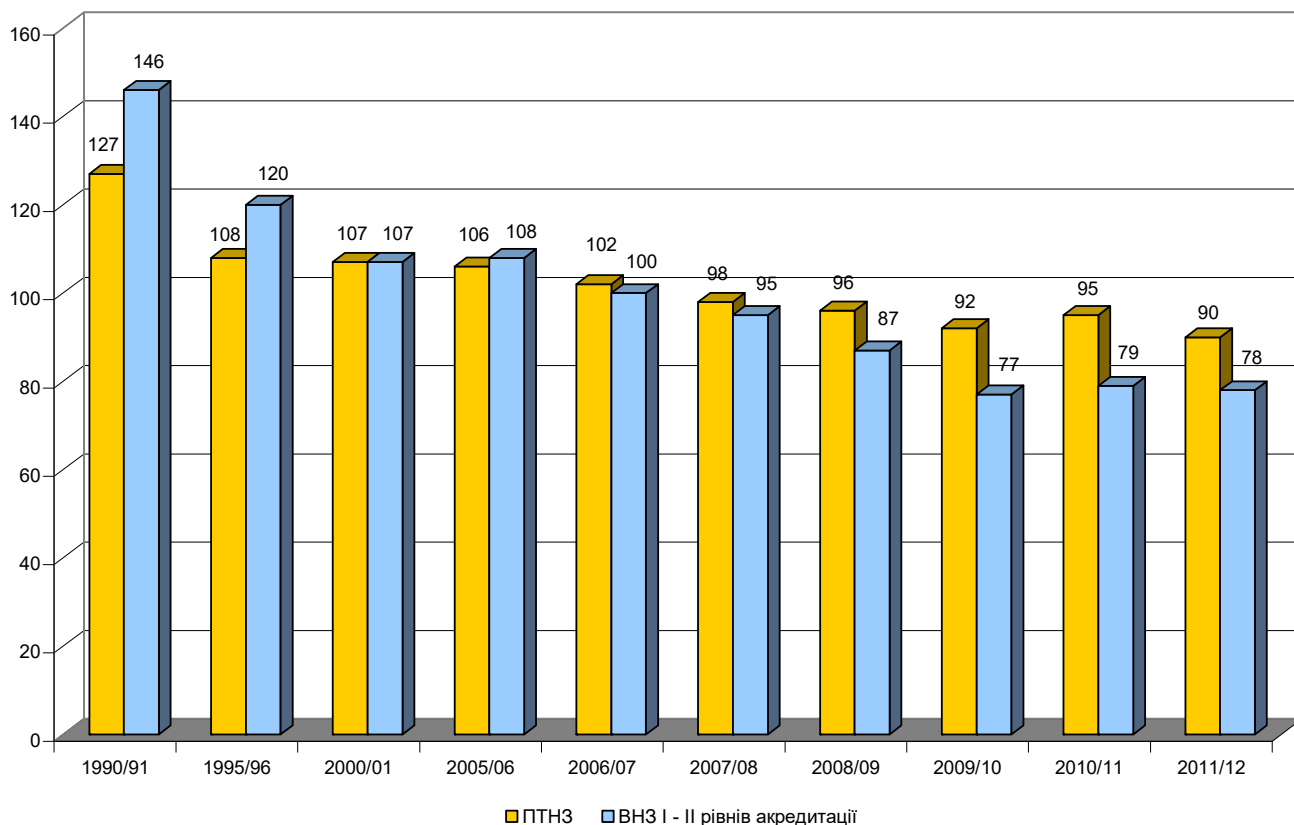

Рис. 3.37. Динаміка кількості осіб, які навчалися у ССОЗ у розрахунку на 10 тис. населення у 1990-2011 рр.*

* Складено автором на основі джерела: [227, с. 13]

Із запровадженням ступеневої освіти в Україні основними закладами, які надають послуги середньої спеціальної освіти є: заклади першого рівня – технікуми, а також подібні до них училища й школи, що готують молодших спеціалістів та заклади другого рівня – коледжі, які готують бакалаврів за чотирьохрічною програмою на базі повної загальної середньої освіти та мережа професійно-технічних навчальних закладів [288].

В розрізі регіонів також спостерігається скорочення кількості закладів та кількості учнів, що здобувають середню спеціальну освіту. За період 1995 по 2011 рр. кількість ВНЗ I-II рівні акредитації скоротилась у 1,5 рази, у розрізі регіонів найбільше скорочення відбулося у Сумській (2,6 рази), Дніпропетровській (2,4 рази), Луганській (2 рази) областях та АРК (1,9 рази), в 1,8 рази у Запорізькій, Херсонській, Хмельницькій областях (рис. 3.38). Ситуація була зумовлена головним чином через те, що на початку 90-х років цей сектор був включений до

системи вищої освіти. З того часу скорочення мережі закладів відбувалося через об'єднання із закладами вищого рівня акредитації із втратою юридичної самостійності. Також, частина цих закладів змінила традиційний статус технікуму або училища на статус коледжу, здобувши право підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр”, які юридично прирівнюються до бакалаврів – випускників університетів, академій та інститутів [288].

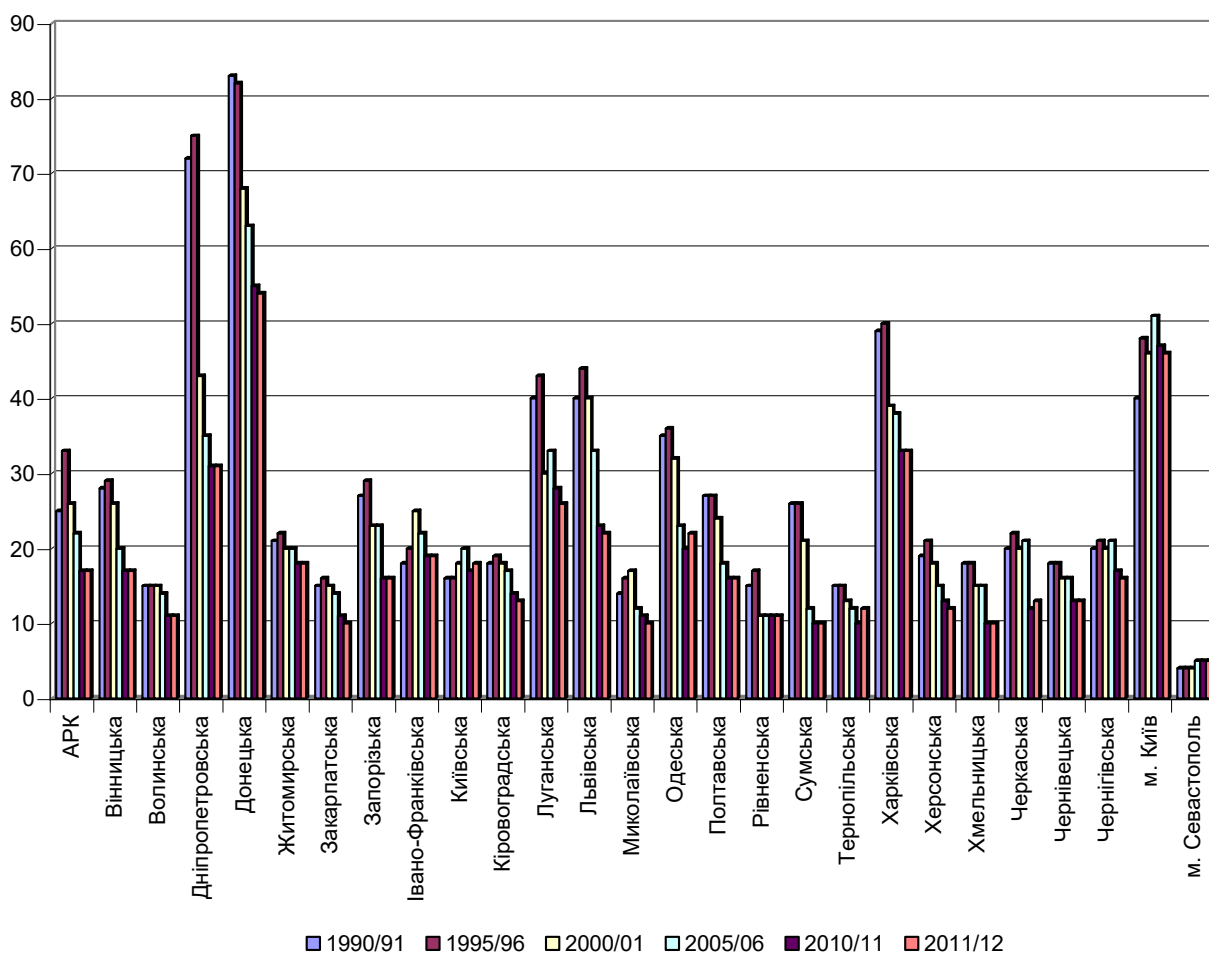

Рис. 3.38. Динаміка кількості закладів I-II рівнів акредитації у 1990-2011 pp.*

* Складено автором на основі джерела: [268, с. 446]

Аналогічна ситуація спостерігається із кількістю учнів, які навчалися у закладах I-II рівнів акредитації. За період 1990-2010 pp. кількість учнів скоротилася у 2,1 рази, найвищі темпи скорочення відбулися у Сумській (у 4,2 рази) та Дніпропетровській (3,4 рази) областях, більш ніж у 2 рази кількість учнів

скоротилася у АРК, Донецькій, Закарпатській. Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Харківській, Хмельницькій, Херсонській областях (рис. 3.39).

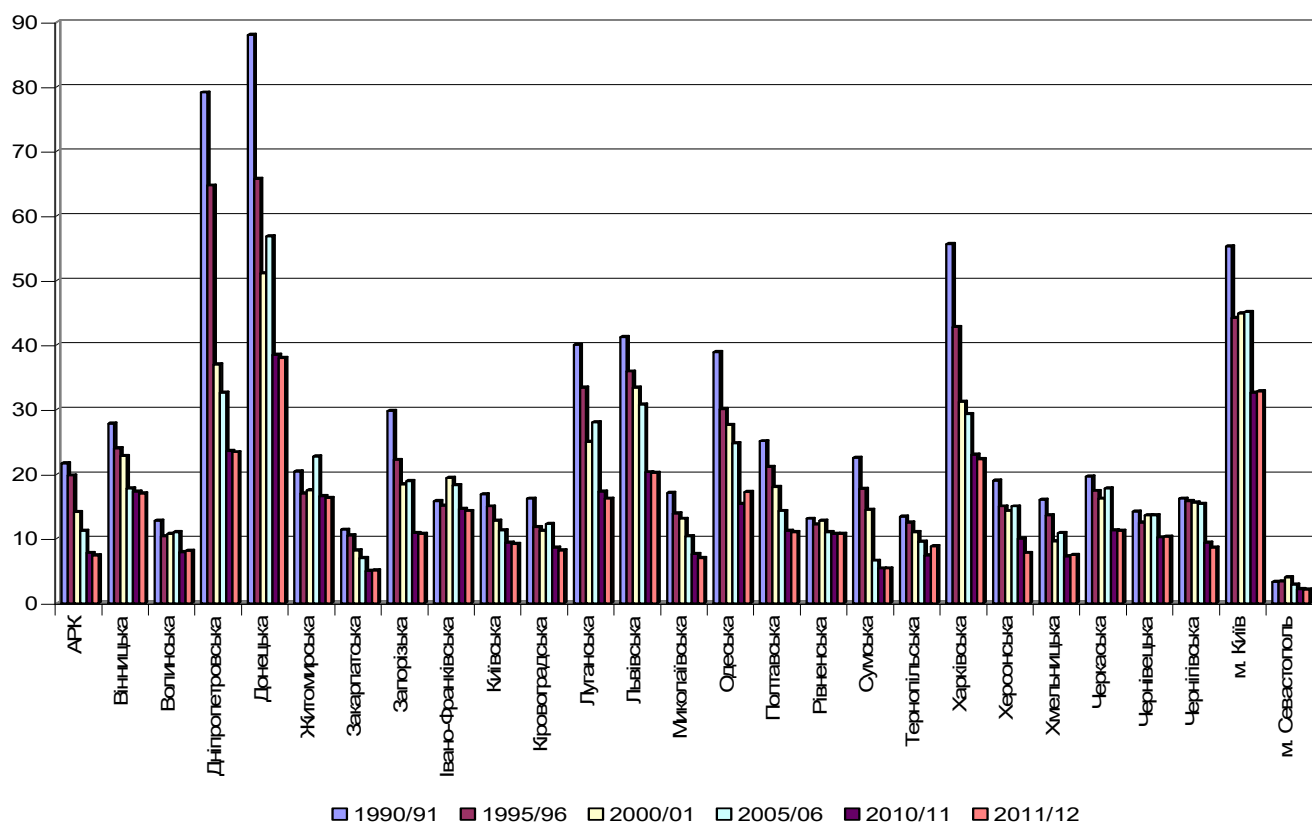

Рис. 3.39. Динаміка кількості учнів I-II рівнів акредитації у 1990-2011 рр.*

* Складено автором на основі джерела: [268, с. 446]

Аналогічна ситуація спостерігається і серед випускників професійно-технічних навчальних закладів. В межах України кількість учнів скоротилась в 1,6 разів, серед регіонів найвищі темпи скорочення спостерігаються у Харківській області (2,1 рази), окрім того у низці регіонів скорочення відбулося майже у 2 рази (Житомирській, Одеській, Черкаській областях, м. Київ) (рис. 3.40).

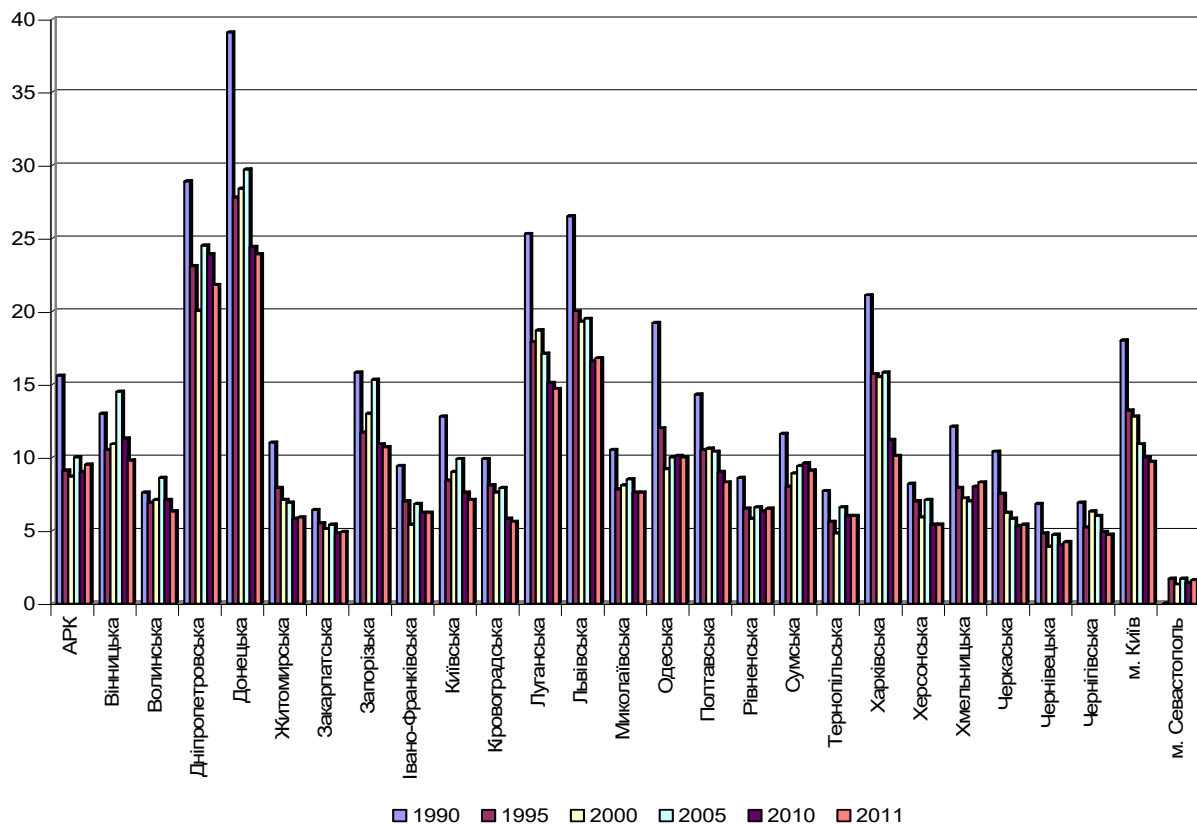

Рис. 3.40. Динаміка підготовки кваліфікованих робітників професійно-технічними навчальними закладами у 1990-2010 рр.*

* Складено автором на основі джерела: [268, с. 444]

Однією з причин такого скорочення є також стійка депопуляція населення. За дослідженнями науковців існує тісний зв'язок між зменшенням чисельності населення (особливо у віці до 24 років) та кількістю учнів ПТНЗ [97].

У структурі ССОЗ станом на 2011 р. майже 50% склали професійні ліцеї, 19% вищі професійні училища, 14% професійно-технічні училища, частка усіх інших закладів склала 19% (рис. 3.41).

Серед закладів I – II рівні акредитації заклади державної та комунальної форми власності займають майже рівні частки, а заклади приватної форми власності складають лише 15% (рис. 3.42).

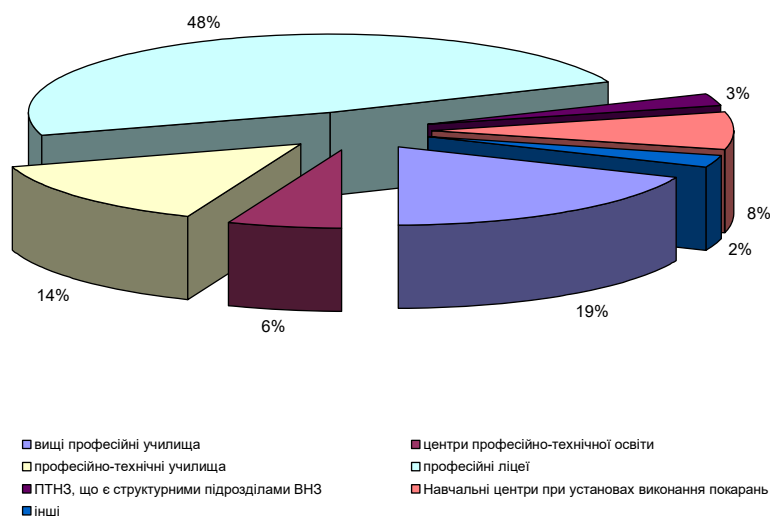

Рис. 3.41. Структура ССОЗ за типами у 2011 р.*

* Складено автором на основі джерела: [227, с. 14]

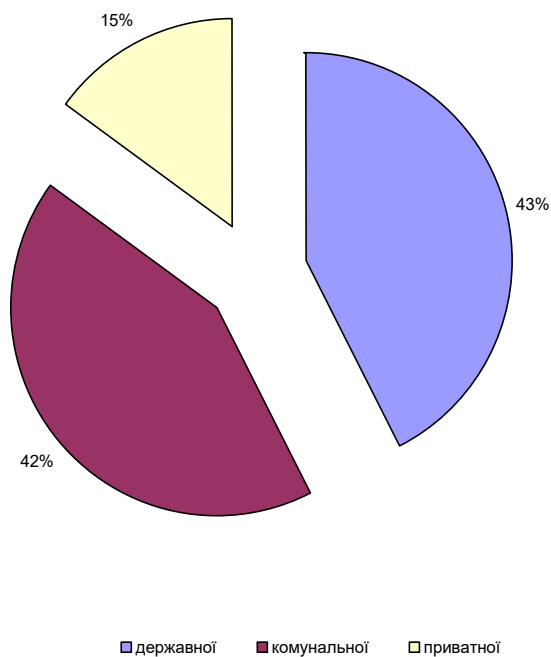

Рис. 3.42. Структура закладів I-II рівнів акредитації за формами власності у 2011/12 навчального року*

* Складено автором на основі джерела: [189, с. 12]

Серед джерел фінансування навчання у закладах I – II рівнів основну частку становлять кошти фізичних осіб (рис. 3.43).

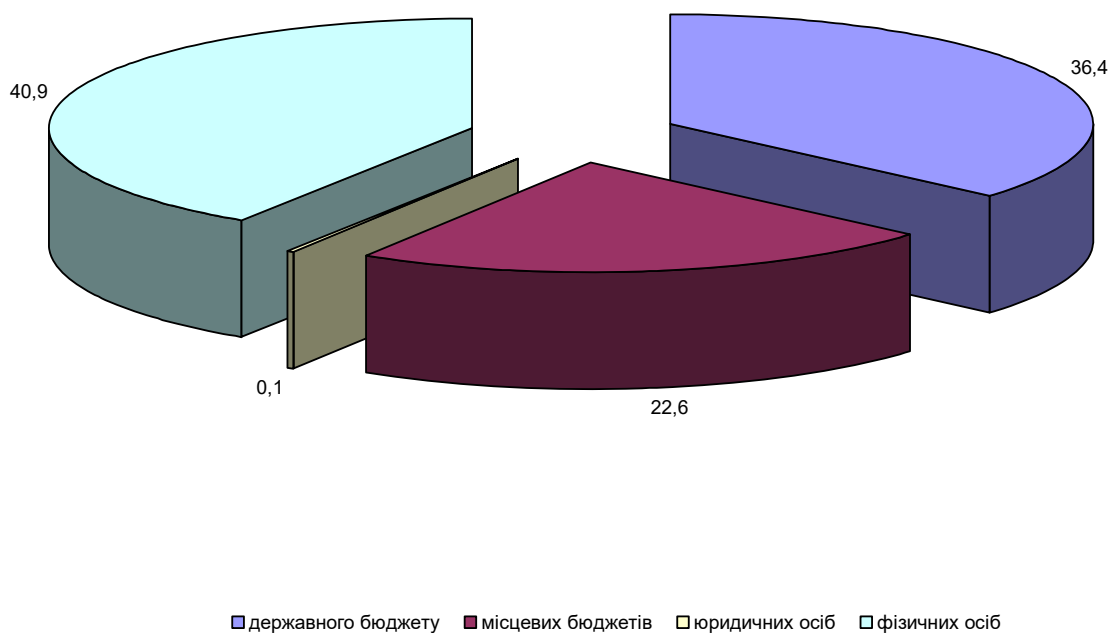

Рис. 3.43. Структура студентів у закладах I-II рівнів акредитації за джерелами фінансування їх навчання у 2011/12 н.р.*

* Складено автором на основі джерела: [189, с. 13]

Одним із найважливіших критеріїв професійної освіти є можливість працевлаштування після здобуття професії. Із усієї кількості випущених у 2011/12 н.р. лише 83,2% випускників змогли влаштуватися за професією, 7,6% продовжили навчання у ВНЗ, 1,7% було призвано на військову службу та 7,7% не змогли працевлаштуватися. Основними галузями працевлаштування є промисловість, торгівля, транспорт і будівництво частка працевлаштованих у цих секторах економіки склала 79,9% (рис. 3.44). Згідно анкетування випускників 2010 р. близько 90% випускників отримують можливість працевлаштуватися за отриманою професією протягом 3-х місяців після закінчення навчального закладу і понад 80% влаштовуються на роботу за допомогою навчального закладу у регіоні де навчалися [229]. Водночас, високий рівень задоволеності отриманою професією мали лише 59,6% працівників, а високий рівень задоволеності робочим місцем лише 39%. Основними причинами звільнення стали незадоволеність заробітною платою, умовами праці, вступ до ВНЗ. Серед основних проблем профтехосвіти випускники зазначили недостатній рівень практичної підготовки - 39,7% опитаних.

У 2008 р. для проходження практики виробничого навчання підприємствами було виділено лише 386 місць.

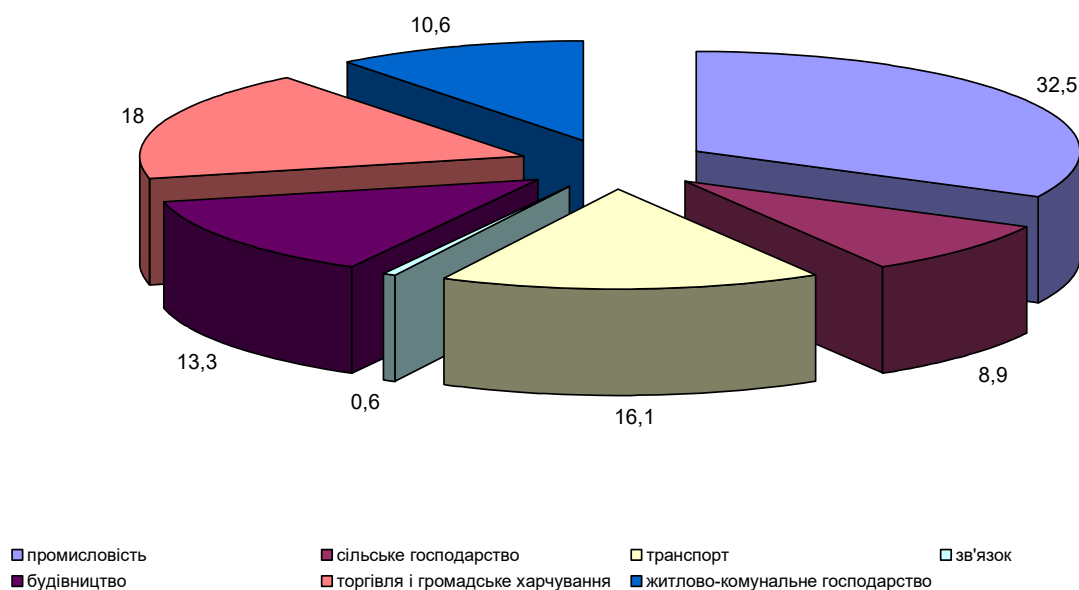

Рис. 3.44. Структура працевлаштування випускників професійно-технічних закладів за галузями у 2011/12 н.р., %*

* Складено автором на основі джерела: [227, с. 27]

На жаль, формування обсягів державного замовлення робітничих кадрів проводиться формально, обсяги замовлень здебільшого є умовними без урахування пропозицій сформованих на регіональному рівні, не враховуються пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку регіонів, відсутня інформація щодо перспективного розвитку і кадрового забезпечення окремих галузей, відсутня співпраця між Міністерством та місцевими органами виконавчої влади, державної служби зайнятості і органів статистики, відсутня система узгодження підготовки робітничих кадрів за державним замовленням за певними напрямами з подальшим їх працевлаштуванням, відсутня співпраця між ПТНЗ та потенційними роботодавцями, які здебільшого застосовують формальний підхід до надання заявок по підготовці кваліфікованих робітників з подальшим їх працевлаштуванням [221].

Однією з причин недостатньо високого рівня практичної підготовки випускників є незадовільний рівень матеріально-технічного забезпечення

навчальних закладів, який фінансується за залишковим принципом. Наприклад, серед транспортних засобів, які використовуються закладами, з терміном експлуатації до 10 років є лише 13% тракторів, 27% автомобілів, 23% комбайнів зернозбиральних та 15% комбайнів спеціальних, забезпеченість твердим паливом у 2010/11 н.р. складала лише 33% від потреби [190]. Станом на 2008 р. ще 24,3% навчальних закладів розміщувались у пристосованих приміщеннях, не вистачало 222 кабінети (160 кабінетів проф.-тех циклу та 56 з електронно-обчислювальної техніки), 81 лабораторії, 44 виробничих майстерні, забезпеченість підручниками профтехциклу у 2010/11 н.р. складала лише 76%, а підручниками із загальноосвітніх дисциплін – 68% [109, с. 11; 110].

Серед регіонів, найвищі показники нестачі навчально-виробничих приміщень були у Полтавській, Харківській, Хмельницькій, Львівській областях (рис. 3.45).

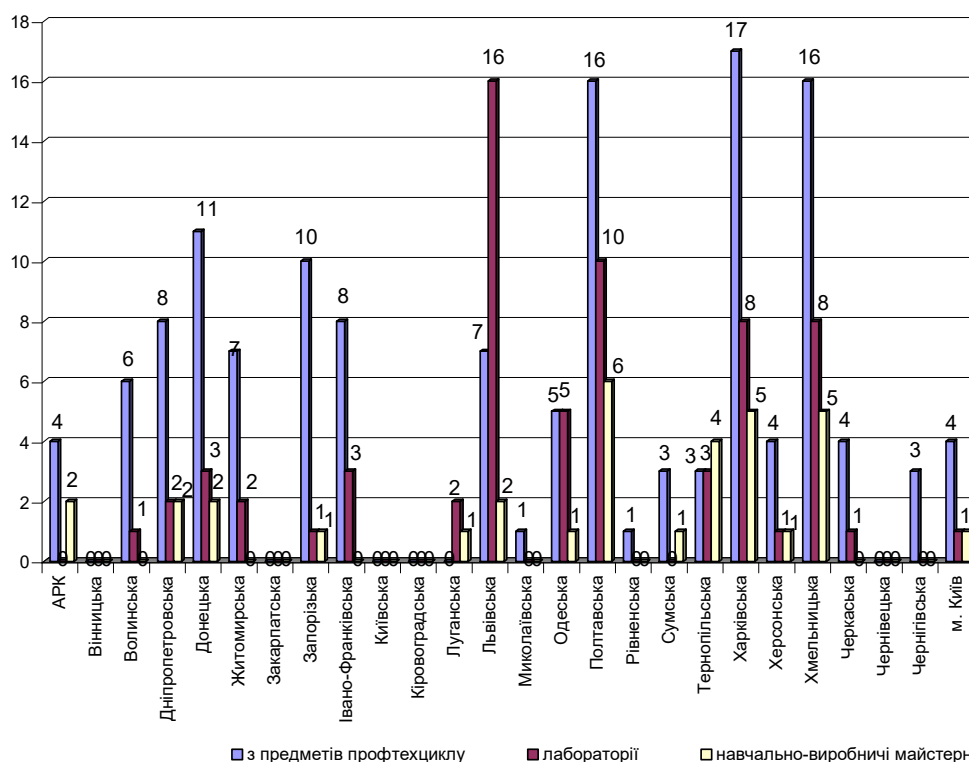

Рис. 3.45. Потреба у навчально-виробничих приміщеннях у регіонах України станом на 1.09.2009 р.*

* Складено автором на основі джерела: [108, с. 55]

Скорочення кількості бажаючих здобувати середню спеціальну освіту створює ситуацію, коли у навчальних закладах залишаються не задіяні потужності, що негативно позначається на економічному стані закладів. Наприклад, в Україні загалом фактично використовується лише 81,8% від загальної кількості спроектованих навчальних місць, найбільше вільних потужностей у Луганській області (використовується лише 66,4% місць), менше 80% потужностей використовується у Дніпропетровській, Донецькій, Полтавській, Сумській, Харківській, Черкаській областях. Натомість перевантаженість навчальних закладів спостерігалась лише у Запорізькій області. Обсяги використання місць у гуртожитках та їдальнях є ще нижчими, загалом в Україні використовується лише 54,2% місць у гуртожитках та 72,4% місць у їдальнях. Наприклад, у Луганській області використовується лише 26,8% місць у гуртожитках та 33,7% місць у їдальнях, дані показники є найнижчими серед регіонів (рис. 3.46).

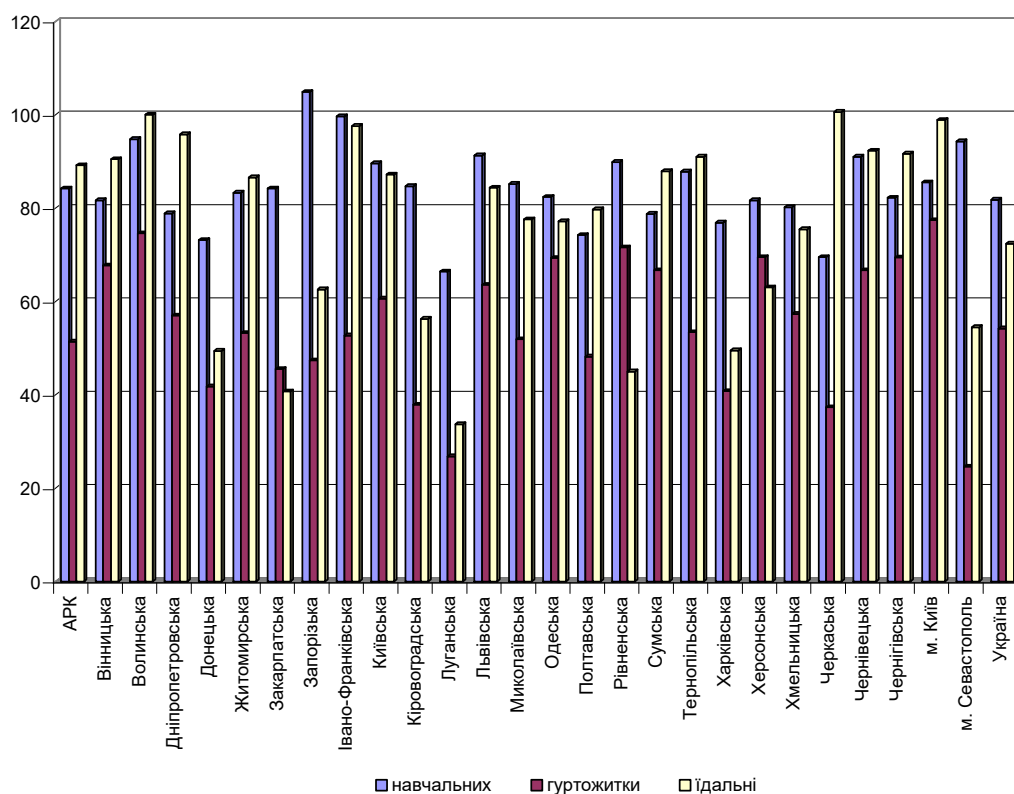

Рис. 3.46. Обсяги використання приміщень професійно-технічних навчальних закладів (на 01.09.2009), %*

* Складено автором на основі джерела: [108, с. 54]

Оскільки відбувається постійне прискорення процесів науково-технічного розвитку, поява нових технологій, засобів виробництва, електронно-обчислювальної техніки та програмних продуктів до неї, то однією з передумов якісної освіти є стан та рівень комп'ютеризації навчальних закладів, вміння ефективно використовувати сучасне програмне забезпечення відповідно до новітніх світових розробок. Станом на 2008 р. у навчально-виробничому процесі використовувалось 26 тис. комп'ютерів (додаткова потреба становила 1736 персональних комп'ютерів), 848 сучасних навчальних комп'ютерних комплексів, 57 кабінетів з природничо-математичних і технологічних дисциплін. Кількість учнів, які припадали на один комп'ютер становила 15, у розрізі регіонів: найкраща ситуація у м. Києві та м. Севастополі – менше 10 учнів, найгірша – у Кіровоградській області – 20,7 учнів на один комп'ютер (рис. 3.47).

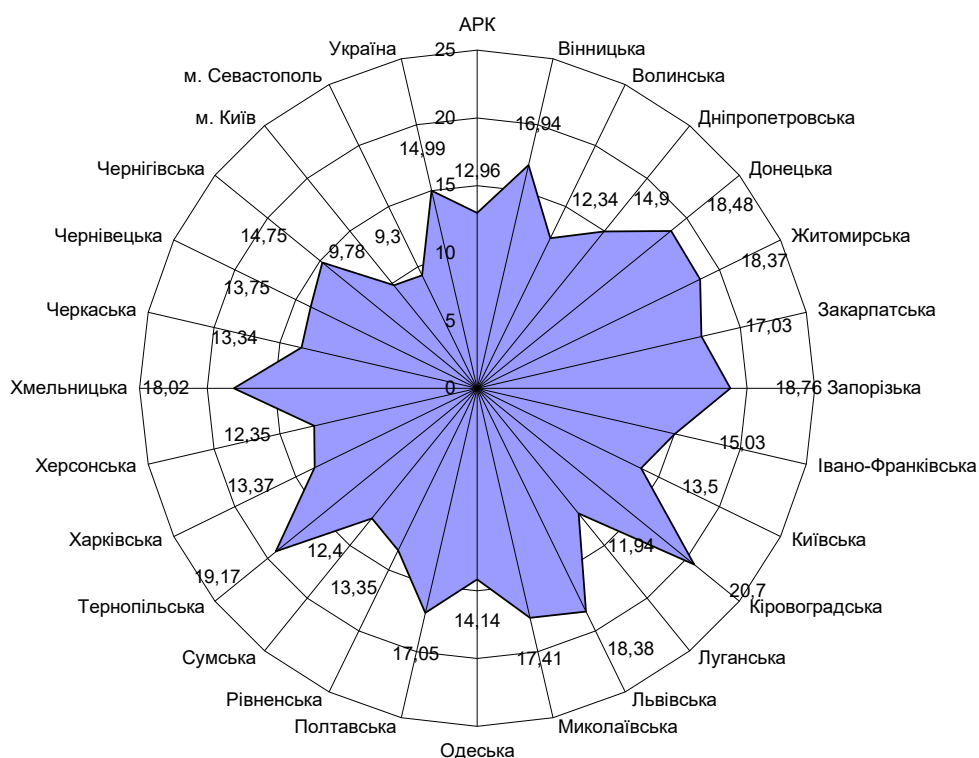

Рис. 3.47. Розподіл кількості учнів, які припадають на один комп'ютер у розрізі регіонів України станом на 1.09.2009 р.*

* Складено автором на основі джерела: [108, с. 56]

До 2011 р. рівень оснащення комп'ютерною технікою зріс, а в ПТНЗ на один комп'ютер уже припадало 13 учнів. До мережі Інтернет було підключено 92 % від загальної кількості закладів, 68 відсотків з яких мали власні веб-сайти [230]. Як бачимо рівень комп'ютерного забезпечення навчальних закладів не є достатнім, а більшість робітників, що зайняті на виробництві, у сфері послуг мають низький або середній рівень кваліфікації, не володіють навичками роботи з сучасними матеріалами та технологіями, комп'ютерною грамотністю, однак підготовка працівника, який зможе працювати за новітніми технологіями в умовах сучасного виробництва повинно стати основою стратегії загальнодержавного розвитку професійної освіти.

Якісна підготовка кваліфікованого робітника залежить від робітничої кваліфікації педагогів, рівня володіння виробничими та педагогічними технологіями та вміння застосовувати їх у навчально-виробничому процесі. Навчальний процес у професійно-технічних навчальних закладах здійснюють 46,3 тис. педагогічних працівників, на жаль така кількість педагогів не задовольняє потребу у повному обсязі. Забезпеченість педагогічними працівниками становила 81,1%, а майстрами виробничого навчання – 87,3%, однією з причин недостатнього рівня забезпеченості необхідними кадрами є недостатнє матеріальне забезпечення (середня заробітна плата педагогічних працівників у 2010 р. – 1851 грн.) викладацького складу.

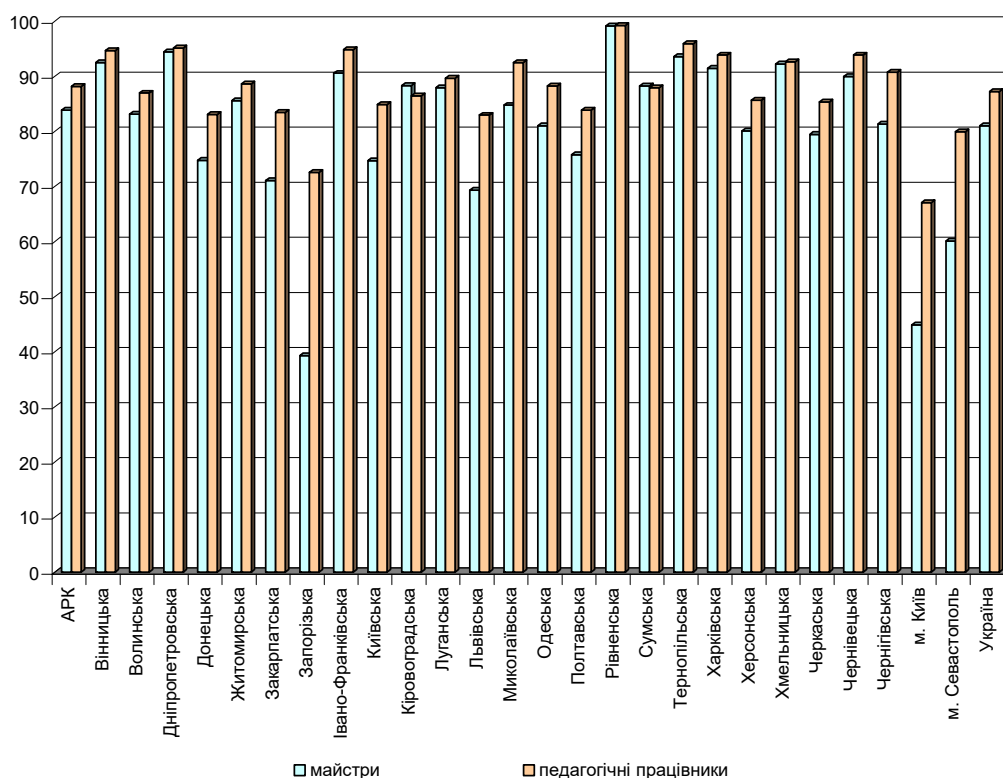

Рис. 3.48. Рівень кадрового забезпечення професійно-технічних навчальних закладів, %*

* Складено автором на основі джерела: [108, с. 65-66]

Важливе значення має освітньо-кваліфікаційний рівень працівників ССОЗ, на жаль 43% майстрів виробничого навчання мають 3-й розряд, який відповідає рівню випускника ПТНЗ, що є суттєвою передумовою низької якості освіти. У низці регіонів, зокрема у Дніпропетровській, Запорізькій, Сумській, Харківській, Херсонській, Черкаській областях, кількість майстрів із низьким рівнем кваліфікації перевищує 50% (рис. 3.49).

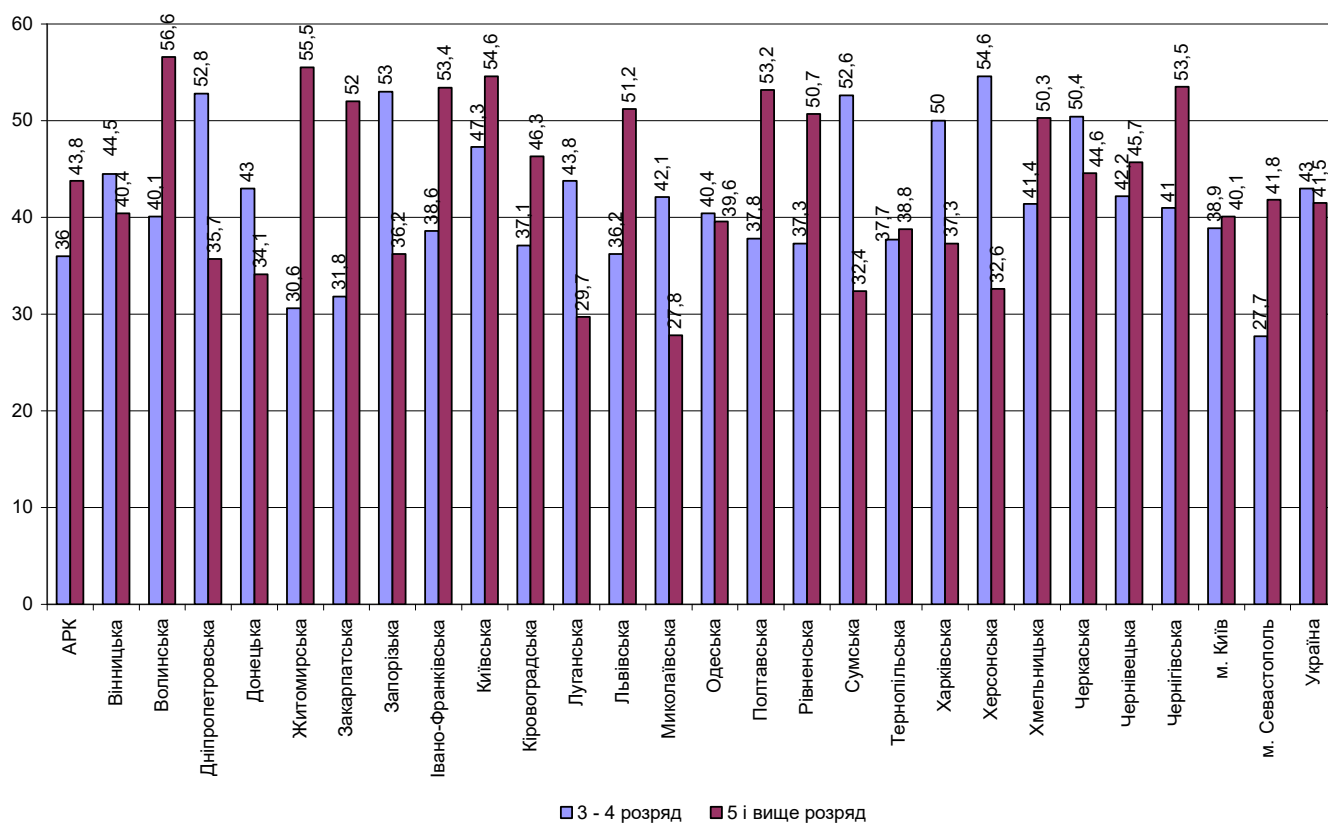

Рис. 3.49. Забезпеченість майстрами за робітничою кваліфікацією, %*

* Складено автором на основі джерела: [108, с. 66-67]

Недостатній кількісний склад педагогічних працівників доповнюється ще незадовільною якісною підготовкою. Наприклад, підготовка викладачів і майстрів за спеціальністю «Професійне навчання» здійснюється лише за 20 профілями, у той час, коли у профтехучилищах підготовка робітничих кадрів здійснюється за 39 напрямками, а на виробництві використовується понад 5 тисяч спеціальностей. У результаті виникає ситуація, коли великі корпорації залучають іноземних робітників, відмовляючи місцевому випускнику ПТНЗ на підставі низької кваліфікації та невідповідності професійної підготовки вимогам робочого місця [253].

Для стимулювання розвитку професійно-технічної освіти в Україні в руслі сучасних світових тенденцій Міністерством освіти і науки було розроблено проект Концепції розвитку професійно-технічної освіти на 2010 – 2020 рр., прийнято

Державну цільову програму розвитку професійно-технічної освіти на 2011 – 2015 рр., метою даних документів є підвищення конкурентоспроможності професійної освіти на ринку праці, створення сприятливих умов для якісної підготовки кваліфікованих робітників.

Основними засадами концепції, що покликані підняти розвиток освіти на якісно новий рівень є: створення системи забезпечення якості професійно-технічної освіти; оптимізація системи та джерел фінансування; модернізація системи управління професійно-технічною освітою; оновлення існуючої нормативно-правової бази; розвиток та впровадження проектів соціальної реклами спрямованої на підняття престижності робітничих професій [135].

Таким чином, очевидно що в наш час підсистема середньої спеціальної освіти, практично, в кожній РОС України втратила свої позиції, незважаючи на те, що побудова інформаційного суспільства висунула нові вимоги до професійної підготовки спеціалістів які готуються в її закладах, до переліку необхідних спеціальностей в сучасних умовах, до вміння володіти випускниками новітніми інформаційно-комунікативними технологіями.

3.5. Зміни у підсистемах вищих навчальних закладів регіональних освітніх систем України

Ще однією важливою ланкою кожної РОС України є підсистеми вищої освіти. Вища освіта в Україні має давню та глибоку традицію, яка сягає своїм корінням ще часів братських шкіл які почали виникати наприкінці XVI - на початку XVII ст. у Львові (1585), Києві (1615), Луцьку (1620), Вінниці, Немирові, Кам'янці-Подільському й деяких інших містах. Проте, наша увага зосереджена на розвитку вищої освіти на території України, включаючи Радянський період, що став базою для розвитку вищої освіти за часів незалежності.

Розвиток вищої освіти України у ХХ ст. легше аналізувати й оцінювати завдяки ширшому доступу до статистичної інформації. Інтенсивний розвиток мережі ВНЗ розпочався в період перед Другою світовою війною, якщо у 1914/15 н.р. на території України нараховувалось 27 ВНЗ, то у 1933/34 н.р. їх кількість зросла до 173 (у 6,4 рази). Радянська система вищої освіти України була частково сформована у 1939 р., після приєднання західноукраїнських земель. До початку 1938/39 н.р. в УРСР працювало шість класичних університетів – Київський, Харківський, Львівський, Одеський, Дніпропетровський і Чернівецький. У період 1950-1960-х рр. розпочалась реформа із укрупнення ВНЗ, внаслідок чого їх кількість скоротилася із 160 (у 1950/51 н.р.) до 134 у 1955/56 н.р.

Разом із розширенням мережі ВНЗ відбувалось збільшення кількості студентів. У період з 1914/15 н.р. по 1955/56 н.р. кількість студентів збільшилась у 9,3 рази (від 35,2 до 325,9 тис.ос.). Відбувалося розширення географії ВНЗ, проте головними центрами вищої освіти продовжували залишатися Харків, Київ, Одеса і Львів. У 1958/59 н.р. у цих містах знаходилося 70 вищих навчальних закладів зі 140, в них навчалось 59% від загальної чисельності студентів. У Харкові було 24 вищих навчальних заклади, у Києві – 18, в Одесі – 16, у Львові – 12.

Протягом 1960 – 80-х рр. кількість ВНЗ збільшилась від 132 у 1965/1966 н.р. до 149 у 1990/91 н.р. (у 1,2 рази), кількість студентів за аналогічний період збільшилась в 1,3 рази (від 690 тис. до 881,3 тис. ос.) (рис. 3.50).

Збільшення кількісних показників ВНЗ безумовно вплинуло на збільшення загального рівня освіченості населення. Так, якщо у 1940/41 н.р. на 10 тис. осіб населення припадало 47 студентів ВНЗ, то у 1980/1981 н.р. показник становив 176 (тобто зріс у 3,74 рази) (рис. 3.51).

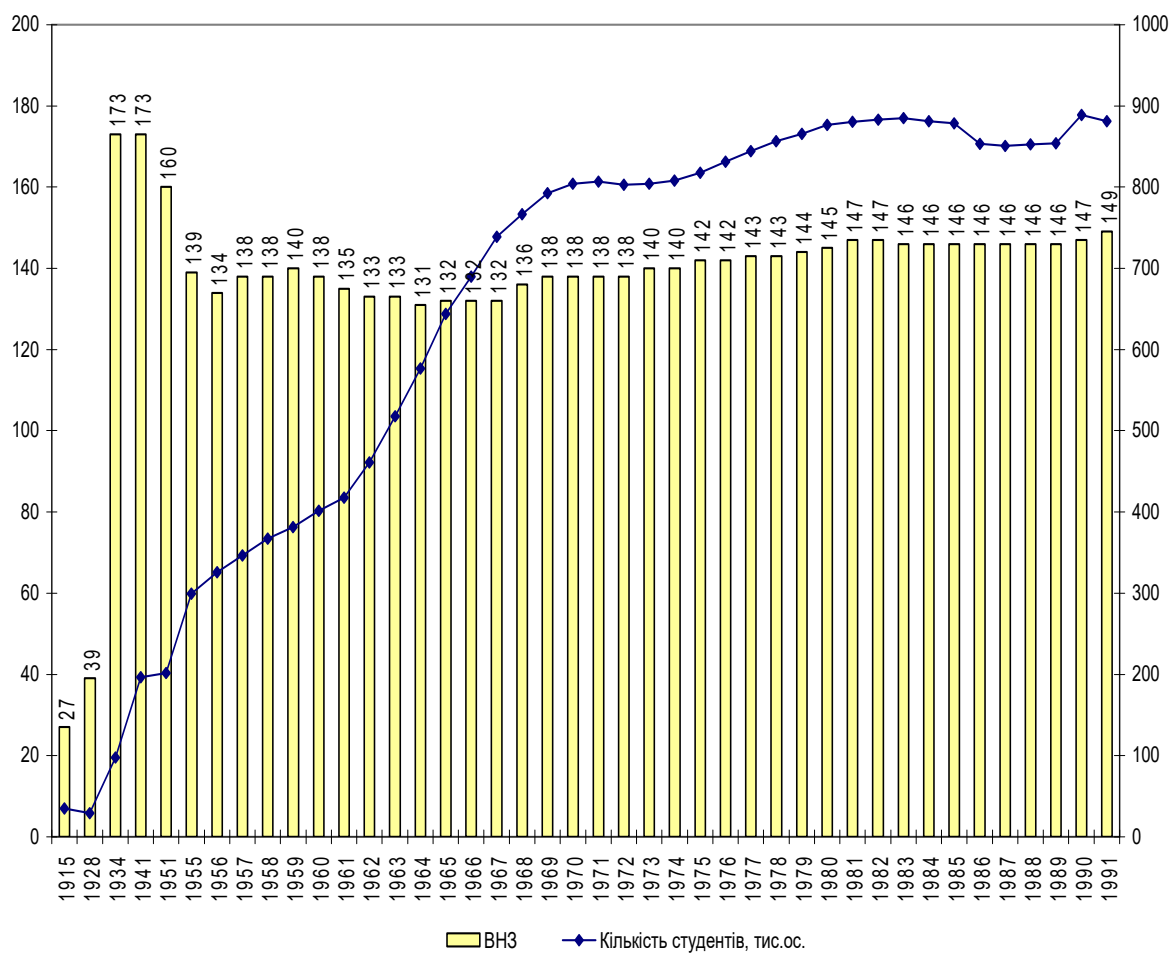

Рис. 3.50. Динаміка зміни показників ВНЗ на території України за період 1915-1991 рр.*

* Складено автором на основі джерел: [168-175; 265-268]

Разом із зміною кількісних показників ВНЗ відбувались і структурні зміни у вищій освіті. Суттєво змінилось співвідношення кількості студентів, які навчаються на денному, вечірньому та заочному відділеннях. Кількість студентів стаціонарного відділення зросла у 3,5 рази за період з 1950 по 1990 рр., заочної форми навчання у 6 разів, а вечірньої форми навчання у 17,1 рази. Разом із зростанням кількості студентів відбувалася зміна структурного співвідношення між кількістю студентів на різних формах навчання. Частка студентів на денній формі навчання у 1950/51 н.р. становила 74%, проте до 1965/66 н.р. знизилась до 39%, а до 1990/91 н.р. зросла до 59%. Частка студентів на вечірній формі навчання у 1950/51 н.р. становила лише 2%, до 1970/71 н.р. зросла до 16% і поступово

знизилась до 8% у 1990/91 н.р. Частка студентів заочної форми навчання у 1950/51 н.р. склала 24%, у 1965/66 н.р. зростає до 45% і поступово знижуючись досягла у 1990/91 н.р. 33%. Як бачимо, стаціонарна форма навчання продовжувала залишатися переважаючою протягом усього досліджуваного періоду, а коливання кількості студентів на різних формах навчання було зумовлено вимогами і потребами централізовано-планової економіки, інтенсивним розвитком народного господарства УРСР. Суттєве збільшення кількості студентів вечірньої форми навчання було зумовлено необхідністю поєднувати професійну діяльність із потребою або необхідністю підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня робітників (рис. 3.52).

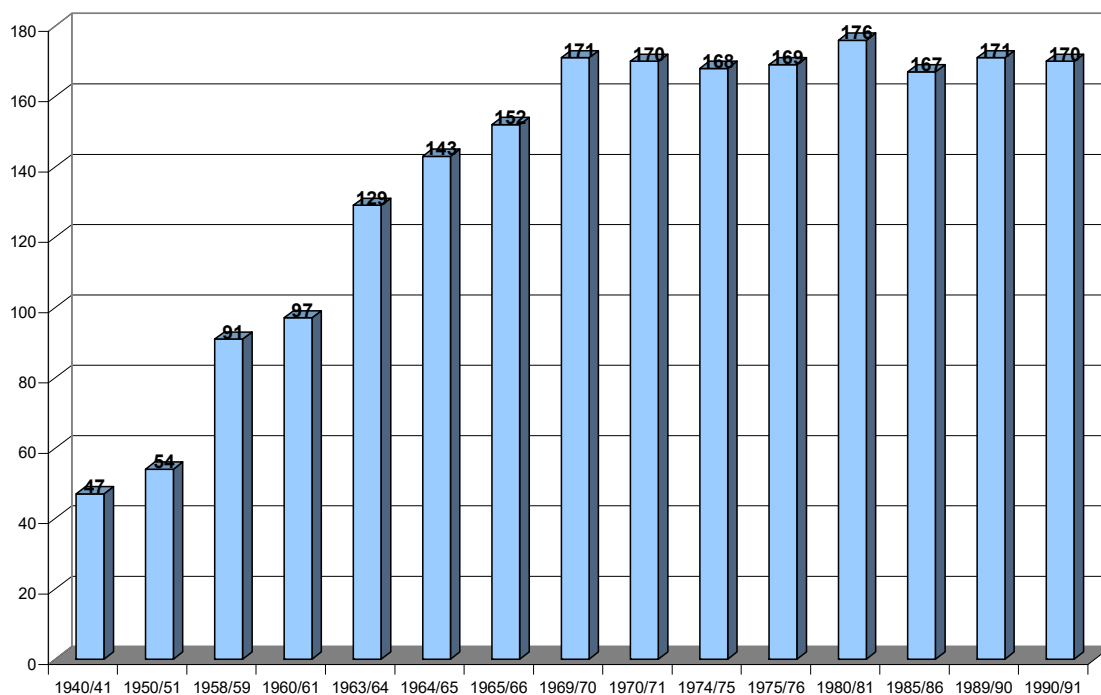

Рис. 3.51. Динаміка зростання кількості студентів ВНЗ у розрахунку на 10 тис. осіб населення за період 1940 – 1991 рр.*

* Складено автором на основі джерел: [168-175; 265-268]

Потреби розбудови післявоєнного господарства та централізованої економіки визначали і основні напрями підготовки фахівців у ВНЗ (рис. 3.53).

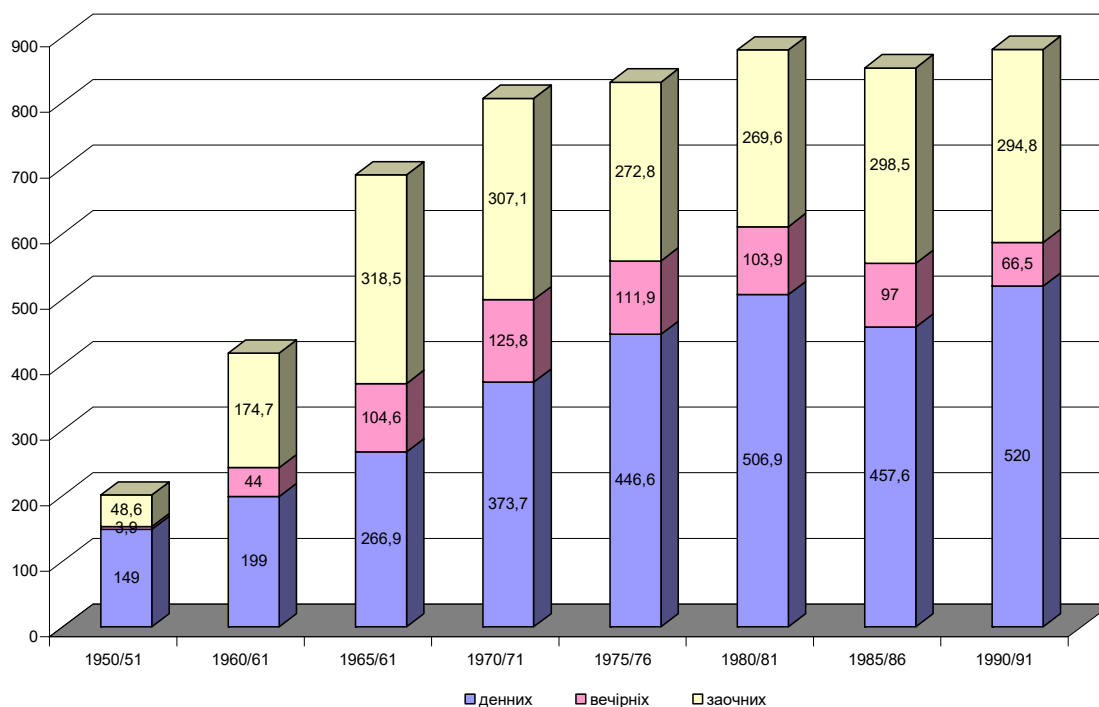

Рис. 3.52. Співвідношення кількості студентів за різними формами навчання у період з 1950 р. по 1991 р.*

* Складено автором на основі джерел: [168-175; 265-268]

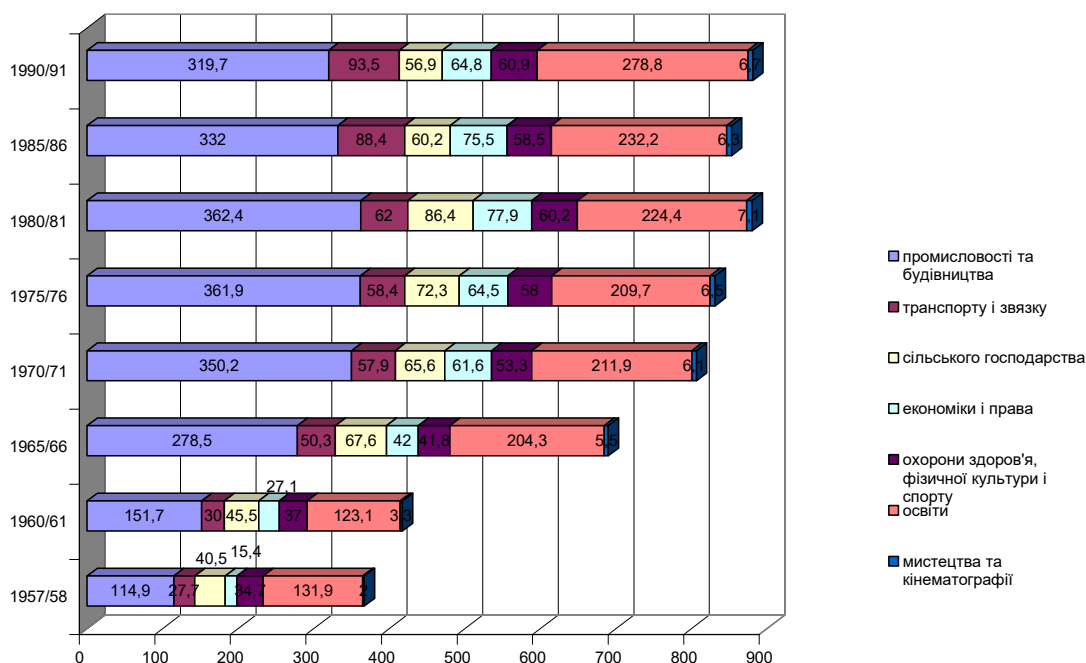

Рис. 3.53. Динаміка зміни кількості студентів ВНЗ по галузевих групах з 1957 р. по 1991 р.*

* Складено автором на основі джерел: [168-175; 265-268]

Основна частка у підготовці фахівців забезпечувала потреби промисловості та будівництва (31% загальної кількості студентів ВНЗ у 1958 р. та 36% у 1991 р.), а також освіти (36% у 1958 р. та 32% у 1991 р.). До 1990 – х рр. поступово почала збільшуватись кількість студентів у сфері економіки та права, транспорту та зв'язку.

Серед регіонів України найбільшими освітніми центрами продовжували залишатися Харків, Київ, Одеса, Львів, Дніпропетровськ, у цих областях сконцентровано понад 60% навчальних закладів та студентів (рис. 3.54, рис. 3.55).

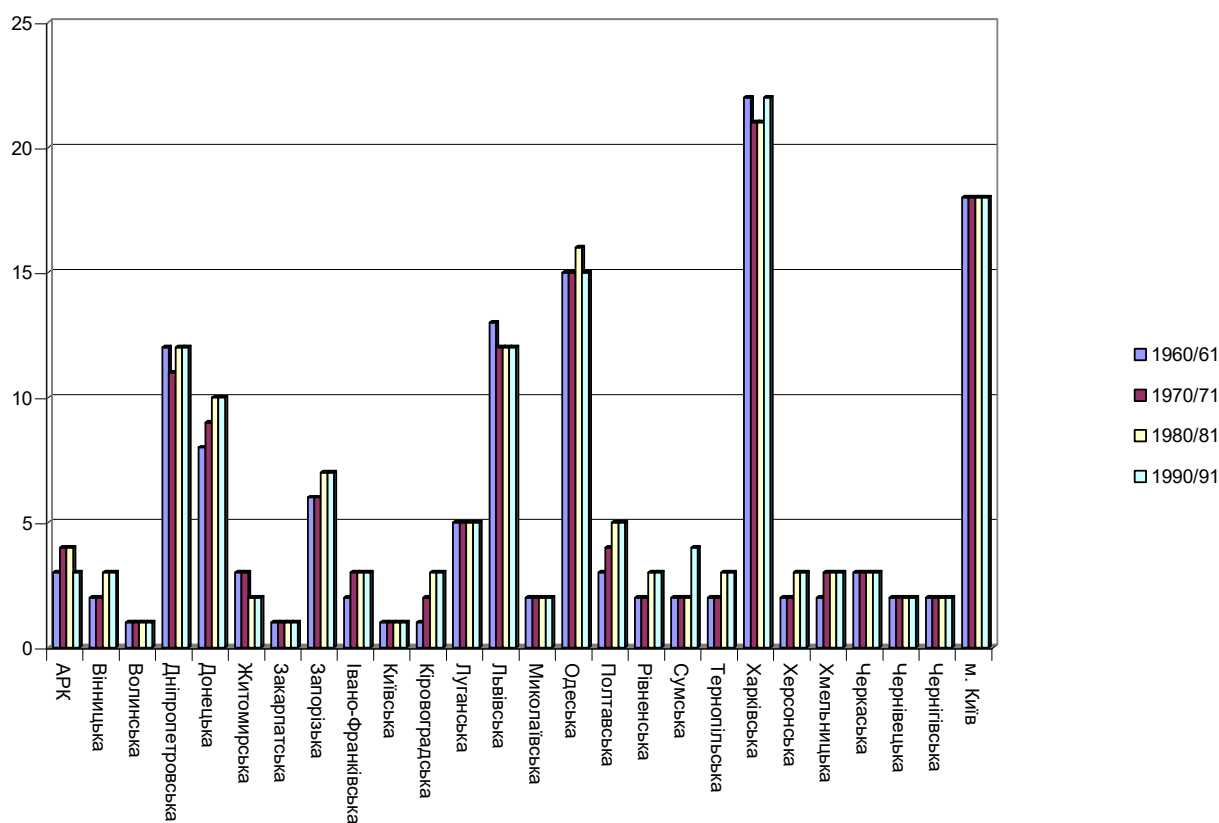

Рис. 3.54. Динаміка зміни кількості ВНЗ у регіонах України
у 1960-1990 рр.*

* Складено автором на основі джерел: [168-175; 265-268]

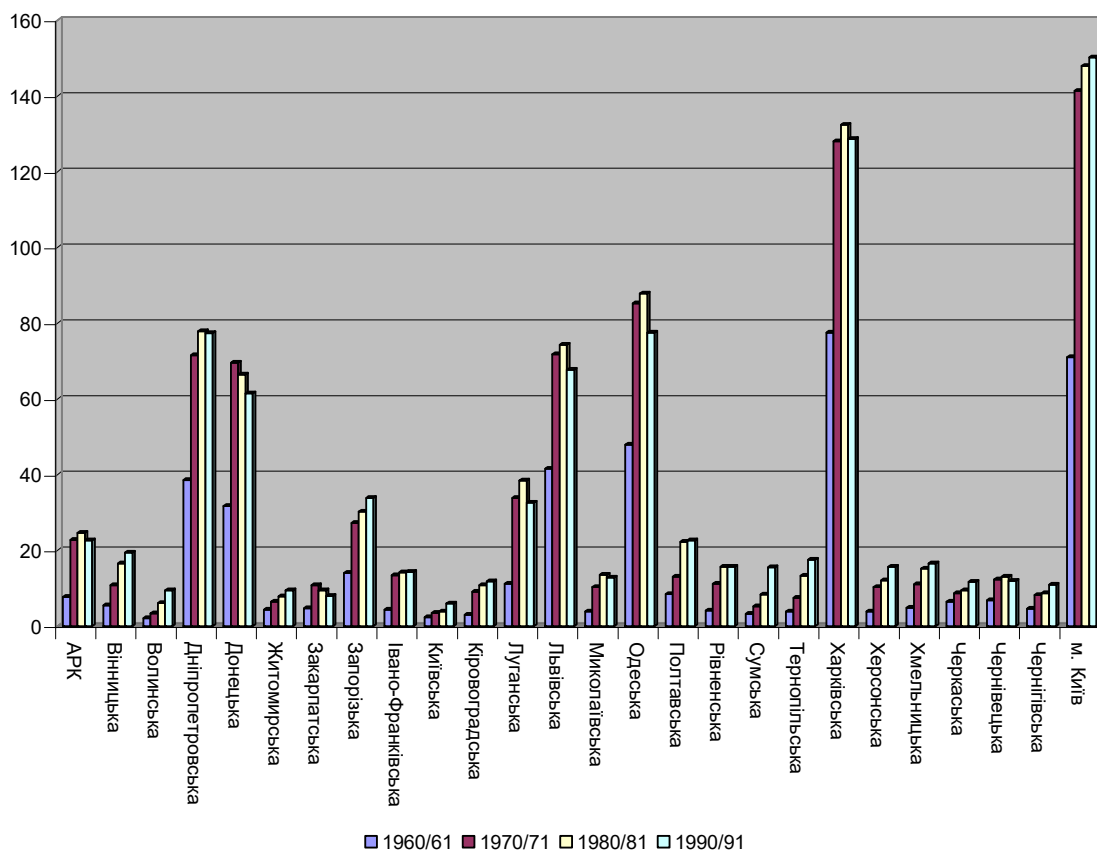

Рис. 3.55. Динаміка зміни кількості студентів у регіонах України у 1960-1990 рр.*

* Складено автором на основі джерел: [168-175; 265-268]

Поступово підвищувався рівень освіченості серед жіночого населення, частка жінок у загальній кількості студентів ВНЗ зростає від 41,7% у 1960 р. до 56,7% у 1985 р. (рис. 3.56).

До 1984 р. в УРСР функціонувало 146 вищих навчальних закладів, у тому числі університетів – 9, технічних вищих навчальних закладів – 50, сільськогосподарських вищих навчальних закладів – 17, вищих навчальних закладів економіки і права – 10, педінститутів – 30, вищих навчальних закладів охорони здоров'я – 15, вищих навчальних закладів фізкультури і спорту – 3, культури і мистецтва – 12. Мережу вищих навчальних закладів доповнювали також 25 філій, 7 спеціалізованих факультетів і відділень та 12 загально-технічних факультетів [41].

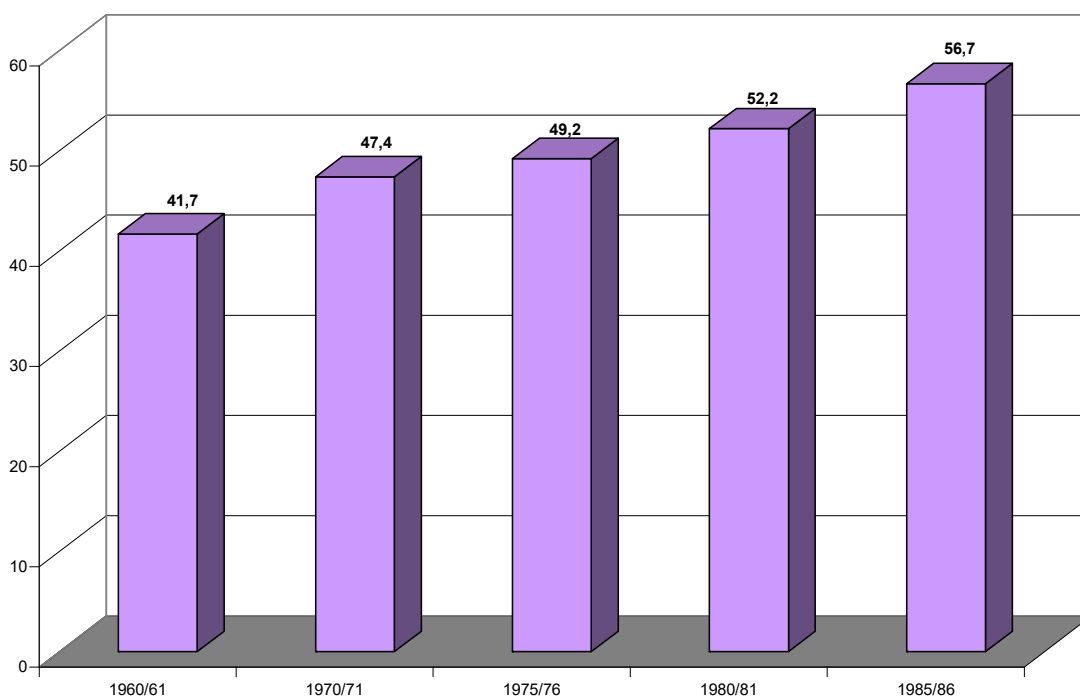

Рис. 3.56. Динаміка кількості жінок у структурі студентів ВНЗ,
1960-1986 н.р.*

* Складено автором на основі джерел: [168-175; 265-268]

Після здобуття незалежності в Україні розпочалися активні трансформаційні процеси у вищій освіті, що були зумовлені новими політико-економічними реаліями та вимогами часу.

Законодавчою основою розвитку трансформаційних процесів у ВНЗ стало прийняття Закону України «Про освіту» у 1991 р., що засвідчив право громадян на здобуття освіти у всіх державних закладах, а також регламентував діяльність ВНЗ, їх організаційну структуру, основні напрями діяльності, уможливив появу нових навчальних закладів різного типу і форм власності, перехід державних вузів на частково платну систему навчання, запровадив систему освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої школи [218].

Наступним важливим етапом стало утворення Міністерства освіти України та ліквідація Міністерства народної освіти та Міністерства вищої освіти, що сприяло ліквідації державної монополії на надання освітніх послуг та розвитку автономії освітніх закладів [224].

Із здобуттям незалежності кількість навчальних закладів в Україні продовжує зростати, розширюється не лише географія ВНЗ, але і починають виникати заклади нових типів і форм власності. Розвитку таких процесів сприяв зростаючий попит населення на послуги освіти, що підживлювався структурними перетвореннями в економіці та новими вимогами часу до освітньо-кваліфікаційного та фахового рівня працівників.

Починаючи з 1991 р. кількість закладів в Україні збільшилась у 2,3 рази (рис. 3.57), а кількість студентів до 2008 р. зростає у 2,7 рази та почала поступово зменшуватися, що зумовлено демографічними процесами.

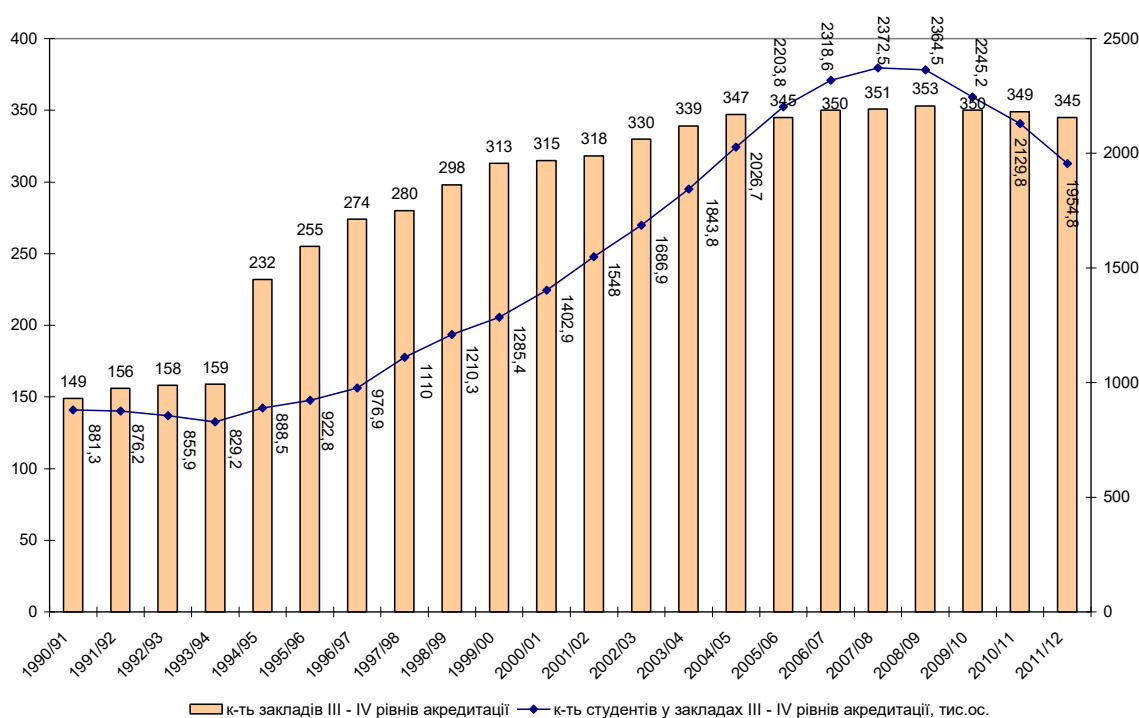

Рис. 3.57. Динаміка кількості ВНЗ та студентів у них за період з 1990 по 2012 рр.*

* Складено автором на основі джерел: [265-268]

Розширенню мережі закладів вищої освіти сприяло створення нової нормативної бази. Крім названого вище Закону України «Про освіту», Указами Президента України було ухвалено «Основні напрями реформування вищої освіти» та «Про заходи реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів освіти». Зазначений комплекс нормативно-правових документів у цілому окреслив ідеологію

трансформації всієї освітньої галузі. Низка нормативних актів Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки України сприяли створенню механізмів реалізації зазначених документів, гуманізації та демократизації вищої освіти, формуванню нового змісту вищої освіти, підвищення якості освітніх послуг [228].

Істотний негативний вплив на розвиток та діяльність ВНЗ зробила перманентна економічна криза, яка проявилася у постійному зменшенні обсягів централізованого фінансування, припиненні фінансування вищої освіти з боку підприємств та організацій, фактичному руйнуванні сектору науково-дослідних установ [339, с. 77].

У регіональному розрізі спостерігалось значне збільшення кількості ВНЗ, що з одного боку створило ширші можливості доступу населення до освітніх послуг (рис. 3.58), але з іншої сторони така широка мережа навчальних закладів не завжди забезпечує належну якість наданих послуг.

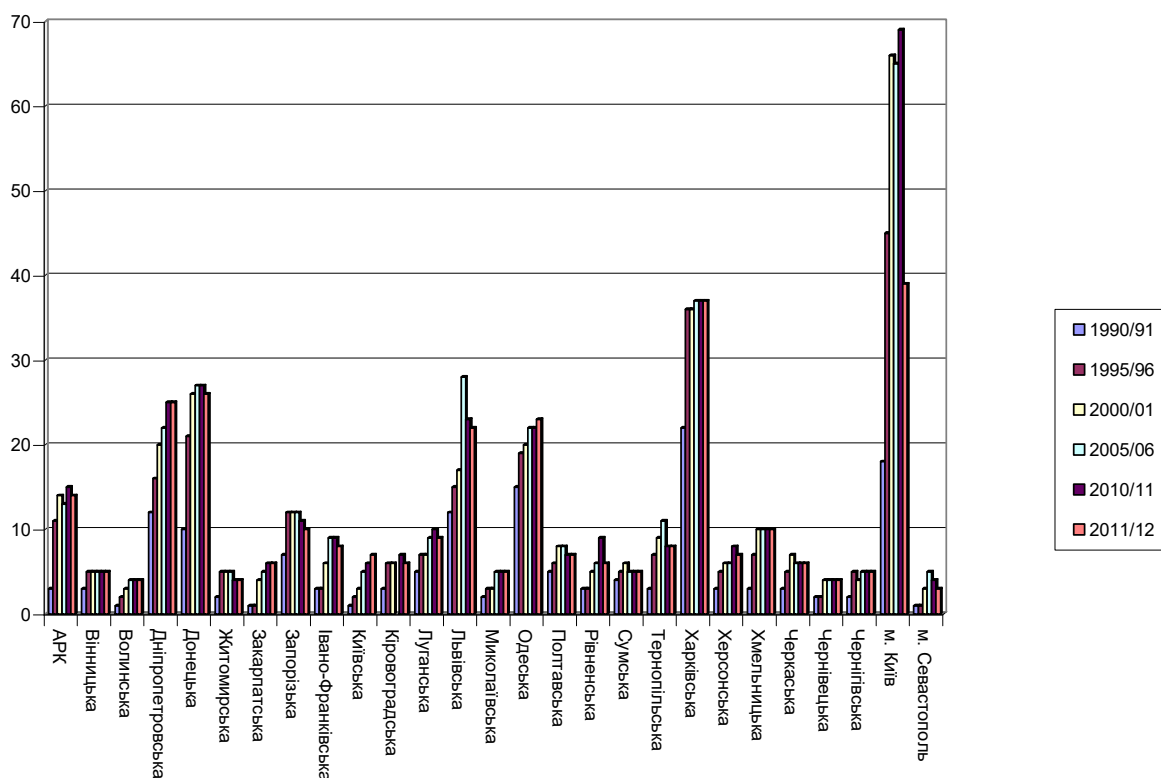

Рис. 3.58. Динаміка кількості навчальних закладів у регіонах України за період з 1990 по 2012 рр.*

* Складено автором на основі джерел: [265-268]

Новостворені навчальні заклади не мають у своєму складі достатньої кількості кваліфікованого науково-педагогічного персоналу, потужної матеріальної бази для здійснення наукових досліджень, навчально-освітні програми не забезпечують надання достатнього освітньо-кваліфікаційного рівня, як наслідок трапляються випадки визнання дипломів недійсними ще до закінчення навчання у обраному вузі.

Сформованому розподілу ВНЗ за регіонами сприяло кілька основних чинників, зокрема: вплив планового принципу організації радянського суспільства, що визначав залежність ВНЗ та спрямованість підготовки у них від адміністративного поділу, чисельності населення, промислового потенціалу регіону; наявністю платоспроможного попиту організацій та населення, їх можливостей та готовності до інвестування коштів у вищу освіту. Як наслідок, була сформована регіональна структура мережі ВНЗ, що характеризується наявністю кількох великих центрів освіти у найбільших містах Києві, Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Львові, Донецьку, угрупованням середньо розвинених регіонів Автономна Республіка Крим, Запорізька, Луганська, Хмельницька, Івано-Франківська, Полтавська області тощо та збідненою мережею переважно в аграрних областях Житомирській, Волинській, Рівненській, Миколаївській, Чернігівській, Чернівецькій тощо. Як бачимо, однією з найбільш помітних особливостей розвитку системи вищої освіти стала регіоналізація, яка поряд із створенням нових навчальних закладів проявилася у відкритті численних філій. Процес регіоналізації сприяє зростанню місцевих викладацьких кадрів (зокрема із наукових та інженерних працівників), зростанні мобільності навчального закладу, його викладацького складу, розширенню навчально-матеріальної бази, залученні нових інвестицій. Трапляються випадки, коли маловідомі провінційні ВНЗ відкривають філії та підрозділи у провідних університетських центрах країни, надаючи освітні послуги невисокої якості за демпінговими цінами вони спромоглися сформувати власні ніші на відповідних ринках освітніх послуг. Розвиток мережі філій та підрозділів ВНЗ, з однієї сторони підтримується Міністерством освіти, оскільки відбувається наближення центрів надання освітніх

послуг до місця проживання студентів, але з іншої сторони встановлення вимог по ліцензуванню до філій, як до головних закладів, суттєво стримує розвиток мережі.

За дослідженнями Фіннікова Т. процес трансформації системи вищої освіти України можна охарактеризувати певними особливостями серед яких, на нашу думку, слід відзначити [288]: запровадження ступеневої системи вищої освіти; початок процесу формальної деідеологізації вищої освіти; зосередження необмеженої влади в руках управлінського менеджменту університетів, що сприяло посиленню бюрократизованості та корумпованості у ВНЗ; вироблення нового погляду на гуманізацію вищої школи, отримання більшої свободи у визначенні програм, введенні нових авторських методик та альтернативних підручників; демілітаризація навчального процесу у цивільних ВНЗ, скорочення мережі військових ВНЗ.

Разом із структурними змінами в економіці відбулася зміна структури підготовки фахівців у бік збільшення випуску економістів, юристів, менеджерів та ін. фахівців соціального спрямування, зокрема за рахунок приватних інвестицій.

Відбулося зародження приватного сектору освіти. Перші недержавні ВНЗ відкрилися в Україні на поч. 90-х рр. Умовами їх бурхливого розвитку у 1990-х рр. було впровадження нових підходів до організації освітньої діяльності, високі економічні показники, державне визнання. Погіршення загальноекономічної кон'юнктури, насичення ринку освітніх послуг та посилення державного регулювання у сфері вищої освіти спричинили до уповільнення темпів зростання сектору та його стабілізації в наступний період. У 2012 р. питома вага недержавних ВНЗ III–IV рівнів акредитації серед усіх закладів цієї категорії склала 31%, а кількість студентів, що навчаються у цих закладах становила 11,7%. Це свідчить про невеликі розміри приватних навчальних закладів, їх мобільність, можливість чутливо реагувати на інновації, зміни рейтингу професій. Водночас, у рейтингах ВНЗ складених МОНмолодьспорту України серед основних проблем приватних вишів можна прослідкувати проблеми із якістю науково-педагогічного персоналу та науково-технічною діяльністю [233].

Разом із утворенням ВНЗ нових типів і форм власності відбувся процес диверсифікації джерел фінансування вищої освіти у сторону збільшення отримання освіти за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб (див. рис. 3.59). Найбільша частка у фінансуванні освіти припадає на кошти фізичних осіб (понад 60%), що свідчить про стабільно високий попит на вищу освіту, який підкріплений платоспроможністю населення, а та законодавчо затвердженим правом державними ВНЗ надавати платні послуги.

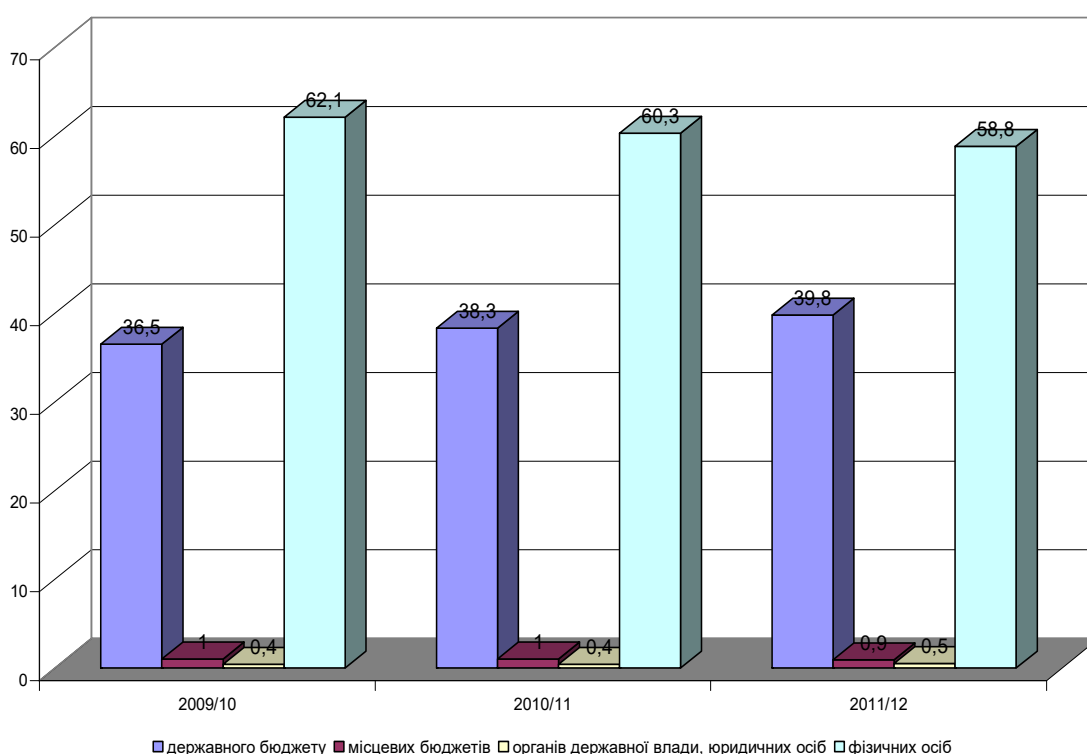

Рис. 3.59. Структура чисельності студентів ВНЗ III-IV ступенів за джерелами фінансування їх навчання, 2009-2012 рр., %*

* Складено автором на основі джерела: [189, с. 13]

Аналогічна ситуація спостерігається у регіональному розрізі, практично у всіх областях частка фінансування навчання фізичними особами складає понад 55%. Найбільша частка у Івано-Франківській області понад 72%, найменша у Київській – 49,5% (рис. 3.60).

У переважній більшості регіонів України ВНЗ державної форми власності продовжують залишатися переважаючими, на фоні значного збільшення кількості навчальних закладів приватної форми власності (рис. 3.61).

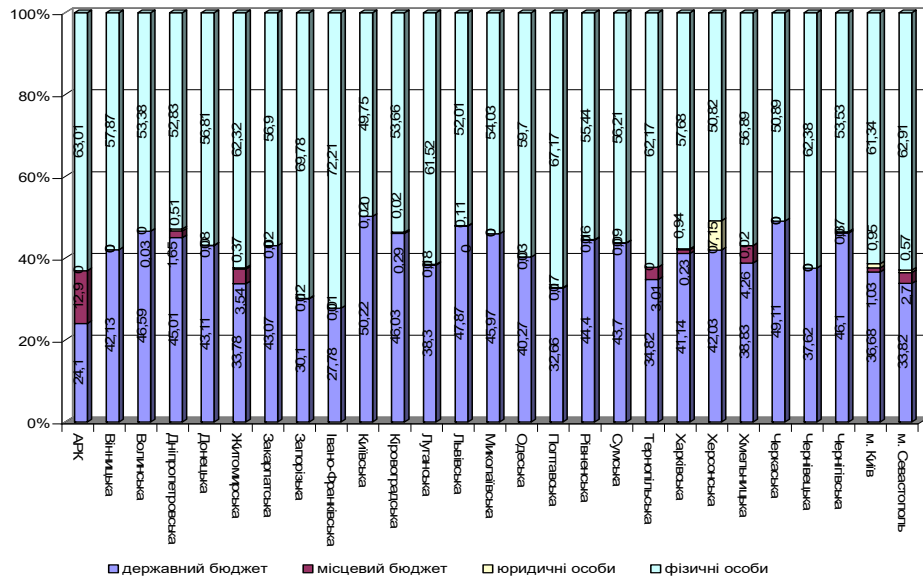

Рис. 3.60. Структура студентів за джерелами фінансування їх навчання у 2011/12 н.р. у регіональному розрізі, %*

* Складено автором на основі джерела: [189]

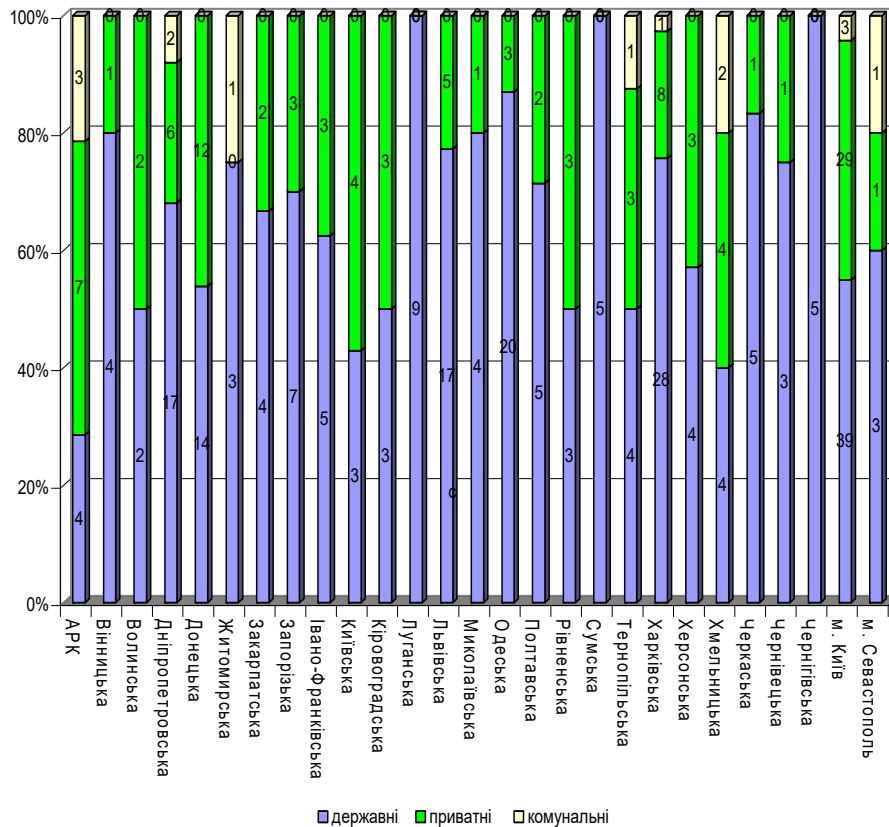

Рис. 3.61. Структура ВНЗ за формою власності серед регіонів України*

* Складено автором на основі джерела: [189, с. 23]

Відносна кількість студентів, які навчаються у ВНЗ державної форми власності теж продовжує залишатися переважаючою (див. рис. 3.62)

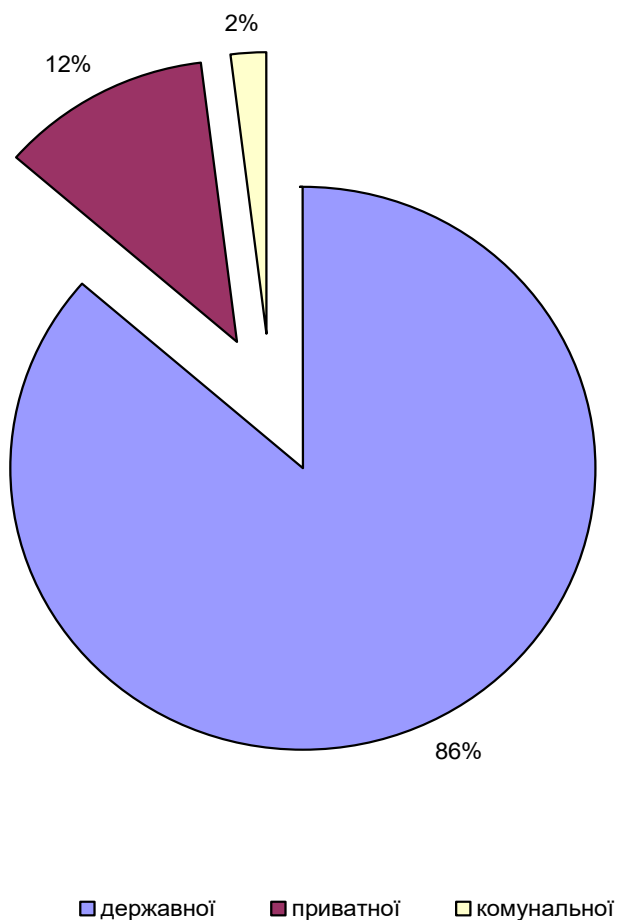

Рис. 3.62. Відносна частка студентів, що навчаються у ВНЗ різних форм власності у 2011/12 н.р.*

* Складено автором на основі джерела: [189, с. 24]

У регіональному розрізі у всіх областях частка студентів, що навчаються у державних закладах теж є переважаючою (рис. 3.63).

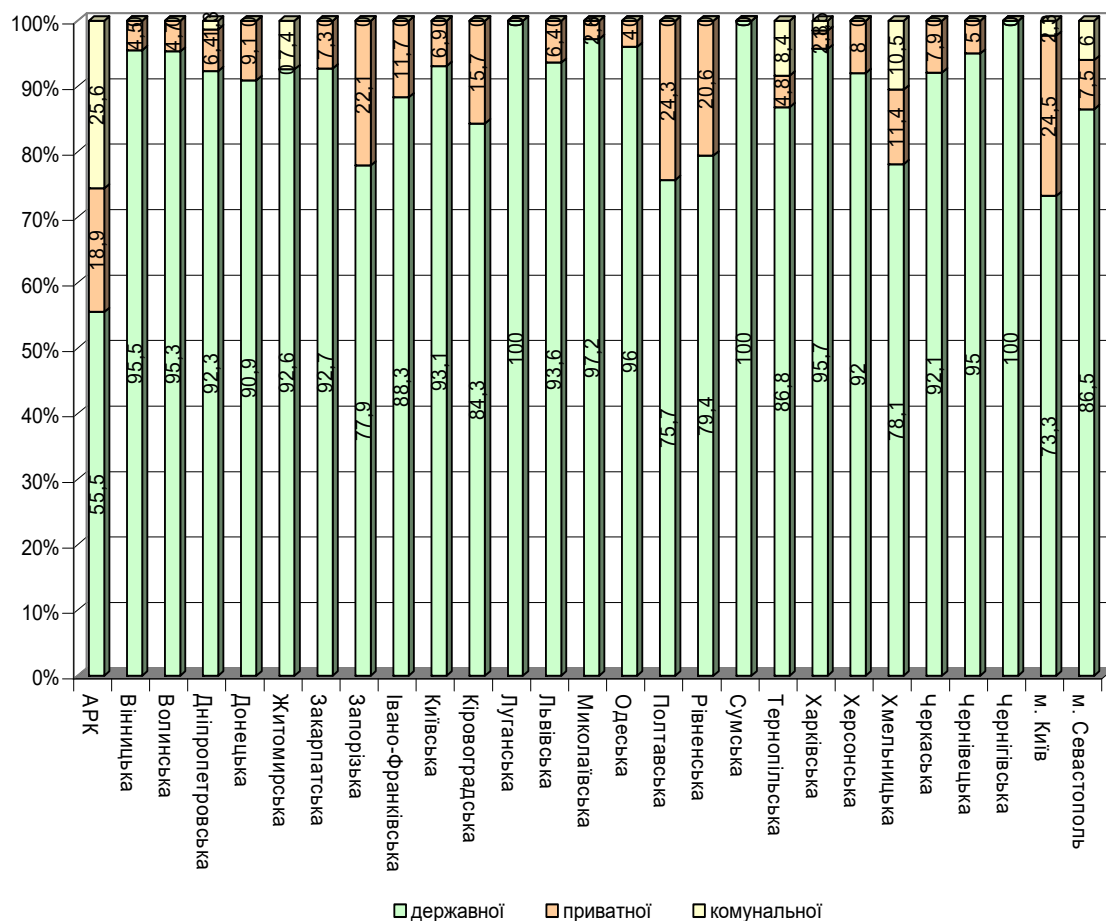

Рис. 3.63. Структура чисельності студентів за формами навчання у регіонах у 2011/12 н.р., %*

* Складено автором на основі джерела: [189, с. 28]

Показник чисельності студентів у розрахунку на 10 тис. населення у 2011 р. також суттєво відрізняється за регіонами. У чотирьох областях (Харківській, Одеській, Львівській, Запорізькій) та м. Києві зазначений показник вищий за середній по Україні (рис. 3.64).

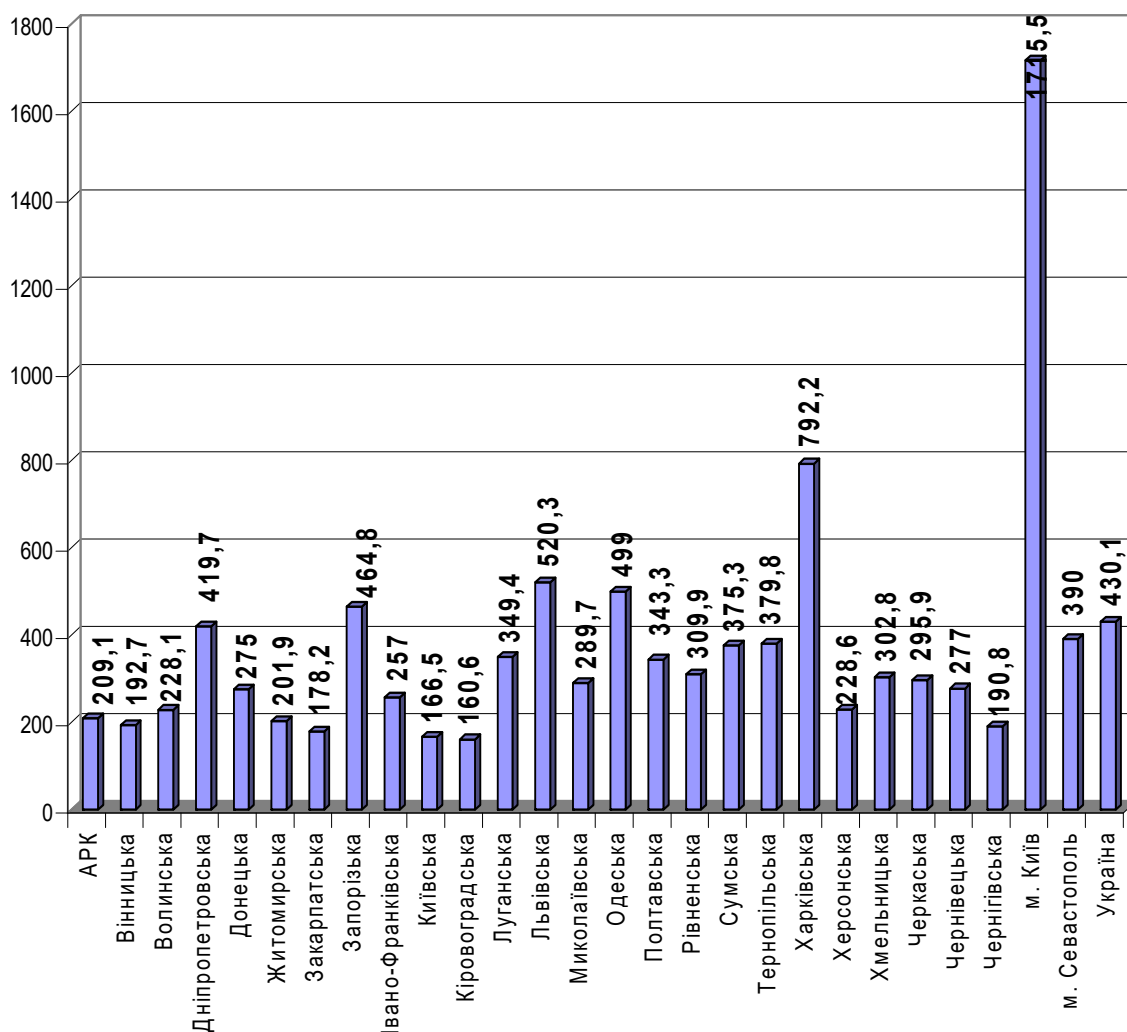

Рис. 3.64. Розподіл кількості студентів у розрахунку на 10 тис. населення у розрізі регіонів України у 2011 р.*

* Складено автором на основі джерел: [296; 189, с. 24]

Актуальною невирішеною проблемою є незатребуваність випускників ВНЗ на регіональних ринках праці. Чисельність випускників, які отримали скерування на роботу у 2011/12 н.р. склала лише 27,2% (рис. 3.65).

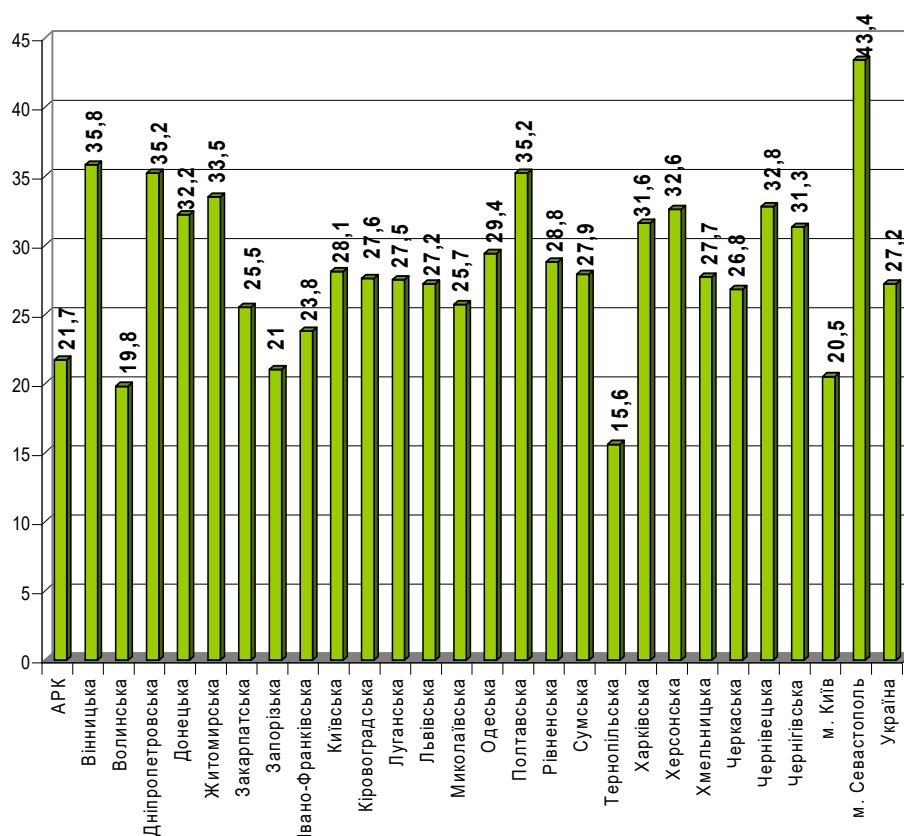

Рис. 3.65. Частка випускників ВНЗ які у 2011/12 н.р. отримали скерування на роботу у регіональному розрізі, %*

* Складено автором на основі джерела: [189]

Найменше значення показника зафіксовано у Тернопільській області – лише 15,6%, а найбільше у м. Севастополі – 43,4%, це свідчить про те, що функціонування освітніх та економічних центрів у державі не збігається, а ВУЗи випускають студентів не затребуваних на ринку праці, в той час як на певні технічні та робітничі спеціальності відчувається суттєвий дефіцит робочої сили.

Ще одним важливим показником, який визначає якість освітнього процесу ВНЗ є структура викладацького складу закладу, його освітньо-кваліфікаційний рівень. За даними Міністерства Освіти у 2011 р. серед 126 керівників ВНЗ 112 склали доктори наук (88,9 %) та 14 кандидатів наук (11,1 %). У структурі науково-педагогічних працівників 48,2% склали кандидати наук, 9,7% доктори наук, а 42,1% працівників не мали наукового ступеня. У регіональному розрізі найменш забезпеченими кваліфікованими викладацькими кадрами є

м. Севастополь (без наукового ступеня працюють понад 54,2% працівників) та Кіровоградська область (50,5% працівників) (рис. 3.66).

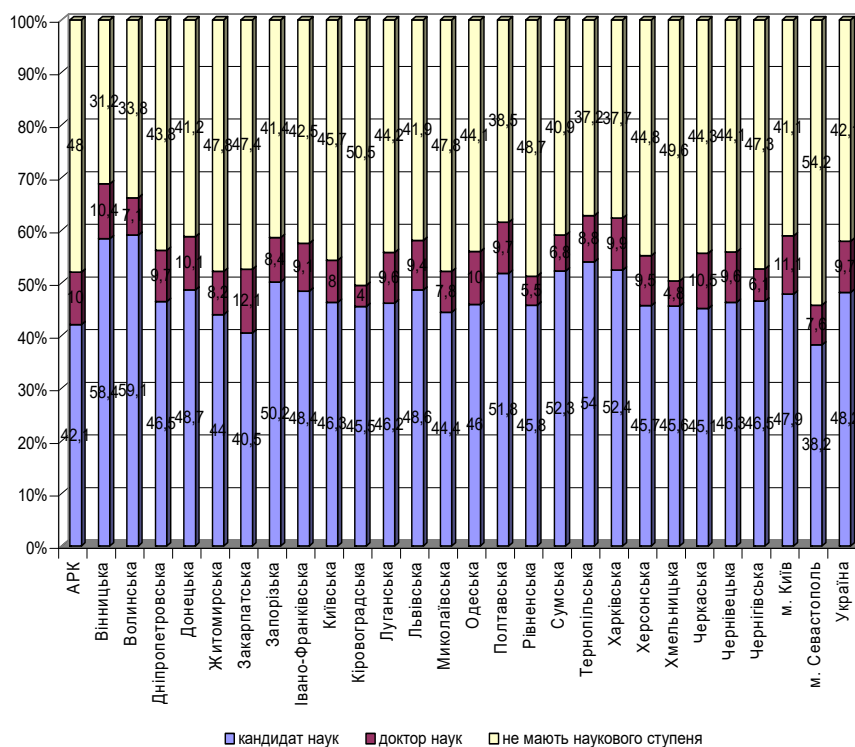

Рис.3.66. Структура науково-педагогічних працівників за науковим ступенем у 2011 р. у регіонах України, %*

* Складено автором на основі джерела: [189]

Серед педагогічних працівників ситуація є ще гіршою, тут без наукового ступеня працює понад 90% працівників у всіх регіонах України (рис. 3.67).

У цілому досить високим є відсоток докторів наук (сумісників) до загальної кількості докторів наук – 33,3%, а кандидатів наук (сумісників) до загальної кількості працюючих кандидатів наук відповідно – 14,1% [187].

Ще одним важливим показником, що характеризує рівень забезпеченості кваліфікованими викладацькими кадрами та якість освітніх послуг є кількість студентів, що припадає на одного викладача. За даним співвідношенням можна виділити регіони-лідери це АРК, Закарпатська область та м. Сімферополь, де співвідношення становить менше 6 осіб, та регіони-аутсайтери – Миколаївська область (10 осіб серед студентів денної форми навчання). Схожий розподіл простежується якщо брати до уваги усіх студентів, найвищі значення показника

забезпеченості викладацькими кадрами у Закарпатській області та м. Севастополі (менше 10 осіб), а найнижчі – Запорізька, Київська, Миколаївська (більше 15 осіб) області (рис. 3.68).

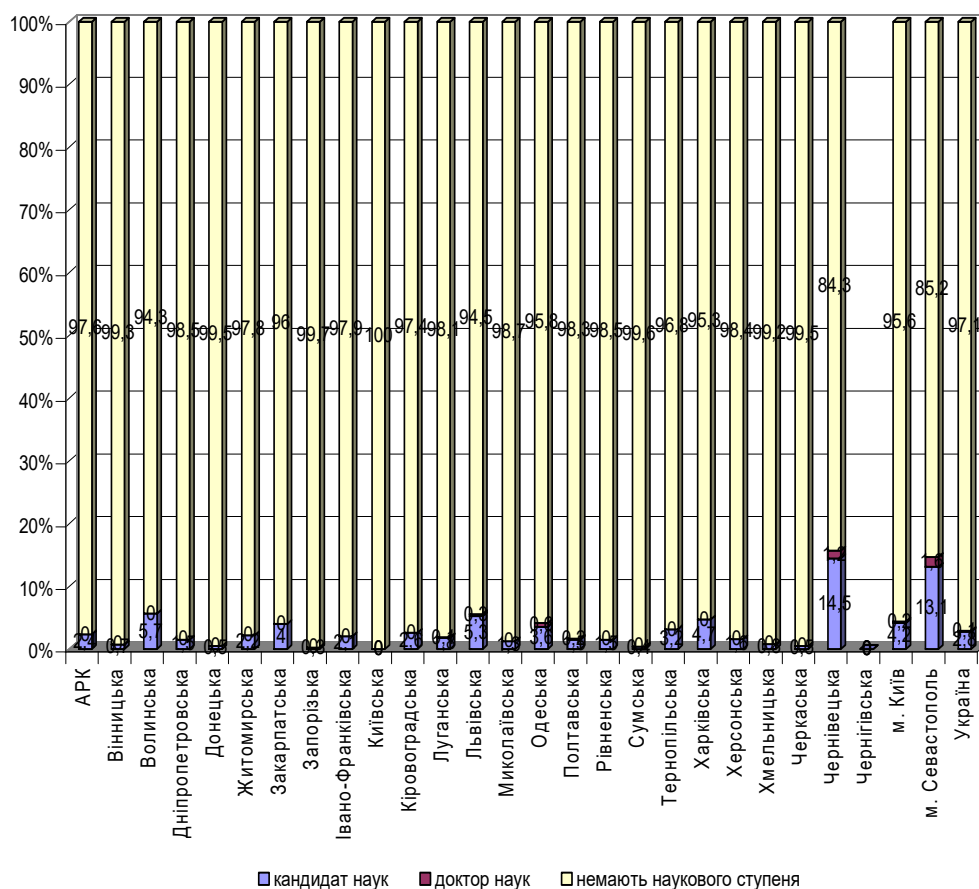

Рис. 3.67. Структура педагогічних працівників за науковим ступенем у 2011 р. у регіонах України, %*

* Складено автором на основі джерела: [189]

В умовах постійного збільшення кількості студентів спостерігаються невисокі питомі показники викладачів – докторів наук та доцентів, у розрахунку на 100 студентів денної форми навчання. Найвищі показники у забезпечені докторами наук у Закарпатській області (1,8), АРК (1,7), Харківській області (1,4) та м. Києві (1,4), найнижчі показники у Кіровоградській (0,5), Миколаївській (0,6), Рівненській (0,5) та Хмельницькій (0,5) областях. Найкраща забезпеченість кандидатами наук у Харківській (7,6), Вінницькій (7,1) областях та АРК (7,1), найнижча у Миколаївській (3,6), Рівненській (4,2) та Київській (4,3) областях (рис. 3.69).

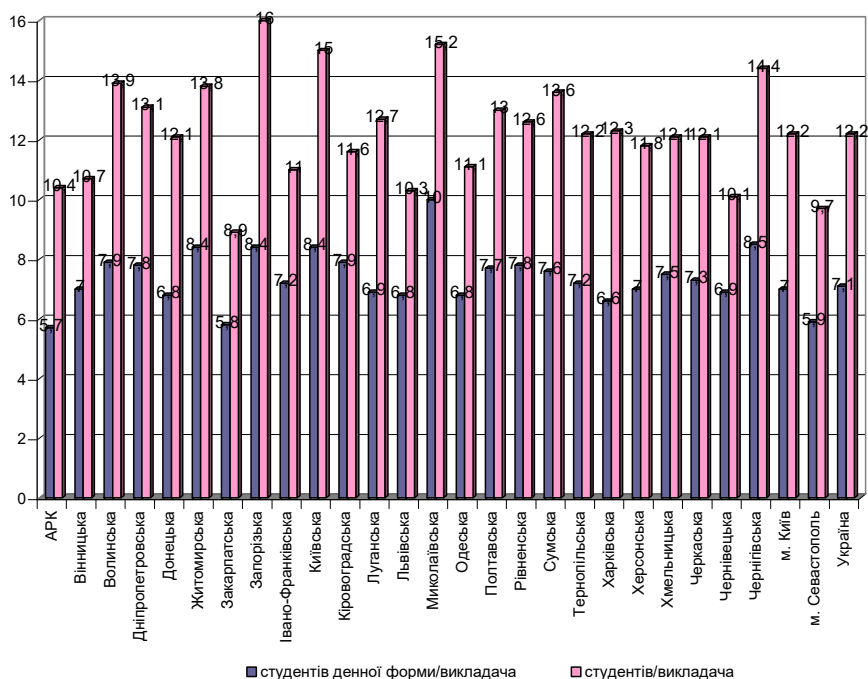

Рис.3.68. Кількість студентів, які припадають на одного викладача у регіонах у 2011 р.*

* Складено автором на основі джерела: [189]

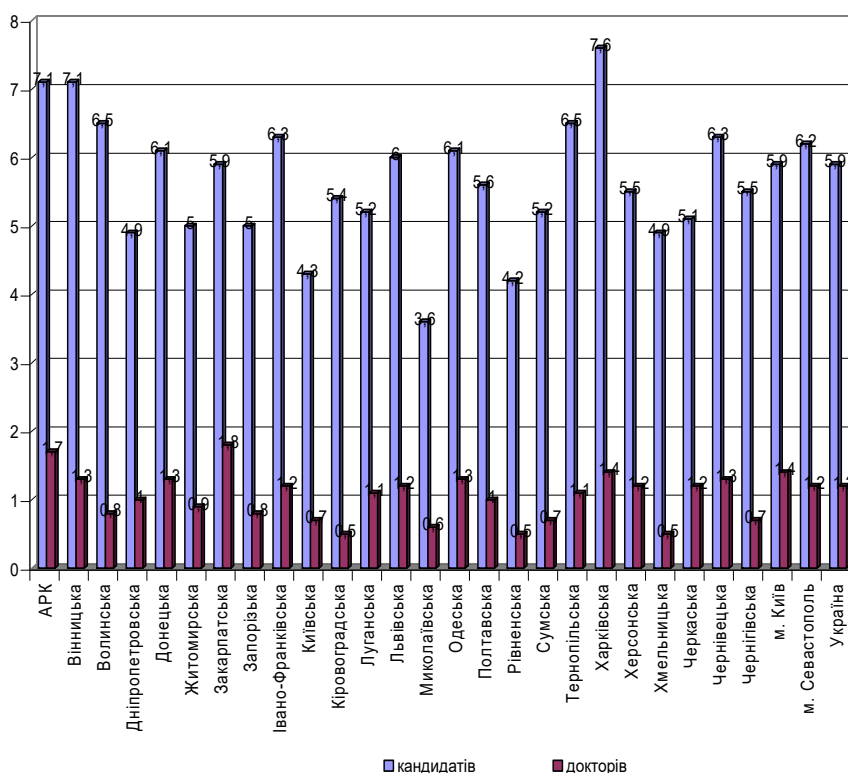

Рис. 3.69. Кількість викладачів на 100 студентів денної форми навчання у 2011 р.*

* Складено автором на основі джерела: [189]

Створення великої кількості ВНЗ та їх структурних підрозділів по регіонах розглядається сьогодні як один з недоліків вищої освіти, оскільки навчальні заклади переважно невеликі за розмірами, не мають сформованої науково-дослідної бази та викладацького складу, а відповідно не надають послуги належного рівня. На часі постало нове питання оптимізації мережі закладів вищої освіти України шляхом укрупнення навчальних закладів та створення навчально-наукових комплексів з наскрізними програмами починаючи від дитячого садочка та закінчуючи ВНЗ. Найбільш поширеними пропозиціями є укрупнення навчальних закладів, створення університетських центрів, які б об'єднали у своєму підпорядкуванні кілька менших навчальних закладів. За світовим рейтингом освітніх систем складеним мережею дослідницьких університетів «Universitas 21» вища освіта України отримала 25 місце випередивши такі держави як Чехія, Польща, Словенія, Італія та Росія, в той же час жоден з вузів України не увійшов у світові рейтинги навчальних закладів, жоден з них не може конкурувати у світовому глобальному освітньому просторі [283]. Альтернативою може стати створення потужних регіональних університетів з розвинутою наукою, сучасними науково-педагогічними школами і відповідною навчально-матеріальною базою. Прикладом такого укрупнення є об'єднання чотирьох вищих навчальних закладів і двох науково-дослідних інститутів в один Криворізький національний університет у 2011 р. у м. Кривий Ріг [139]. Окрім того, важливим завданням постало утворення дослідницьких університетів. У 2011 р. розпочалося створення у провідних університетах країни (Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна, Львівському національному університеті імені Івана Франка, Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут», Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова, Національному авіаційному університеті тощо) науково-навчальних центрів, які повинні поєднувати потенціал сформованих наукових шкіл, новітні форми навчання.

До основних здобутків у розвитку системи вищої освіти також можна віднести запровадження незалежного зовнішнього оцінювання знань абітурієнтів, яке в деякій мірі зменшило завуальованість та корумпованість при вступі до вузу, розширило можливості сільської молоді при вступі та збільшило мобільність абітурієнтів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Застосування узагальненого причинного підходу дозволили автору досягнути глибину закономірностей формування і розвитку регіональних освітніх систем та схематично представити логічність їх трансформації. Це дало змогу сформулювати основну ціль трансформації регіональних освітніх систем, яка бачиться автором як оптимізація їх стимулюючих впливів на загальний соціально-економічний розвиток регіону та на розвиток інших його підсистем. При цьому взято до уваги, що трансформаційні зміни в регіональних освітніх системах відбуваються як органічні, закономірні процеси, спричинені помірними екзогенними впливами та еволюційними внутріструктурними (в межах системи) зрушеннями. Враховано, що у досконалому середовищі такі зміни відбуваються відповідно до нових викликів загальноцивілізаційного прогресу, а в умовах деструктивних впливів (спричинених, наприклад, потужними інституціональними пастками), трансформація може набувати негативних ознак, призводячи до деформацій розвитку регіональних освітніх систем.

2. Обґрунтовано, що при трансформації регіональних освітніх систем важливо відстежувати деформації їх розвитку, зокрема виявлення особливостей формування деструктивного середовища освітнього процесу та міжінституційних взаємодій, які базуються на суб'єктивній вигідності; невідповідності розвитку регіональних освітніх систем цілям регіонального розвитку й національним інтересам; відриву від національних основ внаслідок вимушених стандартизацій

освітнього процесу; штучного, науково необґрунтованого насадження досвіду зарубіжних країн щодо розвитку регіональних освітніх систем; віртуалізації освітнього процесу з відсутністю усвідомлення специфічності і винятковості окремих регіональних систем; ціннісних деформацій.

3. Обґрунтування бачення трансформації регіональних освітніх систем в руслі недопущення їх деформацій регіональних та відриву від національних основ базується на цінних міркуваннях вітчизняних вчених, що дозволило автору сформулювати цілі трансформаційних процесів регіональних освітніх систем в Україні та виокремити одну з найголовніших серед них - подолання установки на «підтримування» освіти з формуванням натомість нового ідеологічного бачення «випередження» освітою інших суспільних змін, що є характерним для всіх розвинених країн.

4. Здійснена оцінка основних причин трансформації регіональних освітніх систем в Україні, що обумовлюють з погляду впливу екзогенних факторів, з одного боку, деструктивні трансформації, а з іншого боку, - конструктивні трансформації. Це дало змогу обґрунтувати авторську концепцію трансформації регіональних освітніх систем в умовах переходу України до інформаційного суспільства, основною ідеєю якої є забезпечення формування і розвитку регіональних освітніх систем через здійснення трансформації у сфері освіти з переходом від виключно централізованої урегульованості до регіоналізації освітнього простору.

5. Сформульовані основні положення концепції трансформації регіональних освітніх систем в умовах переходу країни до інформаційного суспільства: подолання стихійності формування регіональних освітніх систем шляхом підтримки якісних трансформаційних змін з метою відповідності новим викликам інформаційного суспільства; формування нової системи міжінституційних взаємодій, базованих на сформованих століттями морально-етичних, націооб'єднуючих засадах з одночасною адаптацією кращих моделей розвитку освіти зарубіжних країн; забезпечення якісних модернізаційних змін суспільства та органічного переходу до інформаційного суспільства без штучного наздоганяння

новітніх стандартів розвинених країн завдяки дотриманню концептуальних засад випереджувальної освіти із формуванням у світогляді молоді прагнення неперервного навчання, розвитку креативного потенціалу, інноваційного типу поведінки з подальшою продуктивною інноваційною активністю; регулювати трансформацію регіональних освітніх систем на основі чітко визначених моделей, основним завданням реалізації яких має стати стимулювання органічного переходу країни та її регіонів до інформаційного суспільства з урахуванням територіальної специфіки та одночасним збереженням централізованих підходів управління в сфері освіти.

6. Оцінка змін у підсистемах дошкільної освіти регіональних освітніх систем дозволила виявити їх проблемність, сутність якої полягає у наступному: зміни, які відбулися протягом років незалежності, можна охарактеризувати як деструктивні, оскільки рівень охоплення дітей дошкільним вихованням суттєво знизився за період 1990 – 2000 рр. через економічну кризу, скороченням рівня народжуваності, а ріст охоплення дітей дошкільною освітою у 2000 - 2012 рр. до рівня 1990 р. відбувся переважно за рахунок перевантаження дитячих дошкільних закладів та «ущільнення» груп у них, що негативно позначилося на якості утримання дітей та виховної роботи; у 2012 р. практично у всіх регіонах (крім Херсонської області) мала місце гостра нестача місць у дошкільних установах.

7. Незважаючи на різні заходи (відновлення мережі раніше діючих дошкільних навчальних закладів, поява приватних закладів, формування груп групи з короткотривалим перебуванням дітей в таких закладах тощо) не вдалося суттєво поліпшити ситуацію, пов'язану з розвитком підсистем дошкільної освіти регіональних освітніх систем, що обумовлено з перешкодами різного характеру при відкритті приватних закладів, нестачею коштів на будівництво нових державних установ такого типу, складністю відновлення повноцінного функціонування існуючих закладів через обмежене фінансування, відсутністю програм розвитку підсистеми дошкільної освіти тощо. Отже, підсистеми дошкільної освіти в більшості регіонах України перебувають в дисбалансованому стані, мають яскраво виражені негативні тенденції розвитку, не відповідають

вимогам сучасного суспільства, що в кінцевому рахунку негативно впливає на всі інші підсистеми регіональних освітніх систем.

8. Виявлено деструктивні процеси розвитку і загальноосвітніх підсистем регіональних освітніх систем, що обумовлено загальним скороченням кількості населення, а відповідно і кількості учнів, зростанням частка малокомплектних закладів, особливо у сільській місцевості, де населення старіє значно активніше. Наслідком таких процесів стало закриття шкіл, поглиблення маргіналізації населення сіл, а в кінцевому рахунку слабка реакція підсистем шкільної освіти регіональних освітніх систем потреби сучасного суспільства та деструктивна трансформація регіональних освітніх систем загалом. Разом з тим за період з 1990 р. відбулась деяка диверсифікація освіти завдяки розширенню освітніх послуг, що було викликано необхідністю задовольнити попит споживачів, та інформатизації освітнього процесу, який, на жаль, є сповільненим, не даючи змогу підсистемі освіти вийти на новий якісний етап її розвитку.

9. У підсистемах середніх спеціальних освітніх закладів регіональних освітніх систем України відбулися такі негативні трансформаційні процеси, які обумовили їх нездатність задовольняти потреби роботодавців щодо кількості та якості робітничих кадрів; невідповідність освітніх стандартів та програм світовим вимогам та тенденціям; незадіяність роботодавців у системі підготовки кадрів. Їх підґрунтям є низький рівень комп'ютеризації навчальних закладів, недостатній кількісний склад педагогічних працівників, незадовільна якість їх підготовки. В результаті підсистеми середньої спеціальної освіти, втратили свої позиції практично, в кожній регіональній освітній системі України. Оскільки, необхідність побудови інформаційного суспільства висунула нові вимоги до професійної підготовки спеціалістів, які готуються в підсистемах середніх спеціальних освітніх закладів, до переліку необхідних спеціальностей в сучасних умовах, до вміння володіти випускниками новітніми інформаційно-комунікативними технологіями, то очевидно є потреба в посиленій увазі до них з метою активізації їх розвитку.

10. Розвиток підсистем вищої освіти в структурі регіональних освітніх систем після здобуття незалежності в Україні відбувався в умовах формування суперечливих трансформаційних процесів у цих підсистемах, що в значній мірі обумовлювалося новими політико-економічними реаліями та вимогами часу. З одного боку, збільшувалася кількість вищих навчальних закладів в регіонах України, розширювалася їх географія, виникали заклади нових типів і форм власності, що обумовлювалося зростаючим попитом населення на послуги освіти, структурними перетвореннями в економіці та новими вимогами часу до освітньо-кваліфікаційного та фахового рівня працівників, а також позитивними тенденціями у формуванні нового комплексу нормативно-правових документів, який у цілому окреслив ідеологію трансформації всієї освітньої галузі у напрямку гуманізації та демократизації вищої освіти, формуванню нового її змісту, підвищення якості освітніх послуг. З іншого боку, формувалися негативні тенденції, обумовлені перманентною економічною кризою, яка проявилася у постійному зменшенні обсягів централізованого фінансування, припиненні фінансування вищої освіти з боку підприємств та організацій, фактичному руйнуванні сектору науково-дослідних установ. На тлі структурних змін в економіці відбулася необґрунтована зміна структури підготовки фахівців у бік збільшення випуску економістів, юристів, менеджерів у зв'язку із бажаннями населення отримувати переважно саме такий фах. Зазначеним змінам сприяло і зародження приватного сектору освіти. На жаль, рівень забезпеченості кваліфікованими викладацькими кадрами та якість освітніх послуг залишаються низькими, а кількість студентів, що припадає на одного викладача, різко зростає, що суттєво знизило кількість кваліфікованих викладачів – докторів наук та доцентів у розрахунку на 100 студентів денної форми навчання. Все це поставило надзвичайно гостро на порядок денний питання оптимізації підсистем закладів вищої освіти України у регіональних системах. Реалізація цього завдання сприятиме оптимізації структури і функціонування регіональних освітніх систем України.

Розділ 4. ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ: КРОКИ НА ШЛЯХУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРЕБ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

4.1. Пріоритет впровадження передових технологій у навчальний процес як передумови підвищення якості освітніх послуг

Впровадження передових технологій в освітні процеси в РОС є важливою умовою забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів в наш час, з одного боку, та забезпечення виконання завдань побудови інформаційного суспільства, – з іншого боку. Цей процес здатен підняти рівень освіти та конкурентоспроможність РОС, забезпечити притік висококваліфікованих спеціалістів на регіональні ринки праці, стимулювати розвиток економіки регіону за рахунок активної діяльності та конкуренції навчальних закладів в ньому, активізувати побудову інформаційного суспільства загалом. Під час цього процесу необхідно вирішити завдання, які формуються перед РОС як тривимірної структури, яка у вертикальній структурі включає в себе навчальні заклади регіону згори до низу – від дитячих садків до вузів та органи управління освітою, та у горизонтальній площині спеціалізацію освітнього процесу, де особливою частиною повинна виступати регіональна спеціалізація освіти відповідно до економічної спеціалізації регіону та його специфіки. Такими завданнями є:

- забезпечення попиту на необхідні спеціальності, що визначаються економічною та промисловою специфікою регіону;
- організація процесу двостороннього трансферу знань між підприємствами та бізнесом регіону і навчальними закладами, визначення його інноваційного розвитку та спрямування;
- впровадження ІКТ в будь-які види освітньої діяльності для забезпечення підвищення якості навчання, його контролю та підвищення конкурентоздатності;
- формування нових інноваційних навчальних закладів та об'єднань (навчальних центрів, лабораторій, університетів третього тисячоліття, центрів дистанційної освіти);

- забезпечення неперервності навчального процесу в регіоні.

Розв'язання цих завдань неможливе без привнесення новизни в галузь освіти, в процес взаємодії освіти і реальної економіки і врахування її потреб. Інноваційність впровадження модернізації та перетворень в освітньому процесі повинна стати стимулом до розвитку співпраці бізнесу з навчальними закладами та задоволення попиту в регіоні на спеціалістів потрібної спеціальності.

У першу чергу для активізації інноваційних процесів в освіті мала б стати основа у вигляді поступової виваженої політики державі в плані поліпшення існуючого законодавства. Так, зокрема в існуючих Законах «Про освіту» та «Наукову і науково-технічну діяльність» та проектах до його змін (в статті 41 «Фінансове забезпечення наукової і науково-технічної діяльності») розглядаються способи фінансування освітніх та наукових установ та наукових розробок основним джерелом визначено бюджетне фінансування [218; 216]. І якщо можливість фінансування через гранти і благодійні внески згадується в самому Законі та окремих постановах, таких, наприклад, як Постанова Кабінету Міністрів України від 4.08.2000 № 1122 «Про затвердження Порядку отримання благодійних (добровільних) внесків і пожертв від юридичних та фізичних осіб бюджетними установами і закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, науки, спорту та фізичного виховання для потреб їх фінансування», то питання внесків у вигляді обчислювальної чи експериментальної техніки для наукових досліджень та освітнього процесу взагалі не визначена [213]. Хоча в розвинутих країнах досить часто науковим установам та університетам роблять подарунки чи внески на розвиток наукових досліджень у вигляді саме обчислювальної техніки. Таку можливість слід згадати в проекті змін до Закону, та визначити порядок внесення такого типу внесків на баланс державних наукових та освітніх установ. Слід законодавчо передбачити можливості спрощеної співпраці в плані обладнання, результатів діяльності компаній та патентів для освітніх установ.

Очевидно, що зараз на даному етапі розвитку суспільства впровадження передових технологій в освітні процеси в РОС в основному повинен розвиватись

в площині інтеграції та використання ІКТ. Найбільш публічно в цьому напрямку себе проявляють гіганти ІТ індустрії, які співпрацюють з органами влади, зокрема і в Україні. Так, компанія Microsoft за підтримки Міністерства освіти і науки України в 2010му році проводила онлайн-дослідження у вигляді опитування «Інновації в навчанні». В ході опитування 83% респондентів відзначили, що основною перешкодою на шляху поширення інформаційних технологій у навчальному процесі є недостатня кількість комп'ютерів для учнів в навчальних закладах. Метою дослідження був вимір ступеня проникнення інновацій в українську систему освіти та рівень використання сучасних технологій учителями й учнями [284].

За офіційною статистикою забезпечення обчислювальною комп'ютерною технікою сільських шкіл в Україні становить 97,8%, а міських — 93,4%. На початок 2010/2011 навчального року в Україні в загальноосвітніх навчальних закладах на 1 ПК припадало 28 учнів. У високорозвинутих країнах заходу цей показник в середньому становить на 1 ПК 5-7 чоловік. Одержавши в результаті дослідження відгуки українських учителів про недостатню комп'ютеризацію, можна зробити кілька висновків. По-перше, про те, що технологічна база вже комп'ютеризованих шкіл застаріла й не відповідає сучасним вимогам. По-друге, і це відзначили під час дослідження самі вчителі, існує проблема недостатньої інтеграції наявних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) до освітнього процесу.

Дослідження також показало, що педагоги й учні мають більше доступу до ІКТ за межами школи, ніж у класі. Наприклад, 70% учнів мають доступ до комп'ютерів поза школою, 74% мають мобільний телефон. При цьому яких-небудь істотних відмінностей у цих показниках для різних регіонів України не спостерігається. Звідси випливає, що вчителям необхідно розширити позакласне навчання для підвищення навчального потенціалу, який мають ІКТ [284].

Крім того, у дослідженні відзначається, що підготовленість у сфері ІКТ для вчителів уже не є найсерйознішою перешкодою для використання інформаційних технологій у навчанні — про це заявили 67% опитаних. Це говорить про

підвищення рівня володіння ІКТ самими вчителями й сформований потенціал з більш ефективного впровадження ІКТ в освіті. Втім, існують деякі регіональні відмінності в значенні цього показника. Так, якщо в Чернігівській області не оцінюють як серйозну перешкоду підготовленість у сфері ІКТ 78% учителів, то в Миколаївській області таких лише 61%.

Але є очевидним, що повальне впровадження ІКТ в освітній процес є більше кількісним способом підвищення якості навчання та збереження його конкурентоздатності в Україні. В той час як якісна складова безпосередньо значним чином залежить від педагогічної та управлінської складової, де основним фактором є підвищення кваліфікації та якості викладацького складу та менеджерів. В той же час зараз в нашій державі стан з оплатою праці в освіті не дозволяє залучати в неї висококваліфікованих працівників. Так, за статистичними даними рівень заробітної плати вчителя на 30% нижчий, ніж середній рівень зарплати по Україні, в липні 2013 року середня зарплата становила по Україні – 3429 грн., а пересічний вчитель отримував 2650 грн. [252]. У регіональному розрізі картина ще гірша, і в деяких областях цифри відрізняються майже у два рази, так найнижчі зарплати у Полтавській – 1627 грн., Вінницькій – 1628 грн. та Запорізькій областях – 2112 грн., найбільше отримують вчителі Закарпатської області 3253 грн., у Криму – 3202 грн. та Луганській області – 3146 грн. Якщо говорити про міста, то найбільше отримують вчителі Києва – 3575 грн., Хмельницького – 3565 грн. та Чернівців – 3273 грн. Крім того, за результатами загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного Центром дослідження суспільства, що 43% опитаних викладачів вищих навчальних закладів України отримують зарплатню менш ніж 3 тис. грн. [252]. Такий рівень заробітної плати не дозволить залучати до освітнього процесу практиків і посилюватиме суттєву проблему освіти – відрив теоретичних знань від практичних навичок. Вже зараз приватні фірми, що надають послуги навчання ІТ курсів та курсів підвищення спеціальності вимагають від викладачів певний термін роботи по предметам викладання, що гарантує те, що викладач дійсно орієнтується в даній сфері і зможе дати своїм слухачам не тільки теорію але й

практику. У цьому випадку справді кваліфікований працівник і спеціаліст в своїй сфері навряд захоче змінювати місце праці на нижче оплату. Крім того очевидно буде відбуватись зворотній процес – відтік викладачів на більш високооплачувану роботу. Таким чином, необхідно забезпечити матеріальний стимул для вчителів та викладачів, без якого якість освіти і надалі буде падати. Одним з виходів з ситуації, що склалася могло би бути повернення практики надання житла вчителям в регіонах, що дозволило б залучати спеціалістів в регіони і підвищувати конкурентоздатність РОС.

Загальносистемні заходи впровадження передових технологій навчання та підвищення якості освіти в РОС можна зобразити у вигляді таблиці (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Заходи впровадження передових технологій в РОС*

Заходи	Способи впровадження	Очікуваний результат
1.Покращення законодавства	Розробка та вдосконалення існуючих законів, що сприятимуть розвитку та покращення функціонування навчальних закладів, нових видів освітніх послуг, взаємодії бізнесу та освіти.	Розвиток освітніх закладів, підвищення їх авторитету та конкурентоздатності. Підвищення рівня та якості взаємодії навчальних закладів, наукових установ та бізнес структур. Забезпечення висококваліфікованими спеціалістами економіки регіону.
2. Впровадження ІКТ в освітній процес	Забезпечення доступу до ПК, мережі Інтернет, цифрових підручників, мультимедійних технологій, онлайн курсів та навчальних матеріалів.	Підвищення якості навчання, конкурентоздатності РОС, забезпечення висококваліфікованими спеціалістами економіки регіону.
3. Підтримка та стимуляція нових видів освітніх послуг	Розвиток дистанційного навчання, університетів третього тисячоліття, корпоративних університетів, дистанційних курсів, лабораторій та навчальних порталів.	Підвищення конкурентоздатності РОС, розвиток навчальних закладів. Забезпечення неперервності навчального процесу, підвищення рівня надання науково-освітніх послуг
4. Залучення в навчальний процес спеціалістів-практиків, перевірка навчальних кадрів	Підвищення зарплати викладачам, залучення до вторинної зайнятості з викладанням в вузах, забезпеченням вчителів житлом в регіонах.	Підвищення конкурентоздатності РОС, розвиток навчальних закладів.
5. Забезпечення неперервності навчання в регіонах	Відкриття додаткових навчальних закладів різних рівнів акредитації на яких дефіцит в регіоні, стимуляція розвитку та впровадження дистанційного навчання.	Підвищення конкурентоздатності РОС, розвиток навчальних закладів.
6. Залучення передових	Заохочення та створення пільг для	Підвищення конкурентоздатності

великих компаній до навчального процесу	компаній, що можуть покращити навчальний процес, інтегруючи реальні технології в навчання, підтримка корпоративного навчання.	РОС, розвиток навчальних закладів, нейтралізація недоліку теоретичного, відірваного від практики навчання.
7. Стимуляція створення та розвитку незалежних центрів сертифікації та перевірки знань	Створення незалежних центрів сертифікації, тестувань та перевірки знань.	Підвищення конкурентоздатності РОС, розвиток навчальних закладів.
8. Впровадження нових технологій в процес управління освітою та навчальним процесом	Інтеграція на рівні РОС технологій трансферу знань між навчальними закладами, науковими установами та об'єктами економічного господарювання, промисловості.	Підвищення конкурентоздатності РОС, розвиток навчальних закладів, нейтралізація недоліку теоретичного, відірваного від практики навчання.

*Складено автором

Особливої уваги в даний момент потребує відновлення зв'язку в трикутника трансферу знань «освіта – бізнес – наука» зв'язок між освітою та реальною економікою, подолання відриву теоретичних знань від практики. Основними заходами в цій сфері повинні стати:

- залучення спеціалістів реального виробництва в освітній процес;
- вирішення питання залучення коштів від бізнесу на підготовку кваліфікованих кадрів та механізму повернення цих інвестицій;
- розробка шляхів трансферу нових технологій та інновацій між освітою та бізнесом;
- стимуляція участі бізнесу в освітньому процесі;
- активне впровадження моделей дуальної освіти, працюючого студента, виробничої практики студентів та аутсорсингу досліджень.

Сучасні модернізаційні орієнтири, що ставлять нові виклики перед РОС, вимагають конкретизації еволюційних передумов таких трансформацій з можливістю пошуку новітніх шляхів їх розвитку [301]. Наша держава і узагалі людське суспільство впродовж своєї історії переживали війни, катаклізми, кризи, які знищували переважну більшість матеріального капіталу на великих територіях. Однак втрачене матеріальне багатство відтворюється завдяки збереженим суб'єктивним знанням про застосування машин і механізмів,

здатності людей отримувати та створювати об'єктивні знання [353, с. 5]. Розуміння ролі освіти як своєрідного «механізму» отримання знань вимагає якісного вивчення її еволюції з прив'язкою до основних суспільних змін, що мали місце в різні часові періоди, передусім в умовах аграрного, індустріального та сучасного, так званого, постіндустріального або інформаційного суспільства чи суспільства знань.

Серед найбільш відомих та якісно обґрунтованих теоретичних положень, що відображають особливості еволюції освіти в контексті суспільних змін, є концепція неперервної освіти й теорія «фільтру». Появу концепції неперервної освіти або навчання упродовж усього життя (Д. Белл, Г. Беккер, П. Друкер, Е. Тоффлер, Е. Форє та інші) зумовила відносна криза довіри до ролі освіти. Нові виклики сучасності вимагають, щоб освіта чергувалась протягом людського життя з періодами трудової активності. Традиційна система «навчання – робота – пенсія» трансформується в своєрідну циклічну систему «(навчання – робота) * n раз – пенсія» [79, с. 327].

Необхідність неперервної освіти обумовлює суттєве зростання значення інтелекту як стратегічного ресурсу розвитку нації, що владно диктує потребу прискореного й універсального розвитку особисті, який здійснюється, насамперед, через засоби освіти та культури [107].

Практична реалізація концепції неперервної освіти передбачає перебудову підготовки і підвищення кваліфікації сучасних управлінців. В умовах зміни змісту та функцій управлінської роботи від них вимагаються здатність орієнтуватись у питаннях корпоративної стратегії, організаційної поведінки, принципах диверсифікації виробництва, керівництва працюючими, а також знання, навички практичного вирішення поточних проблем. Від їх здатності до навчання залежить врешті реалізація ідей, цілей і стратегії розвитку корпорації [79, с. 106].

Концепція про неперервну освіту протягом усього життя для України є певним орієнтиром, що дозволить мобілізувати величезний інтелектуальний ресурс в умовах модернізації економіки. У ній закладені підвалини сучасного поєднання професійної підготовки та перепідготовки. Відомо, наприклад, що в

окремих країнах чисельність дорослих людей, які постійно підвищують свою кваліфікацію, вже перевищує чисельність молоді, що отримує першу фахову освіту [52, с. 57]. У вітчизняних реаліях, нажаль, така практика переважно має декларативний характер, адже навіть ті професійні групи, для яких підвищення кваліфікації є обов'язковим (вчителі, працівники медицини тощо) виконують його з суттєвими порушеннями норм чинного законодавства з елементами хабарництва та інших недобросовісних домовленостей.

Щодо теорії «фільтру», то її в західних наукових колах було створено з кінця 60-х років ХХ століття на основі осмислення того, що дало введення в передових країнах загальної освіти (А. Берг, М. Спенс, К. Ерроу та інші). Дана теорія висвітлює посилене значення фактора освіти для правильного підбору і розстановки кадрів, без чого в епоху науково-технічного прогресу немислима раціональна організація праці [79, с. 327]. Центральна ідея цієї теорії – висунення на перший план не продуктивної, а селективної (інформаційної) функції освіти [285, с. 391]. Під час навчання відбувається відбір більш обдарованих людей за рівнем успіхів та здібностей, що дозволяє їм отримувати освіти на вищих рівнях. Також при запрошенні працівників підприємці дуже часто орієнтуються на цей рівень освіти, як на потенційну продуктивність працівника, що дозволяє їм оцінити його цінність, наполегливість та старанність в майбутньому. Отже, рівень освіти виступає своєрідним сигналом для роботодавців про якість трудового потенціалу працівників [11, с. 19].

Таким чином, в основі цієї теорії лежить гіпотеза відбору або credenціалізму. Разом з тим, її положення знайшли значний спротив у наукових колах. Зокрема Р. Лейард і Дж. Псахаропулос навели наступні аргументи проти положень даної території [285, с. 391-392]:

- якби як «фільтр» використовувалися атестати про освіту, то особи із закінченою освітою мали б вищі норми віддачі, аніж особи з незавершеною освітою, проте насправді відмінності ці є дуже незначними;

- якщо теорія відбору вірна, то вплив освіти на заробітки повинен зменшуватися з віком, оскільки з часом підприємці на практиці дізнаються про

здібності працівників і можуть призначати заробітну платню відповідно до їх продуктивності, а не навмання, за рівнем освіти. Але і цей прогноз не знаходить підтвердження: переважно в людей з різною освітою рівень оплати заробітної плати при однакових виконуваних функціях не зменшується, а збільшується з зростанням їх трудового стажу;

- на підставі теорії відбору можна припустити, що втрати підприємств на пошук висококваліфікованого працівника серед людей з низькою освітою надто високі. Тому насправді дуже часто критерієм відбору працівників особливо на перших етапах виступає інформація про їх освіту, і дуже часто не створюється власних штатів для перевірки здібностей та навичок кандидатів на робоче місце.

Суттєвий вплив на еволюцію освіти в контексті суспільних змін на етапі розвитку інформаційного суспільства здійснили інноваційні теорії й концепції, положення яких в умовах здійснення модернізації економіки набувають особливої значущості. Функціональними особливостями освіти в умовах формування інноваційного суспільства виступає не тільки здатність надавати тим, хто навчається, нагромаджений у попередні роки обсяг знань та навичок, але й підвищувати здатність до сприйняття та використання на практиці нових наукових ідей, технічних інструментів і методів виробництва, формувати в працівниках новаторські здібності, ініціативу та підприємливість [150, с. 85].

Найбільш сприятливою для модернізації економіки на основі інноваційного шляху розвитку на сьогодні вважається концепція «множини модернів», яка затверджує різноманіття національних проектів модернізації та можливість застосування різних траєкторій переходу до сучасного суспільства [52, с. 219]. Визнання модернізації національної економіки пріоритетом української влади вимагає включення в цей процес і відповідних трансформацій у системі освіти, реформування якої власне повинне здійснюватись у ключі новітніх модернізаційних орієнтирів, що б стимулювало перехід до інформаційного суспільства згідно вітчизняних реалій, адаптовуючи кращий досвід зарубіжних країн та не допускаючи штучного й неорганічного його насадження.

Серед сучасних теоретичних підходів варті уваги технократичні концепції, які мають на меті обґрунтувати трансформаційні процеси під впливом досягнень науково-технічної революції. Прихильники даного підходу вивчали еволюцію індустріального суспільства в постіндустріальне. Знанням як продукту суспільної матеріальної і духовної діяльності людей приділялася головна роль [52, с. 90]. Таким чином, стосовно еволюції освіти дана група наукових доктрин відіграє виняткову роль з точки зору обґрунтування закономірностей відповідних трансформацій, з поступовим врахуванням особливостей становлення і розвитку інформаційного суспільства.

Розуміючи загальні теоретичні положення розвитку РОС в умовах модернізації економіки, простежимо прикладні аспекти їх функціонування в структурі національної економіки. Цілком очевидно, що від зазначених недоліків освітніх систем не можна позбавитись вживанням заходів, спрямованих на «поліпшення», «удосконалення», «гаслами» тощо, оскільки ці недоліки органічно притаманні системам, без яких вони не можуть існувати. Пояснити це можна тим, що освітні системи є самостійними, автономними дисипативними самоорганізаційними структурами зі своїми конституційними сферами, діяльність яких спрямована перш за все на самовиживання.

На рис. 4.1 показано спрощену схему національної економіки, яка складається з множини дисипативних структур (ДС) під назвами «промисловості». Кожна ДС поділяється на підпромисловості (галузі), а галузі на окремі промислові підприємства. У свою чергу національна економіка є також ДС. Відтак, вся схема в цілому є типовою фрактальною структурою.

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

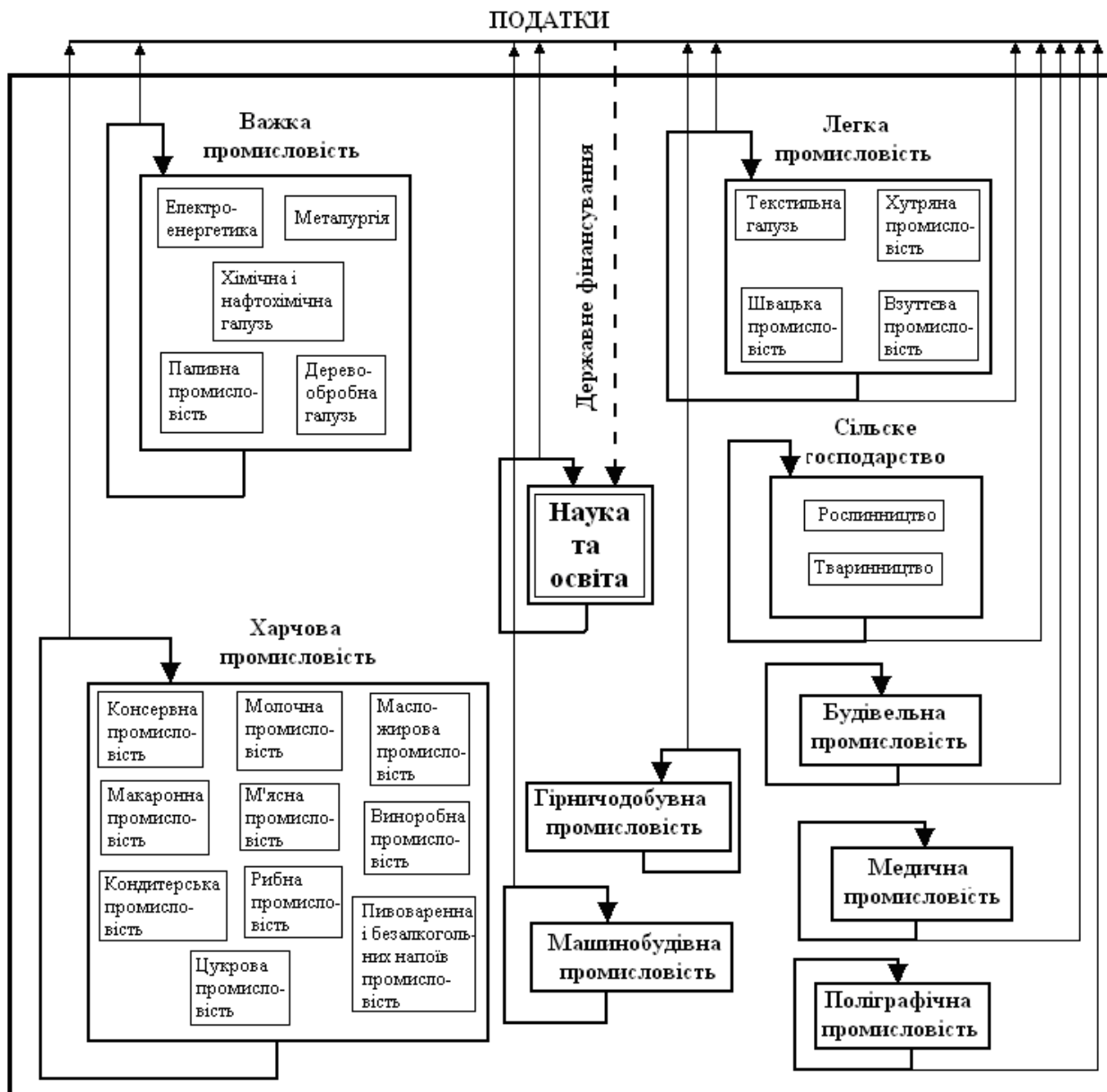

Рис. 4.1. Фрактальна структура національної економіки*

* Складено автором

Головними рисами самоорганізаційних ДС є відокремленість від навколишнього середовища певними границями, що і визначає їх автономність. Існування ДС можливе за рахунок надходження матеріальних (сировинних) і енергетичних потоків, перероблення їх з утворенням внутрішньої ентропії. За умови викиду частини цієї ентропії у доквілля з промисловими відходами і знеціненою енергією може статись так, що залишок цієї ентропії буде менше ентропії, яка надходить з сировиною. У такому випадку у ДС є шанс зберегти

свою упорядкованість і навіть збільшити її. При цьому усі елементи усередині ДС повинні взаємодіяти злагоджено, кооперативно, інакше вона втратить здатність до репродукції або можливість самопідримки.

Фрактал означає фігуру, малі частини якої в довільному збільшенні є подібними до неї самої. Фрактальна структура національної економіки в даному випадку означає, що системи, які в неї входять є подібними у своїй будові до вигляду цілого об'єкту. Відтак, діяльність дисипативної структури «промисловість» спрямована на позбавлення від надлишку ентропії за рахунок ефективного товарного виробництва. Товар продається на ринку, промисловість (галузь, підприємство) одержує за нього гроші (економічний еквівалент енергії), за які купуються сировина і фізичні енергетичні ресурси [126]. На схемі цей процес умовно позначено петлями зворотних зв'язків.

Особливою ДС є структура під назвою «Наука і освіта». Частково матеріальні й енергетичні ресурси в неї надходять з державного бюджету. ДС «Наука» взагалі не може існувати без цієї підтримки, оскільки свій товар (ідеї, результати досліджень, патенти, наукові статті, монографії тощо) практично не знаходять свого покупця. По-перше, дозволимо собі процитувати Є. Князеву: «Відкриття стає науковою, культурною або соціальною інновацією лише тоді, коли одержує певне визнання в науковому або культурному суспільстві. Зовсім не всі відкриття будуть інноваціями. Багаточисельні відкриття є лише відкриттями для себе і «вмирають» разом з їх творцем, або введення такої інновації в соціум, як правило, поєднано з труднощами. Інші відкриття мають обмежене коло трансляції і змінюють тільки локальне середовище для подальшої пошукової і конструктивної діяльності. І лише дуже невелика кількість відкриттів пробиваються на рівень загальної течії подій в економіці» [122]. Особливістю ДС «Освіта» в усьому світі характеризується тим, що «сировиною» і «покупцем знань» є одна і та сама людина, що суперечить законам фізики і природі ДС. Оскільки комерційні студенти оплачують свої навчання, то ДС «Освіта» на схемі має петлю зворотного зв'язку. Однак чимала частка «енергії-грошей» для підтримки цієї ДС надходить з державного бюджету. У подальшому випускник намагається продати себе як

товар і не знаходить попиту на свої послуги. Ця фаза вже не цікавить ДС «Освіта», оскільки засоби для свого існування вже одержано.

Оскільки «студент-покупець знань» не може оцінити «товар», який йому пропонує ВНЗ, то якість цього «товару-знань» цілком визначає продавець і відповідний центральний державний орган виконавчої влади з питань освіти, тому і якість освіти відступає на другий план, а головним вектором зусиль ДС «Освіта» для свого виживання є залучення до своєї структури якомога більше абітурієнтів. Внаслідок такого перекошування проявляються такі спотворення:

- різке зниження навантаження інженерних дисциплін на користь суспільних; зокрема, у НУ «Львівська політехніка» час на вивчення інженерії в 4 рази менше, ніж у МВТУ ім. Баумана 1970-1980 років [182];

- перехід на Болонську дворівневу систему навчання привів до того, що магістерські кваліфікаційні роботи нагадують науково-теоретичні роботи, які не мають нічого спільного з виробництвом, причому в майбутньому планується перехід на виключно бакалаврсько-магістерську систему;

- згортання інституту виробничих практик, оскільки на організацію практик кошти не виділяються, університети повинні самостійно домовлятися з підприємствами, відтак, керівники підприємств розглядають приймання студентів на практику як благочинні акції;

- кваліфікація викладача підтверджується виключно наявністю вченого ступеня і вченого звання; виробничий досвід є не обов'язковим.

- комерційні студенти, що не встигають, практично не виключаються, оскільки є джерелом прибутку ВНЗ;

- необхідність у кількості спеціалістів того чи іншого профілю Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України визначає за кількістю безробітних згідно даних центрів зайнятості [315].

Ці органічні недоліки можуть бути ліквідовані, якщо змінити статус освіти як самостійної й автономної ДС, тобто зробити її елементом ДС «Промисловість». Інакшими словами, навчання за життєво необхідними спеціальностями потрібно вивільнити із підпорядкування Міністерства освіти і науки, молоді та спорту

України у відповідні профільні міністерства. У такому випадку елемент освіти примусово буде кооперуватись з іншими елементами ДС «промисловість» і буде лише допоміжним елементом. ДС «Промисловість» сама буде визначати навчальну програму свого навчального підрозділу, необхідну кількість потрібних спеціалістів, якість викладацького складу, необхідне фінансування. Повну або часткову компенсацію витрат галузі промисловості можуть одержувати від Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України за фактом. Світовий досвід саме такого способу підготовки спеціалістів відомий. Наприклад свої учбові центри для первинного навчання і навчання протягом усієї професійної кар'єри мають корпорації Intel, Hudson Baylor Corporation, Exelon Corporation, Microsoft, Cisco тощо. Така схема поширення глобальних освітніх мереж, як наприклад Microsoft IT Academy, Cisco Regional Academy зі своїми програмами навчання, електронними центрами та лабораторіями освіти може також непередбачуваними наслідками відзначитись на розвитку РОС, становити конкуренцію вищим навчальним закладам та державним програмам освіти.

Отже, розвиток РОС є однією з визначальних детермінант модернізації економіки в зв'язку з тим, що вони формують людський капітал, який є основою діяльності системи національної економіки. Модернізація економіки в сучасних умовах неможлива без розвитку освітньої системи, впровадження нових програм та способів розвитку освітніх послуг, забезпечення неперервності освітнього процесу і тісної інтеграції освіти та виробничої сфери, що було обґрунтовано за прикладом промисловості. Важливо розуміти, що забезпечення розвитку РОС є запорукою неперервних модернізаційних процесів, адже в їх межах генерується потужний інтелектуальний ресурс, здатний продукувати нові прогресивні рішення розвитку національної економіки.

4.2. Зарубіжний досвід трансформації регіональних освітніх систем та можливості його адаптації в Україні

Сучасний стан формування і розвитку РОС підтверджує стихійність і неконтрольованість таких процесів. У результаті усталюється деформованість їхньої структури, яка дисгармоніює з іншими регіональними підсистемами (регіональним ринком праці, регіональною економічною (у т.ч. виробничою) системою, системою розселення і мережею об'єктів соціальної інфраструктури, регіональною управлінською системою та ін.). І з плином часом долати таку деформованість вкрай важко, адже низка суб'єктів адаптується до її негативних проявів, одержуючи підвищені та необґрунтовані вигоди, в той час як інші суб'єкти вимушені здійснювати додаткові витрати (у першу чергу фінансові в рамках неформальних домовленостей), щоб одержати затребувані послуги. У зв'язку з цим уже сьогодні постає необхідність формування концептуального бачення трансформації РОС з їх органічним введенням у регіональну систему та подоланням тих численних негативів, які сьогодні в них спостерігаються. Для цього зарубіжний досвід стає важливим інформаційним джерелом з можливістю адаптації кращих управлінських рішень, системних підходів, у тому числі щодо самоорганізації в межах системи, та способів здобуття конкурентних переваг вітчизняних освітніх систем супроти систем інших держав.

Перш ніж проаналізувати зарубіжний досвід трансформації РОС, слід конкретизувати сутність *трансформації* як такої. Очевидно, це процес, який стосується тих об'єктів, що мають складну внутрішню будову, тобто відображається в змінах їх *структури*. Підходи вітчизняних вчених до розуміння трансформації структури є досить різнобічними. Привертають увагу висновки проф. У. Садової щодо типології структури на хорологічну, темпологічну, функціональну та ізометричну. При цьому трансформаційна структура може мати два виміри – соціально-економічний або вертикальний та політико-культурний або горизонтальний. Перший вимір відображає ієрархічну структуру соціальних

груп, що замешкують регіон; другий – побудований за спільністю переконань, культури, інтересів соціальних груп [245, с. 155].

Таким чином, при вивченні зарубіжного досвіду трансформації РОС слід зосереджувати увагу на:

1) концептуальних підходах забезпечення трансформацій в освіті на наддержавному (у рамках інтеграційних об'єднань, як от ЄС, чи на території декількох держав у рамках дії дво- і багатосторонніх угод про співпрацю в сфері освіти), національному і регіональному рівнях;

2) характеристиках трансформацій як процесу з відповідними часовими, причинно-наслідковими, органічними (без дисонувань із закономірностями розвитку інших регіональних підсистем і систем вищого порядку), ресурсними (у тому числі з відповідним фінансовим забезпеченням) та іншими ознаками;

3) ключових факторах, що зумовлюють трансформації освітніх систем, володіють певними характеристиками, у тому числі характером та силою впливу, і через коригування котрих можна здійснювати ефективний (непрямий) вплив на РОС згідно декларованих цілей;

4) детермінації освітніми системами інших суспільних явищ та процесів, виконання цілей національного і регіонального розвитку, особливо стратегічного характеру. Мається на увазі розуміння ролі освіти як потужної детермінанти забезпечення соціально-економічного розвитку регіону і у зв'язку з цим стимулювання освітніх процесів за окремими напрямками, що можуть слугувати потужними каталізаторами покращення ситуації різних сфер суспільного життя.

Перед більш детальним розглядом зарубіжного досвіду трансформації РОС слід обґрунтувати доцільність його адаптації до вітчизняних реалій узагалі. Першим аргументом на користь запозичення досвіду інших країн є сучасний стан розвитку освіти в регіонах України, який за своїми конкурентними ознаками значно поступається розвиненим країнам, незважаючи на потужний «спадок» радянського періоду. Стереотип високого рівня освітньої підготовки в Україні руйнується:

- фактом низької інтегрованості вітчизняного освітнього простору в міжнародний, коли громадяни України все частіше стають споживачами освітніх послуг інших держав (особливо Польщі), у той час як для наших РОС простежується вибіркова практика надання таких послуг особам переважно азійського походження (схожі тенденції, як і при міграційних процесах загалом). Для прикладу, в Швейцарії, Великобританії, Новій Зеландії, Канаді, Бельгії, Австралії, США, Австрії, Данії, Швеції, Норвегії та Іспанії частка іноземних студентів на докторських (PhD) програмах перевищує 20%. У Великобританії частка іноземних студентів серед усіх студентів докторських (PhD) програм складає більше 40%, а в Італії – 4% [12]. В Україні така практика майже не відстежується та набуває поодиноких ознак;

- частою відсутністю оцінок позицій України у провідних рейтингах країн світу, що стосуються рівня розвитку освіти та її якісних характеристик. Для прикладу, в спільному дослідженні компанії «Pearson» і «The Economist Intelligence Unit», підрозділу журналу «The Economist», що займається складенням рейтингів, на яке посилається ВВС, України немає в переліку країн за рівнем розвитку системи освіти [168]. Одночасно у вітчизняних ЗМІ активно поширюється інформація про результати дослідження вчених університету Мельбурну, що Україна увійшла до 25-ти країн із найякіснішою вищою освітою [282]. Проте очевидним рішенням такого протистояння є той факт, що вітчизняні ВНЗ не увійшли у топ-100 репутації світових вищих навчальних закладів «World Reputation Rankings» газети «The Times» [281]. Також Україна не бере участі у дослідженні ОЕСР PISA, що визначає рівень грамотності читання, знання математики та природничих дисциплін;

- укоріненням неформальних домовленостей у вітчизняних РОС, що ведуть до невідповідності регламентованих параметрів освітнього процесу (починаючи від ліцензій на підготовку фахівців і завершуючи об'єктивним підсумковим та поточним оцінюванням рівня знань);

- гонитвою за кількісними показниками функціонування РОС, що передбачають кількість осіб з вищою освітою, аспірантів і докторантів, частки

працевлаштованих випускників тощо. Усе це спотворює вітчизняну офіційну статистику та не дозволяє проводити об'єктивні міждержавні співставлення;

- суб'єктивним утискуванням окремих інституцій РОС, виходячи з домінування фінансових і майнових інтересів (навіть із застосуванням практики рейдерських атак, що для сучасного правового суспільства є нелогічним явищем, яке дискредитує країну в очах світової громадськості);

- штучним насадженням заходів реформістського характеру з боку уряду, що сприймаються самими закладами освіти упереджено без усвідомлення необхідності таких нововведень. Це особливо стосується скорочення кількості вищих навчальних закладів шляхом їх об'єднання (укрупнення).

Серед названих фактів, що руйнують стереотип високих конкурентних позицій РОС України у міжнародному освітньому просторі справедливо здійснено акцент на кількісних параметрах їх функціонування. Очевидно, що ефективна трансформація таких систем повинна супроводжуватись переходом кількісних індикаторів у якісні, що б відображалось надалі в рівні соціально-економічного розвитку регіонів загалом. Для прикладу, якщо в Україні станом на жовтень 2011 року налічувалось аж 197 університетів та 171 інститутів і академій (це без коледжів, адже у вітчизняних РОС низка з них не надає диплом бакалавра), то у Великобританії налічується 89 університетів і 70 інших закладів вищої освіти. Якщо ж порівнювати окремі індикатори розвитку освіти в Україні з іншими державами, то досить систематизованою інформацією постає доповідь «Погляд на освіту 2011: індикатори ОЕСР» (Education at a Glance 2011: OECD Indicators) 2011 року, яка визначає рейтингові позиції 42-х країн [361]. України в даному дослідженні нема, проте представлені там аналітичні матеріали можуть слугувати порівняльною базою для вітчизняних даних офіційної статистики. Аналітичний погляд на місце України в даному дослідженні здійснений Л. Гриневич [60]. Незаперечним фактом неефективного управління освітою в Україні, на який звертає увагу вчена, є те, що наша держава витрачає на дану сферу більше, ніж розвинені країни, а саме 6,4% ВВП (для прикладу, для США і Великобританії рівень витрат сягає 5,4% ВВП, Польщі – 5,1%. Росії – 4,1%).

Якщо розглядати структуру витрат на освіту в розрізі різних її рівнів, то для України характерне переважання таких витрат супроти розвинених країн на початкову і вищу освіту. Разом з тим, такі витрати є меншими саме на середню освіту (на близько 1% ВВП). Таким чином, проблемним в управлінні освітою постає не стільки обсяг бюджетного фінансування, скільки ефективність та цільовість використання виділених коштів.

Рівень заробітної плати працівника освіти в Україні у порівнянні з розміром оплати праці інших держав є в десятки разів нижчий. Якщо середньорічна заробітна плата в країнах членах ЄС сягає близько 40 тис. дол., то в Україні – 3 тис. дол. Враховуючи специфічність даного виду професійної діяльності, рівень її стресовості такий розмір оплати праці априорі руйнує можливості якісної організації освітнього процесу та викликає схильності до неформальних домовленостей і пошуку інших джерел заробітку. У результаті це призводить до суб'єктивного оцінювання та формальності безоплатного навчання, що гарантується конституційними нормами [133].

Вкрай негативно, що неможливим є порівняння таких індикаторів розвитку освіти в Україні з іншими державами, як обсяг витрат на одного учня чи студента, рівень освіти в розрізі різних вікових груп, розмір заробітної плати працівника сфери освіти залежно від стажу тощо. Усі ці індикатори аналізуються в доповіді «Погляд на освіту 2011: індикатори ОЕСР».

Серед інших важливих показників, які би мали збиратись й активно аналізуватись та які висвітлені в аналітичних матеріалах зарубіжних країн, – ті, що стосуються дошкільної освіти (для прикладу, частки дітей, що розпочали навчання в загальноосвітніх закладах швидше за регламентований термін – 6 років), а також неперервного навчання. Наразі в Україні вони практично не обліковуються [362].

Звичайно, повне копіювання будь-яких освітніх моделей і феноменів інших країн є непродуктивним. Національні моделі освіти слід розбудовувати, керуючись національними потребами і особливостями [131, с. 16]. Тому запозичення досвіду інших країн може викликати спротив щодо специфічності

інституціональної основи регіону загалом та його РОС зокрема, яка базується на укоріненій тисячоліттями системі цінностей українського народу та окремих етносів, що проживають у межах визначених територіальних суспільних систем. З метою недопущення втрати такої специфічності, що сьогодні особливо актуально для європейських країн унаслідок впровадження Болонського процесу, важливо конкретизувати *механізм адаптації зарубіжного досвіду трансформації РОС до вітчизняного інституціонального середовища*. Схематично його будова відображена на рис. 4.2. Виняткову увагу тут слід зосереджувати на спільних середовищних характеристиках вітчизняних та зарубіжних як освітніх, так і суспільних систем загалом. У цьому контексті потребує вивчення історичних передумов державотворення, інституціональних основ способу життя, системи цінностей, традицій, релігійних характеристик у межах визначених територій.

Основний ризик адаптації зарубіжного досвіду криється у тій ж площині, що й глобалізаційні процеси, адже глобалізаційну динаміку світу задають чотири імперативи – імператив ринку, імператив ресурсів, імператив інформації і технології та екологічний імператив, які проникають крізь державні кордони та здійснюють *гомогенізацію* суспільного життя. Відповідно складові одиниці сконструйовані в умовах дедалі глобальнішої динаміки. Така динаміка стосується конституювання й глобального освітнього простору, суттєво впливаючи на функціонування національних систем освіти, їхню інституційну конфігурацію, місію та завдання у життєдіяльності суспільства [238, с. 59-60; 236, с. 84]. Тому збереження інституціональної основи РОС у ході адаптації кращого зарубіжного досвіду постає обов'язковою умовою успішності такого процесу.

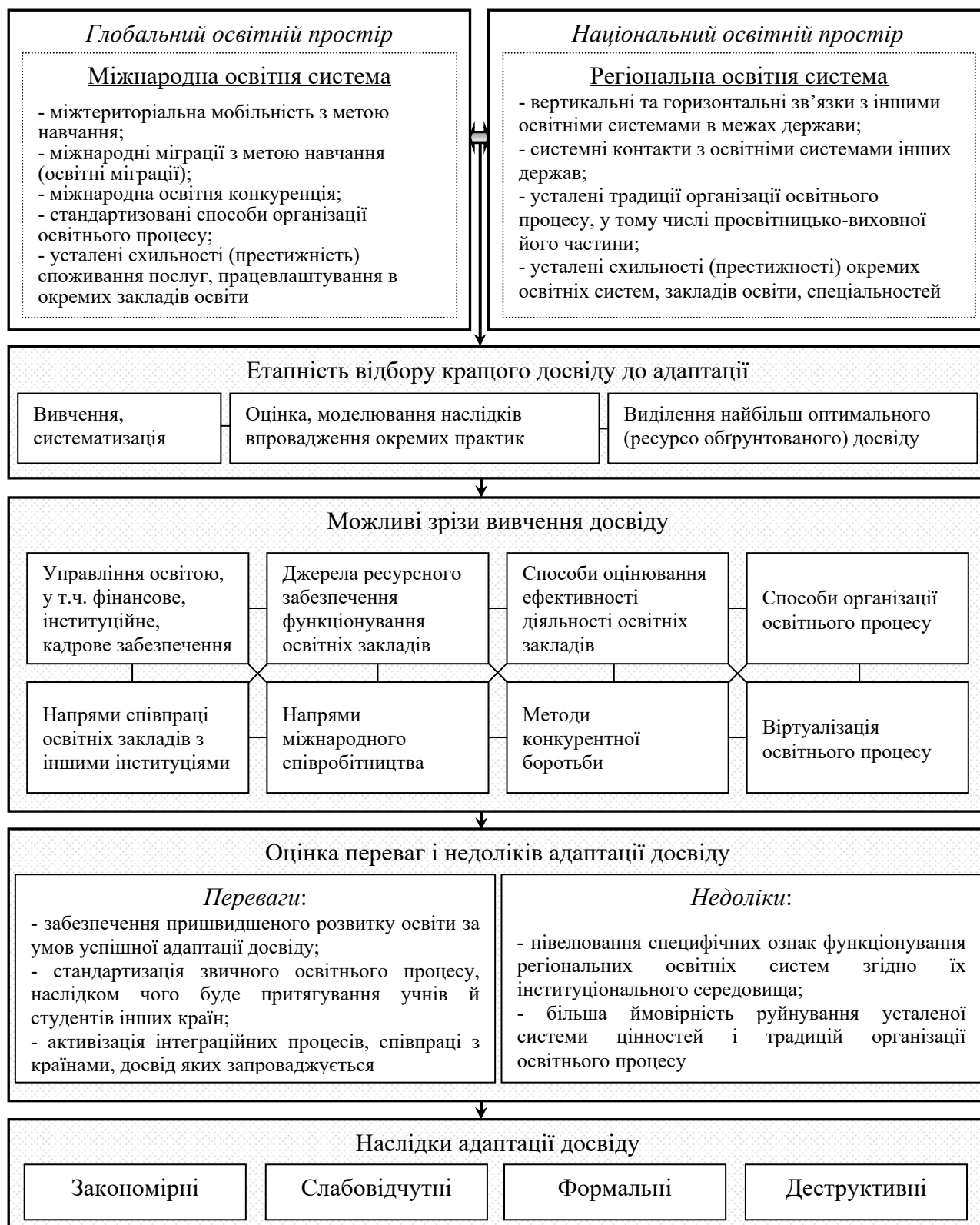

Рис. 4.2. Варіативність адаптації зарубіжного досвіду трансформації РОС до вітчизняного інституціонального середовища*

* Складено автором

Узагальнюючи проведений огляд досвіду зарубіжних країн щодо регулювання освітньої сфери, у тому числі що стосується трансформаційних процесів, виокремимо основні *напрями* його запозичення для вітчизняних РОС (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Основні напрями адаптації зарубіжного досвіду
в контексті забезпечення трансформації РОС *

№ з/п	Напрямок	Загальна характеристика	Значення для трансформації РОС
1	Структурно-рольовий	Формування концептуального бачення розвитку освіти як основної детермінанти соціально-економічного розвитку регіону в цілому	Підвищення ефективності управління, у т.ч. ресурсного забезпечення, РОС, їх якісних параметрів
2	Інформаційно-обліковий	Удосконалення (поглиблення) інформаційної бази регулювання розвитку РОС	Можливість міждержавних порівнянь, прийняття науково обґрунтованих управлінських рішень
3	Майновий	Плюралізм форм власності навчальних закладів, допустимість приватної освіти	Формування конкурентного середовища між освітніми закладами різної форми власності
4	Фінансово-прибутковий	Додаткові можливості фінансового забезпечення функціонування освітніх закладів	Посилення конкурентних позицій окремих освітніх закладів, здатних диференціювати джерела доходу та ефективно їх перерозподіляти
5	Науковий	Посилення наукового напрямку діяльності освітніх закладів	Підвищення можливостей розвитку осіб, що навчаються, реалізації їх творчості й інноваційності; підвищення рівня професіоналізму викладацького складу; посилення прикладного характеру дисциплін
6	Організаційний	Адаптивне інституційне забезпечення	Більш дієвий та конкретизований вплив на розвиток освітніх систем з прямими системними контактами, незалежним контролем за якістю освітнього процесу
7	Комунікаційний	Забезпечення доступності освіти	Залучення осіб з найвищим інтелектуальним потенціалом супроти вищих фінансових чи фізичних (у плані здоров'я) можливостей
8	Мотиваційний	Мотивація професійної діяльності та розвитку науково-педагогічних кадрів	Підвищення якісних характеристик через більш продуктивну та інноваційну наукову і педагогічну діяльність професійних кадрів у

			сфері освіти
9	Компетент-нісно-змістовний	Реалізація компетентнісного підходу в організації освітнього процесу	Підвищення компетентності педагогічних кадрів, фахівців у сфері управління освітою
10	Темпологічний	Забезпечення якісної неперервної освіти	Підтримка на належному рівні професіоналізму осіб, недопущення старіння знань
11	Законнісний	Подолання формалізму, суб'єктивних оцінок рівня знань, права надання освітніх послуг	Формування добросовісного конкурентного середовища розвитку РОС
12	Міжсуб'єктний	Подолання бар'єрів між особою, що навчається та педагогом	Підвищення якісних результуючих характеристик освітнього процесу та рівня підготовки осіб, що навчаються
13	Змістовний	Посилення профорієнтаційної діяльності	Залучення у вищі освітні рівні більш цілеорієнтованих і мотивованих до навчання осіб
14	Інституціональний	Збереження укорінених традицій організації освітнього процесу	Одержання додаткових конкурентних переваг за рахунок винятковості інституціонального середовища, традицій організації освітнього процесу

* Складено автором

Розглянемо вказані в табл. 4.2 напрями більш детально.

У першу чергу слід звернутись до досвіду зарубіжних країн стосовно *формування концептуального бачення розвитку освіти як основної детермінанти соціально-економічного розвитку регіону в цілому*. У ретроспективному зрізі в середині ХХ століття у розвитку освіти більшості країн проявились два важливих чинники, що ніяк не вписувалися в традиційні системи: по-перше, школа почала катастрофічно відставати від темпу розвитку й оновлення знань; по-друге, у зв'язку із соціокультурними зрушеннями ХХ століття освіта стала масовою, розрахованою «на всіх». Відтоді ці чинники обумовили чимало спроб реформування та якісних зрушень в освітніх системах більшості країн світу. У зв'язку з цим спрямованість освіти на засвоєння системи знань, яка була традиційною й виправданою ще декілька десятиліть тому, вже не відповідає сучасному соціальному замовленню, яке вимагає виховання самостійних, ініціативних і відповідальних членів суспільства, здатних ефективно взаємодіяти

у виконанні соціальних, виробничих та економічних завдань [131, с. 15]. Тобто нинішня вагомість освіти для соціально-економічного розвитку повинна проявлятися у підготовці професіоналів та всебічно розвинених особистостей, здатних через свою працю покращувати середовище та способи людської життєдіяльності. З іншого боку, освітня система повинна слугувати інноваційним середовищем реалізації інтелектуального потенціалу осіб, що навчаються та тих, хто тут працює.

Нажаль, наразі в Україні домінує характерний для розвинених країн середини ХХ століття підхід «масовості» освіти. Відтак якісні результуючі характеристики вітчизняних РОС значно поступаються закордонним аналогам.

Виокремлення напряму адаптації зарубіжного досвіду *«вдосконалення (поглиблення) інформаційної бази регулювання розвитку РОС»* є закономірним у силу наведених вище аргументів практичної неможливості міждержавних порівнянь даних освітньої статистики. Як неодноразово зазначалось, статистичні дані, що подаються на загальнодержавному рівні та в регіональному розрізі не відображають у повній мірі ситуацію щодо кількісно-якісних характеристик освітнього процесу. У зв'язку з цим, на наш погляд, було б корисним запозичити практику ведення обліку в сфері освіти згідно індикаторів, представлених у доповіді ОЕСР «Погляд на освіту 2011: індикатори ОЕСР» [361]. Наведені тут показники дозволяють комплексно оцінити поточний та перспективний стан розвитку РОС. Зокрема заслуговує уваги той факт, що такі показники подаються в розрізі тих, що відображають [60; 61]:

- результати навчання на різних рівнях освіти, що передбачають навчальні досягнення, перехід на інший ступінь освіти й працевлаштування, а також довготермінові, що передбачають рівень зайнятості, заробітної плати тощо;

- факторні ознаки з позитивним чи негативним впливом на досягнення відповідних результатів навчання;

- ресурси, зокрема через інвестиції в освіту (людський капітал);

- процес, зокрема доступність до освіти, умови та методики освітнього процесу тощо.

Таким чином, інформаційна база регулювання розвитку РОС повинна бути комплексною, відображати окрім суто кількісних індикаторів якісні параметри та формуватись за результатами багаторівневої системи моніторингу, яка б передбачала збирання й аналіз інформації на рівнях учня, групи учнів, навчального закладу, на регіональному, національному і міжнародному рівнях. Дані, отримані з різних джерел і за допомогою різних форм моніторингу, мали б інтегруватись в інформаційній системі управління освітою різних рівнів, які здатні здійснювати між собою обмін даними [5, с. 10]. Такий обмін є дуже важливим, адже дозволить у межах РОС балансувати освітній процес в єдину логічну послідовність вивченого матеріалу, а також забезпечувати координацію діяльності з метою превентивних, профорієнтаційних заходів.

Актуальним для вітчизняних РОС є досвід інших країн у контексті доцільності *плюралізму форм власності навчальних закладів, допустимість приватної освіти*. Як відомо, Конституцією України регламентовано право кожного на освіту і що держава забезпечує доступність та безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах [133]. Згідно Декларації прав людини ООН теж регламентовано, що кожна людина має право на освіту. Освіта має бути безплатною, хоча б у тому, що стосується початкової і загальної. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта має бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного [45]. В Україні наразі кількість приватних навчальних закладів невинно зростає, що змушує оцінювати доцільність таких процесів. Слід констатувати, що наявність приватних закладів освіти є поширеною в розвинених країнах. Для прикладу, більш як половина вузів США є приватними закладами, проте 79% студентів навчаються в громадських вузах [192, с. 304]. Виключність освіти за державний кошт характерна, для прикладу, Скандинавським країнам високих соціальних стандартів, а переважання приватного інвестування в людський капітал спостерігається серед коледжів «Ліги плюща» США. За міжнародними критеріями освіта є рентабельною

галуззю. Проте зрозуміло, що вона повинна бути самоокупною, приносити дохід в бюджет, адже це відбувається не прямим шляхом, опосередковано, через продукт освітньої галузі, яким виступає навчання і підготовка фахівців в країні. За оцінкою експертів, 56% ВВП у кожній державі створюють працівники, які здобули вищу освіту [21; 73]. Виходячи з таких міркувань, для вітчизняних РОС основна частина осіб повинна навчатись у закладах державної форми власності із жорстким контролем неприпустимості розриву в якісних характеристиках організації освітнього процесу від приватних, де сегментна орієнтованість на заможних громадян допускати більше потуги для здобуття конкурентних переваг. Таким чином, щонайменше 3/4 осіб повинна навчатись у освітніх закладах державної форми власності.

Наряді з попереднім напрямом постає необхідність пошуку *додаткових можливостей фінансового забезпечення функціонування освітніх закладів*, незважаючи на їх основне джерело ресурсного наповнення – видатки з державного бюджету. Як відомо, у світі є три типи фінансування освіти, у тому числі вищої: створення освітніх закладів, діяльність яких фінансується виключно за рахунок державних коштів; фінансування виключно за рахунок приватних коштів; використання разом з приватними суспільних коштів [271, с. 36; 8]. Для вітчизняних закладів освіти пошук додаткових джерел доходу постає дуже важливим завданням і адаптація зарубіжного досвіду в цьому напрямі є досить важливою. Особливо це стосується практики освітніх закладів розвинених країн одержання додаткових доходів через видавничу діяльність, а також продаж авторських прав на запатентовані винаходи з одночасним фінансуванням різних дослідницьких проектів. Для вітчизняних реалій досвід останнього наразі є неможливим у силу фактичної відірваності освіти від науки.

У зв'язку з цим ще одним важливим напрямом адаптації досвіду зарубіжних країн, важливого для конструктивної трансформації РОС, є *посилення наукового напрямку діяльності освітніх закладів*. Це дозволить, як вже зазначалось, диференціювати джерела доходів таких структур через можливості продажу авторських прав, ліцензій, патентування винаходів, наукових розробок у рамках

угод із комерційними замовниками тощо. Практика високоефективної науково-дослідницької діяльності характерна для закладів вищої освіти усіх розвинених країн. Для прикладу, в Іспанії закон про реформу університетів визначає університет як суспільний заклад, основною діяльністю якого є навчання і дослідництво [124]. Визнаними світовою спільнотою є університетські дослідження США та Великобританії, які носять високий авторитет та ступінь довіри суспільства, слугують потужним маркетинговим аспектом просування освітніх послуг на міжнародному ринку. В Україні такий напрям діяльності освітніх закладів переважно носить формальний характер.

Адаптивне інституційне забезпечення як напрям адаптації досвіду передбачає звернення до практики інституційних засад управління освітою. У багатьох зарубіжних країнах відбуваються процеси децентралізації управління даною сферою. Це виявляється в тому, що деякі з функцій, які раніше виконувала держава, все частіше передаються на рівень місцевих органів влади, громадських організацій і приватного сектору. Більш сталою стає тенденція набуття (виграшу) приватними компаніями тендерів на надання управлінських послуг, підготовку вчителів, організацію освітнього процесу. Зростає роль у цій справі громадських організацій, органів місцевого самоврядування, асоціацій батьків та навчальних закладів [47]. Очевидно, що такі загальні процеси є підтвердженням актуальності нашої теми дослідження та ще одним аргументом на користь необхідності розвитку РОС як відносно автономних просторових ареалів зі специфічним інституціональним середовищем надання освітніх послуг та організації освітнього процесу.

Адаптивне інституційне забезпечення передбачає виявлення досвіду інших країн у визначенні керівних та координуючих структур, які здійснюють регламентовані впливи на сферу освіти. Зокрема для вітчизняних РОС цінним видається той досвід, що в країнах ЄС практикується функціонування незалежних агенцій із забезпечення якості вищої освіти. Такі агенції мають бути офіційно визнані державними компетентними органами, мати повний юридичний статус і відповідати всім вимогам законодавства країни, в якій вони функціонують.

Україна в 2008 році стала повноправним урядовим членом Європейського реєстру забезпечення якості освіти (EQAR), однак представники нашої країни в останні роки не відвідують ключові заходи Реєстру [5, с. 15, 82]. В Україні створено Центр моніторингу якості освітніх послуг вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації. Також такі центри існують при багатьох освітніх закладах. Проте комплексного відстеження якісних параметрів діяльності освітніх закладів різних рівнів в Україні наразі немає. Тому трансформація РОС на прогресивних засадах обов'язкового повинна передбачати долаання і даного недоліку.

Забезпечення доступності освіти виділено як один із напрямів адаптації досвіду зарубіжних країн у силу актуалізації даного питання як дещо вторинного (наслідкового) відносно вже охарактеризовано – плюралізму форм власності освітніх закладів. Доступність освіти означає мобільну, фінансову та фізіологічну спроможність кожного громадянина здобути відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень згідно особистих потреб та очікувань. Протягом другої половини ХХ – початку ХХІ століття багато країн світу за допомогою різноманітних загальнодержавних і галузевих стратегій здійснили перехід від елітарної моделі (вищої) освіти, коли доступ до неї мала виключно еліта (аристократична чи фінансова), до масової моделі, коли значна частина випускників середньої школи продовжують навчання у вузах [199, с. 138]. Звичайно, масовість вищої освіти є неприпустимою, тут важливий у більшій мірі якісний аспект її здобуття. Проте доступність освіти актуалізується на всіх освітньо-кваліфікаційних рівнях відповідно до потреб та здібностей особистості.

При забезпеченні доступності освіти важливо враховувати також інтереси осіб з обмеженими фізичними можливостями. У межах міжнародного руху «Освіта для всіх» (Education For All – EFA), ініційованого ЮНЕСКО, першочерговим завданням суспільного розвитку стає забезпечення кожного правом на задоволення освітніх потреб, отримання якісної базової освіти. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема задоволення освітніх потреб дітей і молоді з обмеженими можливостями, зокрема проблема інклюзивної освіти. Такий вид освіти може реалізуватись за моделями медичної (надання

освітніх послуг в об'єктах закритого типу; характерна для Великобританії й Італії), нормалізації (Скандинавські країни, США, Канада) і включення. Інклюзивна освіта займає пріоритетні позиції в законодавстві Канади, Кіпру, Данії, Ісландії, Індії, Мальти, Нідерландів, Норвегії, ПАР, Іспанії, Швеції, Уганди, США, Великої Британії, проте в Україні робляться лише перші кроки щодо її широкого запровадження [146]. Незважаючи на те, що в Україні порівняно нижчі можливості соціального захисту таких осіб, даний напрям забезпечення доступності освіти є також вкрай важливим.

З точки зору запозичення зарубіжного досвіду особливо актуальним залишається фінансовий аспект даного питання. Не секрет, що вартість освітніх послуг в Україні є надзвичайно висока і не останню роль в цьому відіграє розірваність українського суспільства за рівнем доходів (висока платоспроможність окремих категорій громадян), а також потужні «інвестиції» в цій сфері у формі міграційного капіталу (причому такий капітал не спрямовується через розвиток різних видів підприємництва у сфері освіти, а виступає як споживчі витрати – на оплату навчання). У зв'язку з цим, адаптація зарубіжного досвіду щодо альтернативних можливостей оплати навчання є досить актуальною. Тут привабливою постає практика соціальних студентських кредитів Франції (річний процент – 7-9%) [192, с. 303]. Студентські кредити (позички) можуть передбачати чотири основні моделі: заставні позички з фіксованими платежами; заставні позички з прогресивними платежами; прогресивне оподаткування через податкову та страхову системи; відстрочена плата за навчання [96]. Щодо останнього варіанту, то тут вирізняється досвід Австралії з можливістю відстрочення плати за навчання аж до працевлаштування. Такі виплати здійснюються у формі податкових відрахувань із заробітної плати. Очевидно, даний досвід для України видається на даний момент радикальним, проте він може вирішити проблему відірваності здобуття освіти та працевлаштування за умов його поетапного впровадження, забезпечивши виконання таким чином положень концепції курикулуму [28].

Загалом багато країн практикує надання різного роду кредитів, що досить змістовно описує в своєму дослідженні В. Остудімова. Тут варто додати, що труднощі запозичення такого досвіду в Україні лежать в суб'єктивній площині. Показово, що в Україні уже давно існує практика надання пільгового державного довгострокового кредиту – гроші надаються на 15 років і всього під 3% річних, що за існуючого рівня інфляції є винятковою вигодою [75]. Проте його поширеність вкотре засвідчує надзвичайно низький рівень правової культури громадян України.

Забезпечення доступності освіти також важливе у контексті запозичення досвіду інших країн у поширенні так званої параформальної освіти (вечірні школи, дистанційна освіта), яка передбачає програми, що замінюють формальну школу, тобто дає другий шанс тим, хто не зміг відвідувати звичайну школу [26; 141].

Виокремлення окремого напрямку адаптації зарубіжного досвіду *мотивації професійної діяльності та розвитку науково-педагогічних кадрів* є закономірним у зв'язку з численними проблемами для вітчизняних РОС щодо якості наукової та педагогічної діяльності фахівців даної сфери. Досвід країн ОЕСР засвідчує, що в більш ніж 35-ти країнах введена система додаткових виплат вчителям, що показують найвищі результати і мають високу кваліфікацію. Деякі країни-члени ОЕСР підвищують зарплати вчителям, які працюють з важкими підлітками в несприятливих районах [361; 60].

Також слід відзначити унікальну особливість професійної підготовки педагогів Данії й данської системи освіти в цілому: кожен громадянин Данії, котрий бере участь у педагогічному процесі, ставить за мету не тільки здобуття освіти, власне професійне й особисте зростання, він позиціонує свою діяльність як необхідну засаду розквіту та стійкого розвитку своєї країни, добробуту свого суспільства. Можливо саме цей підхід кожного громадянина Данії й робить усю систему освіти настільки унікальною й ефективною [269, с. 18]. Таким чином, для України важливими є як концептуальний підхід підтримки виключного патріотизму педагогічної і наукової праці, так і конкретні мотиваційні механізми

трудової діяльності в освіті через суттєве підвищення рівня заробітної плати (про колосальну різницю з розвиненими країнами вже згадувалось вище), прямий зв'язок між рівнем кваліфікації та системою матеріального, морального і соціального стимулювання.

Питання *реалізації компетентнісного підходу в організації освітнього процесу* сьогодні все частіше піднімається вітчизняними вченими, виходячи з досвіду інших країн. Зарубіжні вчені (Cl. Beelisle, M. Linad, B. Rey, L. Turkal, N. Guignon, M. Joras та інші) пов'язують зміст компетентнісного підходу в освіті з формуванням здатності або готовності особистості мобілізувати свої ресурси (системно-організаційні знання й уміння, навички, здібності та психічні якості), які необхідні для виконання певного завдання на високому рівні, а також адекватні конкурентні ситуації, тобто відповідно до мети і умов перебігу конкретної дії [186, с. 34; 205, с. 26]. Таким чином, даний напрям адаптації зарубіжного досвіду, що тісно корелює із попереднім, передбачає підвищення компетентності педагогічних працівників та фахівців у сфері управління освітою шляхом більш ефективного використання мобілізаційних підходів.

Напрямок *забезпечення якісної неперервної освіти* у нинішніх умовах є особливо актуальним. У значній мірі це обумовлено практичною необліковістю таких процесів, на що вже зверталось увагу вище. Разом з тим, у розвинених країнах за даними доповіді «Погляд на освіту 2011: індикатори ОЕСР» 40% дорослих бере участь у програмах формальної та неформальної освіти [361; 60]. В Україні такий рівень якщо і досягається, то часто має формальний характер. Тому важливо звертатись до досвіду інших країн, зокрема США, де такий вид освіти називається подовженою, США і Канади, де реалізуються програми кооперативної освіти, Великобританії, де організовуються так звані сендвіч-курси, які пропонують оптимальне чергування навчання і роботи. Кооперативне навчання в силу поступового, хоча й проблемного, розвитку бізнес-середовища, повинно сьогодні активно підтримуватись і в Україні, поетапно просуваючись на ринок освітніх послуг у межах РОС. Також у розвинених країнах Європи (Німеччині, Великобританії, Швеції, Франції) вдало поширюється концепція

«відновлюючої освіти», основною ідеєю якої є розподіл навчання на невеликі дози, які можуть чергуватися або проходити паралельно з трудовою діяльністю протягом життя людини [141].

Слабкі зв'язки освітніх закладів різного рівня обумовили звернення до досвіду інших країн у *посиленні профорієнтаційної діяльності*. Як приклад, для країн-членів ОЕСР характерне зростання у середніх навчальних закладах кількості різноманітних програм, що орієнтовані на ринок праці. Згідно матеріалів доповіді «Погляд на освіту 2011: індикатори ОЕСР» 46% молодих людей у віці 15-29 років навчається за різними програмами вищої та середньої професійної освіти [361; 60]. Відповідно така практика повинна впроваджуватись і в Україні.

На тлі усіх зазначених можливих напрямів адаптації зарубіжного досвіду, що дозволять забезпечити конструктивні трансформації РОС, важливим є й досвід *збереження укорінених традицій організації освітнього процесу*. Для прикладу, серед головних напрямів початкової освіти Німеччини фігурує право кожної школи вчити по-різному, мати свою власну методику, свою філософію освіти і концепцію розвитку [95]. Серед концептуальних положень європейської інтеграції виокремлено використання нового освітнього базису, який повинен носити узагальнений, стандартизований характер при одночасному збереженні історико-культурних традицій і базуватися на найсучасніших наукових досягненнях (у першу чергу в сфері інформаційних технологій) [64]. Таким чином, право кожної РОС на самобутній вияв в організації освітнього процесу та інших напрямках освітньої діяльності є обов'язковим.

У підсумку важливо зазначити, що проблемність впровадження зарубіжного досвіду з метою здійснення трансформації РОС для організації їх конструктивного (стимулюючого) впливу на загальний соціально-економічний розвиток регіону виникає на тлі величезної кількості успішних практик інших держав, окремі з яких наведені вище. Тому слід розуміти пріоритети адаптації зарубіжного досвіду з орієнтацією на критерії послідовності, системності й сили стимулювання інших сфер суспільного життя в регіоні. Вважаємо, що такими пріоритетами повинні бути практики обліку явищ і процесів, пов'язаних з

освітньою системою із публічним відображенням в офіційній статистиці, мотивації науково-педагогічних кадрів, а також подолання формалізму, суб'єктивних оцінок освітнього процесу, права надання освітніх послуг. Саме ці пріоритети повинні слугувати своєрідною відправною точкою забезпечення конструктивних трансформації РОС із подальшим завоюванням ними вагомих сегментних ніш на міжнародному ринку освітніх послуг.

4.3. Інноваційні перспективи розвитку регіональних освітніх систем: соціологічний вимір

РОС як специфічні просторові утворення в суперсистемі «регіон» дуже важко оцінити в якісному вимірі. Більшість індикаторів дають змогу оцінити кількісний стан та виявити тенденції розвитку. У зв'язку з цим порівняльний аналіз тенденцій щодо інноваційних перспектив розвитку РОС згідно вітчизняної статистики є неможливим. За таких умов у нагоді стає соціологічний інструментарій. Для забезпечення стратегічного розвитку РОС в Україні на інноваційних засадах важливими є вибіркові соціологічні дослідження, проведені на рівні Державної служби статистики України. Наразі таких досліджень, які прямо стосуються освітніх питань на загальнодержавному рівні не проводиться, хоча, для прикладу, обстеження домогосподарств чи явища трудової міграції охоплюють окремі питання, які стосуються рівня освітньої підготовки населення. Тому актуальність організації вибіркового обстеження у регіональному розрізі на загальноукраїнському рівні за участі Державної служби статистики України зберігається та повинно пропагуватись вітчизняними вченими і практики з точки зору їх значення для ефективного регулювання інноваційного розвитку вітчизняних РОС.

Відсутність спеціалізованих соціологічних досліджень, проведених на офіційному рівні, змушує вчених, які займаються відповідною тематикою, проводити авторські спостереження. З метою виявлення інноваційних перспектив розвитку РОС з акцентом на ціннісні мотиватори у 2013 році нами було проведене

соціологічне експертне обстеження на теренах 7 областей України – Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської, Тернопільської, Чернівецької, Хмельницької і Полтавської. Причинність вибору західних областей обумовлена специфічністю формування в їх межах РОС зі значними впливами чинника геополітичного розташування. Це означає, що дані регіони виступають територіями підвищеної мобільності молоді з частою схильністю до навчання за кордоном. Окрім того, дані області є цікавими до вивчення у порівнянні до Львівської області, яка є одним з провідних освітніх центрів України. Львівщина себе зарекомендувала як осередок багатoproфільної вищої та післядипломної освіти, як центр наукових досліджень й здійснення інноваційних проривів (особливо це стосується розвитку ІТ-технологій з концентрацією інтелектуального потенціалу в місті Львів і подальшим усталенням його метрополійних функцій інноваційного характеру). Тобто, порівняння результатів соціологічного обстеження обраних областей відносно Львівщини може дозволити формулювати висновки щодо можливостей наслідування, покращення досвіду формування і розвитку в межах даного регіону освітньої системи з подальшим її «розростанням» на території сусідніх областей. У світлі ідеї максимального наближення можливостей доступу до якісних освітніх послуг за місцем постійного проживання з одночасним дотриманням права вільного вибору місця проживання й навчання згідно конституційних регламентацій посилення конкурентних позицій сусідніх областей видається доволі важливим. Це дозволить формувати більш потужні РОС на теренах кількох областей з можливостями протистояти (конкурувати) з РОС інших регіонів України та ближнього закордоння, що особливо актуально для прикордонних областей (для прикладу, Львівщини, де масовість прагнення навчання у сусідній Польщі прискорено зростає).

Таким чином, обрані практично всі області Західного регіону України, а також Хмельниччина і Полтавщина. Останні – для порівняння специфіки формування і розвитку на їх теренах РОС із специфічним інституціональним середовищем та диференціацією пропозиції освітніх послуг згідно більш промислової й аграрної спеціалізації даних областей на противагу західним

областям, для яких домінуючою залишається сфера послуг (особливо туризм і рекреація).

Метою авторського соціологічного обстеження було прикладне обґрунтування основних тенденцій розвитку РОС з ціннісно-ментальної та інноваційної точок зору (зразок анкети для опитування наведено в Додатку А). Висновки з проведеного дослідження дозволяють говорити як про загальнодержавні тенденції розвитку вітчизняної освіти, так і про специфічні її характеристики в регіональному розрізі. Кількість респондентів-експертів становила 700 осіб – у межах 100 опитаних у кожній області. Віковий їх розподіл наступний:

- віком до 20 років – 48,7%;
- віком 21-25 років – 41,1%;
- віком більше 25 років – 10,1%.

Свідомо дотриманий підхід, щоб пропорційним було співвідношення осіб, котрі навчаються на молодших курсах і тих, що є випускниками. Це було важливо в силу комплексного характеру змісту анкети. Окремі її питання стосуються з'ясування причин, мотивів вступу до конкретного вузу, обрання відповідної спеціальності тощо. Такі оцінки залишаються більш об'єктивним через новизну та недеформованість досвідом навчання в осіб, які недавно поступили. Водночас низка питань носять більш експертний характер та вимагає досвіду навчання, що притаманне студентам випускних курсів. Тому віковий паритет дотриманий з метою підвищення достовірності та об'єктивності одержаних результатів.

Гендерні пропорції опитуваних осіб також практично збережені із незначним переважанням у числі експертів жінок – 50,4%. У значній мірі це обумовлено загальною гендерною специфікою у ВНЗ західних областей України. Якщо порівнювати частку жінок, що здобувають вищу освіту в Західному регіоні і на Сході, то тут даний показник є значно вищим. Очевидно це обумовлено в значній мірі спеціалізацією регіонів. Якщо для західних областей домінуюча сфера послуг вимагає осіб з вищою освітою, то індустріальні регіони мають ринки праці з переважаючим попитом на робітничі професії. З іншого боку, менша частка жінок

в східних областях, котрі здобувають вищу освіту, може бути обумовлена специфічним інституціональним середовищем, де традиція ролі жінки обмежується її сімейним статусом та вихованням дітей. Для західних ж областей з більшим впливом європейських цінностей усе більше притаманні риси кар'єризму, прагнення неперервного розвитку та обіймання керівних посад задля можливостей реалізації особистісного трудового потенціалу, що поширено і серед жінок.

Серед обраних для соціологічного дослідження областей були опитані студенти наступних ВНЗ:

- Закарпатської області – Ужгородський національний університет;
- Івано-Франківської області – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;
- Львівської області – Львівський національний університет імені Івана Франка та Львівський державний університет фізичної культури;
- Полтавської області – Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського;
- Тернопільської області – Тернопільський національний економічний університет;
- Хмельницької області – ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва»;
- Чернівецької області – Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, Чернівецький національний університет імені Федьковича та Буковинський державний фінансово-економічний університет.

Щодо профільності навчання студентів, то основна їх частка здобуває освіту на економічному факультеті (26,9%). Далі йдуть ті, що навчаються на юридичному (24,9%), фінансовому (19,1%), географічному (8,4%) факультетах, факультетах електроніки та комп'ютерної інженерії (8,0%), державного управління (6,7%). Окрему увагу було звернено на специфіку відповідей студентів, що навчаються на факультеті електроніки та комп'ютерної інженерії, що в умовах інформаційного суспільства видається надзвичайно перспективною сферою зайнятості. І варто відмітити, що відповіді майбутніх фахівців даної групи

вирізнялись чіткою впевненістю в домінуючій ролі ІТ-технологій для подальшого суспільного прогресу. Такі особи найбільше відзначались нестандартизованими відповідями (в рубриці «інше»), виключно не готові працювати у непривабливій для них сфері, проте готові працювати під час навчання. Очевидно студенти даного профілю добре розуміють можливості своєї дистанційної зайнятості та попит на їх робочу силу. З одного боку це може їх дещо демотивувати до якісного здобуття освіти, проте, з іншого боку, такі переконання затребуваності своєї фаховості на ринку праці стимулюють до неперервного розвитку в силу специфіки даної сфери зайнятості з пришвидшеним старіння знань та неперервного оновлення технологій.

Важливими і цікавими також є характеристики респондентів щодо їх сімейного статусу. Насправді це дуже впливає на навчальний процес та значно змінює систему цінностей людини. Основна частина опитаних – 82,7% наразі не є одруженими. Якщо ж звернути увагу на регіональну специфіку, то на відміну від згаданих вище характеристик тут вона простежується. Так, якщо для Львівської області частка неодружених респондентів становить 91%, Тернопільської – 89%, Чернівецької – 87%, Івано-Франківської – 86%, Закарпатської – 83%, то для Хмельниччини – 73%, Полтавщини – 71%. Тобто західні області підтверджують, що молодь тут більше схильна до здобуття вищої освіти вже з подальшим влаштуванням особистого життя.

На фоні 17,3% одружених опитаних студентів лише 9,9% із загальної кількості мають дітей, що розширює можливості більшості (у першу чергу часові) навіть при сімейному статусі продовжувати навчатись на достатньому якісному рівні. Наявність дітей часто обмежує можливості якісного навчання на денному стаціонарі та може продовжувати віковий проміжок здобуття освіти через певний період вже на заочній формі.

Інноваційні перспективи розвитку РОС у соціологічній оцінці повинні враховувати експертні бачення *профільної орієнтованості підготовки фахівців*. У зв'язку з цим було визначено думку респондентів щодо того, на які освітні напрямки сьогодні найбільше потрібно набирати студентів вітчизняними ВНЗ з

метою забезпечення ефективного розвитку українського суспільства, а також яка освіта є найбільш затребуваною на українському ринку праці. Співставлення середніх оцінок респондентів (у межах 1 як найнижчої та 5 – найвищої) подано на рис. 4.3.

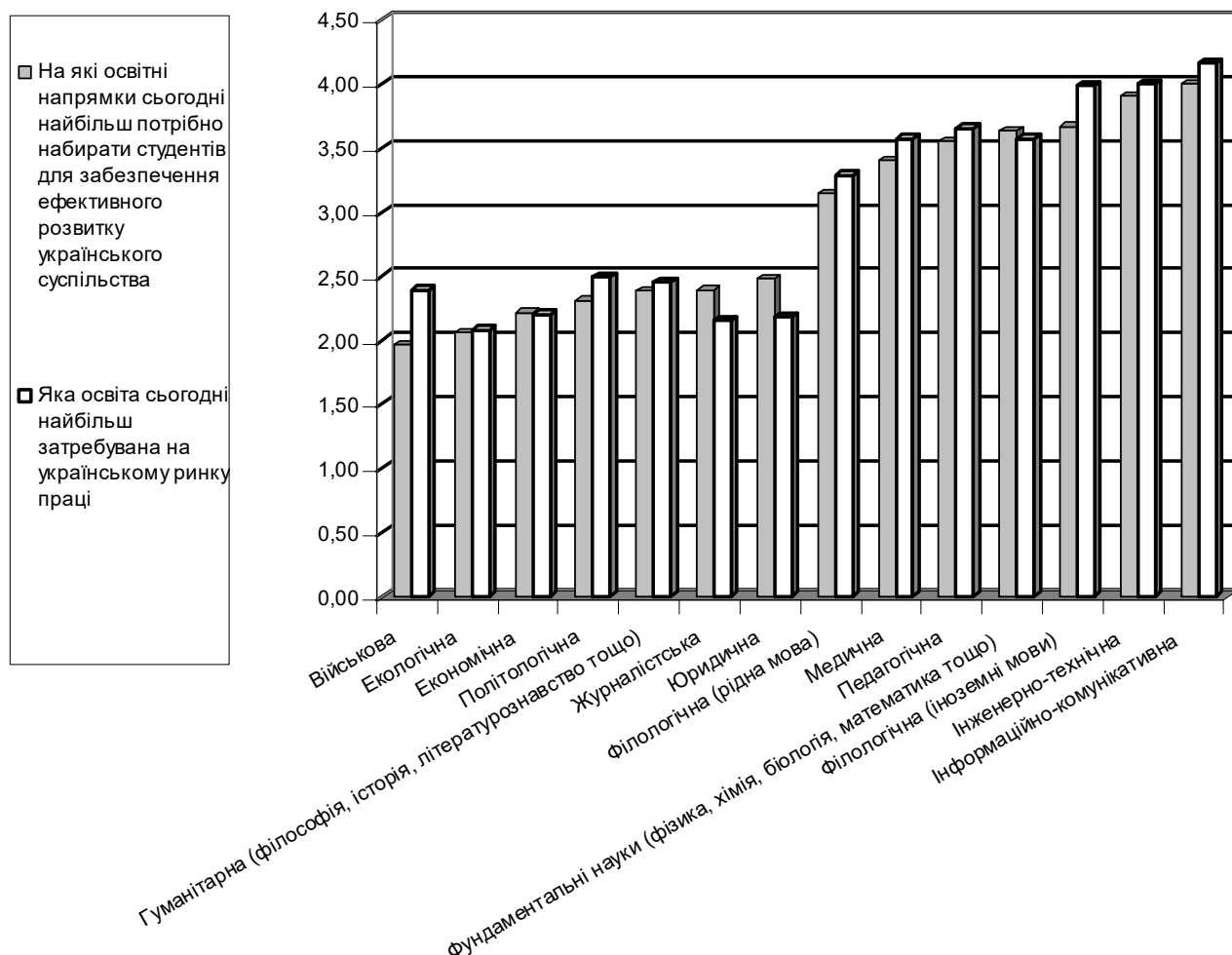

Рис. 4.3. Оцінка пріоритетів профільної підготовки фахівців у контексті перспектив і потреб розвитку українського суспільства*

* Складено автором

Щодо потреби найбільшого набору студентів з точки зору забезпечення ефективного розвитку українського суспільства, то найвища середня оцінка дана інформаційно-комунікаційному напрямку. Далі ідуть інженерно-технічна спеціалізація, філологічна з іноземних мов, а також фундаментальні науки, що очевидно зумовлено підготовкою тут фахівців-математиків, що також є дуже

важливим для розвитку сфери ІТ-технологій. Найнижчу бальну оцінку одержали військова, екологічна та економічна спеціалізація. Щодо останньої, то це очевидна закономірність реакції суспільства на значну популярність економічних спеціальностей при виборі профілю навчання, через що вітчизняний ринок праці відповідними фахівцями «насичений», принаймні в кількісному плані. Водночас зберігається і поглиблюється працедефіцитність висококваліфікованих економістів, здатних впроваджувати ефективні антикризові заходи та пропонувати шляхи підвищення рівня рентабельності підприємств. Це саме стосується і багатьох інших спеціальностей з одночасною кількістю наявності підготовлених фахівців та браком дійсно кваліфікованих кадрів.

Щодо питання «На які освітні напрямки сьогодні найбільш потрібно набирати студентів для забезпечення ефективного розвитку українського суспільства» респондентам також було запропоновано можливість обрати 3 найважливіші із поданих. Результати засвідчили, що 59,6% усіх респондентів схильні до потреби підготовки фахівців інформаційно-комунікаційного профілю, 45,0% – інженерно-технічного, 44,4% – філологічного (іноземні мови), 32,6% – медичного, 31,6% – педагогічного, 24,0% – філологічного (рідна мова), 16,1% – фундаментальних наук, 9,7% – економічного, 9,3% – гуманітарного, лише 4,7% – юридичного, 3,6% – журналістського, 3,1% – екологічного, 3,0% – військового, 2,4% – політологічного. 9,9% з усіх респондентів зазначили, що їм важко відповісти на дане питання. Тобто лише десята частина опитаних не мають однозначної думки з цього приводу, що дозволяє говорити про доволі високий рівень бачення сучасною молоддю потреби забезпечення національної економіки фахівцями відповідних профілів.

Щодо домінуючих відповідей респондентів на питання їх бачення профільності набору студентів на спеціальності, то рейтинг залишається приблизно однаковим. 50,9% вважає, що слід збільшувати обсяги прийому на інформаційно-комунікаційний напрям, 42,6% – на інженерно-технічний, 38,0% – на філологічний (іноземні мови), 26,9% – філологічний (рідна мова), 25,1% – медичний, 20,7% – фундаментальні науки, 19,6% – педагогічний, 14,0% –

юридичний, 12,6% – економічний, 9,6% – екологічний, 7,9% – журналістський, 6,9% – гуманітарний, 4,9% – політологічний, 3,4% – військовий. 16,6% з усіх респондентів вказали, що їм важко відповісти на дане питання.

У відповідях респондентів щодо потреби підготовки фахівців відповідного профілю має місце регіональна специфіка. Для прикладу, вона прослідковується у визначенні професій, затребуваних на регіональному ринку праці за інформаційно-комунікаційним напрямом. Якщо для центральних областей частка респондентів, які відводять пріоритет даній спеціальності сягає близько 55%, то для Львівщини – 66,9%, Івано-Франківщини – 62,1%, Тернопільщини – 60,1%. Водночас для Хмельницької і Полтавської областей вирізняється більша схильність респондентів до потреби насичення ринку фахівцями інженерно-технічних спеціалізацій (53,4% і 52,1% відповідно з усіх опитаних). Також вищою за середній показник є частка прихильників інженерно-технічної спеціалізації в Закарпатській (48,8%) та Тернопільській (45,6%) областях, які є більш індустріально орієнтованими за інші західні регіони.

Думки сучасної молоді стосовно профільної орієнтації з можливістю подальшої зайнятості у сфері послуг є закономірною через специфічні вимоги інформаційного суспільства. Водночас занепад промислових видів економічної діяльності руйнує структурні основи національної економіки в цілому та в більшості регіональних економічних системах, які на екстенсивних основах організації виробництва з великим зносом основних фондів не здатні конкурувати в міжнародних масштабах. Доволі висока схильність у відповідях респондентів до важливості підготовки фахівців інженерно-технічного профілю нами була очікувана в силу інформаційної наповненості браку регіональних ринків праці у працівниках-інженерах, конструкторах, що були дуже затребуваними у радянський період. Окрім того, серед питань опитування було виявлення думки респондентів, у яких *сферах господарювання промисловості* вони б вважали за можливе працювати інженерно-технічними робітниками. З переліку промислових видів економічної діяльності респондентам було запропоновано обрати не більше 3-х найбільш привабливих для них. Результати представлені в табл. 4.3. Звертаємо

увагу, що бралась до уваги саме робітнича професія, яка не вимагає вищої освіти і для сучасної молоді інституціоналізується як неприваблива сфера зайнятості. Тобто сучасна молодь виключно націлена на здобуття вищої освіти із зайнятістю на посадах «білих комірців». Це означає, що перспектива мати роботу на робітничій посаді, що сьогодні є цілком реальною на вітчизняних ринках праці, не є більшим мотиватором обрання професії, аніж ймовірність зайнятості на більш престижній посаді, що не вимагає таких фізичних зусиль.

Бачимо, що найбільша схильність із загального числа респондентів до зайнятості на робітничих професіях машинобудування і металообробки – 45,0%. Серед лідерів також легка (44,1%), харчова промисловість (30,1%), зайнятість у будівельному комплексі (25,1%), щодо чого слід зазначити, що тут особлива схильність спостерігалась у респондентів чоловічої статі. Очевидно для чоловіків можливість зайнятості часто на тимчасових (сезонних) засадах у сфері будівництва є звичною практикою.

Таблиця 4.3

Оцінка пріоритетів зайнятості на робітничій посаді у сферах господарювання промисловості за результатами соціологічного дослідження*

№ з/п	Сфери господарювання промисловості	К-ть відповідей респондентів, осіб	Частка із загальної кількості, %	Регіони-лідери у відповідях
1	Машинобудування і металообробка (важке, транспортне, електротехнічне машинобудування, виробництво літаків, судів, військово-космічної техніки, точного устаткування)	315	45,0	Полтавська, Хмельницька, Закарпатська
2	Легка промисловість (одяг, взуття, меблі тощо)	309	44,1	Чернівецька, Львівська, Хмельницька
3	Харчова промисловість (цукрова, хлібобулочна, масложирова, маслосироробна, рибна, молочна, м'ясна, кондитерська, спиртова, макаронна, пивоварна і безалкогольних напоїв, виноробна, борошномельна, консервна, тютюнова, соляна, плодоовочева)	211	30,1	Тернопільська, Львівська, Полтавська
4	Транспорт (авіаційний, залізничний, автомобільний, трубопровідний, річний, морський, автомобільні дороги, порти)	211	30,1	Львівська, Івано-Франківська, Полтавська

5	Будівельний комплекс	176	25,1	Львівська, Закарпатська, Івано- Франківська
6	Хімічна промисловість (виробництва мінеральних добрив, лаків, фарб, медикаментів; фосфоритів, солей калія і кухонної солі, сірки, сірчаної кислоти, синтетичного каучуку і синтетичних волокон)	134	19,1	Полтавська, Львівська, Закарпатська
7	Виробництво будматеріалів	116	16,6	Полтавська, Хмельницька, Тернопільська
8	Металургія (чорна і кольорова металургія, коксохімія, трубопрокатне виробництво)	111	15,9	Полтавська, Хмельницька, Львівська
9	Паливно-енергетичний комплекс (вугільна промисловість, нафтопереробка, гідроенергетика, альтернативні джерела енергії, електроенергетика, атомна енергетика)	101	14,4	Полтавська, Хмельницька, Львівська
10	Лісопромисловий комплекс (лісова, деревооброблювальна, целюлоно-паперова промисловості)	98	14,0	Закарпатська, Івано- Франківська, Тернопільська
11	Гірничо-добувна промисловість	72	10,3	Львівська, Полтавська, Хмельницька
12	Медична промисловість	68	9,7	Львівська, Тернопільська, Івано- Франківська
13	Поліграфічна промисловість	57	8,1	Львівська, Хмельницька, Закарпатська
14	Агропромисловий комплекс (рослинництво, тваринництво, рибництво)	47	6,7	Тернопільська, Закарпатська, Хмельницька
15	Скляна і порцеляно-фаянсова промисловість	43	6,1	Полтавська, Львівська, Івано- Франківська
16	Мікробіологічна промисловість	31	4,4	Полтавська, Івано- Франківська, Тернопільська

* Складено автором

Доволі низькою є схильність зайнятості в мікробіологічній промисловості. У контексті інноваційних перспектив розвитку економіки країни на основі

залучення висококваліфікованих кадрів це негативна тенденція. Дана сфера відзначається високим рівнем знанємісткості продукції, дозволяє розвивати інтелектуальні можливості людини. Також залишається непривабливою сферою зайнятості агропромисловий комплекс – навіть для традиційно аграрно орієнтованих регіонів України. Для прикладу, на Тернопільщині частка відповідей респондентів із загальної кількості, що б бажали працювати у даній сфері господарювання, становила найвищий рівень – 12,3%. Водночас на загальному фоні це доволі низький показник.

Таким чином, результати соціологічного опитування дали змогу сформуванати загальне бачення щодо думок молоді провідних вузів обраних регіонів у потребі профільної підготовки фахівців РОС. Закономірно висока схильність до інформаційно-комунікаційних та інженерно-технічних спеціалізацій поступово витіснила орієнтацію на юридичний й економічний напрями, підготовка за якими бажає значного покращення в якісному плані. Тобто якщо для одних спеціальностей формування системи підготовки фахівців лише набуває завершених ознак і дозволяє побудувати якісну основу освітнього процесу, то для решти вона зазнавала численних деформацій, що потребує суттєвого перегляду навчальних програм з доданням недоліків частого формалізму практичної підготовки фахівців та надмірної теоретичної орієнтованості поданого матеріалу.

Бажання і потреба здобуття відповідного профілю вищої освіти часто обмежується численними чинниками. Стосовно інноваційних перспектив розвитку РОС стає актуальним аспект *мобільності молоді*, тобто її готовності і здатності просторово переміщуватись з метою здобуття освіти відповідного профілю, якщо бажаний ВНЗ не знаходиться у наближеному радіусі до місця постійного проживання. Чинник відстані може відігравати значну роль у прийнятті рішення про здобуття відповідного профілю освіти чи ні. Водночас рішення про додання значних відстаней задля одержання вищої освіти може суттєво вплинути на цінність одержаних знань. Окрім того, суттєво змінюється структура витрат при навчанні далеко від дому.

У контексті визначення рівня мобільності молоді з метою здобуття освіти в соціологічному дослідженні респондентам було поставлено питання відстані від постійного помешкання до ВНЗ, в якому респондент бажає навчатись. Звертаємо увагу, що акцент зроблено саме на бажання навчатись, тобто оцінювалась готовність зміни місця проживання та долаття відстаней з метою навчання. Результати засвідчили, що середня відстань сягає 116 км. Таким чином, має місце значна освітня міграція здебільшого внутрірегіонального масштабу. Максимально допустима відстань, яка може бути прийнятною для респондентів, у середньому сягнула 540 км. У значній мірі це обумовлено готовністю навчання в столиці країни.

Має місце регіональна специфіка готовності долаття значних відстаней заради навчання. Показово, що для регіонів з кращими показниками рівня розвитку РОС, відстань долаття є значно вищою (рис. 4.4). Очевидно вони виступають привабливими для навчання і для молоді, що постійно проживає переважно в сусідніх регіонах. Щодо максимальної відстані, яку готові долати респонденти з метою здобуття бажаної освіти, то вона більша для областей з гіршими параметрами розвитку РОС.

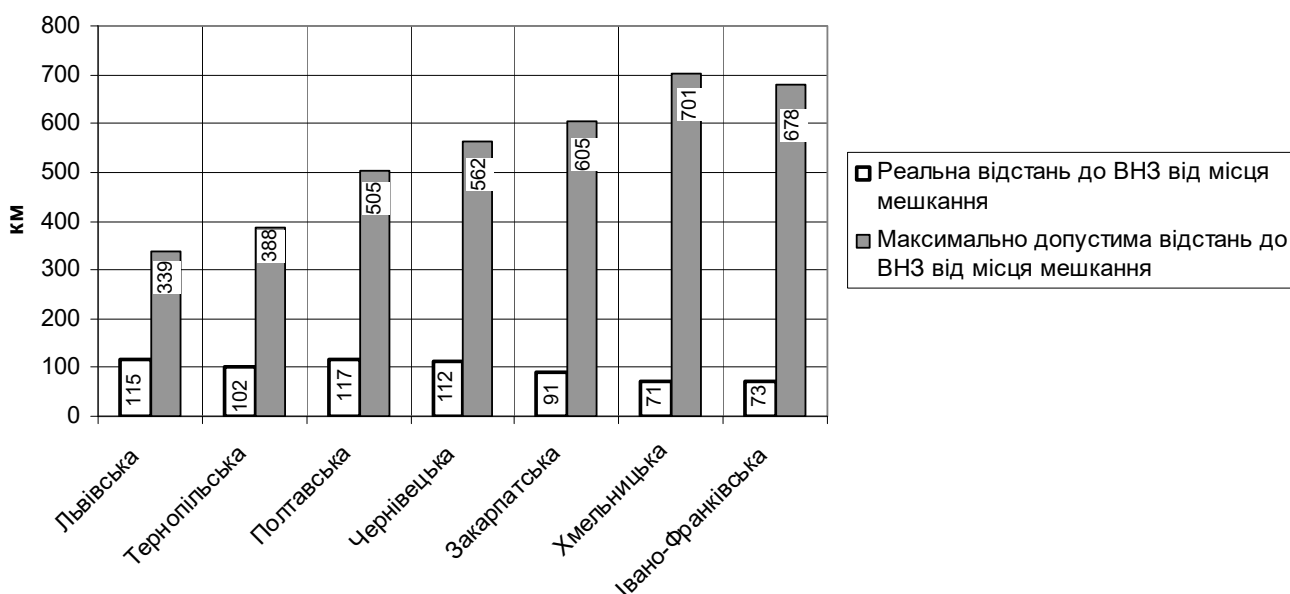

Рис. 4.4. Відстань освітніх міграцій та рівня мобільності в оцінці респондентів*

* Складено автором

Бачимо, що найбільша різниця між реальною та максимально допустимою відстанню характерна для Хмельниччини, Івано-Франківщини та Закарпаття. Це означає, що РОС даних областей є менш конкурентоздатними і молодь тут у більшій мірі готова навчатись на значній відстані від постійного місця проживання. У сучасних умовах інформаційного суспільства така ситуація з одного боку є виправданою. Проте на фоні низького рівня якості життя населення це буде вести до подальших втрат демографічного потенціалу даних регіонів, адже часто особи при віддаленому місці навчання схильні працевлаштовуватись у даному населеному пункті. У результаті для тих регіонів, що є центрами притягання осіб для навчання, тобто реципієнтами освітніх міграцій, майже завжди притаманний більш розвинений ринок праці з вищим рівнем підприємницької активності та пропозицією праці. Також чималу роль тут буде відігравати розвинена на достатньому рівні соціальна інфраструктура (заклади торгівлі, громадського харчування та ін.).

Таким чином, інноваційний напрям розвитку РОС повинен визначатись перспективами освітньо-кваліфікаційної підготовки фахівців для знаннємістких видів економічної діяльності, які в майбутньому можуть спричиняти значний вплив на соціально-економічний поступ регіонів, а також через використання інформаційних технологій – як в організації навчального процесу, так і з можливістю доступу до освітніх послуг через використання транспортних комунікацій. Потребу посилення інноваційної складової навчального процесу вбачають і самі студенти. Зокрема серед відповідей респондентів щодо *пропозицій поліпшення навчання* домінують ті, які стосуються використання інформаційних технологій. У відповідях часто фігурує переконання потреби кращого комп'ютерного забезпечення та наявності Wi-Fi. Фінансова спроможність більшості студентів володіння мобільними телефонами, планшетами, ноутбуками та іншими технічними засобами з можливістю доступу до безпроводникового Інтернету підвищує їх інтерес та потреби використання віртуальних мереж. Для багатьох студентів це додаткові можливості одержання необхідної інформації на

спрощеній основі, без потреби звернення до послуг бібліотек. Водночас при наявності у межах ВНЗ мереж Wi-Fi важливо або обмежувати до них доступ через можливості відвідування усіх web-ресурсів, або ж обмежувати доступ до окремих web-ресурсів через вільний Інтернет (особливо це стосується розважальних сайтів). При цьому важливо розвивати віртуалізовані системи пошуку профільної інформації на базі бібліотечних фондів, залучення самих студентів до розробки корисних для них web-ресурсів інформаційного, корпоративного характеру.

Окрім потреби покращення комп'ютерного забезпечення та наявності Wi-Fi в освітніх закладах респонденти у відкритому питанні найчастіше також зазначають наступні пропозиції покращення навчання:

- відсутність хабарництва;
- більша практичність подачі матеріалу;
- більш відповідальне відношення викладачів до навчального процесу;
- додання формалізму практичного навчання;
- додання вимушеної подачі довідки про працевлаштування після завершення навчання й перед одержанням диплома про вищу освіту та ін.

Кожна з означених пропозицій формує колосальну проблему забезпечення достатнього рівня конкурентоспроможності РОС. Привертають увагу часті твердження респондентів щодо низького рівня викладання. Проблема формується в мотивації науково-педагогічних кадрів до якісного викладання. Її вирішення слід здійснювати не через примусове вимагання у викладачів покращення якості навчання, їх наукової діяльності, а через передбачення оплачуваного педагогічного навантаження на методичну й наукову діяльність. Нажаль, така практика у вітчизняних ВНЗ сьогодні практично відсутня в силу постійного дефіциту ресурсного забезпечення та суб'єктивного його перерозподілу.

З проблемою недостатнього рівня викладання у ВНЗ корелює низька якість практичного навчання, а також часта практика хабарництва. Пронизування хабарництвом усіх сфер суспільного життя в Україні є колосальним. Його викорінення слід здійснювати поступово, починаючи з окремих сфер. Вважаємо, що для України такими сферами мають бути охорона здоров'я та освіта. Потреба

долання практики хабарництва на рівні РОС важлива в силу великої ролі освітніх закладів при виконанні просвітницько-виховної функції. Звернення молоді до практики хабарництва руйнує систему її цінностей, демотивує до якісного здобуття знань та надалі формує схильності до такої ж поведінки з метою досягнення цілі «спрощеним» шляхом. Викорінення хабарництва з закладів освіти буде важливим кроком для поступово долання даної проблеми в розвитку всього суспільства, адже нова генерація людей не буде вже так схильною до такого типу поведінки.

Отже, інноваційні перспективи розвитку вітчизняних РОС згідно поданих результатів соціологічного дослідження є доволі проблемними (ці та інші результати опитування, що будуть описані в наступному параграфі, подані в Додатку Б). Забезпечення інноваційного розвитку РОС слід у першу чергу здійснювати через призму такої освітньо-кваліфікаційної підготовки фахівців, що б відповідало потенційним потребам регіональних ринків праці з орієнтацією на знаннємісткі види економічної діяльності. Це дозволить частково вирішити проблему недостатньої конкурентоспроможності одних РОС проти інших з притягуванням на навчання осіб з інших територій. Водночас актуальною залишається проблема долання хабарництва й формалізму при звітуванні результатів освітньої та наукової діяльності у вищі інстанції. У результаті виходить «замкнене коло», коли ВНЗ змушені адаптуватись і реагувати на нові вимоги, часто неприйнятні для їх ресурсних можливостей та інституційного середовища, а органи влади в силу непослідовності державної освітньої, соціальної політики і надалі впроваджують реформістські заходи в контексті слідування стандартам Болонського процесу та освітніх систем розвинених країн. Усе це руйнує інноваційні передумови розвитку РОС в Україні та відкидає їх за якісними характеристиками на периферійні позиції в європейському та світовому масштабі.

4.4. Ціннісні домінанти конкурентних переваг вітчизняних регіональних освітніх систем згідно вимог інформаційного суспільства

Виявлення основних проблем досягнення інноваційних перспектив розвитку РОС в Україні за результатами соціологічного дослідження студентів провідних ВНЗ окремих областей засвідчило існування недоліків, які часто виникають навколо явищ хабарництва, а також масового формалізму слідування розвиненим стандартам. Проблемно, що такі тенденції надалі відображаються в ціннісних установках учасників освітнього процесу – як осіб, які навчаються, так і тих, хто надає відповідні послуги. Взагалі на даному етапі розвитку людства ціннісні чинники відіграють усе більшу роль у спричиненні подальших прогресивних змін. Для інноваційного розвитку РОС ціннісні домінанти забезпечення їх конкурентоспроможності є особливо важливими, адже вони дозволяють забезпечити керованість змін освітнього процесу через вплив на поведінку його учасників, а також здійснювати просвітницько-виховницьку діяльність через систему закладів освіти з націленістю на формування визначених світоглядних засад суспільства. А вже від даних світоглядних засад у значній мірі залежить подальша трудова поведінка населення, його схильності до продуктивної, інноваційної праці, готовності в її результатах покращувати загальний суспільний добробут, тобто не сприймати працю лише як спосіб самореалізації і задоволення потреб через одержані доходи.

Розуміючи потребу вивчення системи цінностей сучасної молоді-студентів та її впливу на процес здобуття освіти й вираження у подальшому працевлаштуванні, серед питань експертного опитування було багато таких, що стосувались даних аспектів. У першу чергу було виявлено *мотиваційну площину вибору ВНЗ* з метою здобуття вищої освіти. Регіональна специфіка у відповідях тут практично не відслідковується. На рис. 4.5 подаємо середню оцінку відповідей респондентів щодо ваги впливу вказаних чинників на вибір ВНЗ (1 – мінімальна оцінка, 5 – максимальна), а також частку їх вибору 3-х основних чинників. Бачимо, що найбільше впливають престижність ВНЗ та порада батьків (по 4,3 бали). При цьому, якщо співставляти оцінки впливу престижності вузу та

його рейтингу, то останній чинник значно програє (оцінюється лише в 2,2 бали). Це означає, що для абітурієнтів існуючі сьогодні рейтинги не є авторитетними та популярними до вивчення. Водночас престижність ВНЗ є більш образною категорією і формується тривалий період часу як визначений імідж. І даний чинник, як бачимо, відіграє доволі сильну роль для вибору місця навчання, так само як і порада батьків.

Якщо аналізувати переважну частку опитаних студентів, які відзначали 3 основні причини вибору ВНЗ, то тут найбільша їх кількість вважає такою причиною пораду батьків (73%). Таким чином, у соціальному оточенні абітурієнтів доволі велику роль відіграють батьки, причому значно меншу, ніж друзі і знайомі. Престижність ВНЗ вагомою причиною вважають 68,3% респондентів. Аж 50,1% обрали причиною легкість вступу. Взагалі важливо відзначити на наш погляд насторожуючі результати, що чинники легкості вступу та нижчої оплати праці є доволі сильними. Це означає, що молодь часто обирає місце здобуття вищої освіти з позиції потреби її мати як таку з необов'язковим розумінням власних схильностей та профільних орієнтацій. Платність навчання в силу часто обмежених фінансових можливостей також є досить сильним мотиватором вибору ВНЗ. Таким чином, у конкурентній боротьбі РОС цінний інструментарій наразі є доволі потужним у контексті кількісного залучення абітурієнтів. Для покращення якісних параметрів РОС така ситуація є негативною, адже засвідчує про деформацію ціннісного сприйняття освіти, а також прояви обмеженого доступу на засадах недобросовісної конкуренції у виборі ВНЗ та профілю навчання.

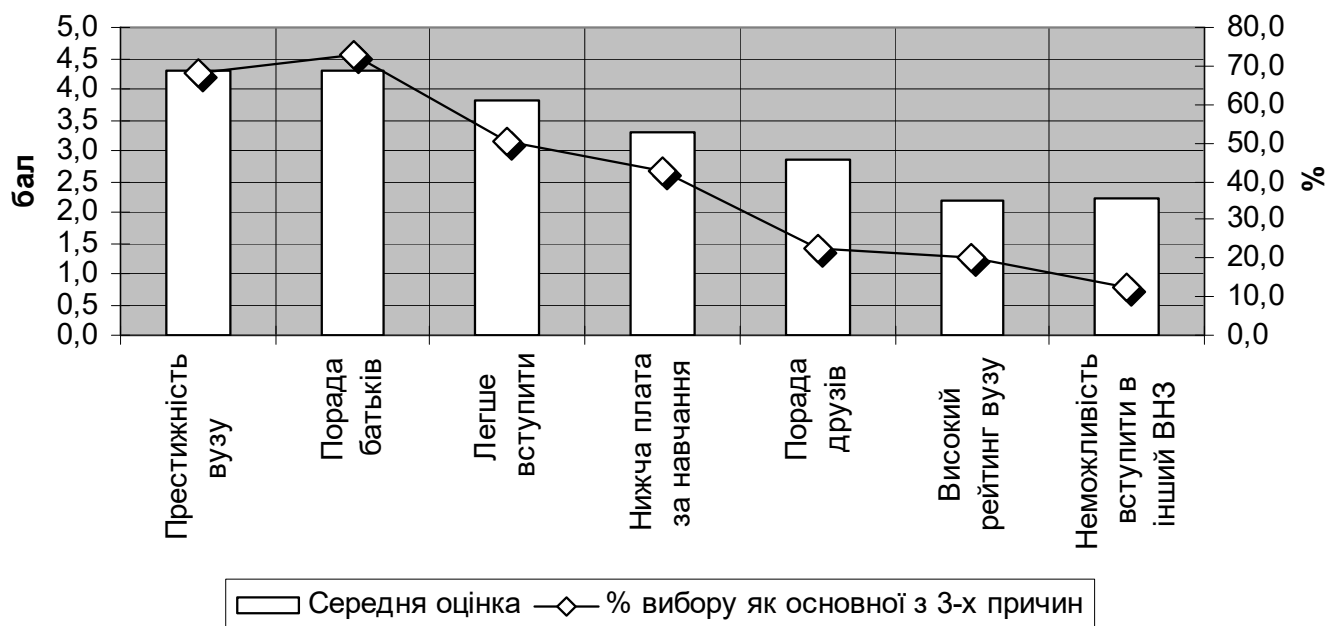

Рис. 4.5. Структура відповідей респондентів щодо причин вибору ВНЗ*

* Складено автором

Порівняно нижча сила впливу на вибір ВНЗ у результаті поради друзів – 2,9 бали проти 4,3 бали впливу думки батьків. Частково це зумовлено, що дружнє соціальне оточення здебільшого формують однолітки, які так само можуть слабо орієнтуватись в інформаційному полі та профільності навчання. Тому поради друзів з прикладом перспективи подальшого працевлаштування за здобутою професією у конкретному ВНЗ не є такими й авторитетними. Ще нижча оцінка сили впливу на вибір ВНЗ поради знайомих – лише 2,2 бали з максимальних 5. Тобто вплив на місце навчання та профільне навчання абітурієнтів згідно стратегічних перспектив розвитку регіональної економіки слід здійснювати у першу чергу з подачею інформації як для самих випускників шкіл, так і для їх батьків. При цьому треба проводити не просто активну профорієнтаційну роботу на базі загальноосвітніх навчальних закладів, але й поширювати якісну друковану і презентаційну продукцію, яка б була доступною для батьків.

У ході опитування також було поставлено питання оцінки впливу чинників на вибір спеціальності. Результати подані на рис. 4.6.

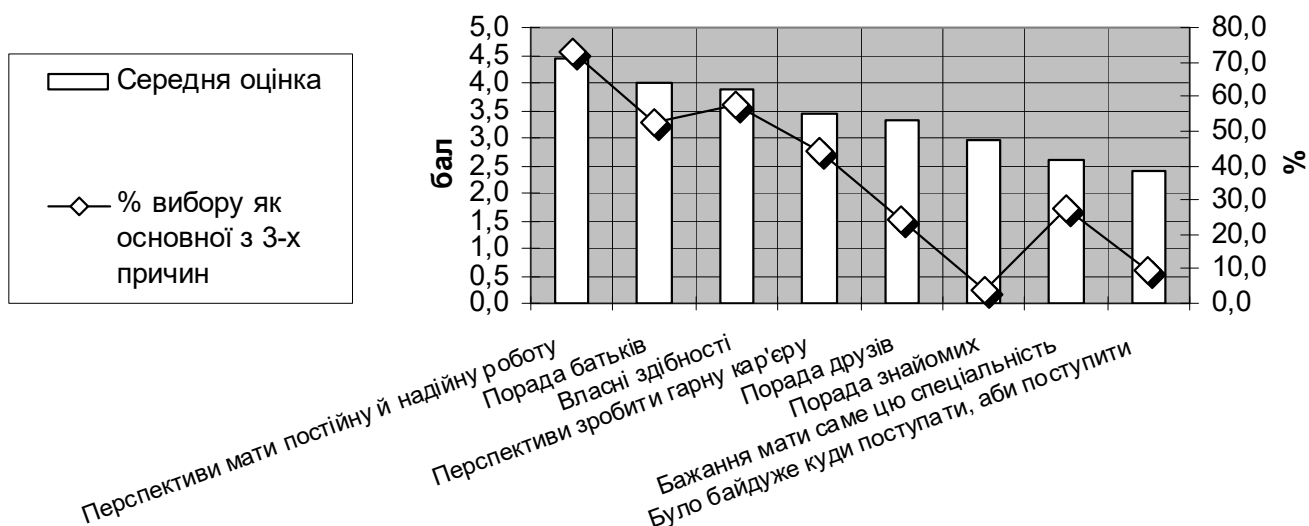

Рис. 4.6. Структура відповідей респондентів щодо причин вибору спеціальності*

* Складено автором

Найвищий бал у середньому за оцінками респондентів відведений перспективі мати постійну роботу (4,4 з 5 максимальних). Таким чином, рішення абітурієнта на фоні переважного вибору ВНЗ згідно поради батьків у виборі спеціальності базується на можливості подальшого працевлаштування, а також можливостях кар'єрного зростання. Водночас вагомість власних здібностей тут поступається. Серед 3-х найбільш вагомих причин вибору спеціальності респонденти називають перспективи мати постійну роботу – 73,1%, порада батьків (52,3%), власні здібності – 57,9%. Для 9,9% респондентів при визначенні основних причин вибору спеціальності було вказано на варіант «було байдуже куди поступати, аби поступити». Знову ж таки для певної частини осіб проявляється неусвідомлений мотив мати вищу освіту, що посилює формалізм її здобуття без дійсного бажання одержати якісні знання, які відповідають особистим здібностям.

Переважання вибору спеціальності згідно можливостей мати у подальшому місце праці та зробити відповідну кар'єру для інноваційного розвитку РОС і загального соціально-економічного розвитку регіонів насправді має двояке значення. З одного боку, його позитив проявляється у можливості керованого

впливу на вибір абітурієнтами спеціальності, затребуваної для регіонального ринку праці через промоційну політику. Тобто місцева влада може пропагувати й поширювати інформацію про потреби ринку праці у фахівцях спеціальностей у стратегічних видах економічної діяльності з реальним впливом на рішення молоді. Негативний бік переважання орієнтацій на можливості працевлаштування й здійснення кар'єри – часта невідповідність особистим характеристикам абітурієнтів обраній ними професії, яка їм видається престижною й затребуваною. У результаті РОС готують фахівців з недостатніми якісними характеристиками, які насправді не мають відповідних здібностей, закладених психологічно й інтелектуально. Для багатьох сфер, для прикладу, охорони здоров'я, освіти, державного управління та інших, така ситуація є вкрай негативною, адже руйнує можливості доступу до профільної освіти для тих осіб, які мають дійсні здібності (покликання). Водночас через суб'єктивні впливи інші категорії випускників працевлаштовуються на посади, які не відповідають їхнім характеристикам та не дозволяють повністю їх проявляти у результатах праці.

Оскільки опитування здійснювалось відносно студентів з виявленням причин вибору ними профілю навчання, ВНЗ тощо, цікавим було з'ясування *виправданості сподівань* щодо якості отриманої освіти. З максимальних 5 балів найвищу середню оцінку одержала можливість використовувати Інтернет у вузі для самопідготовки – 3,7 (найвищий бал – у Львівській області, найнижчий – у Закарпатській). Далі йдуть:

- допомога друзів під час навчання – 3,5 (найвищий бал – в Івано-Франківській області, найнижчий – у Чернівецькій);
- організація навчання, розклад занять – 3,2 (найвищий бал – у Тернопільській області, найнижчий – у Хмельницькій);
- забезпеченість сучасними навчальними посібниками – 3,2 (найвищий бал – у Тернопільській області, найнижчий – у Закарпатській);
- потрібність предметів, які викладаються – 3,1 (найвищий бал – у Полтавській області, найнижчий – у Тернопільській);

- орієнтація завдяки отримуваним знанням у нормативній поведінці індивіда в суспільстві та в соціальних взаємозв'язках – 2,9 (найвищий бал – в Івано-Франківській області, найнижчий – у Чернівецькій);

- рівень підготовки викладачів до занять – 2,9 (найвищий бал – в Львівській області, найнижчий – у Хмельницькій);

- зв'язок отримуваних знань із практикою – 2,7 (найвищий бал – в Івано-Франківській області, найнижчий – у Полтавській);

- можливість завдяки отримуваним знанням працювати з сучасними інформаційно-комунікаційними пристроями (Інтернет, навігація, мобільний банкінг тощо) – 2,4 (найвищий бал – у Львівській області, найнижчий – у Чернівецькій);

- використання викладачами сучасних технічних засобів під час занять – 2,4 (найвищий бал – у Львівській області, найнижчий – у Закарпатській).

Звертаємо увагу, що бальна оцінка рівня підготовки викладачів до занять і використання ними сучасних технічних засобів у ході навчального процесу помітно різниться. Таким чином, недоліки якісної подачі матеріалу та одержання актуальних знань у значній мірі криються в обмежених можливостях науково-педагогічного персоналу використовувати в навчальному процесі сучасні технічні засоби, що робить більш цікавим, доступним, об'ємним матеріал, підвищує можливості дистанційної освіти.

Насторожуючим результатом є дуже низька оцінка завдяки отримуваним знанням можливості працювати з сучасними інформаційно-комунікаційними пристроями. Негативні наслідки такого сприйняття респондентами посилює низька оцінка зв'язку отримуваних знань з практикою. Таким чином, вітчизняні РОС не реагують на реальні потреби регіональної економіки настільки, що це розуміє багато осіб, які одержують послуги освіти. Це знижує їх мотивацію до якісного навчання, через що практика працевлаштування навіть на робітничі посади при одночасному здобутті освіти на денному стаціонарі є доволі поширеною.

Досить низькою є середня оцінка респондентами потрібності предметів, які викладаються (3,1) та згаданий вище зв'язок отримуваних знань з практикою (2,7). Очевидно, такий результат у значній мірі обумовлений уже тривалий період часу обговорюваною проблемою, коли на перших курсах значний блок навчання формують предмети загально-гуманітарного циклу. У результаті, як вже згадувалось, спостерігаються низькі оцінки можливості завдяки отримуваним знанням працювати з сучасними інформаційно-комунікаційними пристроями, а також орієнтуватись у нормативній поведінці індивідів в суспільстві та в соціальних взаємозв'язках. Тобто респонденти вважають, що не одержують достатніх знань не лише для формування практичних навиків роботи з інформаційними технологіями, але й для орієнтації в суспільстві, його соціальних мережевих зв'язках з психологічної та правової позицій. Тому змістовність навчального процесу має посилюватись у більшій мірі психологічними й правовими аспектами, щоб надавати теоретичні знання й практичні навички студентам у процесі випуску висококваліфікованих фахівців з достатнім рівнем правової культури, високими психологічними, емоційними, моральними характеристиками.

Вражає загальна готовність респондентів *працювати під час навчання*, що дає змогу робити висновки щодо цінностей одержання якісних знань, а також можливостей ефективних інвестицій у свій людський капітал з достатніми моральними й часовими затратами. Кількість таких осіб, що ствердно відповіли на питання готовності праці під час навчання сягнула аж 45,9%. Лише 16,4% відповіли негативно, а 37,7% вказали, що їм важко відповісти. Найвища схильність до праці під час денного навчання характерна для Чернівецької області, в якій один з найвищих показників рівня безробіття по Україні. Найнижча ж готовність до праці спостерігається у Львівській області, РОС котрої відзначається вищими конкурентними позиціями, а обласний центр має реноме одного з провідних освітніх центрів країни. Тому більшість осіб, які навчаються у львівських ВНЗ, схильні до якісного одержання знань з готовністю до максимальних інвестицій у свій людський капітал. Також дещо нижчий рівень

готовності праці під час навчання спостерігається в Івано-Франківській і Тернопільській областях, що частково зумовлено більшим впливом тут міграційного капіталу, спрямованого на освітні цілі. Тобто для даних регіонів практика міграції батьків за кордон з видатками із зароблених коштів на навчання їх дітей є досить поширеною. Більше того, міграційний капітал за таких умов підтримує вартість навчання на досить високому рівні, обмежуючи доступ до якісних освітніх послуг менш платоспроможних осіб.

При вказанні на бажання працювати під час навчання враховувались умови, за яких респонденти готові вдаватись до таких дій. Найчастіше вказувались гнучкий графік режиму робочого дня (тижня), висока заробітна плата, можливість вільного графіку навчання, а також місце праці, що повністю відповідає здобутому рівню освіти. Тобто в принципі для студентів важливо якнайшвидше одержувати досвід праці, але при можливості продовжувати вчитись, поєднуючи два види діяльності. Нажаль, не для всіх осіб така практика може бути ефективною. Вона є прийнятною для студентів з високими організаторськими здібностями, здатних до якісного самостійного вивчення матеріалу. Закономірно вирізняється готовність працювати за умови високої заробітної плати. Цей факт підтверджує схильність українського студентства до неформальних домовленостей при оцінюванні результатів свого навчання та розуміння низької практичної значимості одержаних ними знань при денному стаціонарі з високим рівнем теоретичної наповненості.

Ціннісне сприйняття профільного навчання респондентів та готовність праці згідно розуміння власних здібностей показало питання погодження *працювати в непривабливій сфері* при визначеному розмірі заробітної плати за мінімальним і максимальним значенням. За результатами мінімальний розмір згоди згідно середньої оцінки сягнув 2700 грн., максимальний – 8115 грн. на місяць (з усіх відповідей мінімальна сума була вказана 1200 грн., а максимальна – 12000 грн.). У регіональному розрізі найменшу очікувану заробітну плату із зайнятістю у непривабливій сфері декларують респонденти Чернівецької області. Таким чином, даний регіон постає доволі проблемним за якісними параметрами життя й

труднощами подальшого працевлаштування з очікуванням гідного рівня оплати праці. Найвищу оплату праці у непривабливій сфері декларують респонденти Львівщини, ринок праці котрої є більш розвиненим, а пропозиція праці – більш диференційованою. Також тут виділяється Закарпаття, де очікуваний максимальний рівень оплати праці у непривабливій сфері наближається до 8500 грн.

Готовність респондентів працювати під час навчання, у непривабливій для них сфері виникає зазвичай через домінування у системі їх цінностей матеріальних інтересів. Про це свідчить і рейтингування мотивів вибору ВНЗ та спеціальності навчання, наведене вище. У значній мірі це зумовлено і переважним незадоволенням з боку студентів *розміром стипендії*, яка хоч і суттєво зросла за останні 5-7 років, проте і надалі є недостатньою згідно думок респондентів. Так, 60,1% опитаних не є задоволеними розміром стипендії, 23,4% вказали, що їм важко відповісти. Найбільший рівень незадоволеності розміром стипендії спостерігається в студентів Хмельницької області – 65,9%, найнижчий – Тернопільської (51,3%).

На тлі низького рівня задоволення якісними параметрами навчання та розміром стипендії, доволі проблемними видались результати опитування і щодо *умов проживання*. 9,9% опитаних студентів вказали, що вони проживають на квартирі, 45,9% – у гуртожитку, решта – вдома. Щодо оціночних результатів умов проживання тих респондентів, які живуть у гуртожитку, то більшість (51,4%) поставили оцінку «3», 17,8 – «4», 17,4% – «2», 6,9% – «1», 6,5% – «5». У регіональному розрізі найнижчі бальні оцінки характерні для Закарпаття й Хмельниччини, найвищі – Львівщини й Тернопільщини. Найбільша частка студентів, що проживають на квартирі, спостерігається у Львівській області. Для даного регіону як потужного освітнього центру зі значними освітніми міграціями проблема забезпечення студентів гуртожитком залишається актуальною протягом тривалого періоду часу. Значно нижчою є частка респондентів, які проживають на квартирах – на Полтавщині й Хмельниччині. Також до їх рівня наближається Тернопільська область.

Таким чином, якщо брати організаційний аспект надання освітніх послуг, то мають місце тенденції домінування в ціннісних орієнтаціях студентської молоді матеріальних їх проявів. Водночас вплив цінностей та розвиток РОС та їх взаємний вплив на формування ціннісних орієнтацій студентів вимагають уваги до культурно-духовних аспектів. Споживання послуг культурно-мистецького, духовного характеру, активна участь студентів у таких процесах відіграє значну роль при формуванні їх системи цінностей. Від цього в свою чергу залежить і рівень цінності знань, моральних норм поведінки, що важливо для підготовки висококваліфікованого фахівця з навиками продуктивної праці на високоморальних засадах. Також це має вираження у рівні громадсько-політичної активності молоді. У зв'язку з цим серед питань опитування було з'ясування у респондентів *можливостей відвідування закладів культурно-мистецького й спортивного призначення*. Результати, які частково відображають рівень зацікавленості респондентів до споживання відповідних послуг, показують, що найбільше студентська молодь схильна і має можливість відвідувати кінотеатр, а саме 82,6%. Також декларована доволі висока можливість відвідування музеїв, а саме 71,6% із загального числа опитаних студентів (рис. 4.7). Такі результати в значній мірі компенсуються звичною практикою відвідування музеїв з поширенням квитків через профспілкові організації ВНЗ. Це саме має місце і відносно театрів. Водночас доволі низька частка респондентів говорить, що має можливість відвідувати басейн, каток, інші спортивні споруди, що важливо для підтримки суспільного здоров'я молоді.

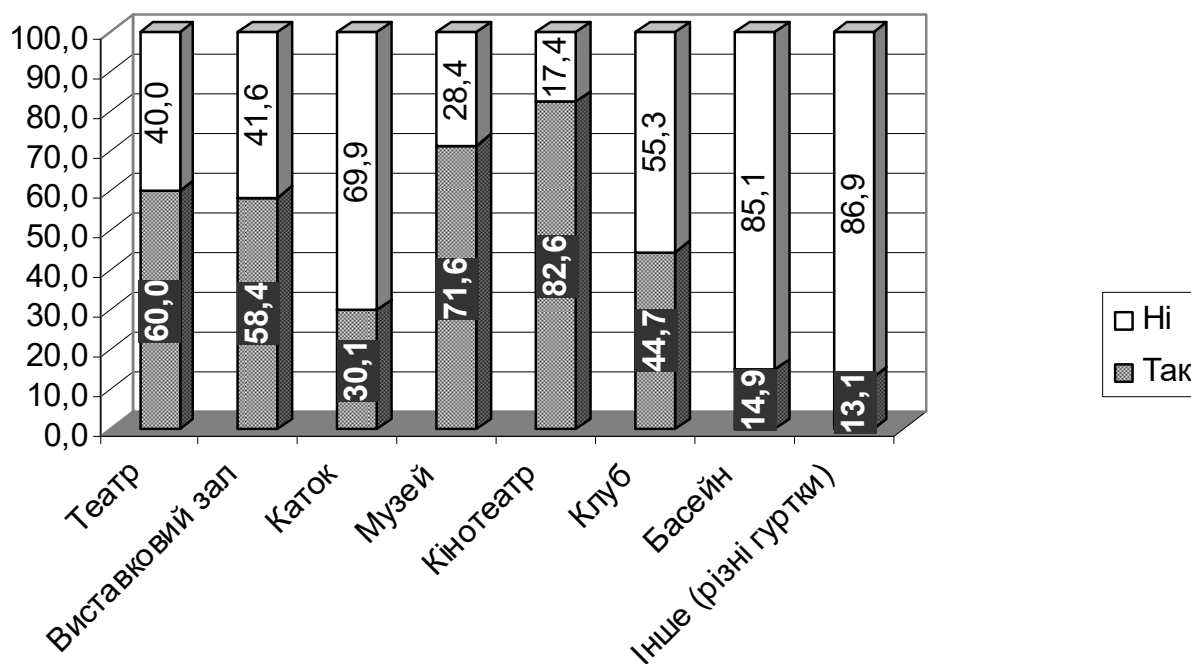

Рис. 4.7. Структура відповідей респондентів щодо можливостей відвідувати заклади культурно-мистецького, розважального, спортивного характеру*

* Складено автором

Має місце регіональна специфіка можливостей відвідувати згадані заклади. Зокрема простежується, що в західних областях – Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Тернопільській – більше опитаних студентів відвідують музеї і театри. Водночас представники Закарпаття, Полтавщини, Хмельниччини декларують вищу схильність і можливість до відвідування один раз у місяць розважальних клубів й кінотеатрів. Найвищі можливості відвідувати виставкові зали мають згідно результатів опитування студенти Львівщини, яка поглиблює свій імідж як одного з провідних виставкових центрів України і виставкові події на території котрої стають все більш популярними та брендовими.

Дуже низька частка респондентів у всіх областях, які мають можливість відвідувати різні гуртки профільного характеру. Це засвідчує, що даний напрям виховної діяльності для молоді практично зруйнований та не підсилюється через молодіжні громадські організації. У більшій мірі він діє при здобутті середньої освіти. Таким чином, тут існує значний резерв, щоб на базі ВНЗ та різних форм самоорганізації студентів, співпраці з профільними комерційними установами

розвивати різні гуртки із залученням студентів. Частково це може вирішити проблему великого розриву теоретичних знань та практичних навиків підготовки фахівців у визначених сферах. Тобто на базі гуртків можна проводити у доступній, розважальній формі практичні заняття експериментального, дослідницького типу, що дозволять студентам на практиці зрозуміти можливості використання теоретичних знань.

Відображення ціннісних установок сучасної студентської молоді має місце і в їх *самооцінці успіху, здоров'я та щастя*. Дані категорії з точки зору особистого сприйняття є досить суб'єктивними. Проте з позиції забезпечення інноваційного розвитку РОС вони важливі, оскільки відображають задоволення з боку студентів процесом навчання, яке в період здобуття освіти формує вагомую частину розподілу особистого часу, коло соціального оточення, світоглядні сприйняття тощо. На рис. 4.8 подаємо загальні результати самооцінки респондентами власного успіху, здоров'я і щастя.

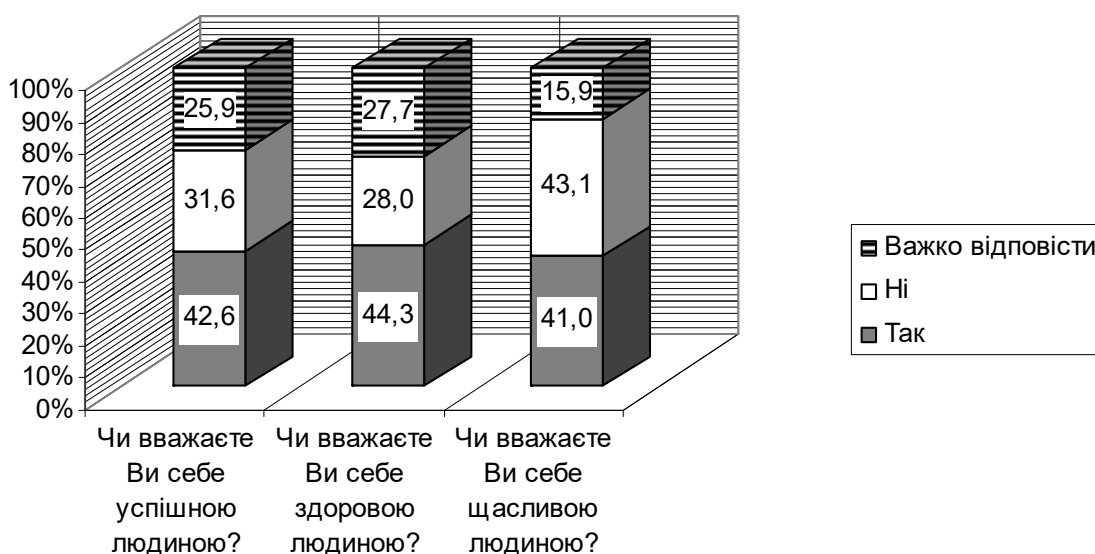

Рис. 4.8. Структура відповідей респондентів щодо самооцінки власних успішності, здоров'я і щастя*

* Складено автором

Бачимо, що найбільша частка студентів вважає себе здоровими – 44,3%. Успішними себе вважає 42,6% респондентів, щасливими – 41,0%. Загалом частка позитивної відповіді на питання самооцінки є доволі низькою. Більше того,

досить високою є частка відповідей виключно негативного характеру. Зокрема переважна частина опитаних респондентів вважають себе нещасливим (43,1%). 31,6% респондентів вважають себе неуспішними, що на етапі здобуття знань (вищої освіти) говорить про незадоволення можливостями проявляти свої здібності, здобувати нові і т.д.

У структурі відповідей респондентів за регіонами має місце певна відмінність, за винятком самооцінки щастя, яка залишається на приблизно однаковому рівні в усіх досліджуваних областях. На рис. 4.9 подані результати ствердної оцінки власного успіху, здоров'я і щастя по регіонах у загальній структурі відповідей. Привертає увагу різниця в оцінках здоров'я, яка значно вища в областях Карпатського регіону, зокрема на Закарпатті та Івано-Франківщині (52,8% і 53,6% відповідно). Значно нижча самооцінка здоров'я в опитаних студентів Хмельниччини і Полтавщини (35,7% і 35,2% відповідно).

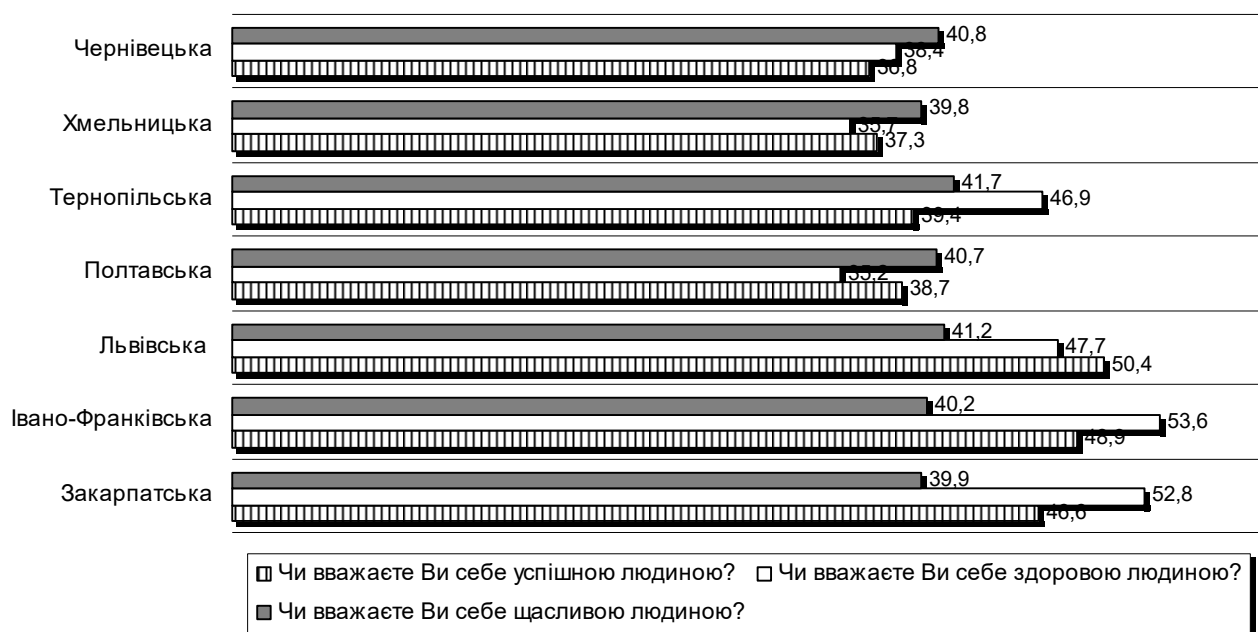

Рис. 4.9. Структура відповідей респондентів щодо самооцінки власних успішності, здоров'я і щастя по областях*

* Складено автором

Найвищий рівень самооцінки успішності спостерігається у Львівській області (50,4%). Далі ідуть Івано-Франківська (48,9%) та Закарпатська (46,6%) області. Найменш успішними себе відчують опитані студенти Чернівецької та

Хмельницької областей, що очевидно свідчить про обмежені можливості їх самореалізації в студентському, громадському середовищі, через варіанти гнучкої зайнятості тощо.

На відкрите питання «Що Ви робите для того, щоб бути здоровою, успішною і щасливою людиною?» найчастіше було вказано на проведення часу з членами своєї сім'ї (родини), відпочинок разом з друзями, подорожування, читання книг, відвідування різних спортивних і мистецьких заходів, заняття шопінгом, навчання та працю.

Опираючись на наведені результати слід сказати, що роль РОС у забезпеченні достатнього рівня самооцінки студентами власної успішності, здоров'я і щастя не слід недооцінювати. На базі їх інфраструктурного забезпечення через взаємодію з профільними органами місцевої влади (у т.ч. управліннями молоді, сім'ї та спорту облдержадміністрацій, органів місцевого самоврядування), громадськими організаціями, підтримкою студентського самоврядування можна формувати потужні осередки культурно-мистецького, спортивного характеру, пропагувати здоровий спосіб життя, розвивати таку систему цінностей, яка би відповідала сучасному працівнику з відповідними якостями трудового потенціалу, актуальними для інформаційного суспільства, високим рівнем креативності, творчості, організованості, схильності до інноваційної праці та загальними моральними характеристиками чесності, доброти, співчуття, працелюбства, справедливості тощо.

Висновки та міркування за результатами виявлення ціннісних специфік студентської молоді дають змогу констатувати, що інноваційний розвиток РОС в Україні повинен розпочинатись з реформ саме культурно-духовного, ціннісного характеру. І мова йде не стільки про зміщення акцентів у просвітницько-виховницькому напрямі діяльності ВНЗ. Важливо, щоб у вітчизняних РОС формувались осередки розвиненого культурно-мистецького, наукового, спортивного життя. Для цього конкурентні переваги ВНЗ в значній мірі мають виявлятися в їх пропозиції абітурієнтам можливостей додаткового розвитку у позанавчальний час. Загальна корпоративна культура ВНЗ має відзначатись

аполітичністю, проте високою громадською активністю, лояльністю до різних законних ідеологій, релігій тощо.

4.5. Визначення рівня розвитку регіональної освітньої системи та розробка заходів підвищення її конкурентоздатності

Для того, щоб визначити рівень розвитку РОС необхідно оцінити якісні характеристики певного регіону, обравши показники освіти й такі, що стосуються економічної діяльності, які повинні корелюватись між собою. Отримані результати дозволять визначити регіони в державі, в яких необхідно розвивати систему освіти в першу чергу, виявити системні проблеми щодо запровадження й реалізації програм покращення державної системи освіти та корегувати заходи в залежності від отриманих результатів у майбутньому.

Серед методів економічної статистики та моделювання, які здатні побудувати рейтингові моделі регіонів за рівнем розвитку певної галузі чи системи показників особливо популярними є методи кластерного аналізу. У контексті визначення конкурентних позицій вітчизняних РОС у 2012 році скористаємось методом кластерного аналізу в пакеті Statistica (Додаток В). Перед кластеризацією показники були стандартизовані. При кластеризації використовувався метод ієрархічної класифікації з правилом об'єднання за методом Варда і мірою близькості евклідової відстані. У результаті розрахунку отримано наступний вигляд горизонтальної дендрограми за областями України (рис. 4.10).

За дендрограмою в результаті кластерного аналізу визначено наявність трьох кластерів з областей України. Аналогічно проведемо розрахунок для показників економічного розвитку по областях (Додаток Г, рис. 4.11).

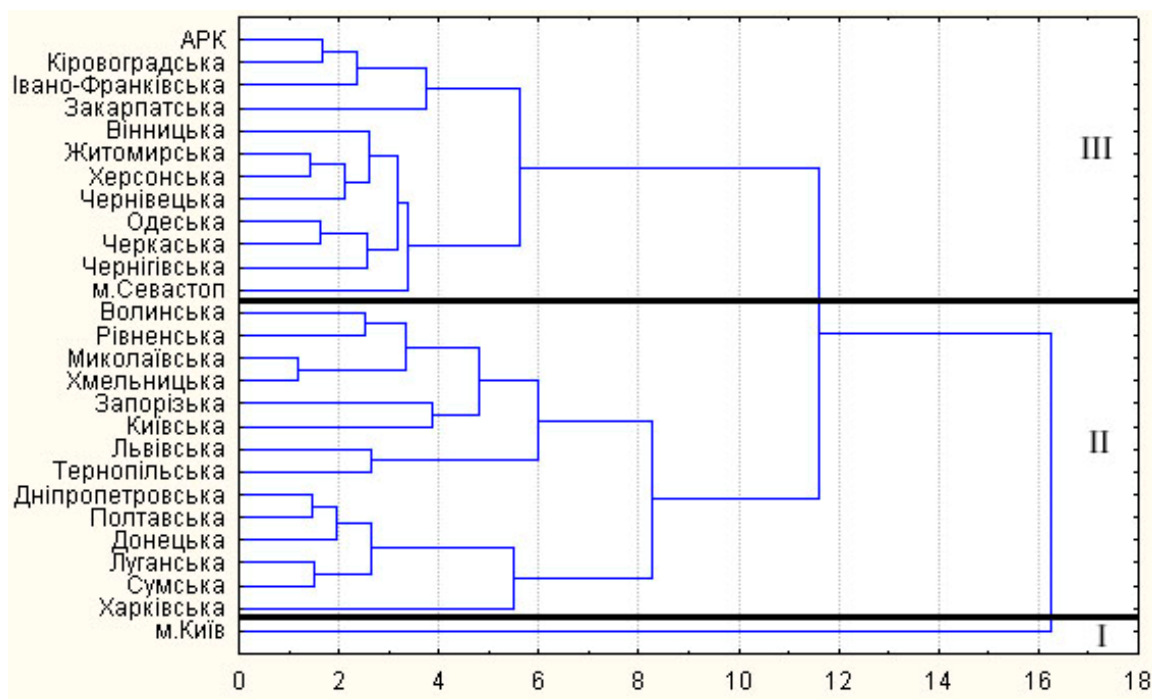

Рис. 4.10. Горизонтальна дендрограма кластерного аналізу показників розвитку РОС в областях України у 2012 році
(I – високий, II – низький, III – середній)*

* Складено автором

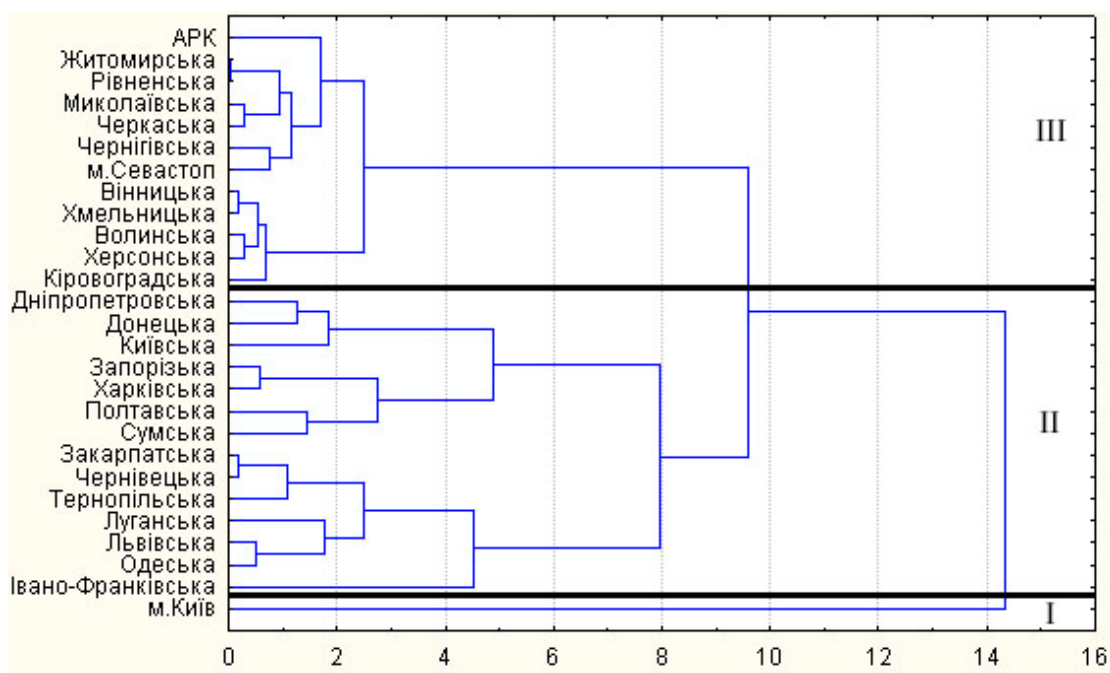

Рис. 4.11. Горизонтальна дендрограма кластерного аналізу показників економічного розвитку в областях України у 2012 році
(I – високий, II – низький, III – середній)*

* Складено автором

Розглянемо кластери, в яких опинились області за розрахунками згідно обраних показників (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Кластери показників економічної діяльності та РОС по областях України*

Кластерні групи	Області за показниками розвитку РОС	Області за показниками економічного розвитку	Не увійшли в передбачувану групу за показниками розвитку РОС
I група. Високий розвиток	м.Київ	м.Київ	-
II група. Середній розвиток	Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Полтавська, Одеська, Сумська, Тернопільська, Чернівецька, Харківська	Волинська, Рівненська, Миколаївська, Хмельницька
III. Група низький розвиток	Автономна Республіка Крим, Вінницька, Кіровоградська, Закарпатська, Івано-Франківська, Житомирська, Херсонська, Чернівецька, Одеська, Черкаська, Чернігівська, м.Севастополь	Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Кіровоградська, Закарпатська, Івано-Франківська, Житомирська, Миколаївська, Херсонська, Рівненська, Черкаська, Чернігівська, Хмельницька, м.Севастополь	Чернівецька, Одеська

* Складено автором

Як бачимо з табл. 4.4 згідно результатів кластерного аналізу в Україні зараз є три типи областей, які об'єднуються за групою показників, що характеризують як розвиток РОС, так і загальний економічний розвиток. Ці групи за рівнем розвитку ми визначили як області з високим, середнім та низьким рівнями. Також встановлено, що по деяких областях рівень розвитку РОС та регіональної економіки не співпадає. Це пояснюється тим, що у випадку, коли економічні показники розвитку регіону не співпадають з розвитком його підсистеми освіти, освітня сфера недостатньо детермінує економічні процеси, є відірваною від них. Більше того, це є свідченням, що загальний розвиток регіону відбувається

несистемно, без узгодженості закономірностей розвитку окремих його підсистем, що не відповідає принципам сталості й вимогам суспільства знань з винятковою роллю освітньою системи для соціально-економічного поступу.

По розрахунках ми отримали 4 області (Волинська, Рівненська, Миколаївська та Хмельницька), рівень розвитку РОС яких є вищим за рівень розвитку області згідно економічних показників. Також виокремились дві області (Чернівецька, Одеська), які мають кращі економічні показники за розвиток РОС у своєму регіоні. Це означає, що в цих областях є значний дисбаланс в економіці регіону та підсистемою освіти, яка забезпечує її кадрами, і свідчить про надмірну підготовку кадрів у певних сферах господарювання, низький рівень підготовки спеціалістів для першої групи і залежність економічної діяльності від інших регіонів, що постачають спеціалістів у другій.

В умовах обмеженості фінансових ресурсів практичну цінність мають задачі планування розвитку та розміщення галузі з оптимальним розподілом інвестиційних ресурсів [120, с.12]. У випадку РОС цю задачу можна звести до задачі розміщення та розвитку навчальних закладів у регіоні з оптимальним розподілом інвестиційних ресурсів чи коштів державної програми розвитку освітньої системи конкретного регіону. Суть даної задачі полягає в тому, що для задоволення попиту населення регіону в освітніх послугах слід забезпечити певний рівень потужності навчальних закладів у межах РОС. Вирішення цієї проблеми потребує врахування усіх можливих варіантів розвитку навчальних закладів регіону, а також наявності проектів введення в дію нових навчальних закладів у регіоні. Вибір того чи іншого варіанту розвитку або розміщення навчальних закладів необхідно здійснювати з урахуванням обсягів інвестиційних ресурсів, які можна буде надалі використати для підтримки нарощення обсягів освітніх послуг у регіоні.

В якості критерію оптимальності можна розглядати вимогу мінімізації необхідних загальних зведених інвестиційних витрат, витрат на організацію освітнього процесу та на облаштування навчальних класів для надання освітніх послуг споживачу в рамках денної, заочної та дистанційної форм навчання [323].

Побудуємо економіко-математичну модель задачі планування розвитку та розміщення навчальних закладів у РОС з оптимальним розподілом інвестиційних ресурсів. Задача набирає вигляду:

$$v = e \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} I_{ij} x_{ij} + \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} c_{ij} y_{ij} + \sum_{i=1}^m \sum_{k=1}^p d_{ik} z_{ik} \rightarrow \min \quad (4.1)$$

$$x_{ij} \in \{0;1\}, \quad i = \overline{1, m}, \quad j = \overline{1, n_i} \quad (4.2)$$

$$\sum_{j=1}^{n_i} x_{ij} = 1, \quad i = \overline{1, m} \quad (4.3)$$

$$\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^{n_i} I_{ij} x_{ij} \leq R \quad (4.4)$$

$$0 \leq y_{ij} \leq N_{ij} x_{ij}, \quad i = \overline{1, m}, \quad j = \overline{1, n_i} \quad (4.5)$$

$$\sum_{j=1}^{n_i} y_{ij} = \sum_{k=1}^p z_{ik}, \quad i = \overline{1, m} \quad (4.6)$$

$$\sum_{i=1}^m z_{ik} \geq b_k \quad k = \overline{1, p} \quad (4.7)$$

$$z_{ik} \geq 0, \quad i = \overline{1, m}, \quad k = \overline{1, p} \quad (4.8)$$

де i - номер навчального закладу, існуючого в регіоні або запроектованого ($i = \overline{1, m}$);

j - номер варіанта розвитку i -го навчального закладу ($j = \overline{1, n_i}$);

N_{ij} - потужність i -го навчального закладу за умови його розвитку за j -м варіантом;

I_{ij} - інвестиційні витрати, необхідні для реалізації j -го варіанта розвитку на i -му навчальному закладі;

R - максимально можливий обсяг інвестиційних витрат, які спрямовуватимуться на забезпечення розвитку всіх навчальних закладів у регіоні;

e - нормативний коефіцієнт економічної ефективності інвестицій (норма дисконту);

c_{ij} - вартість одиниці освітньої послуги (навчальний курс, навчальний предмет), яку буде надано i -м навчальним закладом за умови його розвитку за j -м варіантом;

k - номер споживача освітніх послуг ($k = \overline{1, p}$);

b_k - попит на освітні послуги з боку k -го споживача освітніх послуг;

d_{ik} - витрати на облаштування навчальних класів для k -го споживача освітніх послуг.

Невідомими виступають:

x_{ij} - логічна змінна, яка відбиває факт вибору для реалізації j -го варіанта розвитку i -го навчального закладу:

$$x_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{якщо } i - \text{тий навчальний заклад буде розвиватись за } j\text{-им варіантом} \\ 0, & \text{у протилежному випадку} \end{cases}$$

y_{ij} - обсяг надання освітніх послуг i -им навчальним закладом згідно j -го варіанта його розвитку;

z_{ik} - обсяг надання освітніх послуг для k -го споживача освітніх послуг;

v - загальні зведені витрати на інвестування, надання та доставку освітніх послуг.

Наведена математична модель являє собою задачу частково цілочислового лінійного програмування з булевими змінними.

Проілюструємо дану модель на умовному прикладі. Нехай у регіоні освітні послуги надає два вищих навчальних заклади ВНЗ-1 та ВНЗ-2. Планується відкривати ще один вищий навчальний заклад ВНЗ-3. Потенційні альтернативні варіанти розвитку цих навчальних закладів такі:

- ВНЗ-1 у першому варіанті розвитку передбачає залишити обсяг надання освітніх послуг на поточному рівні; у другому – збільшити обсяг надання освітніх послуг на 10%; у третьому – збільшити обсяг надання освітніх послуг на 30 %;
- ВНЗ-2 у першому варіанті розвитку передбачає залишити обсяг надання освітніх послуг на поточному рівні; у другому – збільшити обсяг надання освітніх послуг на 20%;

- ВНЗ-2 у першому варіанті розвитку передбачає організувати надання освітніх послуг за проектом А; у другому варіанті – організувати надання освітніх послуг у більшому розмірі – за проектом Б.

Інформація щодо кожного з варіантів розвитку вищих навчальних закладів наведена у табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Основні техніко-економічні показники потенційних варіантів розвитку вищих навчальних закладів регіону*

Показник, одиниця виміру		ВНЗ-1			ВНЗ-2		ВНЗ-3	
		В-1	В-2	В-3	В-1	В-2	В-1	В-2
Обсяг освітніх послуг, млн. грн. на рік	N_{ij}	300	330	390	400	480	300	390
Необхідні інвестиційні витрати, млн. грн.	I_{ij}	10	20	28	13	25	65	100
Вартість одиниці освітньої послуги (навчальний курс, навчальний предмет), грн.	c_{ij}	2000	2000	2900	3800	3700	2700	2600

* Складено автором

Прогнозне значення попиту на освітні послуги в регіоні розподіляється між трьома споживачами (денна, заочна та дистанційна форми навчання) наступним чином (b_k):

С-1 – 260 од. осв. послуг/рік;

С-2 – 200 од. осв. послуг/рік;

С-3 – 110 од. осв. послуг./рік.

Витрати на облаштування навчального процесу (облаштування класів, забезпечення комп'ютерною технікою, витрати на програмне забезпечення та ін.) наведено у табл. 4.6.

Витрати на облаштування навчальних класів

 $(d_{ik}$, грн. на одиницю освітньої послуги)*

Навчальний заклад	Споживач		
	С-1 (денна форма навчання)	С-2 (заочна форма навчання)	С-3 (дистанційна форма навчання)
ВНЗ-1	108	106	89
ВНЗ-2	80	55	40
ВНЗ-3	305	120	115

* Складено автором

Максимально можливий обсяг залучення інвестицій на розвиток вищих навчальних закладів регіону (R) – 105 млн. грн. Нормативний коефіцієнт економічної ефективності інвестицій (e) – 0,2. Необхідно визначити, яким слід обрати план розвитку вищих навчальних закладів регіону.

Таким чином, математична модель для розв'язування цієї задачі набере вигляду:

$$\begin{aligned} v = & 0,2 \cdot (10x_{11} + 20x_{12} + 28x_{13} + 12x_{21} + 25x_{22} + 65x_{31} + 100x_{32}) \cdot 1000000 + \\ & + 2000y_{11} + 2000y_{12} + 2900y_{13} + 3800y_{21} + 3700y_{22} + 2700y_{31} + 2600y_{32} + \\ & + 108z_{11} + 106z_{12} + 89z_{13} + 80z_{21} + 55z_{22} + 40z_{23} + 305z_{31} + 120z_{32} + 115z_{33} \rightarrow \min \end{aligned} \quad (4.9)$$

$$x_{11}, x_{12}, x_{13}, x_{21}, x_{22}, x_{31}, x_{32} \in \{0;1\} \quad (4.10)$$

$$\begin{aligned} x_{11} + x_{12} + x_{13} &= 1 \\ x_{21} + x_{22} &= 1 \\ x_{31} + x_{32} &= 1 \end{aligned} \quad (4.11)$$

$$10x_{11} + 20x_{12} + 28x_{13} + 12x_{21} + 25x_{22} + 65x_{31} + 100x_{32} \leq 105 \quad (4.12)$$

$$0 \leq y_{11} \leq 300x_{11} \quad (4.13)$$

$$0 \leq y_{12} \leq 330x_{12} \quad (4.14)$$

$$0 \leq y_{13} \leq 390x_{13} \quad (4.15)$$

$$0 \leq y_{21} \leq 400x_{21} \quad (4.16)$$

$$0 \leq y_{22} \leq 480x_{22} \quad (4.17)$$

$$0 \leq y_{31} \leq 300x_{31} \quad (4.18)$$

$$0 \leq y_{32} \leq 390x_{32} \quad (4.19)$$

$$y_{11} + y_{12} + y_{13} = z_{11} + z_{12} + z_{13} \quad (4.20)$$

$$y_{21} + y_{22} = z_{21} + z_{22} + z_{23} \quad (4.21)$$

$$y_{31} + y_{32} = z_{31} + z_{32} + z_{33} \quad (4.22)$$

$$z_{11} + z_{21} + z_{31} \geq 260 \quad (4.23)$$

$$z_{12} + z_{22} + z_{32} \geq 200 \quad (4.24)$$

$$z_{13} + z_{23} + z_{33} \geq 110 \quad (4.25)$$

$$z_{11}, z_{12}, z_{13}, z_{21}, z_{22}, z_{23}, z_{31}, z_{32}, z_{33} \geq 0 \quad (4.26)$$

Її розв'язок:

$$X = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 1 & 0 & 0 \\ 1 & 0 & 0 \end{pmatrix}; \quad Y = \begin{pmatrix} 300 & 0 & 0 \\ 400 & 0 & 0 \\ 300 & 0 & 0 \end{pmatrix}; \quad Z = \begin{pmatrix} 0 & 144 & 156 \\ 260 & 0 & 140 \\ 0 & 177 & 123 \end{pmatrix} \quad (4.27)$$

За розв'язками даної моделі можна зробити наступні висновки:

1. Оптимальними варіантами розвитку навчальних закладів регіону є такі: для ВНЗ-1, ВНЗ-2 – залишити обсяг надання освітніх послуг на поточному рівні; для ВНЗ-3 – організувати надання освітніх послуг за проектом А.

2. Обсяги надання освітніх послуг по кожному вищому навчальному закладу доцільно визначити такими: для ВНЗ-1, ВНЗ-3 – 300 млн. грн. на рік; для ВНЗ-2 – 400 млн. грн. на рік.

3. Прогнозовані потреби споживачів в освітніх послугах задовольнятимуться повністю. План надання освітніх послуг вищими навчальними закладами у регіоні наступний:

ВНЗ -1	→	С - 2	144	одиниць освітніх послуг на рік
ВНЗ -1	→	С - 3	156	одиниць освітніх послуг на рік
ВНЗ -2	→	С - 1	260	одиниць освітніх послуг на рік
ВНЗ -2	→	С - 3	140	одиниць освітніх послуг на рік
ВНЗ -3	→	С - 2	177	одиниць освітніх послуг на рік
ВНЗ -3	→	С - 3	123	одиниць освітніх послуг на рік

4. Витрати на надання освітніх послуг вищими начальними закладами регіону становитимуть 2,93 млн. грн. на рік, витрати на облаштування навчальних класів – 0,09 млн. грн. на рік.

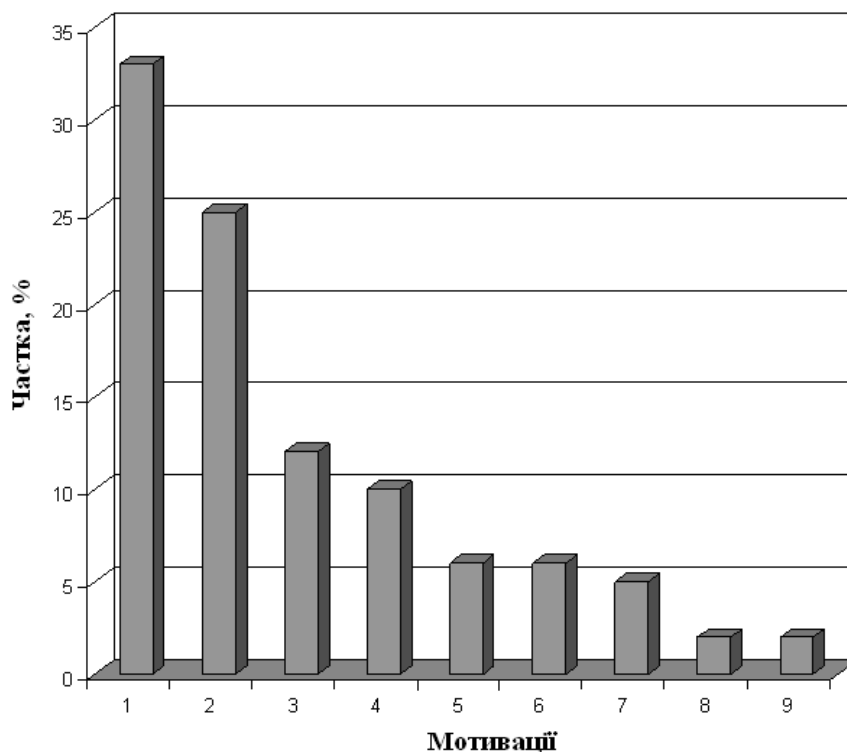
Зведені інвестиційні витрати – 88 млн. грн. Оптимальні загальні зведені витрати на інвестування та надання освітніх послуг у регіоні становитимуть 91 млн. грн. на рік.

Таким чином, дана модель дозволяє отримати відповіді на питання про доцільність відкриття нового навчального закладу в регіоні, можливість розширення асортименту освітніх послуг на регіональному ринку, спроможність задовольнити попит на освітні послуги серед споживачів у рамках денної, заочної та дистанційної форм навчання. Та найголовніше, завдяки їй можлива оптимізація розподілу інвестиційних ресурсів серед навчальних закладів регіону, а також можливість надання у регіоні пріоритету для розвитку певному проекту, в залежності від наявних даних рівня надання освітніх послуг. Вирішення цієї задачі дасть змогу оптимально розподіляти обмеженні фінансові ресурси у вигляді інвестицій між регіонами та сприяти збалансованому розвитку РОС, уникаючи при цьому перевитрат та недофінансування окремих регіонів.

Як спосіб розвитку РОС також можна використовувати методи побудови математичних моделей, які описують процеси залучення абітурієнтів в галузеві вищі навчальні заклади та конкуренцію за них, що в результаті позитивно впливає на галузеву структуру регіону та його конкурентоздатність.

Згідно із дослідженнями учні старших класів при виборі професії керуються, перш за все, змістовною мотивацією (творчій цікавий характер роботи – 95 %), мотивами соціальної значущості (можливість принести користь людям – 85 %); статусні мотиви мають менше значення (високий престиж професії – 35 %, можливість одержувати високі доходи – 6 %). Усвідомлено обирати собі майбутню спеціальність в 17 років досить складно, тому в самовизначенні багато хто орієнтується суто на думку батьків, досвідчених друзів або на менші конкурси, завдяки яким зростає шанс з абітурієнта перетворитися на студента [посилання]. Перед реальною подачею документів у вищий навчальний заклад і в процесі навчання романтичні уяви зникають і не перший план виступають прагматичні цілі. Для прикладу, в Росії вища освіта розцінюється (всі віки і соціальні групи) як гарантія вищого соціального статусу і початок кар'єрних сходів. Молоде покоління налагоджене більш прагматично: диплом розглядається як засіб здобуття хорошої роботи і побудови кар'єри (у великих містах). Це яскраво демонструється гістограмою на рис. 4.12.

1 – щоб одержати диплом для працевлаштування на хорошу роботу; 2 – щоб одержати спеціальні знання, стати хорошим професіоналом; 3 – щоб зробити кар’єру; 4 – щоб одержати нові знання, розширити свій кругозір; 5 – щоб опинитись в культурному, освітньому середовищі; 6 – тому, що сьогодні так прийнято; 7 – щоб підвищити свій соціальний статус, вийти за рамки свого оточення; 8 – щоб не служити в армії; 9 – важко відповісти.

Рис. 4.12. Мотивації одержання вищої освіти
(за даними ВЦІОМ, Росія)*

* Складено автором на основі джерела: [323]

Схожі результати наведено в незалежних українських, білоруських і російських дослідженнях, в яких констатовано, що головним мотивом навчання є одержання диплому і достойної зарплати в майбутньому достатньо легким способом [247]. Визначення основних мотиваторів вибору навчального закладу для здобуття вищої освіти, а також спеціальності виступало одним із завдань авторського соціологічного дослідження, наведеного в даному розділі.

Установка на здобуття диплома робить студента, особливо «бюджетника», не розбірливим у виборі засобів на шляху до його здобуття – нерегулярні заняття, «штурмівщина», шпаргалки тощо [240]. У результаті «по-справжньому» у вузах

вчать 15-20% студентів. Такі цифри оприлюднив міністр освіти і науки Росії А. Фурсенко [98]. Очевидно, що подібні результати характерні і для української освітньої системи, яка має з російською дуже схожі інституціональні характеристики організації освіти, спричинені спільним історичним минулим.

На даний час головним критерієм при прийомі на службу молодого фахівця постає вміння і бажання вчитися. Водночас наявність досвіду роботи у випускника вузу все частіше не є істотною перевагою при працевлаштуванні. Це частково підтверджує той факт, що працедавці достатньо суб'єктивно відносяться до якості знань і навиків випускника вузу. На перше місце вони ставлять особисті характеристики претендента на робоче місце – наполегливість і цілеспрямованість, здатність до постійного самовдосконалення, здатність до навчання безпосередньо на фірмі тощо.

Відтак, реальність є такою, що сьогодні головною мотивацією студента є одержання в майбутньому достойної грошової винагороди натомість своїх ресурсо затратних інвестицій у людський капітал. Оскільки перепусткою в новий світ є диплом, а не реальні знання і навички, то його одержання є також не менш значущою мотивацією. Хоча поряд з економічними, соціальними факторами мотивації навчання у вузі повинні розглядатись пізнавальні і культурні фактори, однак, на жаль, для сучасного прагматичного студента вони не відіграють суттєвої ролі.

Згідно із запропонованою реорганізацією системи вищої освіти, коли технічний вуз позбавляється автономності і підпорядковується виробничим дисипативним структурам як допоміжного елементу з гарантованим працевлаштуванням своїх випускників. Диплом втрачає свій статус незаперечного документа про підтвердження наявності у випускника знань і навиків, а на перший план виходить реальна наявність цих атрибутів, яка легко перевіряється працедавцем практично. Однак мотивація високого заробітку у студента залишається. Відтак, вже виробничі сфери господарювання вступають між собою в конкурентні взаємовідносини у боротьбі за абітурієнта. При цьому пропозиція майбутнього рівня зарплати, відтак і рівня залучення абітурієнтів, є головним

фактором цієї боротьби з детермінованим кінцем, оскільки кількість студентських місць є обмеженою, що зумовлено реальною потребою різних сфер господарювання в молодих фахівцях.

Спробуємо описати математичними способами, що ґрунтуються на парадигмі складності (синергетики), процес конкуренції виробничих сфер господарювання у боротьбі за абітурієнтів. У рамках еконофізики процес конкуренції зазвичай описують біофізичною конкурентною моделлю Лоткі-Вольтерра [44; 125]:

$$\begin{aligned} \frac{dN_1}{dt} &= \frac{r_1 N_1 (K_1 - N_1)}{K_1} - \alpha N_1 N_2 \\ \frac{dN_2}{dt} &= \frac{r_2 N_2 (K_2 - N_2)}{K_2} - \beta N_1 N_2 \end{aligned} \quad (4.28),$$

де індекси 1 і 2 відносяться до конкурентів першого і другого видів відповідно;

N_1 і N_2 – чисельність видів або прибутки фірм (у випадку, що розглядається, ці величини можна інтерпретувати як кількість залучених у галузь абітурієнтів);

K_1 і K_2 – граничні густини насичення або ємність середовища, яке може підтримувати існування в популяції не більше K_i особин (гранична кількість студентів, що навчаються в освітянській системі відповідної сфери господарювання);

r_1 і r_2 – питомі швидкості росту популяції (питомі швидкості приросту студентського контингенту);

α і β – коефіцієнти конкуренції.

Органічним недоліком цієї моделі є те, що вона описує безкомпромісну боротьбу, в результаті якої один із конкурентів зникає або, в кращому випадку, обидва конкуренти частково втрачають свої позиції. Оскільки всередині дисипативної структури «регіональна економіка» такий розвиток подій є неприпустимим, то й модель (4.28) для заявленого процесу є непридатною. Очевидно, що різні сфери господарювання існують у псевдоконкурентних взаємовідносинах. Псевдо – тому що в дійсності суб'єкти господарювання в

одному виді економічної діяльності є «дружньою сім'єю», які не намагаються знищити один одного як це відбувається в дійсній конкурентній боротьбі. У результаті такої псевдоконкуренції з'являється не переможець, а лідер в «дружній сім'ї» конкретної сфери господарювання. У кінцевому результаті лідер намагається досягти процвітання кожного члена «сім'ї», інакше порушується принцип «автопоетичності», безперервного самовідтворення, підтримки своєї ідентичності через постійний пошук і розвиток іншої дисипативної структури – держави, в якій види економічної діяльності є лише елементами, так само як освітянські системи усередині різних сфер господарювання є лише елементами галузевих структур.

Очевидно, для зазначеної цілі придатнішою є «модель обміну споживчими вартостями», яку згодом В. Мілованов використав для узагальнення поняття «ціна» і розробки синергетичної моделі «появи лідера в малих соціальних групах» [161].

Модель має такий математичний вигляд:

$$\begin{aligned}\frac{dx}{dt} &= \alpha_1 - \alpha_2 xy - \alpha_3 x \\ \frac{dy}{dt} &= \beta_1 - \beta_2 xy - \beta_3 y\end{aligned}\tag{4.29}$$

Ця модель містить у собі одночасно фактори і боротьби, і конкуренції, і обміну, і взаємодопомоги. У цій моделі $x(t)$ і $y(t)$ – кількості ціннісних факторів виду x і y в момент часу t ; у нашому випадку – кількість абітурієнтів в сферах промислових видів економічної діяльності 1 і 2. Величини α_1 і β_2 – постійні інтенсивності припливів ціннісних факторів у сферу взаємодії; в нашому випадку – постійні інтенсивності припливів абітурієнтів у сферах господарювання 1 і 2. Очевидно, що ці інтенсивності прямо пропорційні майбутній зарплаті майбутніх інженерів різних сфер зайнятості:

$$\alpha_1, \beta_1 \propto S\tag{4.30}$$

де S – *salary* (заробітна плата).

Якщо розглядати реальні обставини, то на величину інтенсивності припливу впливає і відстань галузевого (профільного) центру навчання від постійного місця проживання абітурієнта та майбутнього студента, оскільки витрати, пов'язані з проживанням студентів окремо від сім'ї, і витрати на проїзд для навчання в інші місця часто виступають як обмеження доступу до якісних освітніх послуг для дітей із малозабезпечених сімей. Важливим фактором є і престижність обраної спеціальності. Відтак,

$$\alpha_1, \beta_1 = kSP * f(r) \quad (4.31),$$

де P – коефіцієнт престижності професії, в балах;

r – відстань від постійного місця проживання до навчального центру;

k – коефіцієнт пропорційності.

Вплив величини $f(r)$ можна зменшити, якщо навчальні центри у вигляді філіалів наблизити до місця проживання студентів або використовувати дистанційне навчання та електронні підручники для засвоєння теоретичних дисциплін. У цьому випадку для визначення оптимальної кількості філіалів, їх розташування буде доцільно використати досвід, який набуто при побудові регіональної моделі вищої освіти Л. Ісмагілової [103].

Величини $-\alpha_2xy$ і $-\beta_2xy$ – відтоки ціннісних факторів x і y відповідно зі сфери взаємодії в результаті обміну (внаслідок розчарування студентів в обраній професії). Ці величини мають такий самий сенс, як і величини $-\alpha N_1 N_2$ та $-\beta N_1 N_2$ у конкурентній моделі Лоткі-Вольтерра (4.28). На коефіцієнти α і β , очевидно, впливають величини прохідного балу у вищій навчальний заклад x або y : чим він більше, тим більший відтік.

У моделі В. Мілованова «величини $-\alpha_3x$ і $-\beta_3y$ мають різний соціологічний або економічний сенс залежно від типів ціннісних факторів [10]. Так, зокрема, якщо $x(t)$ і $y(t)$ – знаки уваги подружжя мають цінність у сім'ї, то $-\alpha_3x$ і $-\beta_3y$ є відтоки знаків уваги в результаті забудькуватості подружжя їх надавати. Таким чином, у нашій уяві знаки уваги подружжя мають цінність, а, відтак, володіють цінністю і саме подружжя в очах один одного. Очевидно, величини $-\alpha_3x$ і $-\beta_3y$

можна інтерпретувати як дружню передачу абітурієнтів однієї сфери іншій задля її підтримки шляхом агітації, тим більше, що кількість навчальних місць є обмеженою. Передача абітурієнтів, можливо, може відбуватись і без волі лідера у міру заповнення навчальних місць. Так чи інакше, така альтруїстичність (або псевдоальтруїстичність) ще більше укріплює позицію лідера і цілком буде вітатись дисипативною структурою «регіональна економіка», хоча з математичного погляду це послаблює позицію лідера.

У цьому аспекті ще більш дружньою виглядає модель

$$\begin{aligned}\frac{dx}{dt} &= \alpha_1 y - \alpha_2 xy - \alpha_3 x \\ \frac{dy}{dt} &= \beta_1 x - \beta_2 xy - \beta_3 y\end{aligned}\quad (4.32)$$

Більше того, для спрощення моделі можна прийняти, що $-\alpha_3 x, -\beta_3 y = 0$. У такому випадку модель набуде вигляду:

$$\begin{aligned}\frac{dx}{dt} &= \alpha_1 - \alpha_2 xy \\ \frac{dy}{dt} &= \beta_1 - \beta_2 xy\end{aligned}\quad (4.33)$$

Дана модель описує взаємодію лише двох партнерів-сфер господарювання. Ці дійсності їх значно більше (важка, легка, харчова промисловості, машинобудування тощо). Для опису взаємодії багатьох сфер господарювання дана модель розширюється. Зокрема для трьох сфер вона набуде вигляду:

$$\begin{aligned}\frac{dx}{dt} &= \alpha_1 - \alpha_2 xy - \alpha_4 xz \\ \frac{dy}{dt} &= \beta_1 - \beta_2 yx - \beta_4 yz \\ \frac{dz}{dt} &= \gamma_1 - \gamma_2 zx - \gamma_4 zy\end{aligned}\quad (4.34)$$

Подібним чином можна врахувати усі види економічної діяльності в структурі національної економіки.

Для розв'язання подібних систем звичайних диференціальних рівнянь вже потрібно застосовувати спеціальні методи з метою побудови траєкторій і визначення лідера. Значно простіше в цьому випадку є застосування мультиагентних комп'ютерних симуляцій.

Основною мотивацією сучасного прагматичного студента вищих навчальних закладів є одержання диплому, який дає можливість одержати роботу з високим заробітком. При реорганізації освітньої системи з підпорядкуванням технічних навчальних закладів безпосередньо виробничим сферам господарювання фактор наявності диплому набуває формального характеру, однак фактор високого заробітку потрібно враховувати як основний при залученні абітурієнтів до вищих шкіл з профільною орієнтацією.

Отже, підвищення конкурентоздатності вітчизняних РОС має здійснюватись на науково обґрунтованій основі з відповідним використанням математичного інструментарію. На даному етапі розвитку освіти в регіонах України важливо проводити розрахунки відповідності темпів зміни показників освітнього та економічного характеру. РОС у першу чергу мають корелювати з економічними характеристиками розвитку регіону. Це обумовлено вимогами економіки знань, рівень розвитку котрої детермінується в першу чергу якісністю використання освітнього потенціалу населення. Також математичні методи і моделі слід активно застосовувати при обґрунтуванні територіальної організації навчальних закладів, зокрема тих, які готують фахівців для економіки регіону. Тому з метою покращення політики розвитку РОС в Україні слід математично розраховувати та обґрунтовувати всі управлінські рішення.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

1. Встановлено, що розвиток РОС є однією з визначальних детермінант модернізації економіки в зв'язку з тим, що вони формують людський капітал, який є основою діяльності системи національної економіки. Модернізація економіки в сучасних умовах неможлива без розвитку освітньої системи, впровадження нових програм та способів розвитку освітніх послуг, забезпечення неперервності освітнього процесу і тісної інтеграції освіти та виробничої сфери, що було обґрунтовано за прикладом промисловості. Важливо розуміти, що забезпечення розвитку РОС є запорукою неперервних модернізаційних процесів, адже в їх межах генерується потужний інтелектуальний ресурс, здатний продукувати нові прогресивні рішення розвитку національної економіки.

2. Визначено, що проблемність впровадження зарубіжного досвіду з метою здійснення трансформації РОС для організації їх конструктивного (стимулюючого) впливу на загальний соціально-економічний розвиток регіону виникає на тлі величезної кількості успішних практик інших держав, окремі з яких наведені вище. Тому слід розуміти пріоритети адаптації зарубіжного досвіду з орієнтацією на критерії послідовності, системності й сили стимулювання інших сфер суспільного життя в регіоні. Вважаємо, що такими пріоритетами повинні бути практики обліку явищ і процесів, пов'язаних з освітньою системою із публічним відображенням в офіційній статистиці, мотивації науково-педагогічних кадрів, а також подолання формалізму, суб'єктивних оцінок освітнього процесу, права надання освітніх послуг. Саме ці пріоритети повинні слугувати своєю відправною точкою забезпечення конструктивних трансформацій РОС із подальшим завоюванням ними вагомих сегментних ніш на міжнародному ринку освітніх послуг.

3. Визначено інноваційні перспективи розвитку вітчизняних РОС за результатами соціологічного дослідження, що було проведене в 7 областях України. З'ясовано думку респондентів щодо потреби профільної підготовки

фахівців для регіональної економіки. Встановлено, що домінуюча їх частка вважає необхідним розвиток інформаційно-комунікаційного, інженерно-технічного та філологічного (іноземні мови) напрямків. Також затребуваними вітчизняною економікою вважаються медичний, педагогічний та філологічний (рідна мова) напрямки. Водночас при необхідності узгодження потреб регіональної економіки в кадрах з освітньо-кваліфікаційною структурою випущених фахівців наростаючою є проблема якості організації освітнього процесу. Відтак респонденти вказали на основні напрями підвищення якості навчання – краще комп'ютерне забезпечення та наявність Wi-Fi, долання хабарництва, більша практичність подачі матеріалу, відповідальне відношення викладачів до навчального процесу, долання формалізму практичного навчання, вимог вимушеної подачі довідки про працевлаштування після завершення навчання й перед одержанням диплому про вищу освіту.

4. Виявлено передумови інноваційного розвитку РОС, що проявляються в площині ціннісних детермінацій. За результатами соціологічного дослідження встановлено основні мотиватори вибору ВНЗ, серед яких домінують престижність навчального закладу та порада батьків. З'ясовано, що мають місце загрозливі схильності студентів до обрання ВНЗ за критерієм легкості вступу (для 50,1%). Основними мотивами вибору спеціальності виступили перспективи мати постійну роботу, порада батьків, власні здібності та можливість зробити успішну кар'єру. Цінність освіти доводить готовність респондентів працювати під час навчання. Для 45,9% така практика є затребуваною, що підсилюється високим рівнем незадоволеності розміром стипендії (60,1%). Загалом при визначенні аксіологічних детермінант інноваційного розвитку РОС було встановлено високий рівень домінування матеріальних цінностей, готовність працювати під час навчання та в непривабливій сфері при достатньому розмірі заробітної плати. Такі результати свідчать про недостатні якісні параметри функціонування РОС, а складні економічні умови з перспективами подальшої зайнятості демотивують молодь до якісного здобуття знань у рамках вищої освіти.

5. Підвищення конкурентоздатності вітчизняних РОС має здійснюватись на науково обґрунтованій основі з відповідним використанням математичного інструментарію. На даному етапі розвитку освіти в регіонах України важливо проводити розрахунки відповідності темпів зміни показників освітнього та економічного характеру. РОС у першу чергу мають корелювати з економічними характеристиками розвитку регіону. Це обумовлено вимогами економіки знань, рівень розвитку котрої детермінується в першу чергу якісністю використання освітнього потенціалу населення. Також математичні методи і моделі слід активно застосовувати при обґрунтуванні територіальної організації навчальних закладів, зокрема тих, які готують фахівців для економіки регіону. Тому з метою покращення політики розвитку РОС в Україні слід математично розраховувати та обґрунтовувати всі управлінські рішення.

6. На основі кластерного аналізу встановлено три типи регіонів областей України за рівнем розвитку РОС на даному етапі. З розрахунків отримано, що до регіонів з високим розвитком РОС можна віднести в нашій державі тільки місто Київ, до регіонів з середнім розвитком увійшли Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька області, з низьким Автономна Республіка Крим, Вінницька, Кіровоградська, Закарпатська, Івано-Франківська, Житомирська, Херсонська, Чернівецька, Одеська, Черкаська, Чернігівська, м.Севастополь.

7. Встановлено, що по деяких областях рівень розвитку РОС та регіональної економіки не співпадає. Це пояснюється тим, що у випадку, коли економічні показники розвитку регіону не співпадають з розвитком його підсистеми освіти, освітня сфера недостатньо детермінує економічні процеси, є відірваною від них. Більше того, це є свідченням, що загальний розвиток регіону відбувається несистемно, без узгодженості закономірностей розвитку окремих його підсистем, що не відповідає принципам сталості й вимогам суспільства знань з винятковою роллю освітньою системи для соціально-економічного поступу.

8. З розрахунків отримано 4 області (Волинська, Рівненська, Миколаївська та Хмельницька), рівень розвитку РОС яких є вищим за рівень розвитку області згідно економічних показників. Також виокремились дві області (Чернівецька, Одеська), які мають кращі економічні показники за розвиток РОС у своєму регіоні. Це означає, що в цих областях є значний дисбаланс в економіці регіону та підсистемою освіти, яка забезпечує її кадрами, і свідчить про надмірну підготовку кадрів у певних сферах господарювання, низький рівень підготовки спеціалістів для першої групи і залежність економічної діяльності від інших регіонів, що постачають спеціалістів у другій.

9. Запропоновано економіко-математичну модель задачі планування розвитку та розміщення навчальних закладів у РОС з оптимальним розподілом інвестиційних ресурсів. У випадку РОС цю задачу можна звести до розміщення та розвитку навчальних закладів у регіоні з оптимальним розподілом інвестиційних ресурсів чи коштів державної програми розвитку освітньої системи конкретного регіону. Суть даної задачі полягає в тому, що для задоволення попиту населення регіону в освітніх послугах слід забезпечити певний рівень потужності навчальних закладів у межах РОС. Вирішення цієї проблеми потребує врахування усіх можливих варіантів розвитку навчальних закладів регіону, а також наявності проектів введення в дію нових навчальних закладів у регіоні. Вибір того чи іншого варіанту розвитку або розміщення навчальних закладів необхідно здійснювати з урахуванням обсягів інвестиційних ресурсів, які можна буде надалі використати для підтримки нарощення обсягів освітніх послуг у регіоні.

10. Як спосіб розвитку РОС запропоновано використовувати методи побудови математичних моделей на основі моделі В. Мілованова та конкурентної моделі Лоткі-Вольтерра, які описують процеси залучення абітурієнтів в галузеві вищі навчальні заклади та конкуренцію за них, що в результаті позитивно впливає на галузеву структуру регіону та його конкурентоздатність.

РОЗДІЛ 5. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ІННОВАЦІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНИХ ОСВІТНІХ СИСТЕМ ЯК ПІДХОДИ ДО ЗМІЦНЕННЯ ОСНОВ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

5.1. Прогресивні концепції і моделі розвитку регіональних освітніх систем в умовах побудови інформаційного суспільства

Розвиток РОС – надзвичайно складний і суперечливий процес. Це значно ускладнює його врегульованість, яка вимагає чітких орієнтирів, задля котрих здійснюють трансформаційні зміни. Теоретичну основу регулювання при цьому повинні становити нові прогресивні концепції і моделі розвитку з базуванням на кращому зарубіжному досвіді та національній (регіональній) специфіці.

Слід розмежовувати дефініції розвитку і трансформації РОС. Трансформація – це зміна внутрішньої структури системи, міжсистемних зв'язків та взаємодій. Розвиток – більш тривалий, неперервний процес, що може в собі концентрувати окремі трансформаційні зміни. Без трансформацій неможливий розвиток освітніх систем (рис. 5.1).

Як видно з рис. 5.1, для кожного трансформаційного етапу є характерною певна причинність і наслідковість. Причини трансформації були розглянуті в розділі 3 з розподілом на внутрішні структурні трансформації, а також зовнішні впливи, спричинені макро- та мегафакторними явищами і процесами. Що ж до наслідковості, то в тривалому часовому періоді вони переходять у стан причинності для наступних етапів розвитку систем.

Поняття «розвиток» використовується в науковій літературі в різних смислових значеннях. Розвиток може характеризуватися:

- сукупністю функціонально пов'язаних між собою елементів, залежностей, зв'язків, що характеризуються зміною з перетворенням у внутрішній будові, структурі і виступають об'єктом його дослідження;
- розвиток відбувається як процес, взаємодіючи в певних умовах з сусідніми системами;

- структурою (механізмом) з певною кількістю елементів, порядком їх розташування та якісними змінами в процесі розвитку;
- джерелом розвитку, що виникають в результаті протиріч між старим і новим;
- формою розвитку, що виявляється в еволюційній (повільною, поступовою, якісною зміною) та революційній (раптово, різко, стрибкоподібно) змінах якісних характеристик в структурі об'єкта;
- спрямованістю - прогресивною і регресивною;
- динамікою - часу і темпів зростання.

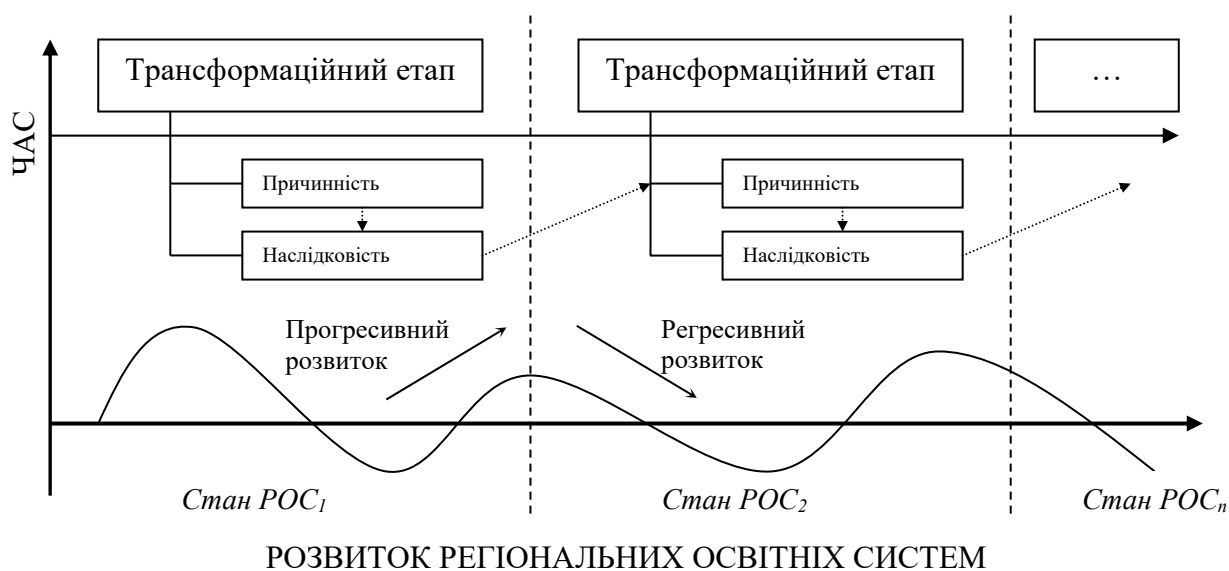

Рис. 5.1. Співвідношення процесів розвитку і трансформацій РОС*

* Складено автором

Розвиток прийнято розглядати як процес і результат системи змін: прогресивних і регресивних, зворотних і незворотних, перериваючих і безперервних, стабільних і нестійких, кількісних і якісних, пов'язаних з ускладненням і зі спростуванням розвиваючої системи, спрямованих і стохастичних та багатьох інших. Однак не всі зміни достатні і необхідні характеристики розвитку. В якості таких виступають незворотні, спрямовані якісні зміни організованих об'єктів, що здійснюються системним чином.

Сутнісне розуміння розвитку РОС вимагає більш комплексного підходу у визначенні розвитку як такого. Важливо не співставляти його дефініцію з іншими змінами, якщо ті відображають циклічність, незакономірність та хаотичність (табл. 5.1). Тобто, *розвиток РОС* – це тривалий, цілеспрямований, неоднотипний процес зміни підходів організації освітнього процесу, його детермінацій інших регіональних підсистем та загального соціально-економічного розвитку регіону. Як і щодо трансформацій, він може відбуватись органічно і штучно спрямованими впливами залежно від потреб регіонального розвитку та змін зовнішнього середовища.

Таблиця 5.1

Ознаки процесів, що не відповідають сутнісному розумінні розвитку РОС *

Невідповідність розвитку	Відповідність розвитку
Оборотність змін характеризує процеси функціонування (циклічне відтворення постійної системи функцій)	Зміни в РОС мають неоднотипний характер з прогресивним або ж регресивним типом, проте іншою моделлю організації внутрісистемних зв'язків та взаємодій із зовнішнім середовищем
Відсутність закономірності характерно для випадкових процесів катастрофічного типу	Закономірність змін в РОС передбачає їх причинність та наслідковість
При відсутності спрямованості зміни не можуть накопичуватися, і тому процес втрачає характерної для розвитку єдиної, внутрішньо взаємозалежної лінії	Зміни в РОС є чітко спрямованими, тобто спричинені або прогресивними, або регресивними трансформаціями в структурі систем, а також через екзогенні факторні впливи

* Складено автором на основі джерел: [261; 310]

Розвиток РОС як тривалий і складний процес повинен відбуватись зі специфічним співвіднесенням стосовно інших змін регіональних суспільних систем. Якщо деталізувати його протікання відносно інших підсистем регіону, то тут актуалізується питання *випереджуючого характеру*. Розвиток РОС повинен бути одночасним і органічним відносно змін у науковій, інноваційній та управлінській регіональних підсистемах. Неприпустимість відставання РОС від

них повинна забезпечуватись тісною співпрацею з науковими й управлінськими структурами з посиленням інноваційної складової діяльності. Що ж стосується співвіднесення темпів змін РОС з іншими регіональними підсистемами, то тут повинне бути повне базування на прогностичних оцінках їх змін. Для прикладу, особливу увагу слід здійснювати на *співвіднесення розвитку РОС з розвитком економічної підсистеми регіону*. Ефективність такого співвіднесення прямо відобразатиметься на розвитку ще однієї важливої регіональної підсистеми – *ринку праці*, що сьогодні є проблемним для всіх регіонів і по суті основний аргумент на користь розвитку освіти через процеси регіоналізації в Україні лежить в площині тривалого й поглиблюючого розриву між освітньо-кваліфікаційною структурою випущених фахівців та робітників і реальною потребою в кадрах економіки регіону. Тобто розвиток РОС повинен в значній мірі базуватись на прогностичних розрахунках потреби регіону в кадрах відповідної кваліфікації з пріоритетністю розвитку окремих видів економічної діяльності. Якщо ж механізм планування економічного розвитку регіону відсутній та націлений на кількісні показники наздоганяння інших регіонів у створенні (часто формальному) нових робочих місць, то розвиток його освітньої системи також буде деформованим, регресивним та ресурсо необґрунтованим.

Розуміючи загальну сутність розвитку РОС звернемося до основних прогресивних концепцій і моделей такого розвитку в умовах побудови інформаційного суспільства. Врахування вимог інформаційного суспільства є принциповим завданням. Оскільки розвиток РОС – тривалий процес, то він однозначно повинен враховувати загальнодержавні та цивілізаційні зміни. Це означає, що розвиток РОС повинен бути спрямованим на:

- 1) змістовне наповнення навчального процесу найновішою інформацією способів людського розвитку, співіснування;

- 2) новий компетентнісний підхід з акцентом на оволодіння особами, що навчаються, здібностями освоювати нові знання та мотивацією їх продукувати;

3) формування інституціонального середовища інноваційної активності, продукування нових ідей подальшого людського поступу, розвитку держави та її регіонів;

4) впровадження у навчальний процес нових прогресивних технологій, у т.ч. віртуалізації навчання (на що вже неодноразово зверталось увагу у попередніх частинах дослідження).

Якщо розглядати конкретні *концепції й моделі розвитку РОС*, то в першу чергу виникає потреба звернення до положень *діалектики*. Діалектика – філософське вчення про найбільш загальні закони розвитку природи, людського суспільства та мислення, внутрішнє джерело яких вбачається в єдності і боротьбі протилежностей; метод пізнання і перетворення дійсності; процес руху, розвиток чого-небудь [258, с. 397].

Діалектика як концептуальна система пройшла тривалий шлях розвитку, отримуючи різні тлумачення. Г. Гегель показав загальність діалектичних ідей, відкрив (сформулював) закони єдності і боротьби протилежностей (джерело розвитку, переходу кількісних відносин в якісні (механізм розвитку) і заперечення заперечення (напрями розвитку). Згідно з Г. Гегелем діалектика – це рушійна душа наукової думки, яка має силу у всіх сферах духовного і природного світу. Діалектика Г. Гегеля породила безліч філософських концепцій розвитку з відповідями на питання – куди і як. Зокрема такими законами постали [50, 51; 130]:

- закон заперечення заперечення;
- закон спрямованості розвитку;
- закон взаємопереходу кількості в якість;
- закон механізму розвитку.

Для розвитку РОС в Україні дія даних законів сьогодні проявляється досить проблемно (табл. 5.2). Зокрема це проявляється у слабкому теоретико-методологічному обґрунтуванні управлінських рішень в розвитку сфери освіти, надмірною гонитвою за стандартами інших країн в світлі інтеграційних орієнтирів України. У результаті складається суперечлива ситуація щодо змін в освітній сфері, які, з одного боку, ще не сприймаються інституціональним

середовищем РОС, та, з другого боку, є невчасними, тобто невідповідними реальним потребам освітніх підсистем.

Таблиця 5.2

Окремі характеристики дії законів діалекти в РОС*

№ з/п	Закони діалектики	Негативні прояви дії у вітчизняних системах	Нейтральні прояви дії у вітчизняних системах	Позитивні прояви дії у вітчизняних системах
1	Заперечення заперечення	Відкидання кращого досвіду організації навчального процесу радянського періоду, у т.ч. контролю знань	Відкидання нереалізованих реформ (формалізм управлінських дій у сфері освіти)	Збереження найбільш усталених інституціональних основ систем
2	Спрямованості розвитку	Хаотичний, несистемний характер змін	Відсутність надмірного тиску на наздоганяння освітніх стандартів розвинених країн	Окремі системні прояви розвитку з поетапною реалізацією регламентованих програмних завдань
3	Взаємопереходу кількості в якість	Надмірний акцент у цілях розвитку на кількісні параметри освітньої підготовки	Формалізм атестації педагогічних кадрів (компенсується достатнім рівнем схильності до самонавчання і саморозвитку згідно принципів інформальної освіти)	В окремих випадках поетапне покращення кваліфікаційного складу педагогічних кадрів
4	Механізму розвитку	Слабкі міжсистемні взаємодії освітніх структур між собою та з інституціями зовнішнього до системи середовища	Формалізм окремих управлінських рішень, що залишають систему в попередньому стані, не надаючи їй передумов регресивного розвитку	Надання можливостей саморозвитку системи з вимушеною адаптацією до екзогенних впливів та дотримання власних інтересів

* Складено автором

Серед інших законів розвитку – *біологічні та соціальні закони*, зокрема закон послідовності проходження фаз розвитку, закон традиції, а також закон багаторівневої асиметрично-рівноважної квантово-циклічної системи саморегулюючого взаємозалежного розвитку [130].

Для визначення найбільш оптимальних моделей розвитку РОС також цінними є теоретичні напрацювання в царині *моделей розвитку та управління розвитком*. Серед них – синергетична та пасіонарна моделі. Згідно синергетичної (ентропійна, термодинамічна) моделі фіксується увага суб'єкта на те, що термодинамічна функція стану системи є мірою її неупорядкованості. Згідно з другим законом термодинаміки всі процеси прагнуть до зростання загальної ентропії системи та навколишнього середовища. Рівновагою обмежується зростання ентропії. Настання рівноваги означає і максимальну неупорядкованість системи (хаотичність). Всі процеси, що супроводжуються ентропією, не можуть мимовільно змінювати напрямок і повертатися до вихідного стану. Оборотні процеси протікають без зміни ентропії, незворотні характеризуються її зростанням. Зі сказаного випливає, що безпосереднє застосування термодинамічних законів до самоуправління розвитком призводить до протиріччя, бо еволюція живих систем відбувається в напрямку, протилежному вказаним другим початком термодинаміки: замість деградації системи і втрати енергії підвищується організація системи.

Для існування будь-якого стаціонарного стану відкритої системи необхідний потік вільної енергії ззовні, постійне «накачування потоком вільної енергії». Отже, ключову роль при такому підході відіграє енергія, а не ентропія. Помітну роль для розуміння природи людини як розумної самодіяльної особистості грає генетико адаптаційна модель розвитку, де історичний процес постає в єдності елементів соціогенезу.

Пасіонарна модель розвитку розроблена в наукових працях Л.Н. Гумільова. Автор виходить з того, що нерівномірність розподілу біохімічної енергії живої речовини біосфери відбивається на поведінці колективів. Варіації цієї енергії дають ефект «пасіонарності» (лат. – «пристрасть»). Для підсистем освітньої системи такий стан є надзвичайно важливим з точки зору причинності внутріструктурних трансформаційних змін, які в подальшому спричиняють загальний розвиток (див. рис. 5.1).

Оскільки функціонування РОС спрямоване виключно на особистість, серед концепцій і моделей їх розвитку в умовах побудови інформаційного суспільства слід окрему увагу звертати на *концептуальні моделі людини* (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Характеристика концептуальних моделей людини*

Назва концепції / автор	Загальна характеристика моделі	Особливості для обліку в процесі управління розвитком
Людина як мікрокосмос суспільства (М.Т. Степанянц)	Модель, відповідно до якої людина відтворює у стислому вигляді світ суспільства. Соціальні відносини – основа розвитку людини. Механізм цілісного розвитку особистості (або інтегральної людини) складається з взаємопроникнення, взаємоперетворення суспільства і особистості, заснованим на співвідношенні соціального «Макрокосму» і індивідуального «Мікрокосму». Людина в «мініатюрі» відтворює потенційне багатство соціального світу. Інтегральна людина націлена на встановлення гармонії з природним і соціальним середовищем	Формування людини здійснюється в рамках соціального механізму та умов гуманного, демократичного суспільства: 1) суспільство утворює особистісні відносини, а універсальна особистість одночасно створює відносини цього суспільства; 2) особистість починає проявляти свої раніше нерозкриті потенції, прагне до вдосконалення. Оскільки світовий хаос ніколи не долається, а лише обмежується виникаючим з нього космосом, "малий" космос, яким є людина, не може до кінця перемогти хаос власних пристрастей, а тому шлях удосконалення безмежний
Людина як суб'єкт громадських відносин – носій і організатор відносин в суспільстві	Суспільство є способом існування людини; діяльність людини визначається «архітектурою» соціальної дійсності. За допомогою соціальних структур окреслюються контури людського буття. "Кожна людина - це цілий світ, який з ним народжується і з ним вмирає. Під кожної могильною плитою лежить всесвітня історія" (Й. В. Гете). Людина в процесі трудової діяльності створила для себе принципово нове матеріальне і духовне середовище і самого себе. У людині інтегровані всі значущі риси її космобіопсихосоціокультурної природи	Аналіз архітекtonіки соціального світу дозволяє проникнути в глибини природи людини, що є ядром суспільно історичного процесу, а всі соціальні відносини, що утворюють мережу соціальних зв'язків, є людські стосунки. Людина виступає суб'єктом всіх суспільних відносин у системі суспільних зв'язків. Людина - результат своєї діяльності, а її світ - втілення людської природи, соціальної історії, культури. Людина є системою об'єктивних взаємин індивідів, живої діяльності, світом розвитку сутнісних сил
Людина як мікрокосмос	У людині в закодованому вигляді представлена послідовність історії нашого Всесвіту, а еволюція живої речовини земної біосфери розглядається як мініатюрне повторення еволюції Космосу. Людина - закономірний підсумок розвитку біосфери, тому на всіх ієрархічних рівнях її організації - від молекулярного до органного - проявляється рух від хаотичних структур особливого роду (структур детермінованого хаосу) до більш впорядкованих. Хаотичні системи організму функціонують в широкому діапазоні умов, легко адаптуються до змін і дають тим самим можливість гнучко пристосовуватися до передбачуваних змін зовнішнього середовища	Організм людини функціонує як своєрідна єдність хаотичних і впорядкованих процесів, починаючи з молекулярного рівня. Людина з'являється з «клубка» всіх систем, що обумовлюють виникнення та еволюцію біосфери, як вихор, в якому сходяться всі системи різних порядків життя, як їх «вузол». Процесам в організмі (керуваним нервовою системою), властива хаотична динаміка з принципами нелінійного детермінованого хаосу
Людина як унікальна істота	Унікальність людини обумовлена сукупністю ряду параметрів психіки, що дозволяє: 1)	Встановлена ділянка кори великих півкуль людського мозку, керуюча понятійною

	оперувати образами і поняттями; 2) пізнавати структуру світу і будувати його моделі; 3) дотримуватися певних моральних норм поведінки; 4) самоусвідомлювати (саморефлексія) власне існування і смерть	стороною мови (точніше, ділянка, пошкодження або електростимуляція якої викликає порушення в семантичній або граматичній структурі висловлювання)
Матеріальна концепція (Ф. Бекон, Т. Гоббс та Дж. Локк, К. Гельвецій, П. Гольбах, Д. Дідро, Ж. Ламетрі та ін.)	Людина постає не просто як окрема особистість, а як діяльний член суспільства. Фіксується взаємозв'язок між особистістю і суспільством, індивідом і культурою. Людина настільки складна машина, що абсолютно неможливо скласти собі про неї яскраве уявлення, а потім дати точне визначення	Людина може знайти владу над природою тільки завдяки розвитку знання
Трансперсональна концепція людини (що переживає поза межний досвід) (С. Гроф)	Нове уявлення про психіку, холистський підхід до неї, не редукується на «неї», розум і почуття. Психіка подібна піраміді, причому доступна дослідженню лише вершина, а «підстава» губиться в глибинах Космосу. Якщо традиційна модель психіатрії та психоаналізу суворо персоналістична і біографічна, то сучасні дослідження свідомості відкривають нові рівні, сфери та вимірювання, показують, що людська психіка по своїй істоті співрозмірна всьому Всесвіту. Це остаточно руйнує концепцію «розум людини – чиста дошка». Формулює всеосяжний інтегрований погляд на природу людини і Космосу	Як альтернативна стратегія трансперсональна психологія може подолати кризу сучасного суспільства і сприяти розвитку нової наукової парадигми, що визнає роль свідомості і творчого розуму у Всесвіті, союз розуму і тіла, що вивчає людину в його складному міжособистісному, міжкультурному, екологічному та космічному контексті
Філософсько антропологічний підхід до людини (М. Шелер, Х. Плеснер)	Розглядає людину на основі єдності природознавства і суспільствознавства, прагне аналізувати на основі поєднання наук про природу і про дух (природознавства і суспільствознавства). Вважається, що: 1) принципово неможливо дати дефініцію поняття «людина», бо такого роду визначення означає заперечення свободи і різноманіття її; 2) людина розглядається як мікрокосмос, що дозволяє з одних і тих же категорій вибудовувати і систему світобудови, і вчення про людину	Людина є людиною завдяки духовності, складовими частинами якої виступає розум, «узрівшої сутності» (споглядання) і емоційні і вольові акти (доброта, любов, каяття, благоговіння). Особистість є носієм всіх духовних актів
Цілісну (інтегральну) людину (Леонардо да Вінчі, Мікеланджело та ін.)	Всебічно і гармонійно розвинений індивід, глибоко знаючий свою спеціальність, добре розуміє основи суміжних наук і професій, що орієнтується в досягненнях науки, техніки і культури та на основі всього цього концентрує діяльність на вирішенні певного завдання. Найважливіша якість – повне розкриття індивідуальності, здібностей, обдарувань, творчих сил в основній і близькій йому соціально значимій діяльності. Формування обумовлено причинами: економічними (новітні технології), політичними (процес децентралізації та підвищення значимості самоврядування в житті суспільства), психологічними (потреба в повному розкритті обдарувань і здібностей), моральними (ускладнення соціальних процесів, що тягнуть підвищення етичної відповідальності), духовними (творча діяльність немислима без постійного збагачення цінностями культури) і фізичними (цілісний розвиток припускає фізичну досконалість)	Соціальний механізм формування повинен враховувати основні елементи, що утворюють структуру інтегральної природи людини: «Я», тіло і світ людини. «Я» є не що інше, як внутрішній, психічний, духовний світ, суб'єктивна реальність, яка фіксує місце людини у світі, його ставлення до світу, його роль в історії суспільства
Людина як	Модель дозволяє описати індивідуальність і	Існує зв'язок між індивідуальними

цілісна система (Дж. Ройс і А. Пауелл)	систематизувати безліч образів природи людини. Побудована на основі положень: 1) людина не є машина, оскільки підхід до неї як до машини не пояснює різноманіття особистості, тому що сутність машини - в однаковості або самототожності, а головна особливість людини – різноманітність і унікальність; 2) людська особистість є сукупність систем, 3) особистий сенс - інтегративна мета. Особистість - це цілеспрямована суперсистема, найважливішою інтегративною метою якої є особистий сенс. «Бути людиною – означає, перш за все, шукати сенс життя»; 4) люди створили безліч образів свого «Я», і кожен з цих образів визначається прихильністю певного стилю і цінностями; 5) ключовою роллю образу свого «Я» в думках і діях індивіда. Людина постає у вигляді цілісної системи, нерозривно пов'язаної з навколишнім соціальним світом	образами «Я» і культурними образами природи людини (індивід прагне знайти сенс свого «Я», а культура - створити осмислений образ громадської реальності). Пошук особистого сенсу спонукає індивіда до відповіді на питання «Хто я?». Останнє призводить до конструювання образів свого «Я» і робить вплив на думки і дії людини. Аналогічно формуються уявлення культури про природу людини, досягнення дійсності і подальший вплив на думки і дії соціальних груп. Образи свого «Я» породжуються зв'язками між: взаємодією стильової та ціннісної систем образу свого «Я» і емпіричним, внутрішнім – раціональним «Я». Відповідь на перше питання визначають світогляд, на друге - стилі життя, на третє - образи свого «Я». Останній визначає і світогляд і стиль життя
Екзистенційне розуміння людини (С. Кьеркегор, К. Ясперс, М. Хайдеггер, А. Камю, Ж.П. Сартр та ін.)	Людина – самоцінна і неповторна особистість, пізнання якої можливе тільки завдяки інтуїтивному переживанню. Наука принципово не може пізнати людину, бо вона пов'язана лише з приватними аспектами людського існування. Основні положення: 1) психіка, свідомість не можуть бути зведені до фізіологічних механізмів; 2) дія людини завжди впливає на навколишній світ; 3) для людини характерно "рефлектує" свідомість, що дозволяє вивільнитися з ситуації; 4) людина не може розглядатися ізольовано від навколишнього світу; 5) справжня цінність людини полягає в її історичній винятковості і незамінності	Аналіз положень підходу до особистості показує: 1) цілком справедливе твердження, що «мислить людина, а не мозок»; 2) значимість дії фіксує, що пізнавальною функцією володіє не відчуття, а сприйняття людини; 3) людина має бадьору свідомість, що відбиває існуючу реальність, і рефлектує, що відображає сприйняття цього світу; 4) першорядність внутрішнього світу індивіда і його зв'язки із зовнішнім світом тільки через переживання; 5) екзистенційний характер людини проявляється в прикордонних ситуаціях

* Складено автором на основі джерел: [43; 130]

Для управління розвитком людей в суспільстві створюються умови, формується середовище для саморозвитку, а у виробничих організаціях здійснюється управлінська діяльність по реалізації кадрово-економічної функції.

Отже, розвиток РОС як цілеспрямований процес вимагає опирання на низку теоретичних положень згаданих концепцій та моделей, які в підсумку повинні забезпечити такі зміни, що вповні сприяють зміцненню основ інформаційного суспільства в Україні. Це означає, що нова модель розвитку РОС в Україні повинно чітко відповідати пріоритетам органічного переходу до інформаційного суспільства з дотриманням принципів випереджувального типу.

5.2. Підходи до перспективної модернізації системи освіти в регіоні

Інноваційна трансформація РОС з перспективним відображенням у векторності їх розвитку потребує модернізаційних підходів її забезпечення. Термін «модернізації» сьогодні є надзвичайно актуальним в силу президентських та урядових ініціатив (щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України «Модернізація України – наш стратегічний вибір», Стратегія «Україна 2020: стратегія національної модернізації», Програма економічних реформ на 2010-2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [162; 272; 94]). Згідно предмету нашого дослідження обійти увагою модернізаційні процеси є неприпустимим. Тому важливо чітко визначити, якою повинна бути *перспективна модернізація системи освіти* в регіонах України в контексті забезпечення її інноваційного розвитку.

Так само, як було розмежовано сутнісне бачення понять «розвиток» і «трансформація», важливо відрізнити модернізацію від інших гомологічних термінів. За твердженням окремих вітчизняних вчених, модернізація повинна розглядатись як сукупність процесів індустріалізації, секуляризації, урбанізації, становлення системи загальної освіти, представницької політичної влади, посилення просторової і соціальної мобільності тощо, що ведуть до формування сучасного відкритого суспільства на противагу традиційному закритому [248, с. 107]. Як бачимо, освіта фігурує на пріоритетних позиціях, що відводить їй особливу роль у забезпеченні загальних модернізаційних змін українського суспільства.

Повне розуміння перспективної модернізації освіти потребує окрім того звернення до відповідних теоретичних положень. Теорія модернізації в нинішній інтерпретації суттєво відрізняється від попередніх етапів формування її положень. З подання М.М. Салуна можна виділити такі основні етапи еволюції теорії модернізації [248]:

- 50-ті – середина 60-х років ХХ століття – трактування категорій традиції і сучасності як абсолютних протилежностей; модернізація як процес

витіснення традиції сучасністю; процес переходу від традиційного суспільства до сучасного характеризується як революційний, складний, системний, глобальний, тривалий, поетапний, необоротний і прогресивний;

- перша половина 60-х років ХХ століття – модернізація традиційного суспільства може відбуватися у рамках національної традиції і не пов'язана з неминучістю, в усіх випадках супроводжуватися її радикальною ломкою; традиція під натиском сил сучасності виявила значні адаптивні здатності, що породжувало специфічні національні форми модернізації;

- 60-ті – 80-ті роки ХХ століття – ставиться під сумнів строга послідовність стадій модернізації, формується концепція модернізації в обхід модерніті (як модернізації при збереженні національної культури, без жорсткого нав'язування суспільству західних цінностей); на зміну приходить синтез універсалізму і партикуляризму;

- початок 90-х років ХХ століття – сформульовані теорії неомодернізації, постмодернізації, екологічної модернізації; модернізація - історично обмежений процес, що узаконює інститути, цінності сучасності; постмодернізація змінює характер базових норм політичного, трудового, релігійного, сімейного життя; акцент на соціальну ефективність; домінування екологічного чинника для суспільного розвитку.

Безумовно, для перспективної модернізації освіти в Україні чи не найважливішими є новітні теорії, тобто ті, які сформульовані і розроблені в останні двадцять років. Разом з тим, перспективна модернізація освіти повинна базуватися на новій парадигмі освіти й науки.

Обґрунтовуючи важливість впровадження нової парадигми освіти і науки, О. Євтух підкреслює, що така необхідність викликана насамперед кризою в освіті та в науці, яка проявляється в наступному: зміст навчальних курсів не сприяє розв'язанню не лише глобальних проблем, але й багатьох поточних завдань; у вишах і школах вивчають традиційні дисципліни, що практично не затребувані життям; більшість навчальних дисциплін дублює одна одну. Але, основну

проблему сучасної освіти О. Євтух вбачає в тому, що вона заснована на науковій парадигмі старої епохи [90, с. 8].

Криза в освіті та в науці поглиблюється і у зв'язку з тим, що науковий прогрес уже не сприймається як беззаперечний доказ культурного розвитку, а навпаки, все очевиднішим є розрив між наукою і культурою, які стають байдужими одна одній [88]. На нашу думку, на сьогодні має місце суттєвий розрив не стільки між наукою і культурою, скільки між наукою і фундаментальними цивілізаційними цінностями.

Поділяємо точку зору М. Елькіна стосовно того, що в наш час важливо здійснити осмислення механізму становлення техногенної цивілізації в антропологічному вимірі. На думку цього вченого, його суть полягає в тому, що поступом науково-технічного прогресу наука і техніка вирвалися в стихію власного саморозвитку і поступово втратили вихідний корінний зв'язок з людиною, з людським змістом і якістю буття. Тобто, як зазначає М. Елькін, «порушилась «людино мірність» науки і техніки, порвалися вузли, які пов'язували науку з моральністю, духовністю, доброчинністю. Іншими словами, сама по собі наука не орієнтує і не орієнтується на людське в людині. І людина, спираючись виключно на зміст науки, не зрощує свою людську якість, навпаки, все більше і більше віддаляючи, втрачає її» [88].

З огляду на тему нашого дослідження надзвичайно важливою є думка Шевчук Л.Т. стосовно необхідності нової парадигми науки. Вона наголошує: «отримання нових теоретичних знань про територіальні суспільні системи як про живі соціально-економічні системи можливе лише в рамках нової парадигми науки, розробка якої особливо активізувалася в останньому десятиріччі ХХ ст. Стара парадигма, в системі відліку якої господарство досліджувалося в основному під кутом зору соціальних функцій виробничо-трудової сфери, де населення розглядалося, як правило, ізольовано від економічної діяльності і де дуже часто навіть управлінсько-організаційна діяльність тлумачилася як другорядна, не дає можливості говорити про територіальні суспільні системи як про живі соціально-економічні феномени і про такі елементи в їх структурі, як поля» [342]. Від себе

додамо, що ці погляди мають велике значення, коли мова йде про РОС, яким присвячена ця монографія.

Необхідність вироблення нової парадигми освіти і науки є в наш час в центрі уваги світової наукової спільноти. Її положення дискутуються, уточнюються, обговорюються після публікації у важливих документах, на конференціях, симпозіумах тощо. Так, на Всесвітній конференції з освіти у Джомтєні (Таїланд, 1990) була сформована «Всесвітня декларація про освіту для всіх», у якій й були сформульовані окремі положення нової парадигми науки і освіти. Вони знайшли розвиток у «Декларації з питань науки та використання наукових знань», яка обговорена на Всесвітній конференції з проблем глобального розвитку науки та освіти, проведеній під патронатом Комітету з освіти, науки та культури Організації Об'єднаних Націй (UNESCO) та Міжнародної ради з науки (ISCU) (Будапешт, 1999).

У «Всесвітній декларації про освіту для всіх» визначені стратегічні орієнтири нової парадигми освіти, а «Декларація з питань науки та використання наукових знань» містить, на думку ряду вчених обґрунтування курсу розвитку науки на перспективу [342; 55].

На сьогоднішній день відсутня єдина точка зору на те, якою має бути нова парадигма освіти і науки. З цього приводу в науковій літературі висловлюються на ступні думки:

- нова парадигма освіти і науки має репрезентувати гуманізацію освіти, тобто орієнтацію на проголошення людини найвищою цінністю соціального буття, ставлення до неї як до суб'єкта пізнання, спілкування і творчості [27];

- має мати місце цілісність форм і змісту нового навчання, які розвиватимуть набагато більшу здатність до формування суспільних цінностей та індивідуальної солідності молодого людини, а саме: відповідальності, жалю, довіри, відданості, працьовитості і т.п.; нові форми навчання через розвиток знань і почуттів мають сприяти підвищенню життєвої активності й ділової ініціативи молоді [90; с. 9];

- у новій парадгмі освіти і науки мають мати місце положення, які обгрунтовують необхідність гармонії між людиною і довкіллям (природним, техногенним і соціальним), визнання в структурі об'єктів, процесів, явищ наявності щільної і тонкої матерії як таких, що взаємопроникають і взаємодоповнюють одна одну [342];

- нова парадигма освіти і науки повинна передбачати когнітивні практики і механізм трансляції інновацій і досягнень сучасної науки в освітній процес; забезпечити за допомогою логіки світоглядницького підходу до освіти і спільномірністю різних підходів, моделей, варіацій змістовних модулів знань ефективне функціонування механізму трансляції інновацій і досягнень сучасної науки в освітній процес, який повинен спиртисся на креативність навчально-виховного процесу, методологізацію педагогічної праці, професійне зростання педагога та на його творчу співдружність із вченими [88].

Відповідно до сучасних теоретичних положень модернізації бачимо виняткову роль освіти у формуванні нового світоглядного бачення, ставлення до довкілля на відмінних концептуальних засадах сталого (гармонійного) розвитку. Таким чином, вже чітко вирізняється перша концептуальна місія освіти у реалізації модернізаційних змін – світоглядна, просвітницько-виховна, виконання якої матиме відчутний ефект зі зміною поколінь.

Унікальною є роль освіти і у зв'язку з переходом сучасної цивілізації до інформаційної епохи. В Україні інформаційне суспільство тільки будується, що в повній мірі відображено в законодавстві держави [188]. На думку, таких вчених, як Д. Белл, Р. Йенсен та інших, в розвинених країнах світу інформаційне суспільство вже побудоване [18; 112]. Так Д.Белл стверджує, що в США інформаційне суспільство сформувалося у 70-их рр. ХХ ст., а Р. Йенсен наголошує, що воно досягло апогею розвитку в цій країні у 90-х рр. ХХ ст. [18; 112]. У той же час М. Кастельс вважає, що в наш час всі країни знаходяться на перехідному етапі до інформаційного суспільства, оскільки інформаційні мережі, які поєднують між собою людей, інститути, держави і є основною ознакою такого суспільства, перебувають поки що у стадії формування [360]. Такий різнобій

думок різних вчених ще раз підтверджує те, що саме освіта і наука повинні першими перебудуватися і робити інноваційні кроки в новітньому інформаційному суспільстві. На цьому наголошує і О. Євтух, підкреслюючи в статті «Освіта і наука: час еволюції», що «сьогодні, в епоху змін, як ніколи раніше, ринок освітніх послуг вимагає більше свободи, що забезпечити створення нових знань» [90, с. 8].

Основна мета модернізації освіти – забезпечення її високої якості, побудова ефективної загальнодержавної освітньої системи та РОС з реальною економікою та менеджментом, яка відповідає потребам сучасного суспільства та соціально-економічного розвитку регіонів, відповідає їх економічній спеціалізації.

Перспективна модернізація системи освіти в регіонах повинна передбачати повне забезпечення її випереджувального характеру. Відповідно до цього можна виділити наступні пріоритетні напрямки у модернізації системи освіти:

- модернізація системи управління освітою;
- забезпечення доступності та безоплатності освіти в регіонах;
- підтримка доступу до освіти людей з особливими потребами, малозабезпечених верств населення, дітей-сиріт;
- дотримання високих стандартів та якості освіти;
- підвищення якості педагогічних працівників, розробка програми державної підтримки педагогів, особливо у регіонах;
- формування економіки освіти, підтримка якісної приватної освіти, розвиток освітнього менеджменту та освітніх інновацій, підтримка нових освітніх проектів та послуг, створення нормативно-правового поля сприятливого до залучення та використання ресурсів та інвестицій до ринку освітніх послуг.

Основними кроками модернізації освітнього процесу в висхідному напрямі повинні стати:

1. У початковій та загальній освіті:

- у загальнодержавному плані забезпечення нової якості освіти, відповідності загального освітнього процесу потребам розвитку країни та суспільства;

- у педагогічному плані перехід до моделі початкової освіти розвинутих країн, тобто першочергове спрямування не на засвоєння учнями певного об'єму знань а на розвиток креативних, лідерських навичок, абстрактного мислення та вміння побудови цілей розвитку особистості та реалізації себе в економічному, суспільному та креативному плані, формування універсального способу засвоєння знань, вміння навчатись та змінюватись відповідно до вимог часу впродовж усього життя;

- формування на першому етапі освітнього процесу чіткого розуміння особливостей можливого майбутнього фаху, рання спеціалізація з загальними знаннями про можливу майбутню спеціальність та сферу її компетентності.

2. У професійній освіті:

- усунення дублювання у підготовці кадрів, забезпечення відповідності потреб та попиту на регіональних ринках праці щодо підготовки спеціалістів та актуалізації їх знань;

- розвиток конкурентоздатності професійно-технічної освіти та забезпечення співпраці з регіональним бізнесом та підприємництвом;

- посилення практичного ефекту засвоєння знань з певної спеціалізації, використання досвіду дуальної освіти та інших варіантів практики на підприємствах.

3. У вищій освіті:

- розвиток науки при університетах для підвищення їх світового рейтингу та конкурентоздатності;

- підтримка провідних вітчизняних вузів, що будуть формувати образ вітчизняної освіти та її якості;

- розробка системи незалежного оцінювання вітчизняних вузів, їх програм, єдиного рейтингу, який би враховував якість педагогічного складу, відповідність

міжнародним стандартам (наявність сертифікованих спеціалістів, закордонних публікацій, індексу цитованості);

- розвиток системи професійних коледжів, к першої ланки багаторівневої вищої освіти, підтримка приватних закладів такого плану, що здатні швидше реагувати на виклики ринку та генерувати освітні інновації задля втримання на ринку і конкурування з державними закладами.

4. У сфері неформальної освіти:

- створення загальнодержавної системи освітніх медіа (телевізійних та радіо каналів, періодики) з доступністю у регіонах;

- залучення громадських організацій, регіональних та релігійних громад до освітньої програми розвитку регіонів.

За нинішніх умов перспективна модернізація системи освіти в регіонах повинна бути спрямованою на формування таких РОС, які б розвивались з випереджувальним характером відносно ринків праці та регіональної економіки та активно взаємодіяли з науковими, управлінськими та бізнес-структурами. Модернізацію системи освіти розглядаємо як етап покращення відповідних параметрів освітньої діяльності, що в подальшому спричиняє трансформаційні зміни. Тобто модернізація може виступати причиною трансформацій, котрі, в свою чергу, у більш тривалій перспективі детермінують розвиток РОС (рис. 5.2).

Дивлячись на реальний стан речей у сучасній системі освіти в Україні та хаотичність, нерегульованість функціонування РОС, впровадження широкого переліку модернізаційних змін є неможливим. Як правило, декларування великої кількості пріоритетів змін веде до формальності управлінських рішень, що не підкріплені реальними ресурсами. Тому вважаємо, що в цьому контексті важливо виділити один, ключовий напрям модернізації. При цьому пам'ятаємо, що:

- модернізація спрямована на покращення існуючого стану речей, вона не може передбачати впровадження принципово нових явищ і процесів в освіту, як от інновації;

- модернізація за нинішнього стану розвитку системи освіти в Україні повинна націлюватись на формування РОС з випереджувальним характером відносно інших підсистем регіону;
модернізація може формувати поштовх для якісних трансформаційних змін, що в подальшому забезпечать розвиток РОС.

Рис. 5.2. Загальний процес модернізації системи освіти в регіонах з співвіднесенням з трансформацією та розвитком РОС*

* Складено автором

Серед різних можливих варіантів перспективної модернізації системи освіти в Україні сьогодні як ніколи постає потреба *активізації ефективної співпраці освітніх, наукових, управлінських та бізнес-структур*. Звичайно, серед освітніх закладів у першу чергу мова йде про ВУЗи. У цьому контексті важливим нормативним документом виступає Державна цільова науково-технічна та соціальна програма «Наука в університетах» на 2008-2017 роки, метою котрої є активізація наукової діяльності та поглиблення її взаємодії з навчальним процесом в університетах, утворення університетів дослідницького типу, запровадження нових організаційно-структурних форм наукової підготовки висококваліфікованих фахівців та виконання конкурентоспроможних наукових розробок, зокрема науково-навчальних центрів [70].

Прийняття та виконання цієї програми повинно дати наступні наслідки:

- збільшити кількість молодих науковців, залучити молодих фахівців до наукових досліджень та розробок, які мали б високий рівень комерціалізації, на що вказує західний досвід, де багато комерційно успішних нових проектів зародились саме як результат діяльності університетської науки (такі як Google, Facebook та ін.);
- сприяти інтеграції нашої держави в науково-освітній європейський простір;
- сприяти створенню науково-навчальних центрів та інших організаційних форм науково-освітнього напрямку;
- сприяти покращенню матеріального становища вузів внаслідок комерціалізації їх досліджень, оновлення технічної бази, запровадження інновацій;
- підняти якість підготовки фахівців, розширити співпрацю з Національною академією наук та її науковими установами;
- сформувати конкурентний вітчизняний ринок інноваційних освітніх та наукових розробок;

- підвищити конкурентоздатність вітчизняної економіки через збільшення інноваційно-активних підприємств, що будуть впроваджувати нові розробки вузів та співпрацювати з ними.

Науковий потенціал України переважно готується в вищих навчальних закладах, де у 2012 році було підготовлено 68,9% докторів і 72,6% кандидатів наук та здійснювалась підготовка 81% докторантів і 85% аспірантів. Тому від розвитку університетів та науки в них залежить подальше формування наукового та інтелектуального потенціалу нашої держави [176].

Наука в університетах, за умов її належної організації, є джерелом отримання нових знань, а на цьому базисі — створення нових технологій та техніки. А досягнуті результати, у свою чергу, формують засади інноваційного розвитку конкурентоспроможної промисловості та економіки держави. На жаль, незрозуміння всіма урядами незалежної України унікальної ролі науки як генератора нових знань та базису інноваційного розвитку економіки, так само як і трагічно пророчі слова першого президента України, що «наука може почекати», зменшили наукоємність валового внутрішнього продукту України до 0,7%, тоді як у розвинених країнах цей показник сягає 60–80%.

Реальне впровадження науки в університетах можливе за умов активізацій і, що важливо, ефективізації співпраці між освітніми, науковими, бізнесовими структурами та органами державної влади. Звертаємо увагу саме на важливість ефективізації, адже на жаль нині має місце частий формалізм укладення угод про співпрацю, що не підкріплюється реальними науковими розробками і фінансуванням.

Пропоновані вітчизняними фахівцями заходи посилення наукової функції в університетах відображено в табл. 5.4.

Безумовно, реальне впровадження науки в університетах можливе при вирішенні ще такого важливого завдання, як розробка «нових моделей таких установ. Нові моделі мають відрізнятися від існуючих морфологічно, структурно, змістовно, функціонально. При цьому, університети нового типу повинні активізувати розвиток усіх галузей знань» [342].

Таблиця 5.4

Заходи посилення наукової функції в університетах*

№ з/п	Пропонований захід	Труднощі виконання
1	Безумовно має виконуватися Закон про фінансування науки в Україні (1,7% від ВВП), хоча на сьогодні цього теж недостатньо. У розвинених країнах цей відсоток значно вищий. Збільшене фінансування спрямувати насамперед на відновлення наукового потенціалу ВНЗ, здійснення інноваційних проектів і залучення до їх реалізації більшої кількості молодих учених та фахівців.	Тривала фінансова криза, дефіцит, невчасність бюджетного фінансування
2	Провідні наукові школи університетів забезпечити стабільним базовим фінансуванням, а тарифну сітку уніфікувати для всіх категорій науковців, які працюють в інститутах НАН України та університетах IV рівня акредитації.	Суб'єктивізм фінансування закладів освіти
3	З метою підвищення конкурентоспроможності результатів наукових досліджень і розробок університетів здійснити заходи з оснащення вищих навчальних закладів сучасним науково-дослідним устаткуванням, а також зі створення міжуніверситетських центрів колективного користування унікальним науково-дослідним устаткуванням (з виділенням фінансуванням на їх утримання) та наукоємним програмним забезпеченням з можливістю дистанційного доступу та опрацювання даних.	Брак фінансових і кадрових (вмотивованих) ресурсів для виконання поставленого завдання
4	Законодавчо надати право всім ВНЗ бути засновником (співзасновником) інших юридичних осіб, у тому числі стартапів, малих комерційних підприємств, дослідних виробництв, які здійснюють свою діяльність відповідно до напрямів навчально-науково-виробничої, інноваційної діяльності університетів та (або) забезпечують виконання їхніх статутних завдань. Комерціалізація науки має наповнювати бюджет університету.	Немає досвіду таких проектів, ресурсної змоги їх реалізації, у т.ч. з точки зору навантажень на науково-педагогічні кадри
5	Забезпечити на рівні міністерства доступ до електронних ресурсів комерційних наукометричних баз Scopus, Web of Science та наукової періодики провідних світових видавництв Elsevier, Springer та ін.	Зацікавленість в інформаційній підтримці ВНЗ з боку органів державної влади
6	Для посилення інтеграції університетів України в міжнародне наукове співтовариство, ширшої участі в міжнародних проектах, отримання конкурентоспроможних наукових результатів світового рівня розширити перелік міждержавних програм спільних досліджень, забезпечити підтримку участі університетів у європейських грантових програмах, у тому числі сплатою Україною відповідного фінансового внеску.	Упереджене ставлення до вітчизняних проектів, слабка інтегрованість у міжнародний науковий простір з можливостями взаємного фінансування

7	Враховуючи зростання обсягів міжнародного наукового співробітництва між українськими та закордонними ВНЗ і науковими установами, збільшення кількості стажувань аспірантів і докторантів за кордоном як за підтримки МОН, так і закордонних установ і міжнародних фондів, нормативно закріпити можливість подвійного консультування та керівництва кандидатськими і докторськими дисертаціями, де одним із керівників (консультантів) виступатиме представник закордонного ВНЗ або наукової установи.	Загроза втрати людського капіталу за умов підвищеної територіальної мобільності науково-педагогічних кадрів
8	З метою заохочення обдарованої молоді та молодих учених до наукової та науково-педагогічної діяльності в Україні створити механізм соціальної підтримки молодих учених і науково-педагогічних працівників насамперед через забезпечення їх житлом (можливо, службовим) та/або надання молодим науковцями додаткових довгострокових пільгових кредитів на його будівництво.	Суб'єктивізм оцінки, дефіцит, невчасність бюджетного фінансування
9	Для стимулювання наукової, науково-технічної, науково-педагогічної та інноваційної діяльності професорсько-викладацького складу при обчисленні наукових пенсій забезпечити врахування всіх видів наукової, науково-технічної діяльності, які здійснюються за договорами правового та цивільно-правового характеру.	Дефіцит Пенсійного фонду України, невчасність бюджетного фінансування
10	Вирішити питання сплати обов'язкових податків і страхових зборів за фактом надходження коштів замовника за виконані науково-технічні роботи, а не після підписання актів приймання-здавання науково-технічної продукції (ВНЗ не має вільних коштів для сплати зазначених обов'язкових платежів у терміни, визначені чинним законодавством).	Недосконалість податкового законодавства
11	Законодавчо закріпити звільнення від оподаткування частини прибутку підприємств, незалежно від форми їхньої власності, яка спрямовується на фінансування наукових досліджень в університетах і установах НАНУ.	Недосконалість податкового законодавства
12	Надати право університетам розпоряджатися коштами, які вони заробляють виконанням науково-технічних та інших господарських робіт, безпосередньо через банківські рахунки, звільнивши їх від лімітування розподілу за статтями.	Слабкий досвід ВНЗ у використанні коштів за результатами наукової діяльності

* Складено автором на основі джерела: [354].

В науковій літературі є ряд обґрунтувань щодо перетворення існуючих університетів в установи нового типу – університети третього тисячоліття. Л.Т.Шевчук бачить такий університет, як «багатофункціональний центр - джерело найрізноманітніших галузей знань, інновацій, креативних рішень, культурних і духовних надбань з розвиненою системою їх поширення до цільових аудиторій

споживачів», як установу, де постійно повинні продукуватися й використовуватися новітні інформаційні технології [342].

На жаль, у переліку заходів реалізації «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки», у якій обґрунтовано, що «стратегія розвитку національної системи освіти має формуватись адекватно сучасним інтеграційним і глобалізаційним процесам, вимогам переходу до постіндустріальної цивілізації, чим забезпечити стійкий рух і розвиток України в першій половині ХХІ століття, інтегрування національної системи освіти у європейський і світовий освітній простір», про університети третього тисячоліття навіть не згадується [177; 212].

Надалі важливо чітко визначити, якою має бути співпраці означених інституцій – освіти, науки, бізнесу та органів влади.

5.3. Інтеграція освіти, науки і культури в інформаційному суспільстві як база конвергенції української освіти з європейською на регіональному рівні: інноваційні аспекти

В умовах побудови інформаційного суспільства необхідно забезпечити інтеграцію освіти, науки і культури. Реалізація такого завдання має слугувати базою конвергенції української освіти з європейською на всіх ієрархічних рівнях, у тому числі і на регіональному рівні.

Проте, при обґрунтуванні національної політики розвитку інформаційного суспільства таке завдання випало. Відсутнє воно і в урядових документах, зокрема в такому як Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [188]. Цей Закон ґрунтується на засадах: пріоритетності науково-технічного та інноваційного розвитку держави; формування необхідних для цього законодавчих і сприятливих економічних умов; всебічного розвитку загальнодоступної інформаційної інфраструктури, інформаційних ресурсів та забезпечення повсюдного доступу до

телекомунікаційних послуг та ІКТ; сприяння збільшенню різноманітності та кількості електронних послуг, забезпеченню створення загальнодоступних електронних інформаційних ресурсів; поліпшення кадрового потенціалу; посилення мотивації щодо використання ІКТ; широкого впровадження ІКТ в науку, освіту, культуру, охорону здоров'я, охорону навколишнього середовища; забезпечення інформаційної безпеки [188]. Як бачимо, ці засади мають яскраво виражений технологічний ухил. І це в той час, коли для всіх очевидно, що освітні заклади повинні активно й ефективно співпрацювати не тільки з бізнес-структурами, наукою та владою. Зараз надзвичайно гостро постає потреба синергетики їх діяльності зі сферою культури.

Адже, освіта і культура – нерозривно пов'язані. У випадку розриву цих сфер має місце деформація ціннісних орієнтирів суспільства з хаотичним розвитком й вибиранням окремих інституціональних характеристик інших держав (регіонів). Освіта повинна мати випереджувальний характер відносно сфери культури, виконуючи просвітницько-виховницьку функцію згідно визначених ціннісних, моральних, культурологічних засад. І існуюча сьогодні ситуація девальвації цінностей є в першу чергу свідченням недоліків системи освіти в тій царині, яка, нажаль, перетворилась на осередок поширення й продукування різних морально-ціннісних і культурологічних деформацій.

Що ж до потреби співпраці сфер освіти й науки, то тут аргументів було наведено вже вдосталь. Також постає потужна перешкода інноваційності освітніх стандартів – розірваність науки й освіти, яка виражається в пониженні якісних характеристик пропонованих освітніх послуг, їх фундаментальності, новизни, спрямованості на продукування нових галузей знань тощо [336, с. 109]. У контексті переходу України до інформаційного суспільства з прагненнями реалізації євроінтеграційного вибору постає питання *міри інтеграції* освіти, науки і культури регіонів України з відповідними європейськими сферами. При цьому вкрай важливим є враховувати регіональну специфіку з наближенням до державних кордонів та регіонів інших держав, що детермінує можливості освітніх міграцій, більш тісну співпрацю в сферах науки і культури.

Перш ніж обґрунтувати міру інтеграції освіти, науки і культури регіонів України в європейський простір, з'ясуємо просторово-функціональні можливості такої інтеграції. Як відомо, серед ознак інформаційного суспільства – активне впровадження і використання інформаційних технологій. Відповідно напрями інтеграції РОС в Україні повинні передбачати формування як реального, так і віртуального простору взаємодій (рис. 5.3).

Рис. 5.3. Простір взаємодій
українських та європейських РОС *

*Складено автором

Віртуальний простір взаємодій, сформований унаслідок віртуалізації освітнього процесу, для вітчизняних РОС у співвіднесенні до європейського

освітнього простору повинен бути значно масштабнішим і функціонально організованим. РОС при цьому повинні формувати комплексні утворення, що:

- 1) надають освітні послуги та забезпечують якісний освітній процес;
- 2) є осередком наукової діяльності;
- 3) є осередком культурного життя молоді зі збереженням кращих ознак національного інституціонального середовища.

Таким чином, інтеграція вітчизняних освіти, науки й культури в рамках інтеграції України в ЄС може здійснювати як через прямі контакти (взаємодії) в реальному просторі, так і шляхом активних віртуалізованих взаємодій, що в умовах інформаційного суспільства є цілком реальним. По суті для України міра інтеграції вітчизняного освітнього простору в європейський повинна детермінуватись *здатністю конкурувати у віртуальному просторі*. Поширення різних форм дистанційного навчання – важливий перший етап органічного, побудованого на конкурентних засадах входження щойно сформованих РОС у світовий освітній простір (у т.ч. європейський).

Обґрунтуємо тепер міру інтеграції освіти, науки і культури регіонів України як базу конвергенції української освіти в європейську. Питання потреби *конвергенції вітчизняної освіти з європейською* загострюється вже тривалий період часу. Його невирішення лише поглиблює дивергенцію стандартів освіти в Україні відносно стандартів розвинених країн. Тому слід чітко окреслити, за якими напрямками та в яких сферах повинне відбуватись зближення вітчизняної освіти з європейською, при цьому не руйнуючи інституціональне середовища РОС (рис. 5.4).

Вибір освіти, науки і культури як базисних сфер інтеграції з ЄС є цілком очевидним. Оскільки вітчизняна система економіки є по суті зруйнованою за характеристиками розвитку реального сектору (вітчизняний продукт у більшості випадків є неконкурентоспроможним з продукцією розвинених країн), то реальна й плідна співпраця може розвиватись саме у згаданих сферах, причому на рівноправних засадах.

На сьогодні Україна у плані трудової міграції є регіоном-донором і в цій якості щорічно втрачає понад півмільйона найактивніших, достатньо кваліфікованих і освічених громадян [148, с. 166]. А в найближчому часі може стати також і донором закордонним освітнім закладам в якості постачальника абітурієнтів.

Рис. 5.4. Теоретичне обґрунтування міри інтеграції вітчизняних РОС в європейський освітній простір*

* Складено автором

Кількість українських студентів, що виїжджають навчатися за кордон, особливо в Польщу, зростає з кожним днем. Країни Центральної та Східної Європи в останні роки значно активізували свої програми навчання для іноземних студентів, зокрема в рамках транскордонного співробітництва. Для держави це дозволяє забезпечувати розвиток своїх РОС шляхом залучення студентів, що оплачують навчання. У випадку безкоштовних варіантів навчання чи навіть виплати стипендії ставиться вимога роботи у державі навчання певної кількості років для компенсації, чим задовольняється попит регіональних ринків праці та забезпечуються необхідні темпи розвитку економіки. У такому випадку економіка

переважно отримує набагато краще підготовленого спеціаліста, який вже знає мову держави, місцевий менталітет і з вищою імовірністю в майбутньому залишиться проживати в цій державі, ефективно працювати та запобігати ментального дисонансу з місцевими умовами, ніж звичайний працівник-мігрант. У зв'язку з цим створено спеціальні програми залучення студентів з інших країн, у тому числі з України. Кількість українських студентів, що виїжджають навчатися за кордон, особливо в Польщу, зростає з кожним днем. Цьому сприяє і територіальна наближеність до західного кордону РОС Польщі, що входять у зону транскордоння, що все більше залучає студентів з України до навчання в сусідніх повітах.

Як бачимо, ситуація з ефективним відтворенням РОС України в найближчі роки може значно ускладнитись через наростаючу конкуренцію з навчальними закладами країн сусідів, котрі можуть скористатися певними недоліками реформування системи освіти України та отримати переваги для своїх РОС, регіонального ринку праці та національної економіки, зокрема через поетапну активізацію освітньої міграції в рамках транскордонних переміщень. Ситуацію, що склалася необхідно обов'язково моніторити для визначення необхідних заходів, які обов'язково доведеться приймати у випадку значного відтоку вітчизняних студентів у закордонні навчальні заклади. Такий відтік у першу чергу негативно відобразиться на вітчизняних РОС і в недалекій перспективі – на вітчизняних регіональних ринках праці та національній економіці.

Труднощі регулювання таких процесів у першу чергу виникають на основі гострого браку інформаційного забезпечення. Так, немає чіткої статистики щодо тих осіб, які виїжджають за кордон на навчання – у наукових роботах та у ЗМІ дані різняться інколи у десятки разів. Загальну кількість студентів, що виїжджають отримувати освіту за кордоном оцінюють від 18-20 тисяч щорічно до 30 тисяч загалом [76]. За офіційними даними звіту польської освітньої організації «Перспективи», кількість українських студентів, що навчаються в Польщі у 2011/2012 н.р. зросла вдвічі порівняно з 2009/2010 рр. і досягла 6300 осіб. Цього року таке збільшення очікують на число близьке до 10 тисяч [121]. Такі швидкі

темпи росту вимагають постановки додаткових завдань, які можливо реалізувати у програмі обліку студентів-мігрантів, метою якої мало б бути:

- визначення наслідків для регіональної економіки та регіональних ринків праці, що пов'язані зі значним відтоком абітурієнтів за кордон;
- облік студентів, що виїжджають на навчання за кордон;
- визначення причин виїзду і розробка заходів їх подальшого вирішення;
- розробка заходів стимулювання можливості повернення студентів після навчання в Україну.

Серед поставлених завдань визначення негативних причин, з яких абітурієнти обирають закордонні вузи, повинне займати пріоритетне місце в зв'язку з можливістю вироблення спільних кроків їх подолання з Міністерством фінансів та Міністерством освіти і науки України. Регіональний розріз опитування причин виїзду серед абітурієнтів дозволить:

- дослідити порушення неперервності освітнього процесу в регіонах держави та усунення цієї сегрегації шляхом відкриття навчальних закладів, яких не вистачає в регіонах;
- визначення регіонів, пріоритетних у підвищенні фінансування освітніх закладів;
- виокремлення напрямків освіти, більш бажаних для навчання за кордоном, та підвищення їх престижності і рівня викладання в Україні.

Особливу увагу також необхідно приділити заходам повернення студентів, що навчалися за кордоном до національної економіки. Серед таких заходів повинні бути компенсаційні механізми, що дозволяли б отримувати від держави кошти при поверненні та відкритті власної справи чи знаходженні роботи в Україні.

Створенню програм такого плану та визначенню слабких сторін РОС разом з розробкою компенсаційних механізмів для повернення студентів, що навчались за кордоном, необхідно приділити велику увагу в процесі євроінтеграційних прагнень нашої держави, адже подальший ріст темпів виїзду абітурієнтів для навчання за кордон з неповерненням може суттєво нашкодити в подальшому

економіці України та створити односторонній міграційний рух в транскордонному просторі України й ЄС [302].

Отже, питання інтеграції освіти, науки і культури в транскордонному просторі України і ЄС може набути найближчим часом особливої ваги. Слабка конкурентоздатність вітчизняних вузів та наукових установ може сприяти великому відтоку студентів на навчання в країни ЄС, що може негативно відобразитись на економіці прикордонних регіонів та держави загалом. У той же час в режимі ізоляції вітчизняна освіта, наука та культура через євроінтеграційні процеси не можуть залишатись. Тому вкрай важливою є оцінка можливих втрат та розробка загальної стратегії інтеграції зі збереженням власних інтересів держави.

Однією з найсерйозніших проблем залишається проблема випуску кваліфікованих спеціалістів навчальними закладами регіону з задоволенням попиту його регіонального ринку праці, адже це є необхідною умовою для подальшого працевлаштування випускників навчальних закладів в регіоні. Особливо легко цю проблему в наш час можна простежити на прикладі галузі ІТ, зокрема сфери офшорного програмування в Україні. У цій сфері дуже швидко змінюються технології. Попит на спеціалістів різних спеціалізацій кардинально змінюється кожних 3-4 роки. Така ситуація очікуються і в більшості інших сфер, де некваліфікована робота заміниться автоматизацією та актуальними будуть переважно творчі професії, які через швидку зміну технологій потребуватимуть постійної актуалізації знань. У свою чергу це призводить до того, що навчальні заклади не здатні задовольнити в умовах швидких змін попит на регіональному ринку праці на нові професії та спеціалістів з нових технологій через високу інертність навчальних програм, нестачу висококваліфікованих педагогічних кадрів, брак фінансування для забезпечення освітнього процесу за новими технологіями. Це свідчить про те, що необхідна державна програма сприяння співпраці роботодавців з вітчизняними закладами освіти, взаємодії у сфері підготовки кадрів, актуалізації знань як стратегічного напрямку управління інноваційним розвитком РОС. На регіональному рівні влада повинна забезпечити реалізацію інноваційно-креативної функції в регіоні через взаємодію освіти,

науки та бізнесу з метою створення і поширення нових знань та отримання стратегічного ефекту у вигляді розвитку бізнесу, підвищення зайнятості, формування привабливості регіону для інвесторів та висококваліфікованих мігрантів, підвищення якості життя населення.

Для подолання цієї проблеми та підвищення конкурентоздатності освітньої системи необхідно розробити комплекс заходів, який повинен в себе включати:

- підвищення рівня й якості матеріальної бази закладів освіти та управління освіти. Особливу увагу для економії коштів можна звернути на спеціальні пропозиції від великих компаній для навчальних закладів – апаратного забезпечення від Google (Chromebook для шкіл) та Intel, ПЗ програми DreamSpark Academy Alliance для навчальних закладів від Microsoft, OpenSource ПЗ;

- під'єднання навчальних закладів до мережі Інтернет, представлення їх у вигляді власних веб-сторінок, порталів, стимулювання створення регіональної LCMS (системи управління контентом навчанням) та VLE (віртуального середовища навчання);

- розробка програми дистанційного стажування вчителів та викладачів у регіонах у різних типах навчальних закладів, підвищення їх професійного рівня, кваліфікації, якості процедур тестування і незалежної сертифікації;

- стимулювання та заохочення економічних суб'єктів регіонів до співпраці з навчальними закладами для інтеграції економічної й освітньої діяльності, визначення попиту на спеціалістів.

В далекій перспективі підвищення конкурентоздатності освітньої системи України повинна досягатись через подальший розвиток РОС. Нами пропонуються такі стратегічні напрямки їх розвитку:

По-перше, має відбутися структурна зміна будови таких систем: системоформуючим ядром кожної РОС мають стати університети третього тисячоліття. Вони повинні стати центральними ланками РОС, на які мають орієнтуватися всі інші підсистеми РОС.

По-друге, необхідно виробити новітню модель такого університету, який би став не тільки установою для навчання людей будь-якого віку, геронтологічною

лабораторією, новітньою освітньою установою для молоді, центром виробництва новітніх біологічних, освітніх, соціальних та інших технологій, потрібних не тільки для виробництва інформації, послуг і товарів, але й необхідних кожній людині в практиці її життєдіяльності; такий університет повинен стати управлінським центром РОС.

По-третє, університети третього тисячоліття мають стати вогнищами дифузії технологічних інновацій до всіх елементів не тільки РОС, але й регіональних суспільних систем загалом за допомогою включення в склад університетів бізнес-інкубаторів – установ з надання комплексу послуг (бухгалтерських, юридичних, консалтингових, інформаційних, орендних, адміністративно-технічних) новостворюваним підприємницьким суб'єктам; інноваційних структур, здатних продукувати інновації, необхідні найрізноманітнішим споживачам не тільки в Україні, але й в інших країнах світу.

По-четверте, університети третього тисячоліття мають стати самі реципієнтами інновацій у сфері освіти і науки з інших розвинених країні світу; вони повинні стати здатними готувати середовище відповідних регіонів до сприйняття таких інновацій.

Реалізація таких стратегічних напрямків розвитку університетів третього тисячоліття стане важливим кроком до конвергенції української освіти з європейською на регіональному рівні.

В іншому випадку може відбутися втрата конкурентоздатності системи освіти в регіонах через повільне впровадження інновацій та відсутність коригування попиту регіональних ринків праці на ті чи інші професії, що в кінцевому рахунку приведе до значного відтоку вітчизняних студентів у закордонні навчальні заклади. Такий відтік у першу чергу негативно відобразиться на вітчизняних РОС і в недалекій перспективі на вітчизняних регіональних ринках праці та національній економіці.

Конкретними заходами для підвищення конкурентоздатності освіти в Україні мали б стати додаткові заходи стимуляції співпраці освітніх, наукових установ і бізнесу:

- створення навчально-наукових комплексів з наскрізними програмами, починаючи від дитячого садочка та закінчуючи ВНЗ, з активною і системною співпрацею з бізнесом регіону;
- організація круглих столів, семінарів та інших заходів з залученням освітян, науковців та підприємців для подолання проблем забезпечення висококваліфікованих спеціалістів для регіонального ринку праці;
- розробка програм та заходів стартапного типу (startup) з відбором та залученням перспективних ідей щодо інноваційного розвитку системи освіти та співпраці з регіональним ринком праці;
- стимулювання спільних проектів освіти, науки та бізнесу, взаємодія в рамках створення регіональних LCMS та VLE;
- підтримка та створення з органами управління освіти в області та іншими зацікавленими державними органами, організаційних структур, які повинні стимулювати та контролювати впровадження інновацій в освітньому процесі, оцінювати ефект від їх впровадження;
- обговорення та розробка механізму залучення наукових кадрів та висококваліфікованих спеціалістів-практиків з реального сектору економіки до навчального процесу і підвищення якості педагогічного штату.

Очевидно, процес активізації співпраці освіти, науки і бізнесу за активної участі профільних органів державної влади вимагає достатніх часових затрат та застосування активних стимулятивних механізмів. Вказані вище заходи можуть стати дієвим базисом поступового покращення рівня конкурентоспроможності державної освітньої системи з використанням наявного інтелектуально-трудоного потенціалу та переваг вигідного геополітичного розташування.

Поряд з запобіжними заходами виїзду молодих людей на навчання за кордон, особливу увагу також необхідно приділити заходам повернення студентів, що навчалися за кордоном до національної економіки. Серед таких

заходів повинні бути мотиваційні механізми, що дозволяли б отримувати від держави кошти при поверненні та відкритті власної справи чи знаходженні роботи в Україні (рис. 5.5).

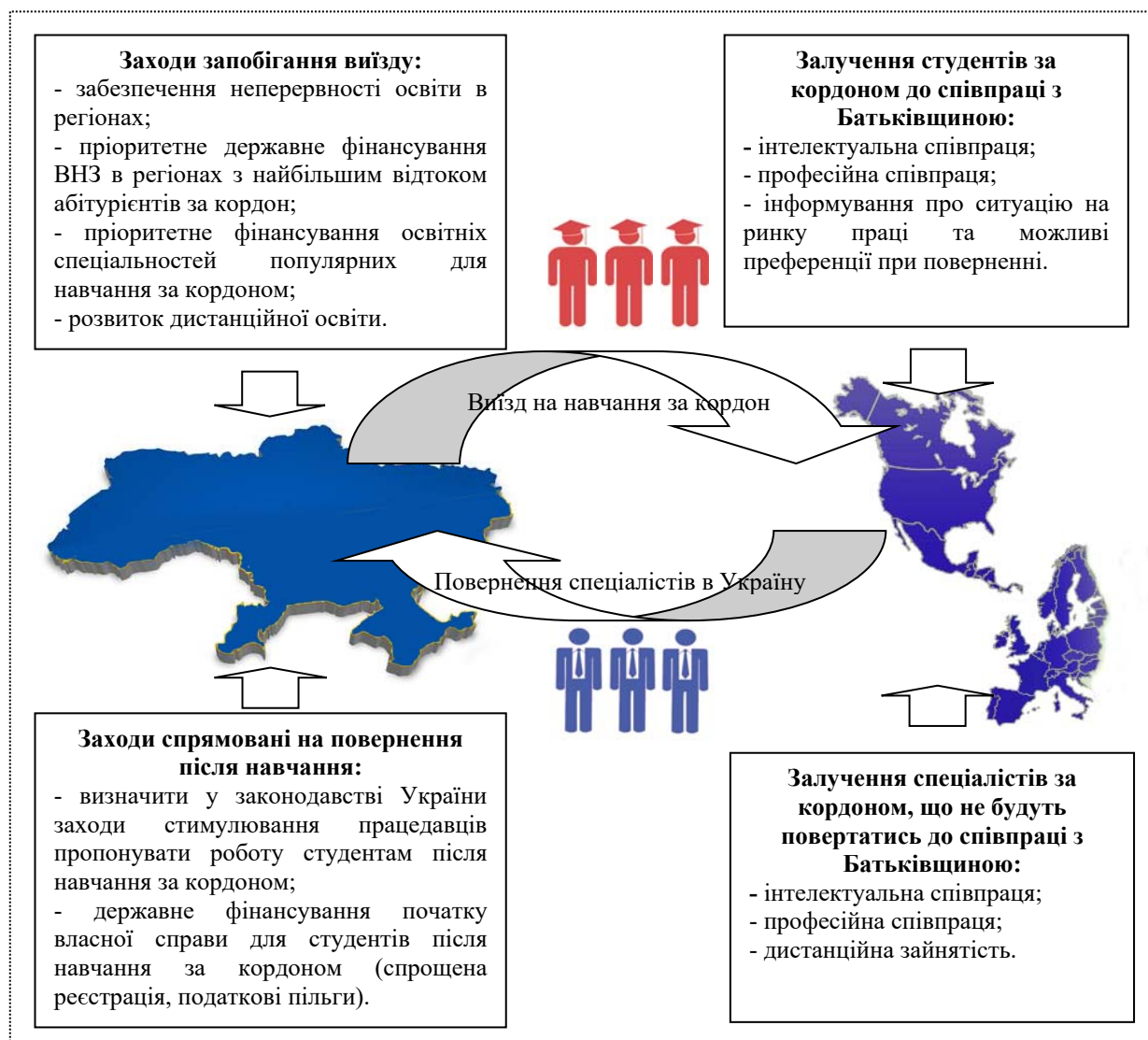

Рис. 5.5. Заходи запобігання виїзду абітурієнтів та розробка мотиваційних механізмів повернення студентів, що виїжджають на навчання за кордон з України*

* Складено автором

Також не можна без уваги залишати співпрацю з студентами, що навчаються за кордоном, з їх інформуванням, що в подальшому може вплинути на прийняття їх рішення щодо повернення на Батьківщину. Позитивний ефект також можна отримати і від інтелектуально-професійної співпраці з діаспорою, що після

навчання знайшла роботу за кордоном або переїхала на постійне проживання за межі нашої держави.

Створенню програм такого плану та визначенню слабких сторін РОС разом з розробкою мотиваційних механізмів для повернення студентів, що навчалися за кордоном, необхідно приділити велику увагу в процесі євроінтеграційних прагнень нашої держави, адже подальший ріст темпів виїзду абітурієнтів для навчання за кордон з неповерненням може суттєво нашкодити в подальшому економіці України.

5.4. Прогнозування кількісної характеристики компонент системної реалізації інноваційного розвитку регіональних освітніх систем

Для оцінки перспектив інноваційного розвитку РОС, розробки пропозицій щодо його пришвидшення та збалансованості та здійснення прогнозу необхідні комплексні методи аналізу на основі основних складових цього розвитку, та чинників які на нього впливають найбільшим чином. На основі такого аналізу та пропозицій, які в подальшому повинні бути реалізовані в регіонах можна також аналізувати та передбачати вже їх соціально-економічний розвиток. При цьому велике значення відіграють саме виокремлення груп факторів які в відсотковому значенні найбільше впливають на результативний розвиток економіки регіонів та інноваційного розвитку РОС, як його складової. Підсилення саме основної рушійної сили такого розвитку дасть змогу отримати максимальний кінцевий результат і також проводити ефективно прогнозування такого розвитку в майбутньому. Для того щоб визначити причинно-наслідкові процеси соціально-економічного розвитку регіонів та інноваційного розвитку РОС застосуємо методи факторного аналізу, зокрема метод головних компонент.

Виділивши в 4му розділі кластери з регіонами із різним рівнем розвитку РОС спробуємо тепер дати конкретні рекомендації щодо факторів та величини їх

зміни, що необхідно стимулювати чи стримувати для інноваційного розвитку РОС і підвищення соціально-економічного розвитку усього регіону в результаті. Визначення факторних ознак, які необхідно фінансувати в першу чергу на короткострокову перспективу дасть змогу системно укріплювати ланцюжку заходів підвищення функціонування РОС, використання результатів її діяльності в економіці регіону, приведення до відповідності спеціалізації РОС та спеціалізації економіки регіону.

Показники для методу головних компонент представлено в Додатку В, Г, за допомогою пакету Statistica 8.0 знайдемо спочатку матрицю попарних коефіцієнтів кореляції між нормалізованими (стандартизованими) значеннями вхідних ознак (рис. 5.6).

У результаті проведених обчислень у пакеті Statistica 8.0 виділено чотири фактори (головні компоненти), які пояснюють 81,3% мінливості вихідних показників, що характеризують рівень розвитку регіону в залежності від розвитку його РОС (рис. 5.7), з факторними навантаженнями (рис. 5.9).

Корреляции (показники-2012 ста) Отмеченные корреляции значимы на уровне $p < 0,05000$ N=27 (Построчное удаление ПД)															
Переменная	x1	x2	x3	x4	x5	x6	x7	x8	x9	x10	x11	x12	x13	x14	x15
x1	1,00	0,25	0,43	0,91	0,90	-0,48	-0,26	0,79	0,06	0,79	0,78	0,79	0,48	-0,07	0,35
x2	0,25	1,00	-0,18	0,12	0,12	-0,38	0,11	0,22	0,46	0,19	0,17	0,23	0,10	-0,05	0,30
x3	0,43	-0,18	1,00	0,39	0,43	-0,39	-0,25	0,38	-0,09	0,39	0,41	0,36	0,04	0,24	0,37
x4	0,91	0,12	0,39	1,00	0,93	-0,31	-0,35	0,80	-0,18	0,77	0,76	0,80	0,56	-0,22	0,13
x5	0,90	0,12	0,43	0,93	1,00	-0,25	-0,27	0,90	-0,19	0,88	0,88	0,90	0,52	-0,22	0,16
x6	-0,48	-0,38	-0,39	-0,31	-0,25	1,00	0,08	-0,31	-0,28	-0,32	-0,30	-0,31	-0,09	-0,25	-0,34
x7	-0,26	0,11	-0,25	-0,35	-0,27	0,08	1,00	-0,15	0,37	-0,14	-0,12	-0,14	-0,01	-0,17	0,15
x8	0,79	0,22	0,38	0,80	0,90	-0,31	-0,15	1,00	-0,17	0,99	0,99	0,99	0,63	-0,21	0,17
x9	0,06	0,46	-0,09	-0,18	-0,19	-0,28	0,37	-0,17	1,00	-0,16	-0,16	-0,18	-0,13	0,07	0,41
x10	0,79	0,19	0,39	0,77	0,88	-0,32	-0,14	0,99	-0,16	1,00	1,00	0,98	0,63	-0,17	0,17
x11	0,78	0,17	0,41	0,76	0,88	-0,30	-0,12	0,99	-0,16	1,00	1,00	0,98	0,63	-0,18	0,18
x12	0,79	0,23	0,36	0,80	0,90	-0,31	-0,14	0,99	-0,18	0,98	0,98	1,00	0,61	-0,23	0,15
x13	0,48	0,10	0,04	0,56	0,52	-0,09	-0,01	0,63	-0,13	0,63	0,63	0,61	1,00	-0,47	0,17
x14	-0,07	-0,05	0,24	-0,22	-0,22	-0,25	-0,17	-0,21	0,07	-0,17	-0,18	-0,23	-0,47	1,00	-0,13
x15	0,35	0,30	0,37	0,13	0,16	-0,34	0,15	0,17	0,41	0,17	0,18	0,15	0,17	-0,13	1,00

Рис. 5.6. Попарні коефіцієнти кореляції між факторами інноваційного розвитку РОС*

* Складено автором

Перемен.	Фактор.нагрузки (Варим. исх.) (показники-2012. sta) Выделение: Главные компоненты (Отмечены нагрузки >,700000)			
	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4
x1	0,867724	0,165479	-0,166169	0,232903
x2	0,200308	0,881899	-0,008313	-0,081216
x3	0,368830	-0,323812	-0,417264	0,677002
x4	0,900310	-0,044171	-0,085096	0,042660
x5	0,950266	-0,067205	-0,032605	0,081127
x6	-0,320371	-0,464795	0,464981	-0,376994
x7	-0,275652	0,309633	0,576559	0,240100
x8	0,969521	0,034017	0,049733	0,057606
x9	-0,223639	0,741426	0,059767	0,371791
x10	0,959045	0,025813	0,030870	0,074195
x11	0,952793	0,006728	0,053819	0,096353
x12	0,967430	0,044142	0,057058	0,031910
x13	0,667681	-0,009691	0,474370	0,004531
x14	-0,234143	0,057630	-0,812311	0,043773
x15	0,129852	0,289983	0,154896	0,819916
Общ. дис.	7,092258	1,869393	1,680743	1,558899
Доля общ	0,472817	0,124626	0,112050	0,103927

Рис. 5.9. Факторні навантаження при головних компонентах багатомірного ряду спостережень*

* Складено автором

З отриманих нами факторних навантажень ми маємо змогу визначити структуру наших факторів, тобто головних компонент:

- Фактор F1 має найбільшу вагу, та пояснює 48,2% загальної дисперсії і його вплив викликає зростання змінних x_1 , x_4 , x_5 , x_8 , x_{10} , x_{11} , x_{12} тобто: кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів; підвищення кваліфікації кадрів; чисельність студентів внз I-IV рівня акредитації, на початок 2011/12 навчального року, що навчаються за рахунок державного бюджету; випуск фахівців з внз у 2012 році, магістри; кількість студентів на одного викладача в вузах I-V рівня акредитації; валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, у фактичних цінах; обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для

ринку у розрахунку на одну особу у фактичних цінах. Цей фактор можна вважати основним у інноваційному розвитку РОС та у його впливі на соціально-економічний розвиток регіону. Цьому фактору можна визначити назву – «Інноваційний розвиток РОС та його вплив на іноваційну економіку регіону».

- Фактор F2 має набагато меншу вагу та пояснює 14,5% загальної дисперсії. Його вплив викликає ріст змінних x_2 , x_9 , які є в свою чергу показниками кількості учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів; кількість випускників, які отримали направлення на роботу у 2012 році і за спеціалізацією характеризує промислову складову регіону – «Промислове спрямування розвитку РОС».

- Фактор F3 пояснює 18,3% загальної дисперсії і характеризується зниженням показника капітальні інвестиції на одну особу населення, у фактичних цінах, який впливає очевидно як на розвиток РОС так і на економічне становище регіонів, назвемо його «Фінансова складова розвитку економіки регіону».

- Фактор F4 з 6,7% пояснення загальної дисперсії визначає ріст прямих іноземних інвестицій (акціонерний капітал) на одну особу населення за регіонами України, наростаючим підсумком, що є «Інвестиційною складовою розвитку економіки регіону».

Два останні фактори прямим чином очевидно впливають на економічний розвиток регіону і тільки опосередковано на розвиток РОС в цьому регіоні.

Для візуалізації можливості переходу від змінних до факторів головних компонент побудуємо діаграми на факторній площині (рис. 5.10).

Узагальнені фактори утворились у вигляді відповідності основним складовим інноваційного розвитку РОС. При цьому вибрані ознаки мають суттєвий вклад у головні компоненти. З діаграм також можна зробити про тяжіння певних ознак одна до одної при утворенні факторних груп.

Також для графічної візуалізації приналежності вихідних факторів до певної головної компоненти можна розглянути на побудованій 3D діаграмі факторних навантажень головних компонент (рис. 5.11).

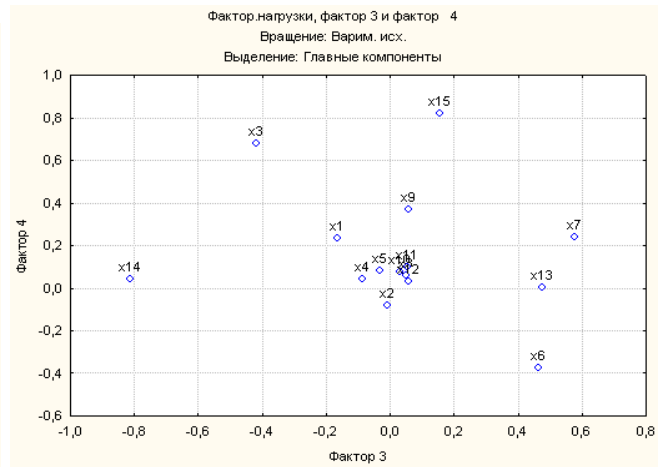
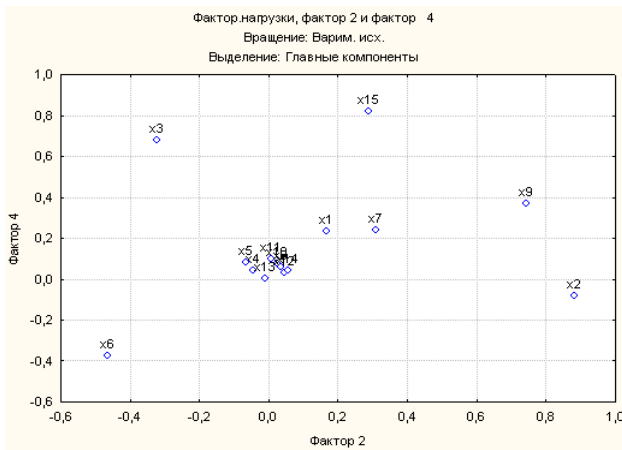
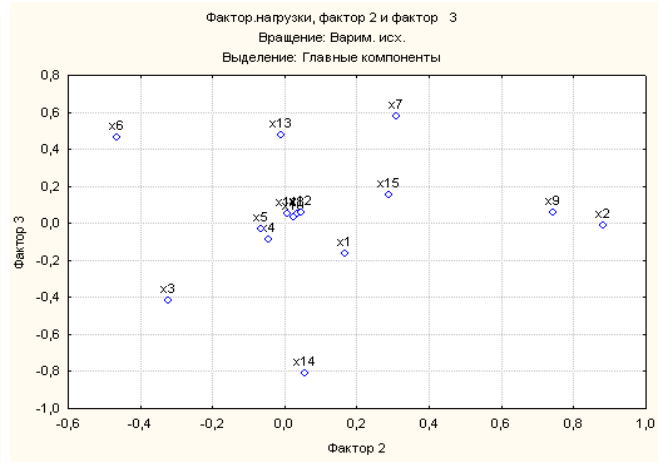
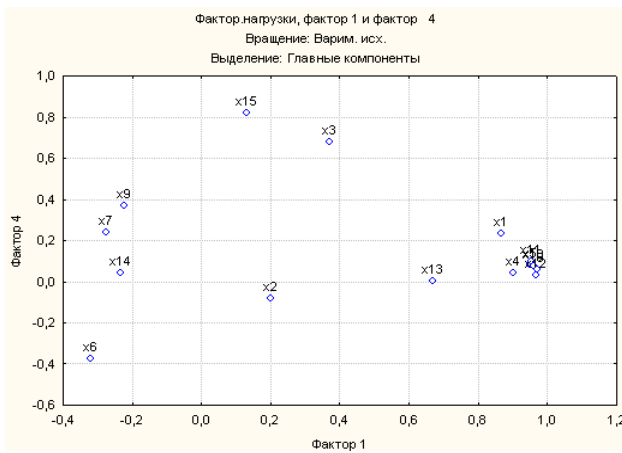
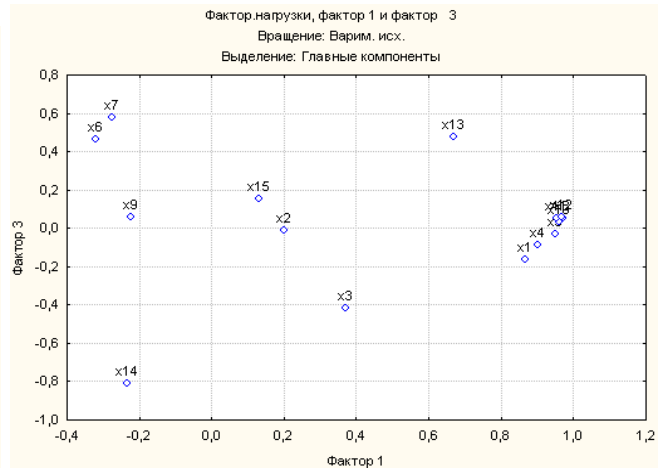
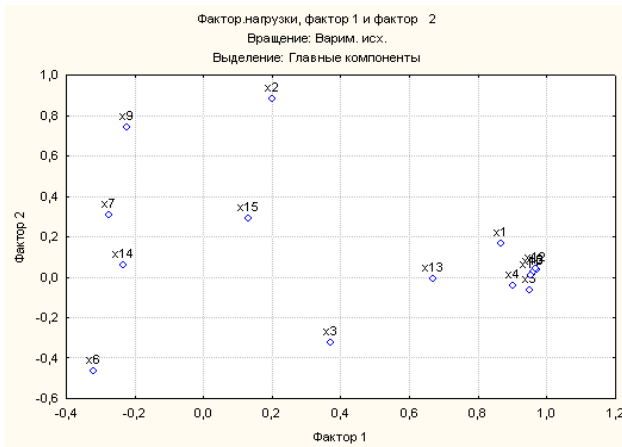

Рис. 5.10. Розподіл ознак в просторі факторів Ф1-Ф4*

* Складено автором

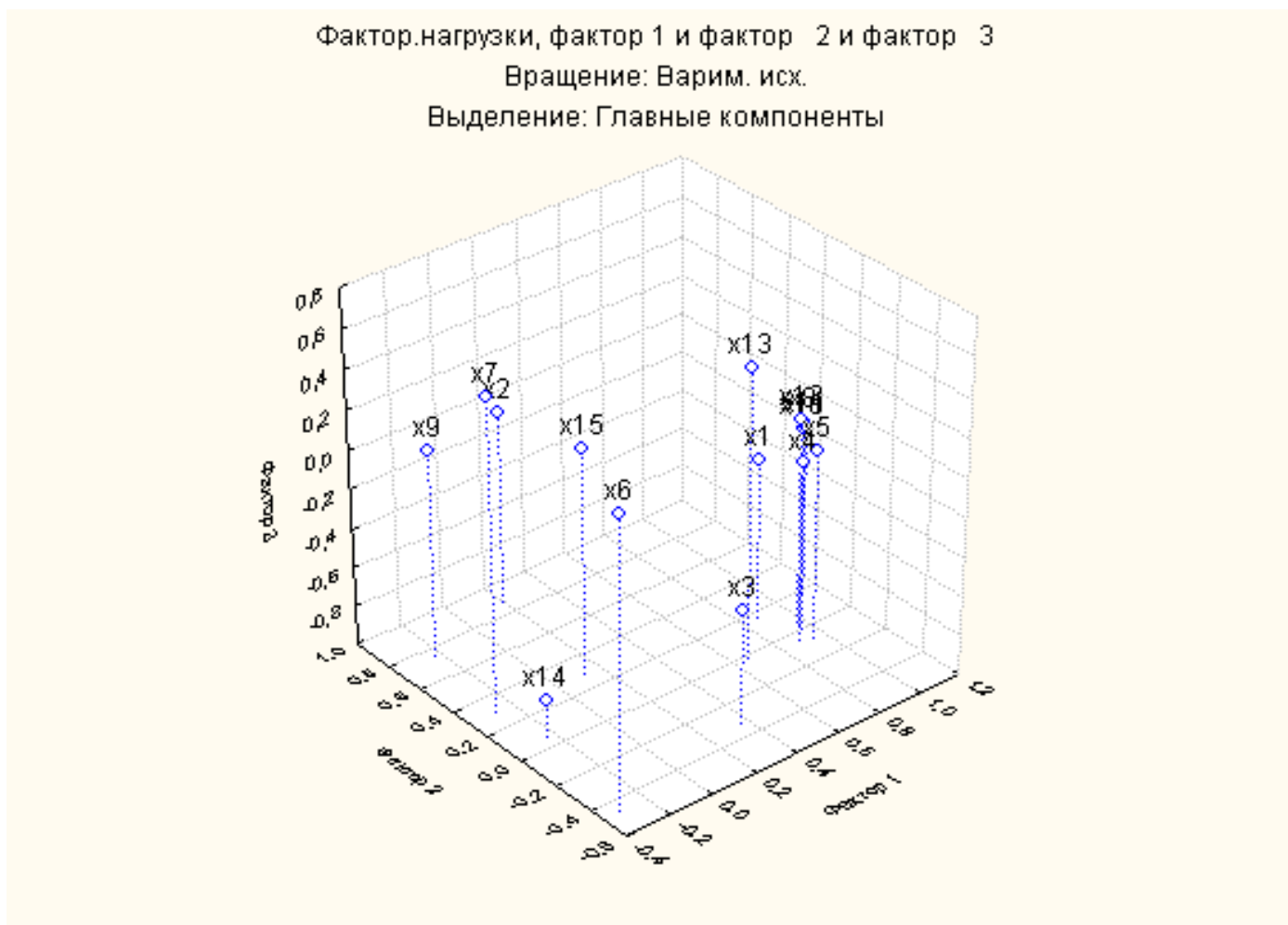

Рис. 5.11. 3D діаграма факторних навантажень головних компонент Ф1-Ф3*

* Складено автором

З попередніх діаграм видно як фактори та їх складові тяжіють один до одного в просторі, утворюючи відповідні факторні групи.

Тепер можна побудувати систему лінійних рівнянь залежності факторів Z_j та головних компонент F_1, F_2, F_3, F_4 узагальнених факторів, для того щоб визначити залежність значень головних компонент від значень залежних показників, що дасть змогу визначити регресійні рівняння для результуючих показників і зробити прогнози.

$$\begin{cases}
 Z_1 = 0,8592982F_1 + 0,190289F_2 - 0,159701F_3 + 0,249150F_4 \\
 Z_2 = 0,206270F_1 + 0,870466F_2 + 0,012384F_3 - 0,155312F_4 \\
 Z_3 = 0,342852F_1 - 0,245765F_2 - 0,379949F_3 + 0,742309F_4 \\
 Z_4 = 0,896698F_1 - 0,038602F_2 - 0,102805F_3 + 0,073784F_4 \\
 Z_5 = 0,946952F_1 - 0,060540F_2 - 0,049327F_3 + 0,111128F_4 \\
 Z_6 = -0,303647F_1 - 0,514962F_2 + 0,422540F_3 - 0,375602F_4 \\
 Z_7 = -0,265216F_1 + 0,304890F_2 + 0,611011F_3 + 0,159036F_4 \\
 Z_8 = 0,969174F_1 + 0,034534F_2 + 0,033953F_3 + 0,072645F_4 \\
 Z_9 = -0,226054F_1 + 0,768374F_2 + 0,121579F_3 + 0,291972F_4 \\
 Z_{10} = 0,957864F_1 + 0,028662F_2 + 0,016465F_3 + 0,091079F_4 \\
 Z_{11} = 0,951599F_1 + 0,010632F_2 + 0,040580F_3 + 0,112874F_4 \\
 Z_{12} = 0,967848F_1 + 0,042048F_2 + 0,039556F_3 + 0,045604F_4 \\
 Z_{13} = 0,678481F_1 - 0,031280F_2 + 0,457566F_3 - 0,016067F_4 \\
 Z_{14} = -0,253973F_1 + 0,096838F_2 - 0,798011F_3 + 0,095963F_4 \\
 Z_{15} = 0,117796F_1 + 0,353424F_2 + 0,228869F_3 + 0,778486F_4
 \end{cases} \quad (5.1)$$

де Z_i – стандартизовані значення змінних X_i ;

F_1 – інноваційний розвиток РОС;

F_2 – промислове спрямування розвитку РОС;

F_3 – фінансова складова розвитку регіону;

F_4 – інвестиційна складова розвитку регіону.

Залежність значень головних компонент від значень залежних показників матиме наступний вигляд:

$$\begin{cases}
 F_1 = 0.122Z1 + 0.028Z2 + 0.052Z3 + 0.127Z4 + 0.134Z5 - 0.045Z6 - 0.039Z7 + \\
 + 0.137Z8 - 0.032Z9 + 0.135Z10 + 0.134Z11 + 0.136Z12 + 0.094Z13 - 0.033Z14 + 0.018Z15 \\
 F_2 = 0.089Z1 + 0.472Z2 - 0.173Z3 - 0.024Z4 - 0.036Z5 - 0.249Z6 + 0.166Z7 + \\
 + 0.018Z8 + 0.397Z9 + 0.014Z10 + 0.004Z11 + 0.024Z12 - 0.005Z13 + 0.031Z14 + 0.155Z15 \\
 F_3 = -0.099Z1 - 0.005Z2 - 0.248Z3 - 0.051Z4 - 0.019Z5 + 0.277Z6 + 0.343Z7 + \\
 + 0.03Z8 + 0.036Z9 + 0.018Z10 + 0.032Z11 + 0.034Z12 + 0.282Z13 - 0.483Z14 + 0.092Z15 \\
 F_4 = 0.149Z1 - 0.052Z2 + 0.434Z3 + 0.027Z4 + 0.052Z5 - 0.242Z6 + 0.154Z7 + \\
 + 0.037Z8 + 0.238Z9 + 0.048Z10 + 0.062Z11 + 0.02Z12 + 0.003Z13 + 0.028Z14 + 0.526Z15
 \end{cases} \quad (5.2)$$

Сформовані узагальнюючі фактори F_1, F_2, F_3, F_4 дозволять здійснити побудову математичних моделей залежності інноваційного розвитку РОС від їх впливу (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Дані виявлення наявності й характеру взаємозв'язку між показниками, що характеризують інноваційний розвиток РОС, та головними компонентами*

Області	Y1	Y2	Y3	F1	F2	F3	F4
АР Крим	92.77	53	38667.7	-0,286349	-0,77282	-0,24791	-0,15400
Вінницька	37.15	75	29496.5	-0,578157	-0,53774	-0,66183	-0,32173
Волинська	105.78	8	17794.3	-0,464069	-0,95100	1,50470	0,35285
Дніпропетровська	302.27	164	130605.8	0,274457	0,20978	-0,74674	1,33394
Донецька	1390.24	171	151930	-0,091685	1,17567	-0,80363	0,95473
Житомирська	4.38	28	21780.5	-0,530817	-1,01648	-0,56590	0,49075
Закарпатська	0.95	11	18247.6	-0,510518	-1,29001	0,00829	-1,88464
Запорізька	997.9	446	44445.6	-0,080518	0,74474	1,27986	2,00920
Івано-Франківська	1451.09	156	26182.9	-0,314995	2,08645	0,51658	-2,64651
Київська	394.19	100	59090.4	0,092279	-0,42056	0,03097	-0,03474
Кіровоградська	39.24	59	20582.2	-0,482875	-0,01624	-0,13933	-0,36294
Луганська	1681.43	49	52610.2	-0,209008	1,93679	0,18063	0,07249
Львівська	512.8	115	52439.6	0,379284	-0,15412	1,51901	-0,72101
Миколаївська	74.74	61	27072	-0,496035	-0,26537	0,61963	1,35780
Одеська	498.13	108	61432.3	0,372524	-0,24615	-0,04934	-1,01585
Полтавська	1901.01	64	47538.8	-0,063832	2,05412	-1,01891	-0,08577
Рівненська	3.41	19	19030.8	-0,547517	-0,56267	1,08355	0,98141
Сумська	1480.57	378	23217	-0,110691	1,71115	0,08511	0,65324
Тернопільська	117.11	122	17103.4	-0,005485	-0,14226	2,44623	-0,63501
Харківська	1861.63	276	74826.3	1,065818	0,72731	-0,84138	-0,05119
Херсонська	191.36	95	18532.9	-0,500680	-0,15106	-0,39830	-0,19452
Хмельницька	1.93	27	23128.9	-0,554753	-0,38278	0,42018	0,70505
Черкаська	38.05	125	26416.6	-0,132098	-0,80419	-0,48561	-0,00086
Чернівецька	6.16	58	12523.5	-0,261739	-0,76797	-0,13420	-1,26196
Чернігівська	35.89	42	21408	-0,532137	-0,99396	-1,32328	0,76592
м.Київ	1292.44	580	225282.3	4,630244	-0,62006	0,12847	0,09756
м.Севастополь	7.62	13	9944	-0,060647	-0,55058	-2,40684	-0,40421

* Складено автором

Узагальнюючі фактори F1, F2, F3, F4 дадуть змогу нам здійснити побудову математичних моделей залежності інноваційного розвитку РОС. Для залежних змінних Y використаємо такі показники:

Y_1 – обсяг інноваційної продукції у 2012 році, млн. грн.;

Y_2 – освоєння інноваційних видів продукції у промисловості, 2012 рік, найменувань;

Y_3 – валова додана вартість по регіонам (у фактичних цінах, млн. грн., прогнознi значення на 2012 рік за методом Гольта).

На основі покрокової регресії отримано наступний вигляд економетричної моделі, що описує зв'язок обсягу випуску інноваційної продукції з головними компонентами F1, F2, F3, F4 і має вигляд:

$$\hat{Y}_1 = 537,79 + 264,8F_1 + 577,19F_2, \quad R^2 = 0,89 \quad (5.3)$$

З отриманого рівняння (5.3) зрозуміло, що адекватно описано зв'язок між залежною і незалежними змінними, так як фактичне значення F-критерію $F = 44,734 > F_{tabl} = 2,82$ (при ступенях свободи $V_1 = 4$ і $V_2 = 22$ та рівні значущості $\alpha = 0,05$). Параметри моделі для головних компонент F3 та F4 не є статистично значимими з ймовірністю 0,95, на відміну від F1 та F2 (значення t -статистики по модулю перевищує табличне значення критерію Стьюдента $t_{tabl} = 2,074$ при рівні значущості $\alpha = 0,05$ і $V = 22$ ступенів вільності).

Це означає, що збільшення обсягу випуску інноваційної продукції в областях України тісно пов'язане з факторами інноваційного розвитку РОС (F1) та промислового спрямування розвитку РОС (F2). При чому промислове спрямування для збільшення обсягів інноваційної продукції на даному етапі розвитку промисловості в Україні в два рази більше впливає на результат ніж інноваційний розвиток РОС і якісний перехід на наступний щабель розвитку дасть змогу збільшити результат на 264,8 млн. грн. у випадку покращення функціонування РОС і на 577,19 млн. грн. при приведенні її до відповідності

потреб промисловості у регіоні в середньому по областях України. Очевидно, що отримати такий приріст в кожній області неможливо, так як значення є середнім, і особливо низькі результативні показники будуть в регіонів, які визначені нами, як регіони з слабким розвитком РОС (див. параграф 4.5), але в загальному при вирівнюванні їх рівня розвитку, запропонованими раніше методами можна отримати ріст до вказаних прогнозних значень.

Також, на основі покрокової регресії отримаємо вигляд економетричної моделі, що описує зв'язок освоєння інноваційних видів продукції у промисловості з головними компонентами F1, F2, F3, F4:

$$\hat{Y}_2 = 126,04 + 103,5F_1 + 43,3F_2 + 33,73F_4, \quad R^2 = 0,71 \quad (5.4)$$

З отриманого рівняння (5.4) зрозуміло, що адекватно описано зв'язок між залежною і незалежними змінними, так як фактичне значення F-критерію $F = 13,692 > F_{tabl} = 2,82$ (при ступенях свободи $V_1 = 4$ і $V_2 = 22$ та рівні значущості $\alpha = 0,05$). Параметр моделі для головних компонент F3 не є статистично значимим з ймовірністю 0,95, на відміну від F1, F2 та F4 (значення t -статистики по модулю перевищує табличне значення критерію Стюдента $t_{tabl} = 2,074$ при рівні значущості $\alpha = 0,05$ і $V = 22$ ступенів вільності).

Таким чином, на цей параметр найбільше впливає фактор інноваційного розвитку РОС, меншою мірою промислове спрямування розвитку РОС в регіоні та інвестиційна складова розвитку регіону, а отже і його інвестиційна привабливість. В середньому при збільшенні якісного рівня розвитку РОС можна отримати результативне збільшення на 103 одиниці, при приведені до промислової відповідності на 43 одиниці та при збільшенні інвестиційної привабливості регіону на 33 одиниці.

І останній отриманий вигляд економетричної моделі, що описує зв'язок обсягу валової доданої вартості в областях з головними компонентами F1, F2, F3, F4 і має вигляд:

$$\hat{Y}_3 = 47086,30 + 39714,06F_1, \quad R^2 = 0,74 \quad (5.5)$$

З отриманого рівняння (5.5) зрозуміло, що адекватно описано зв'язок між залежною і незалежними змінними, так як фактичне значення F-критерію $F = 15,969 > F_{tabl} = 2,82$ (при ступенях свободи $V_1 = 4$ і $V_2 = 22$ та рівні значущості $\alpha = 0,05$). Параметри моделі для головних компонент F2, F3 та F4 не є статистично значимими з ймовірністю 0,95, на відміну від F1 (значення t -статистики по модулю перевищує табличне значення критерію Стьюдента $t_{tabl} = 2,074$ при рівні значущості $\alpha = 0,05$ і $V = 22$ ступенів вільності).

Показник валової доданої вартості є одним з найважливіших показників, який показує соціально-економічний розвиток регіону та його інноваційну спрямованість, віддаленість від сировинного спрямування та рівень розвитку економіки в плані створення високотехнологічного продукту. Як бачимо з економетричної моделі значущим виявився тільки фактор інноваційного розвитку РОС і він по розрахунках значимо впливає на розмір валової доданої вартості в регіоні, причому якісне збільшення на одиницю інноваційного розвитку РОС, збільшує розмір валової доданої вартості в регіоні на 39714 грн. на даний момент. Отже, інноваційний розвиток РОС напряму впливає на розвиток економіки регіону, на його віддаленість від сировинної моделі розвитку та наближеність до процесів створення високотехнологічного продукту в регіоні.

Таким чином, щоб отримати підвищення основних показників економічного розвитку регіонів, та зокрема інноваційної її складової та складової підвищення валової доданої вартості, а отже високотехнологічності створюваного продукту, необхідне підвищення показників інноваційного розвитку РОС. До таких показників в першу чергу ввійшли підвищення кваліфікації кадрів, кількість студентів, що навчаються на бюджетній основі, випуск магістрів та зменшення кількості студентів на одного викладача в вузах I-V рівня акредитації. Ці показники напряму пов'язані з фактором інноваційного розвитку РОС. Покращення цих показників на граничні значення дасть змогу отримати річний

ріст показників валової вартості на 39714 грн., обсягу інноваційної продукції на 264,8 млн. грн. та на 103 найменування освоєння інноваційних видів продукції в середньому по областях України. Також відповідно до поділу на три кластера областей за рівнем розвитку РОС (параграф 4.5) можна визначити, що першочерговими за таким покращенням показників є області з першого та другого кластеру – високого та середнього розвитку РОС. Для областей в яких визначено невідповідність розвитку РОС та розвитку промисловості регіону (параграф 4.5) вкрай необхідно покращення фактора F2 промислове спрямування розвитку РОС, який складається з показників кількості учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів та кількості випускників, які отримали направлення на роботу. Відповідність спеціалізації РОС промисловій спеціалізації регіону дозволить якісно збільшити показники обсягу випуску інноваційної продукції та освоєння нових видів інноваційної продукції в промисловості. Очевидно залучення більшої кількості спеціалістів до цього процесу особливо в промислових областях дасть змогу підвищити показники на 577,19 млн. грн. та 43 відповідно в рік в середньому по областях України.

Також слід відзначити незначний вплив фінансових факторів, так фактор F3 показника капітальних інвестицій взагалі не ж значущим, а фактор F4, який характеризує рівень прямих іноземних інвестицій вплинув тільки на освоєння інноваційних видів продукції. Це означає що діяльність РОС в областях України практично не залежить в даний момент від капітальних та іноземних інвестицій, в освіту інвестується вкрай мало, і це очевидно відображається в подальшому на економічному розвитку регіону загалом.

5.5. Поліпшення управління інноваційним розвитком регіональних освітніх систем в інформаційному суспільстві

Управління інноваційним розвитком РОС в інформаційному суспільстві повинне включати в себе взаємодію між державою, системою освіти та економічними суб'єктами регіону, яким необхідні кваліфіковані кадри. Постійні зміни в використанні актуальних технологій та пошук інновацій ставлять перед економікою завдання випуску інноваційного продукту з вимогою здешевлення процесу виробництва. Це приводить до різкого збільшення попиту на кваліфікованих працівників творчих напрямків, коли рутинна робота будь-якого виду успішно замінюється автоматизацією виробництва. У той же час у процесі постійних змін система освіти в наш час не справляється з завданнями підготовки випускника з актуальними знаннями. Причинами цьому є часовий розрив і помітна відмінність теорії та практики, слабе залучення практичного досвіду й інновацій, що не дозволяють відповідати змістовно-компетентнісному наповненню освітнього процесу вимогам часу.

Для управління інноваційним розвитком складної системи, якою виступає в нашому дослідженні РОС, повинно бути характерним те, що в якості ключового джерела постійного росту і розвитку виступає творча діяльність, створення та поширення нововведень. Модель управління інноваційною організацією заснована на такому підході, який відрізняється від інших, характерних для концепцій реінжинірингу, загальної якості, безперервних змін та ін. Одна з головних відмінностей полягає в ролі, місці і значенні НДДКР у розвитку організації. Якщо для попередніх управлінських підходів було характерним ставлення до НДДКР виключно як до витрат, коли дослідження та розробки продуктів розглядалися як накладні витрати, то для моделі управління інноваційною системою вихідним є ставлення до таких робіт як до активів та інвестицій [3].

Основним методом поліпшення управління інноваційного розвитку РОС повинна стати інноваційна стратегія, яка за основну мету мала б ставити не

стільки розвиток самих інновацій у кількісному вираженні, скільки розвиток міжфункціональних зв'язків трикутника взаємодії «освіта – бізнес – наука». Така стратегія повинна вирішувати основні завдання такої взаємодії, тим більше, що основні елементи цієї взаємодії тісно переплітаються та проявляються у вигляді самих елементів РОС, де також присутній бізнес у вигляді приватних навчальних закладів та наука у вигляді науково-педагогічних кадрів. У процесі побудови стратегії поліпшення управління інноваційним розвитком РОС необхідний комплексний погляд на інновації, які впроваджуються в самій системі та їх зв'язок з зовнішніми елементами. При цьому вкрай важливо оцінювати та здійснювати їх повне впровадження від початку проектування і створення та до кінцевого результату отримання вигоди для інших суб'єктів економіки регіону.

Серед основних базових принципів створення моделі поліпшення інноваційного розвитку необхідно виділити наступні:

1. Підтримка та створення органами управління освіти та іншими державними органами, що зацікавлені в процесі, організаційних структур, які повинні стимулювати та контролювати впровадження інновацій, оцінювати ефект від їх впровадження в інших сферах економіки регіону.
2. Визначення основних стратегічних напрямків розвитку освіти, взаємодії науки, освіти та бізнесу.
3. Розробка стимуляційних механізмів залучення інновацій у РОС, впровадження останніх досягнень наукової підсистеми регіону, залучення бізнесу до освітнього процесу в регіоні та корекції вибору спеціалізацій.
4. Визначення основних шляхів міжфункціональної взаємодії між елементами РОС, економіки регіону, бізнесу, регіонального ринку праці та інших підсистем регіону в плані генерації і впровадження інновацій, оцінки ефекту від таких процесів, визначення псевдоінновацій та хибних напрямків розвитку.

Слід звернути окрему увагу на стратегічне планування на вищому рівні визначення основних напрямків інноваційного розвитку загальнодержавної

системи освіти та її взаємодії з наукою та бізнесом, для подальшої реалізації на регіональних рівнях (рис. 5.12).

Без загальної стратегії розвитку зі збереженням інтересів усіх суб'єктів (держави, науки, освіти та бізнесу) побудова регіональної моделі є вкрай утруднена та ускладнена ризиками розвитку в невірних напрямках

Центральним елементом моделі стратегічного та регіонального управління інноваційним розвитком РОС зі збереженням інтересів освіти, науки та бізнесу, на нашу думку, є інтереси населення регіону загалом та окремої людини зокрема як споживача освітніх послуг і об'єкта, що дозволяє дотримуватись інтересів інших суб'єктів – бізнесу, науки, освіти та держави. Для забезпечення інтересів усіх елементів моделі держава повинна проводити стратегічне управління розвитком РОС з поступовим зміщенням владно-функціональних повноважень до регіонального рівня. Відтак управління на даному інституційному рівні повинно приводити до балансу інтересів та забезпечувати соціально-економічний розвиток регіону через задоволення попиту наукових установ, закладів освіти та бізнесу на освіченого, висококваліфікованого працівника.

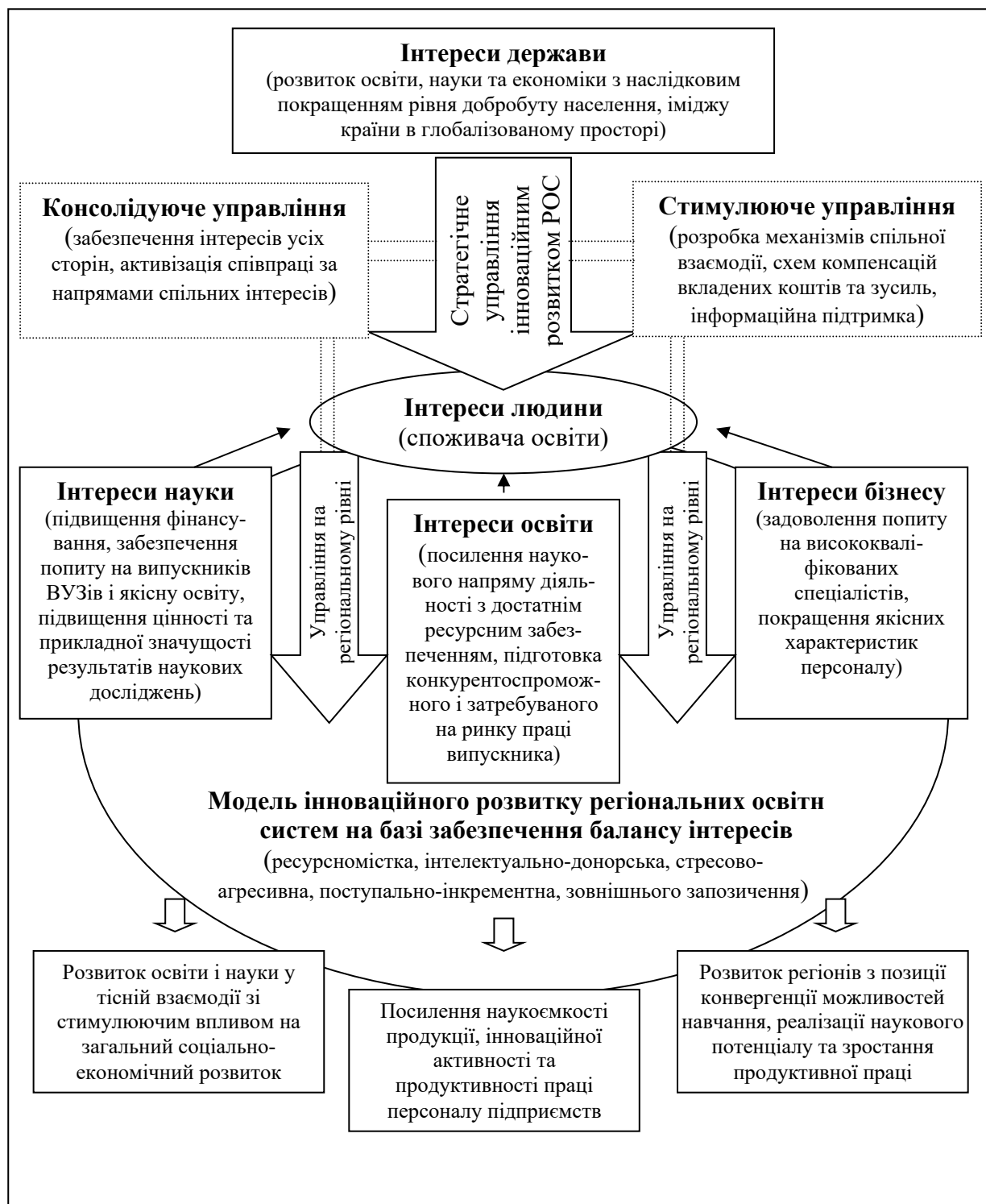

Рис. 5.12. Стратегічне та регіональне управління інноваційним розвитком РОС зі збереженням інтересів освіти, науки та бізнесу*

* Складено автором

Серед основних стратегічних проблем планування інноваційного розвитку РОС залишаються концептуальні питання, які є невирішеними в нашій державі протягом тривалого часу, зокрема:

- подальший перехід до західної схеми науки при університетах;
- розробка продуктивних і реальних для слідування векторів взаємодії освіти, науки та бізнесу;
- стимулювання розвитку приватних навчальних закладів та приватної науки;
- розвиток малого та середнього бізнесу з активними взаємодіями із науковими й освітніми установами задля спільного проведення наукових досліджень як передумов ефективного впровадження інновацій.

Деякі стратегічні напрямки управління розвитком системи освіти і науки можуть суперечити інтересам один одного на сучасному етапі розвитку нашої держави. Прикладом такого конфлікту може бути перехід до прийнятої в розвинутих країнах моделі університетської науки, коли основні наукові центри та лабораторії знаходяться в підпорядкуванні університетам, де по-суті і зосереджено весь науковий потенціал. Така модель показала свою перспективу в розвинутих країнах і надалі в них активно використовується. На заході у розвинутих країнах зараз є три гілки наукових установ – національна, університетська і приватна наука. В Україні звичайно ж наразі найбільш розвинутою є національна гілка у вигляді Національної академії наук. У розвинутих країнах її частка незначна, а найбільший розвиток має університетська наука. Перевага полягає в тому, що уже на етапі підготовки студентів кращі з них готуються до наукової спеціалізації безпосередньо за місцем навчання та викладацький склад займається не теоретичним викладанням, але й науковою та науково-практичною діяльністю. Очевидно цей напрям розвитку науки має під собою підстави, перевірений часом та прикладним теоретичним ефектом у розвинутих країнах, але бездумне його копіювання високими темпами в Україні може привести до зникнення Національної академії наук та її інститутів і науки цілком без утворення подібних закладів при

університетах (нажаль, наразі вищі навчальні заклади з масовим утворенням відповідних лабораторій, науково-дослідних, інформаційних та інших центрів, не мають для цього реальних ресурсних можливостей і функціонування таких підрозділів часто є формальним та слабо перспективним, тип паче з точки зору їх реальної інноваційної діяльності). У той же час без розвитку університетської науки Україна найближчим часом буде значно програвати університетам розвинутих країн. У першу чергу це пов'язано з рейтингами вузів, за якими досить часто студенти обирають собі навчальний заклад, а організації й бізнес-структури – співпрацю та фінансування. Рейтинги вузів зараз складаються на основі таких показників, як кількість публікацій у найбільш престижних наукових журналах (рейтинги ARWU, SCImago), індекси цитування (рейтинги ARWU, THE, QS, SCImago), експертні оцінки, дані з різного роду анкет (рейтинги THE, QS), кількість випускників, частка аспірантів серед учнів, пропорція «співробітник / студент» (рейтинги THE, QS), пропорція іноземців серед студентів і співробітників, спільні публікації з іноземцями (рейтинги THE, QS, SCImago). Без науки при університетах вітчизняні вузи приречені бути в кінці таких рейтингів та й узагалі найближчим часом з них зникнути – тільки за перших шість місяців 2013 року з міжнародного рейтингу Webometrics Ranking of World's Universities «вилетіло» 5 вітчизняних навчальних закладів [92]. Таким чином, у першу чергу необхідна стратегічна програма розвитку університетської науки зі збереженням академічної для забезпечення конкурентоздатності основного інституційного елементу РОС – навчальних закладів.

Також однією з доволі серйозних проблем залишається проблема випуску кваліфікованих спеціалістів навчальними закладами регіону з задоволенням попиту з боку регіонального ринку праці. Особливо легко цю проблему в наш час можна простежити на прикладі галузі ІТ, зокрема сфери офшорного програмування в Україні. У цій галузі дуже швидко змінюються технології і попит на спеціалістів різних спеціалізацій (по суті кожних 3-4 роки). Якщо ще три роки тому були актуальні програмісти, які володіють мовою програмування Delphi, то тепер високий попит на спеціалістів програмування на Java в зв'язку з

ростом популярності мобільних технологій та ОС Android (попит зріс на 67% за перше півріччя 2013 року [35]). Така ситуація очікуються і в більшості інших сфер, де некваліфікована робота заміниться автоматизацією й актуальними будуть переважно творчі професії, які через швидку зміну технологій потребуватимуть постійної актуалізації та оновлення знань. У свою чергу це призводить до того, що навчальні заклади не здатні забезпечити в умовах швидких змін попит на регіональному ринку праці на нові професії та спеціалістів з нових технологій через високу інертність навчальних програм, нестачу висококваліфікованих педагогічних кадрів, вкрай обмежене фінансування для забезпечення освітнього процесу за новими технологіями. Деякі ІТ компанії, як для прикладу SoftServe (одна з найбільших українських компаній, що займається в основному офшорним програмуванням, а також наданням консультаційних послуг у цій галузі і має центри у Львові, Рівному, Києві, Івано-Франківську, Чернівцях, Дніпропетровську та Севастополі), пробують вирішувати цю проблему відкриттям своїх власних навчальних центрів та ІТ академій. Зрозуміло, що це можуть дозволити тільки великі компанії, яких в Україні не так вже й багато. Це свідчить про те, що необхідна державна програма сприяння співпраці роботодавця з вітчизняними закладами освіти, взаємодії у сфері підготовки кадрів, актуалізації знань як стратегічного напрямку управління інноваційним розвитком РОС. На регіональному рівні влада повинна забезпечити реалізацію інноваційно-креативної функції в регіоні через взаємодію освіти, науки та бізнесу з метою створення і поширення нових знань, а також отримання стратегічних ефектів у вигляді розвитку бізнесу, підвищення зайнятості, формування привабливості регіону для інвесторів та висококваліфікованих мігрантів, підвищення якості життя населення на довгострокову перспективу.

Необхідні стратегії поліпшення управління інноваційним розвитком РОС узагальнено в табл. 5.6.

Програми та стратегії управління інноваційним розвитком РОС *

Стратегічний напрямок	Програма дій	Загальний опис	Очікуваний результат
Підвищення конкурентоздатності навчальних закладів регіону	Стратегія розвитку університетської науки зі збереженням академічної науки	Загальнодержавна стратегія, яка передбачає стимулювання розвитку науки при університетах, створення при них лабораторій, наукових центрів. При цьому важливо зберегти академічну науку. Термін дії – 10 років	Підвищення конкурентоздатності РОС, престижу навчальних закладів та їх розвитку
	Програма розвитку та створення приватних навчальних закладів	Загальнодержавна програма, що полягає в стимулюванні розвитку приватних навчальних закладів. По аналогії з малим бізнесом приватні навчальні заклади здатні швидше реагувати на ринок, попит та економічні зміни. Термін дії – 5 років	Підвищення конкурентоздатності РОС
	Програма забезпечення неперервності освітнього процесу в регіоні	Загальнодержавна програма та цільові регіональні програми, що ціленаправлені на забезпечення неперервності освітнього процесу в регіонах, створення нових навчальних закладів або їх заміна на нові види освітніх послуг у регіонах, де порушено неперервність. Термін дії – 5 років	Підвищення конкурентоздатності РОС, соціально-економічний розвиток регіонів
Впровадження інновацій в освіту	Програма залучення інновацій в освітню сферу	Загальнодержавна програма, що полягає в стимуляції залучень інновацій в освітній процес та управління освітою. Термін дії – 10 років	Підвищення конкурентоздатності РОС, навчальних закладів регіону, інноваційний розвиток промисловості регіону.
	Програма стимуляції розвитку нових видів освітніх послуг	Загальнодержавна програма та цільові регіональні програми, що полягають в стимулюванні розвитку дистанційної освіти, e-learning та ін. Термін дії – 5 років	Підвищення конкурентоздатності РОС, навчальних закладів регіону
Активізація й ефективізація взаємодії освіти, науки та бізнесу регіону	Програма стимулювання залучення кваліфікованих практиків до освітнього процесу	Загальнодержавна програма та цільові регіональні програми, що полягають у залученні кваліфікованих практиків до освітнього процесу шляхом підвищення оплати праці викладачів і виділення їм житла в регіонах. Термін дії – 5 років	Підвищення конкурентоздатності РОС, навчальних закладів регіону

	Програма розвитку взаємодії науки, освіти та бізнесу регіонів і використання результатів їх діяльності	Загальнодержавна та регіональні цільові програми сприяння трансферу знань між освітою, наукою та бізнесом, що полягають у створенні спільних об'єднань, стимулюванні взаємодії та обміном кадрами. Термін дії – 5 років	Підвищення конкурентоздатності РОС, навчальних закладів та науки регіону. Стимулювання соціально-економічного розвитку регіону
	Програма залучення інвестицій бізнесу в освіту та розробки компенсаційних механізмів	Загальнодержавна та регіональні цільові програми залучення інвестицій в освіту. Розробка компенсаційних механізмів, які б мали базуватись на виплатах державою та з місцевих бюджетів для повної чи часткової компенсації затрат бізнесу щодо інноваційного розвитку освіти. Термін дії – 10 років	Підвищення конкурентоздатності РОС, навчальних закладів та науки регіону. Стимулювання соціально-економічного розвитку регіону

* Складено автором

Основною проблемою реалізації пропонованих програм в Україні є в першу чергу реальне виконання вже діючих та оцінка отриманих результатів. Нажаль, слід констатувати, що більшість прийнятих програм регіонального та освітнього розвитку в нашій державі анонсують важливі завдання, але дуже повільно втілюються в життя та по-суті не проводиться об'єктивного аналізу ефектів від їх реалізації.

Програми стимулювання інноваційного розвитку РОС повинні забезпечити виконання інноваційно-креативної функції регіону. Інноваційно-креативна функція виявляється у безпосередньому створенні нових знань, технологій і техніки та їхньому поширенні у регіоні (рис. 5.13). Основними елементами, що повинні забезпечити створення цієї функції, є регіональний трикутник знань «освіта-наука-бізнес», основним завданням яких у межах даної функції має стати підготовка висококваліфікованих кадрів.

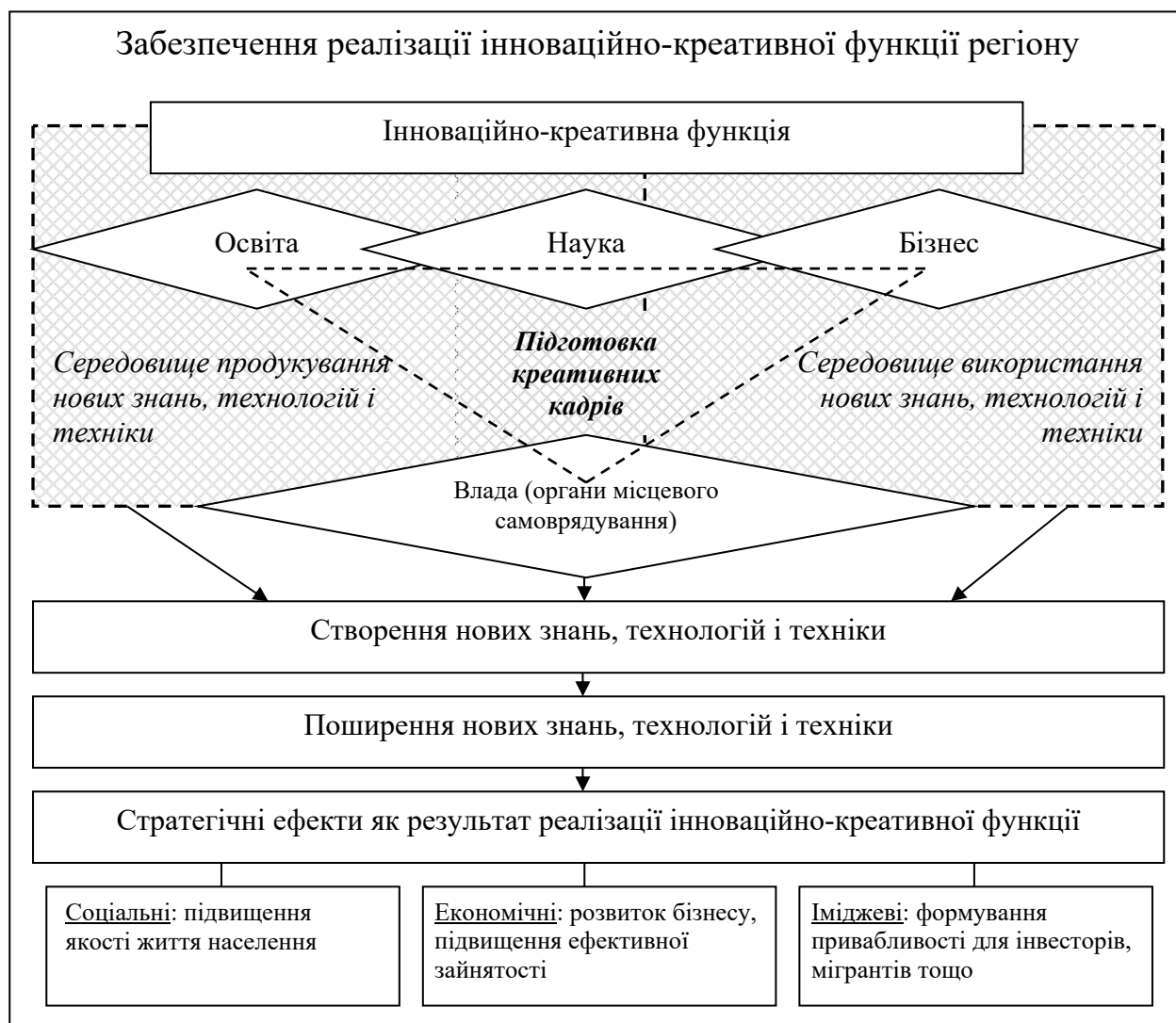

Рис. 5.13. Концептуальна модель реалізації інноваційно-креативної функції регіону*

* Складено автором

Суб'єктами (інституційний вимір), які найбільшою мірою виражають ефективність реалізації інноваційно-креативної функції, є науково-дослідні і проектно-конструкторські установи, провідні вищі навчальні заклади, інноваційні та технологічні парки, а також підприємницькі структури, що здебільшого є замовниками й осередками впровадження інновацій. Зазначимо, що ці об'єкти не лише пов'язані з генеруванням суто технологічних інновацій, а й завдяки високоякісній освіті, професійним та виробничо-технологічним зв'язкам впливають на продукування суспільних нововведень загалом.

Реалізація стратегій інноваційного розвитку РОС повинна опиратись на економічні та математично-статистичні методи, які дозволять виробити правильні стратегії на основі наявних статистичних показників, корегувати етапи поліпшення управління цим розвитком та уточнювати отриманні результати для подальшого планування. Поліпшення плануванням потрібно впроваджувати на кожному етапі інноваційного розвитку з використанням відповідної моделі, яка повинна охоплювати весь цей процес – від генерації інновацій до оцінки ефекту від їх впровадження (табл. 5.7).

Застосування методів економічного аналізу, математичного планування і прогнозу в моделі поліпшення управління інноваційним розвитком РОС повинно стати основою вироблення стратегії їх інноваційного розвитку на близьку та далеку перспективу. При цьому важливо забезпечити генерацію та сприйняття інновацій у всіх елементах РОС і суб'єктах взаємодії, особливо наукової підсистеми та сфери впровадження основних результатів – економіки регіону.

Таблиця 5.7

Етапи інноваційного розвитку РОС
та методи прийняття відповідних управлінських рішень*

Етапи стимулювання інноваційного розвитку	Задачі	Методи прийняття управлінських рішень
I. Початковий етап	Стимулювання генерації інновацій розвитку РОС	Метод аналізу ієрархій
	Вибір інновацій для впровадження за оцінкою ефекту від використання	Метод розстановки пріоритетів, ABC аналіз, теорія рішень
II. Етап впровадження конкретних інновацій	Визначення плану та етапів впровадження інновацій	Теорія розкладів, імітаційне моделювання, мережеве планування, графіки Ганта
	Визначення обсягу фінансування, інвестицій	Динамічне моделювання, оптимізаційні методи, фінансовий і економічний аналіз
	Планування ефективної взаємодії суб'єктів та об'єктів впровадження	Мережеве планування та управління

	інновації	
III. Контроль за процесом та якістю впровадження, дотримання строків	Вибір черговості виконання робіт	Мережеве планування
	Контроль за дотриманням якості впровадження	Діаграми Парето
	Контроль за дотриманням строків впровадження	Мережеве планування, динамічне програмування
IV. Оцінка ефекту від впровадження інновацій	Оцінка ефекту від впровадження інновацій	Теорія корисності, SWOT аналіз
	Прогноз кількості та якості наступних впроваджень	Регресійний аналіз, авто регресія, метод Дельфі, модель Бокса-Дженкінса, системи економетричних рівнянь

* Складено автором

Отже, поліпшення управління інноваційним розвитком РОС повинно стати однією з головних завдань держави на сучасному етапі стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів України. Вкрай необхідно приймати та розробляти нові програми взаємодії бізнесу, науки й освіти, переймати основні моделі розвинутих країн у забезпеченні розвитку університетської освіти та бізнес-моделей підготовки креативних кваліфікованих кадрів і в той же час зберегти академічну науку та освітні традиції регіонів України.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 5

1. Розвиток РОС як надзвичайно складний і суперечливий процес вимагає урегульованості у напрямку чітких орієнтирів, на які мають бути орієнтовані трансформаційні зміни. Теоретичним підґрунтям для встановлення таких орієнтирів мають стати нові прогресивні концепції і моделі розвитку РОС. При

цьому, розвиток РОС слід розуміти як тривалий, цілеспрямований, випереджувачого характеру неоднотипний процес зміни підходів організації освітнього процесу при врахуванні взаємовпливів детермінацій інших регіональних підсистем та загального соціально-економічного розвитку регіону. Особливу увагу слід приділити співвіднесенню розвитку РОС з розвитком економічної підсистеми регіону, насамперед такої важливої регіональної підсистеми – ринку праці, що вимагає орієнтації розвитку РОС на прогностичні розрахунки потреби регіону в кадрах відповідної кваліфікації з пріоритетністю розвитку окремих видів економічної діяльності.

2. Обґрунтовано, що розвиток РОС має бути спрямований на новітнє інформаційне наповнення навчального процесу щодо способів людського розвитку, співіснування; освоєння нового компетентнісного підходу до освоєння особами нових знань й мотивацією їх продукувати особами, що навчаються; формування інституціонального середовища інноваційної активності, продукування нових ідей подальшого людського поступу, розвитку держави та її регіонів; 4) впровадження у навчальний процес нових прогресивних технологій, насамперед віртуалізації навчання.

3. При виборі конкретних концепцій й моделей розвитку РОС важливо в першу чергу брати ті з них, які враховують положення діалектики, біологічні та соціальні закони (закон послідовності проходження фаз розвитку, закон традиції, закон багаторівневої асиметрично-рівноважної квантово-циклічної системи саморегулюючого взаємозалежного розвитку та ін.). Серед теоретичних напрацювань в царині моделей розвитку та управління розвитком найбільша відповідають окресленим вище вимогам синергетична та пасіонарна моделі. Але, ці моделі в недостатній мірі враховують концептуальні моделі людини. Реалізація згаданих моделей вимагає створення в суспільстві умов, формування середовища для саморозвитку, здійснення у виробничих організаціях управлінської діяльності по реалізації кадрово-економічної функції. Обрані нові моделі розвитку РОС в Україні мають забезпечувати органічний перехід до інформаційного суспільства з дотриманням принципів випереджувального типу.

4. Перспективна модернізація системи освіти в регіонах повинна мати випереджувальний характер порівняно з розвитком інших підсистем регіону і має відбуватися в умовах врахування нової парадигми науки у таких пріоритетних напрямках: модернізація системи управління освітою; забезпечення доступності та безоплатності освіти в регіонах; підтримка доступу до освіти людей з особливими потребами, малозабезпечених верств населення, дітей-сиріт; дотримання високих стандартів та якості освіти; підвищення якості педагогічних працівників, розробка програми державної підтримки педагогів, особливо у регіонах; формування економіки освіти, підтримка якісної приватної освіти, розвиток освітнього менеджменту та освітніх інновацій, підтримка нових освітніх проектів та послуг, створення нормативно-правового поля сприятливого до залучення та використання ресурсів й інвестицій до ринку освітніх послуг.

5. Обґрунтовано основні етапи модернізації освітнього процесу в висхідному напрямі в початковій та загальній, професійній, вищій і неформальній освіті. При цьому акцентується увага на тому, що використовувані варіанти перспективної модернізації системи освіти в Україні повинні містити заходи, спрямовані на активізацію ефективної співпраці освітніх, наукових, управлінських та бізнес-структур. Їх реалізація можлива лише при ревіталізації університетів з метою посилення в них наукової функції та формування абсолютно нових функцій, зокрема таких, як надання освітніх послуг населенню будь-якого віку, організація науково-дослідної діяльності на інноваційній основі, а також забезпечення наскрізної освіти від нижчих до вищих ступенів та різнофахового спрямування.

6. З метою обґрунтування міри інтеграції освіти, науки і культури регіонів України в європейський простір з'ясовано просторово-функціональні можливості такої інтеграції в умовах міжнародної конкуренції і здатності України конкурувати у віртуальному просторі. Однією з найважливіших таких можливостей є поширення різних форм дистанційного навчання, що слід розглядати як перший етап органічного, побудованого на конкурентних засадах входження щойно сформованих РОС у світовий освітній простір (у т.ч.

європейський). Міра інтеграції освіти, науки і культури регіонів України як база конвергенції української освіти в європейську залежить від особливостей відтворення РОС України, котре в найближчі роки може значно ускладнитись через наростаючу конкуренцію з навчальними закладами країн сусідів, які можуть скористатися тими чи іншими недоліками реформування системи освіти України та отримати переваги для своїх РОС, регіонального ринку праці та національної економіки, зокрема через поетапну активізацію освітньої міграції в рамках транскордонних переміщень. Особливим мірилом інтеграції освіти, науки і культури регіонів України з європейськими має стати реалізація заходів повернення студентів, що навчалися за кордоном, до національної економіки. Серед таких заходів до уваги слід взяти компенсаційні механізми, що дозволяли б отримувати від держави кошти при поверненні та відкритті власної справи чи знаходженні роботи в Україні, зміцнення стану вітчизняних вузів та наукових установ може з метою попередження відтоку студентів на навчання в країни ЄС, що може негативно відобразитись на економіці прикордонних регіонів та держави загалом.

7. Окреслено напрямки розв'язання проблеми випуску кваліфікованих спеціалістів навчальними закладами регіону з задоволенням попиту його регіонального ринку праці, що є необхідною умовою для подальшого працевлаштування випускників навчальних закладів в регіоні шляхом врахування зміни попиту на спеціалістів різних спеціалізацій, який останнім часом кардинально змінюється кожних 3-4 роки у результаті стрімкої зміни технології. Особливо легко цю проблему в наш час можна простежити на прикладі галузі ІТ, зокрема сфери офшорного програмування в Україні. У зв'язку з цим слід впроваджувати заходи подолання інертності навчальних програм, нестачі висококваліфікованих педагогічних кадрів, браку фінансування для забезпечення освітнього процесу за новими технологіями на основі обґрунтованої державної програми сприяння співпраці роботодавців з вітчизняними закладами освіти, взаємодії у сфері підготовки кадрів, актуалізації знань як стратегічного напрямку управління інноваційним розвитком РОС. При цьому, на регіональному рівні на

чільному місці має бути така діяльність владних структур, яка була б здатна забезпечити реалізацію інноваційно-креативної функції в регіоні через взаємодію освіти, науки та бізнесу з метою створення і поширення нових знань та отримання стратегічного ефекту у вигляді розвитку бізнесу, підвищення зайнятості, формування привабливості регіону для інвесторів та висококваліфікованих мігрантів, підвищення якості життя населення.

8. Окреслено напрями підвищення конкурентоздатності освітньої системи України через подальший розвиток РОС: має відбутися структурна зміна будови таких систем (системоформуючим ядром кожної РОС мають стати університети третього тисячоліття); системоформуюче ядро має розвиватися на базі новітньої моделі такого університету, яка б орієнтувала його не тільки на розвиток як установи для навчання людей будь-якого віку, але й стала геронтологічною лабораторією, новітньою освітньою установою для молоді, центром виробництва новітніх біологічних, освітніх, соціальних та інших технологій, потрібних не тільки для виробництва інформації, послуг і товарів, але й необхідних кожній людині в практиці її життєдіяльності; такий університет повинен стати управлінським центром РОС; університети третього тисячоліття мають стати вогнищами дифузії технологічних інновацій до всіх елементів не тільки РОС, але й регіональних суспільних систем загалом, а також вони самі мають стати реципієнтами інновацій у сфері освіти і науки з інших розвинених країні світу; вони повинні стати здатними готувати середовище відповідних регіонів до сприйняття таких інновацій. Обґрунтовано конкретні заходи для підвищення конкурентоздатності освіти в Україні.

9. Для визначення причинно-наслідкових процесів соціально-економічного розвитку регіонів та інноваційного розвитку РОС автором застосовано методи факторного аналізу, зокрема метод головних компонент. У результаті застосування методу головних компонент встановлено, що для підвищення основних показників економічного розвитку регіонів (інновацій, доданої вартості), а отже забезпечення високої технологічності створюваного продукту, необхідне підвищення показників інноваційного розвитку РОС. До показників

розвитку РОС автором включені показники, що відображають підвищення кваліфікації кадрів; кількість студентів, що навчаються на бюджетній основі; випуск магістрів; зменшення кількості студентів на одного викладача в вузах I-V рівня акредитації. Від них безпосередньо залежатимуть показники інноваційного розвитку РОС. Отже, забезпечення соціально-економічного зростання вимагає поліпшення показників обох груп.

10. Розроблено конкретні рекомендації щодо факторів та величини їх зміни для стимулювання чи стримування інноваційного розвитку РОС з метою підвищення в результаті соціально-економічного розвитку усього регіону. Ці рекомендації структуровані відповідно до поділу областей України за рівнем розвитку РОС на три кластери. Визначено, що першочерговими стосовно покращенням показників є області першого та другого кластеру, які характеризуються високим та середнім розвитком РОС.

11. В центрі уваги повинні бути регіони, де виявлена невідповідність розвитку РОС та розвитку промисловості регіону. В цих регіонах вкрай необхідне посилення фактора промислового спрямування розвитку РОС, який повинен забезпечуватися певною кількістю учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів та кількості випускників, які отримали направлення на роботу. Відповідність спеціалізації РОС промисловій спеціалізації регіону дозволить якісно збільшити показники обсягу випуску інноваційної продукції та освоєння нових видів інноваційної продукції в промисловості. Встановлено, що діяльність РОС в областях України практично не залежить в даний момент від капітальних та іноземних інвестицій, адже в освіту інвестується вкрай мало, і це, очевидно, відобразиться негативно в подальшому на економічному розвитку регіону загалом. Визначена ймовірна величина змін основних макроекономічних показників регіону за допомогою встановленої економетричної моделі методом покрокової регресії.

10. Розроблено напрями поліпшення управління інноваційним розвитком РОС в інформаційному суспільстві, реалізація яких повинна спиратися на нові програми взаємодії бізнесу, науки й освіти, переймати основні моделі розвинутих

країн у забезпеченні розвитку університетської освіти та бізнес-моделей підготовки креативних кваліфікованих кадрів і в той же час зберегти академічну науку та освітні традиції регіонів України. Розв'язання цього завдання повинно стати одним з головних завдань держави на сучасному етапі стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів України.

Висновки

У дисертаційній роботі розроблено новий напрям теоретико-методологічних досліджень формування і розвитку РОС, який базується на ідеї створення РОС, охоплює понятійно-термінологічний апарат, сформоване автором теоретичне підґрунтя, обґрунтовані нові моделі практичної реалізації розвитку РОС з урахуванням завдань впровадження в них інновацій, спрямованих на активізацію побудови інформаційного суспільства. У результаті виконання дисертаційної роботи отримано ряд теоретичних результатів і практичних здобутків, по яких зроблено наступні висновки:

1. Сформовано, розвинено і уточнено понятійно-термінологічний апарат теми дослідження, зокрема з'ясована в світлі регіональної економіки як науки змістовна сутність регіональної освітньої системи, котра розкривається як підсистема державної освітньої системи та відносно автономна система регіонального рівня з розвиненими підсистемами, функціональною спрямованістю та диференціацією в різних регіонах залежно від специфіки територіальної спеціалізації їх освітніх закладів. Розроблена структурна модель регіональної освітньої системи в рамках інституційно-функціонального підходу, яка дозволила генерувати нові знання про РОС. При цьому, уточнена структура регіональної економічної системи (побудована графічна модель структурованості суперсистеми «регіон», яка дозволила унаочнити базові напрями взаємовпливів регіональної освітньої системи та інших підсистем регіону) і обґрунтована структура регіональної освітньої системи. Виділено неперервну освіту як цементуючу ланку РОС та окреслено принципи її формування і функціонування. Уточнено властивості та принципи, пов'язані з цілями і функціями регіональних освітніх систем, які дозволили виявляти основні взаємовпливи регіональної освітньої системи з іншими підсистемами в суперсистемі «регіон».

2. Розроблено підходи до дослідження РОС як складних структурних утворень, суть яких полягає у конкретизації територіальної організації РОС, з одного боку, та простеженні поетапного протікання інноваційних процесів у

таких системах з іншого боку. Розкрита суть і мета інноваційного розвитку регіональної освітньої системи і обґрунтовано необхідність дотримання часових і локалізаційних рамок впровадження інноваційних процесів в регіональні освітні системи на основі використання спеціально побудованих теоретичних та математичних моделей й оцінкою доцільності їх впровадження у сценарії розвитку. Розроблена модель інноваційного розвитку регіональної освітньої системи у вигляді схеми впливу та впровадження інновацій в основні її складові, яка вимагає наявності інноваційних механізмів не лише трансферу технологій, а й трансферу знань у цілому.

3. Здійснена поетапна (в розрізі аграрного, індустріального та сучасного, так званого, постіндустріального або інформаційного, суспільства) оцінка теоретичної спадщини, важливої для розуміння ролі освіти як своєрідного «механізму» отримання знань, що дало можливість автору виявити особливості трансформації підходів до сутнісного розуміння освіти як «процесу» і як «продукту», обумовлених суттєвими часовими і просторовими змінами в зовнішньому середовищі, з одного боку, та трансформацією теоретико-методологічних підходів до визначення ролі освіти для окремої людини та суспільства в цілому, з іншого боку. Проаналізовано документи нормативно-правового регулювання освіти в Україні за різними управлінськими рівнями, в результаті чого виявлено їх недоліки та визначено пріоритетні заходи з удосконалення вітчизняного законодавства.

4. Виявлено специфіку і здійснено систематизацію факторних впливів на інноваційний розвиток РОС у контексті обґрунтування теоретико-методологічних та прикладних засад дослідження. Встановлено потужність детермінацій розвитку РОС екзогенними глобалізаційним факторами, такими, як глобальні, євроінтеграційні, економічні, ринкові, демографічні та геопросторові, екзогенними факторами міждержавного характеру (зокрема такими, як політико-правові, інвестиційні, ціннісно-культурологічні та загально цивілізаційні) та ендогенними факторами (технічне забезпечення, специфіка освітніх послуг, педагогічні й управлінські кадри) й ознаковими (науково-пошукова діяльність,

співпраця науки й освіти, прогресивні форми навчання) групами. Довдено, що на даному етапі для РОС в Україні найбільш актуальними є детермінації глобальних (зокрема через реалізацію міжнародних освітніх програм) та євроінтеграційних факторів.

5. Обґрунтовано, що освітні стандарти, які мають лягти в основу регламентації трансформацій РОС, повинні забезпечити ефективний поступ РОС на шляху їх інноваційних змін та розвитку інформаційного суспільства. На основі врахування нових потреб суспільства сформульовано рекомендації щодо уточнення стандартів за напрямками регламентації їх змістового наповнення стосовно навчального процесу, обсягів навчального навантаження, вимог до підготовки студентів (учнів), способів оцінки якості послуг, рівня засвоєних знань, нормування термінів навчання. Сформульовано пріоритети розробки інноваційних стандартів освіти в розрізі основних груп та обґрунтована їх націленість на формування цілісної особистості, яка здатна вступати в продуктивні соціальні взаємодії, покращуючи в процесі власної діяльності не лише особистісний добробут, але й добробут суспільства.

6. Визначено, що пріоритетне місце в поліфакторній множинності впливів на інноваційний розвиток РОС повинно належати інформаційним технологіям, хоча в сучасних вітчизняних РОС використання інформаційних технологій характеризується високим рівнем проблемності. Серед новітніх інформаційних технологій у процесі навчання повинні використовуватись навчаючі, демонстраційні, імітаційні, лабораторні, моделюючі, навчально-ігрові, комунікаційні технології, та інформаційні технології як засоби перевірки знань. Мають розвиватись і використовуватись інформаційні технології у формах навчально-методичних матеріалів, програм, засобів контролю та планування процесу навчання, перевірки знань викладачів і слухачів. Для цього необхідно розвивати матеріально-технічну базу інформаційних технологій у вигляді hardware, комунікаційну компоненту у вигляді засобів та ліній зв'язку, програмне забезпечення, підвищити рівень використання у навчальному процесі LCMS, які дозволяють брати активну участь у створенні оточення та засобів для навчання,

дискутувати і централізовано обмінюватись матеріалами. Важливо нівелювати при використанні інформаційних технологій у РОС деструктивні наслідки їх впровадження та враховувати різноманітні аксіологічні аспекти.

7. На основі врахування закономірностей формування і розвитку регіональних освітніх систем автором обґрунтована логічність їх трансформації, що дало змогу сформулювати основну ціль трансформації РОС як оптимізацію їх стимулюючих впливів на загальний соціально-економічний розвиток регіону та на розвиток інших його підсистем та інші цілі, серед яких в числі найважливіших - подолання установки на «підтримування» освіти з формуванням нового ідеологічного бачення «випередження» освітою інших суспільних змін, що є характерним для всіх розвинених країн. Сформульовані та обґрунтовані основні положення концепції трансформації регіональних освітніх систем в умовах переходу країни до інформаційного суспільства.

8. Здійснено оцінка змін у підсистемах дошкільної освіти регіональних освітніх систем, яка дозволила виявити їх «згортання» (скороченні кількості місць в дитячих дошкільних установах та кількості самих установ) в роки функціонування України як незалежної держави у зв'язку із загостренням деструктивних факторів (таких, як соціально-економічна криза, скорочення рівня народжуваності та ін.), та деформований розвиток в останні роки (ріст охоплення дітей дошкільною освітою за рахунок перевантаження дитячих дошкільних закладів та «ущільнення» груп у них, гостра нестача місць у дошкільних установах). Встановлено, що підсистеми дошкільної освіти в більшості регіонах України є в дисбалансованому стані, характеризуються негативними тенденціями розвитку, не відповідають вимогам сучасного суспільства, негативно впливають на розвиток всіх інших підсистем РОС.

9. Виявлено деструктивні процеси розвитку і загальноосвітніх підсистем регіональних освітніх систем, які обумовлені загальним скороченням кількості населення, а відповідно і кількості учнів, зростанням частки малокомплектних закладів, особливо у сільській місцевості, де населення старіє значно активніше, що спровокувало закриття шкіл, поглиблення маргіналізації населення сіл, а

також деструктивну трансформацію РОС загалом. Хоча з 1990р. відбулась деяка диверсифікація освіти завдяки розширенню освітніх послуг у результаті необхідності задовольнити попит споживачів та забезпечити інформатизацію освітнього процесу, але вона є сповільненою, що не дозволяє підсистемі освіти вийти на якісно новий етап розвитку.

10. Негативні трансформаційні процеси у підсистемах середніх спеціальних освітніх закладів РОС України обумовили їх нездатність задовольняти потреби роботодавців щодо кількості та якості робітничих кадрів. Мала місце невідповідність освітніх стандартів та програм світовим вимогам та тенденціям, спостерігалися незадіяність роботодавців у системі підготовки кадрів, низький рівень комп'ютеризації навчальних закладів, недостатній кількісний склад педагогічних працівників, незадовільна якість їх підготовки, що обумовило втрату підсистемою середньої спеціальної освіти свої позиції практично, в кожній РОС України.

11. Суперечливий розвиток підсистем вищої освіти в структурі РОС після здобуття незалежності в Україні обумовлених деструктивними трансформаційними процесами у цих підсистемах в умовах нових політико-економічних реалій та вимог часу (збільшення кількості вищих навчальних закладів в регіонах України, виникнення закладів нових типів і форм власності, з одного боку та зменшенні обсягів централізованого фінансування, припиненні фінансування вищої освіти з боку підприємств та організацій, фактичному руйнуванні сектору науково-дослідних установ, необґрунтована зміна структури підготовки фахівців у бік збільшення випуску економістів, юристів, менеджерів у зв'язку із бажаннями населення отримувати переважно саме такий фах, зниження забезпеченості кваліфікованими викладацькими кадрами з іншого боку. У результаті загострилася потреба в оптимізації підсистем закладів вищої освіти України у структурі РОС.

12. Здійснено оцінку існуючого стану та визначено інноваційні перспективи розвитку вітчизняних РОС за результатами соціологічного дослідження. Виявлено, що домінуюча частка респондентів вважає за необхідне здійснювати

пріоритетний розвиток інформаційно-комунікаційного, інженерно-технічного та філологічного (іноземні мови) напрямків та розвивати медичний, педагогічний та філологічний (рідна мова) напрямки. Респонденти відзначили важливість підвищення якості навчання, подолання хабарництва та забезпечення працевлаштування молодих спеціалістів. При визначенні аксіологічних детермінант інноваційного розвитку РОС вони відобразили домінування матеріальних цінностей, готовність працювати під час навчання та в непривабливій сфері при достатньому розмірі заробітної плати, що пояснює демотивацію молоді до якісного здобуття знань у рамках вищої освіти.

13. Проведений кластерний аналіз дозволив виявити три типи регіонів областей України за рівнем розвитку РОС на даному етапі. При цьому встановлена розбіжність по деяких областях між рівнем розвитку РОС та регіональної економіки, що засвідчує про недостатність детермінування економічних процесів освітньою сферою, яка є відірваною від них, а також про несистемність загального розвитку регіону та його невідповідність принципам сталості й вимогам суспільства знань. За розрахунками рівень розвитку РОС 4 областей (Волинська, Рівненська, Миколаївська та Хмельницька) є вищим за рівень розвитку області згідно економічних показників, а дві області (Чернівецька, Одеська) які мають кращі економічні показники за розвиток РОС у своєму регіоні, що підтверджує наявність дисбалансу між економікою регіону та підсистемою освіти.

14. Обґрунтовано економіко-математичну модель задачі планування розвитку та розміщення навчальних закладів у РОС з оптимальним розподілом інвестиційних ресурсів, суть якої полягає в тому, що для задоволення попиту населення регіону в освітніх послугах слід забезпечити певний рівень потужності навчальних закладів у межах РОС. Її вирішення може бути багатоваріантних стосовно розвитку навчальних закладів регіону, а також наявності проектів введення в дію нових навчальних закладів у регіоні. Для обґрунтування розвитку РОС запропоновано використовувати методи побудови математичних моделей на основі моделі В. Мілованова та конкурентної моделі Лоткі-Вольтерра, які

описують процеси залучення абітурієнтів в галузеві вищі навчальні заклади та конкуренцію за них, що в результаті позитивно впливає на галузеву структуру регіону та його конкурентоздатність.

15. Розвиток РОС вимагає урегульованості трансформаційних змін у напрямку чітких орієнтирів, встановлення яких мають забезпечити нові прогресивні концепції і моделі розвитку РОС, що базуються на забезпеченні органічного переходу до інформаційного суспільства з дотриманням принципів випереджувального типу. Він має бути спрямований на новітнє інформаційне наповнення навчального процесу та на впровадження в нього нових прогресивних технологій, насамперед віртуалізації навчання.

16. Модернізація РОС в перспективі повинна мати випереджувальний характер порівняно з розвитком інших підсистем регіону і має відбуватися в умовах врахування нової парадигми науки в наступних пріоритетних напрямках. Реалізація таких напрямів має структуруватися на основні етапи модернізації освітнього процесу в висхідному напрямі в початковій та загальній, професійній, вищій і неформальній освіті. Варіанти перспективної модернізації системи освіти в Україні повинні реалізуватися лише при ревіталізації університетів на базі нових функцій та використанні компенсаційних механізмів, що дозволяли б отримувати від держави кошти при поверненні та відкритті власної справи чи знаходженні роботи в Україні.

17. Розроблено пропозиції щодо випуску кваліфікованих спеціалістів навчальними закладами регіону з задоволенням попиту його регіонального ринку праці. Запропоновано впроваджувати заходи, спрямовані на подолання інертності навчальних програм, нестачі висококваліфікованих педагогічних кадрів, браку фінансування для забезпечення освітнього процесу за новими технологіями тощо. Розроблено напрями та конкретні заходи підвищення конкурентоздатності освітньої системи України через подальший розвиток РОС.

18. Здійснено прогноз кількісних характеристик компонент системної реалізації інноваційного розвитку регіональних освітніх систем та розроблено напрями поліпшення управління інноваційним розвитком регіональних освітніх

систем в інформаційному суспільстві. Досягнення таких показників повинно спиратися на нові програми взаємодії бізнесу, науки й освіти, переймати основні моделі розвинутих країн у забезпеченні розвитку університетської освіти та бізнес-моделей підготовки креативних кваліфікованих кадрів і в той же час зберегти академічну науку та освітні традиції регіонів України.

Список використаних джерел

1. Абрамов Ю.Ф. Региональные образовательные системы как социальный институт: организация, управление развитием. Социолого-экономический аспект. / Ю.Ф. Абрамов, И.А. Журавлева, Т.В. Кравченко. – Иркутск: Иркут. ун-т, 2002. – 104 с.
2. Аверкин В. Н. Теоретические основы и практика инновационного административного управления территориальными образовательными системами : дис. ... д-ра пед. наук / В. Н. Аверкин. – Великий Новгород, 1999. – 420 с.
3. Агарков С. А. Инновационный менеджмент и государственная инновационная политика / С. А. Агарков, Е. С. Кузнецова, М. О. Грязнова. – М. : Академия Естествознания, 2011. – 144 с.
4. Ампілогова Л. Інноваційна освітня діяльність – вимога часу / Л. Ампілогова // Завуч. – 2003. – № 11. – С. 4–5.
5. Аналітична доповідь про стан моніторингу якості освіти в Україні / МБО «Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти» ; [І. І. Бабин, Л. М. Гриневич, І. Л. Лікарчук та ін.] ; за заг. ред. І. Л. Лікарчука. – К. : МБО «Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти». – Харків : Факт, 2011. – 96 с.
6. Андрущук А. Г. Освіта у країнах європейської спільноти : структура і управління / А. Г. Андрущук // Проблеми науки. – 2000. – № 8. – С. 54–60.
7. Андрущенко, В. Інформаційні технології в системі інноваційної освіти / В. Андрущенко, А. Олійник // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 5–16.
8. Аніщенко М. А. Зарубіжний досвід фінансування закладів освіти та перспективи його впровадження в Україні [Електронний ресурс] / М. А. Аніщенко ; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу :

http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_pravo/2012_2/files/LA212_11.pdf.

9. Антипіратський бюлетень Майкрософт Україна, березень–квітень 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.microsoft.com/Ukraine/Download.aspx?file=/Antipiracy/Partner_Bulletin_March-April_2008.doc.
10. Антипіратський бюлетень Майкрософт Україна, квітень-травень 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.microsoft.com/Ukraine/Download.aspx?file=/Antipiracy/Partner_Bulletin_April-May_2008.zip.
11. Антонюк В. П. Формування та використання людського капіталу в Україні : соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку : монографія / В. П. Антонюк // НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 348 с.
12. Бажал Ю. М. Цілі входження України в європейський інтелектуальний простір та ефективність реальної освітньої політики [Електронний ресурс] / Ю. М. Бажал. – Режим доступу : old.niss.gov.ua/book/Osvita/4.pdf.
13. Балабаєва З. В. Новий регіоналізм – невід’ємний елемент європейської інтеграції / З. В. Балабаєва // Зб. наук. пр. Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України. – К., 2005. – Вип. 15. – С. 16–22.
14. Балян А. Особливості та принципи здійснення регіональної політики в країнах-членах ЄС / Ануш Балян // Економіст. – 2005. – № 2. – С. 50–51.
15. Барановський Ф. Трансформація українського соціуму : аналіз актуальних проблем [Електронний ресурс] / Фелікс Барановський, Юрій Скорченко // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації : укр. наук. журнал. – Режим доступу : www.social-science.com.ua/.../726_...

16. Безкоштовне навчання в одному із закордонних ВНЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua/articles/1197.html>.
17. Белебеха І. О. Українські державотворчі діалоги / І. О. Белебеха, С. Й. Вовканич. – Львів, Харків, 2010. – Вип. 1. – 52 с.
18. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социалистического преобразования / Д. Белл ; [пер. с англ.] – М. : Academia, 2004. – 956 с.
19. Беляевский И. К. Маркетинговое исследование : информация, анализ, прогноз / И. К. Беляевский. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 320 с.
20. Бернс Э. С. Основы маркетинговых исследований с использованием MS EXCEL / Элвин С. Бернс, Рональд Ф. Буш. – М. : Вильямс, 2006. – 694 с.
21. Бескид Й. Фінансовий механізм вищої школи в умовах ринку / Й. Бескид // Фінанси України. – 2003. – № 8. – С. 103–106.
22. Бобров В. Б. Основні тенденції розвитку економіки вищої освіти в Україні / В. Б. Бобров // Вища освіта України. – 2005. – № 4. – С. 35–40.
23. Богиня Д. П. Ментальний чинник у сфері праці : проблеми теорії та практики / Д. П. Богиня, М. В. Семикіна; передмова І. Ф. Кураса. – К. : Штурм, 2003. – 382 с.
24. Боголіб Т. М. Фінансове планування та прогнозування в системі вищої освіти / Т. М. Боголіб // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 7. – С. 98–103.
25. Бойко А. Конкурентоспроможність освіти як показник її ефективності та якості / А. Бойко // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 16–23.
26. Бок Д. Университеты и будущее Америки / Д. Бок. – М. : Изд-во МГУ, 1993. – 128 с.
27. Бордовский Г. Эдукология как наука об образовании / Г. Бордовский, Б. Извозчиков // Вестник высшей школы «Alma mater». – 1991. – № 3. – С. 24–32.

28. Браславски С. Куррикулум [Электронный ресурс] / Сесилия Браславски – Режим доступа : www.ibe.unesco.org/.../Braslavski_curricul...
29. Будинки та споруди дитячих дошкільних закладів : ДБН В.2.2- 4-97. – К., 1998 – С. 9–10.
30. Больч Б. Многомерные статистические методы для экономики / Больч Б., Хуань К.Дж.; Пер. с англ. – М.: Статистика, 1979. – 317 с.
31. Буркова Л. Гіпотетична побудова моделі адаптивної експертної системи освітніх інновацій / Л. Буркова // Рідна школа. – 2003.–№ 9.– С. 26–28.
32. Бутенко А. І. Проблеми та напрямки розвитку підприємництва у сфері освіти / А. І. Бутенко, І. М. Сараєва, А. І. Мергут. – Одеса : Ін-т проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2003. – 270 с.
33. Бутко М. Проблеми реалізації інноваційної моделі розвитку економіки на регіональному рівні / М. Бутко // Економіка України. – 2002. – № 11. – С. 11–17.
34. Буяшенко В. В. Моделі трактовки соціальної роботи в різних версіях концептуальних інтерпретацій суспільства / В. В. Буяшенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Управління : зб. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; [редкол. : В. П. Андрущенко та ін.]. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 5, ч. 1. – 320 с.
35. В Україні зростає напруга на ІТ-ринку праці – дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/business/career/1605172-v-ukrayini-zrostaє-napruga-na-it-rinku-praci-doslidzhennya>.

36. Вакарчук І. О. Вища освіта України – європейський вимір : стан, проблеми, перспективи / І. О. Вакарчук // Вища школа. – 2008. – № 3. – С. 3–19.
37. Вакуленко В. М. Види інновацій в освіті та їх класифікація [Електронний ресурс] / В. М. Вакуленко // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електронне наукове фахове видання. – Режим доступу : http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/Vnadps/2010_4/10vvmotk.pdf.
38. Ващенко Л. Інноваційні процеси в системі загальної середньої освіти : особливості управління / Л. Ващенко // Освіта і управління. – 2001. – № 4. – С. 59–68.
39. Ващенко Л. Проектування інноваційно-розвиваючого середовища в освіті / Л. Ващенко // Неперервна професійна освіта : теорія і практика. – 2002. – Вип. 3. – С. 20–27.
40. Взаимодействие научно-образовательных, промышленный, предпринимательских и административных структур : сб. тезисов конф. / под ред. В. С. Гершгорина. – Новокузнецк, 2000. – С. 34.
41. Вища освіта України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-2563e9143ffb/list-21cead78727>.
42. Вовканич С. Й. Активізація наукової діяльності молоді в системі інноваційного розвитку / С. Й. Вовканич, О. Т. Риндзак. – Львів : ІРД НАН України, 2006. – 186 с.
43. Волков Ю. Г. Человек : энциклопедический словарь / Ю. Г. Волков, В. С. Поликарпов. – М. : Гардарики, 2000. – 520 с.
44. Вольтерра В. Математическая теория борьбы за существование: Пер. с франц. / В. Вольтерра. – М.: Наука, 1976. – 288 с. (перевидання: М.: Інститут комп'ютерних досліджень, 2004. – 288 с.)
45. Всеобщая декларация прав человека, принята и провозглашена в резолюции 217А(III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года

- [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
46. Гаврилюк В. В. Становление системы образования региона : монография / В. В. Гаврилюк. – Тюмень : Изд-во Тюменского госуниверситета, 1998. – 240 с.
  47. Гаєвська Л. А. Управління освітою : Нові пріоритети [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/book/Osvita/9.pdf>.
  48. Гальчинський А. Лібералізм – еволюційні трансформації / А. Гальчинський // Економіка України. – 2010. – № 6. – С. 23–24.
  49. Гамаюнов В. Г. Інноваційний потенціал регіональної освітньої системи : управлінський аспект / В. Г. Гамаюнов // Зб. наук. пр. ДДУУ. – Т. 11. Серія «Державне управління». Вип. 151 «Проблеми державного управління розвитком промислового потенціалу регіону». – 2010. – С. 14–23.
  50. Гегель Г. Философия религии / Георг Гегель. – М., 1977. – Т. 2. – 574 с.
  51. Гегель Г. Энциклопедия философских наук / Георг Гегель. – М., 1974. – Т. 1. – 452 с.
  52. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Харків : Константа, 2006. – 272 с.
  53. Генкин Б. М. Экономика и социология труда : учеб. для вузов / Б. М. Генкин. – М. : Норма-Инфора-М, 1998. – 384 с.
  54. Гітун Н. І. Трансформація вищої освіти : соціокультурний підхід / Н. І. Гітун // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – № 8. – С. 113–118.
  55. Глобальна спрямованість науки третього тисячоліття [Електронний ресурс] / [С. Фірстов, Д. Левіна, Л. Чернишов, Р. Коміренко]. – Режим доступу : http://librar.org.ua/sections_load.php?s=general_scientific_knowledge&id=8.

56. Глосарій термінів Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.europa.dovidka.com.ua/e.html#_eEurope.
57. Глушков В. О. Про проект концепції стратегії реалізації державної політики щодо боротьби з кіберзлочинністю в Україні / В. О. Глушков, К. І. Беляков, С. О. Орлов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2002. – № 5. – С. 99–105.
58. Головні події розвитку системи професійно-технічної освіти в Україні у 1991–2012 роках та її законодавче і нормативно-правове забезпечення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article;jsessionid=CA9632BBE92AC338AA81B45DFCCCAC29?art_id=53444&cat_id=44731.
59. Гончаров С. М. Комплексна система управління якістю підготовки фахівців для ринкової економіки України / С. М. Гончаров. – Рівне : УДУВГП, 2003. – 42 с.
60. Гриневич Л. М. Освітні індикатори для міжнародного оцінювання (доповідь «Погляд на освіту 2011: індикатори ОЕСР») [Електронний ресурс] / Л. М. Гриневич // Теорія та методика управління освітою. – 2011. – № 7. – Режим доступу : archive.nbuiv.gov.ua/e-journals/ttmuo/...7/3.pdf.
61. Гриневич Л. М. Основи побудови національних систем моніторингу якості освіти / Л. М. Гриневич // Педагогіка і психологія : вісник НАПН України. – 2011. – № 2(71). – С. 80–89.
62. Грищенко В. Ф. Урахування вимог еколого-економічної безпеки в управлінні експортно-імпортним потенціалом території [Електронний ресурс] / В. Ф. Грищенко, І. В. Грищенко. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/26431/1/Gryshhenko.pdf>.
63. Гузар У. Є. Розвиток освіти України як фактор формування економіки знань / У. Є. Гузар, А. В. Шевчук // Сучасні тенденції економічної теорії і практики : світовий досвід та вітчизняні реалії : зб. наук.-метод. пр. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2011. – С. 29–31.

64. Гук О. Ф. Зарубіжний досвід модернізації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах [Електронний ресурс] / О. Ф. Гук. – Режим доступу : http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/actprob13_208.pdf.
65. Гуревич Р. С. Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, М. М. Козяр ; за ред. член-кор. НАПН України Р. С. Гуревича. – Львів : Сполом, 2012. – 506 с.
66. Данько М. Роль інституціональних трансформацій в забезпеченні інноваційного розвитку / М. Данько // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 11. – С. 97.
67. Даррен Т. Цифровое пиратство / Тодд Даррен. – М. : Альпина бизнес букс, 2013. – 320 с.
68. Демченко О. П. Економічна інтеграція у системі вищої освіти [Електронний ресурс] / О. П. Демченко ; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vcndtu/2011_48/26.htm.
69. Дендерина В. И. Педагогические теории, системы, технологии / В. И. Дендерина. – Ставрополь : СГУ, 1999. – 138 с.
70. Державна цільова науково-технічна та соціальна програма «Наука в університетах» на 2008–2017 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 № 1155 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1155-2007-%D0%BF>.
71. Державні стандарти освіти: Освіта: Громадянам України: Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmi.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=29511.
72. Дерлугьян Г. Тупик как историческая развилка / Г. Дерлугьян // Эксперт-Украина. – 2007. – № 44. – С. 50–54.
73. Дегтяр А. О. Адаптація зарубіжного досвіду державного фінансування вищої освіти [Електронний ресурс] / А. О. Дегтяр, Я. В. Календжян. –

Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Trpdu/2010_4/doc/.../01.pdf.

74. Джаїн І. О. Економічна оцінка трудового потенціалу території : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / І. О. Джаїн. – К., 2001. – 20 с.
75. Диплом в кредит у держави : освітній портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvita.org.ua/student/studying/articles/24.html>.
76. «Дістало», «набридло», «до побачення», або чому українська молодь «блукає» коридорами престижних закордонних ВУЗів? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://versii.if.ua/publikacii/distalo-nabridlo-do-pobachennya-abo-chomu-ukrayinska-molod-blukaye-koridorami-prestizhnih-zakordonnih-vuziv/>.
77. Долішній М. І. Соціальна сфера Карпатського краю в контексті євроінтеграції (теоретико-методологічні та практичні аспекти) / М. І. Долішній, В. І. Куценко // Сталий розвиток Карпат : сучасний стан та стратегія дій : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. / редкол. : відп. ред. В. С. Кравців. – Львів : Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2006. – С. 14.
78. Долішній М. І. Стратегія розвитку університетської освіти : європейський, національний та регіональний контекст / М. І. Долішній, Л. К. Семів, І. Ю. Ходикіна // Регіональна економіка. – 2006. – № 3. – С. 10–21.
79. Долішній М. І. Трудовий потенціал і зайнятість : теоретичні основи та регіональні особливості / М. І. Долішній, С. М. Злупко, С. І. Бандур та ін. ; НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 1997. – 422 с.
80. Дошкільна освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/ua//activity/education/56/690/zagalni_vidomosti/.

81. Дошкільна освіта України у 2012 р. : стат. бюл. – К., 2013. – 84 с.
82. Дошкільні навчальні заклади у 2012 році. Експрес випуск 22.03.2013 р. № 05.4-119/55 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukrstat.org/uk/express/expr2013/03_13/72.zip.
83. Дошкільні навчальні заклади України у 2010 р. : стат. бюл. – К., 2011. – 88 с.
84. Другов О. О. Інвестиційне забезпечення інтелектуалізації економіки України : монографія / О. О. Другов ; Університет банківської справи Національного банку України, м. Київ ; НАН України, Інститут регіональних досліджень. – К. : УБС НБУ, 2010. – 284 с.
85. Другов О. О. Сучасний стан і перспективи інвестиційного забезпечення сфер науки та вищої освіти в Україні : наук. вид. / О. О. Другов ; НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; [відп. ред. П. Ю. Беленький]. – Львів, 2009. – 60 с.
86. Дубницька О. М. Тенденції розвитку професійно-технічної освіти Західного регіону України [Електронний ресурс] / О. М. Дубницька. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/23_D_2009/Pedagogica/49822.doc.htm.
87. Дюндін В. Проблеми розвитку вищої освіти як фактора формування інтелектуального потенціалу суспільства / В. Дюндін // Економіст. – 2006. – № 3. – С. 56–60.
88. Елькін М. Методологічні основи становлення нової парадигми освіти в Україні [Електронний ресурс] / М. Елькін. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/...9/elkin.pdf. – С. 288.
89. Євтодюк А. В. Синергетичні засади моделювання освітніх систем : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / А. В. Євтодюк. – К., 2002. – 20 с.
90. Євтух О. Освіта і наука : час еволюції / О. Євтух // Вісник НАН України. – 2010. – № 9. – С. 3–11.

91. Жилінська О. І. Науково-технічна діяльність як об'єкт дослідження / О. І. Жилінська // Наука та наукознавство. – 2011. – № 1(71). – С. 3–18.
92. За полгода пять украинских вузов вылетели из международного рейтинга – Webometrics Ranking of World's Universities [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://news.finance.ua/ru/~1/0/all/2013/08/10/307008>.
93. Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2012/13 навчального року : стат. бюл. – К., 2013 – 99 с.
94. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : програма економічних реформ на 2010-2014 роки : Ліга Закон.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/NT0030.html.
95. Зарубіжний досвід розвитку початкової освіти : Українські культурні дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://culturalstudies.in.ua/2011-7-4.php>.
96. Захаревич Г. О. Державне кредитування здобуття вищої освіти : вітчизняний та зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / Г. О. Захаревич // Інтернет-холдинг Олега Соскіна. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2011/9-10/201117.html>.
97. Заюков І. В. Перспективи розвитку професійно-технічної освіти в умовах демографічної кризи України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/ken-zayukov-iv-perspektivi-rozvitku-profesiyno-tehnichnoyi-osviti-v-umovah-demografichnoyi-krizi-ukrayini/>.
98. Зачем мы получаем высшее образование? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.univer.by/zachem-my-poluchaem-vysshee-obrazovanie/3026>
99. Зведена інформація щодо анкетування випускників 2010 року (анкетування проведене протягом 2010–2011 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://proftekhosvita.org.ua/uk/resources/category/statistika/?order_by=date_of_pub.

100. Злупко С. М. Наукові основи моделювання розвитку регіональних суспільно-економічних систем // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2004. – Вип. 3(XLVII), ч. 1. – С. 18–19.
101. Иберла К. Факторный анализ / К. Иберла. – М.: Статистика. – 1980. – 398 с.
102. Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества / В. Л. Иноземцев. – М. : Academia ; Наука, 1998. – 639 с.
103. Исмагилова Л. А. Модель территориального размещения объектов сферы услуг / Л. А. Исмагилова // Вестник УГАТУ. – 2009. – Т. 12. – № 3(32). – С. 134–140.
104. Інноваційна праця : діагностика проблем, важелі активізації : монографія / М. В. Семикіна, С. Р. Пасєка та ін. / за наук. ред. д. е. н., проф. М. В. Семикіної. – Черкаси : Маклаут, 2012. – 320 с.
105. Інноваційна стратегія українських реформ / [А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко]. – К. : Знання України, 2002. – 326 с.
106. Іноземні студенти наступають на франківські ВУЗи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravda.if.ua/news-30802.html>.
107. Інтелектуально-інноваційний розвиток регіону в контексті євроінтеграції / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; наук. ред. Л. К. Семів. – Львів, 2009. – С. 435.
108. Інформаційні матеріали (за даними державної статистичної звітності за формами № 1, № 2 (проф.-тех.) за 2008/2009 н. р.) // упор. : [Д. О. Балашов, Т. М. Беренда, О. В. Вовкодавець та ін.]. – К., 2009. – 78 с.
109. Інформаційні матеріали (за статистичними формами № 1, № 2 (проф.-тех.) за 2007/2008 н. р.) : зведені звіти / за ред. Т. М. Десятова. – К., 2009. – 60 с.

110. Інформація за результатами опрацювання зведеного звіту про підготовку ПТНЗ до нового навчального року за формою 7 В (проф.-тех.) станом на 01.07.2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://proftekhsivita.org.ua/uk/resources/category/statistika/>.
111. Інформація за результатами опрацювання зведеного звіту про прийом учнів до ПТНЗ за формою 6 В (проф.-тех.) станом на 01.07.2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://proftekhsivita.org.ua/uk/resources/category/statistika/>.
112. Йенсен Р. Общество мечты. Как грядущий здвиг от информации к воображению преобразит бизнес / Р. Йенсен. – СПб. : Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2004. – 220 с.
113. Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній професійній освіті [Електронний ресурс] / М. Ю. Кадемія, Р. С. Гуревич // Теорія і методика професійної освіти. – 2010. – № 1, 2. – С. 1–9. – Режим доступу : http://www.tmpe.gb7.ru/mag_1_2011.html.
114. Канцуров О. Інституціоналізм як теоретико-методологічні засади сучасних реформ / О. Канцуров // Економіка України. – 2011. – № 5. – С. 15–23.
115. Карандаш М. М. Аналіз сучасного стану розвитку системи освіти в Україні [Електронний ресурс] / М. М. Карандаш. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pfto/2012_22/files/P2212_03.pdf.
116. Кастельс М. Информационная эпоха : экономика, общество, культура / Мануэль Кастельс ; пер. с англ. под научн. ред. О. И. Шкаратана. – М. : Гос. ун-т высш. шк. экономики, 2000. – 606 с.
117. Касьянова О. Експертиза регіональної системи освіти на засадах сталого розвитку [Електронний ресурс] / О. Касьянова // Теорія та методика управління освітою. – 2010. – № 3. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/e-journals/ttmuo/2010_3/10kaspd.pdf.
118. Каталог товарів Hotline [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hotline.ua>.

119. Качинська Л. Л. Виховний процес у сучасній школі / Л. Л. Качинська. – Рівне, 1999. – 186 с.
120. Кігель В. Р. Методи і моделі підтримки прийняття рішень у ринковій економіці: [монографія] / Кігель В. Р. – К. : ЦУЛ, – 2003. – 202 с.
121. Кількість українських студентів у Польщі зростає вдвічі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://viza.vn.ua/liczba-ukrainskich-studentow-w-polsce-wzroslo-dwukrotnie.html>.
122. Князева Е.Н. Возвращать социальные инновации – значит управлять креативно [Электронный ресурс] / Е. Н. Князева. – Режим доступа : <http://spkurdyumov.narod.ru/Knyazeva36.htm>.
123. Кобелев Н. Б. Основы имитационного моделирования сложных экономических систем / Н. Б. Кобелев. – М. : Дело, 2003. – 336 с.
124. Кобилянська І. В. Організація системи освіти в Іспанії [Електронний ресурс] / І. В. Кобилянська ; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу : archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Znpkhist/2011.../11kivovi.pdf.
125. Козик В.В. Застосування моделі Лоткі-Вольтерра для опису дуопольно-дуопсонієвої конкуренції / В.В. Козик, Ю.І. Сидоров, І.Б. Скворцов, О.Б. Тарасовська // Актуальні проблеми економіки. – 2010. - №2(104). – С. 252–260.
126. Козик В. В. Поняття ентропії в економічних системах / В. В. Козик, Ю. І. Сидоров // Проблеми науки. – 2011. – № 7. – С. 10–13.
127. Коломієць І. Ф. Особливості формування економічних зв'язків на регіональному ринку / І. Ф. Коломієць, М. І. Коломієць Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Модернізація економічного розвитку регіону : зб. наук. пр. // НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 4(96). – С. 225–231.

128. Колот А. М. Діалектика економічного і соціального розвитку як предмет наукових досліджень / А. М. Колот // Україна : аспекти праці. – 2011. – № 5. – С. 3–8.
129. Колот А. М. Інноваційно-інтелектуальні чинники розвитку вищої освіти як провідного інститут економіки знань / А. М. Колот // Стратегія розвитку України : соціологія, економіка, право : наук. вісн. / Ін-т міжнар. відн. Нац. авіац. ун-ту. – К., 2008. – Вип. 1-2. – С. 502–507.
130. Колпаков В. М. Управление развитием персонала : учеб. пособ. для студентов вузов / В. М. Колпаков. – К. : МАУП, 2006. – 712 с.
131. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : бібліотека з освітньої політики / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004. – 112 с.
132. Конев В. А. Культура и архитектура педагогического пространства / В. А. Конев // Вопросы философии. – 1996. – № 10. – С. 46–57.
133. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=254%EА%2F96-%E2%F0>.
134. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://udec.ntu-kpi.kiev.ua/udec.nsf/Documentukr?OpenPage&AutoFramed>.
135. Концепція розвитку професійно-технічної освіти в Україні на 2010–2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rvosvita.org.ua/pto_inf_materialy.html.
136. Корсак К. Наука і освіта на теренах об'єднаної Європи / К. Корсак, Л. Юрчук // Науковий світ. – 2003. – № 11. – С. 6–7.
137. Костина А. В. Тенденции развития культуры информационного общества : анализ современных информационных и постиндустриальных концепций [Електронний ресурс] / А. В. Костина

// Знание. Понимание. Умение : электронный журнал. – 2009. – № 4–
Режим доступа : http://zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Kostina_Information_Society/.

138. Красовська О. Ю. Розвиток світового ринку вищої освіти : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / О. Ю. Красовська. – Дніпропетровськ, 2010. – 24 с.
139. Кремень В. Чому і що потрібно змінювати в українській освіті? [Електронний ресурс] / В. Кремень // Урядовий кур'єр. – 2012. – 1 лист. – Режим доступу : http://ukurier.gov.ua/media/documents/2012/10/31/200_4844s.pdf.
140. Криклій А. С. Освіта і професійне навчання як чинники розвитку трудового потенціалу / А. С. Криклій. – К. : Репрографіка, 2005. – 472 с.
141. Кулешова В. В. До проблеми ретроспективного аналізу зарубіжного досвіду функціонування системи неперервної професійної освіти [Електронний ресурс] / В. В. Кулешова. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/rpo/2011_32.../11kvvlpe.pdf.
142. Кушерець В. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій / В. Кушерець. – К. : Знання України, 2004. – 248 с.
143. Лазутін Г. І. Сучасні тенденції розвитку інноваційної діяльності / Г. І. Лазутін // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 4. – С. 30–38.
144. Лапко О. Інноваційна діяльність як фактор підвищення ефективності вітчизняної економіки / О. Лапко // Фінанси України. – 2005. – № 6. – С. 31–36.
145. Левченко О. М. Професіональний потенціал : регуляторні механізми інноваційного розвитку : монографія / О. М. Левченко. – Кіровоград : КОД, 2009. – 376 с.

146. Лисевич О. М. Інклюзивне навчання – рівний доступ до якісної освіти [Електронний ресурс] / О. М. Лисевич. – Режим доступу : <http://do.gendocs.ru/docs/index-116967.html?page=8>.
147. Лібанова Е. М. Гуманізм, суспільна інтеграція та соціальний розвиток / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – № 2(14). – С. 3–15.
148. Лібанова Е. М. Інноваційні важелі демографічної політики / Е. М. Лібанова // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2011. – № 2. – С. 166–168.
149. Лікарчук І. Л. Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні : педагогічний аспект (1888–1998 роки) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. / І. Л. Лікарчук. – К. : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1999. – 476 с.
150. Лісогор Л. С. Конкурентність ринку праці : механізми реалізації / Л. С. Лісогор ; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень ; відп. ред. Е. М. Лібанова. – К., 2005. – 168 с.
151. Лодатко Е. Моделирование образовательных систем в контексте ценностной ориентации социокультурного пространства / Е. Лодатко // Научно-культурологический журнал. – 2008. – № 1(164). – С. 2–3.
152. Лунячек В. Е. Стратегія розвитку освіти в Україні в контексті загальноцивілізаційних тенденцій / В. Е. Лунячек // Персонал. – 2009. – № 12. – С. 25–29.
153. Людський капітал регіонів України в контексті інноваційного розвитку : монографія / В. П. Антонюк, О. І. Амоша, Л. Г. Мельцер та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2011. – 308 с.
154. Людський потенціал : механізми збереження та розвитку : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. – Донецьк, 2008. – 468 с.
155. Ляшенко І. М. Економіко-математичні методи та моделі сталого розвитку / І. М. Ляшенко. – К. : Вища школа, 1999. – 236 с.

156. Макарова Е.С. Классификация факторов инновационного потенциала региона [Электронный ресурс] / Е. С. Макарова // Экономика и менеджмент инновационных технологий. – 2012. – Январь. – Режим доступа : <http://ekonomika.snauka.ru/2012/01/319>.
157. Мальська М. П. Формування і розвиток просторових систем послуг (теорія та практика реалізації) : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / М. П. Мальська. – Львів, 2011. – 40 с.
158. Марченко О. В. Трансформація сучасного простору освіти : тенденції та пріоритети / О. В. Марченко // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2011. – № 4. – С. 62–68.
159. Матюшенко І. Ю. Перспективи розвитку освіти в Україні в умовах створення суспільства, побудованого на знаннях / І. Ю. Матюшенко // Економіка розвитку. – 2006. – № 1(37). – С. 48–54.
160. Мікула Н. А. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія / Н. А. Мікула. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 396 с.
161. Милованов В.П. Неравновесные социально-экономические системы: синергетика и самоорганизация / В.П. Милованов. – М.: УРСС, 2001. – 264 с.
162. Модернізація України – наш стратегічний вибір : щорічне послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво «Президент України Віктор Янукович». – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Poslannya_sborka.pdf.
163. Молоканова А. С. Развитие региональной образовательной системы в сельском социуме Республики Мордовия : дисс. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / А. С. Молоканова. – Саранск, 2003. – 216 с.
164. Монастирський Г. Л. Модернізація технологій управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня в умовах трансформаційних змін в Україні : автореф. дис. ... д-ра екон.

наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» // Г. Л. Монастирський. – Тернопіль, 2011. – 40 с.

165. Монахов В. М. Концепция создания и внедрения новой информационной технологии обучения / В. М. Монахов // Проектирование новых информационных технологий обучения. – М., 1991. – С. 4–30.
166. Мотивация получения высшего образования для россиян. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://edu-initiative.ru/info/voхpopuli>
167. Муратова Л. И. Сущность, сочетание и значимость подсистем региональной экономики в субъектах РФ / Л. И. Муратова, А. Е. Демьяненко [Электронный ресурс] // Региональная экономика. – УЭКС, 3/2012. – Режим доступа : <http://uecs.ru/uecs-39-392012/item/1163-2012-03-24-06-59-21>.
168. Найкраща освіта – у Фінляндії і Південній Кореї. Росія – у 20-ці [Електронний ресурс] // Українська правда життя. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/society/2012/11/27/116481/>.
169. Народне господарство Української РСР у 1961 році : стат. щорічник. – К. : Державне статистичне видавництво, 1962. – 556 с.
170. Народне господарство Української РСР у 1965 році : стат. щорічник. – К., 1966. – 716 с.
171. Народне господарство Української РСР у 1970 році : стат. щорічник. – К. : Статистика, 1971. – 566 с.
172. Народне господарство Української РСР у 1975 році : стат. щорічник. – К. : Статистика, 1976. – 540 с.
173. Народне господарство Української РСР у 1980 році : стат. щорічник. – К. : Техніка, 1981. – 384 с.
174. Народне господарство Української РСР у 1990 році : стат. щорічник. – К. : Техніка, 1991. – 496 с.

175. Народное хозяйство Украинской ССР в 1985 году : стат. ежегодник. – К. : Техника, 1986. – 400 с.
176. Наука в університетах // Дзеркало тижня. – 2013. – 5 квіт.
177. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки: проект // Вища школа : наук.-практ. вид. – 2013. – № 2. – С. 86–106.
178. Ничкало Н. Ринок праці і проблеми модернізації підготовки кваліфікованих робітників / Н. Ничкало // Проф.-техн. освіта. – 2004. – № 1. – С. 4–12.
179. Ніколаєнко С. М. Освіта в інноваційному поступі суспільства / С. М. Ніколаєнко – К. : Знання, 2006. – 208 с.
180. Ніколаєнко С. М. Стратегія розвитку освіти України : початок ХХІ століття / С. М. Ніколаєнко – К. : Знання, 2006. – 254 с.
181. Новиков Д. А. Модели и механизмы управления развитием региональных образовательных систем (концептуальные положения) / Д. А. Новиков. – М. : ИПУ РАН, 2001. – 84 с.
182. Новіков В. П. Сучасний стан і проблеми викладання біотехнології в політехнічних університетах України / В. П. Новіков, Ю. І. Сидоров, О.В. Швед // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2009. – Вип. 56. – С. 25–33.
183. Носова О. Про фундаментальні причини фінансових криз та життєздатність фінансових ринків у сучасній формі / О. Носова // Економіка України. – 2011. – № 4. – С. 45–55.
184. Одерний Л. Образовательная доктрина как элемент национальной стратегии / Л. Одерний, К. Корсак // Персонал. – 2001. – № 5. – С. 48–51.
185. Онікієнко В. В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / В. В. Онікієнко, Л. М. Ємельяненко, І. В. Терон. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – 480 с.

186. Онопрієнко О. В. Концептуальні засади компетентнісного підходу в сучасній освіті / О. В. Онопрієнко // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 32–37.
187. Освіта України – 2011 : Інформ.-аналіт. матер. про діяльність Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України у 2011 році / уклад. : О. А. Удод, К. М. Левківський, В. П. Погребняк та ін. – К., 2012. – 422 с.
188. Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9 січня 2007 року № 537-V. – Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – С. 102.
189. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року : стат. бюл. – К., 2012. – 220 с.
190. Основні показники професійно-технічної освіти України станом на 01.01.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://proftekhosvita.org.ua/uk/resources/category/statistika/?order_by=date_of_pub.
191. Остапчук О. Інноваційний розвиток педагогічних систем в умовах модернізації освіти / О. Остапчук // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2003. – № 5–6. – С. 153–161.
192. Остудімова В. А. Зарубіжний досвід фінансового забезпечення вищої освіти / В. А. Остудімова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 4. – С. 301–306.
193. Оцінка якості професійно-технічної освіти в Україні та рекомендації щодо її покращення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.confedu.org/ua/presscentre/comments/238.html>.
194. Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії : посіб. для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук. – К. : Знання, 1998. – 416 с.

195. Паращак О. Неформальное образование в Украине [Електронний ресурс] / Оксана Паращак // Неформальна освіта для регіональних демократичних трансформацій. – С. 85–94. – Режим доступу: <http://www.europexxi.kiev.ua/sites/default/files/book%20final.pdf>.
196. Пасінович І. І. Державне регулювання вищої освіти в умовах ринкових відносин : дис. на ... канд.. екон. наук : 08.00.03 / І. І. Пасінович. – Львів, 2009. – 20 с.
197. Патора Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни : монографія / Роман Патора. – Львів, Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2002. – 338 с.
198. Патора Р. Розвиток вищих закладів освіти на засадах маркетингу / Роман Патора // Вісник НУ «Львівська політехніка». – 2001. – № 416. – С. 93–104.
199. Пашков В. О. Стратегії модернізації вищої освіти : світовий досвід (друга половина ХХ – початок ХХІ сторіччя) / В. О. Пашков // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 1(22). – С. 137–141.
200. Педченко Г. П. Трансформація системи вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] / Г. П. Педченко : Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_2_4/18-4-45.pdf.
201. Петренко В. П. Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах : [монографія] / В. П. Петренко; Івано-Франківський нац. техн. ун-т нафти і газу. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. – 352 с.
202. Петрова І. Л. Інноваційна діяльність : стимули та перешкоди : монографія / І. Л. Петрова, Т. І. Шпильова, Н. П. Сисоліна ; за наук. ред. проф. І. Л. Петрової – К. : Дорадо, 2010. – 320 с.
203. Плахотнікова Л. О. Формування ринку освітніх послуг в Україні : стан і проблеми / Л. О. Плахотнікова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2005. – № 5. – С. 50–54.

204. Плинокос Д. Д. Трансформація моделей освіти для формування сучасної економіки знань / Д. Д. Плинокос [Електронний ресурс] // Проблемы формирования новой экономики XXI века : II Междунар. науч.-практ. интернет-конф., 25–26 декабря 2009 года. – Режим доступа : <http://www.confcontact.com/2009new/11-plinokos.php>.
205. Побірченко Н. С. Компетентнісний підхід у вищій школі : теоретичний аспект / Н. С. Побірченко // Освіта та педагогічна наука. – 2012. – № 3. – С. 24–31.
206. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 року № 3792-ХІІ [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
207. Про вищу освіту : Закон України [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2984-14>.
208. Про дошкільну освіту : Закон України [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>.
209. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.
210. Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 року № 1392 [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>.
211. Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 року № 462 [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF>.

212. Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 вересня 2013 р. № 686-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/686-2013-%D1%80/page1-2>.
213. Про затвердження Порядку отримання благодійних (добровільних) внесків і пожертв від юридичних та фізичних осіб бюджетними установами і закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, науки, спорту та фізичного виховання для потреб їх фінансування : Постанова Кабінет міністрів України від 4 серпня 2000 р. № 1222 [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1222-2000-%D0%BF>.
214. Про інвестиційну діяльність : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – С. 13.
215. Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 року №40-IV [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
216. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 13.12.1991 № 1978-XII [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.
217. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 09.12.2010 року № 1085/2010 [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1085%2F2010>.
218. Про освіту : Закон України від 04.06.91 № 1144-XII [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/>
219. Про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності : наказ МОН України від 17.11.2000 р. № 522 [Електронний ресурс] //

Законодавство України. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0946-00>.

220. Про професійно-технічну освіту : Закон України від 10.02.1998 р. № 103/98 [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр>.
221. Про результати перевірки використання коштів Державного бюджету України, виділених Міністерству освіти і науки України на підготовку робітничих кадрів : підготовлено департаментом з питань науки та гуманітарної сфери і затверджено постановою Колегії Рахункової палати від 27.12.2005 № 31-3 [Електронний ресурс]. – К. : Рахункова палата України, 2006. – Вип. 4.– Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/549029;jsessionid=9AF097FCDF12E39AD07D7A05B170A98C>.
222. Про Рекомендації парламентських слухань на тему «Створення в Україні сприятливих умов для розвитку індустрії програмного забезпечення» : Постанова Верховної Ради України від 15.03.2012 р. № 4538-VI [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4538-17>.
223. Про середню освіту : Закон України від 06.04.2000 № 1642-III [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.
224. Про утворення Міністерства освіти України та ліквідацію Міністерства народної освіти України і Міністерства вищої освіти України : Указ Президента України від 12.12.1991 р. № 2 [Електронний ресурс] // Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2/91>.
225. Проблема использования пиратского ПО в Украине становится проблемой всего общества? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sv-consulting.com.ua/index.php/ru/analysis/118-problem-of-pirate-software-in-ukraine-becomes-is-the-problem-of-the-society>.

226. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» від 02.06.2010 р. [Електронний ресурс] / Комітет економічних реформ при Президентові України. – Режим доступу : www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
227. Продовження навчання та здобуття професії : стат. бюл. – К., 2012. – 28 с.
228. Просторова організація продуктивних сил України : мезо- та мікрорегіональний рівень / [Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк, М. І. Фащевський та ін.]. – Вінниця : Книга-Вега, 2007. – 572 с.
229. Професійно-технічна освіта в Україні : зведена інформація щодо анкетування випускників 2010 року (анкетування проведене протягом 2010–2011 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://proftekhosvita.org.ua/uk/resources/category/statistika/?order_by=date_of_pub#.
230. Професійно-технічна освіта України у 1991–2011 роках (перелік головних подій розвитку, проблемні питання, інформаційно-аналітичні, статистичні матеріали) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=50897&cat_id=46939.
231. Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / НАН України, Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2011. – 528 с.
232. Регіональні суспільні системи / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; відп. ред. Л. К. Семів. – Львів, 2007. – 496 с.
233. Рейтинг вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації МОНмолодьспорту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/higher-education/rejting/>.

234. Реформа освіти в Україні : проект «Популярна економіка : моніторинг реформ» (№ 8) 17 лютого 2013 Місячний звіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.eba.com.ua/.../Case_Study_17_02_2013.
235. Рєвнівцева О. В. Система вищої освіти України : фінансові аспекти сучасних проблем розвитку / О. В. Рєвнівцева // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – № 2(14). – С. 15–36.
236. Рижак Л. Освітній простір України та його національна ідентифікація / Людмила Рижак // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2012. – № 6. – С. 83–92.
237. Роберт И. В. Современные информационные технологии в образовании / И. В. Роберт. – М. : Школа-Пресс, 1994. – 208 с.
238. Робертсон Р. Глобалізація : часопростір і гомогенність-гетерогенність / Р. Робертсон // Глобальні модерності. – К. : Ніка-Центр, 2008. – С. 48–72.
239. Розов Н. О моделях университета в современной России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.socpolitika.ru/rus/social_policy_research/applied_research/document.10603.shtml.
240. Ромакін В.В. Мотивації, переконання та поведінка українських і американських студентів бакалаврату щодо норм академічної культури / В.В. Ромакін // Педагога. Наукові праці. – 2010. – Том 136, Випуск 123. – С. 34-41.
241. Романкова Л. И. Траектория модернизационных процессов в российской системе высшего образования (конец XX – начало XXI века) / Л. И. Романкова // Экономика образования. – 2003. – № 1. – С. 28–31.
242. Романовський О. Особливості організації вищої освіти в США / О. Романовський // Освіта і управління. – 1999. – № 2. – С. 160–170.
243. Рубан В. Інноваційна модель стратегічного розвитку України : методологія і досвід / В. Рубан, О. Чубукова, В. Некрасов // Економіка України. – 2003. – № 6. – С. 14–18.

244. Сагатовский В. Н. Основы систематизации всеобщих категорий / В.Н. Сагатовский. – Томск, 1973. – 432 с.
245. Садова У. Я. Соціально-демографічний потенціал розвитку Українських Карпат / У. Я. Садова // Регіональна економіка. – 2012. – № 3. – С. 150–158.
246. Садовский В. Н. Исследования по общей теории систем / В. Н. Садовский, Э. Г. Юдин. – М. : Прогресс, 1969. – 520 с.
247. Садрицька С.В. Мотивація вступу до ВНЗ українських студентів: тенденції останніх років / С.В. Садрицька. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.sociology.kharkov.ua/socioprostir/files/magazine/1_2010/2_3_2.pdf
248. Салун М. М. Відтворення та модернізація трудового потенціалу підприємства (території) : монографія / М. М. Салун. – Харків : Вид-во ХНЕУ, 2011. – 236 с.
249. Свиридов О. А. Теория и методология функционирования образовательных систем : дис. ... д-ра экон. наук / О. А. Свиридов. – Йошкар-Ола, 2006. – 364 с.
250. Семикіна М. В. Інтелектуальний потенціал : соціальні виміри використання та розвитку : колективна монографія / М. В. Семикіна, В. І. Гунько, С. Р. Пасека ; за ред. М. В. Семикіної. – Черкаси : Маклаут, 2012. – 312 с.
251. Семів Л. К. Регіональна політика: людський вимір : монографія / Л. К. Семів. – Львів : НАН України, Ін-т регіональних досліджень. – 2004. – 392 с.
252. Середня зарплата вчителя становить 2650 грн. – дослідження : Освітній портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.osvita.org.ua/news/73029.html?from=news_rss.
253. Сенічева К. Про деякі особливості еволюції системи професійної освіти в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / К. Сенічева. –

Режим доступу : http://www.vmurol.com.ua/index.php?idd=us_publication&group=10&us_publication=354.

254. Симоненко В. П. Метод пошагового конструирования для составления расписания занятий в учебных заведениях / В. П. Симоненко, С. И. Симоненко // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2008. – № 4. – С. 76–85.
255. Синюра-Ростун Н. Р. Проблеми оптимізації територіальної організації загальноосвітніх навчальних закладів регіону / Н. Р. Синюра-Ростун, Л. Т. Шевчук // Регіональна економіка. – 2011. – №1. – С. 140–147.
256. Синюра-Ростун Н. Р. Просторовий розвиток регіону : соціально-економічні можливості, ризики і перспективи : монографія / Н. Р. Синюра-Ростун, Л. Т. Шевчук, А. В. Шевчук ; НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; [за ред. д.е.н., проф. Л. Т. Шевчук] – Львів, 2011 – 256 с.
257. Скубашевська О. Необхідність і реалії інноваційного розвитку освіти / О. Скубашевська // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 30–38.
258. Словарь русского языка : в 4-х т. – М. : Русский язык, 1985.– Т. 1. – 702 с.
259. Смирнова Е. Э. Социология образования / Е. Э. Смирнова. – СПб. : Интерсоцис, 2006. – 192 с.
260. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 490 с.
261. Соловйов В. П. Інноваційний розвиток регіонів : питання теорії та практики : монографія / В. П. Соловйов, Г. І. Кореняко, В. М. Головатюк. – К. : Фенікс, 2008. – 224 с.
262. Соскін О. Трансформація системи вищої освіти в контексті європейської інтеграції України [Електронний ресурс] / Олег Соскін // Освіта: Інтернет-холдинг Олега Соскіна. – Режим доступу : <http://soskin.info/ea/2005/5-6/20050514.html>.

263. Списки вищих навчальних закладів станом на 01.09.2011 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/higher-education/1349438350/>.
264. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі освіти. – К. : Ленвіт, 2006. – 36 с.
265. Статистичний щорічник України за 1995 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Техніка, 1996. – 576 с
266. Статистичний щорічник України за 2000 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Техніка, 2001. – 560 с.
267. Статистичний щорічник України за 2010 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Август-Трейд, 2011. – 560 с.
268. Статистичний щорічник України за 2011 р. – К. : Август Трейд, 2012 – 560 с.
269. Степаненко Г. О. Післядипломна педагогічна освіта в Данії / Г. О. Степаненко // Післядипломна освіта. Досвід, проблеми та перспективи розвитку : інформ. Бюл. № 4 Науково-методичного центру аграрної освіти. – К., 2011. – С. 15–18.
270. Стиглиц Дж. Економіка державного сектора / Дж. Стиглиц: пер. с англ. – М., 1997. – 354 с.
271. Стратегічне управління вищим навчальним закладом : монографія / В. М. Огаренко, С. Я. Салига, В. М. Гельман та ін. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2009. – 416 с.
272. Стратегія «Україна 2020: стратегія національної модернізації» : Polit.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://polit.ua/documents/2010/02/26/stra2020.html>.
273. Тарасевич В. Ідеологічні доктрини : цивілізаційні аспекти і національний колорит / В. Тарасевич // Економіка України. – 2011. – № 2. – С. 13–27.
274. Гарнавська Н. П. Шляхи забезпечення інноваційного типу конкурентної поведінки підприємств в умовах розвитку к-суспільства /

- Н. П. Тарнавська // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 11(112). – С. 157–164.
275. Терепиций С. Стандартизація вищої освіти в інформаційному суспільстві / С. Терепиций // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 38–44.
276. Тимошенко І. В. Інституційні основи розвитку системи освіти : монографія / І. В. Тимошенко. – Харків : Вид-во НУА, 2013. – 250 с.
277. Титенко С. В. Модель навчального Web-контенту Tree-Net як основа для інтеграції керування знаннями і безперервним навчанням / С. В. Титенко, О. О. Гагарін // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2009. – № 1. – С. 74–86.
278. Тихонов А. Н. Технологии дистанционного обучения в России / А. Н. Тихонов, А. Д. Иванников // Высшее образование в России. – 1994. – № 3. – С. 3–10.
279. Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці (теорія і практика) / М. І. Долішній, С. М. Злупко, Т. С. Злупко, та ін. ; НАН України, Ін-т регіональних досліджень. – Львів, 1997. – 422 с.
280. У КМДА розробили «Стандарт столичної освіти» [Електронний ресурс] // День. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/3063834>.
281. Україна опинилася за бортом світового рейтингу репутації ВНЗ [Електронний ресурс] // Освіта.ua. – Режим доступу : <http://osvita.ua/vnz/news/15592/>.
282. Україна увійшла до ТОП-25 країн із найякіснішою вищою освітою [Електронний ресурс] // Новини : UZHGOROD.in. – Режим доступу : http://uzhgorod.in/ua/novini/2012/aprel/ukrayina_uvijshla_do_top_25_kray_in_iz_najyakisnishoyu_vischoyu_osvitoyu.
283. Українська система вищої освіти отримала 25-ту позицію у світовому рейтингу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/vnz/news/29487/print>.

284. Українська система освіти потребує інновацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.microsoft.com/ukraine/news/issues/2010/08/ukrainian-educational-system-needs-innovation.mspx>.
285. Управління людськими ресурсами: філософські засади : навч. посіб. / за ред. д.ф.н., проф. В. Г. Воронкової. – К. : Професіонал, 2006. – 576 с.
286. Федулова Л. І. Інтеграція науки й освіти в системі формування економіки знань / Л. І. Федулова // Проблеми науки. – 2004. – № 9. – С. 2–7.
287. Федулова Л. І. Вища освіта в національній інноваційній системі / Федулова Л. І. // Вища освіта України. – 2008. – № 1. – С. 9–18.
288. Фінніков Т. Загальний огляд системи вищої освіти України [Електронний ресурс] / Т. Фінніков. – Режим доступу : http://www.irf.ua/files/ukr/programs_edu_ep_333_ua_hegfv.doc.
289. Хомра О. Освіта населення України : територіальні відмінності й тенденції динаміки / О. Хомра // Географія та основи економіки. – 2005. – № 8. – С. 35–40.
290. Храмова-Баранова О. Л. Центри метрології, стандартизації і сертифікації в Україні : історія створення і перспективи / О. Л. Храмова- Баранова // Наука та наукознавство. – 2011. – № 1(71). – С. 63–70.
291. Цибирова И. М. Становление и развитие региональной системы профессионального образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / И. М. Цибирова. – Владикавказ, 2006. – 150 с.
292. Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна-2010 : національна доповідь. – К., 2010. – 108 с.
293. Черняк Ю. И. Анализ и синтез систем в экономике / Ю. И. Черняк. – М. : Экономика, 1970. – 152 с.
294. Черняк Ю. И. Системный анализ в управлении экономикой / Ю. И. Черняк. – М., 1975. – 194 с.

295. Чечель И. Д. Образовательная система : многообразие значений, особенности функционирования [Электронный ресурс] / И. Д. Чечель, Т. В. Потемкина // Современные исследования социальных проблем : электронный научный журнал. – 2012. – № 2(10). – Режим доступа : <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/2/chechel.pdf>.
296. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2012 року / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 112 с.
297. Шевченко Л. С. Вища освіта : політика «розподілу витрат» та її ризики в Україні / Л. С. Шевченко // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. – 2011. – № 2. – С. 5–19.
298. Шевченко Л. С. Вища освіта в епоху транспрофесіоналів / Л. С. Шевченко // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. – 2011. – № 6. – С. 7–15.
299. Шевчук А. В. Активізація розвитку інноваційних процесів стягування в період трансформації територіальної організації дошкільної і шкільної освіти / Н. Р. Синюра-Ростун, А. В. Шевчук, Л. Т. Шевчук // Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи: монографія / НАН України. Інститут регіональних досліджень; За ред. д.е.н. проф. Шевчук Л. Т. – Львів, 2011. – С. 56–69.
300. Шевчук А. В. Аналіз факторів інноваційного розвитку регіональних освітніх систем в умовах побудови інформаційного суспільства / А. В. Шевчук // Економічний форум : науковий журнал. – 2013. – № 1. – С. 154–161.
301. Шевчук А. В. Взаємовплив розвитку регіональних освітніх систем та процесів модернізації економіки / А. В. Шевчук // Модернізація економічного розвитку регіону : [зб. наук. пр.] / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; ред. кол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2012. – Вип. 4 (96). – С. 288–296.

302. Шевчук А. В. Впровадження нових інформаційних технологій в праці та освіті як фактор зниження міграційного навантаження. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України / А. В. Шевчук // Міграційні процеси в умовах поліетнічного середовища регіону : [зб. наук. пр.] / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2009. – Вип. 6(80). – С. 140–144.
303. Шевчук А. В. Девальвація цінностей як потужний гальмуючий фактор прогресивних трансформацій регіональних освітніх систем / А. В. Шевчук // Сучасність. Наука. Час. Взаємодія та взаємовплив : матер. Дев'ятої міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Київ, 19–21 листопада 2012 р. – К., 2012. – Ч. 2. – С. 52–55.
304. Шевчук А. В. Досвід України у формуванні нормативно-правового поля реалізації освітніх процесів / А. В. Шевчук // Наукова спадщина професора Злупка С. М. у світлі формування сучасної парадигми економічної науки в Україні : матер. Всеукр. меморіальної наук. конф., Львів, 29–30 вересня 2011 р. – Львів, 2011. – С. 214–216.
305. Шевчук А. В. Закономірність трансформації освіти та її роль в побудові інформаційного суспільства / А. В. Шевчук // Сталий розвиток економіки : всеукр. наук.-вироб. журнал / ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва», ПІ «Інститут економіки, технологій і підприємництва» ; гол. ред. д.е.н., проф. А. М. Стельмашук. – 2010. – № 1. – С. 20–23.
306. Шевчук А. В. Збереження інтересів України в умовах завдань ефективного відтворення освітніх систем країн Центральної і Східної Європи / А. В. Шевчук // Публічне управління та регіональна політика в країнах Центральної і Східної Європи : зб. матер. наук.-практ. конф. з міжнародною участю, Форос, 22 жовтня 2012 р. – Тернопіль : ТНЕУ, 2012. – С. 262–263.
307. Шевчук А. В. Інноваційна трансформація регіональних освітніх систем і розвиток соціально-демографічного потенціалу / А.В. Шевчук

- // Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень; наук. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2013. – Том 2. Соціально-демографічний потенціал / відп. ред. У. Я. Садова. – 2013. – С. 210-223.
308. Шевчук А. В. Інноваційні напрямки удосконалення організаційно-економічного механізму управління соціально-економічним розвитком регіону / О. М. Демидюк, А. В. Шевчук // Стратегія регіонального розвитку: формування та механізми реалізації: Матеріали підсумкової науково-практичної конференції за міжнародною участю. 30 жовтня 2009 року. У 2-х томах. – Т. 1. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. – С. 280–282.
309. Шевчук А. В. Інноваційний вектор стандартизації освіти з орієнтацією на нові потреби особистості та суспільства / А. В. Шевчук // зб. наук. пр. Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки : Вип. 32 : у 3-ох ч. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси : ЧДТУ, 2012. – Ч. 3. – С. 156–161.
310. Шевчук А. В. Інноваційний розвиток регіональних освітніх систем : концептуальна сутність та прикладні аспекти забезпечення / А. В. Шевчук // Стратегічний розвиток національної економіки, регіонів і підприємств. Т. 2. Регіон у системі пріоритетів стратегічного економічного розвитку : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 15–17 листопада 2012 р., м. Донецьк. – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – С. 193–198.
311. Шевчук А. В. Інформаційний чинник регіональної інтелектуальної та освітньої міграції / А. В. Шевчук // Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації : монографія / НАН України, Інститут регіональних досліджень; наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2011. – С. 360–370.

312. Шевчук А. В. Информационные технологии как стимулирующий фактор развития региональных образовательных систем / А. В. Шевчук // Перспективы науки и образования: электрон. науч-практ. журн. – 2014. – № 1. – URL: http://pnojurnal.files.wordpress.com/2014/02/pdf_140125.pdf. – С. 143–148.
313. Шевчук А. В. Концепція трансформації регіональних освітніх систем : нові виклики інформаційного суспільства забезпечення / А. В. Шевчук // Вісник Донецького університету економіки та права : зб. наук. пр. / ред. кол. В. К. Мамутов, О. І. Амоша, А. Я. Берсуцький та ін. ; гол. ред. А. Я. Берсуцький. – Донецьк : ДонУЕП, 2013. – № 1. – С. 171–177.
314. Шевчук А. В. Математична модель для опису процесу залучення абітурієнтів в галузеві вищі навчальні заклади / А. В. Шевчук // Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал / ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва», ПІ «Інститут економіки, технологій і підприємництва»; Гол. ред. Стельмащук А. М., д.е.н., проф. – 2011. – №5. – С. 142-146.
315. Шевчук А. В. Математичні моделі і комп'ютерні симуляції як інструменти пошуку інноваційних шляхів розвитку вищої школи / А. В. Шевчук // Наука та інновації. – 2012. – Т. 8. – № 5. – С. 11–22.
316. Шевчук А. В. Методи стратегічного планування збалансованості освітнього процесу на основі моделі EPSSim / А. В. Шевчук // Наукові дослідження : шлях від теоретичного пошуку до практичної реалізації : матер. Сьомої всеукр. наук. інтернет-конф. 29–30 листопада 2011 р. – Тернопіль : Тайп, 2011. – С. 65–67.
317. Шевчук А. В. Методичний підхід до виявлення територій «здорового життя» на основі задачі багатокритеріальної оптимізації / О. М. Мельник, А. В. Шевчук, І. Б. Шевчук // Вісник Львівської державної фінансової академії / голов. ред. Буряк П. Ю. – Львів: ЛДФА, 2010. – № 18. – С. 271–279.

318. Шевчук А. В. Місце малих міст в регіональних освітніх системах та проблеми їх розвитку / А. В. Шевчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Малі міста регіону : діагностика соціально-економічного стану, посткризові завдання розвитку : зб. наук пр. / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2011. – Вип. 4/90. – 2011. – С. 210–221.
319. Шевчук А. В. Мотиваційні механізми регулювання освітніх міграцій: в'їзний та виїзний аспекти / А. В. Шевчук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Територіальні міграційні системи: теорія і практика: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол. : В. С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2013. – Вип. 3 (101). – С. 275–282.
320. Шевчук А. В. Неперервність освітнього процесу як стратегічна мета розвитку регіональних освітніх систем / А. В. Шевчук // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : зб. наук.-техн. пр. – Львів : РВВ НЛТУ України, 2011. – Вип. 21.18. – С. 393–397.
321. Шевчук А. В. Нові методи спостереження за міграційними процесами з використанням інформаційних технологій / А. В. Шевчук // Україна у європейському просторі. Проблеми бізнесу, політики, права : матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. д. е. н., проф. Л. А. Янковської. – Львів : ЛУБП, 2010. – С. 265–266.
322. Шевчук А. В. Нормативно-правове поле реалізації освітніх процесів у незалежній Україні / А. В. Шевчук // Сталий розвиток економіки : Всеукр. наук.-вироб. журнал / ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва», ПІ «Інститут економіки, технологій і підприємства» ; гол. ред. д.е.н., проф. А. М. Стельмащук. – 2011. – № 4. – С. 180–186.
323. Шевчук А. В. Оптимальний розподіл інвестиційних ресурсів в розвитку регіональних освітніх систем / А. В. Шевчук, І. Б. Шевчук //

- Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Інвестиційна привабливість регіону та механізми її забезпечення : [зб. наук. пр.] / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2010. – Вип. 3(83). – С. 331–338.
324. Шевчук А. В. Освіта в малих містах Карпатського регіону / Н. Р. Синюра-Ростун, А. В. Шевчук // Карпатський регіон: актуальні проблеми та перспективи розвитку : монографія у 8 томах / НАН України. Інститут регіональних досліджень ; наук. ред. Кравців В. С. – Львів, 2013. – С. 190-203.
325. Шевчук А. В. Підходи до оцінки конкурентоспроможності вузів / А. В. Шевчук // Розвиток економічних і політико-правових систем України та інших країн Європи на початку ХХІ століття : тези VIII Міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. д. е. н., проф. Л. А. Янковської. – Львів : Львівський університет бізнесу та права, 2011. – С. 109–111.
326. Шевчук А. В. Подходы к обеспечению непрерывности образовательного процесса в региональных образовательных системах / А. В. Шевчук // Вестник Российского государственного торгово-экономического университета. – М., 2013. – № 1(72). – С. 177–184.
327. Шевчук А. В. Порівняння неокласичних та еконофізичної моделей зростання міст / В. В. Козик, Ю. І. Сидоров, А. В. Шевчук // Сталий розвиток економіки. Всеукраїнський науково-виробничий журнал / ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва», ПІ «Інститут економіки, технологій і підприємництва» ; Гол. ред. Стельмашук А. М., д.е.н., проф. – 2011. – №7 [10]. – С. 105–112.
328. Шевчук А. В. Проблеми збереження трудового потенціалу села / А. В. Шевчук, Р. С. Чорний // Важелі і механізми формування сталого розвитку економіки в умовах світової глобалізації : матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. 9–10 грудня 2010 р. – Тернопіль : Крок, 2010. – Ч. 2. – С. 298–300.

329. Шевчук А. В. Проблемы развития систем образования малых городов Украины / А. В. Шевчук // Экономическая теория города : ключевые аспекты : матер. Семинаров с междунар. участием / Пермский филиал ФГБУН Института экономики УрО РАН ; отв. ред. А. Н. Пыткин. – Екатеринбург : Изд-во ФГБУН Института экономики УрО РАН, 2012. – Вып. 11. – С. 196–201.
330. Шевчук А. В. Просторово-регіональна організація нових видів освітніх послуг з використанням інформаційних технологій / А. В. Шевчук // Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси в регіонах : [зб. наук. пр.] / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2009. – Вип. 5(79). – С. 99–106.
331. Шевчук А. В. Рівні впровадження інноваційних процесів в регіональних освітніх системах / А. В. Шевчук // Регіональні виборчі процеси : теорія і практика : тези VII Міжнар. наук.-практ. конференції / за ред. д. е. н., проф. Л. А. Янковської. – Львів : Львівський університет бізнесу та права, 2010. – С. 112–114.
332. Шевчук А. В. Регіональні освітні системи: теорія, методологія, практика інноваційного розвитку : монографія / А. В. Шевчук. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013. – 463 с.
333. Шевчук А. В. Розвиток та активізація нових видів освітніх послуг з використанням інформаційних технологій / А. В. Шевчук // Зб. матер. V Міжвуз. наук.-техн. конф. наук.-пед. працівників, Львів, 2010 року. – Львів : Вид. відділ Ін-ту підприємництва та перспективних технологій, 2010. – С. 311–312.
334. Шевчук А. В. Роль освіти у активізації соціально-економічного розвитку країни та регіонів / А. В. Шевчук, Є. І. Венгер // Економічна кібернетика – інженерія економіки : матер. Одинадцятої всеукр. наук. інтернет-конф., 30–31 березня 2012 р. – Тернопіль : Тайп, 2012. – С. 70–71.

335. Шевчук А. В. Роль освіти у поліпшенні якості життя населення / А. В. Шевчук, Н. В. Пука // Сталий розвиток економіки : всеукр. наук.-вироб. журнал / ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва», ПІІ «Інститут економіки, технологій і підприємництва» ; гол. ред. д.е.н., проф. А. М. Стельмащук. – 2012. – № 3(13). – С. 22–26.
336. Шевчук А. В. Стандартизація освіти як важлива умова розвитку регіональних освітніх систем / А. В. Шевчук // Регіональна економіка. – 2013. – № 1(67). – С. 107–114.
337. Шевчук А. В. Суть розвитку регіональних освітніх систем та відображення цього процесу в понятійно-термінологічному апараті економічної науки / А. В. Шевчук // Сталий розвиток економіки : всеукр. наук.-вироб. журнал / ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва», ПІІ «Інститут економіки, технологій і підприємництва» ; гол. ред. д.е.н., проф. А. М. Стельмащук. – 2012. – № 5(15). – С. 27–31.
338. Шевчук А. В. Теоретичні підходи до сутнісного розуміння трансформації регіональних освітніх систем / А. В. Шевчук // Сталий розвиток економіки : всеукр. наук.-вироб. журнал / ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва», ПІІ «Інститут економіки, технологій і підприємництва» ; гол. ред. д.е.н., проф. А. М. Стельмащук. – 2013. – № 4(21). – С. 150–155.
339. Шевчук А. В. Трансформація вищої освіти в Україні : ретроспективний аспект / А. В. Шевчук // Економічний часопис – XXI. – 2012. – № 11-12(1). – С. 76–80.
340. Шевчук А.В. Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення управління соціально-економічним розвитком в умовах глобальних змін / О. М. Демидюк, А. В. Шевчук // Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін. Збірник матеріалів доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Тернопіль,

- 22–23 жовтня 2009 року). Частина друга. – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – С. 302–305.
341. Шевчук А. В. Факторні впливи цінностей та освіти у сфері підготовки кадрів / А. В. Шевчук // Проблеми економіки. – 2013. – № 2. – С. 206–212.
342. Шевчук Л. Т. Університети третього тисячоліття : моделі, проблеми створення, роль у подальшому розвитку географічної науки / Л. Т. Шевчук // Географічна наука і практика : виклики епохи // матер. Міжнар. конф., присвяченої 130-річчю географії у Львівському університеті, м. Львів, 16–18 травня 2013 р. / [відп. ред.: доц. В. І. Біланюк, доц. Є. А. Іванов] : у 3-х т. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – Т. 1. – С. 170–174.
343. Шилов К. В. Класифікація інновацій / К. В. Шилов // Інновації в освіті. – 2007. – № 3. – С. 52–58.
344. Шинкарук В. Основні напрями модернізації структури вищої освіти України / В. Шинкарук // Вища школа. – 2007. – № 5. – С. 3–17.
345. Школа І. М. Менеджмент туристичної індустрії : навч. посіб. / І. М. Школа, Т. Ореховська, І. Козьменко та ін. ; за ред. проф. І. М. Школи. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2003. – 662 с.
346. Шленов Ю. Стратегія освіти XXI століття і якість життя / Ю. Шленов, Ю. Бойцов // Дайджест педагогічних ідей та технологій. – 2003. – № 4. – С. 24.
347. Шульга М. О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М. О. Шульга. – К. : Бізнесполіграф, 2011. – 448 с.
348. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку (Дослідження підприємницької прибутку, капіталу, кредиту, процента і циклу кон'юнктури) / Й. Шумпетер ; [пер. з англ.] .– М. : Прогрес, 1982. – 456 с.

349. Юрчук Л. М. Механізм утворення освітніх округів / Л. М. Юрчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2010_2/txts/10ylmuoo.pdf.
350. Яголковский С. Р. Психология инноваций : подходы, модели, процессы / С. Р. Яголковский ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2011. – 270 с.
351. Ядранський Д. М. Трудовий потенціал в системі ринкових перетворень / Д. М. Ядранський, Л. В. Мішковець. – Дніпропетровськ : Моноліт, 2007. – 194 с.
352. Яковлев А. И. Роль фундаментально-гуманитарной направленности в подготовке будущих специалистов / А. И. Яковлев // Наука та наукознавство. – 2011. – № 1(71). – С. 108–112.
353. Янковська Л. А. Розвиток освітньо-фахового потенціалу регіону : теорія, методологія, практика : монографія / Л. А. Янковська. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2007. – 260 с.
354. Янковський В. Наука в університетах [Електронний ресурс] / Володимир Янковський // ZN.UA. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/science/nauka-v-universitetah-.html>.
355. Ярошенко В.В. Мотивация выбора профессии и особенности ее развития у учащихся общеобразовательной школы / В.В. Ярошенко. – М.: Просвещение, 2004. – 235 с.
356. Ясінський В. В. Системне моделювання процесів накопичення і дисипації знань / В. В. Ясінський // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2007. – № 3. – С. 111–121.
357. Ясулайтіс В. А. Дистанційне навчання : метод. рекомендації. / В. А. Ясулайтіс. – К. : МАУП, 2005. – 72 с.
358. A Memorandum on Lifelong Learning. Commission Of The European Communities. Brussels, 30.10.2000. SEC(200) 1832 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/MemorandumEng.pdf>.

359. Acting United States Trade Representative Demetrios Marantis. Office of the United States Trade Representative [Electronic resource]. –2013. – May. – 58 p. – Mode of access : <http://www.ustr.gov/sites/default/files/05012013%202013%20Special%2001%20Report.pdf>.
360. Castells M. Materials for an exploratory theory of network society / Castells M. // Brit. J. of. Soc. – 2000. – N 51. – P. 5–24.
361. Education at a glance 2011 : OECD Indicators [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.oecd.org/dataoecd/61/2/48631582.pdf>.
362. Education today. The OECD perspective [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.oecd-ilibrary.org/education/education-today-2013_edu_today-2012-en.
363. eMarketer : Internet, Business & Ecommerce Statistics : Email Marketing & Online Market Research [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.emarketer.com>.
364. Formacion Profesional del Sistema Educativo en Andalucia : oferta prevista 2010/2011. – Junta de Andalucia, 2010. – 144 p.
365. Innovation Policy : updating the Union’s approach in the context of the Lisbon strategy. Communication from the Commission to the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. – Brussels, 2003.
366. Lubas R. Creating metadata practices for MIT’s OpenCourseWare Project / Rebecca L. Lubas, Robert H. W. Wolfe, Maximilian Fleischman // Library Hi Tech. – 2004. – T. 22. – N 2. – P. 138–143.
367. MIT OpenCourseWare : Unlocking Knowledge, Empowering Minds / Cecilia d’Oliveira, Stephen Carson, Kate James, Jeff Lazarus // Science. – 2010. – T. 329. – № 5991. – P. 525–526.
368. Modernizing Vocational education and training: Fourth report on vocational training research in Europe. Cedefop. Luxemburg. EUR-OP. 2009.

- [Electronic resource]. – Mode of access: [www.cedefop.europa.eu/etv/Projects_Networks/Research Lab/Published.asp](http://www.cedefop.europa.eu/etv/Projects_Networks/Research_Lab/Published.asp).
369. OECD Meeting of the education committee at ministerial level: making lifelong learning a reality for all. [Electronic resource]. – Mode of access: www.oecd.org/news_and_events/reference/nw96-/a.htm.
370. Page G. International Dictionary of Education / Page G., Thomas J. London: Kogan Page, 1977. – 381 p.
371. Progress towards the Lisbon objectives in education and training – Indicators and benchmarks 2008. [Electronic resource]. – Mode of access: http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/report08/invest_en.pdf
372. Qualtrics Coursera Initial Report [Electronic resource]. – Mode of access : wharton.qualtrics.com/CP/Report.php?RP=RP_bdNmp41YUtu8naZ.
373. Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji do spraw Edukacji dla XXI wieku pod przewodnictwem Jacques'a Delorsa. Edukacja jest w niej ukryty skarb / Stowarzyszenie Oświatowców Polskich. – [B. m.] : Wyd-wo UNESCO, 1998. – S. 273–279.
374. Schultz T. Capital Formation by Education / Theodore Schultz // Journal of Political Economy. – 1960. – № 6. – P. 571–583.
375. Sen A. Development as Capability Expansion / Amartya Kumar Sen // Human Development and the International Development Strategy for the 1990s. Macmillan, London. – P. 41–58.
376. Shevchuk A. V. Standardization of Education as Essential to the Development of Regional Educational Systems / A. V. Shevchuk // Economy and Sociology. IEFS. Chisinau. – 2013. – № 1. – P. 31–37.
377. Sutton P. Lifelong and continuing education / P.Sutton // Husen T., Postlethwaite T. (eds.) The international encyclopedia of education. Vol. 6. Oxford: Elsevier Science Ltd., 1994.

378. Yee J. A. Forces motivating institutional reform / J. A. Yee [Electronic resource] // ERIC Digest. ED 421179. – Mode of access : <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED421179.pdf>.

Додаток А

**Анкета
для соціологічного опитування студентів
«Сучасний студент – яскрава особистість»**

Дорогі студенти. Сердечно просимо відповісти на запитання цієї анкети. Ваші відповіді будуть використані у наукових дослідженнях, результати яких мають допомогти окреслити напрямки подальшого розвитку вищої освіти в Україні. Заздалегідь дякуємо за співпрацю.

1. Вкажіть Ваш вік (необхідне підкресліть): до 20 років, 21-25 років, понад 25 років

2. Вкажіть вашу стать (необхідне підкресліть): чол., жін.

3. Чи Ви одружені (необхідне підкресліть): так, ні

4. Чи є у вас діти (необхідне підкресліть): ні, так (1, 2, 3 і більше)

5. Назвіть вуз, в якому вчитеся _____

6. Назвіть факультет, на якому вчитеся _____

7. Вкажіть курс, на якому Ви вчитеся _____

Вкажіть, чи Ви ще вчитеся _____

8. Що вплинуло на Ваш вибір вузу? Оцініть за п'ятибальною шкалою (один бал – найменш вплинуло; п'ять балів – найбільш вплинуло). Відмітьте три найважливіші на Ваш погляд позиції.

		Відмітьте знаком + обрану Вами оцінку					Відмітьте знаком + три найважливіші позиції
		1	2	3	4	5	
1	Престижність вузу						
2	Високий рейтинг вузу						
3	Порада батьків						
4	Порада друзів						
5	Порада знайомих						
6	Легше вступити						
7	Нижча плата за навчання						
8	Неможливість вступити в інший ВНЗ						
9	Інше						

10	Важко відповісти						

9. Що вплинуло на Ваш вибір спеціальності? Оцініть за п'ятибальною шкалою (один бал – найменш вплинуло; п'ять балів – найбільш вплинуло). Відмітьте три найважливіші на Ваш погляд позиції.

		Відмітьте знаком + обрану Вами оцінку					Відмітьте знаком + три найважливіші позиції
		1	2	3	4	5	
1	Перспективи мати постійну й надійну роботу						
2	Перспективи зробити гарну кар'єру						
3	Власні здібності						
4	Бажання мати саме цю спеціальність						
5	Порада батьків						
6	Порада друзів						
7	Порада знайомих						
8	Легко вчитись						
9	Було байдуже куди поступати, аби поступити						
10.	Інше _____						
11.	Важко відповісти						

10. На які освітні напрямки, на Вашу думку, сьогодні найбільш потрібно набирати студентів для забезпечення ефективного розвитку українського суспільства? Оцініть за п'ятибальною шкалою (один бал – найменш потрібно; п'ять балів – найбільш потрібно). Відмітьте три найважливіші на Ваш погляд напрямки.

		Відмітьте знаком + обрану Вами оцінку					Відмітьте знаком + три найважливіші позиції
		1	2	3	4	5	
1	Юридична						
2	Економічна						
3	Медична						
4	Філологічна (рідна мова)						
5	Філологічна (іноземні мови)						
6	Інженерно-технічна						
7	Журналістська						

8	Політологічна						
9	Військова						
10	Педагогічна						
11.	Екологічна						
12.	Інформаційно-комунікативна						
13.	Фундаментальні науки (фізика, хімія, біологія, математика тощо)						
14.	Гуманітарна (філософія, історія, літературознавство тощо)						
15.	Інше _____						
16.	Важко відповісти						

11. Яка освіта, на Вашу думку, сьогодні найбільш затребувана на українському ринку праці? Оцініть за п'ятибальною шкалою (один бал – найменш потрібно; п'ять балів – найбільш потрібно). Відмітьте три найважливіші на Ваш погляд напрямки.

		Відмітьте знаком + обрану Вами оцінку					Відмітьте знаком + три найважливіші позиції
		1	2	3	4	5	
1	Юридична						
2	Економічна						
3	Медична						
4	Філологічна (рідна мова)						
5	Філологічна (іноземні мови)						
6	Інженерно-технічна						
7	Журналістська						
8	Політологічна						
9	Військова						
10	Педагогічна						
11.	Екологічна						
12.	Інформаційно-комунікативна						
13.	Фундаментальні науки (фізика, хімія, біологія, математика тощо)						
14.	Гуманітарна (філософія, історія, літературознавство тощо)						
15.	Інше _____						
16.	Важко відповісти						

12. В яких сферах господарювання у промисловості Ви вважали б за можливе працювати інженерно-технічним робітником? (відмітити знаком + три сфери)

Сфери господарювання у промисловості	Відмітьте знаком + три галузі
Металургія (чорна і кольорова металургія, коксохімія, трубопрокатне виробництво)	
Хімічна промисловість (виробництва мінеральних добрив, лаків, фарб, медикаментів; фосфоритів, солей калія і кухонної солі, сірки, сірчаної кислоти, синтетичного каучуку і синтетичних волокон)	
Машинобудування і металообробка (важке, транспортне, електротехнічне машинобудування, виробництво літаків, судів, військово-космічної техніки, точного устаткування)	
Виробництво будматеріалів	
Легка промисловість (одяг, взуття, меблі тощо)	
Харчова промисловість (цукрова, хлібобулочна, масложирова, маслосироробна, рибна, молочна, м'ясна, кондитерська, спиртова, макаронна, пивоварна і безалкогольних напоїв, виноробна, борошномельна, консервна, тютюнова, соляна, плодоовочева)	
Лісопромисловий комплекс (лісова, деревооброблювальна, целюлоно-паперова промисловості)	
Паливно-енергетичний комплекс (вугільна промисловість, нафтопереробка, гідроенергетика, альтернативні джерела енергії, електроенергетика, атомна енергетика)	
Агропромисловий комплекс (рослинництво, тваринництво, рибництво)	
Транспорт (авіаційний, залізничний, автомобільний, трубопровідний, річний, морський транспорти, автомобільні дороги, порти)	
Будівельний комплекс	
Гірничодобувна промисловість	
Скляна і порцеляно-фаянсова промисловість	
Мікробіологічна промисловість	
Медична промисловість	
Поліграфічна промисловість	

13. Чи погодились би Ви працювати в непривабливій для Вас сфері виробництва, якщо б зарплата становила 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 тис. грн./місяць тощо? Визначте мінімальний рівень згоди _____ тис.грн./ місяць і бажаний рівень згоди _____ тис.грн./ місяць.

14. Вищий навчальний заклад, в якому Ви бажаєте навчатись, знаходиться від Вашого постійного мешкання на відстані 50, 100, 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900, 1000, 1200, 1400, 1600, 1800, 2000 км (підкресліть). Назвіть максимальну допустиму відстань, яка могла б бути прийнятною для Вас _____ км.

15. Оцініть виправданість Ваших сподівань щодо якості отримуваної освіти за п'ятибальною шкалою (один бал – найменш якісно; п'ять балів – найбільш якісно).

		Відмітьте знаком + обрану Вами оцінку				
		1	2	3	4	5
1	Рівень підготовки викладачів до занять					
2	Використання викладачами сучасних технічних засобів під час занять					
3	Потрібність предметів, які викладаються					
4	Можливість використання Інтернет у вузі для самопідготовки					
5	Забезпеченість сучасними навчальними посібниками					
6	Зв'язок отримуваних знань із практикою					
7	Можливість завдяки отримуваним знанням працювати з сучасними інформаційно-комунікаційними пристроями (Інтернет, навігація, мобільний банкінг тощо)					
8	Орієнтація завдяки отримуваним знанням у нормативній поведінці індивіда в суспільстві та в соціальних взаємозв'язках					
9	Організація навчання, розклад занять					
10	Допомога друзів під час навчання					

16. Наскільки вас задовольняють умови проживання	1	2	3	4	5
Вдома					
В гуртожитку					
На квартирі					

17. Чи задовольняє Вас розмір стипендії	так	ні	важко відповісти

18. Ваші пропозиції щодо поліпшення навчання _____

_____

_____

19. Чи готові Ви працювати під час навчання? Необхідне підкресліть:

Так, ні, важко відповісти

Якщо так, то на яких умовах _____

_____

20. Чи вважаєте Ви себе назвати успішною людиною? Необхідне підкресліть:

Так, ні, важко відповісти

21. Чи маєте Ви можливість відвідувати 1 раз в місяць:

Театр (так, ні). Виставковий зал (так, ні). Каток (так, ні). Музей (так, ні).

Кінотеатр (так, ні). Клуб (так, ні). Басейн (так, ні). Інше _____ (так, ні).

22. Чи вважаєте Ви себе здоровою людиною? Необхідне підкресліть:

Так, ні, важко відповісти

23. Чи вважаєте Ви себе щасливою людиною? Необхідне підкресліть:

Так, ні, важко відповісти.

24. Що Ви робите для того, щоб бути здоровою, успішною і щасливою людиною?

Дякуємо!

**Результати експертного опитування студентів ВНЗ
окремих областей України**

Питання / Варіанти відповідей	Варіанти відповідей / Бальна оцінка					
	до 20 років	21-25 років	понад 25 років			
Вкажіть Ваш вік	341	288	71			
	чол.	жін.				
Вкажіть вашу стать	347	353				
	так	ні				
Чи Ви одружені	121	579				
	ні	так	середня кількість			
Чи є у вас діти	631	69	1,4			
	I	II	III	IV	V	
Вкажіть курс, на якому Ви вчитесь	55	78	156	255	156	
Що вплинуло на Ваш вибір вузу? Оцініть за п'ятибальною шкалою (один бал – найменш вплинуло; п'ять балів – найбільш вплинуло). Відмітьте три найважливіші на Ваш погляд позиції	1	2	3	4	5	Відмітьте знаком + три найважливіші позиції
Престижність вузу	14	29	47	267	343	478
Високий рейтинг вузу	230	228	159	58	25	141
Порада батьків	13	32	43	254	358	511
Порада друзів	136	119	246	98	101	157
Порада знайомих	298	220	118	43	21	41
Легше вступити	32	64	148	215	241	351
Нижча плата за навчання	108	118	132	155	187	299
Неможливість вступити в інший ВНЗ	212	229	179	47	33	89
Інше						11
Важко відповісти						22
Що вплинуло на Ваш вибір спеціальності? Оцініть за п'ятибальною шкалою (один бал – найменш вплинуло; п'ять балів –	1	2	3	4	5	Відмітьте знаком + три найважливіші позиції

найбільш вплинуло). Відмітьте три найважливіші на Ваш погляд позиції						
Перспективи мати постійну й надійну роботу	2	12	43	256	387	512
Перспективи зробити гарну кар'єру	95	87	143	177	198	311
Власні здібності	25	59	154	187	275	405
Бажання мати саме цю спеціальність	135	234	167	98	66	192
Порада батьків	24	42	113	244	277	366
Порада друзів	28	148	211	198	115	172
Порада знайомих	45	228	218	114	95	25
Легко вчитись	233	218	137	69	43	27
Було байдуже куди поступати, аби поступити	143	287	158	76	36	69
Інше						10
Важко відповісти						11
На які освітні напрямки, на Вашу думку, сьогодні найбільш потрібно набирати студентів для забезпечення ефективного розвитку українського суспільства? Оцініть за п'ятибальною шкалою (один бал – найменш потрібно; п'ять балів – найбільш потрібно). Відмітьте три найважливіші на Ваш погляд напрямки	1	2	3	4	5	Відмітьте знаком + три найважливіші позиції
Юридична	185	188	186	87	54	98
Економічна	198	297	101	62	42	88
Медична	67	112	152	211	158	176
Філологічна (рідна мова)	148	99	111	187	155	188
Філологічна (іноземні мови)	54	74	137	221	214	266
Інженерно-технічна	15	54	142	258	231	298

Журналістська	221	198	128	92	61	55
Політологічна	217	201	168	76	38	34
Військова	267	224	183	18	8	24
Педагогічна	20	87	196	279	118	137
Екологічна	277	189	163	55	16	67
Інформаційно-комунікативна	23	54	117	212	294	356
Фундаментальні науки (фізика, хімія, біологія, математика тощо)	63	64	132	248	193	145
Гуманітарна (філософія, історія, літературознавство тощо)	211	232	108	75	74	48
Інше						4
Важко відповісти						116
Яка освіта, на Вашу думку, сьогодні найбільш затребувана на українському ринку праці? Оцініть за п'ятибальною шкалою (один бал – найменш потрібно; п'ять балів – найбільш потрібно). Відмітьте три найважливіші на Ваш погляд напрямки	1	2	3	4	5	Відмітьте знаком + три найважливіші позиції
Юридична	251	206	135	82	26	33
Економічна	276	180	108	97	39	68
Медична	73	72	117	259	179	228
Філологічна (рідна мова)	54	91	268	173	114	168
Філологічна (іноземні мови)	4	62	166	173	295	311
Інженерно-технічна	43	54	77	211	315	315
Журналістська	244	213	166	44	33	25
Політологічна	227	177	115	84	97	17
Військова	230	172	158	71	69	21
Педагогічна	51	66	165	207	211	221
Екологічна	234	267	118	69	12	22
Інформаційно-комунікативна	11	51	85	218	335	417
Фундаментальні науки (фізика, хімія, біологія, математика тощо)	78	77	116	225	204	113

Гуманітарна (філософія, історія, літературознавство тощо)	186	198	176	93	47	65
Інше						7
Важко відповісти						69
В яких сферах господарювання у промисловості Ви вважали б за можливе працювати інженерно-технічним робітником?	Відмітьте знаком + три галузі					
Металургія (чорна і кольорова металургія, коксохімія, трубопрокатне виробництво)	111					
Хімічна промисловість (виробництва мінеральних добрив, лаків, фарб, медикаментів; фосфоритів, солей калія і кухонної солі, сірки, сірчаної кислоти, синтетичного каучуку і синтетичних волокон)	134					
Машинобудування і металообробка (важке, транспортне, електротехнічне машинобудування, виробництво літаків, судів, військово- космічної техніки, точного устаткування)	315					
Виробництво будматеріалів	116					
Легка промисловість (одяг, взуття, меблі тощо)	309					
Харчова промисловість (цукрова, хлібобулочна, масложирова, маслосироробна, рибна, молочна, м'ясна, кондитерська, спиртова, макаронна, пивоварна і	211					

безалкогольних напоїв, виноробна, борошномельна, консервна, тютюнова, соляна, плодоовочева)						
Лісопромисловий комплекс (лісова, деревооброблювальна, целюлоно-паперова промисловості).	98					
Паливно-енергетичний комплекс (вугільна промисловість, нафтопереробка, гідроенергетика, альтернативні джерела енергії, електроенергетика, атомна енергетика).	101					
Агропромисловий комплекс (рослинництво, тваринництво, рибництво)	47					
Транспорт (авіаційний, залізничний, автомобільний, трубопровідний, річний, морський транспорти, автомобільні дороги, порти)	211					
Будівельний комплекс	176					
Гірничо-добувна промисловість	72					
Скляна і порцеляно-фаянсова промисловість	43					
Мікробіологічна промисловість	31					
Медична промисловість	68					
Поліграфічна промисловість	57					
	мінімальний рівень згоди	бажаний рівень згоди				

Чи погодились би Ви працювати в непривабливій для Вас сфері виробництва, якщо б зарплата становила 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 тис. грн/місяць тощо?	2700 грн.	8115 грн.				
Вищий учбовий заклад, в якому Ви бажаєте навчатись, знаходиться від Вашого постійного мешкання на відстані 50, 100, 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900, 1000, 1200, 1400, 1600, 1800, 2000 км (підкресліть). Назвіть максимальну допустиму відстань, яка могла б бути прийнятною для Вас	97 км	540 км				
Оцініть виправданість Ваших сподівань щодо якості отримуваної освіти за п'ятибальною шкалою (один бал – найменш якісно; п'ять балів – найбільш якісно)	1	2	3	4	5	
Рівень підготовки викладачів до занять	56	144	378	84	38	
Використання викладачами сучасних технічних засобів під час занять	115	356	114	84	31	
Потрібність предметів, які викладаються	88	147	175	156	134	
Можливість використання Інтернет у вузі для самопідготовки	10	21	302	211	156	
Забезпеченість сучасними навчальними посібниками	19	156	288	139	98	
Зв'язок отримуваних знань із практикою	98	177	276	133	16	

Можливість завдяки отримуваним знанням працювати з сучасними інформаційно-комунікаційними пристроями (Інтернет, навігація, мобільний банкінг тощо)	120	315	171	62	32	
Орієнтація завдяки отримуваним знанням у нормативній поведінці індивіда в суспільстві та в соціальних взаємозв'язках	36	215	258	144	47	
Організація навчання, розклад занять	87	134	159	166	154	
Допомога друзів під час навчання	56	99	158	188	199	
Наскільки Вас задовольняють умови проживання:	1	2	3	4	5	
Вдома	4	12	44	151	99	
В гуртожитку	22	56	165	57	21	
На квартирі	2	2	12	27	26	
	Так	ні	Важко відповісти			
Чи задовольняє Вас розмір стипендії	115	421	164			
	Так	ні	Важко відповісти			
Чи готові Ви працювати під час навчання?	321	115	264			
	Так	Ні	Важко відповісти			
Чи вважаєте Ви себе назвати успішною людиною?	298	221	181			
Чи маєте Ви можливість відвідувати 1 раз в місяць	Так	Ні				
Театр	420	280				
Виставковий зал	409	291				
Каток	211	489				
Музей	501	199				

Кінотеатр	578	122				
Клуб	313	387				
Басейн	104	596				
Інше (різні гуртки)	92	608				
	Так	Ні	Важко відповісти			
Чи вважаєте Ви себе здоровою людиною?	310	196	194			
	Так	Ні	Важко відповісти			
Чи вважаєте Ви себе щасливою людиною?	287	302	111			

Додаток В

Показники розвитку РОС у 2012 році для кластерного аналізу та методу головних компонент

	Кількість учнів загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку на 10000 населення	Кількість учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів у розрахунку на 10000 населення	Кількість студентів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації у розрахунку на 10000 населення	Підвищення кваліфікації кадрів відсотків до облікової кількості штатних працівників	ЧИСЕЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ ВНЗ I-IV рівня акредитації, НА ПОЧАТОК 2011/12 НАВЧАЛЬНОГО РОКУ, що навчаються за рахунок державного бюджету в розрахунку на 1000 осіб	ЧИСЕЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТИПЕНДІЇ У ВНЗ НА ПОЧАТОК 2011/12 НАВЧАЛЬНОГО РОКУ, У ВНЗ I - IV рівнів акредитації на 1000 чол. Населення	ВИПУСК ФАХІВЦІВ З ВНЗ У 2012 РОЦІ I-IV рівнів акредитації, на тис. чол. населення	ВИПУСК ФАХІВЦІВ З ВНЗ У 2012 РОЦІ, магістри, у % до загальної кількості випускників	Кількість ВИПУСКНИКІВ, ЯКІ ОТРИМАЛИ НАПРАВЛЕННЯ НА РОБОТУ У 2012 РОЦІ, у % до загальної кількості випускників	Кількість студентів в на одного викладача в вузах I-V рівня акредитації
	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
АР Крим	917	74	244	9	6	7	6	12	22	10
Вінницька	948	115	283	7.3	11	10	8	7	35	10
Волинська	1192	101	288	8.5	12	12	8	12	20	12
Дніпропетровська	888	93	467	11.4	22	18	12	11	35	13
Донецька	771	92	341	13.5	16	12	10	12	32	12
Житомирська	1028	87	316	7.5	12	11	9	8	33	12
Закарпатська	1224	66	207	6.8	9	7	7	9	25	9
Запорізька	873	103	485	11.4	16	13	13	16	21	15
Івано-Франківська	1080	94	332	10.9	12	10	10	7	24	10
Київська	997	65	213	7.6	10	8	6	18	28	13
Кіровоградська	918	94	211	10.3	10	9	7	12	28	10
Луганська	760	120	389	11.7	17	13	13	10	28	12
Львівська	1010	134	576	7.6	26	19	15	20	27	10
Миколаївська	940	120	346	9.2	15	12	10	8	26	13
Одеська	982	79	534	7.4	22	17	15	14	29	11
Полтавська	875	98	390	11.3	13	11	11	10	35	12
Рівненська	1243	116	375	11.6	16	14	11	11	29	12

Сумська	822	108	400	10.3	17	14	13	13	28	13
Тернопільська	1025	115	421	8.6	16	14	14	20	16	11
Харківська	805	65	810	9.9	36	26	21	17	32	12
Херсонська	993	91	281	9.3	12	10	9	11	33	11
Хмельницька	981	109	329	9.4	13	11	9	10	28	12
Черкаська	879	81	365	7.1	16	13	12	10	27	11
Чернівецька	1091	82	371	7.4	14	12	10	14	33	10
Чернігівська	864	71	249	7.2	12	10	7	6	31	12
м.Київ	832	72	1663	6.5	67	47	49	23	20	12
м.Севастополь	859	73	416	7.9	16	13	13	8	43	10

Додаток Г

Економічні показники областей України у 2012 році для кластерного аналізу та методу головних компонент

	Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, у фактичних цінах, грн.	Обсяг реалізованої інноваційної продукції, що є новою для ринку у розрахунку на одну особу у фактичних цінах, грн.	Економічно активне населення у відсотках до загальної чисельності населення віком 15-70 років	Капітальні інвестиції на одну особу населення, у фактичних цінах, грн.	Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) на одну особу населення за регіонами України, наростаючим підсумком; дол. США
	X11	X12	X13	X14	X15
АР Крим	19993	47.25	65.9	9375.3	602
Вінницька	19047	22.64	64.6	3587.4	138.9
Волинська	17894	101.99	64.5	3139.5	281.6
Дніпропетровська	43498	90.59	65.7	6798.9	2468.6
Донецька	40601	313.61	65.2	7248.4	600.9
Житомирська	17648	3.42	65.6	2274.4	264.4
Закарпатська	15134	0.76	63	2189.2	279.6
Запорізька	28366	553.99	65.2	4030	550
Івано-Франківська	20646	1051.67	58.7	3749	453.1
Київська	38447	229.5	63.2	11875.7	1022.7
Кіровоградська	21750	38.85	64	4611.3	72.4
Луганська	27348	733.83	62.5	3638.3	336.3
Львівська	22273	201.52	63.2	4429.5	549.7
Миколаївська	24034	63.16	65	3996.3	129.1
Одеська	26289	208.53	62.8	6145.7	513.4
Полтавська	35880	1277.73	64.8	6975.8	476.2
Рівненська	17505	2.96	65.6	2400.1	243.4
Сумська	21344	1274.7	65.5	2506.3	313.3
Тернопільська	16756	108.02	61.6	3137.6	57.4
Харківська	29224	675.7	65.7	5410.8	1029.7
Херсонська	17636	175.85	64.3	2256.6	190.4
Хмельницька	18641	1.46	64.6	2655.7	141.4
Черкаська	22431	29.6	65.3	2978.4	223.6
Чернівецька	13757	6.81	63	2468.5	68.7
Чернігівська	20867	32.68	66.7	2547.3	93
м.Київ	80287	461.72	68.2	28552.9	9006.9
м.Севастополь	25325	19.96	66.1	5532	437.4